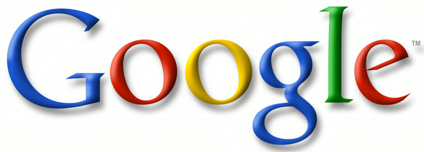

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

II.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË

VAN

Dr. W. R. BARON VAN HOËVELL,

VOORTGEZET

DOOR

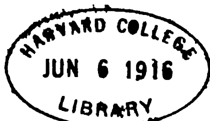
EENE VEREENIGING VAN STAATSLIEDEN EN GELETTERDEN.

DERDE SERIE.

5de Jaargang.

TWEEDE DEEL

TE ZALT-BOMMEL, BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.
1871.

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY
Wales fund

INHOUD.

Zevende aflevering.

Achtste aflevering.

Negende aflevering.

Tiende Aflevering.

Elfde Aflevering.

Twaalfde Aflevering.

HET ONTWERP-STRAFWETBOEK VOOR INLANDERS EN DAARMEÊ GELIJKGESTELDEN.

Ook de overheersching van een nog weinig ontwikkeld volk door een dat het ver vooruit is op de baan der beschaving heeft hare schoone zijde. Groote zegeningen *kunnen* door een autocratisch bestuur over het beheerschte volk worden uitgestort, zonder dat het met moeitevolle inspanning zoo vele stadia van ontwikkeling doorloope als de overheerscher zelf. Egypte b. v., dat weinige jaren geleden bijna de eenvoudigste vervoermiddelen niet kende, is zoo goed als plotseling met spoorwegen en stoomvaart begunstigd. Door ééne fiksche schrede voorwaarts *kan* een eeuwenlange tekortkoming worden goed gemaakt.

Eene hervorming als aan het hoofd van dit artikel genoemd wordt, mag zeker zulk eene zegening heeten. Drie en twintig jaren lang na de hervorming van het rechtswezen in Nederlandsch Indië, is de inlandsche bevolking nog geplaagd geweest met, »de in deze gewesten alsnog vigeerende strafwetten." Het was een recht, moeilijk te kennen, moeilijker nog toe te passen naar den zin van het opperrechterlijk College, en waarvan het fiskale deel zeker het meest ontwikkeld was. Overal verspreid, zwevend in de stoflucht der archieven, was het kwalijk te vatten; en toch — vaak vertoonde zich het monster als gij u veilig waandet. Zijn aanwezen en werken konden nooit worden voorzien, en in stede van het zwaard der gerechtigheid had men te doen met een Venetiaanschen dolk, een heimelijk, zonderling, in den loop der tijden door de autocratie verfatsoeneerd wapen.

De inlander zelf wist niet — het is waar — hoe onnoodig die plaag was; haar omvang — ik geef het gaarne toe — kon slechts worden begrepen door hen die onder beschaafder volken hadden geleefd of onder zulke die verstandiger werden overheerscht.

Hervorming zal het werk zijn, van Mr. T. H. der Kinderen, sedert

twee jaar Directeur van Justitie, een man die in velerlei werkkring, en op zijne reizen als Commissaris voor de wetgeving op de buitenbezittingen, den slechten gang der rechtsinstellingen onder het Nederlandsch bestuur heeft leeren kennen.

Door den druk is onlangs van zijne hand openbaar gemaakt een »Ontwerp eener algemeene verordening (ordonnantie), houdende vaststelling van een wetboek van strafrecht voor de inlanders in Nederlandsch Indië;" eene memorie van toelichting daarop, en een schrijven waarbij een en ander den Gouverneur-Generaal wordt aangeboden.

Het komt mij voor dat over den gewichtigen maatregel die dus in het verschiet is, in dit tijdschrift behoort gesproken te worden. Niet enkel om dien tot het voorwerp te maken van rechtsgeleerde betoogen; vooral ook om te doen opmerken, hoe een wetenschappelijk gevormd man, die twintig jaren lang in de hoogste, leerrijkste en meest vertrouwde rechterlijke betrekkingen de Indische rechtstoestanden heeft gadegeslagen, daarover denkt en een aantal sophismen terzijde stelt, die men in deze zoo vaak verneemt.

I.

Van een goeden rechtstoestand zijn de bestanddeelen tweeërlei: goede wetten; goede rechters. Het is misschien karakteristiek voor de Indische regeering en voor het Nederlandsche volk dat zij vertegenwoordigt, dat een bekwaam man, aan wien zuivering van rechtstoestanden is opgedragen, aanvangt met haar het goedkoopste bestanddeel voor te zetten. Goede wetten kosten weinig; zelfs minder dan slechte. Het aantal tot straf veroordeelden b. v. is geringer bij een ordelijk wetboek, dat streng kan worden uitgelegd, overeenkomstig de regelen der kunst, dan bij een strafrecht bestaande uit bepalingen, sedert twee eeuwen door het toeval bijeengebracht, en waarvan onzekerheid het hoofdkenmerk is.

Van het andere bestanddeel, goede rechters, betere dan de tegenwoordige, hoort het publiek sedert lang niet meer spreken. De afscheiding der administratieve van de rechterlijke macht moge in beginsel zijn aangenomen: de eerste maatregel tot uitvoering moet nog genomen worden. Zelfs te Batavia, dat — het is overbekend — op Europeesche wijze wordt geregeerd, en waar tal van inlanders procedeeren met bijstand van Europeesche rechtsgeleerden, is nog niets gedaan [1]). Toch zou het van groot belang zijn

---

[1]) Nog altijd worden de misdrijven ter gelegenheid van faillissement berecht door den inlandschen rechter, of liever *niet* berecht.

dat, te gelijk met de ophanden zijnde invoering van het inlandsch strafwetboek, de hervorming der landraden plaats had. Rechtsgeleerde voorzitters zouden de eerste toepassing van het nieuwe wetboek zeer vergemakkelijken, en eene goede jurisprudentie spoedig gevestigd zijn, bij de duizenden strafzaken die jaarlijks op Java voorkomen. Vooral ook, omdat die voorzitters reeds bekend zouden zijn met het strafwetboek voor Europeanen, dat sedert vier jaren wordt toegepast en waarvan de bronnen aan onze hoogescholen worden bestudeerd.

Dankbaar — maar niet tevreden. Laat ons hopen dat, nu het brood zooveel beter wordt, ook het mes zal worden vervangen door een deugdelijker.

II.

Reeds na vluchtige lezing van den arbeid des heeren D. K. moet het verwondering baren dat een wetgeving die zoo weinig afwijkt — en terecht — van die voor Europeanen, op zijn vroegst vijf jaren na deze kan worden ingevoerd. In de memorie van toelichting [1]) wordt dat verklaard uit de omstandigheid, dat de heer Mr. F. F. L. U. Last, een en twintig maanden nadat hem de taak der samenstelling van het inlandsch strafwetboek was opgedragen, inlichting ging vragen omtrent de beginselen van welke hij moest uitgaan [2]). De lezing dezer bijzonderheden zou komisch zijn, indien daarmede niet het belang van twintig millioenen menschen gemoeid was. En welk een belang!

De heer Last, ontevreden over de zienswijze die de Regeering hem toen ten overvloede kenbaar maakte, verzocht ontheffing van de opdracht, en VERNIETIGDE DE RESULTATEN VAN ZIJN ARBEID; of hij de 21 × 800 = 16,800 gulden terugbetaalde, die hij daarvoor had genoten, wordt niet gezegd. Van hem vernemen we niets meer dan dat hem in Augustus 1869, een jaar na het gebeurde, de hooge en goed betaalde betrekking van President van den Raad van Justitie te Batavia wordt opgedragen.

---

[1]) Pag. 1.

[2]) En dat bij den naam „Wetboek van Strafrecht voor Nederlandsch Indië, Wetboek voor de Europeanen", die medebrengt dat het inlandsch daarvan een complement moet zijn, en zij te zamen een geheel zullen uitmaken!

En dat bij het vooruitzicht van toepasselijk-verklaring van de Europeesche strafwetgeving op inlanders, reeds door art. 75 alinea 2 van het Regeerings-reglement geopend!

III.

Hoe het zij, wij hebben nu een ontwerp. De vervaardiger rekende op invoering met 1 Mei j.l., doch het schijnt tot heden niet te zijn aangenomen of uitgevaardigd. Denkelijk dwaalt het in commissoriaal rond.

De groote verdienste van dezen arbeid is, dat die zich zoo goed aansluit bij het voor Europeanen geldende wetboek. Het zijn — ijzingwekkende toepassing van westersche begrippen! — Europeesche rechtsbeginselen die daarin zijn ontwikkeld. Terecht ontkent de heer der Kinderen de mogelijkheid, andere aan te nemen. De Mohammedaansche voldoen zelfs den inlander niet meer. Zij zijn volkomen religieus, en enkel religieus. De ongeloovige bestaat voor dat recht niet, dan om zijne beoorloging tot heiligen plicht te maken: de Muzelman b. v. die een Chinees dood slaat, is niet strafbaar [1]).

En waarom nu *Nederlandsche* rechtsbeginselen gekozen? Eenvoudig omdat wij Nederlanders zelven nog geene betere hebben; omdat zij feitelijk toch reeds lang in praktijk werden gebracht, zoo goed en zoo kwaad als het ging, zij het dan ook geheel onwettig en door eene overwinning van het hart op de wetgeleerdheid [2]).

Het wetboek van strafrecht voor Europeanen is zeker niet het laatste woord der wetgevingskunst. De invoering evenwel was eene groote weldaad; aansluiting daaraan is wenschelijk, en gelukkig een regeeringsbeginsel.

Toch hadden we gaarne gezien dat de heer der Kinderen enkele in het oog vallende fouten niet had overgenomen. Vooral ook omdat hij nu toch eenmaal hier en daar heeft verbeterd; b. v. de naïeve verklaring van art. 11 W. S. E. »alle veroordeelden tot tuchthuis of gevangenisstraf worden opgesloten" weggelaten, en art. 179 aangevuld gelijk het behoorde. Het was immers gemakkelijk, artikelen als 216 (definitie van vergiftiging), letterlijk maar slecht vertaald uit art. 301 Code Pénal, wat beter te redigeeren. Ook hadden de artt. 35 en 387 W. S. E. gereedelijk zoo kunnen worden gewijzigd, dat alle schijn als strijden zij onderling, verviel door te doen uitkomen dat 387 alleen ziet op de enkele strafbepalingen, met het tweede boek aanvangende, niet op het eerste boek.

---

1) Zoo adviseerde de priester — van zijn standpunt zeer terecht — in eene zaak medegedeeld in het Indisch Weekblad van het Recht van 18 October 1869, N°. 329.

2) Muzelmansche rechtsbeginselen worden slechts telkens uitgesproken, zonder dat daarop wordt gelet. Zelfs zoo, dat het onbegrijpelijk zou mogen heeten dat deze bespotting den godsdienstigen inlander niet ergert, wanneer men niet wist, hoe weinig eigenlijk de muzelmansche begrippen in het hart van het volk zijn doorgedrongen. Trouwens, het advies van den priester wordt niet ter openbare terechtzitting, maar in raadkamer uitgebracht.

IV.

Het eerst worden in de memorie van toelichting de personen behandeld die aan het wetboek onderworpen zullen zijn. Eene belangrijke leemte is echter overgebleven. Op de vraag, wáár het zal gelden, krijgen wij geen antwoord. En men denke niet, dat het antwoord overbodig en de vraag zelve doelloos is. Van den omtrek toch waarbinnen het wetboek gaat gelden, hangt het grootendeels af, of de invoering zal zijn, gelijk een ieder hoopt, een breken met een noodlottig en chaotisch verleden. Wij stuiten hier namelijk op het monster dat »eigen rechtspleging" heet. Zijn omvang en karaktertrekken staan op schier elke bladzijde van dit tijdschrift te lezen. Der Kinderen wijst er op [1], hoe gemakkelijk, zonder eenigen weêrstand, in de nieuwelings aan ons bestuur onderworpen gedeelten van Celebes [2]) de van het Nederlandsch gezag uitgaande strafrechtspleging is ingevoerd. En nog zeer vele streken zijn daarvoor rijp; Riouw b. v. en de residentie Palembang (Djambi, dat nog niet onder ons bestuur is, natuurlijk uitgezonderd). Ook Benkoelen, waarvan de adat lambaga [3]) onder Europeeschen invloed is samengesteld. De invoering zou zelfs de hoofden welkom zijn, mits men niet, het Javaansche voorbeeld slaafs navolgende, hen daarin hale. De voordeelen, die zij uit geldboeten (de gewone straf) genieten, wegen bij lange na niet op tegen de reizen, die zij in deze zoo moeilijk te bereizen landen telkens tot het bijwonen der rapats hebben te doen. Dan, de wenschelijkheid van het afschaffen der »eigen rechtspleging" zal het onderwerp zijn van een afzonderlijk opstel. *Hier* haal ik haar slechts aan om te betoogen, dat nauwkeurige aanwijzing van het territoir binnen hetwelk het wetboek zal werken, noodig is. Vooral ook om de bewoordingen waarin art. 74 van het Regeerings-reglement is vervat:

»Overal waar de inlandsche bevolking niet is gelaten in het genot harer eigene rechtspleging, wordt in Nederlandsch Indië recht gesproken in Naam des Konings."

De zin is: »Slechts daar waar" enz. Immers het artikel is eene beperking van het beginsel, uitgesproken in art. 32 van het Regeerings-reglement van 1836, dat ruwweg zeide: »Er zal alom in Nederlandsch Indië worden rechtgesproken in naam en van wege den Koning."

Er staat in het tegenwoordig artikel 74 dus ook: op die plaatsen waar

---

[1]) In de noot op blz. 4 der memorie van toelichting.

[2]) Zoowel in de na de Bonische expeditie ingelijfde streken, als in de later onder rechtstreeksch Nederlandsch gezag gekomen Toratea-landen.

[3]) Bladz. 5 der memorie van toelichting.

de inlandsche bevolking in dat »genot» is gelaten, spreken wij Nederlanders geen recht.

De wetgever heeft vergeten dat op zulke plaatsen ook lieden konden zijn, die aan »eigen rechtspleging» niet onderworpen waren. Streng juridisch beschouwd, bestaat er voor al diegenen welke niet in het «genot van eigen rechtspleging» kunnen zijn [1]), en op plaatsen verblijven waar *de inlander* in dat genot is gebleven, geen rechter. De fout is dat art. 74 R. R. een bijwoord van plaats vooropstelt, terwijl niet uitkomt dat het artikel alleen voor de eigenlijk gezegde inlandsche bevolking is geschreven.

Daarom zou het goed zijn dat de territoriale werking van het nieuwe wetboek eens vooral werd afgepaald. Dat is noodig om onbevoegd-verklaringen te voorkomen, en dus doende kan de fout in art. 74 R. R. worden hersteld.

Nog beter ware eene afzonderlijke verordening, wijl een aantal bepalingen daarin mede konden worden vermeld, die op het strafrecht betrekking hebben, en slechts voor Java zijn voorgeschreven bij het dus genaamd Inlandsch Reglement. Overal elders is dat niet geschied, of wel zóó verward en zoo ongeldig, dat men zich steeds heeft gehouden aan het voor Java geldende recht; de weinige personen die dáárin ervaren zijn, *misschien* aan het oud-hollandsche recht. Al de reglementen voor de buitenbezittingen in den bekenden [2]) bundel te vinden, houden b. v. aangaande de verjaring van misdrijven en straffen niets in; evenmin over den duur der termijnen, de tijdstippen waarop zij ingaan, de tenuitvoerlegging, en zoo veel meer nog.

V.

Vervolgens worden de beginselen uiteengezet waarvan bij de samenstelling is uitgegaan. Het hoofdbeginsel is aansluiting aan de wetgeving voor Europeanen reeds bestaande, o. a. door gelijkmaking van den duur der straffen; door opheffing der geheel willekeurige onderscheiding van dwangarbeid op of buiten het eiland waar het vonnis is gevallen [3]); door afschaffing

---

[1]) B. v. Europeanen, Oostersche vreemdelingen, militairen, dwangarbeiders. Over deze allen mogen de vorsten krachtens de tractaten immers geen rechtsmacht oefenen.

[2]) „Reglementaire en andere wettelijke bepalingen, betreffende het beheer der justitie op de buitenbezittingen in Nederlandsch Indië en in de residentiën Soerakarta en Djokjokarta, voor zoover dezelve niet in het Staatsblad van Nederlandsch Indië zijn opgenomen. Bijeenverzameld en uitgegeven door het Hoog Gerechtshof van N. I."— Gedrukt ter landsdrukkerij, 3e druk, 1857. Deze bundel is gratis ter griffie van het hof verkrijgbaar.

[3]) Waarom ook hier niet gedecentraliseerd, en de aanwijzing der strafplaats van de Algemeene Secretarie op het Departement van Justitie overgebracht. Die overgroote centralisatie is immers in beginsel reeds veroordeeld.

der straf van tentoonstelling en van het facultatieve der geldboeten waar het eigenlijk gezegde inlanders geldt.

Maar ik mag het betreuren dat Mr. der Kinderen nog geen aanleiding heeft kunnen vinden om afschaffing der doodstraf voor te stellen. Hier te lande is die straf vervangen, nu eens door levenslange, dan eens door 5—25, dan weder door 5—20 jarige tuchthuisstraf. Implicite is dus uitgemaakt, dat zij in onderscheidene gevallen, als zwaarste straf, te zwaar was.

Tegen afschaffing, althans bij die misdrijven waar hier te lande 5—20 jarige tuchthuisstraf is in de plaats gekomen, kan m. i. geen redelijk bezwaar meer bestaan.

De doodstraf zal — blijft het ontwerp op dit punt onveranderd — in menig geval behouden blijven waarin zij buiten kijf te zwaar is, omdat zij de zwaarste straf is. Wat zal het gevolg zijn? Dat telkens gratie zal worden verleend, met verandering in eene hoogstens 20 jarige vrijheidsstraf [1]). Zoodoende wordt de in naam strengere wet inderdaad zachter, en komt willekeur in de plaats van recht. Gratie behoorde altijd beperkt te worden tot hoogst buitengemeene gevallen. In Indië is zij bijna een rechtsmiddel geworden.

VI.

Mr. der Kinderen keurt af, de doodstraf door onthoofding te doen plaats hebben, gelijk velen wenschelijk achten, omdat, gelijk men meent, de inlander daaraan het gevolg vastknoopt, dat aldus de eeuwige gelukzaligheid wordt gederfd [2]). »Een godsdienstig begrip dienstbaar te maken aan verzwaring eener straf" zegt hij, »zou ten hoogste afkeuring verdienen [3])." Die grond overtuigt mij niet. De religieuse sanctie bij straffen te benuttigen, beveelt b. v. de groote Bentham zeer aan; en iedere eed berust

---

[1]) In Indië wordt over het algemeen veel gratie verleend. Bij moord op vrouwen of om haar gepleegd, zijn sommigen daar zelfs stelselmatig voor, van de redeneering uitgaande, dat wij in dergelijke gevallen nooit de geheele waarheid te weten komen.— Op 's Konings verjaardag worden ± 400 lieden geheel of ten deele gegratiëerd.

[2]) Het komt mij voor dat de voorstelling die de inlander zich vormt van de wederopstanding des vleesches hier meer in het spel is. Maar dan zou de kogelstraf eveneens dienen te worden afgeschaft; naar de meening van inlandsche soldaten geschiedt de herrijzing met de in het lichaam geschoten wonden; zeker ook een niet aanlokkelijk vooruitzicht!

[3]) Memorie van toelichting, blz. 13.

immers op niets anders. Het eenige wat voor het *behoud* der doodstraf *in Indië* kan worden gezegd, wanneer men, gelijk de ontwerper, haar in het algemeen afkeurt, bestaat in het zeer afschrikkende van die straf. Om utiliteitsredenen dus behoudt men dan tijdelijk eene straf die op haar zelve niet verdedigbaar is, gelijk men b. v. in een staat van beleg de krijgswet op een ieder toepast. Met andere woorden: men acht het maatschappelijk lichaam nog zoo ziek, dat men er niet tegen opziet, vergif te blijven toedienen. Als dat zoo is, en men de doodstraf beschouwt als het laatste redmiddel van eene door kanker bedreigde of reeds aangetaste maatschappij, dan moet zij ook zoo afschrikwekkend mogelijk zijn. Dan mogen we ons gelukkig achten, dat de godsdienstige overtuiging van den inlander ons een zoo duchtig en dan zoo noodig wapen in de hand geeft.

VII.

De Europeaan die buiten N. Indië verbannen is, en daar opzettelijk terugkomt, wordt gestraft met gevangenis van 6 dagen tot 5 jaren. De ontwerper van het inlandsch strafwetboek zegt [1]) er aan gedacht te hebben, deze bepaling mutatis mutandis over te nemen [2]), maar teruggehouden te zijn door de overweging, dat het strafwetboek voor Europeanen die strafbepaling niet kent voor hen die uithoofde van geboorte of opvoeding niet buiten N. Indië zijn verbannen, maar, door uitbreiding van het recht van gratie, naar een oord van ballingschap binnen N. Indië zijn gezonden. Die reden komt mij niet afdoende voor.

Dat wegzenden naar een oord van ballingschap binnen N. Indië is in beide gevallen iets zeer verschillends. Bij den in Indië geboren Europeaan komt het in de plaats der straf van verbanning, eene van 5—10 jarigen duur, lichter dan die van het tuchthuis, en die op niet zeer zware politieke misdrijven is gesteld. Voor de aanzienlijke inlanders daarentegen komt het in de plaats van ketting- of anderen dwangarbeid, en bij gratie van de doodstraf. Nu moge zulk eene afwijking van de gelijkheid voor de wet om redenen van politieke utiliteit noodig zijn; zeker niet, dat de straf zoo licht worde, als nu het geval zal zijn. Vooral om politieke redenen moeten op ongeoorloofden terugkeer uit ballingschap strenge straffen worden gesteld. Het komt mij zelfs voor, dat alsdan het privilegie van minder

---

[1]) Memorie van toelichting, blz. 16.

[2]) Voor aanzienlijke inlanders natuurlijk; voor anderen bestaat wegzending naar een oord van ballingschap niet als *straf*, maar slechts uit kracht van het exorbitant recht (art. 44—46 Regeerings-reglement).

ernstige straf, aan inlanders van aanzien toegekend, zou behooren te vervallen, en de strafbepalingen van het gemeene recht op hen te worden toegepast, althans de voor Europeanen bedreigde vrijheidstraffen, gevangenis en tuchthuis.

Dat kan weinig nadeel hebben. De aanzienlijke inlander heeft in zijn oord van ballingschap — waar men hem immers zou kunnen terugvoeren — zoo al niet aanzien, dan toch invloed verloren.

Bovendien, niets billijker dan dat een zoo ontzettend privilegie bij herhaling van misdrijf kunne vervallen. Zonder dat, welke vrijheidsstraf kan voor den balling nog eene straf heeten? Een Cheribonsche pangeran b. v. steelt en wordt ter zake naar de Molukken gezonden. Daar steelt hij weder. Zult ge hem nu voor de variatie eens naar Banka zenden?

Er zijn redenen die voor privilegies als dit kunnen pleiten, hoewel dergelijke inderdaad niet anders zijn dan eene erkenning onzer onmacht om het recht te handhaven. Verwondering moet het echter baren, dat deze prestige-regeling zoo onvolledig is: wil men de inlandsche grooten, ook al zijn het misdadigers, in hun aanzien steunen, dan bepale men dat zij voorloopige of definitieve (politioneele) gevangenisstraf zullen ondergaan in de voor Europeanen bestemde gevangenissen. Dat een Cheribonsch pangeran en een districts-hoofd uit de Preanger te Batavia in de stads-boeien praeventief gevangen zijn, te midden van velerlei inlandsch gespuis (gelijk ik heb bijgewoond), kan dan slechts nadeelig werken. Bovendien, wat natuurlijker dan dat zij die voor Europeesche rechtbanken moeten terecht staan, ook worden opgesloten in de gevangenissen, onder deze ressorteerende.

VIII.

Daar is in den ganschen arbeid van Mr. der Kinderen een zeer opmerkelijk streven; dat namelijk van, waar het maar eenigszins kan, de strafbare feiten te brengen tot de competentie van den politierechter. Krijgt het ontwerp kracht van wet, dan zullen ook wettelijk tot de kennisneming van den politierechter behooren:

1°. alle lichte mishandelingen;

2°. slagen en kwetsuren door onvoorzichtigheid toegebracht;

3°. overspel;

4°. niet-aangifte van eene bevalling, indien men daartoe verplicht was;

5°. een aantal vrij zwaar gequalificeerde diefstallen, indien zij voor de eerste maal zijn gepleegd en de waarde van het gestolene niet meer bedraagt dan *f* 25;

6°. alle pogingen tot deze diefstallen, ongeacht de waarde;

7°. oplichterijen, misbruik van vertrouwen, verkoop van edele metalen voor onedele, aan de beide vereischten in 5°. voldoende;
8°. samenspanning van werkbazen tot verlaging van loon;
9°. beschadiging van plantsoenen;
10°. wegneming van grensteekens;
11°. brandstichting door roekeloosheid,

en misschien meer nog, wat ik niet heb opgemerkt.

De lezer, wien het belangrijk werk [1]) van Mr. Piepers zeker niet onbekend is, weet dat de dusgenaamde politierol niets meer is dan administratieve willekeur. Intusschen, dat werk behandelt slechts Java en Madura, en doet dus den toestand lang niet in zijn geheel kennen. Overal in Indië wordt politierol gehouden, zelfs daar waar de inlander eigen rechtspleging »geniet.» Ook daar waar de reglementen aan anderen die rechtsmacht uitdrukkelijk hebben opgedragen, gelijk b. v. te Palembang. Ben ik wel ingelicht, dan worden de politierollen van de buitenbezittingen zelfs niet, gelijk op Java geschiedt, in afschrift gezonden aan den Procureur-Generaal bij het Hoog Gerechtshof, en ontbreekt dus daar ook de geringe waarborg, dat men ze op diens parket naziet.

Op zich zelf is voor dergelijke correctionaliseering — sit venia verbo — veel te zeggen. Snelheid van afdoening is eene groote aanbeveling en maakt vaak zware straffen onnoodig, gelijk o. a. bij overspel wordt opgemerkt [2]). Maar men vergete niet, dat de politierol niet den minsten waarborg geeft voor goed recht. Het in de memorie van toelichting [3]) medegedeelde, dat de politierechter altijd sterk op de wettelijke bevoegdheid van den dagelijkschen rechter voor inlanders heeft ingegrepen, is weinig geschikt, om ons van des eersten juridische bekwaamheden een hoogen dunk te doen koesteren. De politierol is willekeur, met een flauw vormelijk tintje; daarbij is geen rechtskennis vereischte; geen motiveering van het vonnis; daar bestaat geenerlei rechtsmiddel tegen; daarbij is geen waarborg voor de echtheid, noch voor de nakoming van eenige formaliteit: de rechter zelf stelt alles — liefst zoo weinig mogelijk — in geschrifte. Zelfs blijkt uit niets dat de rechter den beklaagde heeft verstaan en gehoord.

Ik ben echter niet tegen wettelijke uitbreiding der politierechtsmacht, mits maar waarborgen worden gegeven dat de politierechter een *goed* rechter is. Ik zou zelfs een stap verder willen gaan, en bepalen, dat, wanneer verzwarende omstandigheden verhooging des maximums tot 4 maanden

---

1) „De politierol. Handleiding voor administratieve ambtenaren met de rechtspraak ter politierol op Java en Madura belast," door Mr. M. C. Piepers. Batavia, 1868.

2) Memorie van toelichting, blz. 35.

3) Blz. 42.

dwangarbeid of der geldboete met 1/3 van haar hoogst bedrag mogelijk maken, de politierechter bevoegd blijft. Zulke omstandigheden zijn gemakkelijk te constateeren. Zij zijn, dat de mishandelde een bloedverwant in de opgaande linie van den beklaagde is, of dat deze politiebeambte of bediende was. In de weinige daarop betrekkelijke artikelen van het ontwerp kan deze uitbreiding van bevoegdheid m. i. gereedelijk worden uitgedrukt.

IX.

Artikel 122 bepaalt straf op knevelarij. De redactie is niet gelukkig. Zij luidt nu:

Inlandsche hoofden en ambtenaren, zoomede de aan hen in hunne dienstbetrekking ondergeschikte personen, die zich schuldig maken aan het misdrijf van knevelarij, door in te vorderen of te ontvangen, of te doen invorderen of ontvangen hetgeen zij weten dat geheel of ten deele niet verschuldigd is voor landrente, schattingen, belastingen, gelden of inkomsten of voor belooningen of bezoldigingen, worden gestraft, te weten:

de hoofden en ambtenaren met dwangarbeid in den ketting voor den tijd van vijf tot tien jaren; en

de aan hen in hunne dienstbetrekking ondergeschikte personen met dwangarbeid buiten den ketting voor den tijd van twee tot vijf jaren.

De schuldigen worden bovendien gestraft met geldboete van ten minste een twaalfde en ten hoogste een vierde van het onwettig genoten voordeel.

Aan knevelarij maken zich ook schuldig en worden, ingevolge de vorige zinsnede, gestraft:

1°. *inlandsche hoofden en ambtenaren voor welke het ambtelijk landbezit is afgeschaft, die, in strijd met de daartoe betrekking hebbende verordeningen, gronden aan inlandsche gemeenten of inlanders toekomende wederrechtelijk zich toeëigenen of in gebruik of bezit nemen of houden, of, onder welk voorwendsel ook, daarover ten nadeele van de rechtmatige bezitters beschikken;*

2°. *inlandsche hoofden en ambtenaren en aan hen in hunne ambtsbetrekking ondergeschikte personen, met uitzondering van hen, aan wien en voor zooveel zulks bij algemeene verordening uitdrukkelijk is voorbehouden, die zich schuldig maken aan het vorderen van persoonlijke diensten of van leveringen ten behoeve van wien ook, welke niet uitdrukkelijk bij algemeene verordening zijn toegelaten.*

Beter ware het geweest, voorop te stellen, *al* wat knevelarij zal zijn,

en daarop de strafbepaling te doen volgen. Ook ontbreekt de vermelding, dat de regelen omtrent medeplichtigheid (art. 28 van het ontwerp) hier niet toepasselijk zijn; geschiedt dit niet dan zullen, bij samenwerking van hoofden of ambtenaren met hunne ondergeschikten, ook deze laatsten met kettingarbeid van 5—10 jaar worden gestraft, en omgekeerd; wat niet in de bedoeling schijnt te liggen.

Over het algemeen is de ontwerper niet met de hoofden ingenomen. Hij onderstelt b. v. als bekend [1]), hoe lichtelijk zij soms, vooral in de buitenbezittingen, van hun gezag misbruik maken.

Van iemand die hiervan overtuigd is, kunnen ingrijpende hervormingen in de Indische rechtstoestanden worden verwacht. Laat ons hopen dat de ernstige en toch eenvoudige wijze waarop Mr. der Kinderen zijne taak opvat, hem geen nadeel ook in zijne materiëele belangen toebrenge; dat de Regeering hem zal weten schadeloos te stellen voor de bevordering die hij misschien in het belang van het algemeen zal moeten derven [2]).

Utrecht, 14 Juni 1871. MR. C. P. K. WINCKEL.

---

1) Memorie van toelichting, blz. 28.

2) De directeuren der departementen van algemeen bestuur hadden vroeger *f* 19,200 s'jaars inkomen. De Gouverneur-Generaal Sloet bracht hen voor *f* 24,000 op de begrooting; doch de heer Mijer, Minister van Koloniën, wilde dat niet bewilligen. Hij schrapte dus de aangevraagde verhooging, althans dat meende hij. Maar hij bracht de directeuren op *f* 20,000, instede van op *f* 19,200. De President van beide hooge hoven heeft *f* 24,000. Directeur van Justitie te blijven zou dus Mr. der Kinderen met *f* 4,000 's jaars benadeelen. Na al de hooge betrekkingen die hij doorloopen heeft, en ook naar de ancienneteit is hij de aangewezen man voor dezen maarschalksstaf der Indische magistratuur.

TATAMBAKAN NE TOUNSEA

OF

TOUNSEASCHE LIEDEREN.

Als eene proeve der hedendaagsche volkspoëzij in een groot gedeelte der Minahasa worden de volgende liederen medegedeeld, waarbij voor de talrijke Maleische woorden de Alfoersche spelling (ook van den u-klank) is gevolgd. Oorspronkelijk improvisaties, gaan zij weldra van mond tot mond voort, om bij elke passende gelegenheid te worden gezongen. Voor de taalstudie zijn zij natuurlijk van minder belang; vooral de accentuatie verschilt in vele opzichten van de gebruikelijke.

1.

Het lied van een meisje dat zwaar ziek ligt, en door hare ouders hartelijk wordt geliefd.

E mama ĕsaoku wo matimo, sururĕn litjilitjingan ung kondei iwawawawa; saaku pakeanno mama, pakean um puti alus; pakean um puti alus mama, wo ung kain samarang; saaku iantaro papa, iantare ne sudaraku; saaku ilepasso papa, ilepas dengan pĕlan-pĕlan.

O moeder, als ik gestorven ben, kam dan mijne haren glad en knoop die laag in den nek vast; als gij mij aankleedt, moeder, geef mij dan een wit fijn kleed; een fijn wit kleed, moeder, en Samarangsch lijnwaad; als ik grafwaarts gevoerd word, vader, laten mijne bloedverwanten mijn lijk dan vergezellen; als ik in het graf word nedergelaten, vader, laat mij dan zachtjes neder.

2.

Het lied van een meisje wier verloofde elders woont.

E burung di kaju bĕsi, satoro iabarpenange; kata weta dai si kurang apa; djauhkampe si sudarana jo kinenalnamolako; kinenalna witu djalan ngalih-ngalih, maka sajangan; tĕtapi masike djauh-djauh di mata, sudara elĕkat di hati.

O vogel op den ijzerboom, zoo mogelijk geef hem toch bericht; eilieve mij ontbreekt niets; reeds van verre herkent zij haren vriend; zij kent hem aan zijn langzamen gang en heeft hem lief; maar al is hij verre uit haar oog, toch is zijn beeld in haar hart gegrift.

3.

Het lied van een meisje dat door hare ouders gedwongen wordt in het huwelijk te treden, maar er weinig zin in heeft.

Lumajalajapene tjinta, itinggallo tare bagini aku papa, wo tiada susa; taan ku tia mange rumamedji un asil ni injong e talalu susa; bĕlom sakali wo rasa tapi kolialiatan; kolialiatan mama jo wija se orang dapur, kasian susamo se bodok mama.

Het is beter dat ik vooralsnog de vroolijkheid zoek, geliefde; het is beter dat het alzoo met mij blijft, vader, opdat er geen verdriet geboren worde; maar laat mij niet moeten bijeenbrengen de hasielgelden van den jongeling, dat valt mij te zwaar; ik heb het wel nooit ondervonden, maar toch gezien; zie slechts, moeder, hen die belasting betalen: zij hebben er waarlijk moeite genoeg mede, die onverstandigen.

4.

Het lied van een meisje dat, daarover door anderen bespot, hare ouders verwijt haar nooit te hebben laten trouwen.

Sendiri e orang si nona dei madodikĕton; dei madodikĕton si nona un sompei salamanja; asal si nona dei lumaaggar un tita ni mama sompei salamanja.

Voor zich, o lieden, wil het meisje geen echtgenoot hebben; zij wil nimmer in den echt treden; als het meisje dan ook maar altijd den wil harer moeder niet wederstreeft.

5.

Het lied van een jongeling die verstoord is, dat de schoone Sarah een Javaan boven hem verkiest.

Bagus tare ko Sara, taan sumolamokan ni ko pagundian ne orang djawa; wo ipotulisse ni konterleur adjarompe tuan majoor.

Wat zijt gij schoon, Sarah; maar het is jammer dat er Javanen zijn, die u tot bijzit willen hebben; moge de controleur den majoor aanschrijven u dat onder het oog te brengen.

6.

Het lied van een jongeling wien de ouders zijner geliefde niet toestaan haar te trouwen.

Lumajalajapene taman, tjintamokalako wisa; dei kadapatan ne taman-taman, dei kumaliatan; dei kumaliatan sĕbab nu iposembusembuni; iposembusembuni sĕbab tĕrlalu pakei malu; sampei injong minabilang bagini: e mama sa ung kotika amimo dua, tiamo laralarangan; tiamo laralarangan sabab sijamo si kawadian; sampei injong minabilang bagini: kandati mati di laut, si nona mo si kawadian; masike ibor dengan ramean, jo solamatna e tinggal.

Wees liever vroolijk, vriend, waar zullen wij elkaâr beminnen; onze kameraden komen het niet te weten en zullen het ook niet zien; het zal niet gezien worden, omdat het verborgen wordt gehouden; het wordt verborgen gehouden, omdat men zeer verlegen is; tot de jongeling aldus spreekt: o moeder, als wij elkander liefhebben, is het beter dat niet langer tegen te gaan; verbied het niet langer, dewijl ik aanzoek moet doen om hare hand; en de jongeling gaat voort: al sterf ik ook op zee, toch bemin ik haar alleen; al vind ik troost in andere vermaken, toch wensch ik haar vaarwel.

7.

Het lied van een jongeling wiens geheele familie weigert in zijn huwelijk toe te stemmen.

E sudara-sudara samua dengan ibu-bapa, djangan mara jo djangan kurang hati; kotikaneramo dua tiamo laralarangan; tiamo laralarangan sĕbab nanti komu dengar abar; sĕbab palalaranganneramo weta e si kawadian.

O bloedverwanten en ouders, weest niet langer vertoornd, duidt het niet langer ten kwade; voor hen is het tijdstip aangebroken, gaat het dus liever niet meer tegen; wilt het niet langer verbieden, want gij zult de tijding vernemen, dat, in weêrwil van uw verbod, hij haar toch heeft gevraagd.

8.

Het lied van een jongeling tot zijn beminde, die hij vreest dat hem zal bedanken.

Lumajalajapene lili tobat-tobat sunggu-sunggu; un tjinta um poraraineramo; poraraineramo kasian un dai si sebab apa-apa; sampei injong minobilang bagini: e manis sawotanu maputusan, tuminggal suwara pĕnjasalan wo kamenangisan; ambil salaku sudara sampei solamat di dunia.

Er heerscht veel vroolijkheid, maar men heeft er waarlijk genoeg van; dat er liefde bestaat, wordt reeds door hen geraden; zij willen die genegenheid raden, zonder dat daarvoor eenige reden bestaat; tot de jongeling aldus spreekt: o geliefde, als wij niet vereenigd worden, laat dan een goed woord voor mij achter, want ik ben op het punt in tranen uit te barsten; neem mij als uwen broeder aan tot mijn geluk in deze wereld.

9.

Het lied van een meisje wier geliefde haar voor een ander meisje verlaat.

Wijape rondorondoran tjinta renderendemanno taren; renderendemanno taren sĕbab harap dai toro madjadi; karai jang kapikiran dua den um perdjalanan; sampei nona minokata bagini: e njong tiamo madengeai ko, sebab nu deimo padulengku; dumengarpe tare si lalar aku, taan dumengar iko.

Nog zijn wij in leven, geliefde, en daarom is het beter elkaâr lief te hebben; het is beter elkaâr lief te hebben, omdat ik vertrouw dat wij niet zullen slagen; ik vooronderstel dat er twee gedachten bij u opkomen; tot het meisje aldus sprak: o jongeling, laat het uit zijn tusschen ons, daar ik niet meer aan u denk; liever hoor ik die vlieg, dan dat ik langer naar u luister.

10.

Het lied van eenige Tounseareezen, toen er met de menschen van Toulian geschillen waren gerezen over de juiste grens der landerijen.

Lumajalajapene lili e orang di Toulian, otemo kaghenaghĕnang; mokaghenaghĕnangpe wo miboro un ati sandiri; sebab mangemo sumangkal se Tounsea itinggallo um perdameian; tinggallo um perdameian nu ilelemmo hati bĕrani.

Weest vroolijk, o lieden van Toulian, denkt er maar eens over na; bedenkt dat het uw eigen hart tot troost verstrekt; daar gij met de lieden van Tounsea oneenigheden wilt zoeken, blijve toch de vrede bestaan; blijve de eendracht voortduren, omdat uw hart reeds het bewijs van uwen moed heeft getoond.

11.

Het lied van eenige Tounseareezen, die verstoord waren over het gedrag van eene getrouwde vrouw.

E tuan majoor anai, meipe weta parenta; meipe weta parenta jo wijo se pamarentan; sĕbab ada satu pakei dapur madola kapal api; madola kapal api sampei pogundianneramo; pogundian ne Walanda namamo ne parenta Kema.

O Majoor, het ware beter als gij daaromtrent bepalingen vaststeldet; dat gij verordeningen maaktet voor hen die onder u staan; daar is eene getrouwde vrouw, die het stoomschip te gemoet ging; die het stoomschip opzocht, tot zij door de opvarenden als bijzit werd genomen; slechts ééne gaf zich als bijzit aan de Hollanders over, maar het geheele district Kema heeft er den naam van gekregen.

12

Het lied van eenige jongelingen, die bedroefd zijn over het vertrek van een schoon meisje.

E bintang di Tounsea wisamo un angeannu; ko minetjonto ramean wijo se taman-taman; sakarang ini sakarang itinggallo un Tounsea;

O sterre van Tounsea, waar wilt gij henen gaan; gij gaaft het voorbeeld van vroolijkheid aan uwe kameraden; thans hebt gij Tounsea

maupi; dimengar se maupi tjinta weta e wo kurangkupen; weta e wo kurangkupen tjinta sunggu deikan mamuali; deikan mamuali tjinta un sampei kĕkal di dunia.

boos op mij zijn; gij hoort naar hen die boos op mij zijn, hoe wil ik dat goed maken; hoe zal ik mij voor u verantwoorden, helaas, wij zullen nooit vereenigd worden; wij zullen nimmer vereenigd worden in deze wereld.

18.

Het lied van een meisje, dat verstoord is op een jongeling, die haar te vergeefs op een aanzoek laat wachten.

Wijape rondorondoran e tjinta manis anai irendemongku taremboan; rendemongku taremboan taan ko limanggar un djandjian; djandjiannu satu bulan sabarongku satu taun; sabarongku satu taun tjinta salamo sa dei madjadi; sakarang ini sakarang putusenku kan un tjinta; putusenku kan un tjinta sebab tĕrlalu pakei lagu; namokan i bale ung kira-kira ni nona tiamo marenderendem; tiamo marenderendem sĕbab deimo rendemongku ko.

Nog levende, o veelgeliefde, bemin ik u bovenmate; ik bemin u bovenmate, maar gij komt onze afspraak niet na; gij hebt beloofd mij binnen eene maand te trouwen, en reeds wacht ik een geheel jaar; reeds ben ik een jaar wachtende, en zal eens zien of het niet doorgaat; thans breek ik mijne liefde af; ik verbreek onzen band, omdat gij er al te luchtig overheen stapt; van nu aan is het meisje veranderd, en vindt het beter er niet meer aan te denken; denk ook gij er niet meer aan, want ik heb niet de minste genegenheid meer voor u.

19.

Het lied van een jongeling, wien door een zeer schoon meisje het hoofd op hol is gebracht.

Wijape rondorondoran e manis pakarondoranno taren; pakarondoranno taren leosso mera wadina; si inaku wo si amaku kasian minobilang bagini; e injong sija mo si kawadian; sija mo si kawadiannu injong sampei kĕkal di dunia; itu

We zijn nog in leven, geliefde, gij moet u verklaren; spreek vrij uit, dan is het beter dat ik een ander meisje kies; mijne moeder en mijn vader hebben aldus gesproken: o jongeling, gij moet haar trouwen; gij moet met haar huwen voor al-

manis pakarondoran sakarang; sebab madjadi bolo terada leosso mera wadina; sĕbab nu pinaungan tarendem; ini hari bilang ijo, ampir malam bilang tida; kasian maraghoraghos u due uman ĕsa wo dai madjadi.

tijd; daarom, geliefde, moet gij u thans verklaren; laat het doorgaan of niet, dan kunnen wij een ander kiezen; des ochtends zegt gij ja, en des avonds neen; helaas, ik zou wel kunnen weenen als het niet doorgaat.

20

Het lied van eenige jongelingen ter bespotting van een meisje, dat zeer behaagziek is en daarbij het onmogelijke vergt.

Marilah e kulit walanda; marilah berdiri iparassei se kulit ambon; kulit ambon mintalah kalu boleh kulit walanda; adjarlah dengan pandei walanda he se kulit ambon.

Komt herwaarts, o Hollanders; komt hier staan en maakt de Amboneezen aan u gelijk; de Amboneezen verzoeken zoo mogelijk, o Hollanders; leert hun vele kundigheden, die Amboneezen.

21.

Het lied van een meisje, wier bloedverwanten hare ouders willen innemen tegen haren verloofde.

Ina wo ama e lili minarendemokan ange; minarendemokan ange si kotika wo si matĕtĕgor; si matĕtĕgor niko paendonna ko mabodok.

O ouders, er blijft maar eene zitplaats over; er blijft maar eene plaats over, waarop mijn verloofde en zijne lasteraars moeten gaan zitten; zij lasteren u, omdat zij gaarne zien dat gij terugtreedt.

22.

Het lied van een meisje, dat, zwanger geworden, hare ouders verzoekt dit geheim te houden.

E tjinta manis anai lebeh baik e mama bungkusĕn; bungkusĕn u lenso sutra puti alus wo simpan ni ati; simpan di ati sampei kĕkal wo ko sajangĕnna.

O geliefde, het is beter, moeder, dat gij het verbergt; dat gij het wikkelt in een fijnen witzijden zakdoek, en het in uw hart bewaart; laat het voor altijd in uw hart verborgen blijven, daar ik u lief heb.

23.

Het lied van eenige jongelingen, daar oom en neef op hetzelfde meisje verliefd zijn.

E burong tiape simposimporan; tiape simposimporan un tjinta ni mui wo ni ommu pangkat; sebab deipe rinabe un surat pinantikkou un tjinta manis.

O neef, wil het toch niet beletten; verhinder het niet, want het schijnt dat zij verloofd is met uw oom, die eene betrekking heeft; ofschoon het nog niet is uitgemaakt met uw oom, wilt gij u reeds met dat meisje verloven.

24.

Het lied van een jongeling, wiens meisje naar Java vertrok om zich voor vroedvrouw te bekwamen.

Wijape rondorondoran e manis dimeden minangkapangkat; dimeden minangkapangkat manis dimeden aki tana djawa; akimokan pulo dua ko marenderendempenai; marenderendempenai tjinta mikireda imadjadi; madjadi bolo terada harapongku satu rupa.

Nog levende, o geliefde, zijt gij reeds verre van hier; zijt gij reeds verre weggegaan naar Java; bij de poeloeh doewa gekomen, denkt gij nog aan mij; gij denkt aan mij, omdat gij weet dat het niet door zal gaan; of het al dan niet doorgaat, mijne hoop blijft dezelfde.

25.

Antwoord op het vorige door het meisje.

E injong pabernanti nu ange si nona jo mawuripenai; si nangemo i teken ni tukang teken sunggu deimo mawuriai; deimo mawuriai injong měmandang ung kinadjadian; kandati akan djadi biang sunggu deimo mawuriai.

O jongeling, verwacht niet dat het meisje herwaarts zal terugkeeren; want zij is ginder verloofd geraakt en keert dus niet weder; zij keert niet weder, o jongeling, naar haar geboorteland; al wordt zij ook vroedvrouw, toch keert zij nooit terug.

A. 20 Maart 1871.

DE C.

ALLERLEI OVER DE RESIDENTIE MANADO.

OPMERKINGEN NAAR AANLEIDING VAN VERSCHILLENDE BESCHRIJVINGEN.

Onze ijverige medearbeider de heer de Clercq te Amoerang heeft zich ten taak gesteld de verschillende geschriften in onze koloniale literatuur, die over de residentie Manado handelen, met een kritisch oog na te gaan en uit den rijken schat zijner kennis en ervaring die bijvoegsels en verbeteringen mede te deelen, waardoor de leemten dier beschrijvingen aangevuld en hare misslagen onder het oog der lezers gebracht worden. Dit is een nuttige arbeid, die voor volgende bewerkers van dergelijke beschrijvingen van grooten dienst zal wezen, en de opmerkzaamheid verdient van allen die in de taal- land- en volkenkunde van Ned. Indië belang stellen. Wij plaatsten reeds in ons Februari-nommer zijne opmerkingen omtrent het XVIIde hoofdstuk van Wallace's Insulinde, die den vertaler gelegenheid zullen geven, om aan het slot van het tweede deel nog eenige nalezingen en verbeteringen bij de aanteekeningen op dat hoofdstuk op te nemen. Wij wenschen thans des schrijvers opmerkingen omtrent twee andere beschrijvingen der Minahasa in bekende werken te laten volgen. Zij zullen iederen bezitter dier werken in staat stellen eenige fouten daarin te verbeteren, en bij een mogelijken herdruk dier werken zelven de schrijvers of uitgevers de gelegenheid geven die fouten daaruit te verwijderen.

In eene volgende aflevering hopen wij de aanteekeningen van den schrijver op de artikelen Manado betreffende, in het Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Ned. Indië, op te nemen.

I.

Eenige verbeteringen op het hoofdstuk »de residentie Manado", voorkomende in de »Handleiding bij de beoefening der Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Oost-Indië" door Dr. J. J. de Hollander.

Blz. 173 en 177 staat: *T. Papaloempoengan*, beter: *T. Papalempoengan.*

Blz. 174 staat: *G. Sapoetan*, beter: *G. Sopoetan.*

Blz. 177 staat: *de baai van Totok of Tottek*; dit laatste woord kan vervallen.

Ibid. *De reede van Kema.* Deze is in den Oostmoeson geenszins onveilig, ofschoon enkele malen even als die van Belang aan hooge zeeën blootgesteld.

Blz. 178 staat: *T. Pisoe,* beter: *T. Pisok.*
» *T. Tamalang*, beter: *T. Tambala.*
» *T. Kapitoe*, beter: *Djiko Kapitoe.*
» *T. Sapa*, betèr: *Djiko Sapa*, niet ten Z., maar ten N. W. van de voorgaande.

Blz. 180. *Het meer van Linoe*, beter: *Linow.*

Ibid. De inboorlingen noemen het meer van Limbotto niet *boelallo moepato*, maar *boelalo daä*, d. i. het groote meer. *Mopatoe* (en niet *moepato*) beteekent *warm*, en er zijn alleen warme bronnen te *Taloemelitoe.*

Blz. 181. Het is nog al vreemd, dat de grootste rivier der Minahasa, de *Ranojapo* (grammaticaal zuiverder *Rano i apo*), hier niet is opgegeven.

Blz. 188. Kakao wordt, wegens de bekende ziekte in de vruchten, thans slechts met weinig gevolg aangekweekt, en de koffiecultuur is geheel vervallen

Blz. 214. Tot de afdeeling *Manado* behooren nog de districten *Tombariri* en *Kakaskassan.* Het eerste moet dus vervallen bij de afdeeling *Amoerang*, het laatste bij de afdeeling *Tondano.* Het district *Tonsawang*, dat eveneens bij de afdeeling *Amoerang* staat, moet bij de afdeeling *Belang* gevoegd worden.

Blz. 215. Niet de afdeeling, maar de hoofdplaats Manado staat onder het rechtstreeksch bestuur van den Resident. De controleurs hebben hier sedert 1856 den titel van *opziener* verloren. In noot 2 staat *Tomohon* abusievelijk opgegeven als een der districten, waarvan het districtshoofd den titel van *Majoor* draagt.

Blz. 216. Te *Kema* wonen geen Chineezen.
Ibid. De burgers wonen *alleen* in de hoofdplaatsen der afdeelingen.
Blz. 217. De heerediensten zijn het laatst gewijzigd bij Stbl. 1870, N°. 85.
Ibid. Te Manado is een waarnemend predikant.
Ibid. De Nederlandsche taal wordt niet op de Inlandsche scholen onderwezen, zelfs niet eens op de kweekschool voor onderwijzers te *Tanawangko*.
Blz. 218 staat: *G. Tompoesso*, beter: *G. Tampoesoe*.
» *G. Londo*, beter *G. Londei*.
» *G. Sapoetan*, beter: *G. Sopoetan*.
Ibid. *Manado* wordt door de inboorlingen niet *Wenange* maar *Wenang* geheeten.
Blz. 219. Het koffo-établissement te *Bailang* is opgeheven.
Ibid. De steenen forten en het mobiel geschut bestaan nergens meer in de hoofdplaatsen der afdeelingen.
Blz. 220 staat *Romohon*, lees: *Romoön*. Zoo ook elders.
Ibid. *Tombassian*. Deze negorij bestaat niet, en is ook op de kaart verkeerd aangegeven.
Ibid. *Likoepang*. Hier zoo min als elders zijn nog rijstpakhuizen; met de betaling van hasiel is de gedwongen levering van rijst opgeheven.
Ibid. *Kema*. Hier is geen drukkerij.
Blz. 223. De kora-kora's en rorehe's bestaan niet meer. De zeemacht ter beschikking van den Resident bepaalt zich tot twee gouvernements kruisbooten.
Blz. 224. Onder de eilandjes, staat: *Siladin*, beter: *Siladen*.
» *Mantrauw*, beter *Mantahage*.
» *Galgal*, beter: *Gangga*.
» *Talissin*, beter: *Talisei*.
Blz. 225 staat *Attingola*, beter: *Attinggola*.
Hier en elders: *Moeton*, beter: *Mouton*.
Blz. 226. Sedert 1864 zijn op de hoofdplaatsen *Gorontalo*, *Bone*, *Limbotto*, *Kwandang* en *Pagoewat* controleurs gevestigd, en met het bestuur over de gelijknamige afdeelingen belast.
Blz. 230. Onder *Pagoewat* staat: *Batoedoejoeng*, beter: *Batoedoejoenga*.
Blz. 231 staat: *Pogoejaman*, beter: *Pogoejama*.
Blz. 232. Het rijkje *Boalemo* staat thans nog onder een afzonderlijken *Radja*.

II.

Het reisverhaal van Prof. Reinwardt over de residentie Manado nader toegelicht.

Het bovengenoemd reisverhaal, in 1858 in de afzonderlijke werken van het Kon. Inst. voor Ind. taal- land- en volkenkunde opgenomen, komt mij voor zoo belangrijk te zijn, dat nog heden eene toelichting niet overbodig kan genoemd worden, vooral ook omdat de zorg, waarmede het werd bewerkt, slechts stof voor zeer enkele verbeteringen heeft overgelaten.

Blz. 504, Noot 1. De vooronderstelling omtrent de beteekenis van het woord *soesoen* is juist; men bezigt het ook hier voor *stapel* of *nest*, maar spreekt het gewoonlijk als *soesoeng* uit.

Blz. 507, Noot 1. *Pions* noemt men in de residentie Manado de *politie-oppassers*; de mindere omvang der bureau-werkzaamheden maakt hunne diensten op de kantoren overbodig.

Blz. 509. De Gouvernements-Radja ontving de bevelen van het hoofd van civiel bestuur, en gaf die aan den Negorij's-Radja ter uitvoering over. De laatste stond niet in rechtstreeksche betrekking met den Europeeschen ambtenaar, maar had bij de bevolking oneindig meer invloed. Hij had ook een eigen lijfwacht en politiedienaren te zijner beschikking, en werd door de bevolking en lagere Hoofden gekozen, in tegenstelling met den Gouvernements-Radja, die van gouvernementswege zijne aanstelling ontving.

Blz. 510. Niet alleen de vrouw van den vorst, maar alle prinsessen dragen den naam van *Toewan Boki.*

Blz. 511. Het vermoeden door den schrijver geuit, naar aanleiding van het aanzien van eenige oudere koffietuinen, omtrent de mogelijke uitbreiding dezer cultuur te Gorontalo, is thans genoegzaam gebleken zonder grond te zijn geweest. In den laatsten tijd moet de intrekking der dwangcultuur van hooger hand zijn gelast, en is de betrekking van mantri-koffie afgeschaft.

Blz. 512. De *djarak*, hier genoemd, is de *Jatropha curcas*, in het Alf. *saketa*, Goront. *bintalo* geheeten. Met *kambing* zal bedoeld zijn de *kajoe kambing* (*Anacardium* spec.) in het Alf. *tětoel*, Goront. *boehoe*, waarvan bij de vervaardiging van heggen het hout als staken dient om de djarak te steunen. Van dezen boom wordt het sap der fijngestampte en uitgekookte bladeren ook gebezigd om silarbladeren zwart te kleuren.

Ibid. Het rijk van Gorontalo strekt zich niet zoo ver in de bocht van Tomini uit: het wordt omringd door de rijkjes Limbotto, Bone en Attinggola, terwijl daartoe eveneens behoort het landschap Pagoewat, dat zich tot aan de grens van Mouton uitstrekt.

Blz. 513. *Miloe* is de Maleische naam voor *maïs*; in het Gorontalosch heet die *binte*. Het woord *toeman* is daar niet bekend: men rekent de sagoe bij *pardoe* of *fardoe*, waarvan het gewicht met dat van een gantang zoo ongeveer overeenkomt. De fardoe's der Togian-eilanden zijn veel kleiner.

Blz. 515, Noot 1. In de Minahasa heet de *anoa* in het Maleisch *sapi hoetan* (Alf. *dangkow* en *langkow*), waarvan de Hollandsche benaming zal zijn afgeleid.

Ibid. *Koesoe-koesoe* noemt men hier het alang-alanggras, terwijl het in den tekst beschreven dier *koeskoes* wordt geheeten.

Blz. 517. De *tarate* heet in het Alf. *karati*, in het Goront. *hoenta*.

Blz. 521. De woorden *maresoli* en *walopoeli* worden beter geschreven: *marsaoli* en *walaäpoeloe*.

Blz. 522. De woorden *Pogoeame*, *Taloe-doejoeng* en *Batoe-doelang* worden beter geschreven: *Pogoejama*, *Taloedoejoengi* en *Batoedoelanga*.

Ibid. De *silar* is in het Goront. *tiladoe*, en de *woka* heet er *omboeloe*. De heer P. oordeelt terecht, dat Prof. R. hier van den *daoen sariboe* spreekt, daar alleen van dezen boom de bladeren bij het amfioenschuiven worden gebezigd: hij heet in het Goront. *tombito*.

Blz. 525. De *moleo* heet in het Goront. *momoengo*.

Blz. 530. De schr. zegt, dat 24 soga's een reaal uitmaken; dit is echter minder juist, als hij nl. met soga's heeft gedoeld op de zaadjes van de *saga*struik (*Abrus precatorius*). Van dezen gaan er 8 op een halven duit, en dus 9 × 16 op een reaal, daar een ringgit of reaal op gemiddeld 9 duiten berekend wordt.

De goudmijnen op den berg Totok in het district Ponosakan zijn geheel verlaten: de bewerking was te zwaar wegens het harde gesteente. Zij moeten verschillen van die van Kottaboena, doordat men er, in plaats van kuilen, dwarsgangen uitbeitelde; hoezeer schijnbaar gevaarlijker, waren hierbij minder ongelukken dan elders te betreuren. Tegenwoordig komen slechts van tijd tot tijd enkele inwoners van Mongondou in de rivier van Totok goud wasschen, en betalen daarvoor een percentsgewijs aandeel aan den Hoekoem toewah dier negorij.

Blz. 541. De lijken werden niet overeind, maar in nedergehurkte houding in de steenen graven geplaatst.

Blz. 542. De dekstof der huizen is *altijd* atap, waartoe men bezigt de bladeren van de sagoe- en nipahpalmen; de eerste moeten om de 7 à 8 jaren, de laatste reeds na 2 à 3 jaren vernieuwd worden. In zeer enkele negorijen ziet men de huizen gedekt met rotan- of wokabladeren.

Blz. 544. Dat de sagoeweer meestal zuur en gegist is, vindt zijn oorzaak daarin, dat de inboorlingen die alleen zoo drinken; in tegenstelling met de Europeanen, zeggen zij van de zoete sagoeweer buikpijn te krijgen. De verschillende namen die de sagoeweer hier draagt, zijn:

in het Bantiksch.	tipasa.
in het Tounseasch	lĕpĕn.
in het Toumboeloesch en Toumpakewasch. .	pehe.
in het Toundanosch.	timpa.
in het Bentenansch	tipas.
in het Tonsawangsch en Ponosakansch. . .	toewak.
in het Mongondousch	losin.
in het Gorontalosch.	bohito.

Blz. 546. Met *poeloe pandjang* wordt vermoedelijk het eiland *Boenaken* bedoeld, dat meermalen met dezen naam genoemd wordt.

Blz. 552. Eene vergelijking met de namen der kaart zal de juiste benamingen der bergen beter aangeven:

VOLGENS DE KAART.	VOLGENS DE UITSPRAAK DER INLANDERS.
Sapoetan.	Sopoetan.
Tonderoekan.	evenzoo.
Sempo.	»
Manimporok.	»
Londo.	Londei of Kelelondei
Tatawirang.	Tatawiran.
Kalie.	Kali.
Empong.	Empoeng.
Lokon.	evenzoo.
Kawatak.	Kowatak.
Talankow.	Talangkow.
Toempoesso.	Tampoesoe.
Mahawoet.	Mahawoe.
Massarang.	Masarang.
Kawien.	Kawin.
Klabat.	Kalabat.
Doea Soedara.	evenzoo.
Batoe angoes.	»
Tampat Itam.	Batoe Itam.

De *Senoen Java,* waarvan in de noot sprake is, is de *Sinajawin* nabij den berg Manimporok. en de *G. Polisan* bestaat niet.

Blz. 578. De wilde koe heet niet *dangkon,* maar *dangkow.* Zie boven.

Blz. 579. De namen *Popontolim, Tinoendok* en *Penloe* worden beter gelezen: *Popontolen, Tinoendeh* en *Pentoe.*

Blz. 580. De namen *Rananiapo* en *Romohon* worden beter gelezen: *Ranojapo* en *Romoön.*

Ibid. Noot 2. De hier gelegene negorij heet *Kawangkoan bawah*. Het is waar, dat de namen van Romoön en Tombassian op de kaart verkeerd geplaatst zijn. Het gedeelte van het laatste district dat tusschen de rivieren Ranowangko en Ranojapo gelegen is, werd later, om onbekende redenen, in een burgerkamp veranderd, zoodat het thans een deel uitmaakt van de hoofdplaats Amoerang, waar het tot heden met den zonderlingen naam van *kampong sapanggal sarani* wordt aangeduid. De naam van *Tombassian* moet dus door *Amoerang* worden vervangen.

Blz. 583. Het district *Mawoering* of *Moewoering* werd later bij het district *Ares* ingelijfd, zoodat er thans nog 26 districten bestaan.

Ibid. onderaan, zegt de sch.: »hier en daar worden ook aardappelen en oebi's of aardvruchten gewonnen, die echter meestal voor de Europeesche ingezetenen of tot provisie voor de schepen dienen." Dit is met de laatsten zeker niet het geval. Men vindt o. a. in de Minahasa de volgende Dioscoreasoorten voor inlandsch gebruik:

1. *Dioscorea mollissima* Bl.
   Inl. benamingen Mal. Min. *oebi kajoe*, Alf. *kapoe-kajoe* T. S. en T. B., *oewi tjajoe* T. P.
   Groeiplaats. In tuinen en op erven aangekweekt.
   Gebruik. De knollen worden gegeten; van het merg des stengels worden *boenga kondei* vervaardigd.
2. *Dioscorea pentaphylla* Linn.
   Inl. benam. Mal. Min. *oebi mangindano*, Alf. *kapoe sajor* T. S.
   Grpl. In tuinen en op erven.
   Gebr. De knollen worden gegeten.
3. *Dioscorea atropurpurea* Roxb.
   Inl. benam. Mal. Min. *oebi manoesia*, Alf. *kapoe an tadoen* T. S., *kapoe an taloen* T. B.
   Grpl. In bosschen en braaklanden.
   Gebr. De wratten van de wortels worden, fijn gestampt, rondom bloedzweren gelegd.
4. *Dioscorea heterophylla* Linn.
   Inl. benam. Mal. Min. *oebi manoesia meirah*. Alf. als de vorige.
   Grpl. en Gebr. als vorige.
5. *Dioscorea vulgaris* Miq.
   Inl. benam. Mal. Min. *oebi meirah*, Alf. als de vorige.
   Grpl. en Gebr. als de vorige.
6. *Dioscorea aculeata* Linn.
   Inl. benam. Mal. Min. *siavo of sajavoe*, Alf. *kapoe woeol* T. S., *kapoe sajawoe* T. B., *kapoet* T. P.
   Grpl. Op erven en in tuinen.
   Gebr. De knollen worden gegeten.

Blz. 586. De inlandsche benamingen der *goemoetoe* zijn: *noedan* T. S., *oelan* T. B. en *woenakĕl* T. P. (dit laatste eene verbastering van *woeŏek in akĕl*, haren van den arengpalm).

Ibid. De sagoe van den arengpalm, die hier *alleen* wordt gegeten, heet in het Alfoersch: *roembija* T. S., *opa* T. B. en *towang* T. P.; die van den *Metroxylon sagus* heet naar den boom *tawasĕn* of *tewasĕn*. De eerste wordt verkozen omdat 1°. de bewerking van het sagoekloppen daarbij gemakkelijker en spoediger kan geschieden; 2°. de arengpalm overal voorkomt en de sagoeboom alleen in moerassige gronden tiert; en 3°. de waarde van een stoel sagoeboomen zoo groot is (tot *f* 10 en meer), wegens het gebruik der bladeren voor atap.

Blz. 588. Genoegzaam alleen in de strandnegorijen der districten *Ratahan* en *Passan* wordt katoen aangeplant. Die aanplant heeft zeer ongeregeld plaats. Gewoonlijk plant men die soorten welke in 6—9 maanden volwassen zijn en vruchten geven (*Gossypium indicum* en *micranthum*), en wel tegelijk met de maïs in September of October, om in Juni of Juli te oogsten.

De zuivering der pitten geschiedt door wrijving tusschen een stuk hard hout en bamboes, door drukking en gelijktijdige voortschuiving: één persoon kan per dag één gantang of ± 7 pond ongezuiverd katoen zuiveren. Vervolgens wordt het katoen met een boogvormig werktuig goed losgeklopt en begint men met spinnen, waartoe het katoen in het gedroogd ingewand van een boschkat wordt gestopt; terwijl men met de andere hand de klos op een bord draait. Daarna kan men tot het weven overgaan.

De kleurstoffen voor de draden zijn:

1°. De *roode*. Daartoe neemt men den wortel van de *sea* (*Morinda bracteata*), die fijngestampt met een weinig kalk in water wordt gelegd, en daarin met de handen geknepen en uitgeperst.

2°. De *zwarte*, welke wordt verkregen door koking der *daoen biroe* (*Indigofera* Sp.), met een weinig kalk gemengd [1]).

3° De *blauwe*, door koking derzelfde bladeren zonder kalk;

4° De *gele*, door fijnstamping van den curcumawortel, met water en lemoensap goed vermengd en uitgeperst.

De gantang ongezuiverd katoen kost van 50—80 cents, die van het gezuiverde van *f* 1.— tot *f* 1.50. Meestal wordt echter geruild.

De weefsels dienen tot eigen gebruik, en worden niet dan hoogst zelden verkocht voor *f* 2.— tot *f* 5.— het stuk.

---

1) Deze soort van indigo heet in enkele Alfoersche dialecten *olei* en in het Goront. *ente*, uit welk laatste woord eene verbastering tot *entoe* is ontstaan, zooals volgens vele boeken de indigosoorten in de residentie Manado geheeten worden.

Elders in de Minahassa bezigt men het katoen alleen om lampenpitten van te maken.

Ibid. Bij de vervaardiging der sigaren, hier vermeld, worden gebruikt de sappen van de aardvruchten der *Lagenaria vulgaris* (Alf. *kapitoe*), of uit de takken van de *Ficus septica* (Alf. *woewoejoen* T. S., *lolojan* T. B., *rijo* T. P.)

Blz. 589. Het vleesch van de *sapi oetan* wordt door de inlanders gaarne gegeten: dit dier komt in de geheele Minahassa tamelijk veelvuldig voor.

Blz. 590. De paling heet niet *sĕgili*, maar *sogili*; dit is echter de Maleische naam, de Alfoersche is *kasidi* of *kasili*. Zeevisch wordt, gerookt en ingezouten, veelvuldig naar de bovenlanden vervoerd, maar gewoonlijk, als minder smakelijke spijs, niet aan Europeanen voorgezet.

Ibid. Niet de Maleiers, maar de inwoners der Minahassa, Maleisch sprekende, noemen den aap *jaki;* in het Tounseasch heet die *angko*, in andere Alfoersche dialecten *wolai*.

Blz. 591. De Badjo's hebben hunne eigene Hoofden, die zij den titel van Radja geven, maar die volgens zeggen geene andere macht hebben, dan dat zij den tijd vaststellen, waarop de prauwen naar zee moeten gaan.

Ibid. Herten worden gevonden vooral in het district *Langowan* en in het *Amoerangsche*, aan de overzijde der *Ranojapo-rivier*, in grooter aantal in de bosschen rondom de negorij *Poïgar*.

Blz. 595. *Doekoen* of *doekoeh* heeft men hier niet, daarentegen wel *doerian*. Van de lemonsoorten zijn de voornaamste:

Citrus decumana,	Mal. Min. *lemon pompelmoes*, Alf. *moente kasoemba*.
Citrus nobilis,	Mal. M. *lemon tjina*, Alf. *moente sina*.
Citrus aurantium,	Mal. M. *lemon manis*, Alf. *moente pola* T. S. en T. B., *m. tombal* T. P.
Citrus medica,	Mal. M. *lemon pĕdang*, Alf. *moente nĕmembeh*.
Citrus limonellus,	Mal. M. *lemon tjoei*, Alf. *moente dadamoed* T. S., *m. nanamoer* T. B. en *m. komantes* T. P.
Citrus ovata,	Mal. M. *lemon sĕwanggi*, Alf. *moente popontolen*.
Citrus papeda,	Mal. M. *lemon poeroet*, Alf. *moente kĕrĕng* T. S., *m. koekoesoe* T. B. en T. P., *m. roepoe* T. P.
Citrus limonum,	Mal. M. *lemon nipis*, Alf. *moente kojawas* of *kowajas* T. S. en T. B., *m. inta* T. P.

Blz. 595 en 596. De hoogst belangrijke mededeelingen der heeren Riedel, Wilken en Graafland hebben over de stammen en dialecten reeds meer licht verspreid, zoodat gevoegelijk naar hunne bijdragen kan verwezen worden.

Blz. 597. Omtrent de ter vergelijking met het Alfoersch opgegevene Maleische woorden dient opgemerkt te worden, dat *kredja* onbekend is,

peret (Mal. *perek* of *parak*) *vleërmuis* beteekent, en *piso* en *lembok* in het Alf. door *paghi* en *lĕmeh* worden overgezet. De meest gebruikelijke Alfoersche woorden voor *paard* zijn niet *cavalo* en *cavado*, maar *kawalo*, *kawajo* en *tjawajo*. *Zeven* is niet *itoe*, maar *pitoe*.

Het verschil in letters bepaalt zich tot de l, d, r, k, en tj, zoodat de aangehaalde voorbeelden minder juist zijn. De verandering van w in b. hangt van de laatst voorafgaande letter af.

Blz. 598. De *toedoeng* heet in het Alf. *tindoeng* en *saipa*, en de *tjidako* wordt genoemd *kole* T. S. en T. B. en *lawĕn* T. P.

Blz. 599. De wijze waarop tegenwoordig bij de Toumpakĕwa de Alfoersche huwelijken worden gesloten, moge hier in het kort vermeld worden.

Heeft een jongeling het voornemen opgevat zich in den echt te begeven, dan laat hij zijn oog gaan over de verschillende meisjes in zijne woonplaats of eene der naburige negorijen, en overweegt aan wie hij zich gaarne nader zou verbinden.

Eenmaal eene keuze gedaan hebbende, zoekt hij onder zijne vrienden of bekenden er een uit om als zijn gemachtigde op te treden; zoodanig persoon (somwijlen eene vrouw) heet in het T. P. *ghagharen* en in andere dialecten *waloek*.

Hij tracht dan in het geheim met dezen gemachtigde te spreken, zonder door anderen te worden gehoord, en vraagt hem af, of hij genegen is en beloven wil, zich tegen niemand uit te laten over hetgeen hij hem wenscht mede te deelen.

Dit toegestemd zijnde, legt hij zijne geheimen voor hem bloot en draagt hem op tot het meisje te gaan, en, na haar in vleiende bewoordingen te hebben toegesproken, van haar vergunning te verzoeken voor een bijzonder onderhoud.

Staat zij dit toe, dan moet de ghagharen haar vragen, of zij met dien jongeling wenscht te trouwen, terwijl hij verder wordt uitgenoodigd al wat hij met het meisje zal spreken woordelijk aan zijn lastgever te komen berichten.

Daarop begeeft de ghagharen zich naar de woning van het meisje en handelt geheel volgens de gedane opdracht, er zoo noodig nog het een een ander tot lof van den jongeling bijvoegende.

Heeft het meisje geen zin in dien jongeling, dan antwoordt zij in het algemeen, dat het niet kan doorgaan, om reden zij elkaâr in bloedverwantschap bestaan; of dat hare ouders hunne toestemming zullen weigeren of wel, zonder omwegen, dat zij hem niet mag lijden.

Is zij daarentegen met zijn aanzoek ingenomen, dan zegt zij, dat zij de dochter is van arme lieden, of dat men bedenken moet dat zij lui van aard is, of wel dat zij met het voorstel verlegen is, daar zij niet door schoonheid uitmunt; hoedanige gezegden het teeken zijn van haren goeden wil.

Vervolgens gaat de ghagharen terug tot den jongeling en verhaalt hem uitvoerig al het verhandelde.

De jongeling laat hem dan andermaal tot het meisje gaan, en tot haar uit zijnen naam zeggen: »ik zoek geene vrouw, die rijk, arbeidzaam of schoon is; slechts uit genegenheid wil ik in den echt treden", wat hij getrouw overbrengt.

Meent het meisje het nu oprecht, dan antwoordt zij den ghagharen: »als de jongeling niet schertst, laat hem zich dan wenden tot mijne ouders (of bloedverwanten, als deze haar verzorgen)."

Ook deze taak moet de ghagharen volbrengen, die verplicht is zijn best te doen, dat de zaak haar beslag krijge.

Bestaat er wederzijds genegenheid tusschen de jongelieden, dan gebeurt het zelden, dat de ouders of bloedverwanten hunne toestemming weigeren.

Heeft hij die bekomen, dan haast de ghagharen zich dit gunstig bericht aan den jongeling mede te deelen.

Van dit oogenblik af worden de beide jongelieden als verloofden beschouwd, en is het hun veroorloofd elkaâr bij verschillende werkzaamheden de behulpzame hand te bieden.

De jongeling roept die hulp meermalen in om zijne kleederen te herstellen of te wasschen, terwijl het meisje hem verzoekt de voor haar benoodigde kleederen te gaan koopen.

Zoo ook staan van nu af de wederzijdsche ouders elkaâr gedurig in alles bij.

Gedurende den tijd der verloving moeten zij zich behoorlijk in acht nemen: de jongeling mag geene andere meisjes het hof maken, of zich onbehoorlijk gedragen; evenmin het meisje, daar de geringste overtreding of buitensporigheid eene verbreking der belofte kan ten gevolge hebben: de jaloezie speelt ook hier een groote rol.

Deze verloving kan verscheidene jaren duren, zonder dat er iets omtrent het huwelijk bepaald wordt.

Is de jongeling daar eindelijk toe besloten, dan moeten zijne ouders een persoon (*niet* den ghagharen) opzoeken die goed zijn woord kan doen, om dien naar de ouders van het meisje te zenden, ten einde met dezen te onderhandelen over de huwelijksgift (Mal. *harta*, Alf. *aroro*).

Bij de Toumboeloe is het gewoonte, dat zoodanig persoon van de wederzijdsche ouders elk *f* 1.— of een schotel ontvangt, terwijl de ouders van den jongeling hem dien dag te eten geven; maar bij de Toumpakĕwa is dit niet gebruikelijk. De huwelijksgift verschilt naar gelang van omstandigheden. Is het meisje de dochter van een districtshoofd, dan kan de harta bedragen van 100 tot 150 stukken lijnwaad (*kajoe moeris*) en van 5 tot 10 manden met borden; voor de dochter van een gegoed persoon wordt de helft en minder bedongen; en bij arme lieden zijn van 1—5 stukken lijnwaad en 1 à 2 stellen borden reeds voldoende.

Dikwerf loopt die harta hoog, als de onderhandelaar minder bij de hand is, in welk geval de ouders van het meisje daarmede hun voordeel doen.

Is de harta naar de woning van de ouders der bruid overgebracht, dan mogen zij nog niet te zamen wonen.

Het daartoe meest geschikte tijdstip wordt door de ouders vastgesteld, omdat zij tijd behoeven voor het gereed maken der spijzen tot het feest benoodigd.

Dit in orde zijnde, bepalen zij een dag van samenkomst, en wordt er gewoonlijk des morgens bij de ouders van den bruidegom en des namiddags ten huize der bruid een groote maaltijd gegeven.

Alleen de familiebetrekkingen worden hierbij genoodigd.

De jongelieden nemen aan tafel tusschen hunne ouders plaats. De oude lieden die mede aanzitten, moeten beurtelings het jonge paar toespreken, en des avonds tegen 6 à 7 uur begeleiden ook dezen hen naar hunne eigene woning, van welk oogenblik af zij als man en vrouw erkend worden.

Blz. 602. De kora-kora's en rorehe's zijn tegenwoordig afgeschaft.

Blz. 641. Van de Gorontalosche woorden moeten verbeterd worden:
hoofd — tapangola, beter, *tapanggola*, woordelijk: *een oud man.*
vader — timo, beter *tiamo.*
moeder — tilo, beter *inana.*
neus — woelingo, beter *hoelingo.*
oor — boelinga, beter *boelonga.*
mond — toengilo, beter *toenggilo.*
lip — biho, beter *bihoe.*
tand — dongito, beter *doengito.*
kin — wale, d. i. *de onderkaak.*

De vroegere slaven waren bij de Europeanen te Manado meest Papoea's, bij de inboorlingen echter hunne eigene landgenooten, zoodat het hier gegeven type zeer goed voor dat der Minahasasche vrouwen kan doorgaan die het dan ook, behoudens de wat te donkere gelaatskleur, vrij wel terug geeft.

KOFFIE EN SUIKER.

EENE AFDEELINGS-VERGADERING VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT NUT VAN DEN JAVAAN.

De vereeniging door Dr. Bosch gesticht met het doel om de belangen van de Javanen tot in onze kleine landgemeenten te verdedigen, stoort zich blijkbaar niet aan de oppositie, die, treurig genoeg, veelszins uit Indië, tegenover haar doel en strekking wordt gevoerd. Zij gaat voort met werken en met allernuttigst te werken. De invloed dien zij uitoefent, moet men niet afmeten naar hare algemeene verslagen en hare maandberichten. Hare kracht ligt in het gesproken, niet in het geschreven woord. Iederen winter worden talrijke afdeelings-vergaderingen gehouden in steden en dorpen, waar voorheen zelden of nooit de naam van Java gevoerd, laat staan over de behoeften van het Nederlandsch-Indische Rijk van gedachten gewisseld werd. In populaire voordrachten stellen sprekers de Indische vraagstukken in een voor het groote publiek helder licht, en gewoonlijk volgen op die voordrachten gemeenzame besprekingen, waarin ieder burger als 't ware leert zich eene gezonde opinie te vormen over zaken en toestanden die hij vroeger meende dat alleen behoorden tot het domein der specialiteiten.

Wij zijn in de gelegenheid gesteld om onzen lezers een verslag te geven van eene dezer afdeelings-vergaderingen. Zij had den 24sten Maart l.l. te Dordrecht plaats, onder de leiding van den heer van Wageningen, voorzitter der afdeeling, die met de heeren Obreen, Secretaris, en van Oldenburg, Penningmeester, de Maatschappij tot Nut van den Javaan waardig in Hollands oude veste vertegenwoordigt.

Dordrecht, ondanks zijne schilderachtige ligging tusschen groote stroomen en weelderige beemden, valt minder in den smaak van gerepatriëerde Indiërs. Geen enkel oudgast heeft er zijne tent opgeslagen om van zijn

zwoegen onder de tropische zon uit te rusten. Dordrecht bezit groote, doch lustelooze kapitalisten; maar het mag roemen op eene intelligente burgerij, waarvan de wederga slechts in weinige Nederlandsche steden is terug te vinden. Het is die burgerij, welke de Nuts-afdeeling ophoudt en, te midden van hare dagelijksche beslommeringen en hare levendige belangstelling in de lands-, provinciale en gemeente-aangelegenheden, tijd vindt en lust heeft om het lot der Javanen ernstig ter harte te nemen.

Voor deze *élite* trad, den 24sten Maart, de heer van Soest, uit 's Gravenhage, op, met eene losse schets van de koffie- en suiker-cultures, die wij hier laten volgen.

I.

Mijne heeren. Van de duizenden, die dagelijks hun kopje koffie met suiker gebruiken, zijn er niet velen die nadenken over den oorsprong van het onschuldig nat, dat, in de tegenwoordige samenleving, eene eerste levensbehoefte is geworden. In het gezellig samenzijn rondom de tafel waarop de rookende koffiekan haar aangenamen geur verspreidt, wordt gezellig gekout over het lief en leed van den huiselijken kring, van vrienden en kennissen; somtijds over de algemeene belangen van gemeente, stad en land, over groote rampen en wereldgebeurtenissen. De kruideniers, die aan het koffiedrinken hunne talrijke klanten hebben te danken, bekommeren zich slechts over de rijzing en daling welke de prijzen der koffie en suiker op de markten ondergaan, en de groothandelaren denken in het groot zoo als de kruideniers in het klein denken. Verkoopers en koopers van koffie en suiker gaan zelden of nooit met hunne verbeelding terug tot de voortbrengers van de waren, die aan velen voordeel, aan ons allen genot bezorgen.

Het zij mij vergund, dezen avond, uwe aandacht van dit verbruik te leiden naar de voortbrenging; — van de markt, waar koffie en suiker worden geveild, naar Java, waar de koffieboomen en de suikerrietstokken groeien.

Het eiland Java, zoo als het op de kaarten wordt uitgeteekend, vertoont zich in den vorm van een kolossalen, versteenden tijger. Over zijne geheele lengte, wat men zou kunnen nemen voor de ruggegraat, is het, door de eeuwenlange werking van talrijke vulkanen, met hooge bergketenen overdekt, waarvan de hier en daar nog rookende kegels zich fier boven de wolken verheffen. Aan den voet dezer berglanden wordt het terrein vlakker en daalt het onmerkbaar tot aan de zeestranden. Uit de bergen ont-

springen ontelbare rivieren, die steeds het lage land met vruchtbare slib verrijken en het voor den plantengroei benoodigde vocht aanbrengen.

De natuur — Gij weet het, mijne heeren — schept hare wonderen volgens eenvoudige wetten. Met warmte en water maakte zij van Java een waar paradijs, getooid door de prachtigste bloemen die tusschen het altijd groene geboomte prijken, — overladen met de heerlijkste vruchten die het verhemelte kunnen streelen; — een paradijs dat alle voorwaarden vereenigt om den mensch een gelukkig levenslot te verzekeren. Maar de natuur gaat in hare vrijgevigheid nooit zóó ver, dat de mensch zich aan de zedelijke wet van den arbeid zou kunnen onttrekken. In alle hemelstreken is het zijne bestemming, met de gaven die de feeën bij zijne wieg leggen, te woekeren en door vlijt en inspanning aan de behoefte tot vermenigvuldiging en vooruitgang te voldoen.

Instinctmatig gehoorzaamde, sedert onheugelijke tijden, Java's bevolking aån hare roeping door zich op de cultuur van rijst toe te leggen, het voorname voedingsmiddel van alle Aziatische volken. Zij bakende de velden af, verdeelde den bodem in akkers, omringde de akkers door dijkjes, die het water beurtelings in- en uitlaten, naarmate het voor de rijstplanten al dan niet wordt vereischt. Zij temde den buffel tot een uitmuntend ploegdier, dat daar in den veldarbeid steeds te stade komt. De Javanen deden meer. Zij werden schrandere waterbouwkundigen. Zij damden rivieren op, groeven kanalen en waterleidingen die duizenden en duizenden bunders rijstvelden bevloeien. Hier wijzigden zij de ruwe, ongelijke oppervlakte van den bodem in gelijkmatige, zachtglooiende hellingen; elders vervormden zij de meer steile hellingen in terassen, — en zóó brachten zij de rijstcultuur van de lage stranden tot in het gebergte, van de monden der rivieren tot aan hare bronnen.

Te midden van deze lage en hooge rijstvelden leeft, in door tropische boomgewassen overschaduwde dorpengroepen, misschien de meest interessante landbouw-bevolking van geheel de wereld. In alle deelen van Europa, zelfs in het Zuiden, onderscheiden zich de landbouwers juist niet door fijne vormen en beschaafde manieren. Op Java paart de landman aan eene hartstochtelijke liefde voor zijn bedrijf, de bekoorlijkste wellevendheid. Zijne taal doet niet onder voor die van den *marquis de vieille roche*. Onbeschroomd, gulhartig, blijft zij steeds waardig, zelfs wanneer onrecht en geweld hem verbitteren. Hij is in den regel een trouw echtgenoot, een zorgvuldig huisvader, een oprecht en deelnemend vriend. Geen der deugden, waarop wij roemen, zijn hem vreemd, en hij beoefent ze met eene lieftalligheid, waarin — laten wij het maar openlijk bekennen — wij nog al te kort schieten.

Dit schoone land, dit beminnelijk volk, sedert twee eeuwen aan Nederland's overheersching onderworpen, moest in eene schrikbarende mate de naweeën ondervinden van de staatkundige verwikkelingen, welke, veertig

jaren geleden, eindigden met de scheiding van België en Nederland. Een avontureus staatsman, generaal van den Bosch, verkreeg van Koning Willem I de macht om land en volk dienstbaar te maken aan de voortdurend klimmende geldeischen van het moederland. Volgens zijn beweren in overeenstemming met de voorvaderlijke gebruiken der Javanen, maar inderdaad in volslagen strijd met die gebruiken, dwong hij de bevolking om allerlei producten tegen lage prijzen te verbouwen en aan de Regeering te leveren, die men dan verder door tusschenkomst der Handelmaatschappij op de Nederlandsche markt te gelde maakte. In korte jaren werd Java eene monsterachtige gouvernements-werkplaats. Niet tevreden met de schrikbarende uitbreiding van de reeds sedert de vorige eeuw op Java beoefende cultuur van koffie, suiker, tabak en indigo, voerde men de cultuur in van nieuwe gewassen, zooals de kaneel, de nopal (cochenille), de thee, de moerbeziën voor de zijdeteelt. Alle hooge en lage Europeesche ambtenaren, van den resident tot den opzichter, alle inlandsche hoofden, van den regent tot het dorpshoofd, hadden in de eerste en voornaamste plaats, ik zou haast zeggen uitsluitend, te zorgen voor het planten en oogsten van de begeerde producten. De loomen werden gestraft, verwijderd; de ijverigen geprezen, bevorderd. Percentsgewijze belooningen prikkelden, overigens, allen om aan den landbouw de door de Regeering aangewezen richting te geven. En om de landbouwers aan het werk te houden bezigde men een eenvoudigen doch gevoeligen hefboom. Hun karig loon, den naam van loon onwaardig, en dat zij dikwerf niet eens in handen kregen, was daartoe niet voldoende. Geen nood! Men had immers den rotting. Rottingslagen en nog eens rottingslagen, om niet te gewagen van erger gruwelen, dwongen den landman tot voor hem schadelijken, althans onvoordeeligen arbeid en inspanning. Al was hij overtuigd dat de gouvernements-cultures hem tot algeheelen ondergang brachten, toch moest hij zich onderwerpen. Hij had slechts te kiezen tusschen harden cultuurarbeid zonder slagen of nog harder cultuur-arbeid met lichamelijke mishandeling!

Het zou ons te ver leiden, heden avond, de sombere geschiedenis van het zoogenaamde cultuurstelsel blad voor blad na te gaan. Voor het doel onzer bijeenkomst zij het voldoende te herinneren, dat het, na Java's bevolking in diep betreurenswaardige rampen en ellende te hebben gestort, door zijn eigen uitspattingen voor een deel is te niet gegaan. Cultures, die zoowel der regeering als der bevolking slechts verlies gaven, de moerbeziën, de thee-, de tabaks-, de nopal-, de kaneelcultures, liet men achtervolgens varen. De indigo-cultuur, een bestendige geesel, werd uit menschlievender motieven geleidelijk verminderd en eindelijk door den Minister Fransen van de Putte geheel ingetrokken. Thans zijn nog overgebleven de koffie- en suikercultures, die wij nu opzettelijk zullen behandelen.

II.

De koffieboom, uit Arabië, in het begin der vorige eeuw, op Java ingevoerd, gedijt er bijna overal in de berglanden. In het vierde jaar na den aanplant der zaailingen begint hij vruchten te geven. Hij blijft piramiedsgewijze doorgroeien en jaarlijks dragen tot een hoogen ouderdom, indien de bodem hem steeds voedsel geeft en hij niet te veel bloot staat aan scherpe winden. Op minder goede gronden zijn zijne jaren spoedig geteld en sterft hij weder uit, soms na drie, vier malen te hebben gebloeid. De koffieboonen rijpen in eene dubbele schil. Na den pluk worden zij daarvan door stampen ontdaan; vervolgens droogt men de boonen, die daarna naar alle landen der wereld kunnen vervoerd worden.

Niets is, oppervlakkig beschouwd, eenvoudiger dan de cultuur en de bereiding van koffie. De natuur doet bijna alles, de planter betrekkelijk weinig. De koffieboomen baren hem minder zorg en moeite dan in dit werelddeel de landlieden met een aantal van onze gewassen hebben. De Javaan heeft slechts op zijn erf of in de nabijheid van zijn dorp boompjes te planten. Vier jaren later, in den oogsttijd, plukt hij zorgvuldig de rijpe boonen af. Dit lichte, maar eenigszins keurige werk, kan hij best zijne vrouw en kinderen laten verrichten. Hij stampt en droogt de vrucht, en indien hij maar een drietal pikols van 125 Amsterdamsche ponden bijeengaart, heeft hij een oogst die op de markt van Java gemiddeld 105 gulden (35 gulden de pikol) of 28 centen per pond waard is.

Niet alleen is blijkbaar de koffiecultuur eenvoudig; zij schijnt zelfs voordeelig voor den planter. Inderdaad zou zij dit zijn, indien aan de zaak haar vrije loop werd gelaten. Maar planten, oogsten, afleveren geschieden werkelijk op hoog bevel der Regeering, die, door hare tusschenkomst, een weldadigen tak van landbouw-nijverheid in den grond voor de Javanen bederft.

Het Gouvernement monopoliseert, vooreerst, de geheele koffie-productie der Javanen. Het is hun ten strengste verboden hunne boonen elders dan aan de lands inkooppakhuizen af te zetten, en zulke zonderlinge begrippen vormen zich onder de heerschappij van monopoliën, dat vaak het onschuldig feit, dat een inlander zijn koffie aan een particulier verkoopt voor een hoogeren prijs dan bij het landspakhuis is te bekomen, in officiëele stukken met de liefelijke termen van ontvreemding en diefstal wordt bestempeld, terwijl, naar onze denkbeelden, de verplichting aan de ingezetenen opgelegd, om hunne waren aan het Gouvernement te verkoopen voor hetgeen het Gouvernement goed vindt te betalen, niets anders is dan knevelarij, afzetterij in het groot.

Aan het landspakhuis is niet alles pluis. De koffie wordt daar van 's morgens tot 's avonds ingenomen, niet tegen den marktprijs van 28 centen het pond, maar tegen 13 gulden de pikol, of nagenoeg 10 centen het pond. Bij ieder pakhuis heeft men in den regel slechts ééne balans met een stel schalen en gewichten, zoodat, al stroomen vele inlanders er heen, betrekkelijk weinigen, een voor een, in een dag geholpen worden. Particulieren zouden in dergelijke gevallen hulpbedienden bezigen. Op Java, waar de tijd en het gemak der ingezetenen niet geteld worden, laat het Gouvernement de menschen maar liever wachten. Dat wachten duurt voor vele koffieplanters dagen achter elkander. Om een kwart pikol kwijt te raken, en daarvoor drie en een halven gulden te beuren, moeten zij soms drie, vijf, zes malen bij het pakhuis overnachten en een deel van de te ontvangen penningen voor hunne voeding interen. Dikwijls gebeurt het daarom dat koffieplanters in schadelijke transactiën treden, en hun koffie voor eene kleinigheid aan tusschenpersonen, zelfs aan het ondergeschikt pakhuis-personeel, afstaan. Anderen, minder lankmoedig, werpen eenvoudig hunne boonen weg en keeren huiswaarts zonder geld, om althans hun tijd niet nutteloos te verslenteren. — Maar ook als zij den pakhuismeester genaken, vlot de zaak nog niet volkomen. Het Gouvernement verlangt alleen gave en droge koffieboonen. Zijn dienaar oordeelt geheel naar willekeur of het aangeboden product aan de gestelde voorwaarden beantwoordt. Van zijne goede of kwade nukken, van zijne mindere of meerdere eerlijkheid en goede trouw hangt de planter geheel af. Hij behoeft maar de aangeboden koffie niet droog genoeg te vinden, en de arme drommel, die eindelijk dacht klaar te komen, moet met zijn waar weder aftrekken, zoo hij niet verkiest ze onder den reglementairen prijs van de hand te zetten, of door een geschenk het pakhuispersoneel tot meerdere bereidwilligheid te stemmen.

Deze en dergelijke misbruiken zijn niet tegen te gaan. Wanneer de planters daarover klagen, antwoorden de pakhuismeesters, dat de koffie die zij afwezen, slordig was behandeld en daarom moest afgewezen worden. Intusschen is het product waarover de klacht loopt, op de eene of andere manier verdwenen, en wordt de zaak blauw blauw gelaten. De Javanen, overtuigd dat klagen toch niet helpt, klagen dan ook niet meer. Omdat verkeerde dingen eindelijk worden verdragen zonder opspraak te maken, worden zij daarom niet beter, en het blijft een feit, dat het koffiemonopolie niet alleen de Javanen dwingt, om hun koffie, die 28 centen op de markt waard is, tegen 10 centen aan het Gouvernement af te staan; maar dat zij, onder de werking van het monopolie, zelfs niet altijd die geringe vergoeding van 10 centen werkelijk genieten.

Het monopolie, hoe erg, is echter niet het ergste. Bleef de planter daarbij vrij om te planten en te oogsten daar waar het hem het meest gelegen komt, hij zou zich misschien nog gelukkig achten. Maar het

Gouvernement laat hem die vrijheid niet. Sedert lang dwingt het een aanzienlijk gedeelte van Java's bevolking, geschat op 550,000 huisgezinnen of minstens twee millioen personen, om, op voor de koffiecultuur geschikte, soms op voor die cultuur ongeschikte gronden, schier onafzienbare geregelde aanplantingen van koffieboomen aan te leggen, die aanplantingen te onderhouden en, wanneer de boomen vruchten geven, elk jaar de koffie te plukken.

Men berekent dat thans de Gouvernements-tuinen eene oppervlakte innemen van ongeveer 324,000 bouws. In die tuinen valt nog al wat te doen: Eerst de ontginning van den maagdelijken bodem, het vellen van oorspronkelijke wouden, het aanleggen van wegen en afwateringen. Nadat de koffieboomen zijn geplant, moeten de tuinen worden schoongehouden; de boompjes die niet uitloopen, moeten vervangen worden. Bestaat de tuin eenige jaren, dan moeten evenzoo de boomen die uitsterven, voor jonge levende plaats maken. Zelfs de beste tuinen sterven eindelijk geheel uit nadat de humus van den bodem is verteerd, zoodat, om de jaarlijksche productie slechts bij te houden, gestadig nieuwe boschgronden ontgonnen en daarop nieuwe tuinen aangelegd worden.

De zware werkzaamheden die den planter hiervoor opgelegd worden, drukken hem des te meer, omdat hij veelal op verre afstanden van zijne woning moet gaan werken. Verreweg de meeste Gouvernements-tuinen liggen op meer dan twee uren gaans afstand van de dorpen der cultuurplichtige landbouwers. In de Preanger Regentschappen zijn tuinen aangelegd tot op 50, 60, ja 100 kilometers van de woningen der planters, en wanneer de koffiecultuur op den tegenwoordigen voet aangehouden wordt, weet men niet waar eindelijk de tochten der planters zullen ophouden.

Wij hebben gezegd dat de koffiecultuur in de berglanden gedijt. Wij weten dus dat het heen en weêr trekken van en naar de tuinen niet, zoo als in ons land, op effen klinkerwegen geschiedt. De koffieplanters moeten over berg en dal, langs hellingen en diepten, langs ongebaande wegen, over nauwe voetpaden voort. Links en rechts de wildernis. Maar steeds voort, tot dat zij de plek genaken waar eene nieuwe aanplanting moet aangelegd worden, of waar de sedert eenige jaren geplante koffieboomen in geregelde lijnen hunne kruinen beginnen te verheffen. Op de hoogten waar zij zijn, geen sterveling, geene hut, geen buffel, geen klapperboom, geen rijstveld, niets dat den Javaan zijne geliefkoosde omgeving herinnert! Zelfs de tropische warmte, die hem overal koestert, verlaat hem hier. De koude hooge berglucht doet hem rillen. Hij heeft niet alleen te werken, maar te lijden voor den Europeeschen meester, die zijne 800,000 à 900,000 pikols koffie ieder jaar *wil* hebben, ongeacht den tijd, de moeite en den druk dien zij den armen producent kosten.

Vergeet nu niet, mijne heeren, dat al het werk hetwelk de Javanen

voor de koffiecultuur verrichten, met geen halven cent wordt betaald; dat zij geene vergoeding hoegenaamd ontvangen voor de lange tochten naar en het overnachten in de tuinen; dat zij zelven genoodzaakt zijn te zorgen voor hunne voeding gedurende de dagen die zij van huis afwezig zijn. Bedenkt verder dat zij vier jaren hebben te wachten vóórdat de boomen die zij in tuinen planten, vruchten geven; dat zij driemaal in een oogstjaar de achtereenvolgens rijp wordende boonen moeten gaan plukken; dat zij den bijeengegaarden oogst naar hun dorp moeten dragen, hem daar bereiden, om hem vervolgens naar het soms weder ver gelegen lands-pakhuis te transporteeren. Herinnert u eindelijk, dat zij eerst daar voor al hun zwoegen en heen en weer trekken, voor hun geduld en inspanning, zoogenaamd beloond worden met eene betaling van 10 centen het pond koffie, als alles in den haak is, met nog minder, indien er misbruiken aan het pakhuis plaats grijpen; en gij zult niet aarzelen met mij de gedwongen koffiecultuur te noemen eene schromelijke ongerechtigheid die Nederland jegens Java's bevolking pleegt en die wij, als eene beschaafde en vrijheidlievende natie, met al de kracht die in ons is, moeten vloeken en doen verdwijnen.

III.

Laat ons thans de berglanden verlaten en naar de weelderige vlakten van Java's Noord- en Noord-Oostkust dalen. Wij behoeven niet ver te gaan om er suikerfabrieken en velden met suikerriet beplant te ontmoeten. In tegenstelling der koffietuinen, die meestal op verre afstanden der dorpen op woeste gronden worden aangelegd, en dus de rijstvelden sparen, neemt de suikercultuur de vruchtbaarste akkers der Javanen in. Bij de koffiecultuur moeten zij hun tijd, hun arbeid en de vruchten van hunne inspanning aan het Gouvernement afstaan. Bij de suikercultuur wordt hun nog bovendien het genot hunner sawa's ontnomen. Elk jaar wijzen de plaatselijke ambtenaren eenvoudig, zonder vorm van proces, de velden aan die met suikerriet moeten beplant worden, terwijl niemand zich bekreunt om de rechtmatige aanspraken der bezitters.

In den regel worden aldus 400 bouws voor iedere fabriek onteigend. In de papieren van den stichter van het cultuurstelsel zult gij vinden, dat men niet meer dan een vijfde van de velden eener dessa of dorp voor de cultuur van suiker of andere gewassen voor de Europeesche markt van de bevolking afneemt. In zijn tijd was dit reeds een leugen en het is een leugen gebleven. Men neemt werkelijk zoo veel bouws van eene dessa als men noodig oordeelt. De vruchtbaarheid, de gunstige ligging in

de nabijheid der fabriek enz. geven den doorslag, en niet zelden gebeurt het, dat, om aaneengeschakelde riettuinen te hebben, men alle of nagenoeg alle goede sawa's van een dorp voor de rietcultuur aanwijst.

Wij weten dat de rijstcultuur alleen met overvloed van water slagen kan, en dat daarom de Javanen hunne akkers omringen met irrigatiedijkjes, die zij *galangans* noemen, en het water op de velden aanhouden. De suikercultuur, omgekeerd, heeft bijna aanhoudende droogte noodig. De planters beginnen dus de met veel zorg en moeite aangelegde galangans omver te halen en weg te ruimen. Daarna worden de velden achtereenvolgens driemaal beploegd, telkens met eenige dagen tusschenruimte, om de evaporatie van het water te bevorderen. Deze drievoudige beploeging is echter nog onvoldoende om den grond in een behoorlijken staat van bereiding te brengen; vele aardklompen blijven nog aanwezig, die één voor één verbrijzeld moeten worden.

Is de aarde voldoende bewerkt, dan volgt de aanplant. In met lijntjes getrokken rijen wordt de bibiet gepoot, de grond aan de stekken opgehoogd en tusschen de rijen uitgehaald, met het doel om het jonge gewas vrij te houden van het water. Verder worden de velden met goten van twee voet diep, op een afstand van 40 tot 50 voet, doorsneden, om het afloopen van het regenwater te bevorderen, dat zich in breede slooten, die ook om de velden aangelegd moeten worden, ontlast, ten einde verderafgevoerd te worden tusschen bestaande of nieuw te maken waterwerken.

Natuurlijk groeien de gepoote stekken niet allen op. De verdroogde bibiet moet dan vervangen worden, een arbeid door de inlanders *soelam* genaamd en die ook weêr veel tijd en zorg vereischt.

De werkzaamheden voor het bereiden van de velden en den aanplant van het riet, beginnen doorgaans in de maand Mei en zijn zelden binnen de drie maanden afgeloopen. De landbouwers gaan daarna voort met de rietvelden van onkruid gezuiverd te houden. Naarmate het riet opschiet hoogen zij een en andermaal de beddingen op, om de plant tegen beschadiging van het regenwater te beveiligen. Zij moeten zorgen dat de, met den aanvang der werkzaamheden begonnen communicatiewegen door en om de velden in voldoenden staat worden gebracht. Zij moeten tevens zorgen om het suikerriet, dat een verleidelijk lokaas voor wilde zwijnen is, tegen deze lastige dieren te beveiligen. Daarvoor worden, om de geheele uitgestrektheid van den aanplant, stevige *paggers* (heiningen) in den grond gewerkt. De Javanen leveren voor die heiningen duizenden palen van gekloofd djatihout en bamboe, die niet in alle dessa's aanwezig zijn en daarom somtijds in andere dorpen moeten aangekocht worden. Bij dag en vooral des nachts moeten onophoudelijk bewakers op de velden aanwezig zijn. Voor deze bewakers worden *goeboeks* (wachthuisjes), op staken van 10 tot 12 voet hoogte, opgericht, om vandaar de velden te kunnen

overzien en de wachthoudende inlanders tegen een bezoek van wilde dieren te vrijwaren.

Een jaar na den aanplant begint het riet te rijpen. Het wordt dan gesneden, in bossen op karren naar de fabriek vervoerd, waar het door een ondernemer, in contract met de Regeering, vermalen, gekookt en tot suiker verwerkt wordt. Gedurende het drie- à vier-maandelijksch tijdvak der vermaling worden de sawa's achtereenvolgens aan de bevolking voor de rijstcultuur terug gegeven. Als gevolg van de suikercultuur zijn de landbouwers nu verplicht, de tegenovergestelde werkzaamheden te verrichten, die zij voor deze cultuur hebben volbracht. Zij moeten de irrigatiedijkjes weder herstellen, de slooten weder dempen, massa's aarde verplaatsen eer hunne velden in hun vroegeren toestand terugkeeren. Daarbij komt, dat de werkzaamheden voor het weder in rijstcultuur brengen der velden gebezigd voor den aanplant van suikerriet, bijzonder drukken op de dessa's waartoe die velden behooren. Terwijl de werkzaamheden voor de rietcultuur gezamenlijk geschieden door de 1600 tot 3000 bij elke suikeronderneming ingedeelde landbouwers, drukt de last van het herbereiden der sawa's voor de rijstcultuur uitsluitend op de schouders der dessa-bewoners wier akkers voor de rietteelt gebezigd worden. Dikwerf ontbreekt hun dan zelfs de tijd, om hunne sawa's nog voor dat jaar goed te kunnen bereiden, en zijn zij genoodzaakt van het planten af te zien, of althans zich te bepalen tot het zaaien van geringe padi-soorten, die belangrijk minder rijst afwerpen.

Deze bijzonderheden, mijne heeren, kunnen u een begrip geven van den arbeid die bij de suikerriet-cultuur van de Javasche planters wordt vereischt, en van den invloed dien zij op hun eigen landbouw uitoefent. De werking van de rietcultuur hoorde ik eens in het Indisch Genootschap door den Oud-raad van Indië van der Wijck vergeleken met overstroomingen die periodiek eene uitgestrektheid van 40,000 bouws sawa-velden voor de rijstcultuur vernielen, en de bezitters verplichten telken jare hunne akkers van meet af weder te herstellen. Die vergelijking is volkomen juist. In plaats van de cultures die hij met genoegen, als eene ware uitspanning, beoefent, wordt de Javaan gedwongen tot afmattende, langdurige werkzaamheden bij de suikerriet-cultuur, welke hem buitendien minder voordeelen oplevert.

Men heeft het publiek in Nederland lang wijs gemaakt, dat het cultuurstelsel de verdiensten van den Javaschen landman verhoogde. Al weder een leugen. Volgens eene zeer matige berekening verdient hij met de cultuur van padi (ongebolsterde rijst) en tweede gewassen minstens 100 tot 150 gulden in het jaar. In 1869, nadat de plantloonen herhaaldelijk zijn gerezen, gaf de suikercultuur nog slechts gemiddeld *f* 23.43 aan elk der daarbij ingedeelde planters. Het hoogste loon, uitbetaald in Probolinggo,

bedroeg *f* 42.78; het laagste, *f* 10.36, werd uitgekeerd in Madioen. Daarvan moeten de planters dan nog de landrente-belasting betalen, alsof zij voor zich zelven en niet voor het Gouvernement en de suikercontractanten werken!

Trouwens, leugen en onwaarheid schuilen tot in de zoetvloeiende benamingen waarmede de ongerechtigheden bij de gedwongen cultures worden verbloemd. De plantloonen verschillen bij iedere fabriek en zijn afhankelijk gesteld van het getal pikols suiker dat uit het suikerriet gemaakt wordt. Ofschoon men er nu niet tegen opziet om de Javanen op de smalle verdiensten van den gedwongen arbeid te laten wachten, bleek het al spoedig, na de invoering der suikercultuur, dat, zoo men hunne velden onteigende, hen suikerriet deed planten en intusschen hoegenaamd niets gaf voor den arbeid, zij niet eens in staat waren hunne landrente te betalen. Daarom kwam men op het snuggere denkbeeld om de plantloonen in drie termijnen te voldoen. Na den aanplant der stekken krijgen de planters, zoo het heet, een eerste voorschot, en als het riet is gerijpt, een tweede voorschot. Indien gij u nu herinnert, dat de planters reeds ruim drie maanden hebben gewerkt als zij het eerste zoogenaamde voorschot ontvangen, en dat zij het tweede beuren als zij ruim een jaar de rietvelden hebben verzorgd, dan kunt gij nagaan hoe juist de term van *voorschot* slaat op betaling van arbeid en diensten die reeds lang zijn gepresteerd.

Het is treurig. Maar nog treuriger is het feit, dat gedurende niet minder dan vijf en twintig jaren de gedwongen suikercultuur, die zoo nadeelig voor de meer dan 200,000 daarbij ingedeelde landbouwers bleek te zijn, den Staat slechts verlies berokkende, en dat zij desniettemin werd gehandhaafd met eene hardnekkigheid die onverklaarbaar zou schijnen, indien men niet wist hoe machtig het eigenbelang zich soms kan doen gelden. Ja, de Staat, die, door winstbejag gedreven, de sociale vrijheid der Javanen verbeurd verklaarde, verloor millioenen bij de suikercultuur, terwijl de suikerondernemingen aan de elkander dikwerf snel opvolgende contractanten fortuinen afwierpen. Eerst later heeft het Gouvernement bij de suikercultuur eenige vergoeding gaan genieten voor zijne vroegere onvruchtbare uitschotten, en deze omstandigheid is ongelukkig de oorzaak geworden van het rampzalig wettelijk besluit, verleden jaar genomen, om de dwangcultuur nog gedurende twintig jaren voort te zetten.

---

cipatiewetten. Hij trad als Minister af, vóórdat zij in discussie kwamen. Twee of drie jaren later besloten de Staten-Generaal tot afschaffing der slavernij in onze West-Indische Koloniën en zij schonken daarbij eene ruime schadevergoeding aan de slaveneigenaren. De heer Rochussen had zich vergist. Maar waarom? Voorzeker wist hij zeer goed wat er in den Haag omging; doch hij lette niet op de stemming der natie. Van Hoëvell had in een voortreffelijk boek de gruwelen der slavernij geschetst en het rechts- en vrijheidsgevoel van het volk opgewekt, en toen het duidelijk bleek dat de natie *côute que côute* de slavernij weg wilde hebben, waren hare vertegenwoordigers gelukkig te kunnen stemmen voor de wetten die deze schandelijke en onteerende instelling zouden vernietigen.

Mijne heeren, de sociale emancipatie der Javanen, de oplossing van het koloniale vraagstuk, is, naar mijne vaste overtuiging, niet te verwachten van het initiatief der Haagsche politieke wereld. Van de Ministers en de Kamers alleen zullen de Javanen nooit de volledige vrije beschikking over hun persoon, hun tijd en hunne bezittingen verkrijgen. Het Nederlandsche volk behoort in de bres te springen voor de gindsche onderdanen, aan wie het zulke groote verplichtingen heeft. Aan het Nederlandsche volk de eer en de plicht om millioenen Javanen te verlossen van de gewetenlooze politiek, waarvan zij nog tegenwoordig de slachtoffers zijn!

In het op het uitspreken dezer rede gevolgde gemeenzaam onderhoud werden door verschillende leden der afdeeling opmerkingen gemaakt, die van hunne heldere opvatting en van hun juist inzicht met betrekking tot de gedwongen cultures getuigden. Een der sprekers waagde de stelling, dat, als men de balans van de cultures nauwkeurig opmaakte, het zou blijken dat het Gouvernement, bij slot van rekening, daarbij veeleer verlies geleden, dan winst gemaakt heeft. Die stelling werd niet algemeen beaamd, al moest toegegeven worden, dat zonder het cultuurstelsel Indië zich, voorzeker, ontwikkeld zou hebben, de productie van Java normaal zou vooruit zijn gegaan en men waarschijnlijk thans in een toestand zou verkeeren veel gunstiger, dan die welken men door opdrijving en intrekking van cultures op hoog bevel heeft te weeg gebracht.

Eenparig werd de overtuiging uitgesproken, dat de gedwongen cultures als middel van belastingheffing afkeuring verdienen; dat daardoor de cul-

tuurplichtige landbouwers schromelijk hoog en onevenredig tot hun vermogen worden aangeslagen; dat zij in algemeenen zin de ontwikkeling van de inheemsche volksvlijt tegen houden en dus de souvereine baten minder moeten geven dan zij zouden rendeeren onder een stelsel van geheel vrijen landbouw, nijverheid en handel.

Door den heer van Soest werd nog nader toegelicht het ter sprake gebrachte punt der verdiensten van de Javasche landbouwers bij de gedwongen cultures en bij hun eigen landbouw. Uit het Koloniaal verslag van 1870 bleek, dat in 1869 de suikerplanters hadden verdiend gemiddeld per gezin: in Pasoeroean *f* 30.39; in Soerabaja *f* 15.88; in Bazoeki *f* 36.54; in Madioen *f* 10.36; in Probolinggo *f* 42.78. Uit het Verslag bleek verder, dat in hetzelfde jaar, van de niet met suikerriet beplante sawa-velden gemiddeld per bouw was verkregen een rijstoogst waard in Pasoeroean *f* 158.82; in Soerabaja *f* 68.37; in Bazoeki *f* 128.58; in Madioen *f* 30.66; in Probolinggo *f* 112.62. Stel voor het tweede gewas dat de rijstplanters in 't jaar van een bouw sawa verkrijgen, dooreen slechts eene waarde van *f* 25, hetgeen zeer weinig mag genoemd worden, daar, onder andere tabak, als tweede gewas voortgebracht, tot 200 en meer gulden per bouw afwerpt; dan blijkt dat de rietplanters, in den vorm van gedwongen arbeid en ontzetting uit hun sawa-bezit, als belasting betalen, behalve de landrente: in Pasoeroean *f* 153.43, in Soerabaja *f* 77.49, in Bazoeki 116.70, in Madioen *f* 45.30, in Probolinggo *f* 94.84.

Deze toelichting deed duidelijk uitkomen, hoe noodlottig de bestendiging der suikercultuur door de jongste wettelijke regeling voor de rietplanters moet wezen. Het vermoeden werd geopperd, dat men op die regeling zal moeten terugkomen. Eene rationeele en verstandige oplossing van de gedwongen cultuur in vrijwillige aanplantingen geeft zij niet. Voor eenige jaren is eenvoudig het *status quo* verlengd; daarna zal de gedwongen aanplant geleidelijk dood druipen. De wet geeft geene richting aan in welke zich de vrije aanplant kan ontwikkelen; er is niet voorzien in de onvermijdelijke voorwaarde om de suikercultuur vrijwillig voort te zetten: het grondbezit der inlanders zweeft nog altijd in de lucht. Industriëelen zullen niet weten hoe zij aan de gronden kunnen komen om riet te planten, en wanneer het Gouvernement er op blijft staan om 4 of 5 millioen uit de suikerindustrie te halen, zullen zij evenmin de planters een genoegzaam loon kunnen aanbieden, om hen over te halen vrijwillig te doen hetgeen zij tot dusver onder de aansporing van het gezag deden.

Eene opheffing van het koffie-monopolie werd mede raadzaam geoordeeld. De koffietuinen, waarvan het onderhoud te bezwarend voor de Javanen is, kon het Gouvernement in eigendom of erfpacht aan particuliere ondernemers afstaan, die er wel minstens zoo veel voor geven zullen, als thans uit de opbrengst wordt gemaakt. Van de pagger- en dessa-koffie konden

nladrenten geheven worden, en, wanneer de koffieplanters voor hun product den marktprijs behalen, zullen zij daarin een voldoenden prikkel vinden om de productie aanzienlijk te verhoogen; zoodat, bij slot van rekening, onder een rechtvaardig en vrijzinnig stelsel, in de erfpacht van afgestane tuinen en in de vermeerdering der landrenten een voldoend equivalent zal worden gevonden voor de tegenwoordige handelswinsten.

Aan het einde der bespreking ondersteunde de heer Bredius den wensch van den heer van Soest, dat het Nederlandsche volk op hervorming der gedwongen cultures op Java zou aandringen. Een kort verblijf in de residentie had den heer Bredius volkomen overtuigd van de waarheid, dat men die hervorming niet kan verwachten van de officiëele wereld. In de afdeelingen der Tweede Kamer had hij de opmerking gemaakt, dat op de Indische begrooting nog altijd eene nietige som, geringer dan die bestemd voor den veestapel, voor het inlandsch onderwijs was uitgetrokken, zoodat men eigenlijk meer voor de dieren dan voor de menschen over had; en zoo weinig werd de *portée* van die opmerking begrepen, dat men er alleen een schamperen uitval in zag tegen de eerbiedwaardigheid der Regeering. Nog welsprekender was het tweede feit dat door den heer Bredius werd aangevoerd. In het debat over de hervorming der Preanger-regentschappen werd de Minister beschuldigd, dat die hervorming geschiedde uit belangstelling in de bevolking van dat gewest, en de Minister verdedigde zich tegen dit verwijt door het betoog, dat men de hervorming wilde niet in het belang der Javanen, maar in dat van het Gouvernement. Waar zulke argumentatiën noodig zijn om een goeden maatregel door te drijven, is eene wakkere openbare meening volstrekt onvermijdelijk. Warme sympathie voor Java en de Javanen, onverholen door de natie uitgesproken, wordt vóór alles vereischt, om Indië deelachtig te doen worden hetgeen het noodig heeft om zich vrij te ontwikkelen en Nederland tot eer zoowel als tot voordeel te strekken.

BOEKAANKONDIGING.

De Staatsinstellingen van Nederlandsch Indië, beschreven door Mr. P. A. van der Lith en J. Spanjaard. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante, 1870, *in* 8°.

Reeds onderscheidene malen werd de wensch uitgesproken dat er toch eindelijk eens een beredeneerd overzicht zou verschijnen van het Indische Staatsrecht en Staatsbestuur; ook wij zelven, sprekende over het eerste ambtenaars-examen dat in Indië werd afgenomen [1]), deelden in dien wensch, toen wij te kennen gaven dat het voorzeker wel eene bittere satire op ons heeten mag, dat wij nog geene volledige handboeken bezitten voor de studie der volks- en staatsinstellingen, godsdienstige wetten en gebruiken van gewesten, die meer dan twee en een halve eeuw aan ons bestuur onderworpen en aan onze zorgen toevertrouwd zijn. Dit weinig bemoedigend feit, zoo schreven we verder, moge de vele Indisehe specialiteiten en wetenschappelijke mannen in ons Vaderland aansporen, om door hunne veelomvattende kennis spoedig in dit gebrek te voorzien, en niet maar hunne aanteekeningen en dictaten over Indië en Indische toestanden in hunne studeervertrekken en collegiekamers te begraven. Zij zouden daardoor zeker de wetenschap aan zich verplichten, het verkrijgen van kennis van Indië bij velen bevorderen, en tevens den aspirant-ambtenaren hunne voorbereidende studiën gemakkelijker maken.

Aan dezen vaak geuiten en alleszins billijken wensch gaf in het vorige jaar de oud-Oost-Indische ambtenaar, M. A. Posno, gehoor door de uitgave zijner »Handleiding tot het Indische staatsrecht, Amsterdam, J. Noorden-

---

[1]) Vgl. Weekblad voor het lager, middelbaar en gymnasiaal onderwijs. 1866, Nos. 10 en 11.

dorp—Schooneveld en Zoon, 1870, in 8°." Uitgelokt vooral door den titel, namen wij met levendige belangstelling dit geschrift ter hand; doch hoe deerlijk zagen wij ons in onze verwachting teleurgesteld! In stede toch van een helder en duidelijk overzicht te erlangen van het raderwerk der Indische staatsinstellingen, werden wij onthaald op eene met aanteekeningen voorziene uitgave van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch Indië, Munt- en Comptabiliteitswet, met bijlagen en register. Terecht is dan ook over zulk een arbeid, waaraan volstrekt geene behoefte bestond, in dit Tijdschrift, en wel in het Juli-nummer des vorigen jaars, het vonnis der veroordeeling uitgesproken.

Gelukkig echter werd ons tegelijkertijd het uitzicht geopend, dat de heeren Mr. P. A. van der Lith en J. Spanjaard, beide te Leiden en Delft met het onderwijs in het Indische staatsrecht belast, trachten zouden aan de lang gevoelde behoefte te gemoet te komen. Reeds in December des vorigen jaars toch lazen wij in de meest gelezen dagbladen, dat er van hunne hand eene beschrijving van de staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië zou verschijnen en — wat onze blijdschap nog verhoogde — dat zij zelfs reeds ter perse lag. Aan de uitgave er van begonnen wij echter reeds te wanhopen, daar wij, een geruimen tijd na die aankondiging, er niets meer van mochten vernemen. Eindelijk, eerst in de laatste helft van Maart, zag het sedert maanden verwachte werk het licht, onder den titel, gelijk wij dien hierboven mochten afschrijven.

Met opzet maken wij van deze omstandigheid gewag, daar het ons, met het oog daarop, eenigszins zonderling te moede is in de voorrede van het werk opgeteekend te vinden, dat men de uitgave er van moest bespoedigen, waarvan het gevolg is dat men niet de noodige zorg aan de correctie der drukproeven heeft kunnen besteden. Niet enkel »inzonderheid wat de interpunctie betreft," gelijk het in het voorbericht heet, is de aandrang tot bespoediging der uitgave voor de nauwkeurige correctie der drukproeven nadeelig geweest, maar tot ons leedwezen moeten wij er ook bijvoegen, dat het werk wemelt van spel- en taalfouten, ja zelfs dat er zinnen in gevonden worden die onafgerond en onduidelijk zijn [1]) en die ons eerst

---

[1]) Ik wil ze niet allen opsommen; met de aanhaling van een enkelen kan ik volstaan om mijn beweren te staven, en wel uit de eerste bladzijden. Is een zin als deze keurig en zuiver: „Nederlagen toch van de inlandsche vorsten, die vijandig tegen de Europeesche overheerschers optraden, moesten noodzakelijk door straf voor het verleden tot zekerheid voor de toekomst gevolgd worden, welke zelden anders te verkrijgen is, dan door het ruwe middel van annexatie." (blz. 11)? — Is de zin aan te bevelen: „Deze meening vindt hare bevestiging in art. 7 der algemeene bepalingen van wetgeving voor N. I., en schijnt ook de bedoeling van den wetgever geweest te zijn" (blz. 14)? enz.

begrijpelijk zijn geworden na inzage der breede lijst van drukfouten, terwijl het werk bovendien nog ontsierd wordt door de vier bladzijden druks met »aanvullingen en verbeteringen." Van de pers der Gebr. Belinfante waren wij reeds lang gewend netter uitgaven in handen te krijgen.

Maar laat mij niet verder wijzen op de slordigheid, waarmeè het werk is afgeleverd en ter verontschuldiging waarvan niet mag worden aangevoerd, dat er buitengewone spoed bij de uitgave moest worden gemaakt. Liever willen wij thans den indruk meèdeelen, dien de lezing van het geschrift op ons gemaakt heeft. Deze is tweeledig: 't heeft ons deels bevredigd, deels teleurgesteld. Bevredigd, voor zoover wij daardoor eene belangrijke gaping in onze koloniale litteratuur mochten aangevuld zien. Wèl zijn er, vooral in de laatste vijf-en-twintig jaren, tal van monografiën over verschillende deelen van het Indische staatsrecht en staatsbestuur in het licht verschenen. Men zou onrechtvaardig handelen, wanneer men mocht willen beweren, dat er geene zeer omvangrijke letterkunde daarover bestaat. Om haar te leeren kennen, verwijzen wij slechts naar den Catalogus van boeken over de Nederlandsche bezittingen, in 1854 door Fred. Muller uitgegeven, in 1858 en 1860 vervolgd met toevoeging van een alphabetisch register, voorts naar dien van Martinus Nijhoff, zoomede ook — om geene andere meer te noemen — naar dien door het Indisch genootschap 't laatst uitgegeven. De inzage dier boekenlijsten kan meer dan voldoende bewijzen dat onderscheidene voorname deelen der Nederlandsch-Indische administratie tot het onderwerp eener opzettelijke studie zijn gemaakt. Een werk evenwel, 't welk die verschillende deelen tot een goed geordend geheel vereenigde, kon men tot dusver niet aanwijzen; allèèn mocht men dankbaar de uitnemende geschriften van de Bosch Kemper en Lenting waardeeren, waarin men een overzicht van het koloniaal bestuur vindt, en wel zóó, dat, ofschoon zij naar den aard van hunne werken slechts het voornaamste konden beschrijven, zij toch ons een niet onduidelijk beeld gaven van de Indische huishouding. Eene eerste poging, voor zoover ons althans bekend is, om op veel grooter schaal een systematisch ingericht overzicht te geven van de staatsinstellingen van Nederlandsch Indië, hebben wij aangetroffen in het thans wellicht bij weinigen nog bekende werk, dat ten titel draagt: »De wijze van beheer en toestand der Nederlandsche Oost- en West-Indishe bezittingen, Amst. bij Weytingh en van der Haert, 1854, in 8°." — Ontegenzeggelijk heeft dit geschrift, uit de eerste verslagen na 1848 samengesteld, veel waardoor het zich aanbeveelt. Die zich eenigszins op de hoogte wilde stellen van de Indische huishouding, behoefde, door dezen gids geleid, niet tastend en dwalend den weg in het labyrinth der Indische Staatsbladen te zoeken.

Hoe aanbevelenswaard ook in meer dan één opzicht, voldeed dit geschrift echter niet, vooral met het oog op de behoeften van onzen tijd,

aan de eischen welke men in billijkheid mag stellen ten aanzien van eene handleiding voor de studie der staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië. De uitgevers wilden trouwens ook een meer bescheiden taak vervullen.

Met sympathie hebben wij daarom de uitgave begroet van het nieuwe handboek, dat ons thans wordt aangeboden: te meer daar het afkomstig is van desbevoegden, docenten van het Ned. Indische staatsrecht te Leiden en Delft, van wie wij in billijkheid iets doorwrochts en degelijks mochten verwachten, wilden zij althans het bewijs leveren de plaats waardig te zijn, welke zij sedert eenige jaren hebben ingenomen. Bovendien was onze verwachting zeer gespannen na inzage der kritiek, welke een hunner, de heer P. A. van der Lith, van het werk des heeren Posno geleverd had, en waarin de wijze omschreven is waarop de behandeling van het Ned. Indische staatsrecht en staatsbestuur zou kunnen worden opgevat en uitgevoerd. Onzes inziens heeft men zeer juist opgemerkt dat men daarbij twee wegen kan inslaan, waarvan de eerste is: het ontwerpen van een werk op groote schaal, dat, voor alle vraagstukken en onderwerpen van belang eene groote plaatsruimte openstellende, de kleinere détails geenszins uit het oog verliest, en in een alles omvattend plan de Nederlandsche maatschappij in Indië, hare uitwerking op de inlandsche toestanden en tevens die toestanden zelve — alles voor zoover deze onderwerpen tot het staatsrecht behooren — zoo uitvoerig mogelijk beschrijft, terwijl daarmeê noodzakelijk eene beschouwing zou moeten verbonden worden van de gebreken die het bestaande stelsel aankleven, en van de middelen daartegen aan te wenden, — alles zooveel mogelijk met opgave der bronnen. Ging men dien weg niet op, dan zou men als het ware eene samentrekking van het evengemelde plan kunnen leveren, op veel kleiner schaal een overzicht geven van het raderwerk der Indische staatsinstellingen, — een werk dat, ofschoon slechts in groote trekken het voornaamste beschrijvende, en aan het minder gewichtige ook minder plaats inruimende, toch helder en duidelijk het beeld der Nederlandsche administratie in Indië kan weêrgeven.

Van deze beide wegen schijnt de tweede door de beide docenten gevolgd te zijn. Met vrij groote waarschijnlijkheid mogen wij dit althans opmaken uit de voorrede en inleiding, waarin wij o. a. aangeteêkend vinden, dat men alleen beoogde »eene meer bevattelijke en eenvoudige, maar vooral ook eene meer volledige beschrijving" te geven van het Reglement op het beleid der Regeering in Nederlandsch-Indië en van de voornaamste der daarmede samenhangende wettelijke bepalingen, dan tot hiertoe geschiedde. Ook wilde men, ter wille eener wenschelijke beknoptheid, zich enkel bepalen tot de tegenwoordige staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië, zonder daarbij in min belangrijke bijzonderheden af te dalen, en zonder de geschiedenis dier instellingen in het breede te behandelen, terwijl men

ook, om dezelfde reden, met uitzondering van de Nederlandsche Grondwet van 1848 en van het Nederlandsch-Indisch Regeerings-reglement van 1854, het aanhalen der bronnen waaruit men geput heeft, meende te moeten achterwege laten.

Overeenkomstig dit een en ander is het handboek ingericht. Na eene inleiding, eene beknopte geschiedenis van het ontstaan van het tegenwoordig Regeerings-reglement bevattende, wordt in de eerste afdeeling, in een viertal hoofdstukken gesplitst, eerst het grondgebied van N. I. aangewezen, daarna de staatsrechterlijke verdeeling der bewoners opgegeven en de kenmerken beschouwd, aan elke der verschillende klassen eigen, terwijl eindelijk hun verschillende rechten en verplichtingen worden beschreven. In eene tweede afdeeling wordt »de Regeering van Nederlandsch-Indië" geschetst; het eerste hoofdstuk handelt over haar samenstelling en wel over den Gouverneur-Generaal, den Raad van N. I. en de algemeene secretarie; in het tweede wordt »de wetgeving voor N. I." besproken; het derde draagt ten opschrift: »het bestuur van N. I." en schetst achtereenvolgend het opperbestuur van den Koning, de bevoegdheden en verplichtingen van den Gouverneur-Generaal en Raad van N. I. in zaken van bestuur: na welke drie §§ een tweetal andere gewijd zijn aan eene beschouwing over de departementen van algemeen burgerlijk bestuur in N. I. en de ambtenaren, terwijl in het vierde hoofddeel de aandacht wordt gevestigd op de inlandsche vorsten. In de derde afdeeling wordt het binnenlandsch bestuur nagegaan en wel het Europeessh en het inlandsch gewestelijk bestuur, het gemeentebestuur op Java en het bestuur over de met inlanders gelijkgestelde personen. De grootste ruimte (blz. 127—354) wordt ingenomen door de ontwikkeling van het inwendig beheer: de financiën, het rechtswezen, het leger en de vloot, het onderwijs, de eerediensten, de landbouw, de handel, scheepvaart en nijverheid, de burgerlijke openbare werken — ziedaar de onderwerpen, welke in de acht verschillende hoofdstukken, waarin de vierde en laatste afdeeling gesplitst is, worden behandeld.

Ontegenzeglijk kan ieder belangstellende, na kennisneming der 355 bladzijden, waarin de behandeling van het medegedeelde vervat is, een tamelijk helder overzicht verkrijgen van ons stelsel van bestuur in onze overzeesche bezittingen. Met ons zullen de aspirant-indische ambtenaren, en ongetwijfeld ook velen buiten hun kring, het hun aangeboden compendium met belangstelling ter hand nemen en de geëerde schrijvers er voor danken, dat zij het hun thans gemakkelijk hebben gemaakt zich op de hoogte te stellen van het Indische staatsrecht en staatsbestuur. Bedriegen wij ons niet geheel, dan zal aan hunne handleiding, de eerste van dien aard die èn systematisch ingericht èn tot op zekere hoogte althans volledig is, de welverdiende hulde worden gebracht, terwijl zij zelven den lof

zullen inoogsten van, naar vermogen, in eene reeds lang bestaande leemte in de koloniale litteratuur voorzien te hebben.

Gaarne hadden wij gewenscht het bij deze aankondiging te mogen laten. De geëerde schrijvers mogen de goedheid hebben de verzekering onzerzijds aan te nemen, dat wij voor niemand wenschen onder te doen in de dankbare waardeering hunner eerste proeve. Belangstelling intusschen in het door hen behandeld onderwerp — waaraan wij sedert jaren onze studie hebben gewijd en waarover wij hopen te zijner tijd, wellicht ook in den vorm eener handleiding, onze denkbeelden te mogen ontwikkelen — dringt ons bij de aanbeveling van den geleverden arbeid enkele opmerkingen te voegen.

Wij zijn, om in parlementaire taal te spreken, dankbaar, maar niet voldaan. Het werk der beide docenten heeft ons, gelijk wij reeds in den aanvang schreven, niet geheel bevredigd. Niet zoozeer door de slordigheid der uitgave, welke wij hopen dat, bij mogelijken herdruk, door eene netter uitvoering zal vervangen worden; evenmin door den hoogen prijs, waarop het werk gesteld is, en waardoor wij vreezen dat het niet in veler handen zal kunnen komen. Veeleer heeft onze teleurstelling daarin haren grond, dat wij 't geen wij met recht mochten verwachten in het werk te zullen vinden, te vergeefs daarin hebben gezocht. Naar onze bescheiden meening had men de taak op eenigszins andere wijze moeten opvatten, terwijl wij in billijkheid eenigszins hooger eischen mogen stellen, dan die bij de behandeling der stof, naar het schijnt, in acht zijn genomen. Vooral na het goede voorbeeld dat er door de Bosch Kemper in zijne welbekende »Handleiding" gegeven is. Wij bedoelen natuurlijk hier niet de laatste uitmuntende uitgave, die daarvan verschenen is. Gaarne erkennen wij dat het leveren van een werk in gelijken geest met opzicht tot het stelsel van bestuur in N. I. gewis niet van korten adem zou zijn en groote bezwaren aanbiedt, die ongetwijfeld niet zonder langdurige voorbereiding, ook niet zonder voldoende bibliografische kennis der koloniale litteratuur, te overwinnen zouden zijn. Integendeel, wij hebben het oog op den eersten druk van Kemper's Handleiding, en wij gelooven dat wij geen te hooge eischen stellen, wanneer wij een werkje verlangen, min of meer op de leest daarvan geschoeid. Zulks hebben wij steeds als ideaal voorgesteld, vooral voor een handboek dat men aan studenten in handen wil geven. Beknoptheid en helderheid van voorstelling, gepaard aan volledigheid en nauwkeurigheid, mogen daarbij, gelijk ook door de Bosch Kemper is geschied, als eerste vereischten worden gesteld; de leerling ontvange licht uit het verleden, ook ter beoordeeling en waardeering van het tegenwoordige; op de hoofdzaak, de vraagstukken van overwegend belang, worde zijne aandacht gevestigd, zonder miskenning echter der détails. De handleiding zij werkelijk een leidraad voor het onderwijs, waarbij de viva vox in het

geschreven woord aanknoopingspunten vindt. En voorts moet zij voldoende gelegenheid aanbieden tot eigen studie en onderzoek, zelfs zonder dat men genoodzaakt wordt de toelichting en ontwikkeling der behandelde onderwerpen op de collegiebanken te vernemen.

Toetsen wij aan deze o. i. billijke eischen den geleverden arbeid, en vragen wij of die in alle opzichten daaraan voldoet, dan durven wij geen bepaald toestemmend antwoord geven; veeleer gelooven wij te mogen beweren, dat de beide geachte docenten de taak ietwat te licht hebben opgevat.

Onze eerste opmerking betreft het gemis van voldoende historische toelichting. Raadpleegt ge de meergemelde Handleiding van de Bosch Kemper, al aanstonds zult ge ontwaren dat de geschiedenis in het geheel niet vergeten is. Loop zijn arbeid slechts vluchtig door, gij wordt onmiddellijk verplaatst bij het staatswezen in het oudste tijdvak van ons land en voorts herinnerd aan de Frankische overheersching met de capitularia der Keizers, aan de grafelijke regeering, aan het bestuur der Nederlanden onder Karel V en den opstand tegen Spanje; in enkele sterk sprekende trekken wordt de regeeringsvorm der Vereenigde Nederlanden geteekend, zoomede de omverwerping der stadhouderlijke regeering, de staatregeling van 1798 en die van 1801 en 1805 onder den invloed der Fransche regeering, terwijl voorts op de grondwetten van 1814, 15, 40 en 48 de aandacht wordt gevestigd. Kortom, eene geschiedkundige schets van den Nederlandschen Staat en van het Nederlandsche staatsrecht gaat vooraf aan de beschouwing van het rijk en zijne inwoners, van den regeeringsvorm en van de verschillende onderwerpen, waartoe de staatszorg zich moet uitstrekken: een en ander wederom telkens toegelicht en opgehelderd door historische aanteekeningen. En wat bepaaldelijk in eene handleiding, vooral ook tot aanmoediging en bevordering van eigen studie en onderzoek, aanbevelenswaard, wij zouden bijna zeggen, schier onmisbaar is, bij de behandelde onderwerpen wordt telkens naar de staatswetten en besluiten verwezen en tevens het merkwaardigste van de daarop betrekkelijke litteratuur opgegeven.

Hoe geheel anders in het handboek der heeren van der Lith en Spanjaard! Wij vernamen het reeds, zij hebben zich slechts tot de tegenwoordige staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië bepaald, zonder de geschiedenis daarvan in het breede te behandelen. Slechts ter loops wordt hier en daar op het verleden gewezen; zoo o. a., bij de beschouwing van het ambt van Gouverneur-Generaal, den Raad van Indië, het opperbestuur van den Koning; ietwat meer, hetgeen trouwens natuurlijk is, bij de bespreking der landrente, van het rechtswezen en enkele andere onderwerpen. Getrouw aan het vooropgezette beginsel, bepalen de beide docenten zich ook al dadelijk, ter inleiding, enkel tot eene beknopte geschiedenis van de wording van het Regeerings-reglement van 1854.

Wij ontkennen geenszins de betrekkelijke waarde der historische herinneringen die wij hier en daar mochten aantreffen, ook niet der zes bladzijden waarin het ontstaan der grondwet van Indië geschetst wordt. Maar wij mogen de vraag niet terughouden, of men in billijkheid niet meer mag eischen in eene wetenschappelijke handleiding. Waarom niet begonnen met in enkele trekken aan te teekenen, wat de eenig ware koloniale politiek voor beschaafde en vrijzinnige natiën moet zijn (daardoor zou tevens de geest en richting van het onderwijs worden bepaald en gekend), en welke politiek sedert onze vestiging in Indië tot heden is gevolgd? Men had, dunkt ons, kunnen aanwijzen, hoe de regeeringsvorm in Indië deels door de gebeurtenissen van vroegeren tijd is bepaald, deels in later tijd is vastgesteld. Wenschelijk, om niet te zeggen noodig, ware eene beknopte mededeeling geweest van het onder de Oost-Indische Compagnie vigeerend stelsel van bestuur, van de wijzigingen daarin achtereenvolgend gebracht, van wat later, na de vernietiging der Compagnie, plaats greep. De beide docenten zouden waarlijk hun handboek niet ontsierd hebben, zoo zij het karakteristieke hadden aangetoond van het algemeen beleid der regeering in Nederlandsch Indië, gelijk het geregeld is door het placcaat van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden van 27 November 1609; door de instructie van Pieter Both; door de ordonnantie en instructie van 22 Aug. 1617; door die van 17 Maart 1632 en 26 April 1650 en die van Koning Lodewijk Napoleon van 9 Febr. 1807. Ook het kenmerkende, ten aanzien van den regeeringsvorm, in het tijdvak van 1811—1816, had vermeld kunnen worden, om, eindelijk, met eene beknopte geschiedenis van de onderscheidene regeeringsstelsels in de laatste vijftig jaren te besluiten; terwijl men, waar van het Regeerings-reglement van 1854 sprake is, de algemeene beginselen, welke daarbij zijn aangenomen, kortelijk had kunnen opgeven.

Gemis van historische toelichting betreuren wij inzonderheid ook in de eerste afdeeling, waar van het grondgebied van Nederlandsch Indië sprake is; alleen op den tegenwoordigen toestand wordt gelet. Naar onze bescheiden meening is, ter waardeering en toelichting daarvan, een terugblik op het verleden onmisbaar: een bondig betoog hoe onze heerschappij, inzonderheid in Oost-Indië, meer nog door tractaten dan door overwinningen en toeeigening van den grond, is gevestigd; toelichting ook van den onderscheiden aard onzer Overzeesche bezittingen; niet overal toch geldt hetzelfde recht. Ook hadden wij meer opzettelijk, dan nu geschied is, een vraagstuk willen behandeld zien dat, met het oog vooral op het regeeringsstelsel dat wij in Indië moeten volgen, van het hoogste gewicht is: wij bedoelen de vraag, op welken voet de Koloniën *in* den Staat zijn vervat, of zij 't zij als aanhangsel, 't zij als goederen, tot den Staat behooren; of zij *een gedeelte* zijn *van het Rijk*, al dan niet. In één woord, eene aanteekening

omtrent de vestiging en uitbreiding onzer macht in Indië, over de verhouding van Indië tot Nederland, gepaard aan eene schets van de elkaâr opvolgende regeeringsstelsels, zou ongetwijfeld de waarde van het tegenwoordig handhoek zeer hebben verhoogd.

Moeten wij als onze eerste en voorname grief tegen het werk der heeren van der Lith en Spanjaard aanvoeren, dat het een historischen grondslag mist, in de tweede plaats betreuren wij het zeer, dat, met uitzondering der Grondwet en van het Regeerings-reglement, geen enkele bron is aangehaald, waaruit men geput heeft. Bijna zouden wij geneigd zijn deze onverklaarbare soberheid als eene bepaalde fout te beschouwen.

Het is genoegzaam bekend dat wie zich met het Indische staatsrecht en staatsbestuur wil bekend maken, zijne wetenschap voornamelijk moet putten uit de uitgebreide verzameling van wetten, koninklijke besluiten, ordonnantiën, reglementen en keuren van politie; het is waarlijk eene niet zeer gemakkelijke en uitlokkende taak om de hoofdtrekken van ons koloniaal bestuur te leeren kennen, gelijk zij, om niet meer te noemen, in het Staatsblad van Nederlandsch Indië van 1816 tot heden zijn nedergelegd. Een der docenten, de heer van der Lith, heeft zelf reeds terecht opgemerkt, dat »zij die zich enkel uit belangstelling, en om op de hoogte van hun tijd te wezen, op het Indische staatsrecht wilden toeleggen, weldra den lust zagen verdwijnen om tastende en dwalende den weg in het labyrinth te zoeken, en zij die genoodzaakt waren om in het belang van hunne toekomstige loopbaan zich met dat recht vertrouwd te maken, verloren een schat van tijd voor zij daarin den weg hadden gevonden." Die in dien doolhof een gids verstrekt, doet ongetwijfeld een dankbaar werk, doch eerst dan zal die gids volkomen bruikbaar zijn, wanneer hij, bij de systematische mededeeling der Indische staatsinrichting, zoowel bij onderwerpen van overwegend belang als bij kleinere détails, telkens verwijst naar de wetten, besluiten en reglementen, die daarop betrekking hebben. Zulk een gids wordt ons evenwel door de beide docenten niet medegegeven. Wat ons, b. v., medegedeeld wordt omtrent de instelling, werkzaamheid enz. van de departementen van algemeen burgerlijk bestuur, van de ambtenaren, van hunne benoembaarheid, benoeming en verwijdering uit den dienst, verloven en wat dies meer zij, omtrent de belasting, rechtspraak, in één woord over alle takken der Indische huishouding, moet men als waarheid aannemen op gezag der handleiding; een beroep op de bronnen, ter bevestiging of toelichting van het medegedeelde, vindt ge nergens; eene verwijzing alleen naar de Grondwet van 1848 en het Regeerings-reglement wordt voldoende geacht. De uitgave der Indische wetten met den aankleve van dien, een groot aantal boekdeelen, hebt ge nevens u liggen; zelf kunt ge opzoeken welke wetten, besluiten, ordonnantiën, reglementen enz. omtrent de verschillende onderwerpen bestaan. Zeggen wij te veel wanneer

wij beweren, dat de beide docenten zich hunne taak te gemakkelijk hebben gemaakt?

Bij dit gemis van bewijsplaatsen of beroep op de bronnen, waaruit men geput heeft, zal de belangstellende lezer zich evenzeer moeten getroosten in de handleiding geen enkel werk te zien aangehaald, waarin hij over het een of ander deel der Indische huishouding meer kan vinden. Wij willen en mogen vertrouwen, dat de docenten in hunne collegiën den studenten niet alleen zullen meêdeelen welke wetten enz. bij ieder deel der Indische staatsinrichting geraadpleegd moeten worden, maar dat zij hun ook eene opgave zullen verstrekken van de litteratuur over de door hen behandelde onderwerpen. Doch zoo zij hunne handleiding ook bruikbaar hadden willen maken voor eigen studie en onderzoek, zoo het hun werkelijk ernst ware geweest, wat zij in hun voorbericht mededeelen, dat namelijk hun geschrift »ook buiten den kring der toekomstige Indische ambtenaren," belangstellende lezers moge vinden, dan hadden zij ook niet mogen verzuimen althans de voornaamste geschriften te noemen, die over de verschillende deelen van het koloniaal bestuur zijn uitgegeven. Niet bij ieder mag eene voldoende bibliografische kennis ten opzichte der koloniale litteratuur worden verwacht en geeischt, welke men bij de docenten in billijkheid mag onderstellen, waardoor het hun niet moeilijk zou geweest zijn hun arbeid met eene opgave der bronnen te verrijken.

Men werpe ons thans niet tegen, dat men een en ander achterwege heeftgelaten »ter wille eener wenschelijke beknoptheid," gelijk ook in de voorrede door de schrijvers wordt gezegd. Dat men bij het volgen van den door ons aangewezen weg te uitvoerig zou geworden zijn, meenen wij in twijfel te mogen trekken. Wederom kan Kemper's Handleiding daarvoor ten bewijze strekken. Met opgave, schier overal, van de voor ieder behandeld onderwerp belangrijke geschriften, — (en die daarvan inzage heeft genomen, weet hoeveel er aangehaald is) — met een terugblik op het verleden, beslaat zij slechts 432 bladzijden in kl. 8°, terwijl het geschrift der beide docenten, waarin dit alles wordt gemist, 355 bladzijden in gr. 8° inneemt.

Het gevaar van te groote uitvoerigheid had men, dunkt ons, juist kunnen ontwijken, door telkens naar de literatuur over een onderwerp te verwijzen. Raadpleeg in de tweede vermeerderde uitgave van Kemper's Handleiding het overzicht van ons koloniaal bestuur, en men zal het voldingend bewijs geleverd zien, hoe men, ofschoon men tusschen de behandelde onderwerpen eene lijst van daarop betrekkelijke geschriften invlecht, toch in alle opzichten aan den eisch eener wenschelijke beknoptheid kan voldoen; en hadden de heeren van der Lith en Spanjaard slechts opgegeven wat bij de Bosch Kemper aangehaald is, wij zouden reeds dubbel tevreden zijn geweest.

Er is meer. Men behoefde niet bevreesd te zijn van te uitvoerig te zullen worden, hadde men slechts een anderen, voor een handboek ook meer eigenaardigen vorm gekozen. Ons ideaal is dat men eerst, 't liefst met eene eenigszins grooter letter, in paragrafen de hoofdgedachten mededeele om ze dan vervolgens geleidelijk te ontwikkelen: de bekende vorm der meeste wetenschappelijke handboeken. Gelijk het geschrift der beide docenten is ingericht, draagt 't meer het karakter van een leesboek, dan dat van eene handleiding. Vandaar dat men, ten einde dorheid te voorkomen, vaak geen weêrstand heeft kunnen bieden aan de verleiding om te veel te redeneeren, en niet overal geslaagd is om aan den eisch van beknoptheid te voldoen. Wij geven in overweging, of bijv. de wording van het Regeerings-reglement, het financie-wezen en inzonderheid het belastingstelsel, de rechtspraak, om geen andere onderwerpen meer te noemen, niet beknopter hadden kunnen behandeld worden, indien men bij de ontwikkeling daarvan den door ons aangewezen vorm had gekozen, waartoe echter, wij erkennen het gaarne, meer studie en inspanning vereischt worden dan noodig is bij het leveren eener handleiding als die waarmeê de koloniale litteratuur thans verrijkt is.

Een paar wenken nog ten slotte, en wel over de inrichting van het werk en de behandeling van enkele onderdeelen. Reeds hebben wij hierboven in hoofdtrekken de verdeeling der stof medegedeeld. Hier geldt het bekende: variis modis bene fit. De geachte bewerkers zullen ongetwijfeld voldoende rekenschap kunnen geven, waarom zij den door hen gevolgden weg en geen anderen hebben ingeslagen. Intusschen veroorlooven wij ons hun in overweging te geven, of het niet beter, om niet te zeggen logischer zou geweest zijn, het werk slechts in drie afdeelingen te splitsen, en wel in dezer voege. Na eene historische schets over het Nederlandsch-Indische staatsrecht en staatsbestuur, moet, gelijk ook door de schrijvers gedaan is, de eerste afdeeling worden ingeruimd voor eene beschouwing van het grondgebied van Nederlandsch-Indië en zijne bewoners. Bij de beschrijving van de rechten der bewoners (hoofdstuk III) moeten, dunkt ons, nog enkele andere rechten worden genoemd, die òf niet, òf niet voldoende, òf wel oneigenaardig elders behandeld zijn: wij bedoelen het recht van verblijf (vgl. de merkwaardige dissertatie van H. A. Blume); de onschendbaarheid van het brievengeheim (art. 87 R. R.); het recht op het geven en erlangen van onderwijs; het recht aan Europeanen en met Europeanen gelijkgestelde personen op een rechtspraak zooveel mogelijk overeenkomende met de in Nederland bestaande wetten; het recht der inlanders en daarmede gelijk gestelden op toepassing hunner godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken; de bijzondere rechten der inlanders om de huishoudelijke belangen hunner gemeenten te regelen, hunne gemeentehoofden te kiezen, en onder hunne onmiddellijke leiding gelaten te worden, enz.

Eene tweede afdeeling, waaraan wij niet met de docenten »de Regee-
ring van N. I.", maar liever »de Regeeringsvorm in N. I." ten opschrift
zouden geven, zouden wij gaarne geopend zien met de opmerking van
algemeenen aard, welke wij op blz. 21 der handleiding hebben aangetrof-
fen, namelijk over de regeering welke thans voor Ned.-Indië bestaat.
Eenigszins vreemd komt ons, voorts, de methode der hh. van der Lith
en Spanjaard voor, om in deze afdeeling, waarin zij beloven over de
regeering van Nederlandsch-Indië te zullen handelen, eerst haar samen-
stelling te beschrijven, daarbij te spreken over de waardigheid van Gou-
verneur-Generaal, over den Raad van Indië en de algemeene secretarie,
terwijl men vervolgens stil staat bij de wetgeving voor Indië, om, einde-
lijk, sprekend over het aldaar gevoerd bestuur, na de beschouwing van
's Konings opperbestuur, weder terug te komen op den Gouverneur-Generaal
en den Raad van Indië, doch ditmaal om hunne bevoegdheden en ver-
plichtingen in zaken van bestuur aan te wijzen. En zou men in deze
afdeeling, handelend over de regeering van Ned. Indië, natuurlijk ook eene
schets verwacht hebben van het binnenlandsch bestuur, men zou zich zeer
bedrogen zien: een afzonderlijk hoofddeel, en wel het derde, wordt daar-
voor ingeruimd, en wel na vooraf op de inlandsche vorsten gewezen te
hebben. Onzes inziens, zou het regelmatiger zijn om in de tweede afdee-
ling, na de evengemelde voorafgaande opmerking, eerst te schetsen de
wetgeving *voor* en daarna de regeering *van* Ned. Indië, terwijl bij de
beschouwing der regeering ons eene splitsing raadzaam voorkomt van het
koloniaal bestuur in Nederland en dat 't welk in Indië zelf wordt gevoerd.
Van het eerste kunnen dan ter sprake komen: 's Konings opperbestuur,
het Ministerie van Koloniën, de Staten-Generaal en de Raad van State.
De drie laatste instellingen zijn door de hh. van der Lith en Spanjaard
min of meer op den achtergrond geschoven, terwijl zij, naar wij gelooven,
eene meer opzettelijke behandeling hadden verdiend, waarbij de merk-
waardige geschriften o. a. van E. de Waal, Nederlandsch Indië in de Staten-
Generaal (tot 1848), III dln., 1861, en de Koloniale Politiek der Grondwet
en hare toepassing tot 1 Februari 1862, den docenten uitmuntende dien-
sten hadden kunnen bewijzen. Bij de beschouwing, verder, van de regee-
ring in Indië zelf kan men achtervolgens de aandacht vestigen op de instel-
ling, bevoegdheden en verplichtingen van het Gouverneur-Generaalschap,
den Raad van Indië en de algemeene secretarie; voorts op de departe-
menten van algemeen bestuur, het binnenlandsch bestuur in al zijne onder-
deelen, en eindelijk op de ambtenaren.

Aan deze twee afdeelingen moet nog eene derde of laatste worden toe-
gevoegd, waarin de verschillende onderwerpen besproken worden, waartoe
de staatszorg zich moet uitstrekken, of »het inwendig beheer," gelijk het
door de docenten wordt genoemd. Als van zelf komen hier in aanmerking

de zorg der regeering omtrent de financiën, de handhaving der verschillende rechten, de policiezorg, de zorg omtrent de verdediging des lands, voor de volksbeschaving, de eerediensten, het armwezen, en eindelijk de zorg ter bevordering van de welvaart. Men herinnert zich wellicht dat deze laatste verdeeling bijna dezelfde is als die welke door de Bosch Kemper is aanbevolen. Wij gelooven dan ook inderdaad, dat het door den oud-hoogleeraar gegeven voorbeeld alleszins aanbeveling verdient, terwijl wij er niet aan twijfelen of de docenten zelven zullen, bij nadere gezette overweging en eventueele herziening van hun arbeid, het schema des heeren Kemper, uit den aard der zaak min of meer gewijzigd, gaarne overnemen. Bij vergelijking voorts van hun geschrift met diens handleiding zullen zij, naar wij ons vleien, ook zonder nadere aanwijzing onzerzijds, inzien dat zij vele onderwerpen òf niet òf slechts ten deele en onvolledig hebben behandeld, sommige zelfs onder eene andere rubriek hadden moeten ontwikkelen.

Wij aarzelen evenwel niet, ondanks alle aanmerkingen die wij in het midden brachten, te verklaren, dat deze eerste volledige proeve op het tot nog toe slechts bij gedeelten ontgonnen veld billijke waardeering verdient. En is zij tevens de eerste, althans van eenigen omvang, welke wij van de beide docenten mogen ontvangen, wij eindigen met den wensch dat wij hen op het terrein van het Indisch staatsrecht nog meermalen mogen ontmoeten.

Den Haag, 30 Juni 1871. DR. T. C. L. WIJNMALEN.

The Indian codes — with copious index. By Standish Grove Gray, F. R. S. L. London, Wildy en Sons, 1871, 8°.

Een der voornaamste bronnen waaruit de kennis van het staatsrecht en staatsbestuur van Engeland in het algemeen en van Britsch-Indië in het bijzonder moet geput worden, is ongetwijfeld de merkwaardige en uitgebreide verzameling van wetten, welke sedert het jaar 1786 tot op onzen tijd onder den titel van »The Statutes at Large" wordt uitgegeven. De raadpleging er van wordt zeer vergemakkelijkt door den alphabetischen index, in drie deelen, dien John Raithby daarop in 1814 heeft vervaardigd; en is dit register alléén voor de deelen, welke de wetten bevatten

van de Magna Charta tot 1809, voor de latere tijdvakken tot heden wordt in het gemis van eene afzonderlijke inhoudsopgave voorzien door uitmuntend ingerichte, alphabetische registers, welke telkens achter ieder deel gevonden worden.

Wie het Britsch-Indisch staatswezen — daartoe moeten wij ons hier alleen bepalen — wil leeren kennen, vindt in de verschillende registers, voornamelijk op de woorden »East Indies," »East India Company," »East India Loans," »East India Bonds, etc." wat zijne belangstelling bevredigen kan. In de evengemelde verzameling zijn evenwel niet opgenomen al de wetten, welke in de laatste tijden in Britsch-Indië zijn vastgesteld en aldaar nog van kracht zijn, en waarvan de kennisneming, wenschelijk voor iederen burger en onmisbaar in het bijzonder voor die in dienst van het Gouvernement zijn of wenschen te komen, met groote moeite en vele kosten gepaard ging. Het was daarom eene gelukkige gedachte van Standish Grove Grady, om eene afzonderlijke verzameling dier wetten uit te geven. Het werk, dat hij ons thans onder den hierboven opgegeven titel, in één deel, aanbiedt, bevat achtereenvolgens het strafwetboek van 1860 met de amendment-act van 1870; het wetboek van strafvordering van 1861 en de amendment-act van 1869; voorts het wetboek van burgerlijke rechtsvordering van 1859 met de beide amendment-acts van 1860 en 1861; de »law of limitation" van 1861, thans wellicht reeds door eene andere vervangen; de »Indian succession act" van 1869, en eindelijk de »Stamp act" van 1869. — Een uitvoerig, alphabetisch ingericht register verhoogt de waarde der geheele verzameling, welke 434 bladzijden druks inneemt en door netheid en nauwkeurigheid in de uitvoering aanbeveling verdient, terwijl de prijs van Rs. 4. (*f* 6.50) alleszins billijk mag heeten.

Wij twijfelen niet, of dit werk zal, ook in ons land, met belangstelling worden ontvangen en goede diensten bewijzen bij de vergelijkende studie van het Nederlandsch-Indisch staatsrecht met 't Britsch-Indische, terwijl bij den beoefenaar daarvan de naam van den verzamelaar, naar we mogen verwachten, reeds een goeden klank heeft verworven door de geschriften, welke hij op het gebied van het Indische recht heeft uitgegeven, meer bepaald door zijne »Hindu Law of Inheritance," »Mohammedan Law of Inheritance and Contract," »Institutes of Menu and of the Hedaya," en »Manual of Hindu Law."

Den Haag, 30 Juni 1871. DR. T. C. L. WIJNMALEN.

VARIA.

Dezer dagen is van wege het Departement van Koloniën een koninklijk besluit (dd. 23 Juni, 1871, Staatsblad, N°. 72) uitgevaardigd, tot wijziging en aanvulling van het koninklijk besluit van 10 Sept. 1864 (Staatsblad, N°. 93), houdende vaststelling der verordening op het benoemen van ambtenaren bij den burgerlijken dienst in Nederlandsch Indië. Deze nieuwe regeling bevat aanmerkelijke afwijkingen van de vroegere, en zal zeker wegens de verzwaring, en naar het velen toeschijnt onnoodige verzwaring, der gestelde eischen, niet algemeen met ingenomenheid ontvangen worden. Nogtans schijnt het mij toe dat deze wijziging en aanvulling in de hoofdzaak om meer dan één reden gebiedend noodzakelijk was, gelijk zij dan ook inderdaad berust op de wenschen schier jaarlijks in het verslag der Commissie voor het examen sedert het in werking treden van het besluit van 10 Sept. 1864 geopperd. Het schijnt mij niet overbodig het noodzakelijke der aangebrachte veranderingen kortelijk aan te toonen en ze tegen mogelijke bedenkingen te verdedigen.

In de eerste plaats is bij de nieuwe regeling geheel opgeheven het zoogenaamde Examen A, dat voor hen die niet reeds in het bezit waren van een akademischen graad of van een getuigschrift van voldoend afgelegd eindexamen van eene hoogere burgerschool, landbouw- of polytechnische school, tot dusverre den eersten trap vormde om tot de benoembaarheid tot Indisch ambtenaar te geraken. Toen het besluit van 10 Sept. 1864 werd uitgevaardigd ,had de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs nog slechts ruim een jaar hare werking geoefend en moesten nog jaren verloopen eer leerlingen met het getuigschrift van wel afgelegd eindexamen toegerust in eenigszins noemenswaardig aantal de Hoogere Burgerschool konden verlaten. Ofschoon van den aanvang af de bedoeling was dat de aanstaande Indische ambtenaren òf door het hoogere òf door het middelbaa ronderwijs gevormd zouden zijn, en alzoo genoegzame waarborgen voor algemeene kennis en beschaving zouden geven, aleer zij zich door speciale studiën op het veld van Indische taal- land- en volkenkunde voor hunne

volgende carrière gingen bekwamen, was derhalve een overgangsmaatregel noodig, en daartoe slechts het Examen A, dat, ofschoon in het algemeen op de leest van het eindexamen der hoogere burgerscholen geschoeid, toch de eischen eenigszins matigde, en de mogelijkheid opende dat zij die naar het tot dusverre in zwang geweest zijnde stelsel behoorlijk onderwezen waren, zonder al te veel bezwaar den eersten trap tot de benoembaarheid tot Indisch ambtenaar konden bestijgen. Dat deze tijdelijke maatregel thans is opgeheven, en het Examen A geheel voor het gewone eindexamen der Hoogere Burgerschool heeft plaats gemaakt, zal zeker wel door weinigen worden afgekeurd. Er is geene enkele reden waarom de eischen van algemeene kennis en beschaving voor aanstaande Indische ambtenaren lager dan voor andere jongelieden van goeden huize en die in eenige bijzondere carrière den staat of de maatschappij wenschen te dienen, zouden gesteld worden. Het eindexamen der Hoogere Burgerschool, het is niet te ontkennen, is zwaarder en meer omvattend dan het Examen A, maar thans zijn ook de middelen aanwezig om zich op geleidelijke wijze alle daartoe gevorderde kundigheden te verwerven. Sommigen zijn van oordeel dat men in het algemeen te veel vergt. Is dit zoo dan zal men, door de ervaring geleerd, er allengs toekomen om de eindexamens in het algemeen in te krimpen. Maar voor eene exceptioneele begunstiging de aanstaande Indische ambtenaren in dit opzicht bestaat geen grond, en de niet onbelangrijke kosten aan het jaarlijks houden van het Examen A verbonden, kunnen thans als nutteloos wegwerpen van 's Rijks geld beschouwd worden. Door kleine bezwaren van détail die het Examen A bovendien opleverde, acht ik het niet noodig te spreken.

Maar in de tweede plaats en dit is van veel meer gewicht, is het Examen B, het voor allen onmisbaar examen om definitief de benoembaarheid tot Indische ambtenaar machtig te worden, aanmerkelijk gewijzigd.

Dit examen omvatte tot dusver:

De geschiedenis, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.

De kennis der Staatsinstellingen van Nederlandsch Indië.

De beginselen van de Javaansche of die van de Maleische taal ter keuze van den geëxamineerde. En eindelijk minstens één of bij verkiezing meerdere van de volgende vakken, mede ter keuze van den geëxameerde.

De beginselen van éene of meer der in Nederlandsch Indië inheemsche talen, behalve die waarin hij reeds volgens het voorafgaande examen had afgelegd.

De godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van Nederlandsch Indië.

Het landmeten en waterpassen.

Het boekhouden.

Het groote bezwaar van deze regeling was de gelijkstelling van geheel ongelijksoortige zaken, waarvan de ééne met oneindig minder moeite en inspanning dan de andere te verkrijgen was. Geschiedenis der Koloniën, land- en volkenkunde en Staatsinstellingen worden van alle candidaten gelijkelijk gevorderd, en in deze vakken werd dus aan allen dezelfde maatstaf aangelegd. Maar de overige vakken waarbij aan de examinandi de faculteit van te kiezen was toegekend, waren zoo ongelijk mogelijk. Wie het Javaansch koos en daarbij godsdienstige wetten of eene andere taal voegde had een examen af te leggen dat minstens tweemaal zoo zwaar was, als wie zich vergenoegde met het Maleisch en daarbij het in weinige weken aan te leeren boekhouden koos. Nogtans stond een voldoend examen in het Maleisch geheel gelijk met een voldoend examen in het zoo veel zwaarder Javaansch, en gaf een hoog cijfer in het boekhouden aan een geëxamineerde dezelfde rechten als een even hoog cijfer in eene tweede taal of in de godsdienstige wetten. Hieruit ontstonden in de praktijken twee zwarigheden: 1°. dat, gelijk te verwachten was, de keuze vrij algemeen viel op de gemakkelijker vakken, en de moeilijker, ofschoon voor 's lands dienst vooral niet minder gewichtige vakken die niet bepaald waren opgelegd, op schromelijke wijze werden verwaarloosd. Vooral de studie der Javaansche taal ging op zoo onrustbarende wijze achteruit, dat het te verwachten was dat weldra de sinds jaren met zooveel zorg en moeite bevorderde kennis dier taal schier geheel uit het corps der Indische ambtenaren zou geweken zijn. 2°. Dat daar de voldoende hoogere cijfers in de gemakkelijker vakken veel eerder verkregen werden, dan b. v. het in het Javaansch, en zij toch bij de rangregeling evenzeer in aanmerking kwamen, eene soort van premie werd toegekend aan hen die zich de zaak zoo gemakkelijk mogelijk maakten, en zij die er ernstig naar streefden om de kundigheden te verwerven die aan een Indisch ambtenaar passen, en niet tegen grootere moeilijkheid opzagen, voor hunne meerdere vlijt en inspanning niet zelden met achterstelling bij minder ijverigen werden gestraft. Ware het bij het examen bloot de vraag geweest, wie al, wie niet aan de vereischten voldeed, het bezwaar zou minder groot zijn geweest, gelijk het ook in de eerste jaren, toen allen die aan het examen voldeden, dadelijk konden geplaatst worden, minder werd gevoeld. Maar in de laatste jaren heeft het aanbod de vraag verre overtroffen, en zijn alleen zij geplaatst die met de hoogste behaalde cijfers bovenaan op de lijst gesteld waren. Die in het Javaansch geëxamineerd werden en meestal ter nauwernood een voldoend cijfer erlangden, ofschoon om dit te verkrijgen veel meer moeite en inspanning gevorderd was, dan waarmede anderen een hoog cijfer in het Maleisch hadden erlangd, bleven dus niet zelden van de benoeming uitgesloten, of zagen hen voorgaan die, in plaats van naar de beste, maar de gemakkelijkste berijkbare vrucht

hadden gegrepen. Het examen was in waarheid een vergelijkend geworden, maar de termen voor de vergelijking waren geheel ongelijksoortig. De omstandigheid dat men door de moeilijker vakken te kiezen zich zelven in het nadeel stelde, moest natuurlijk ook nog zeer bijdragen om van de beoefening dier moeilijker vakken af te schrikken.

Met anderen ben ik in der tijd door den Minister van Koloniën over de regeling der benoembaarheid geraadpleegd geworden; en ik mag van mij zelven getuigen dat ik reeds toen het bezwaar in die gelijkstelling van vakken van zeer ongelijke moeilijkheid en waarde eenigermate heb ingezien, ofschoon het mij later door de praktijk veel duidelijker is geworden. Het middel dat ik destijds heb aanbevolen om de zwarigheid te ontwijken, en dat eenigermate een navolging zou geweest zijn van het in Engeland vigeerende stelsel, om namelijk voor een voldoend examen in de facultatief gestelde vakken een verschillend cijfer, geëvenredigd aan hunne waarde en moeilijkheid vast te stellen, heeft destijds geen bijval mogen vinden.

Toen later bleek dat, ten gevolge der verkeerde regeling van het examen, de Javaansche taal schier geheel werd verwaarloosd, heeft men een palliatief gezocht, daarin bestaande dat aan hen die een voldoend examen in het Javaansch hadden afgelegd, bij voorkeur eene plaatsing op Java werd toegezegd. Dit heeft wel iets geholpen, maar niet in genoegzame mate, en zou waarschijnlijk op den duur geheel krachteloos zijn geworden. De reden is duidelijk. De examinandi hadden het geheel in hunne macht de Regeering te dwingen, hen, ook zonder kennis van het Javaansch op Java te plaatsen. Wanneer onder hen die om hunne plaats op die ranglijst dadelijk ter beschikking van den Gouverneur-Generaal werden gesteld, geene of te weinige beoefenaars van het Javaansch voorkwamen, was de Regeering wel genoodzaakt ook op Java de zoodanigen te plaatsen, die met de taal des lands onbekend waren. De aangewende prikkel was dus in lang niet sterk genoeg om den tegenzin tegen zwaarder studie of de zucht om spoedig voor het examsn klaar te zijn, te overwinnen, en men had reden om te vreezen, dat, zoodra heeft gebleken was dat men ook op Java wel zonder Javaansch kon vooruitkomen, de kracht daarvan allengs geheel zou verloren gaan.

Het zijn deze zwarigheden die aanleiding hebben gegeven dat van de zijde der docenten, die ze zeker het best konden gevoelen en apprecieëren, sedert lang op eene herziening van de regeling van het examen is aangedrongen, en na lange aarzeling is de Regeering daartoe eindelijk overgegaan. Het examen zooals het thans geregeld is, omvat de volgende vakken:

a. De geschiedenis van Nederlandsch Indië.

b. De land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.

c. De godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van Ned. Indië.

d. De kennis der Staatsinstellingen van Nederlandsch Indië, speciaal ook de wetten en verordeningen betreffende de comptabiliteit, het financiewezen en het belangstelling.

e. 1°. De Maleische taal.

2°. De Javaansche taal of in hare plaats eene andere in Ned. Indië inheemsche taal, wanneer daarin van Gouvernementswege onderwijs wordt gegeven dáár waar het examen wordt afgenomen.

Vergelijkt men deze regeling met de vroegere, dan vallen de volgende punten van verschil in het oog.

1°. De geschiedenis is van de land- en volkenkunde weer bepaaldelijk afgezonderd en als bijzonder vak genoemd, zooals dit trouwens ook reeds geschied was bij het reglement van ouds voor de Examen-Commissiën van 14 Maart 1865.

2°. Het boekhouden en landmeten en waterpassen zijn als bestanddeelen van het examen geheel vervallen. Inderdaad maakten zij daarbij al een zeer vreemdsoortig element uit, en de gelijkstelling van zulke bijvakken met belangrijke hoofdvakken maakte een der grootste gebreken van de regeling uit. Te eer kon het boekhouden vervallen, daar het ook in het eindexamen van de hoogere burgerschool begrepen is, en wat het landmeten en waterpassen betreft is thans bepaald, dat kennis daarvan, gebleken uit het bezit van een in Nederland of Nederlandsch Indië, krachtens de bestaande of nader vast te stellen verordeningen, verkregen diploma van geëxamineerd en beëedigd landmeter, den candidaat tot aanbeveling voor plaatsing bij het binnenlandsch bestuur strekt. Hiertegen kan niemand bezwaar hebben, en zonder dat aan de waarde van dit vak is te kort gedaan, is het examen gezuiverd van een bestanddeel dat er niet bij behoort en dat er een verkeerde invloed op uitoefend.

3°. Het examen in de Maleische taal is voor allen verplicht gemaakt, en het is volkomen *en règle*, daar er geen enkel deel van Nederlandsch Indië is waar men de kennis dier taal niet behoeft. Bovendien is hiermede vervallen de gelijkstelling van twee talen die in moeilijkheid onderling zoo zeer verschillen als de Maleische en Javaansche, een gelijkstelling die, bij de faculteit om tusschen beide te keeren, tot een groote verwaarloozing en verachtering der studie van het Javaansch heeft geleid.

4°. Eveneens is voor allen verplicht gemaakt het examen in godsdienstige wetten, en is dus ook de vreemdsoortige gelijkstelling van dit vak met boekhouden, landmeten of eene der talen van den Archipel vervallen. Ook die gelijkstelling met de faculteit van keuze was aan de billijkheid van het examen en de studie van het gewichtige vak niet bevorderlijk. Bovendien schijnt dit vak der godsdienstige wetten, mits het op de rechte wijze behandeld wordt, voor alle Indische ambtenaren evenzeer noodzakelijk te zijn, en dus van allen evenzeer te kunnen gevorderd worden.

5$_o$. Bij het vak der staatsinstellingen is thans een bijzondere nadruk gelegd op de wetten en verordeningen betreffende comptabiliteit, financiën en belastingen. Dit getuigt zeker van de bijzondere belangstelling van den tegenwoordigen Minister van Koloniën in deze specialiteit, maar is eigenlijk geene verandering, daar ook te voren de hier speciaal genoemde punten bij het onderwijs in de Staatsinstellingen geenszins werden verwaarloosd.

De tot dusver opgesomde wijzigingen zullen vermoedelijk niet veel tegenstand of bezwaar ondervinden; of althans zal het redelijke er van zoo gemakkelijk en klaar worden ingezien, dat ook zij die gemakshalve liever het bestaande hadden behouden gezien, zich wel niet aan een protest daartegen zullen wagen. Anders is het gesteld met de laatste en gewichtigste verandering, die waarbij — voor het oogenblik althans en misschien nog voor geruimen tijd — de studie van het Javaansch naast die van het Maleisch verplicht wordt gemaakt. De Javaansche taal, kan men zeggen, wordt niet algemeen in Indië gesproken, zij is beperkt tot Java, ja wat meer is tot slechts een deel van dat eiland, daar zoowel in de Soendalanden als in de oostelijken, grootendeels door Madureezen bewoonde gewesten eene andere taal heerscht. Zij is alleen noodig voor de ambtenaren bij het gewestelijk en binnenlandsch bestuur op Midden Java. Waarom dan den last der zoo moeilijke studie van het Javaansch opgelegd aan zoo vele ambtenaren, die, bij het algemeen bestuur, of in de Soendalanden en Madureesche districten of in het uitgestrekt gebied der Buitenbezittingen geplaatst, met de Javaansch sprekende bevolkingen nooit in eenige aanraking komen?

Het besluit van den Minister heeft de juistheid dezer tegenwerping tot zekere hoogte erkend; het bepaalt dat men, in de plaats van het Javaansch zich ook zal kunnen laten examineeren in eene andere in Ned. Indië inheemsche taal, wanneer daarin van Gouvernementswege onderwijs wordt gegeven dáár (d. i. óf in Indië óf in Nederland) waar het examen wordt afgenomen. De bedoeling is dat men in Nederland een examen zal kunnen afleggen b. v. in het Soendareesch, het Madureesch, het Battaksch, het Makasaarsch, het Boegineesch, naarmate in ééne dezer talen aan de Rijksinstelling voor onderwijs in de Ind. taal- land- en volkenkunde te Leiden onderwijs wordt gegeven, en dat dit ook zal kunnen geschieden in Indië, voor zoover aan het Gymnasium Willem III te Batavia een docent voor een of meer dier talen zal zijn aangesteld. De reden waarom een examen in ééne dier talen van het aanwezen van een docent in die talen aan eene Rijksinstelling wordt afhankelijk gemaakt, is geen andere dan dat de Regeering een waarborg behoort te bezitten, dat, wanneer zich iemand voor het examen in ééne dier talen aanbiedt, ook steeds een persoon voorhanden is aan wien dat examen kan worden toevertrouwd. Het zou toch een zonderlinge vertooning maken, wanneer iemand b. v. een

examen vorderde in het Battaksch of Alfoersch en nergens een persoon te vinden was die zich met het afnemen van dit examen kan belasten. Misschien zal men de bedenking opperen dat het toch voldoende was indien zulk een persoon aan eene particuliere instelling werd gevonden; maar de Regeering zal, dunkt mij, kunnen antwoorden, dat, daar de docenten aan particuliere instellingen zonder hare medewerking of controle worden aangesteld, zij bij wettelijke regeling niet zoo maar het beginsel kan huldigen dat zij reeds op grond hunner aanstelling aan zoodanige inrichting tot het afnemen van het examen bevoegd zijn. Een particuliere inrichting zou, als middel om met meer voordeel met de Rijksinstellingen te concurreeren, een docent kunnen aanstellen voor eene taal gemakkelijker en daardoor uitlokkender dan de Javaansche, ofschoon die docent daarvan slechts eene zeer oppervlakkige kennis bezat. Daar hij de eenige zou zijn die in het bezit was dier wetenschap, zou men hem toch niet wel kunnen controleeren. Zulk een geval is een bloote mogelijkheid, en ik acht het niet waarschijnlijk dat het zich ooit werkelijk zou voordoen. Men is gewoon zulke loutere mogelijkheden gering te schatten, maar als zij nu toch eens werkelijkheden worden, is men er niet tegen gewapend. Men kan niet alle moeilijkheden voorzien die uit eene regeling ontstaan *kunnen*, maar zich te beveiligen tegen die waarvan men de mogelijkheid inziet, is plicht. Onrecht wordt aan de particuliere instellingen door deze regeling niet aangedaan. Zoodra b. v. het Soendaneesch aan de Rijksinstellingen gedoceerd wordt, kunnen ook zij een docent daarin aanstellen, en dus de concurrentie op gelijken voet volhouden. Het eenige waarin zij verhinderd worden is, aan de Rijksinstellingen een vlieg af te vangen.

Het is duidelijk dat in deze bepaling, in verband met het wenschelijke dat de Nederlandsch-Indische ambtenaren ieder in het district waarin zij geplaatst worden, met de taal des lands bekend zijn, een aandrang tot uitbreiding van het onderwijs aan de Rijksinstellingen en ten gevolge daarvan ook aan de particuliere inrichtingen is gelegen, die aan de vermeerdering der taalkennis op den duur bevorderlijk moet zijn. De aanstelling van een docent in het Soendaneesch zou inderdaad reeds nu in hooge mate wenschelijk zijn, zooals ook daaruit blijkt dat werkelijk bij het examen dat het laatst heeft plaatst gehad twee candidaten, en beide met voldoenden uitslag, zich krachtens de bepalingen van het nu nog vigerend reglement in het Soendaneesch hebben laten examineeren. Dit zal in het vervolg niet meer kunnen geschieden dan nadat eerst een docent in die taal aan de Rijksinstelling is aangesteld. En daar juist thans ten gevolge van de reorganisatie der Preanger grooter behoefte dan ooit te voren aan ambtenaren met het Soendaneesch bekend is ontstaan, mag men verwachten dat de aanstelling van een Hoogleeraar of privaat-docent in die taal zich niet te lang zal laten wachten. Er zal dan echter wellicht eene nieuwe

zwarigheid ontstaan. Ook de Soendaneesche taal zal vermoedelijk met minder moeite worden aangeleerd dan de Javaansche, zoodat ook hier weder de gelijkstelling met faculteit van keuze tusschen beiden, tot onbillijkheid zou leiden. Hetzelfde zal zich later, misschien in nog grootere mate, met andere talen kunnen voordoen. Daarom vermeen ik hier nogmaals het middel te moeten aanbevelen, om een verschillend cijfer vast te stellen voor een voldoend examen in de verschillende talen, naarmate van haar verschil in moeilijkheid en gewicht.

Doch dit alles geldt voor eene nog meer of min verwijderde toekomst. Op het oogenblik wordt naast de Maleische alleen nog de Javaansche taal gedoceerd, en het gevolg daarvan is, dat voor het oogenblik er zoolang nog geen docenten in andere talen zijn aangesteld, de studie van het Javaansch met zijn beperkt gebruik, even algemeen moet zijn als die van het Maleisch met zijn algemeen gebruik in den geheelen Indische Archipel. Dat komt aan sommigen zoo verkeerd en onbillijk voor, dat ik het reeds een aanmerkelijken terugtred op den weg der liberale beginselen bij vergelijking met de nu opgeheven regeling heb hooren noemen.

Ik merk hiertegen in de eerste plaats op, dat de tegenwerping van even weinig wetenschappelijken zin getuigt, als wanneer men tegenwoordig de studie der klassieke talen wel eens tot het Latijn wil beperken, omdat men aan het Grieksch niet die dadelijke behoefte heeft. Javaansch en Maleisch en de overige talen van den Archipel behooren tot denzelfden taalstam; de beoefening van eene dier talen zal er altijd bij winnen wanneer men de beoefening van eene andere daarmede verbindt. De Javaansche taal is in menig opzicht de belangrijkste, de meest ontwikkelde. Niemand die een deel van zijn leven in Indië gaat slijten zal het schadon, aan iedereen zal het in meerdere of mindere mate voordeel aanbrengen, zich met de Javaansche taal te hebben bekend gemaakt, en daardoor dieper in den geest der inlandsche bevolking in het algemeen te zijn ingedrongen.

In de tweede plaats merk ik op, dat het toch ook niet aangaat er voor ieder gebied waar een bijzondere taal wordt gesproken, ook een bijzonder corps ambtenaren op na te houden. Men moge zooveel mogelijk kenners van het Soendaneesch in de Soendalanden, kenners van het Madureesch op Madura of in den Oosthoek plaatsen, maar niet altijd zal men zich streng daaraan kunnen houden. Er is dus behalve de vorming voor een meer bepaalden kring groot nut gelegen in een vorming voor een wijderen, een meer algemeenen kring. Wie nevens het Maleisch ook het Javaansch kent, zal grooter algemeene bruikbaarheid bezitten, zal ook andere talen die in een beperkt gebied gesproken worden, gemakkelijker aanleeren dan wanneer hij alleen Maleisch kent. Kenners, waartoe ik mij niet mag rekenen te behooren, verzekeren dat de Javaansche taal de meest geschikte is — al ware het ook alleen omdat hare studie het verst gevorderd is —

om tot grondslag der beoefening van elke andere Polynesische taal te dienen.

Op deze gronden ben ik overtuigd, dat de studie der Javaansche taal, noodzakelijk voor ieder die het Gouvernement op Midden-Java zal dienen, ook nuttig zal zijn voor alle elders gebruikte ambtenaren, en dat hare algemeenheid ook de algemeene bruikbaarheid van het gansche corps der ambtenaren in niet geringe mate zal verhoogen. Daar men zich echter moet wachten om al te veel te vorderen, heb ik er vrede mede, dat men tot eene zekere hoogte voor Javaansch eene andere taal in de plaats stelt, om daardoor ambtenaren bepaaldelijk geschikt voor eene bijzondere localiteit te vormen, mits men maar zorge dat daardoor niet weder groote schade aan de beoefening van het Javaansch worde toegebracht.

Het is derhalve in geen enkel opzicht zonder reden en zonder degelijken grond dat het plan voor het examen is gewijzigd en de eischen verzwaard zijn. Ik geloof niet dat iemand die de zaak met het oog van een docent, van een wetenschappelijk man beschouwt, daarover anders kan en zal oordeelen. De mannen van de praktijk zullen ons misschien van eenzijdigheid beschuldigen, maar de zaak van het onderwijs is onze zaak, en wij kunnen niet lijdelijk toezien dat die bedorven wordt. De vorming van den Indischen ambtenaar in het algemeen is bepaald achteruitgegaan ofschoon zij ook door de betere beoefening van enkele takken van wetenschap gewonnen heeft, sedert de verplichte studie van het Javaansch is opgeheven, en wel, behalve om de reeds genoemde redenen, ook nog daarom, dat ten gevolge der zooveel lichtere eisschen, ofschoon het onderwijs aan de Rijksinstelling voor *alle* vakken op eene tweejarigen cursus is berekend, velen na een enkel jaar studie of zelfs nog korteren tijd het examen doen, en zich werkelijk zooveel kennis laten instampen of in het geheugen, meer dan in het verstand, opnemen, dat zij, al zijn zij wat zwak in de talen, meer of min aan de eischen van het examen voldoen en het voorrecht der benoembaarheid erlangen. Er is in den laatsten tijd een parforce jacht ontstaan om maar spoedig klaar te komen, die aan de grondigheid en degelijkheid der studiën, maar al te veel afbreuk heeft gedaan. Nu men in het vervolg twee talen zal moeten kennen, zal het een enkel exceptionneel geval daargelaten, onmogelijk zijn zich in één jaar voor het examen klaar te maken. Alle vakken zullen daarbij winnen; want men zal tijd vinden om al de lessen van den geheelen tweejarigen cursus bij te wonen. De kennis die men zich verwerft, zal meer in bloed en merg worden opgenomen, en niet slechts een oppervlakkig vernis zijn, dat tijdelijk en in der haast ten behoeve van het examen aangenomen, weldra weder wordt afgewreven zonder noemenswaarde sporen na te laten.

Op deze gronden verklaar ik mij ingenomen met het besluit waarbij eene nieuwe regeling van het ambtenaarsexamen, later nog in een programma uit te werken, op zoodanige wijze heeft plaats gehad, dat mijns inziens

daardoor de kennis grondiger zal worden, het examen, voor zoover het noodwendig tot zekere hoogte vergelijkend is, billijker en eerlijker, en dat een der belangrijkste takken van de Indische wetenschap, die ten gevolge der nu opgeheven regeling zeer is vervallen, daardoor ongetwijfeld aanmerkelijk zal worden opgebeurd.

Er is nog één punt, dat ik alleen volledigheidshalve hier even aanroer, namelijk dat in het vervolg ook officieren van de land- en zeemacht, officieren van gezondheid en bij den pharmaceutischen dienst, zoo zij een geregelde opleiding aan de daarvoor bestemde inrichtingen genoten en de voor die betrekkingen gevorderde examens afgelegd hebben, geacht zullen worden die algemeene waarborgen van kennis en beschaving te bezitten, die hen, wanneer zij tot de speciale studiën van den Indischen ambtenaar willen overgaan, met de bezitters van een akademischen grond of een diploma van het eindexamen der Hoogere Burgerschool op ééne lijn stellen. Dit is billijk en die billijkheid was sedert lang in de verslagen der Examen-Commissiën erkend, zoodat ook in dit opzicht in overeenstemming met het advies der meest bevoegde beoordeelaars gehandeld is. Bedenkelijker schijnt het, dat de Minister zich voorbehoudt, hen die tot organisatie van eenigen tak van dienst of ter gelegenheid daarvan in bijzondere commissie naar Indie zijn gezonden, na afloop dier Commissie bij den gewonen burgerlijken dienst daar te lande te plaatsen, zonder dat zij aan het examen onderworpen zijn, dat voor ieder ander de voorwaarde van benoembaarheid is. Ik weet dat eene bijzondere en gewichtige reden voor de insertie eener zoodanige bepaling pleit, maar ik weet ook dat er groot misbruik ten behoeve van gunstelingen van zou kunnen gemaakt worden. Liever had ik in het besluit die bepaling gemist. Mij rest alleen te hopen dat wij er geene kwade vruchten van mogen zien.

P. J. Veth.

Wij wenschen onze warme belangstelling in de zaak der scholen van de Minahassa andermaal te toonen, door ook nog het volgende belangrijk ingezonden stuk uit de Arnhemsche Courant van 26 Juni jl. daaromtrent over te nemen, en aldus tot ruimere bekendheid van den inhoud bij te dragen.

Van eene geachte en vriendelijke zijde uitgenoodigd, om, met het oog op de laastelijk door hem in Indie bekleede betrekking, een woord van toelichting te willen geven tot instandhouding van eene hoogst nuttige zaak, heeft de ondergeteekende vermeend zich daaraan niet te mogen onttrekken.

Mogt later blijken, dat hij daardoor ook iets heeft bijgebragt, tot bereiking en welslagen van het beoogde doel, dan zal hij zich gelukkig rekenen, dat men dat woord aan hem heeft gevraagd.

De ondergeteekende was ruim twee jaren resident van Menado en heeft zich, gedurende dien tijd, aan het onderwijs in de Minahasse veel laten gelegen liggen.

Hij heeft getracht verbeteringen aan te brengen voor zooverre dit kon met de hem ten dienste staande middelen, terwijl ook destijds (1864) reeds, het Nederl. Zendeling-Genootschap niet bij magte was, meerdere fondsen voor zijne scholen af te zonderen.

In de Minahassa wordt onderwijs gegeven:

a. op 12 inlandsche christen-scholen van het gouvernement met ± 2000 ingeschreven kinderen; en *b.* op 138 inlandsche christen-scholen (waarvan 25 zoogenaamde negorij-scholen) van het Genootschap met ± 11,000 ingeschreven kinderen.

Van die ± 13.000 ter rol ingeschreven kinderen komen, althans kwamen, ongeveer 8000 dagelijks gezet ter school, dus ongeveer twee derde; terwijl een groot deel der niet-opkomende, of ziek waren, of hunne ouders moesten behulpzaam zijn op het veld of in huis.

Voor de sub *a* bedoelde 12 scholen, wordt, zoo ik mij niet bedrieg, door de indische Regeering jaarlijks te goed gedaan *ƒ* 1130.

Voor de andere 138 scholen draagt gouvernement *niets* bij en komen al de kosten en uitgaven ten laste van het Genootschap te Rotterdam.

Herhaalde voorstellen om hierin eene verandering, ten goede, te brengen, hebben telkenmale schipbreuk geleden, en, nu de minister van Koloniën nog laatstelijk bepaald afwijzend heeft beschikt op het verzoek van het Nederlandsch Zendeling-Genootschap, tot erlanging van een jaarlijksch subsidie, en de Zendeling-vereeniging niet meer bij magte is om de jaarlijks terugkeerende benoodigde gelden voor hare scholen af te zonderen, zal er wel niets anders overblijven dan of die scholen voor het grootste gedeelte in te trekken, of tot verdere instandhouding een beroep te doen, op de bekende weldadigheid van zoovelen in het Vaderland, die nog altijd en zoo gaarne een penningske willen offeren tot bestendiging van eene hoogst nuttige en goede zaak.

De intrekking der Genootschaps-scholen, nu reeds, zou de ondergeteekende voor de goede inwoners van de Minahassa een groote en bedroevende ramp vinden!

Immers op die scholen wordt zooveel geleerd wat voor de praktische rigting der bevolking noodig en nuttig is! Immers daar worden de kinderen, onder gepaste leiding en toezicht, gevormd, om later tot deugdzame leden der maatschappij te worden opgeleid.

Door het onderwijs alleen kan en moet men komen tot het christendom!

Dat onderwijs, hetwelk reeds zoovele heilzame vruchten heeft gedragen, is, naar mijne innige overtuiging, eene bepaalde behoefte geworden voor de tegenwoordige bevolking der Minahassa.

Dat onderwijs moet worden bestendigd tot zoolang de Evangelisatie in de Minahassa hare taak, ten einde toe, zal hebben volbracht.

Dat onderwijs heeft de Minahassa langzamerhand gemaakt tot een bloeijend landschap, met eene rustige, gewillige en ijverige bevolking van ± 110,000 zielen, waarvan reeds 80,000 tot het Christendom zijn overgegaan en die trouw blijven zorgen *en* door hun arbeid *en* door hunne krachten, dat er alleen van de koffijkultuur gemiddelt ± *f* 500,000 zuivere winst jaarlijks in 's Lands kas vloeit!

Ten slotte neemt de ondergeteekende gaarne deze gelegenheid te baat om te verklaren, dat, volgens zijne gevestigde overtuiging, de zendelingen in de Minahassa zeer veel, zoo niet alles voor het onderwijs aldaar hebben gedaan, en dat zij onvermoeid met onverdroten ijver werkzaam zijn geweest en nog zijn, om de kinderen der bevolking, aan hunne leiding toevertrouwd, door dat onderwijs, te vormen tot deugdzame leden der maatschappij en tot goede christenen! Zij verdienen daarvoor den dank en de erkentenis van allen die het opregt welmeenen met de bevolking der Minahassa.

Arnhem, 20 juni 1871.

De Oud-Resident van Menado,
W. C. HAPPÉ.

Iedere gave, die men tot dit doel mogt willen afzonderen, zal dankbaar aangenomen worden door de WelEerw. heeren J. A. Schröder, H. W. J. Sannes, J. P. de Keyser, H. Haga en B. van Hattem, thes. der Arnh. Afd. van het Nederl. Zendel. Genootsch.; ook door den heer Happé en de Bestuurderessen der Arnh. Vrouwen-Vereeniging.

In ons nommer van Mei j.l., blz. 402, deelden wij den tekst mede van het ontwerp-tractaat met Engeland omtrent Siak en de aangelegenheden van Sumatra. Ofschoon dit traktaat, dat ook ons weinig behaagde, de goedkeuring der Tweede Kamer niet heeft mogen verwerpen en in de avondzitting van 7 Juli is verworpen, is echter de zaak niet hiermede afgedaan, maar zullen vermoedelijk weldra nieuwe onderhandelingen over een gewijzigde redactie worden aangeknoopt. De houding van het vorige Ministerie bij de onderhandelingen, inzonderheid die van den heer de Waal, heeft strenge afkeuring ondervonden; doch wij hopen eerlang op die discussiën terug te komen. Inmiddels lasschen wij hierin de volgende aanvankelijk geheim gehouden verklaringen tot toelichting van het traktaat, die later aan de Tweede Kamer en ook door de dagbladen zijn medegedeeld, dewijl ze van veel gewicht zijn om zich een juist oordeel over de geheele toedracht der zaak te kunnen vormen.

I

Op het punt zijnde de conventie tusschen Hare Britsche Majesteit en Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden betreffende de behandeling van Britsche onderdanen in het koningrijk van Siak Srie Indrapoera op het eiland Sumatra, te onderteekenen, heeft de ondergeteekende, gevolmachtigde van Hare Britsche Majesteit, de bevelen van Hare Majesteit ontvangen om de volgende verklaringen af te leggen, tot toelichting van artikel VII dier Conventie.

Met het oog op de belofte, die geëischt en gegeven was in de nota's gewisseld tusschen de Britsche en Nederlandsche gevolmachtigden op het oogenblik, dat het tractaat van den 7den Maart 1824 geteekend werd, betreffende de bescherming die door het Nederlandsche Gouvernement aan den handel van Europeanen in het koningrijk van Atsjin zou gegeven worden en aannemende dat Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden verplicht zou kunnen zijn, ten einde die taak na te leven, den invloed der Nederlanden over bovengenoemd koningrijk uit te breiden, zal Hare Majesteit zich niet verzetten tegen het sluiten van eenig tractaat, waardoor dat koningrijk in betrekking tot de Nederlanden gebracht zal worden, die gelijk staan met die, aangegaan door den Sultan van Siak Srie Indapoerra krachtens het tractaat van 1 Februari 1858; onder stellige bepaling evenwel dat, als het koningrijk van Atsjin te eeniger tijd afhankelijk zal worden van de kroon der Nederlanden, de bepalingen van deze Conventie op dat koningrijk van toepassing zullen zijn.

Tegelijkertijd is de ondergeteekende gelast op te merken, dat hij niet twijfelt dat de Nederlandsche gevolmachtigden zullen erkennen, dat deze verklaring voorgeschreven wordt door vriendschappelijke gezindheid en dat zij wederkeerig gelijke verzekeringen zullen geven ten opzichte van de wijze, waarop het Nederlandsche Gouvernement artikel VII van de Conventie uitlegt.

De ondergeteekende hoopt voorts, dat de Nederlandsche gevolmachtigde er geen bezwaar tegen zullen hebben in hun antwoord aan te teekenen de verzekering, gegeven door zijne Exellentie den Minister van Buitenlandsche Zaken in den loop der besprekingen betreffende de Conventie, dat het de wensch is van het Nederlandsche Gouvernement, om ter gelegenheid van de aanstaande herziening van het tarief en van de bepalingen waaronder de kunsthandel in Ned. Indië staat, een stelsel van vrijhandel aan te nemen, strekkende om de betrekkingen tusschen de Nederlandsche bezittingen en Groot Brittannie en zijne koloniale bezittingen aanzienlijk uit te breiden en te vergemakkelijken.

Den Haag, 8 Sept. 1870. (get.) E. A. J. HARRIS.

II.

De ondergeteekenden, gevolmachtigden van Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, op het punt zijnde de Conventie te teekenen, gesloten tusschen Hare Majesteit de Koningin van Groot-Brittannie en Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, betreffende de behandeling der Britsche onderdanen in het koningrijk Siak Srie Indrapoera, op het eiland Sumatra, hebben, hiertoe deugdelijk gemachtigd, de eer te antwoorden met de volgende verklaringen op die van den heer den gevolmachtigde van Hare Britsche Majesteit, betrekkelijk de beteekenis van artikel VII van bovengenoemde Conventie.

Indien Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden ter vervulling aan de taak, in 1824 door het Gouvernement der Nederlanden op zich genomen, in het belang van de veiligheid van den handel en de scheepvaart in het koninkrijk Atsjin of om andere redenen het noodig zou oordeelen, zijn invloed op gezegd koninkrijk uit te breiden en den Staat Atsjin afhankelijk te maken van de kroon der Nederlanden, dan zullen de bepalingen van deze Conventie van toepassing zijn op gezegden Staat.

De ondergeteekenden, op prijs stellende de vriendschappelijke gezindheid, welke die verklaringen van den heer den Britschen gevolmachtigde heeft voorgeschreven, aarzelen niet op formeele wijze te verklaren, dat volgens de voornemens van het Gouvernement der Nederlanden aan artikel VII eene uitlegging zal worden gegeven in den zin van wezenlijke waakzaamheid voor het welzijn van de Staten van Sumatra, waarop het artikel betrekking heeft en voor de belangen van den geregelden handel der Britsche onderdanen met deze Staten.

De ondergeteekenden hebben bovendien geen bezwaar te verklaren, dat het Gouvernement der Nederlanden, bezield met de oprechten wensch, om meer en meer in overeenstemming te handelen met het Britsche Gouvernement ten opsichte van alles, wat den koophandel in de Aziatische zeeën betreft, het zich ten plicht zal stellen gebruik te maken van de gelegenheden, die zich zullen voordoen, om de liberale beginselen, welke door de beide Gouvernementen in het tractaat van 17 Maart 1824 gesanctioneerd zijn, trapsgewijze toe te passen.

Den Haag, 8 Sept. 1870.   (get.) ROEST VAN LIMBURG.
» E. DE WAAL.

Toen de koffiecultuur op Sumatra's Westkust werd ingevoerd, werden daar ook eenige exemplaren aangebracht van de Handleiding voor de koffiecultuur van den heer de Munnick, om tot leiddraad voor de ambtenaren te dienen. Een Maleische klerk die zich een exemplaar van die Handleiding had weten te verschaffen, besloot haar na te drukken. Met onuitputtelijk geduld en onverdroten ijver sneed hij al de noodige beweegbare letters uit Soerenhout, en slaagde er in het geheele stuk niet alleen zeer leesbaar, maar, de omstandigheden in aanmerking genomen keurig net na te drukken. Wij hadden dezer dagen het genoegen zoowel een exemplaar van dien nadruk als eene proeve van de fraai gesneden letters te zien. Wij kennen de omstandigheden waaronder dit verwonderlijke werk werd tot stand gebracht, niet genoeg, om te bepalen, of wij dezen inlander als een tweeden uitvinder der drukkunst, dan wel alleen als den gelukkigen navolger van een kunst die hem misschien in hoofdtrekken door een Europeaan was uitgelegd, moeten beschouwen. Maar in ieder geval verdient zijn keurig werk onze bewondering, ook omdat hij zich schier geheel voor fouten heeft weten te hoeden. Alleen in het afbreken der woorden, waarvan de inlander het rechte begrip mist, heeft hij nu en dan gefaald, scheidende wat bijeen behoort of verbindende wat gescheiden behoort te zijn.

En dat zijn dan die domme inlanders, die de natuur zelve heeft veroordeeld om steeds de kruipende dienaren van den blanken overheerscher te zijn!

KANTTEEKENINGEN OP HET KOLONIAAL VERSLAG over 1870.

De plicht rust nog op ons eenige mededeelingen te doen uit het jongst ingediende koloniaal verslag. Het verheugt ons al dadelijk twee bijzonderheden te kunnen vermelden, die een woord van lof verdienen.

Ook dit jaar, evenals het jaar te voren, werd het verslag gelijktijdig met de opening der zittingen van de Staten-Generaal aangeboden. Wij hopen, dat die gelukkige gewoonte bij voortduring zal worden gevolgd.

Eene tweede bijzonderheid is dat het jongst ingediende verslag aan het hoofd de aanwijzing inhoudt van het jaar waarover het loopt. Wij hebben bij vorige gelegenheden op de wenschelijkheid daarvan aangedrongen, zoodat het ons verheugt, dat aan dien wensch voldaan is. Wij bezitten twee verslagen die dergelijke aanwijzing missen, en omdat het nu moeilijk is na te gaan of men zijne collectie koloniale verslagen compleet heeft, willen wij hier een enkel woord tot inlichting bijvoegen.

Op het verslag over 1865 volgt het verslag aangeboden in de zitting der Staten-Generaal van 1868—1869. Dit verslag, het eerste dat door den Minister de Waal werd aangeboden, bevat in de eerste plaats bijzonderheden over 1866, maar hierbij zijn ook gevoegd bijzonderheden over 1867 en 1868, omdat de Minister de Waal meende dat het verslag zooveel mogelijk tot op den dag van indiening moet worden bijgewerkt. Dat verslag kan dus geacht worden te bevatten de jaren 1866—1868. Het volgende verslag, ingediend in de zitting 1869—1870, is dus het verslag over 1869. Men vergete daarbij echter niet dat terwijl vroeger elk verslag een afgerond geheel was, dat wil zeggen dat het enkel bevatte de bijzonderheden, die tot het jaar, waarover het liep, betrekking hadden, het thans door de veranderde inrichting der verslagen noodig is meer dan één verslag te raadplegen. Bijv. het jongste ingediende verslag, loopende over 1870, bevat

is het in hooge mate dat die spoorweg de oorzaak is geweest dat vele verdienstelijke en hooggeplaatste mannen — te hoog geplaatst vooral om zich met dergelijke nietigheden op te houden — elkander het leven onaangenaam hebben gemaakt en eene verwijdering heeft doen ontstaan, die meer tot schade dan tot voordeel van Indië heeft gestrekt, terwijl het beter ware geweest dat ieder meer aan het »peccavi" had gedacht, want fouten zijn begaan door ieder.

Op bladz. 5 wordt vermeld: »dat het staken van den zoutaanmaak in de afdeelingen Sampang, Pamakassan en Sumanap de bevolking naar andere middelen van bestaan heeft doen omzien." Wat zal nu geschieden wanneer gebrek aan zout mocht ontstaan? Had men dus niet beter gedaan dien aanmaak aan particulieren over te geven, in stede, zooals nu, den aanmaak te staken? Bovendien hebben de sawahs, die men vroeger aan de bevolking heeft moeten ontnemen om ze voor den zoutaanmaak te gebruiken, nu voor de bevolking geen waarde meer, omdat die sawahs door het zeewater bedorven zijn. Het verlies, dat de bevolking vroeger leed, werd vergoed door de geopende gelegenheid tot zoutaanmaak. Maar ook die vergoeding is thans verloren.

»Sedert de invoering van eene vaste bezoldiging ter vervanging van het ambtelijk grondbezit, »leest men op bladz. 5," is de welvaart der hoofden in Banjoewangie zeer toegenomen. Hoofden en bevolking waren tevreden." Dit is eene hervorming, geheel in den geest van die welke in de Preanger plaats vindt. Zoo de Preanger-kwestie nog beslist moest worden, het gebeurde in Banjoewangi zou een argument kunnen zijn ten voordeele van de voorgenomen hervorming; nu kan het tot geruststelling dienen van hen, die zich over de uitkomst bezorgd maken.

Een geliefkoosd thema van het koloniale behoud is te wijzen op elk bericht, dat de mail ons brengt van oproerige bewegingen. De conclusie is dan geregeld deze: dat de onveiligheid op Java toeneemt. Van de andere zijde heeft men daar steeds het feit tegenover gesteld, dat thans ter kennis van het publiek komt, wat vroeger geheim bleef, maar dat het geheel onjuist is van vermeerderde onveiligheid te spreken, omdat men thans van alle gebeurtenissen in de binnenlanden kennis bekomt. Dit wordt in het jongste verslag volkomen bevestigd. Men leest op bladz. 6:

»Dat de toestand van onveiligheid in de laatste jaren zou verergerd zijn, zegt bedoelde hoofdambtenaar (de resident van Soerakarta) niet te durven verzekeren; eerder schrijft hij die bewering toe aan het meer dan vroeger bekend worden der misdaden door de steeds toenemende verspreiding van Europeanen in de binnenlanden, terwijl vroeger die bekendheid nauwelijks de grenzen der residentie overschreed.

»In April j.l nader gehoord ten aanzien der nog voortdurend in verscheiden dagbladen opgenomen berichten omtrent vele diefstallen en toenemende onveiligheid in de Vorstenlanden, verklaart het hoofd van bestuur, evenals zijn ambtgenoot van Djokdjokarta, dat die berichten hoogst overdreven, zoo niet dikwerf geheel onwaar zijn, en dat de onveiligheid niet is toegenomen.''

Deze mededeeling van den resident vindt men bevestigd op bladz. 44 door eene opmerking van den directeur van binnenlandsch bestuur. »Deze hoofdambtenaar getuigt in een zeer onlangs ontvangen rapport over den algemeenen toestand van Nederlandsch Indië, dat de openbare veiligheid inderdaad weinig wordt bedreigd. Hij meent dat eene onbevooroordeelde vergelijking der toestanden in Indië en elders, wanneer bovenal in het oog wordt gehouden hoe aanzienlijk het gebied der Indische pers zich in de laatste jaren heeft uitgebreid, en hoe deze thans de geringste vergrijpen openbaart, tot geene andere erkentenis kan leiden dan dat Indie zelfs bij de meest beschaafde landen in veiligheid van personen en goederen niet ten achter staat.''

Op bladz. 7 vindt men de mededeeling dat na den dood van den regent van Madioen in Mei 1869 in zijne plaats werd aangesteld de regent van Poerwodadi, dat te gelijkertijd als regentschap ingetrokken werd. Hiermede — moet men in verband brengen hetgeen voorkomt op bladz. 44. »Tot dusver leest men daar — had de Gouverneur-Generaal de bevoegdheid, om zonder 's Konings machtiging en zonder het voorbehoud van nadere goedkeuring tot intrekking van regentschappen op Java over te gaan. Alleen tot vermeerdering van het getal regentschappen door middel van splitsing was de machtiging of, in dringende omstandigheden, de goedkeuring des Konings noodig. Op grond dat opheffing van regentschappen eene daad is van niet minder gewicht dan splitsing, werd bij een koninklijk besluit van 2 Juni 1870 vastgesteld, dat voortaan de maatregelen tot vermindering, evenals die, tot vermeerdering van het getal regentschappen op Java moeten worden onderworpen aan de machtiging of, waar dringende omstandigheden het vragen daarvan verhinderen, aan de nadere goedkeuring des Konings.''

De vraag is ongetwijfeld gewettigd of deze wijziging, eene vrucht voorzeker van bureaucratischen geest, goedkeuring verdient. Het overlijden van een titularis of wel eene andere geheel onverwachte omstandigheid zou de gelegenheid aanbieden om een regentschap op te heffen. Tot dien maatregel, hoe gewenscht en noodzakelijk hij ook moge zijn, zal voortaan de Gouverneur-Generaal niet moge overgaan. Hij zal eerst de beslissing moeten vernemen van het opperbestuur, dat toch voorzeker veel minder dan de Indische autoriteiten in staat is over de wenschelijkheid en noodzake-

lijkheid der opheffing van een regentschap te oordeelen. Daarom reeds is het noodig het besluit van 2 Juni 1870 in te trekken, maar hierbij voegt zich nog eene andere reden. Het besluit geeft den Gouverneur-Generaal bevoegdheid tot handelen, wanneer »dringende omstandigheden" het vragen der machtiging van het opperbestuur verhinderen. Wanneer bestaan dringende omstandigheden? Een angstvallig Gouverneur-Generaal zal die niet spoedig erkennen, maar juist daardoor zal het gunstig oogenblik om een regentschap op te heffen voorbij gaan. Eene gewenschte of noodzakelijk gekeurde opheffing zou b. v. kunnen plaats hebben, wanneer een regent sterft zonder kinderen na te laten. Terwijl het Indisch Gouvernement de machtiging van het opperbestuur vraagt zal men een lid der familie met de tijdelijke waarneming belasten, maar die tijdelijke waarneming bevestigt reeds den bestaanden toestand. Wil men dat in dergelijke omstandigheden gehandeld wordt, dan behoort het Indisch bestuur tot het nemen eener beslissing bevoegd te zijn. In Indië is men beter dan in het moederland bekend met plaatselijke toestanden en familierelatien der hoofden, die ook niet altijd voor schriftelijke mededeeling vatbaar zijn.

Ten opzichte der Buitenbezittingen bevat het verslag eene zinsnede, waarbij wij eenigszins uitvoeriger moeten stilstaan. Op bladz. 7 leest men het volgende: »Gedachtig aan de verplichtingen, bij het sluiten van het Londensche tractaat van 1824 aanvaard, blijft de Regeering op de gesteldheid van zaken te Atjeh te meer het oog gevestigd houden, nu de bejegening door handel en scheepvaart, aldaar ondervonden, in den laatsten tijd te wenschen schijnt over te laten."

Deze korte zinsnede kan men als eene vingerwijzing beschouwen naar het later in te dienen tractaat, dat korten tijd geleden tot zulke uitvoerige gedachtenwisseling in de Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft geleid en de goedkeuring der meerderheid niet heeft kunnen verwerven. Waaraan moet deze afkeuring worden toegeschreven? Te oordeelen naar het gevoelen door enkele tegenstanders geopperd, aan een gemis van een duidelijk inzicht onzer roeping op Sumatra. De heer Nierstrasz, wiens eerste rede getuigde van grooten ijver om zich door studie op de hoogte te stellen van het onderwerp, waartoe het uitmuntende werk van den oud-resident van Riouw, den heer Netscher, hem gelukkig te stade kwam, gaf in zijne tweede rede blijk die roeping óf niet te begrijpen óf haar te miskennen. Hij zeide toen het volgende: »Wij hebben daar niets aan (aan Atjeh). Het zal een boel geld en menschenlevens kosten. Hoe verder wij er van daan kunnen blijven, hoe minder aanraking wij er mede hebben, hoe beter. Ik ben niet voor uitbreiding; ik zie daar geen voordeel in. Ik blijf er bij dat onze nederzetting op de Oostkust van Sumatra nadeelig is voor den handel van de Westkust, en zooals ik getracht heb aan te toonen in het voordeel van

den handel van Singapore. Hoe grooter de veiligheid op de Oostkust, hoe meer producten van Singapore, Malakka en Poeloe Pinang komen, en hoe minder van Batavia en andere plaatsen van Nederlandsch Indië naar de Westkust van Sumatra zullen worden gebracht."

Voor wij een woord over deze rede zelve zeggen, herinneren wij eenige geschiedkundige bijzonderheden.

Het tractaat, door Nederland in 1824 met Engeland gesloten, had ten doel, zooals blijkt uit den aanhef van dit staatsstuk: »de bezittingen van beide partijen en den handel hunner onderdanen in Oost-Indië op een wederkeerig voordeeligen voet te brengen, zoodat de welvaart en voorspoed der beide natiën, voortaan, ten allen tijde bevorderd zouden worden, zonder die oneenigheden en naijver, welke in vroeger dagen, de goede verstandhouding gestoord hebben, die steeds tusschen dezelve behoort te bestaan, en tevens, zooveel mogelijk, alle aanleiding tot misverstand tusschen hunne respective agenten te voorkomen, alsmede, zekere punten van verschil te regelen, welke zich hebben opgedaan bij het ten uitvoer leggen van de conventie van 13 Aug. 1814." Bij het tractaat van 1824 trok Engeland zich van Sumatra terug. De factorij van fort Marlborough en al de bezittingen van Engeland op Sumatra, werden aan Nederland afgestaan en Engeland beloofde, »dat op dat eiland (Sumatra) geen Britsch kantoor zou worden opgericht noch eenig tractaat, onder Britsch gezag, gesloten met eenige der inlandsche vorsten, opperhoofden of staten op Sumatra gevestigd."

Onze positie was dus hiermede geregeld. En ofschoon Nederland nu wel door het tractaat niet in het bezit kwam van de onder het Britsche bestuur onafhankelijke staten, zou Nederland toch, indien het dit noodig achtte, in die onafhankelijke staten meer of minder Europeeschen invloed kunnen doen gelden. Van die bevoegdheid heeft het herhaaldelijk gebruik gemaakt, o. a. door nederzetting op de Oostkust.

De heer Nierstrasz beschouwt die nederzetting een nadeel voor den handel van de Westkust en een voordeel voor den handel van Singapore. Hij ging zelfs verder en zeide, dat hoe grooter de veiligheid op de Oostkust is, hoe meer producten van Singapore, Malakka en Poeloe Pinang komen, en hoe minder van Batavia en andere plaatsen van Nederlandsch Indië. Het verdient reeds dadelijk opmerking dat het niet juist is te spreken van »producten van Singapore" daar hier eenvoudig sprake kan zijn van Europeesche handelsartikelen, aangevoerd door den handel van Singapore. Maar dit daarlatende, hoe is het mogelijk dat men de veiligheid van eene naburige streek niet als voordeel beschouwt, ten ware andere belangen in het spel zijn? En juist die andere belangen bestaan hier, zoo wij ons niet bedriegen. Men schijnt namelijk te meenen, dat het vestigen van veiligheid en orde op de Oostkust het gevolg heeft, dat men gebruik maakt van de uitmuntende rivieren, die zich daar bevinden, om langs dien weg de handelsartikelen op

Sumatra te brengen die anders op de Westkust tegen betaling van een differentiëel recht kunnen worden ingevoerd. Maar weegt dit belang op tegen het voordeel, dat ongetwijfeld gelegen is in de veiligheid van eene aan onze bezittingen grenzende streek? Wanneer de redevoering van den heer Nierstrasz ons niet in duidelijk Hollandsch het tegendeel had te verstaan gegeven, wij zouden geneigd zijn geweest te zeggen: iedereen is overtuigd van de wenschelijkheid eener machtsuitbreiding, die veiligheid en orde kan bevorderen. Nu zeggen wij dit niet, omdat wij weten dat althans een persoon van eene tegenovergestelde meening is; mogelijk zijn er ook anderen, die deze meening deelen, en daarom zullen wij een oogenblik stil staan bij de aanleiding tot onze nederzetting op de Oostkust en de gevolgen die zij èn voor de inlandsche bevolking èn voor ons zelven gehad heeft.

De herinnering is voorzeker overbodig, dat bij een contract, dd. 1 Febr. 1858 de Sultan, de Onderkoning, en de Rijksgrooten van Siak Srie Indrapoera en onderhoorigheden verklaarden voor zich en hunne nakomelingen, dat dit rijk een gedeelte van Nederlandsch Indië uitmaakt en gevolgelijk geplaatst is onder de heerschappij van Nederland. De aanleiding tot dit contract vinden wij in het koloniaal verslag van 1857 opgeteekend. De Sultan van Siak leefde reeds sedert geruimen tijd in vijandschap met zijn broeder. Ten einde raad, begaf de Sultan zich naar Singapore om zijn Rijk aan het Britsch Gouvernement op te dragen. Toen die opdracht afgeslagen werd, nam hij het aanbod van hulp aan van zekeren Engelschman, Wilson genaamd, die reeds vroeger Siak had bezocht en zich toen te Singapore ophield. Te hooge eischen van Wilson, nadat hij eenige gevechten tegen de partij des Onderkonings had geleverd, brachten naar des Sultans inzien zijne regeering in gevaar. Tot afwending van dat gevaar riep hij alsnu de bemiddeling in van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, welks tusschenkomst ook werd verzocht door des Sultans broeder, den Onderkoning, terwijl beiden zich beriepen op de aloude betrekkingen tusschen de voormalige Oost-Indische Compagnie en Siak.

Welke resultaten heeft de maatregel gehad om Siak en onderhoorigheid onder het Nederlandsch bestuur te brengen? Wij veroorlooven ons daarvoor een paar zinsneden af te schrijven uit het laatste en voorlaatste regeeringsverslag. Het verslag over 1869 vermeldt het volgende:

»De bemoeiingen van het Gouvernement met de Siaksche onderhoorigheden ter Oostkust van Sumatra werken voortdurend gunstig op het herstel der algemeene rust aldaar. Zoowel door de algeheele afschaffing van den slavenhandel als door de bevrediging der Battaks, die veelal ter zake van menschenroof gestadig in onmin met de benedenlanders leefden, was welvaart en handel steeds toenemende. Ook in Assahan, waar de oneenigheden het langst geduurd hebben, is thans de verdeeldheid tusschen boven- en benedenlanders bijgelegd."

Nadat gezegd was dat in Indragiri de toestand veel te wenschen overlaat, vervolgt het verslag aldus:

»In Siak en onderhoorigheden was daarentegen vooruitgang merkbaar. Intusschen trachtten de in dit Rijk zoo buitengewoon talrijke afstammelingen en aanverwanten van vorsten en grooten bij voortduring op den kleinen man daden van geweld en afpersing te plegen en heeft het inlandsch bestuur wil noch macht om de schuldigen te straffen. Het Europeesch bestuur trok zich, zoo dikwijls het van zoodanige misdrijven kennis verkreeg, deze zaken aan, en trachtte, door het stellen van een voorbeeld, aan de inlandsche aristocratie het besef in te prenten, dat hare willekeurige behandeling van de bevolking niet ongestraft kan blijven."

Deze berichten omtrent eene weldadige uitwerking van Europeeschen invloed vinden wij in het jongste koloniaal verslag bevestigd. Men leest bladz. 9:

»In de afdeeling Panei-Bali had een bezoek van den controleur van Laboean-Batoe, de vereffening ten gevolge van geschillen omtrent de soevereiniteit, welke de jang di pertoean van Kota Pinang zich aanmatigde over de binnenlanden, waarvan hij in de uitwatering der rivier den sleutel bezit. Door de tusschenkomst van genoemden ambtenaar werd ook de uitbarsting voorkomen van een binnenlandschen oorlog tusschen de hoofden van Kota Pinang, waarvoor de toebereidselen reeds gemaakt waren. De benedenlanden van Panei en Bila gaan in welvaart vooruit; de bevolking, die zich vroeger in de bosschen verschool, vereenigt zich meer en meer in kampongs aan de oevers der rivieren.

»Tengevolge van de rust in de bovenlanden en de in 1868 bewerkte verwijdering van den waarnemenden vorst ging de welvaart in Assaban door toenemenden landbouw en handel vooruit. Vooral de vaart op de Britsche bezittingen was zeer levendig. Ten opzichte van slavernij en pandelingschap kwamen gunstiger bepalingen in werking.

»Deli gaat steeds vooruit. De ondernemingen van Europeesche landontginners nemen in bloei en aantal toe. De landbouw trekt den inlander hierdoor meer en meer. De afvoer van producten is door den aanleg van een rijweg naar de kust gemakkelijk gemaakt. De handel in slaven heeft opgehouden en de opheffing van het pandelingschap wordt voorbereid. De bevolking wordt grooter door immigratie van andere kustplaatsen. De Sultan gaf een nieuw bewijs van zijn streven naar vooruitgang, door zijn verlangen naar de invoering van goed schoolonderwijs in zijn rijk. Hij heeft aangeboden een inlandschen onderwijzer te bezoldigen en geheel te voorzien in de oprichting van een schoolgebouw".

Dit alles is het gevolg van de uitoefening van Europeeschen invloed en wettigt ongetwijfeld de meening, dat die invloed voordeelig is voor de inlandsche bevolking. Meer dan eene mededeeling toch leert ons, dat orde

en rust gevestigd werden waar vroeger onlusten bijna geregeld voorvielen, en dat welvaart in de plaats trad van achteruitgang en stilstand. Zou de heer Nierstrasz, na aandachtige overweging van deze bijzonderheden, nu nog van meening blijven, dat onze nederzetting op de Oostkust een nadeel is? Het geldt hier geene zaken van gering belang, want door onze bemoeiingen werd de algeheele afschaffing van den slavenhandel verkregen en werden de willekeurige handelingen der inlandsche aristocratie te keer gegaan. Voorzeker zou men ons van immoraliteit kunnen beschuldigen, wanneer wij, in staat om dergelijken toestand te keer te gaan, dien door onze onthouding hadden bestendigd.

»Ik ben niet voor uitbreiding," zeide de heer Nierstrasz. Wanneer die uitbreiding het gevolg is van veroveringszucht, zijn wij het geheel met hem eens. Maar is onze uitbreiding op de Oostkust aan veroveringszucht toe te schrijven? De heer Nierstrasz zal vermoedelijk de eerste zijn om die vraag ontkennend te beantwoorden. Zij was niets anders dan een gevolg van den door de inlandsche bevolking zelve uitgesproken wensch om onder het Nederlandsch gezag geplaatst te worden, maar ook al ware zij aan ons initiatief toe te schrijven, dan nog is zij volkomen gewettigd wanneer veiligheid, orde en rust er het gevolg van zijn.

Bovendien de tegenstanders van annexatie, waaruit die ook moge voortspruiten, vergeten eene omstandigheid niet. Plicht gebood Nederland de soevereiniteit over Siak te aanvaarden. In de depêche van lord Aberdeen van 10 Dec. 1845 stond toch: »Indien ongelukkigerwijze daden van zeeroof of aanslagen tegen Harer Majesteits onderdanen mochten worden gepleegd binnen districten op welker soevereiniteit en onderdanigheid het Nederlandsch bestuur aanspraak maakt, maar waarin dat gouvernement niet in staat is Harer Majesteits onderdanen eene redelijke bescherming te verleenen, het alsdan de plicht van Harer Majesteits bestuur zal worden om zelf maatregelen te nemen tot bescherming van deze onderdanen." Zou men wenschen dat door onze onthouding Engeland het zich tot plicht had gerekend om tot wering van zeeroof, zelf handelend op de Oostkust op te treden?

En welke gevolgen had onze nederzetting op de Oostkust voor het Nederlandsch bestuur? Om een antwoord te geven op die vraag behoeven wij slechts de aandacht te vestigen op hetgeen op bladz. 46 van het verslag staat opgeteekend:

»De machteloosheid van het inlandsch bestuur in het rijk van Lingga, Riouw en onderhoorigheden [1]), de onvruchtbare aanwending der van goevernementswege aan de vorsten en grooten jaarlijks uitgekeerd wordende gelden, zoowel tot het bezoldigen van »toezichters" op de verschillende

[1]) Men herinnert zich dat onder die "onderhoorigheden" Siak begrepen is.

eilanden als tot het tegengaan van zeeroof; het gemis buiten den omtrek van 's gouvernements vestiging te Tandjong Pinang van voldoende middelen van toezicht over de goevernements-onderdanen (de Chineezen); het feitelijk onafhankelijk standpunt, dat de jaarlijks toestroomende, meest uit de heffe hunner landgenooten voortgesproten Chineesche immigranten zich langzamerhand tegenover het gouvernement hadden weten te verschaffen, gevoegd bij de roekelooze wijze waarop door deze laatsten, meest handlangers van Chineesche geldschieters te Singapore, vooral op de meer verwijderde eilanden, ten koste van de rechten der inheemsche vorsten en bevolking, te werk werd gegaan in het ontginnen van gronden en het vellen van bosschen, dit alles maakte meer en meer afdoende voorzieningen noodzakelijk tot uitbreiding en verbetering der middelen van bestuur en toezicht in dit gedeelte der residentie Riouw. Na onderhandelingen met den Sultan kwam de beoogde reorganisatie, die tevens gepaard ging met de overneming van pachten voor 's lands rekening, tot stand bij Indisch besluit van 1 October 1869. Te rekenen van 1 Januari 1870 werd daarbij het gebied van het rijk van Lingga, Riouw en onderhoorigheden gesplitst in zeven afdeelingen. In verband daarmede werd het Europeesch personeel vermeerderd met 1 adsistent-resident en 5 controleurs en 1 ambtenaar tot beschikking...... Volgens een in 't laatst van 1869 in verband met de bovenbedoelde reorganisatie door den resident opgemaakt globaal overzicht van de vermoedelijke geldelijke uitkomsten der residentie Riouw, hare onderhoorigheden op de kust van Sumatra daaronder begrepen, belooft het jaar 1870, zonder buitengewone omstandigheden, het eerste te zijn, waarin dat gewest zijne uitgaven door zijne inkomsten dekken zal."

Dus de uitbreiding en verbetering der middelen van bestuur en toezicht zou reeds in het eerste jaar na de invoering het gevolg hebben, dat de uitgaven door de inkomsten werden gedekt. Een zeer merkwaardig feit, dat verdient aangeteekend te worden, te meer omdat het tot leering kan verstrekken, daar het ons zoo overtuigend de krachteloosheid der argumenten van het koloniale behoud aantoont.

Bij de behandeling der begrooting van Nederlandsch Indië voor 1869 in de Tweede Kamer klaagde de heer Rochussen (zie zitting van 9 Nov. 1868) over de uitbreiding, die men in de laatste vijftien jaren aan het getal Europeesche ambtenaren en bepaaldelijk controleurs op de Buitenbezittingen gegeven had. »Eertijds, »zeide de heer Rochussen," waren er bijna geen controleurs op de Buitenbezittingen. Het getal controleurs en andere ambtenaren is daar nu zoo toegenomen, en de uitgaven zijn daardoor zoo hoog opgedreven, dat ik inderdaad geloof, dat veel controleurs overbodig zijn, vooral op die Buitenbezittingen, waar bijna geene belastingen worden geheven. Ik blijf bij het gevoelen dat de uitbreiding van het personeel op de Buitenbezittingen veel te groot is. Ik zou van den Minis-

ter wenschen te vernemen of hij dit getal zoo veel mogelijk zal inkrimpen. De uitgaven in Indië nemen zoodanig toe, dat zij op den duur niet gedekt zullen kunnen worden door de inkomsten der kolonie."

Bepaaldelijk deze laatste profetie vinden wij op Riouw — waaronder zooals wij zooeven reeds aanteekenden de Oostkust van Sumatra begrepen is — gelogenstraft. Dus ook hier kan men zeggen: de zuinigheid bedriegt soms de wijsheid.

Wij hebben ons naar aanleiding van eene zinsnede in het verslag eenige uitwending veroorloofd, men vergunne ons thans nog over het in die zinsnede behandelde onderwerp, de zaken te Atjeh een woord te zeggen.

Over Atjeh vindt men in het tractaat van 1824 speciaal geen gewag gemaakt, maar wel in de bij het tractaat gevoegde nota van de Nederlandsche plenipotentiarissen, de heeren Fagel en Falck, dd. 17 Maart 1824. In die nota leest men de volgende zinsnede:

»Indien het Britsche Gouvernement meent, dat er voor hetzelve een wezenlijk voordeel in gelegen is, terwijl het zich, naar aanleiding van de beginselen vastgesteld bij het tractaat, hetwelk geteekend staat te worden, losmaakt van de verbindtenissen, die deszelfs agenten, vier of vijf jaren geleden, met het koningrijk Achien hebben aangegaan, door eenige nieuwe bepaling een gastvrij onthaal aan de Britsche onderdanen en schepen in de havens van het koningrijk te verzekeren, aarzelen de ondergeteekenden niet te verklaren daarin van hunne zijde geene zwarigheid te zien, en zij gelooven te gelijkertijd te kunnen verzekeren, dat hun Gouvernement zorgen zal onverwijld deszelfs betrekkingen met Achien in diervoege te regelen, dat deze Staat, zonder iets van zijne onafhankelijkheid te verliezen, den zeevaarder en handelaar die bestendige veiligheid aanbiede, welke er niet schijnt te kunnen bestaan dan door de gematigde uitoefening van Europeeschen invloed."

Wanneer men dit leest doet de vraag zich van zelf op: hoe zal men in een onafhankelijken staat den zeevaarder en handelaar bestendige veiligheid aanbieden zonder dien staat iets van zijne onafhankelijkheid te doen verliezen? Naar alle begrippen van gezond verstand sluit het een het ander uit, vooral wanneer het geldt een land geregeerd door een Oostersch despoot. Wanneer men in een land zeevaart en handel wil beschermen en beveiligen, is het toch een eerste vereischte dat men in dat land zijn macht kan doen gelden. En als men dit laatste doet, zal dan de onafhankelijkheid van dat land gewaarborgd blijven? Het een is moeilijk met het andere te rijmen.

Sedert 1824 is onze verhouding tegenover Atjeh dezelfde. Atjeh is onafhankelijk gebleven en zoo eene »gematigde uitoefening van Europeeschen invloed" zich in dien onafhankelijken staat heeft doen gevoelen, zeker is het — te oordeelen althans naar de bewoordingen in het jongste koloniaal

verslag — dat »de bejegening door handel en scheepvaart, aldaar ondervonden, in den laatsten tijd te wenschen schijnt over te laten."

Zoolang de reserve in de nota van 17 Maart 1824 gemaakt, betrekkelijk de onafhankelijkheid van Atjeh, gehandhaafd blijft — eene reserve die zou zijn opgeheven, ware het onlangs behandelde wets-ontwerp door de Tweede Kamer niet afgestemd — is het hoogst twijfelachtig of men handel en scheepvaart betere waarborgen dan tot nu toe zal kunnen aanbieden. Eene verandering van toestand is bovendien nog om andere redenen wenschelijk. Het gebeurde in Siak en de resultaten ginds door onze nederzetting verkregen, toonen duidelijk aan, dat die uitbreiding van Nederlands macht en invloed geheel is geweest in het belang der inlandsche bevolking. Ongetwijfeld zou op Atjeh — en daarvoor zou niet bepaaldelijk eene nederzetting noodig zijn maar kon een invloed door een tractaat voldoende worden geacht — hetzelfde resultaat voor de bevolking verkregen worden, een invloed die ook geenszins in het nadeel van het Nederlandsch Gouvernement zou zijn, vooral wanneer men bedenkt, dat in elke verwikkeling op Sumatra Atjehsche invloed ontdekt kon worden.

Ongetwijfeld heeft Nederland op Sumatra niets van Engeland te vreezen, omdat zijne Groot-Brittannische Majesteit bij art. 9 van het tractaat van 1824 de verplichting heeft op zich genomen te zorgen, dat op Sumatra geen Britsch kantoor opgericht noch eenig tractaat, onder Britsch gezag, gesloten zal worden met eenige der inlandsche vorsten, opperhoofden of staten op dat eiland gevestigd. Indien wij dus gewaarborgd zijn tegen Britsche vestiging, zijn wij nu ook gewaarborgd tegen vestiging van andere zijde? Men herinnere zich eenvoudig het gebeurde met Gibson en het verblijf van den Atjehnees Sidi Mohammed te Parijs, die, naar men heeft beweerd, den wensch koesterde van uitbreiding van Franschen invloed in het noorden van Sumatra.

Op ééne bijzonderheid moet men ten slotte nog letten. Wanneer men de redactie van art. 9 en van art. 10 van het tractaat van 1824 vergelijkt, verdient het opmerking dat, terwijl in art. 10 de Koning der Nederlanden, voor zich en voor zijne onderdanen, belooft op Malakka nimmer een kantoor te zullen oprichten of tractaten te sluiten met inlandsche vorsten, art. 9, waarbij de verplichtingen van Engeland geregeld worden, niet spreekt van de Engelsche onderdanen. Zoover wij hebben kunnen nagaan heeft in de jongste discussie over het tractaat in de Tweede Kamer niemand op die bijzonderheid gewezen, terwijl toch om het gebeurde èn met Brooke op Borneo èn met Wilson op Sumatra, waarvan wij hier boven gewag maakten, dit punt wel eenige aandacht verdient.

Reeds in vroegere artikelen hadden wij gelegenheid op het voordeel te wijzen van Europeesche inmenging boven inlandsch bestuur. Het jongste

verslag bevat daarvan wederom een merkwaardig bewijs. Op bladz. 10 leest men: dat de in de afdeeling Sambas aan het inlandsch zelfbestuur overgelaten bevolking gedrukt gaat onder eene belasting van *f* 10.— per huisgezin. Een bericht omtrent Celebes en onderhoorigheden op de volgende bladzijde bevat de tegenstelling. »Onder de opgezetenen der gouvernementslanden is vooruitgang waar te nemen; de zucht tot arbeid schijnt onder hen allengs te vermeerderen, en hoewel de middelen tot verstandelijke ontwikkeling nog ontbreken, zijn de sporen van toenemende beschaving duidelijk zichtbaar."

Met genoegen vermelden wij de mededeeling op bladzijde 25: »Gedurende het jaar 1869 hadden geene expeditien plaats. De rust werd in de gewesten, die in de laatste jaren het tooneel van opstand waren geweest, meer en meer bevestigd." Tegenover de opmerking, die men zoo dikwerf van behoudende zijde verneemt, om niet bot te vieren aan de zucht tot annexatie, en tegenover de klacht, dat in Indie de onveiligheid thans grooter zou zijn, is het een geruststellend verschijnsel voor de behoudende partij, dat althans in 1869 de zucht tot annexatie niet bijzonder sterk was en de rust niet dermate werd verstoord, dat krachtig wapengeweld tot onderdrukking van oproerige bewegingen gevorderd werd.

Op bladzijde 20 lezen wij: »Ten einde de oprichting en het voortdurend bestaan van een goed militair tijdschrift van Regeeringswege te steunen, werd in Augustus 1869 gunstig beschikt op het verzoek van een bij het departement van oorlog te Batavia geplaatst officier, om vergunning tot het op die wijze openbaar maken van bescheiden uit de militaire archieven. Bij een besluit van 31 Augustus 1869, n°. 34, zag namelijk de legerkommandant zich, overeenkomstig zijn voorstel, gemachtigd, om door middel van een militair tijdschrift zoodanige stukken uit de militaire archieven te doen publiceeren, welke van militair-wetenschappelijken of krijgskundigen aard zijn, en volgens het oordeel van hem kommandant geene geheimhouding vorderen. Het bewuste tijdschrift, onder redactie van den bedoelden officier, heeft met 1 Januari 1870 het licht gezien." Wij waren in den laatsten tijd ontwend aan de publiceering van officiëele stukken, daar, zoo wij ons niet bedriegen, na het verschijnen van het werk des heeren van Deventer de archieven gesloten zijn gebleven.

Ten opzichte van den aanbouw van vaartuigen voor den Indischen dienst schijnt men nog altijd te verkeeren in het tijdperk der overwegingen. Op blz. 27 leest men: »Zoodra de deswege uit Indië ontboden teekeningen enz. zullen zijn ontvangen, zal voorts hier te lande het noodige worden

verricht voor den aanbouw in 1871 van een tweetal schroefstoomschepen 4e klasse, bestemd om naar gelang van behoefte de eerst uit te vallen bodems van genoemd charter bij het blijvend Indisch eskader te vervangen en inmiddels hier te lande in conservatie te blijven." Het is hoogst wenschelijk dat men eindelijk de periode van overwegen verlaat en die van handelen intreedt, want anders zou zich het verschijnsel kunnen voordoen, dat men op eens zonder materieel is voor de Indische marine. Eene spoedige beslissing is vooral ook daarom wenschelijk omdat de aanbouw in Indië niet bijzonder snel vordert. Het verslag vermeldt toch dat in 't laatst van 1869 de verdere aftimmering van het in November 1867 te water gelaten stoomtransportschip *Soerabaya* hare voltooiing naderde.

Met betrekking tot voorloopige aanhouding van verdachte personen leest men op bladz. 35 het volgende: »In het vorige verslag werd mededeeling gedaan van eene circulaire van den Procureur-Generaal, strekkende om het lichtvaardig inhechtenis stellen van verdachte inlanders en met hen gelijkgestelden tegen te gaan. Deze circulaire heeft, in verband tot een door denzelfden hoofdambtenaar aan de hoofden van gewestelijk bestuur gericht verzoek, om hun gevoelen mede te deelen aangaande het denkbeeld om de voorloopige hechtenis in overtredingszaken geheel af te schaffen, den resident van Madura aanleiding gegeven tot het nemen van eene proef, om binnen zijn gewest de voorloopige inhechtenisneming ter zake van overtreding van reglementen van politie en plaatselijke keuren of alle andere vergrijpen, die op de zoogenaamde politierol worden afgedaan, in het geheel niet toe te passen. Toen het bleek dat deze maatregel uitmuntend werkte, is de resident eene schrede verder gegaan en heeft hij in de afdeeling Pamakassan beproefd, of, en in hoever de voorloopige inhechtenisstelling in sommige zaken van misdrijf zou kunnen worden afgeschaft. Hij nam daartoe als regel aan, om ter zake van misdrijven, die kunnen worden geboet met eene der straffen opgesomd bij Nos. 6 en 7 van Art. 20 der bepalingen van strafwetgeving, de voorloopige inhechtenisneming niet te bevelen dan alleen wanneer er gegronde vrees bleek te bestaan voor ontvluchting van den beklaagde, of in geval van diefstal bij nacht door middel van braak en dergelijke meer ernstige vergrijpen, zoomede bij recidivisten en andere reeds bij de politie ter kwader naam bekend staande personen. Ook deze proef is mede met gunstig gevolg genomen door den resident van Japara." Het blijkt hieruit waaraan vooral het gebrek aan gevangenissen is toe te schrijven. Wanneer men voor elke overtreding, hoe gering ook, de schuldige of verdachte in de gevangenis preventief opsluit, moet men spoedig ruimte ontbreken. Eene verstandige handelwijze is dus ook hier noodig, en wanneer men die betracht, zal de klacht over gebrek aan ruimte wel verdwijnen. Bovendien zal het beperking van het lichtvaardig in hechtenis

stellen van verdachte inlanders ook strekken om der bevolking van een plaag te ontheffen, daar dikwerf ook ontschuldigden preventief gevangen werden gezet.

De volgende bladzijde bevat eene zinsnede, die niet onvermeld mag blijven: »Het eerste voorbeeld van benoeming van een inlander tot substituut-griffier bij een landraad, voor welke betrekking het Nederlanderschap geen vereischte is, werd gegeven door de benoeming van raden mas pandji Adi Ningrat, die na het zoogenaamd klein ambtenaars-examen met goed gevolg te hebben afgelegd, tot buitengewoon substituut-griffier bij den landraad te Koedoes werd benoemd". Dit is een verblijdend verschijnsel, omdat het getuigt van de zucht bij de inlandsche bevolking om zich te ontwikkelen. Een ander, niet minder merkwaardig feit kan men daarnevens vermelden. Onlangs heeft een inlander met goed gevolg het examen A voor Indisch ambtenaar afgelegd en zal zich nu aan de Rijksinstelling te Leiden voor examen B voorbereiden. Zoo men zich in die richting nog slechts over enkele feiten mag verheugen, dringt zich van zelf de vraag op: waaraan moet men die geringe bewijzen van een streven naar ontwikkeling toeschrijven? Is dit aan de inlandsche bevolking of ook ten deele aan ons bestuur te weten? Wij gelooven helaas, dat wij ons zelven niet geheel van schuld kunnen vrijpleiten; want waarom den inlander in onze bezittingen niet onze taal geleerd, die hem voornamelijk de gelegenheid tot ontwikkeling zou verschaffen? In den laatsten tijd bestaat wel is waar die gelegenheid, zoo wij meenen, maar is zij algemeen, even algemeen als in Britsch Indië, waar men sedert jaren reeds de inlandsche bevolking in staat heeft gesteld om de Engelsche taal aan te leeren?

Daar zoo wij ons niet vergissen, het de eerste maal is dat een inlander in het bezit wenscht te geraken van het radicaal van Indisch ambtenaar, willen wij met een woord zijne positie tegenover de bestaande bepalingen in het licht stellen.

Het Koninklijk besluit van 10 Sept. 1864 (*Indisch Staatsblad* n°. 194) houdende vaststelling van regels voor de benoeming tot Indisch ambtenaar zegt in art. 1 dat tot ambtenaren bij den burgerlijken dienst in Nederlandsch Indië benoembaar zijn: 1° Nederlanders; 2° inboorlingen van de eilanden van den Indischen archipel, en 3° die in Nederlandsch Indië geboren zijn uit aldaar gevestigde ouders, voor zoover zij niet behooren tot de met inlandsche gelijkgestelde bevolking (vreemde oosterlingen). Aangezien de te Leiden studeerende inlander vallen zal onder de milde en rechtvaardige bepaling van sub 2°, zal het niet noodig zijn hem vooraf door naturalisatie onder de kategorie der Nederlanders te brengen. Men herinnert zich toch, dat de wet van 1850 tot uitvoering van Art. 7 der grondwet de inlandsche bevolking in Indië van het Nederlanderschap heeft uitgesloten. Bij de be-

handeling dier wet in de Tweede Kamer bracht de heer Schooneveld deze kwestie ter sprake. Hij stelde de vraag: »Waar is toch wel het groote bezwaar, het onmetelijke gevaar, om dadelijk die burgerschapsrechten te verleenen aan alle de inboorlingen van onze koloniën? Ik wilde gaarne kennen het groote bezwaar, het wisse gevaar, dat daarin zou gelegen zijn.''

De heer Thorbecke, toen evenals nu Minister van binnenlandsche zaken, zeide in antwoord hierop het volgende (zie Parlementaire redevoeringen van Mr. J. R. Thorbecke, IIe deel, bladz. 309):

»Eene tweede bedenking, tegen het ontwerp ingebracht, is dat daarbij het staatsrechtelijk nederlanderschap in een te engen kring wordt besloten. Waarom, heeft men gevraagd, aan de inlanders onzer kolonien niet mede het burgerschapsrecht toegekend? Waarom zouden die inlanders, wanneer zij zich hier vestigen, niet medekiezen? Het komt hier niet alleen aan op kiezen, maar ook op verscheidene andere rechten. Het burgerschapsrecht sluit in zich de verkiesbaarheid tot alle betrekkingen, die bij keuze aan de ingezetenen worden opgedragen, en de benoembaarheid tot alle ambten. Het wáre ook aan groot bezwaar onderhevig voor Nederlanders te houden zoo vele personen, waaromtrent men geenerlei waarborg bezit of bezitten kan. Neemt men voorts in aanmerking, dat het burgerlijke recht voor de inlanders der kolonien geheel anders is, dan voor de Nederlanders, men zal het dan waarlijk met de rede strijdig achten, die inlanders Nederlanders te noemen. Zij zijn geplaatst in geheel verschillenden toestand. Waartoe zou het dienen hen Nederlanders te noemen? Het zou wezen gemeenschap van naam zonder eenige gemeenschap van recht of volkswezen. En zie hier een hoofdgrond. Nederlanders, die het zijn volgens dit ontwerp, zijn leden der Nederlandsche natie. Maar het lidmaatschap der Nederlandsche natie zou, geloof ik, met meer recht aan de Duitschers en Engelschen, dan aan de inlanders van Java of van de Molukken worden toegekend.''

Dit denkbeeld schijnt niet bestreden te zijn, maar toch heeft de heer van Hoëvell bij de behandeling van hetzelfde wets-ontwerp zich de belangen der inlandsche bevolking aangetrokken. Bij de discussie over art. 3 zeide de heer van Hall, dat de inlanders in de kolonien zijn overwonnen volkeren en uit het oogpunt van de toen behandelde wet altoos vreemdelingen blijven. Tegen het denkbeeld van gelijkstelling der inlanders met vreemdelingen kwam de heer van Hoëvell op. Deze zeide (zie Parlementaire redevoeringen over koloniale belangen van Dr. W. R. van Hoëvell, 1e deel): »Ik vind het eene verkeerde, en ik durf zeggen eene ondankbare voorstelling, wanneer men de Javanen wil gelijkstellen met vreemdelingen. Ik vereenig mij dan ook volkomen met de beschouwing, die de Minister van Justitie ons gisteren als de zijne heeft medegedeeld. De Javanen zijn door nauwe banden aan ons verbonden. Wij hebben jegens hen

verplichtingen, gelijk zij dit in sommige opzichten jegens ons hebben. Men vormt zich dus eene ware en rechtvaardige voorstelling van de zaak, wanneer men bepaalt, dat die Javanen, wanneer zij het verlangen, niet zoo als vreemdelingen, na een zeker tijdvak, maar onmiddellijk Nederlanders kunnen worden en onmiddellijk de staatsburgerlijke rechten van Nederlanders kunnen verkrijgen."

Met genoegen voorzeker zal men kennis nemen van de mededeelingen, voorkomende op bladz. 42, die de maatregelen vermelden, welke eene betere werking der comptabiliteitswet moeten verzekeren. Het is te wenschen dat men daarmede zal voortgaan, want te ontkennen is het niet dat de wet gebreken heeft, ofschoon men niet moet uit het oog verliezen, dat al de nadeelen van die wet ondervonden, niet op rekening van de wet zelve maar van eene minder gelukkige uitvoering moeten gesteld worden. Tot bewijs hiervan wijzen wij op de volgende woorden in het verslag: »Eene eerste, uit het oogpunt van vereenvoudiging belangrijke wijziging, waarbij niet alleen de administratie, maar ook 's lands schuldeischers werden gebaat, was de afschaffing van het stelsel van kasgewijze credietopening, als voor Indië ondoeltreffend gebleken en door de comptabiliteitswet niet gevorderd." Als de wet het stelsel van kasgewijze credietopening niet vorderde, kan men het ook moeilijk aan de wet wijten, dat men het ingevoerd heeft. Dergelijke bijzonderheden zijn vermoedelijk meer aan te wijzen.

Wij zijn dus zoo vrij, zonder al de voorschriften der wet te prijzen en goed te keuren, de hoog aangeheven klachten omtrent die wet te aanvaarden onder beneficie van inventaris. Ook nog om eene andere reden. Ware de wet zoo van het begin tot het einde slecht en verkeerd, als sommigen misschien zouden willen doen gelooven, het verschijnsel zou zich wel niet hebben vertoond, dat de heer de Waal, die een boekje vol bemerkingen en kritiek tegen de wet geschreven heeft, later als Minister drie begrootingen verdedigd heeft zonder voorstellen tot wijziging der wet te doen. En dan vergete men ook de ongunstige omstandigheden niet die zich hebben voorgedaan. De verdediging der eerste koloniale begrooting, ofschoon ingediend door den ontwerper der comptabiliteitswet, was ten gevolge van de politieke gebeurtenissen toevertrouwd aan een der grootste tegenstanders dier wet, den heer Mijer, die later als Gouverneur-Generaal bovendien nog met de invoering der comptabiliteitswet belast werd, en aan wien gedurende vijf jaren hare uitvoering toevertrouwd was, de eerste twee jaren onder een conservatief Minister van Koloniën. Wanneer de wet, niettegenstaande deze niet zeer gelukkige omstandigheden, daaronder niet bezweken is, dan mag dit wel als een bewijs van deugdelijkheid ten aanzien van de hoofdbeginselen der wet beschouwd worden.

Eene van die hoofdbeginselen is de vaststelling der koloniale begrooting bij de wet. Voorzeker behoeven wij onder het tegenwoordige kabinet voor eene aanranding van dat beginsel niet bevreesd te zijn. Zoo wij ons niet vergissen is de heer Thorbecke de eerste geweest, die het denkbeeld van wettelijke vaststelling verdedigd heeft, terwijl ook de heer van Bosse èn als publicist, èn als kamerlid, èn als lid der Regeering tot de aanneming daarvan krachtig heeft medegewerkt. Het mag voorzeker wel als een bewijs beschouwd worden dat de deugdelijkheid van dit beginsel algemeen erkend wordt, wanneer op voordracht van het tegenwoordige kabinet, waarin beide voorstanders van het beginsel zitting hebben, de verdere uitvoering der comptabiliteitswet toevertrouwd zal worden aan den misschien eenigen liberaal, die een tegenstander is van eene wettelijke vaststelling der koloniale begrooting, en wel in zoodanige mate dat dit beginsel de eenige reden is geweest, waarom de heer London in 1862 geweigerd heeft als Minister van koloniën in het tweede ministerie Thorbecke overtegaan.

Omtrent de kwestie der heerediensten vinden wij op bladz. 49 eene zeer interessante mededeeling, die wij niet kunnen nalaten hier af te schrijven.

»Ter hoofdplaats Padang bestaat, zooals bekend is, sedert jaren het stelsel van afkoop van heerediensten tegen een matig aequivalent van *f* 4 's jaars per dienstplichtige. In 1850 door het gewestelijk bestuur in 't leven geroepen op verzoek en ten behoeve der zoogenaamde overwalsche vreemdelingen aldaar, en in 1858 (*Indisch Staatsblad* N°. 66), bij de bekrachtiging dier regeling door het opperbestuur, uitgestrekt tot de geheele dienstplichtige bevolking der hoofdplaats, waren het tot vóór korten tijd toch alleen de vreemdelingen, die van de bevoegdheid tot afkoop gebruik maakten. Geruimen tijd meende men de niet-toetreding van het Maleische deel der ingezetenen hieraan te moeten toeschrijven, dat het voor deze lieden, als meerendeels tot den landbouwersstand behoorende, minder bezwarend was nu en dan een dag voor het onderhoud van bruggen, wegen en waterleidingen ten arbeid te komen, dan voor kooplieden, winkeliers, rondventers, handwerkslieden enz., uit welke klassen de overige bevolking der hoofdplaats voornamelijk is saamgesteld, terwijl voorzoover onder de Maleiërs waren, die een ander dan het landbouwbedrijf uitoefenden, niets dezulken belette om voor de dagen, waarop zij dit verlangden, een ander in hunne plaats te stellen.

»Toen echter in 't laatst van 1867 na het overlijden van den hoofdregent van Padang eene veranderde indeeling van het inlandsch bestuur ter hoofdplaats mogelijk was geworden, die eene betere contrôle over de handelingen der hoofden met zich bracht, in 't bijzonder ten aanzien van de

verdeeling der heerediensten, bleek het dat juist die wijze van verdeeling, waarbij het werk grootendeels gedaan werd door de tijdelijk ter plaatse aanwezige Maleijers uit de bovenlanden, de toetreding van de gevestigde Maleische bevolking had belemmerd. Immers nauwelijks was de nieuwe organisatie, welke voor de bevoorrechting van het meer invloedrijke deel der Maleische ingezetenen geen plaats meer liet, en den hoofden de gelegenheid benam, om van de diensten der overige (vaste) bevolking ten eigen voordeele gebruik te maken, in werking getreden, of het was de zoogenaamde Padangsche aristocratie, die het eerst te berde bracht de gelegenheid reeds sedert jaren opengesteld, om de heerediensten af te koopen. Twee der acht wijken waarin de hoofdplaats nieuwelings verdeeld was, gaven het voorbeeld en verlangden een aequivalent in geld te betalen, hetgeen onmiddelijk werd toegestaan. De andere wijken weifelden nog, waarschijnlijk omdat binnen die kringen de verhouding van de vroeger niet belaste tot de in de heerediensten ingedeelden gunstig voor deze laatsten was, en zij zich aanvankelijk reeds tevreden stelden met de verlichting van werkzaamheden, die een gevolg was van den meer gelijkmatigen druk. Toch zagen zij langzamerhand in, dat het nog minder bezwaarlijk was om een aequivalent te betalen, en zoo volgde op het einde van 1868 de geheele bevolking van Padang het voorbeeld, reeds vroeger door eenige onder haar gegeven, en verklaarde uit eigen beweging aan de betaling van het aequivalent de voorkeur te geven. Sedert den aanvang van 1869 werkt derhalve de maatregel bedoeld bij *Indisch Staatsblad* 1858, n°. 66, over geheel Padang."

Wij vestigen de aandacht op dit relaas, niet zoo zeer om het daarin vooropgezette beginsel van afkoop van heerediensten, een beginsel dat, wordt het toegepast als op Padang gebeurt, ongetwijfeld aanbeveling verdient, maar vooral om de bijzonderheid, die ons hier wordt medegedeeld, dat het de inlandsche aristocratie was, die de ontheffing der bevolking van een drukkenden last tegenhield, omdat zij gelegenheid had gevonden van de diensten der bevolking ten eigen voordeele gebruik te maken.

HET TRACTAAT TUSSCHEN NEDERLAND EN GROOT-BRITTANIE BETREKKELIJK SIAK SRIE INDRAPOERA.

„Gedurende de verschillende jaren, dat ik in de Kamer werkzaam ben, heb ik zelden voor een onderwerp gestaan zóo moeilijk en dat zooveel studie en overweging eischt, als dat hetwelk thans de vergadering bezig houdt. In de laatste weken ten minste heeft het al mijne aandacht en overweging gevorderd"

Fransen van de Putte.
Redevoering op 7 Juli 1871.

Er zijn weinig onderwerpen, die in den laatsten tijd zoo zeer de openbare opmerkzaamheid getrokken hebben, dan de twee tractaten met Engeland, het een betrekkelijk den afstand der kust van Guinea, het ander betrekkelijk Siak Srie Indrapoera. Beiden werden voornamelijk in de dagbladen druk besproken. Over beiden werd zoo in- als buiten de Kamer verschillend geoordeeld. Maar geen van de beide genoemde tractaten vond eene zoo algemeene afkeuring dan het laatstgenoemde, dat dan ook door de Tweede Kamer ten slotte verworpen werd. Maar ook het eerstgenoemde moest, al werd het ten slotte door den eenen tak van 's lands vertegenwoordiging aangenomen, vooraf eene ernstige bestrijding ondervinden. Men ondervond daarbij, gelijk de heer Cremers het geestig uitdrukte, wel eenigzins de gevolgen der indigestie, opgedaan door een al te onmatig lezen van Helmers Hollandsche Natie. Men riep, dat men der vaderen erf ging verkoopen voor een handvol goud! Men zag in de kust het land der toekomst! Men wees op de diamant-velden van Zuid-Afrika, en droomde reeds van nieuwe ontdekte velden op de Kust! En dat alles niettegenstaande noch het particulier initiatief, noch de Regeering sedert zeer langen tijd ooit veel belangstelling voor die nederzet-

ting had betoond. Want behalve een paar handelshuizen heeft de Nederlandsche handel zich bitter weinig om de Kust bekreund. De Nederlandsche industrie en ondernemingsgeest vonden elders een belangrijker veld van werkzaamheid. En de regeering, die het zou hebben gewaagd, grootere sommen op haar budget uit te trekken, ten einde den staat den zaken, die in diep verval was, op te beuren, zou van Don Quichotisme beticht zijn. Men vergat de groote uitgaven, die vereischt zouden worden, om aan Nederland's roeping ook op die Kust te voldoen, of stelde zich die met eene verbazenne naïviteit al zeer gering voor. In één woord, de opposietie tegen den afstand der Kust werd met een kracht en energie gevoerd, als of 't in waarheid eene hoogst vernederende handeling gold, onwaardig aan eene koloniale Mogendheid.

Kunnen wij met die oppositie geene gemeene zaak maken, van meer gewicht en meer ernst achten wij den strijd tegen het Siak-tractaat. En daar wij ons thans daarmede uitsluitend wenschen gezig te houden, omdat ook dit Tijdschrift meer uitsluitend aan onze O. Indische bezittingen gewijd is, willen wij het tractaat betrekkelijk den afstand thans verder geheel met stilzwijgen voorbij gaan.

Wij stellen ons voor het eerst eenige oogenblikken stil te staan bij de aanleiding tot het sluiten van het Siak-tractaat, om dan een woord te zeggen over den vorm en inhoud, alsmede over het zoogenaamde verband met het tractaat over de Kust en dat betrekkelijk de emigratie van koelies uit Britsch-Indië ten behoeve van Suriname, en eindelijk te besluiten met eenige practische beschouwingen.

Wij betreuren 't dat de regeering bij eene zaak van zooveel gewicht, niet heeft kunnen goedvinden de diplomatieke correspondentie openbaar te maken, te meer omdat de leden van de Tweede Kamer, nadat de Minister van Buitenlandsche Zaken de hoop uitgedrukt had, dat de Kamer bij de bespreking van het tractaat, een »zeer discreet" gebruik zou maken, ze niet of slechts in het voorbijgaan aangeroerd hebben. »Wat betreft het drukken van stukken," zeide de Minister, »komt het mij voor, dat daartegen werkelijk bezwaar bestaat, onder anderen hieruit voortspruitende, dat ik niet geloof, dat het met de usantiën, ook in andere landen gebruikelijk, zou overeenstemmen, om stukken te laten drukken zonder daaromtrent het gevoelen vernomen te hebben van hen, van wie de stukken afkomstig zijn. Voor de meeste dier stukken zou dit in een zoo kort tijdbestek niet wel mogelijk zijn." Wij veroorlooven ons de opmerking dat, indien de Minister een paar dagen te voren, toen de nadere nota der regeering, als antwoord op het eindverslag van de Commissie van Rapporteurs werd ingediend, de toestemming van de Britsche regeering tot openbaarmaking der stukken had gevraagd, zij dit zeker niet zou hebben geweigerd, te meer daar wellicht binnen kort ze toch in het blue book zullen verschijnen.

Hoe 't zij, wij zijn dus verplicht ons te houden aan de gedrukte stukken.

Wat heeft aanleiding gegeven tot het Siak-tractaat?

Wij verwijzen naar de Memorie van Toelichting, waar de regeering zegt:

»Nadat het Londensch tractaat van 17 Maart 1824 was tot stand gekomen, met het doel, om te regelen, wat de conventie van 13 Augustus 1814, in de betrekkingen van Nederland en Engeland met opzicht tot Oost-Indië, onzeker had gelaten, zijn van Engelsche zijde, bij herhaling, vertoogen ontvangen, wegens beweerde strijdigheid van onze handelingen, meer bijzonder op Sumatra, met den geest of de letter van het in 1824 overeengekomene.

»Die vertoogen, waarvan de strekking soms van invloed scheen te kunnen worden op de goede verstandhouding tusschen de twee Gouvernementen, die in Indië zulke gewichtige belangen en verplichtingen hebben, betroffen de uitbreiding van het Nederlandsch gezag en de gevolgen daarvan in, vroeger onafhankelijke, inlandsche Staten, inzonderheid voor de toelating en bejegening van den Britschen handel.

»De voorgedragen klachten, meest tot Oostelijk Sumatra betrekkelijk en van kooplieden uit de Engelsche bezittingen van straat Malakka afkomstig, zijn, behalve door constatering, voor zoo veel noodig, van de rechten van Nederland, in den regel wederlegd door aantooning van het min juiste in de voorstelling van feiten en toestanden en door ontkenning van het voornemen, om te monopoliseren of uit te sluiten. Daarbij kon ten stelligste worden verzekerd dat, juist in de aangewezen gedeelten van Sumatra, onze maatregelen, terwijl zij overigens niet meer dan noodig verandering brachten in het status quo bij het rechtmatig streven om het Nederlandsche gezag te bevestigen, slechts de bevordering beoogden en tot gevolg hadden van orde en veiligheid.

»En dewijl nu hierdoor de onmisbare voorwaarden werden in het leven geroepen voor de ontwikkeling van regelmatigen handel, moest, meende men, het voor Engeland ook duidelijk worden, dat onze verrichtingen in de eerste plaats ten gunste zouden strekken van zoodanigen handel, gedreven door Engelsche onderdanen, die ten aanzien van de Oostkust van Sumatra, boven anderen het voordeel bezitten van onmiddelijke nabijheid en gevestigde betrekkingen.

»Welk het standpunt was, ten aanzien aan de gerezen kwestien door de Britsche Regeering ingenomen, is het best in het licht gesteld door hare in een dépêche van Lord Aberdeen, dd. 4 Mei 1846, voorkomende verklaring: dat zij; »»notwithstanding the disavowal, required in 1824, at the hands of the Dutch Government of all intention to aim at political supremacy, would have seen, with satisfaction any legitimate and reaso-

nable extension in those regions of Netherland influence and possession, had not such extension, in contravention of the spirit and letter of the treaty of 1824, been invariably attended with detriment to the interests of Her Majesty's subjects.''''

»De meer vrijzinnige staatkunde, ten aanzien van Indie gevolgd, heeft allengs meer vertrouwen doen ontstaan in onze ophelderingen en in onze voornemens, Desniettemin heeft Engeland er prijs op gesteld, klachten, door kooplieden in de »Straits'' over onze handelingen op Sumatra, vooral in verband met het tractaat met Siak van 1 Februari 1858, aangeheven, met voldoenden klem te kunnen beantwoorden,

»De wensch werd daarom geuit naar eene regeling, die den Britschen handel meer waarborgen zou aanbieden voor eene vrijgevige bejegening en die de betrokken regeeringen duurzaam zou bevrijden van eene aanleiding tot herhaalde en soms niet aangename gedachtenwisseling over de reclames van Britsche belanghebbenden,

»Aan den wensch der Britsche regeering scheen zonder bezwaar te kunnen worden voldaan, indien daartegenover eene schikking ware tot stand te brengen in overeenstemming *eensdeels* met de in Nederlandsch Indie van kracht zijnde wettelijke bepalingen. en *anderdeels* met de wenschelijkheid om het Nederlandsch gezag op Sumatra verder naar behooren te bevestigen.

»Het beste uitgangspunt tot zoodanige voorziening leverde, naar het voorkwam, het tractaat met Siak van 1 Februari 1858.

»Kon omtrent de toepassing van dat tractaat, waardoor, sedert het bekend is gemaakt, bij op Sumatra's Oostkust handeldrijvende Britsche onderdanen zooveel bezorgdheid schijnt te zijn ontstaan, eene verklaring worden gegeven, die de vrijgevige bejegening van den Britschen handel buiten twijfel stelde, dan was het aannemelijkste middel voorhanden, om de oorzaak van reclames van den bewusten aard te doen vervallen.

»Te gereeder is er toe overgegaan om dit middel van voorziening te baat te nemen, dewijl daaraan het door de Britsche regeering gewenschte gevolg te verbinden was, om aan den Britschen handel in Siak en onderhoorigheden meer uitdrukkelijk de gunstige bejegening te verzekeren, die de Gouverneur-Generaal krachtens de wet van 3 Julij 1865 (*Staatsblad* n°. 99) houdende vaststelling der tariven van in-, uit- en doorvoer in Nederlandsch Indië, bevoegd is te verleenen.

»Ofschoon, van de Nederlandsche zijde, niet nagelaten is op de omstandigheid te wijzen, dat de 2de alin. van art. 6 der genoemde wet onmiskenbaar de bedoeling heeft, de heffing van in- en uitvoerrechten in gedeelten van Nederlandsch Indie, waar van wege het Nederlandsch-Indisch bestuur nog geene rechten geheven werden, te doen geschieden naar een *niet differentieël* tarief, bleef toch de Britsche regeering er waarde aan

hechten, dat het handelen, volgens de aangewezen bedoeling, in het bewuste gedeelte van Nederlandsch Indie, door meer stellige bepalingen werd voorgeschreven."

Het was geen geheim, dat de Engelsche kooplieden van de *Straits Settlements* voortdurend de Engelsche regeering lastig vielen met klachten over beweerde krenking hunner rechten op Sumatra's Oostkust. Hun orgaan was het felle, nu overledene anti-Nederlandsch gezinde blad *The Singapoore Free Press.* En de Engelsche regeering, steeds naijverig op de handhaving van de rechten harer onderdanen, diende bij het Nederlandsch Gouvernement vertoog op vertoog in, waarin zij zich voor die rechten in de bres stelde. Uitbreiding van ons gezag op dat gedeelte van Sumatra was, beweerde zij, in strijd met de letter en den geest van het Londensche tractaat van 17 Mei 1824. Maar waarin de krenking der rechten van de Engelsehe kooplieden in de Straits gelegen was, blijkt uit geen enkel feit. Noch in de van de regeering bij de Tweede Kamer ingediende stukken, noch in het Voorl. Verslag, noch in de gevoerde discussien zijn feiten genoemd, die de beweerde krenking dier rechten zouden hebben moeten bewijzen. Altijd heeft men zich bij algemeenheden bepaald, en de gissing schijnt dan niet gewaagd, dat ook de Engelsche regeering in hare nota's nooit eenig bepaald feit heeft kunnen noemen. Is 't vreemd, dat het Voorl. Verslag den ongunstigen indruk, dien dit tractaat bij de afdeelingen had gemaakt, met kracht teruggeeft, en zich beklaagt over de »volslagene onzekerheid" omtrent de eigenlijke aanleiding, waarin men verkeerde? De expeditie tegen het rijk van Siak en het daarop door de Nederlandsche Regeering ten jare 1858 met den Sultan van dat rijk gesloten tractaat, schijnt vooral eenen grooten invloed te hebben uitgeoefend op de grieven, die de kooplieden uit de Straits tegen onze politiek koesterden. Maar nu blijkt uit geene enkele bepaling van dat tractaat, dat de vrees der Engelsche regeering wordt gerechtvaardigd. En er blijkt tevens uit de Memorie van Toelichting, dat de regeering steeds met klem en kracht de Engelsche vertoogen heeft beantwoord, als ook het recht van Nederland tot die expeditie. In den loop der discussie is dan ook telkens met grooten lof gesproken van eene wederlegging, die van de Nederl. regeering in 1863 is uitgegaan, op welke wederlegging de Engelsche regeering steeds het antwoord schuldig schijnt gebleven te zijn. Merkwaardig is 't geen de Minister van Koloniën in zijne op den 7 Juli gehoudene redevoering zegt. »Het tractaat van 1824 gaf in zijne toepassing aanleiding tot vele bezwaren. Er is tot in het oneindige over de beteekenis van sommige bepalingen gestreden. Door de eene regeering in Engeland is er deze, door de andere gene uitlegging (n.b. zeker het gemakkelijkst) aangegeven; de verschillende Ministers dachten verschillend over het doel en de strekking dier bepalingen. In de Straits rezen onophoudelijk klachten over de uitlegging,

die wij er er aan gaven. Al die bezwaren, door de Engelsche regeering aangevoerd, zijn tallooze malen door ons wederlegd, *en als men dacht, dat men eindelijk met al die reclames afgedaan had, kwamen er den volgenden dag weder nieuwe bezwaren en kon men van voren af beginnen*" [1]). Hieruit blijkt dus, dat de Engelsche regeering, zonder de kracht van onze betoogen over ons goed recht te hebben kunnen ontzenuwen, zich steeds als orgaan van de klagende Straits-kooplieden poseerde, niet omdat zij ons recht in twijfel stelde, maar omdat zij bij hare onderdanen in de Straits niet van onverschilligheid beschuldigd wilde worden.

Wij merken hier in het voorbijgaan op, dat het uit de redevoering van den heer Nierstrasz op den 5den Juli gehouden blijkt, dat Lord Palmerston den 27sten Mei 1840 in het Parlement verklaarde: »dat Nederland zich volgens het tractaat van 1824 op Sumatra mocht uitbreiden" [2]).

En toch schijnt vooral het tractaat, door de Nederl. regeering met den Sultan van Siak in 1858 gesloten, en waarbij deze zich vassal erkent van Nederland het Engelsche gouvernement in de oogen gestoken te hebben. Waarom? Had Nederland daartoe de bevoegdheid niet volgens het Londonsche tractaat van 1824? Wij herinneren geen enkele bepaling, die dat zou verbieden. Wel zegt: art. 6 — en wij halen bij voorkeur de Engelsche tekst aan — »It is agreed that orders shall be given by the two Governments to their officers and agents in the East, not to form any new settlements on any of the Island in de Eastern seas, without previous autority from their respective Governments in Europe." Wat is de zin van deze bepaling? Geene andere, dan dat de ambtenaren niet op *eigen gezag* eenig kantoor op een der eilanden in den archipel kunnen oprichten, zonder voorafgaande machtiging van hun *respective Governments*; d. i. de Nederlandsche ambtenaar moet voor dat gedeelte, dat bij het Londonsche tractaat als bezittingen van Nederland is erkend, de machtiging van het Nederl. Gouvernement hebben, en wederkeerig heeft de Engelsche ambtenaar evenmin, zonder machtiging van zijn Gouvernement die bevoegdheid. In den tijd, dat het Lond. tractaat tot stand kwam, stonden nog de handelingen van de O.-Ind. Compagnie te levendig voor den geest. Men wilde niet dat de respectieve regeeringen door het voorwendsel, dat niet *zij*, maar slechts een subaltern ambtenaar een kantoor — men lette op dat woord, want de Nederl. tekst vertaalt het woord *settlement* met *kantoor*, en dat woord toont duidelijk aan, wat men in 1824 bedoelde — had opgericht, zich konden dekken tegen de beschuldiging van naar uitbreiding van gezag te hebben gestaan. Maar de bedoeling van art. 6 is niet dat het Nederl.

---

[1]) Hand. der 2e Kamer. Zitting 1870/71 blz. 1134.

[2]) Ibid. blz. 1096.

of het Engelsch Gouvernement niet bevoegd zou zijn, ieder in de zijne, zijn gebied uit te breiden; die uitbreiding mag slechts niet willekeurig door een subaltern ambtenaar geschieden. En deze bepaling staat dan ook in verband met het 2e lid van art. 3. »It is understood that before the conclusion of the present treatry communication has been made by each of the contracting parties to the other of all treatries or engagements, subsisting between each of them respectively and any native power in the Eastern seas, and that the like communication shall be made of all such treatries concluded by them respectively hereafter." De partijen zijn daardoor gebonden elkander over en weder mededeelingen te doen van de tractaten, die zij met inlandsche vorsten sluiten, en de nakoming van deze bepaling zou haar waarborg verliezen, indien subalterne ambtenaren de bevoegdheid hadden hier of daar, hetzij uit eigen gezag, hetzij met oogluiking hunner regeeringen, een kantoor op te richten. De mededeeling dier tractaten moet ook strekken, om te kunnen nagaan, in hoeverre daarin bepalingen gevonden worden, die in strijd konden zijn met die, welke in art. 1, 2 en het 1e lid van art. 3 zijn opgenomen. Het is waar, in de Engelsche verklaring, die bij het Lond. tractaat is uitgewisseld wordt gezegd: The Britsh Plenipotentiaries record with sincere pleasure *the solemn disavowal* om the part of the Netherland Government, of any design to aim either at political supremacy, or at commercial monopoly in the Eastern archipelago, enz." Maar hiertegenover staat het stilzwijgen op dit punt van de verklaring, die van wege de Nederl. gezanten tegen de Engelsche uitgewisseld is. De laatstgenoemde verklaring houdt alleen het volgende in...... »ils croyent pouvoir assurer en même temps que leur Gouvernement s'appliquera sans délai, à régulariser ses rapports avec Acheen, de manière que cet état sans rien perdre de son indépendance offre au navigateur et au commercant cette constante sécurité que semble ne pouvoir y être établie que par l'exercice modéré d'une influence Européene." De Engelsche verklaring wordt dus in de Nederlandsche beperkt tot Atsjin, welks souvereiniteit erkend wordt en gehandhaafd zal worden. De verklaringen toch bij een tractaat worden niet uitgewisseld dan nadat zij wederzijds zijn goedgekeurd, en uit het verband, dat wij meenen aangetoond te hebben in de beide verklaringen, blijkt daghelder naar ons gevoelen, dat de bewering van de Engelsche regeering, als zou de uitbreiding van gezag op Sumatra door het Nederl. Gouvernement ondernomen, in strijd zijn met de letter en den geest van het Lond. tractaat, hoegenaamd geen grond heeft.

Bovendien volgens art. 9 van het tractaat van '24 mag ook Engeland nergens op Sumatra eenig kantoor (settlement) hebben. Welk belang heeft Engeland Nederland te beletten zijn gezag op dat eiland uit te breiden? Welk belang? Merkwaardig is 't geen wij in de Memorie van Toel,

lezen: »te gereeder is men er toe overgegaan om dit middel (nl. het Siak-tractaat als uitgangspunt eener onderhandeling met Engeland te nemen) van voorziening te baat te nemen, dewijl daaraan het door de Britsche Regeering gewenschte gevolg te verbinden was, om aan den Britschen handel in Siak en onderhoorigheden meer uitdrukkelijk de gunstige bejegening te verzekeren die de Gouverneur-Generaal krachtens de wet van 3 Juli 1865 (Staatsblad n°. 99) houdende vaststelling der tarieven van in- uit- en doorvoer in Nederlandsch Indië, bevoegd is te verleenen". Engeland dus, bevreesd, dat vroeg of laat de Nederlandsche regeering ook op dat gedeelte van Sumatra de differentieele rechten zou willen invoeren, wil bij tijds daartegen waken door een tractaat. Goed! Maar kan de engelsche regeering dat niet doen op eene andere wijze, dan door ons telkens onze uitbreiding van gezag te betwisten?

Het Nederl. Gouvernement had onbetwistbaar de bevoegdheid een tractaat met den Sultan van Siak te sluiten. Alleen was het verplicht dat tractaat aan Engeland medetedeelen. Indien daarin eenige bepalingen gevonden werden in strijd met art. 1, 2 en het 1e lid van art. 3, dan had de Engelsche regeering onmiddelijk daarvan kennis moeten geven, met aanduiding van hetgeen naar haar oordeel daarin in strijd was met de bovengenoemde artikelen. Maar noch uit de gewisselde stukken, noch uit de discussiën is ons iets daarvan gebleken.

Maar er is nog meer. Reeds onder het bestaan der O. Ind. Comp. was de Sultan van Siak een vassal van Nederland. Men leze het geschrift van den Heer E. Netscher *De Nederlanders in Djohar en Siak in 1602 tot 1865*, te vinden in het XXXV deel van de *Verhandelingen van het Batav. Genootschap*. Er zijn meerdere tractaten met dat rijk gesloten vóór 1824, en deze zullen dus wel ingevolge art. 3 van het Lond. tractaat zijn medegedeeld. Engeland wist dat, moest dat althans weten, en het kan niet opgaan, om nu te zeggen, dat de uitbreiding van gezag in het oostelijk gedeelte van Sumatra in strijd zou zijn met de letter en den geest van het Lond. tractaat. Maar al eens aangenomen (des neen) dat de handelingen van het Nederl. Gouvernement inderdaad in strijd zijn met het Lond. tractaat, kan 't dan opgaan, dat de Engelsche regeering, die als koloniale mogendheid evenzeer en even goed weten kan, hoe de omstandigheden sedert 1824 veranderd zijn, dat de Engelsche regeering, zeggen wij, een beroep doet op het verouderde tractaat? De Engelsche regeering toch die soms ook verplicht is geweest, niet uit heb- of veroveringszucht haar gebied in Indië uittebreiden, ter wille van zekerheid en rust aan hare grenzen; die naburige stammen, toen eene eenvoudige tuchtiging niet genoegzaam hielp, onder geregeld Europeesch beheer moest brengen, zij kan toch niet met een eerlijk gemoed zeggen aan Nederland, dat op Sumatra in dezelfde positie verkeerde: »gij zult dat niet doen"! Ook Nederland

is dikwijls verplicht geweest — en de expeditie naar Siak was daarvan getuige — om ter wille van rust en veiligheid inlandsche staten onder geregeld beheer te brengen; ook zij werd daarbij evenmin door heb- of veroveringszucht gedreven. De expeditie naar Siak in 1857 geschiedde om de tirannie van den Sultan te beteugelen, eene tirannie die tot ontvolking van de kust zou geleid hebben, waardoor de vruchtbare streken tot eene volkomene wildernis gebracht zouden zijn; daarbij heerschte dáar verwarring en onzekerheid, en de kleinere staatjes, van het grootere rijk afhankelijk, werden op eene gruwelijke wijze mishandeld. Eindelijk had zich daar met oogluiking van den Sultan eene oneerlijken handel, een slavenhandel georganiseerd, waardoor duizenden inlanders jaarlijks naar Poeloe Pinang werden uitgevoerd. Diezelfde Sultan had aan het Engelsch bestuur te Singapore de souvereiniteit van zijn land aangeboden. Met alle recht dus trad het Nederl. bestuur tusschen beiden, om aan dien ellendigen toestand een einde te maken. En eindelijk, was het Engelsch Gouvernement dan niet overtuigd, dat de maatregelen van het Nederlandsch Gouvernement geheel en al strekten om den *eerlijken* handel van den Engelschman op dat gedeelte van het eiland te beschermen en des te zekerder te maken? Wij zeggen 't den Heer Mirandolle na: »er is een eerlijke handel die prijs stelt op bescherming, en daarom ook gaarne toegeeft dat er toezicht wordt uitgeoefend. Voor dien handel is het een voordeel, wanneer een staat tot nu bestuurd door inlandsche vorsten, gebracht wordt onder het rechtstreeksch bestuur van het Nederl. gezag. Maar er is een andere handel, die de bescherming gaarne mist, omdat hij ook daardoor van toezicht verlost wordt, en de klachten van dien handel kunnen het onderwerp niet zijn van vertoogen" [1]).

Doch indien het tractaat van '24 verouderd is, waarom — en zoo komen wij op den vorm van het onderhavige tractaat — waarom dan niet op de herziening van het Lond. tractaat gestaan? Inderdaad schijnt Engeland dat te hebben aangeboden, maar het was alweder het geniaal vernuft van den heer de Waal, om iets anders te willen, dan hetgeen andere wilden. »In de laatste dépêche van den Engelschen minister admiraal Harris", zegt de heer Fransen van de Putte, »komt voor" le favorable disposition was shown by that minister (graaf v. Zuylen) as well as by several of his predecessors so set the question at rest by a supplementary treatry of that of 1824" [2]). En de Mem. van Beantwoording zegt: »Bij de overweging dáar te lande (nl. in O. Indië) van de strekking der ontworpen overeenkomst is de vraag gerezen of herziening van het tractaat von 1824 zou moeten plaats hebben:

---

[1]) **Handelingen, blz. 1098.**

[2]) **Zie Handelingen, blz. 1127,**

»ten opzichte van geheel Sumatra;

»ten opzichte van de *sedert* 1824 *op dat eiland onder de Nederl. souvereiniteit gebrachte landen;*

»of ten opzichte van Siak en onderhoorigheden;

»Het Ind. bestuur heeft gemeend, dat het laatste de voorkeur verdiende"

»*Het Ind. bestuur heeft gemeend*"! Is 't dan het Ind. gouvernement, dat over zulk een diplomatiek belang te beslissen heeft? en is de Nederlandsche regeering dan onverbiddelijk gebonden aan diens advies? En welk motief had het Ind. gouvernement voor dat advies?

»Als redenen voor de beperking," dus gaat de Mem, v. Beantw. voort, »in den aangeduiden zin wordt opgegeven het verschil in toestand van de havens op Sumatra en de wet van 3 Juli 1865 [1]). Overigens werd in Indië de opmerking gemaakt, dat door de in het ontwerp opgenomen bepalingen betreffende de behandeling van Britsche onderdanen »»niet wordt teruggekomen op eene van onze zijde voor dat Rijk geschapen nadeelige staat van zaken, maar de thans bestaande toestand daarbij wordt bestendigd"".

't Is niet te ontkennen, dat bij eene herziening van het tractaat van '24 hetzij geheel of gedeeltelijk voor Sumatra ook de herziening van het tarief van in- uit- en doorvoerrechten ter sprake had moeten komen. De differentieele rechten zijn, waar zij geheven worden (op de Oostkust van Sumatra worden zij niet geheven) — wij schromen 't niet hier openlijk zulks te verklaren — in lijnrechten strijd met den geest van het tractaat van '24. Welnu wil het Nederlandsche Gouvernement eerlijk zijn tegen over het Engelsche, dan moet het op dat punt toegeven. Eene herziening dus van het Lond. tractaat van '24 kon en mocht niet bemoeilijkt worden door de consideratie, dat dan ook wellicht het tarief herzien moest worden. De tegenwoordige Minister van Koloniën is zeer bereid om het stelsel van differentieele rechten te laten varen, en een vrijgevig stelsel te volgen. Was hij, gelijk dezer dage gebleken is, niet met de herziening van dat tarief gereed, welk bezwaar bestond er, ook de herziening van het tractaat van '24 uittestellen, en de beide ontwerpen semel ac simul aan te bieden?

In plaats daarvan wordt een vorm gekozen, die allerongelukkigst mag heeten. Een tractaat tusschen Nederland en een zijne vassallen wordt geratificeerd door Engeland. Engeland neemt het patronage op zich over eene andere koloniale mogendheid, en die mogendheid heet Nederland! Is 't vreemd, dat vele in den lande zich aan dien vorm gestooten heb-

---

[1]) Houdende vaststelling van het tarief van in- uit- en doorvoerrechten.

ben. Is 't vreemd dat men gesproken heeft van een infra dignitatem van den Nederlandschen staat?

»Wanneer", vroeg de Commissie van Rapporteurs," de herhaalde vertoogen van Engeland, die men voor het vervolg wilde voorkomen, gericht waren tegen beweerde strijdigheid van onze handelingen met geest en letter van het met Engeland gesloten tractaat van 1824, waarom is dan thans het tractaat van Siak van 1858 als uitgangspunt tot de voorziening in de zaken van Sumatra genomen? Het heeft toch iets vreemds, om niet te zeggen iets stuitends, dat de overeenkomst met een derde, met een vassal van Nederland, tot grondslag strekt voor een tractaat met Engeland.

»De Ministers antwoordden, dat de grondslag van het tractaat geenzins in dat met Siak ligt. Niets meer is bedoeld, dan gelijk ook in den aanhef vermeld wordt, alle misverstand omtrent de uitlegging van het tractaat met Siak voor te komen; maar geheele regeling der zaken op Sumatra is toch eigenlijk het doel. Zoo het tractaat met Siak eenigzins meer op den voorgrond treedt, is dit ook daaraan toe te schrijven, dat men van Engeland's zijde oorspronkelijk heeft beweerd, dat het in 1858 overeengekomene verder ging dan het tractaat van 1824 toeliet" [1]).

De Minister van Koloniën heeft den vorm vergoelijkt, maar op eene wijze, dat wij ons overtuigd houden, dat hij in het binnenste van zijn hart dien laakte. Zie hier wat de Minister in de discussie heeft gezegd: »Wanneer zoodanige mededeeling aan partij wordt gedaan, gebeurt dit niet, opdat die partij het stuk stilletjes naast zich zou leggen en van den inhoud geen kennis nemen. Dan toch ware zoodanige mededeeling eene onzinnige formaliteit! Men keere het geval om. Men neme aan, dat de Nederlandsche handel van Riouw hetzelfde belang bij den handel op Malakka had als de Singapoersche handel bij de O. Kust van Sumatra; men stelle, dat de Engelsche regeering in een contract met inlandsche vorsten op Malakka eene bepaling had opgenomen, die ons niet behaagde; zou dan de Nederlandsche regeering als haar het contract werd medegedeeld, moeten zeggen: »»gij deelt ons deze zaak wel mede, maar wij mogen er niet tegen opkomen?""
Wanneer dergelijk stuk wordt medegedeeld geschiedt dit met de stilzwijgende bedoeling, dat de partij, die belang heeft bij de zaak van het stuk kennis neme, en indien zij meent, dat hare rechten door dit stuk worden tekort gedaan, dat zij het recht heeft daar tegen reclames te doen gelden."

Nu komt het ons voor, dat er een hemelsbreed verschil is tusschen *mededeeling* en *goedkeuring*. Een meêgedeeld tractaat kan bepalingen bevatten, die de tegenpartij hinderen; daaruit zal eene gedachte wisseling ontstaan. Kan de tegenpartij niet overreed worden, dan kan daaruit zelfs verkoeling en ten laatste nog erger uit voorkomen. Maar indien van beide

[1]) Voorl. Verslag, blz. 18.

zijde wordt toegegeven, dan kan het tractaat herzien worden, en op die wijze de ontstane geschillen uit den weg geruimd worden; maar eene ratificatie van een tractaat met een vassal door de andere mogendheid is zeker de minst gewenschte vorm.

»Er is geene sprake van goedkeuring of bevestiging van het tractaat van 1858 met Siak gesloten. Dat tractaat wordt alleen aangehaald, en juist die aanhaling is het beste bewijs van stilzwijgende erkenning" zegt de Minister van Koloniën [1]. *Acutius quam verius!* Hoe vangt het tractaat aan? »Zijne Majesteit, de Koning der Nederlanden, en Hare Majesteit, de Koningin van het Vereenigd Koningrijk van Groot Brittanie en Ierland, verlangende alle misverstand te voorkomen tusschen hunne respectieve ambtenaren, autoriteiten en onderdanen in O. Indië omtrent de uitlegging van het op den 1sten Febr. 1858 tusschen het Nederlandsch Gouvernement en den Sultan Siak Srie Indrapoera gesloten tractaat, zijn overeengekomen" enz.

Uit deze premisse blijkt ten volle, dat het tractaat tot misverstand aanleiding had gegeven,..... tusschen de beide Gouvernementen? Neen tusschen de ambtenaren der respectieve regeeringen, en daarom wordt dat tractaat als uitgangspunt genomen van eene onderhandeling. Maar juist daarom is het ook om die reden stuitend voor ons nationaal eergevoel. En hoe de Minister zeggen kan, dat »juist die aanhaling het beste bewijs is van stilzwijgende erkenning", begrijpen wij niet. Het is stuitend voor het gevoel van Nederland, dat geschillen tusschen Engelsche en Nederlandsche ambtenaren door een tractaat moeten beslecht worden. Hier is en mag geene kwestie zijn tusschen ambtenaren, maar tusschen twee Gouvernementen, en hoe de beide regeeringen – maar vooral hoe de Nederlandsche regeering zich die opvatting van de Engelsche ambtenaren kan aantrekken begrijpen wij niet. 't Is en blijft bovendien stuitend, dat een tractaat van Nederland met een vassal een uitgangspunt moet zijn voor een tractaat tusschen de beide mogendheden.

En nu nog een enkel woord over den inhoud. Hier ontmoeten wij voornamelijk den heer Mirandolle. »Wanneer ik mij verzet tegen den inhoud van het tractaat, dan is 't niet, omdat daardoor een andere toestand geboren wordt. De regeering zegt: wij doen niets anders dan het bestaande bestendigen, en dat is tot op zekere hoogte juist; doch mijn bezwaar is, dat het noodeloos is, terwijl reeds onze wetgeving die bepalingen bevat, rechten aan Engelsche onderdanen toe te kennen bij tractaat. Ik ben een groot voorstander van de toepassing der liberale beginselen van wetgeving, zoowel op het burgerlijk als handelsrecht, zoowel voor den vreemdeling als voor den Nederlander, maar ik wensch die gelijkstelling bij de wet en

---

[1]) Hand. 1185.

niet bij tractaat. En hetgeen vroeger bij de wet gedaan is, wil men nu bij tractaat. Wat zal het gevolg daarvan zijn? Indien nu een Engelschman, of welke vreemdeling ook, meent, dat door ons Gouvernement de wet ten zijnen opzichte verkort is, of de wet ten zijnen nadeele toegepast, dan heeft hij recours tot den rechter, die onze wet zal hebben toe te passen. Maar wanneer wij dit tractaat zal hebben aangenomen, zal hij geen recours nemen tot onze rechtbanken, maar tot zijn Gouvernement, en wij zullen vertoogen ontvangen van dat Gouvernement. En wanneer wij nu niet ingenomen zijn met de vertoogen, die wij van de Engelsche zijde ontvangen, hoe zal het dan later gaan? Indien Engeland of welke vreemde mogendheid ook, nu eenig vertoog tot ons mocht richten op grond, dat wij een vreemdeling in minder goede positie hebben gebracht dan onze wet toelaat, zullen wij antwoorden: dit betreft eene zaak van inwendige huishouding, waarbij wij de inmenging van eene vreemde mogendheid niet toelaten. Maar wanneer wij dit tractaat aannemen, en wanneer wij dan een vertoog ontvangen van de Engelsche regeering, zullen wij ons moeten verontschuldigen, en telkens hebben te bewijzen, dat wij onschuldig zijn. Is dat wenschelijk? enz." [1])

Het betoog van dien Spreker is onjuist, en gaat te ver. Terecht is hem dan ook door den heer 's Jacob opgemerkt, dat een tractaat als een bilateraal contract is te beschouwen, waarvan niet eenzijdig kan worden teruggekomen, terwijl beroep op eene bestaande wet daarom niet opgaat, omdat het eenzijdig gewijzigd kan worden. Men vindt dan ook dergelijke bepalingen in schier alle tractaten terug.

Maar de heer Mirandolle gaat te ver, wanneer hij beweert, dat na de aanneming van het tractaat de vreemdelingen zich tot zijn Gouvernement zal wenden, wanneer hij zich te beklagen heeft over de Nederlandsche regeering, en dat in het tegenovergestelde geval deze elk vertoog van de Engelsche zijde zal kunnen afwijzen door de verklaring, dat zulks eene zaak is van inwendige huishouding, waarbij vreemde inmenging niet geoorloofd is. Wij meenen dat de ervaring al meermalen geleerd heeft, dat aan zulk een beroep op inwendige huishoudelijke regeling al zeer weinig waarde wordt gehecht, en dat de vreemde mogendheid, vooral wanneer zij over meerdere macht te beschikken heeft, door zulk een beroep niet afgeschrikt zal worden!

Van meer belang is hetgeen de heer Fransen van de Putte opmerkte, dat aan dit tractaat het beding van reciprociteit ontbreekt voor onze Nederlanders op Malakka [2]). Al deelen wij evenmin als die Spr. in de vrees, dat Engeland een anderen gedragslijn zal volgen, dan hetgeen het van

[1]) Hand. blz. 1098, *sq.*
[2]) Hand. blz. 1127.

Nederland eischt, toch meenen wij, dat in een tractaat als in het onderhavige de reciprociteit niet uit het oog verloren had mogen worden.

Nog iets. Gelijk bekend is zijn ter elfder ure de verklaringen, die ter gelegenheid van het Siak-tractaat door de beide Gouvernementen onderling gewisseld zijn, publiek gemaakt. Daarin wordt ten opzichte van het rijk van Atsjin aan Nederland meerdere vrijheid gegeven dan de nota van 1824, waarover wij boven spraken, toestond. Waarom wordt die verklaring niet opgenomen in de tekst van het tractaat zelf? 't Is waar art. VII geeft bedektelijk hetzelfde te kennen, maar zonder de verklaring zou het twijfelachtig kunnen geacht worden, of wel degelijk terug gekomen was van de beperkende bepaling van de nota bij het tractaat van 1824 uitgewisseld. Wij weten wel, dat die verklaringen dezelfde verbindbare kracht hebben als het tractaat, toch zou 't beter zijn geweest ze in den tekst opgenomen te hebben, te meer daar de verklaringen zelve aanvankelijk niet voor publiciteit bestemd schenen, en slechts op aandrang der Tweede Kamer ten slotte openbaar zijn geworden.

Nu wij toch over die verklaringen spreken, willen wij gaarne onze tevredenheid uitdrukken, dat daarin onzerzijds de belofte is afgelegd tot het volgen van een meer vrijzinnige handelsstelsel. In de Engelsche wordt zeer duidelijk gezinspeeld op de afschaffing van de differentiëele rechten, en het antwoord der Nederlandsche regeering, ofschoon daarin het woord niet genoemd wordt, is een terugslag op de Engelsche zinspeeling, die duidelijk genoeg is. Eene liberale handelswetgeving achten wij heilzaam, vooral in het belang van den consument, maar zeker niet minder voor de ontwikkeling van den handel zelf. De heffing van differentiëele rechten is, naar ons oordeel, *que cela ne déplaise à Messieurs les fabricants de Twente*, in strijd met de beginselen van eene liberale handelswetgeving, en wij zullen ons gelukkig achten, indien wij ons in de eindelijke afschaffing daarvan zullen kunnen verheugen.

De connexiteit. Bij al de bezwaren, die tegen de beide tractaten geopperd werden, was de kwestie der connexiteit tusschen de tractaten onderling niet de minste. Het Voorl. Verslag wordt daarmeê geopend. »Bij de overweging van de wetsontwerpen tot goedkeuring der met Groot-Brittanie gesloten tractaten wegens den afstand der Nederlandsche bezittingen ter kuste van Guinea en wegens de toepassing van het tractaat met den Sultan van Siak van 1858 werd in alle afdeelingen de vraag op den voorgrond gesteld: is er verband tusschen deze beide verdragen? Maken zij te zamen met het tractaat ter bevordering van vrije arbeiders in Suriname een geheel uit? Zoo ja, is dat verband dan van zoodanigen aard, dat, als de goedkeuring van een der tractaten, bijv. dat wegens de

kust van Guinea geweigerd werd, de beide overige zouden vervallen? Of is het aan te nemen, dat ook dan de ratificatie van de twee overblijvende tractaten of een daarvan door de wederzijdsche regeeringen volgen zal? Te meer moest omtrent deze punten twijfel ontstaan, omdat wel in eene der Memorien van Toelichting gesproken wordt van »»gelijktijdig gevoerde onderhandelingen over koloniale aangelegenheden in drie werelddeelen,"" maar dan toch het tractaat wegens de kust van Guinea de dagteekening draagt van 25 Febr. 1871, terwijl de beide overige reeds den 8 Sept. 1870 gesloten waren. Moesten de tractaten wegens Siak en wegens den invoer van koelies in Suriname als eene soort van aequivalent voor den afstand der kust van Guinea worden beschouwd, dan had ongetwijfeld de aard der zaak medegebracht, dat het sluiten der drie tractaten op den zelfden dag plaats vond." De Commissie van Rapporteurs vond die zaak van genoeg gewicht, om haar in de conferentie met de Ministers, waartoe zij krachtens het huish. reglem. der Kamer de bevoegdheid had, te bespreken. De Ministers gaven bij die gelegenheid te kennen dat »gedurende de onderhandelingen allengs het denkbeeld ontstaan was, om de drie tractaten .... met elkander in verband te brengen en *als het ware één geheel te doen uitmaken*," dat, toen het Siak-tractaat, en dat betrekkelijk de koelies gereed waren, dat wegens de kunst van Guinea eenige vertraging ondervond, »onder anderen veroorzaakt door het bepalen der schadeloosstelling," en dat kort daarna de aftreding van den vorigen Minister plaats had, tengevolge waarvan de onderteekening ook eerst later kon geschieden. »Intusschen is het laatste woord in onderhandeling geweest, dat de drie tractaten met elkander staan of vallen." De regeering gaf in hare Memorie van Beantwoording nadere inlichtingen, die wij hier in extenso afdrukken:

»Aanvankelijk is slechts sprake geweest van gelijktijdige behandeling van de koelie- en Siak-conventien.

»Met de regeling van de aangelegenheden der immigratie in Suriname en die betreffende Sumatra, waartoe overeenkomsten tusschen Engeland en Nederland noodig werden gekeurd, ook de afstand van de Kust van Guinea in verband te brengen, kon niet aangaan, toen nog slechts gedacht werd, overeenkomstig de voordracht van den Minister de Waal aan den Koning van 17 April 1869, aan afstand in het algemeen en toen dus nog (ook in verband tot de onderstelling, dat de bezittingen ter Kuste begeerd werden door eene andere Mogendheid) geen reden bestond, om de verwezenlijking van het denkbeeld meer bepaaldelijk te verwachten van Engeland.

»Toen op voordrachten, van bovengenoemden Minister, van 21 Mei en 16 Junij 1870, omtrent het verlaten of afstaan van de Nederlandsche bezittingen ter kuste van Guinea machtiging is verkregen om deswege met de

Regeering van Groot-Britannie in onderhandeling te treden, zijn daarvan in de eerste plaats het gevolg geweest vertrouwelijke besprekingen tusschen de Ministers van Buitenlandsche Zaken en van Kolonien en den Britschen gezant, — zich aansluitende, naar het schijnt, aan besprekingen tegen het einde van het voorgaande jaar gevoerd.

»Op de besprekingen is gevolgd eene nota aan den Britschen gezant, van 11 Julij 1870, waarbij, na te hebben herinnerd aan de bewuste besprekingen en de daarbij gebleken overeenstemming omtrent de wenschelijkheid, dat door eenheid van bezit en bescherming eene gedurige aanleiding mocht worden weggenomen van belemmering der maatregelen van weêrszijden in het belang der orde en van het welzijn der bevolkingen ter Kuste genomen — de voorwaarden zijn opgegeven, waarop Nederland zijne rechten ter Kuste aan Groot-Brittannie zou kunnen afstaan.

»Later is, onder dagteekening van 12 Augustus 1870, aan den Britschen gezant het ontwerp van eene hiertoe strekkende overeenkomst aangeboden.

»Inmiddels waren gereed gekomen de tractaten wegens de Britsch-Indische koelies en wegens Siak.

»Bij de bovengemelde nota van 12 Augustus 1870, verklaarde de Nederlandsche regeering zich bereid tot de onderteekening van beide, die dan ook op den 8sten September 1870 plaats vond.

»Van de zijde der Britsche Regeering werd te kennen gegeven, dat het hare bedoeling was, dat *de beide tractaten* te zamen zouden staan of vallen.

»In verband met die verklaring en met eenige aanmerkingen, die in Engeland waren gemaakt omtrent den inhoud van het ontworpen tractaat wegens den afstand der kust van Guinea, is aan den Britschen gezant eene nota gezonden, gedagteekend 28 September 1870, waarin is te kennen gegeven: dat de Nederlandsche Regeering van hare zijde wel wenschte eene gelijke solidariteit te kunnen aannemen tusschen het tractaat wegens de kust van Guinea en dat betreffende Siak, als beide betrekking hebbende tot territóriale rechten in overzeesche bezittingen, waarvan eene gelijktijdige behandeling met de Staten-Generaal eigenaardig scheen. Eenige wijziging van de ontworpen overeenkomst werd daarbij tevens in overweging gegeven, welke aan de Britsche bezwaren kon te gemoet komen, en bespoedigde afdoening der zaak in de hand werken.

»Op de nota van 28 September is door den Britschen gezant geantwoord onder dagteekening van 24 October.

»Daarbij werd een ontwerp van overeenkomst gevoegd, herzien en gewijzigd in den dezerzijds aangegeven zin, en tevens de verklaring gegeven, dat de gezant, gemachtigd zijnde tot onderteekening, de aanwijzing van tijd en plaats daarvoor zou te gemoet zien.

»Te gelijk echter werd eene mededeeling van Lord Granville ter kennis van de regeering gebracht, volgens welke elk bezwaar tegen den inhoud

der overeenkomst thans was uit den weg geruimd en tot de sluiting kon worden overgegaan, zoodat aanbieding aan de Staten-Generaal te gelijk met de koelie- en Siak-tractaten mogelijk werd gemaakt, onder opmerking voorts, dat wel te verstaan was, *dat de drie overeenkomsten te zamen zouden staan of vallen.*

»In verband met die mededeeling, gaf de toenmalige Minister van Buitenlandsche zaken den 27sten October den Minister van Koloniën in overweging, de tot het bedoelde einde gevorderde gemeenschappelijke voordrachten aan den Koning te doen opmaken. Daaraan is onmiddelijk voldaan, zoodat de betrekkelijke voordracht den 20sten October daaraanvolgende aan den Minister van Buitenlandsche Zaken is aangeboden. Na de ontvangst der stukken, maakte de Minister Roest van Limburg echter, in verband tot zijn inmiddels ingediend verzoek om ontslag, bezwaar, verder tot behandeling der zaak mede te werken, die dan ook, in den boven beschreven toestand, aan de opvolgende Ministers is overgedragen.

»Na deze aanwijzingen gelooven de ondergeteekenden dat over duisterheid en onzekerheid niet meer met grond zal zijn te klagen en dat de overlegging van stukken overbodig wordt, die, voor zooveel de adviesen van den Raad van State betreft, met aangenomen regelen in strijd zou wezen en, met betrekking tot de diplomatieke nota's om hun veelal zeer vertrouwelijk karakter, metterdaad niet wenschelijk is".

Hieruit blijkt dus: dat »bij de onderteekening op 8 Sept. 1870 der tractaten betreffende Siak en de Britsch-Indische koelies de Engelsche regeering te kennen gaf, dat volgens hare bedoeling *die beide* tractaten te zamen zouden staan of vallen. — Daarentegen gaf de Nederl regeering den 28 Sept. 1870 haren wensch te kennen, dat »»solidariteit"" wierd aangenomen tusschen het tractaat over de Kust en dat betreffende Siak.— De Nederl. regeering heeft derhalve door het vorderen van connexiteit, waar die van Engelsche zijde niet werd geeischt de vrijheid der St. Gener. in het beoordelen der tractaten belemmerd, terwijl daarenboven door eene min juiste voorstelling van feiten het voorloopig onderzoek is bemoeilijkt" [1]).

Die connexiteit is eene duistere zaak. Welk verband bestaat tusschen het Siak-tractaat en dat betreffende de Britsch-Indische koelies? Was hier sprake van eene soort van compensatie? Aan welke zijde was dan het voordeel, aan welke het nadeel? Wij begrijpen het verband tusschen het Siak tractaat en dat betrekkelijk den afstand der Kust. Maar tusschen die betreffende Siak en de koelies is ons het verband niet duidelijk.

Bovendien waarom connexiteit gebracht tusschen de tractaten? Welke ratio legis zat daar over? En ware 't niet verstandiger geweest de tracta-

---

[1]) Eindverslag.

ten betrekkelijk Siak en den afstand der kust van Guinea in een en hetzelfde tractaat samen te smelten, zoodat terwijl Nederland ten gunste van Engeland afstand deed van eene zijner nederzettingen, waarvan het bezit geen voordeel meer gaf, Engeland van zijne zijde aan Nederland de vrije beweging op geheel Sumatra toestond? Die connexiteit werd dan ook door al de sprekers in de Tweede kamer sterk gelaakt, en de schuld daarvan aan de »zelfgenoegzaamheid en overmoed" van den minister de Waal geweten. Doch ook de tegenwoordige ministers ontgingen de berisping niet van den heer Fransen van de Putte; »men vergete niet", zeide hij »dat het tractaat van de Kust niet was geteekend bij het optreden van dit kabinet, en en dat de Engelsche onderhandelaren een beroep door de nieuwe ministers gedaan op de moeilijkheden bij de vertegenwoordiging te ontmoeten, zouden hebben moeten begrijpen" [1]).

Wij hebben onbeschroomd onze grieven tegen het Siak-tractaat ontwikkeld. Ons blijft de vraag te beantwoorden, is de verwerping door de Tweede Kamer gerechtvaardigd?

Wij ontkennen niet, dat zoowel het uitgangspunt als de vorm en vooral de connexiteit ten eenemale onstaatkundig en verkeerd is geweest. Maar daar tegenover staan voordeelen, waarvoor wij het oog niet mogen sluiten. Het argument, dat door den heer 's Jacob min of meer op den voorgrond is gesteld, »dat wij hier staan tegenover eene overeenkomst met eene groote mogendheid, die wel is waar niet dreigt met mitrailleuses of getrokken geschut, maar die toch buiten Europa nog altijd den hoogsten toon voert," geldt bij ons volstrekt niet, en de Spr. zelf is aan het slot zijner rede daarvan ook afgeweken, toen hij van de welwillende politiek van Engeland gewaagde. Maar bij ons wegen de bepaalde voordeelen van het tractaat nog grooter dan de grieven, die wij tegen den vorm en de connexiteit koesteren.

De Engelsche regeering diende, gelijk wij boven zagen, vertoogen op vertoogen bij de Nederlandsche regeering in. Van haar standpunt uit verzette zij zich tegen elke uitbreiding van het Nederlandsche gezag op Sumatra, en zij stelde zich altijd in de bres voor de klachten van Singapoersche kooplieden. En noch de uitmuntende weerlegging, waarmeê in 1863 de toenmalige regeering hare klachten beantwoordde, noch de nota, die in lateren tijd onderscheidene feiten van ongeoorloofden handel ter harer kennis bracht, kon haar terughouden. De vriendschappelijke verhouding tusschen de beide mogendheden, in den Indischen archipel van zooveel belang, zou bij een langer onverhoord laten der klachten wellicht gevaar geloopen hebben. En

---

1) Handelingen blz. 1124.

nu vragen wij met allen ernst: is het niet beter, dat Engeland van zijne zijde door een tractaat belooft afstand te doen van dergelijke vertoogen? Is het voor Nederland niet van het grootste gewicht, dat het voortaan geheel vrij is in zijne beweging op dat eiland, dat van lieverlede in belangrijkheid voor handel en nijverheid wint? En is 't niet van gewicht, dat de beperkende bepaling ten opzichte van Atsjin eindelijk opgeheven wordt? Want hoe vrij, naar ons oordeel, Nederland, ook met het traktaat van 1824 in de hand, zich nu reeds op Sumatra mag bewegen, de onafhankelijkheid van het rijk van Atsjin mag het niet aanranden. En toch is Nederland verplicht volgens hetzelfde traktaat van 1824 te waken tegen slavenhandel en zeerooverij, en hoe kan het aan die verplichting voldoen, als het het gebied van den Sultan van Atsjin, van waaruit het meest de ongeoorloofde handel gedreven wordt, moet ontzien? Naar ons oordeel heeft de heer Cremers in zijne rede zeer terecht aangevoerd: »In de bij het tractaat van 1824 behoorende nota's, met gemeen overleg behandeld, gezamenlijk opgemaakt, uitgewisseld en dus verbindend, wordt bepaald, dat het Nederl. gouvernement zal zorgen, dat Atsjin, zonder iets van zijne onafhankelijkheid te verliezen, den zeevaarder en handelaar *bestendig* veiligheid aanbied. De Nederl. regeering mag echter volgens diezelfde bepalingen geen vijandige maatregelen omtrent het koningrijk Atsjin nemen. Hoe men tot het vaststellen van die bepalingen gekomen is, kan ik niet begrijpen. In een der meest barbaarsche staten, waar menschenvleesch nog tot de lekkernijen behoort, zijn wij verplicht een streng en bestendig politie-toezicht te houden, doch wij moeten dat doen, zonder vijandige maatregelen te nemen. Hoevele gevaren kunnen er niet uit dergelijke, zich over en weder vernietigende bepalingen voortkomen?"

Bovendien mogen wij niet uit het oog verliezen, dat de grenzen van het rijk van Atsjin onmogelijk zuiver zijn te regelen. Door de beperkende bepalingen van de nota, die bij het traktaat van 1824 is uitgewisseld, verbindende te houden zou Engeland al zeer licht de aanranding onzerzijds van een dier kleine rijkjes, die volgens den gebieder van Atsjin tot zijn territoir behoort, als eene krenking van het traktaat van 1824 kunnen beschouwen, al kon men zich hier te lande ook beroepen op feiten, waar uit blijken zou, dat die staatjes niet tot het gebied van Atsjin behoorden. En nu vragen wij met allen ernst nog eens: Is 't dan niet van het grootste belang, dat Nederland de meest volkomene vrijheid van handelen heeft op Sumatra? en weegt dan dat groote voordeel niet allezins op tegen al de grieven, die zeer terecht tegen de regeering zijn gericht geweest, over de wijze, waarop zij deze zaak heeft behandeld. Die vrijheid van beweging en de opheffing van de beperkingen, voortvloeiende uit het tractaat van 1824 en daarbij behoorende nota's, is Nederland thans zoo door art. VII als door de nota's gewaarborgd. Art. VII luidt »All the provi-

sions of the present convention shall apply tot any native state of Sumatra, other than the Kingdon of Siak Srie-Indiapoera and its dependencies wich may hereafter by means of treatries similar to that of February 1, 1858 or otherwise, become dependent on the Crown of Netherlands". En de Engelsche nota luidt: »Her Majesty considering the assurance which was required and given in the notes exchanged between the British and Netherlands Plenipotentiaries at the time of the signature of the treaty of March 17th. 1824 concerning the protection to be given by the Netherland Government to the trade of Europeans in the Kingdom of Acheen, and admitting that His Majesty, the King of the Netherlands, in order to fulfil that task, may be obliged to extend the influence of the Netherlands over the aforesaid Kingdom, will not oppose the conclusion of any treaty which may bring that Kingdom into relations with the Netherlands similar to those entered into by the Sultan of Siak Sree Indrapoora by the treaty of February 1 1858, it being, however, distinctly understood, that, if the Kingdom of Acheen shall at any time become a dependency of the Crown of the Netherlands, the stipulations of the present convention shall be applicable to that Kingdom".

Te recht heeft de heer Fransen van de Putte zijne rede aldus geresumeerd, en wij sluiten ons geheel bij hem aan.

»Mij resumeerende kan ik geen woorden vinden, sterk genoeg om mijne afkeuring uit te spreken over de onderhandelingen, door het vorig kabinet gevoerd en speciaal over die van den vorigen minister van kolonien.... Maar geroepen, om over die tractaten het *voor* of *tegen* uit te spreken, zonder, omdat het tractaten zijn, ze door amendementen te kunnen verbeteren, en bij de herinnering aan vroegere verantwoordelijkheid en omstandigheden, die hier niet alle ter sprake kunnen gebracht worden, heb ik den moed niet de verantwoordelijkheid op mij te nemen om, met het oog.... op onze belangen op Sumatra, op ons politiek standpunt in Europa — met het woord *tegen* op de oproeping des voorzitters te antwoorden, en evenmin om daartoe te adviseeren."

Ten slotte nog één woord. Ten gevolge van de aanneming van het tractaat betrekkelijk den afstand der kust van Guinea en de verwerping van dat van Siak door de Tweede Kamer, heeft deze feitelijk geweigerd het verband en de connexiteit der tractaten te erkennen. Doch de vraag mag nu worden gedaan: wat nu? De regeering, die meer dan eenmaal streng zich gehouden heeft aan hare verklaring, dat de drie tractaten met elkander staan of vallen, moet nu haar standpunt vasthouden, wil zij niet van groote lichtzinnigheid beschuldigd worden. Het tractaat betrekkelijk den afstand van de Kust door de Tweede Kamer aangenomen *moet* naar de Eerste

Kamer gezonden worden.De regeering heeft aan deze schriftelijk verzocht de behandeling uit te stellen, en na eenig debat is daartoe besloten. Wij meenen, dat daarmeê de regeering hier goed gehandeld heeft. Wat toch zou de Eerste Kamer hebben moeten doen met het haar toegezonden tractaat, en welke houding had de regeering daarbij moeten aannemen? Deze had, met het oog op de door haar op den voorgrond gestelde connexiteit, tot verwerping moeten adviseeren, en gene had vermoedelijk ook daartoe moeten besluiten. Wat zou daarvan het gevolg zijn? Dat van een nieuw tractaat betrekkelijk Sumatra niets gekomen zou zijn, hoe wenschelijk dat ook is, en dat de regeering het ook niet gewaagd zou hebben met een ander voorstel betrekkelijk den afstand der Kust voor den dag te komen. Het is nu duidelijk dat de regeering nieuwe onderhandelingen met Engeland heeft aangeknoopt, en dat zij hoopt, het nieuwe tractaat weder in behandeling te brengen bij de Tweede Kamer. Het reglement van orde van de Eerste Kamer schijnt niet te verbieden, even als dat der Tweede Kamer, een in eene zitting onafgedaan wetsontwerp in eene volgende te behandelen. De Eerste Kamer kan dus het tractaat betrekkelijk den afstand der Kust in de volgende zitting behandelen, wanneer ook het thans bij het engelsche en nederlandsch gouvernement nog in behandeling zijnde tractaat betrekkelijk Sumatra, na door de Tweede Kamer te zijn behandeld, bij haar inkomt

Doch indien onze gissing bewaarheid is, dat tusschen de beide gouvernementen over een nieuw tractaat betrekkelijk Sumatra wordt onderhandeld, dan hopen wij dat de Nederl. regeering op eenen herziening van het tractaat van 1824, zij het ook alleen betrekkelijk Sumatra, zal aandringen, en dat zij ook de tegen het verworpen tractaat aangevoerde grieven niet zal voorbijzien.

Juli 1871, E.

SPROKKELINGEN UIT HET VERSLAG VAN DE KAMER VAN KOOPHANDEL TE BATAVIA over 1869.

Van onze belangstelling in de verslagen van de Kamer van Koophandel te Batavia, waarvan reeds meerdere jaargangen van het Tijdschrift voor Nederl. Indië getuigenis dragen, willen wij thans weder een bewijs geven door eenige bijzonderheden uit het verslag dier Kamer over 1869 mede te deelen.

Wij vangen aan met hulde te brengen aan den ijver van meergenoemde Kamer. De verscheidenheid der onderwerpen door haar in den loop van het jaar 1869 behandeld bewijzen, dat geene zaak van gewicht hare aandacht ontsnapt is. In bonte mengeling vinden wij nu eens over het zakelijk recht in de vorstenlanden en de internationale suikerconventie of de stoomverbinding met Australië en de daarmede verbonden handel op dat werelddeel, dan weder de productie-kosten van de particuliere Java-koffie en de suiker-industrie of nieuwe uitwegen over het djatihout door haar behandeld. Vooral munten hare verslagen uit door de mededeeling van de over de verschillende onderwerpen gewisselde schrifturen, zoodat de lezer dadelijk zich op de hoogte kan stellen van de zaken zelve. In vele opzichten mogen de verslagen van de Bataviasche Kamer van Koophandel tot voorbeeld strekken van onze vaderlandsche kamers van Koophandel. Het ligt in den aard der zaak, dat wij een overzicht gevende van de verrichtingen der Kamer, zooals deze ons medegedeeld worden in haar

Verslag, ons slechts bij enkele hoofdpunten kunnen bepalen, hoofdpunten die betrekking hebben tot de staatkundige kwestiën van den dag.

Een der merkwaardigste onderwerpen betreft de kwestie in hoeverre 't aan *vreemde* schepen geoorloofd is producten elders te laden dan in havens voor den algemeenen handel opengesteld. Reeds in 1866 had de Kamer van Koophandel zich met deze zaken bemoeid. De Ind. Regeering had bij besluit van 8 Dec. 1866 de bovengemelde vraag ontkennend beantwoord op een desbetreffend verzoek van de firma Morgan, Melbourne & C°., om met Bremer schepen suiker te Tagal, Pekalongan en Plawangan te laden. In dat besluit der Ind. Regeering wordt tevens het advies van den direkteur der middelen en domeinen medegedeeld, dat wegens den milden geest, die er in doorstraalt, hier wordt afgedrukt

„dat tegen de inwilliging van bovenbedoeld verzoek bij hem geene bedenkingen bestaan;

. . . .

dat het zijns inziens de bedoeling niet kan zijn, om artikel 39 van het reglement op de inkomende en uitgaande rechten (staatsblad 1818 n°. 58), in dien zin op te vatten, dat de ambtenaar, aan wien het beleid der recherche is opgedragen, niet zou bevoegd zijn om bijzondere redenen in het belang van den handel, toe te staan goederen te laden of te lossen op andere plaatsen dan aan het tolkantoor, of om vaartuigen zonder afwijking het tolkantoor voorbij te doen varen;

„dat anders daaruit eene eindelooze bemoeilijking van den handel zou voortvloeien;

„dat aangezien zoodanige lading steeds uit ruwe goederen (produkten) bestaat, dergelijke vergunning slechts kan worden verleend bij bijzondere drangredenen, of voor goederen, waarbij 's lands belangen geen gevaar loopen;

„dat het hem voorkomt, dat artikel 8 der instruktie voor de kontroleurs der inkomende en uitgaande regten (staatsblad 1826 n°. 61), hier eenigzins van toepassing is;

„dat het noodzaken van den handel, om ruwe goederen eerst over land of met prauwen van de bijhavens of geschikte laad- of losplaatsen te doen overbrengen naar het tolkantoor ter hoofdplaats, om ze aldaar ter reede der hoofdplaats te laden, zware kosten te weeg brengt;

„dat de hoofden van gewestelijk bestuur buiten de drie hoofdplaatsen op Java en Madura, als belast met het hooger toezicht over- en het beleid der recherche en de kontroleurs der inkomende en uitgaande regten, op de drie hoofdplaatsen, het best in staat zijn om te beoordeelen, wat in verband met

hunne overige werkzaamheden en de hun ten dienste staande middelen, in deze behoort te worden toegestaan;

„dat indien de in deze bedoelde vergunning niet aan schepen wordt verleend, zulks evenmin aan prauwen kan worden toegestaan";

Geheel in strijd met dit advies was dat van den Procureur-Generaal, dat wij om der onpartijdigheids wille hier laten volgen, zoo als het in het meer vermelde besluit van 8 Dec. 1866 wordt vermeld.

„dat wel is waar het vrije handelsverkeer door eene regeling als door den direkteur voornoemd bedoeld, zal worden gebaat;

„dat het echter met de voorschriften, vervat in artikel 6 van het koninklijk besluit van 8 Augustus 1850 (staatsblad n°. 42), in verband beschouwd met artikel 130 van het regerings reglement [1]) en met de belangen der kustvaart in strijd is, wanneer aan vreemde schepen wordt vergund, ook te lossen en te laden op andere plaatsen dan daartoe voor hen zijn opengesteld;

„dat het de wil is geweest van den wetgever, om aan den kustvaarder in Indië eenige voorrechten te geven boven andere vaartuigen, en dat alleen de nederlandsche vaartuigen die voorrechten zouden deelen;

„dat aan dit beginsel, dat steeds is gehuldigd geworden, te danken is geweest het voorschrift, vervat in staatsblad 1838 n°. 17, houdende, in verband tot staatsblad 1825 n°. 48, dat geene andere produkten, dan die van het gouvernement, zelfs niet die van de nederlandsche handel-maatschappij in eene der havens van Java, buiten de drie toenmaals voor den algemeenen handel opengesteld, mogen worden afgeladen in andere vaartuigen dan in kustvaartuigen of in prauwen;

„dat alzoo aan vreemde schepen geene vergunningen mogen worden verleend, om produkten elders op Java in te laden, dan op de voor den algemeenen handel opengestelde plaatsen;

„dat met opzicht tot andere schepen, die vergunning alleen te pas kan komen, met het oog op 's lands fiskale belangen, en dat daaromtrent aan den directeur der middelen en domeinen, uit den aard zijner betrekking de beslissing kan worden overgelaten."

De Ind.-regeering volgde het advies van den Proc. Generaal

„Is goedgevonden en verstaan.

Eerstelijk: Tot regel te stellen, dat aan vreemde schepen niet kan wor-

---

[1]) Art. 130 Reg-Regl. zegt: „De havens van Nederl. Indië, geopend voor den algemeenen handel, zijn toegankelijk voor de schepen van alle volken, met welke het Koningrijk der Nederlanden in vriendschap is, behoudens de naleving der algemeene en plaatselijke verordeningen.

„In andere havens worden alleen toegelaten inlandsche vaartuigen en die tot de kustvaart gerechtigd zijn".

den vergund, produkten elders te laden, dan in de havens, die voor den algemeenen handel zijn opengesteld.

„Ten tweede: Aan den directeur der middelen en domeinen te kennen te geven, dat aan hem wordt overgelaten de beslissing, of met het oog op de bewaking van 's lands rechten, aan de schepen, die tot de kustvaart in Nederlandsch-Indië gerechtigd zijn, kan worden vergund produkten in te nemen in havens en op plaatsen, waar geen tol-kantoren gevestigd zijn".

Tegen dit besluit kwam de Kamer v. Kooph. op, en hare betoogen werden opgenomen in het jaarverslag over 1866. Drie jaren lang wachten zij te vergeefs op eene wijziging in de zienswijze der Ind. regeering, en in 1869 besloot zij op nieuw haar stem te doen hooren niet alleen in het belang van handel en scheepvaart, maar ook in het belang van den staat.

Een paar feiten waren over haar de aanleiding tot deze vernieuwde aandrang bij de regeering. Immers »de suiker van Wonopringo, waarvan de afscheping te Pekalongan, eene voor den algemeenen uitvoer-handel opengestelde haven, plaats heeft, en de suikers van Tjomal en Bandjardawa, waarvan de aflading op de voor den uitvoerhandel gesloten Tagalsche kustplaatsen Plawangan en Oeloedjamie geschieden moet, werden in twee kort op elkander gehouden veilingen respectievelijk gemiddeld gerealliseerd voor *f* 14.60 à *f* 13.70 en *f* 13.80 de pikol N. 14, aantoonende een prijsververschil van 70 à 80 cents per pikol, hetwelk bij de onveranderde omstandigheden der markt en bij de identieke hoedanigheden der suikers eenig en alleen zijne verklaring vindt in de schaarschte van *nationale* scheepsgelegenheid, in verband tot de onzekerheid of opheffing zou worden verleend van het verbod, om met vreemde schepen ter kust van Tagal te laden."

Hoezeer het particulier belang niet alleen, maar ook het staatsbelang, zoolang de staat zich nog als handelaar in koloniale waren gedraagt, benadeeld worden, blijkt o. a. uit nevensgaande aanhaling:

Volgens opgave bedroeg, na afloop der eerste veiling, het offer, hetwelk daarmede aan de betrokkenen in de exploitatie van Tjomal en Bandjardawa werd opgelegd *f* 13,600, over de verkochte hoeveelheid van 17000 pikols, en zouden naar dezelfde rede, het verlies over het geraamd totaal produkt ad 30000 pikols, niet minder bedragen dan *f* 24,000, waarin casu quo de regeering, ten gevolge van hare kontraktueele verhouding tot deze ondernemingen, over het afgeloopen oogstjaar voor 60 pCt. zou komen te participeren".

Naar het oordeel der Kamer »druischt deze maatregel rechtstreeks aan tegen de algemeene belangen, die daardoor noodeloos en zonder nut of voordeel van wien ook, grovelijk worden benadeeld, en is hij tevens eene miskenning van de letter en den geest der milde voorschriften op de scheepvaartwetgeving, die gelijkstelling van vlag beoogen. Dat de naastbij gele-

gen haven ook de natuurlijke afscheepsplaats is van de producten der nijverheid, die bestemd zijn, om over zee te worden vervoerd, is eene even onbetwistbare waarheid, als dat het met de eigenaardige roeping des handels strookt, om voor zijne schepen zich naar elke gelegenheid tot inlading te voegen, en is reeds hiermede de veroordeeling uitgesproken van de stoornis in een natuurlijken gang van zaken, die van de onderwerpelijke uitsluiting van vreemde schepen het onvermijdelijk gevolg is."

Wel is waar wordt somtijds door de regeering het meergemeld verbod bij wijze van uitzondering opgeheven, maar onwillekeurig wordt daardoor een onrecht gepleegd; voor den eenen wordt het verbod opgeheven, de andere wordt op zijn verzoek afgewezen. Maar zelfs hij, ten wiens gunste het verbod wordt opgeheven, ondervindt de nadeelige gevolgen van de onzekerheid, waarin hij omtrent de te nemen beschikking door de Regeering ondervindt. Bovendien, kan niet uit de uitzondering, die nu en dan het gouvernement zelf toelaat, geconcludeerd worden, dat het bezwaar om het meergenoemd besluit geheel op te heffen, niet onoverkomelijk is?

Naar het gevoelen van de Kamer is de eenvoudigste weg dan ook, »om kortweg op de in het besluit van 8 Dec. 1866 neêrgelegde verbodsbepaling terug te komen, en de inlading van producten, bestemd voor den uitvoer in de zoogenaamde kleine havens aan allen, onder zoodanige waarborgen, als noodig geoordeeld mochten worden, toe te staan."

De Kamer v. K. meent bovendien dat het innemen van lading in de kleine havens niet is eene daad van kustvaart, en dat dus de uitsluiting van niet-nationale schepen in strijd is met de scheepvaartwetgeving. Zie hier hare argumenten:

„De nederlandsche wet van 8 Augustus 1850 (Nederl. Staatsbl. nº. 47), waarvan partiëel en voor zooveel ons onderwerp betreft, afkondiging is gedaan bij de indische publikatie van 23 December 1850 (Ind. Staatsbl nº. 42), radiceert ten aanzien van de scheepvaart op de bezittingen van het rijk in Nederlandsch Oost-Indië, in art. 6, uitdrukkelijk het beginsel van gelijkstelling der vreemde met de nederlandsche vlag, met de eenige uitzondering dat deze gelijkstelling zich niet uitstrekt tot de kustvaart in Nederlandsch Oost-Indië, waartoe alleen de nederlandsche schepen, de schepen in Nederlandsch Oost-Indië, en de inlandsche vaartuigen, aan deze schepen gelijkgesteld, volgens de bestaande verordeningen, gerechtigd zijn verklaard.

„Wat nu de wet, of liever de bestaande verordeningen, waarnaar de wet verwijst, onder kustvaart verstaan, leert de publikatie van 31 December 1825 (Ind. Staatsbl. nº. 48), waarbij na opsomming der havens voor den algemeenen uit- en invoerhandel opengesteld, verklaard wordt:

„dat het, met uitsluiting van alle anderen, alleen aan schepen, in Nederlandsch-Indië tehuis behoorende en daarmede gelijkstaande schepen en vaartuigen zal veroorloofd zijn:

a. om goederen, welke in eene der nederlandsch-indische havens geladen zijn en van dáár worden uitgevoerd, in eene der andere havens in Nederlandsch-Indië gelegen, te lossen en intevoeren; alsmede:

b. om goederen van het eene entrepôt in Nederlandsch-Indië naar een ander entrepôt aldaar gelegen over te voeren.

„In den zin dezer verordening alzoo, de eenige die ter zake betrekking heeft, is kustvaart het vervoer van de eene nederlandsch-indische haven naar de andere nederlandsch-indische haven, zoomede het vervoer van nederlandsch-indische entrepôt naar het andere, — en heeft de wet van 1850, zonder wijziging van begrip van kustvaart, slechts deze aanvulling van de oorspronkelijke verordening ten gevolge gehad, dat ook nederlandsche schepen ter kustvaart kunnen worden toegelaten.

„Met de pertinente bepalingen voor oogen, is het duidelijk dat het innemen van lading in eenige haven met bestemming van uitvoer buiten Nederlandsch-Indië in wettelijken zin nimmer een daad van kustvaart kan zijn, en is, met het oog op de bestaande scheepvaart-wetgeving, het alternatief niet te ontgaan, dat het innemen van lading, met bestemming van uitvoer, in voor den algemeenen uitvoerhandel niet nominatim opengestelde havens òf aan alle vlaggen, de nederlandsche en vreemde, gelijkelijk te worden ontzegd, òf aan allen, zonder distinktie van vlag, behoort te worden toegestaan."

Verder beroept zich de K. v. K. op het gevoelen van wijlen de heer J. J. Rochusen, die zich in eene missive aan de Kamers v. K. van Amsterdam, Rotterdam en Dordrecht, dd. 19 Januari 1859 aldus uitlaat:

„De inlading van suiker, koffie en andere landsprodukten in de kleine havens heeft, voor zooveel mij bekend, tot geene groote ongelegenheid aanleiding gegeven, en ik geloof, dat de handel ongerief en schade zou worden toegebracht, wanneer zulks voor de toekomst wierd belet.

„Wat in dit opzicht aan nederlandsche schepen wordt toegestaan, al bleef het bij speciale vergunningen, kan aan vreemde vlaggen niet worden geweigerd. Waar adressanten veronderstellen, dat toegeven aan vreemden aandrang tot den maatregel geleid zoude hebben, vergissen zij zich; het is de eigen nederlandsche wetgeving van 1850, welke niet gedoogt, direkt of indirekt, ook in de koloniën van staat, eenig verschil van behandeling, tusschen de nederlandsche en vreemde schepen te maken, met uitzondering van de kustvaart, onder welk begrip het inladen van goederen, bestemd voor rechtstreekschen uitvoer, niet kon gebracht worden".

Ook in de Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft de heer Rochusen zich in denzelfden geest uitgelaten.

„De stapelprodukten", zeide hij, „de koffie en suiker, die op Java geteeld worden, worden gewoonlijk gebracht naar de pakhuizen in de nabij

gelegen kleine havens. Ik noem ze kleine havens, in vergelijking met de drie groote havens, Batavia, Samarang en Soerabaija. Nu werden de schepen, bevracht voor het gouvernement, naar de kleine havens gezonden, om daar terstond de ladingen in te nemen, ten einde te ontgaan het verlies van transportkosten van die kleine of kusthavens naar de groote havens.

„De bepalingen van de zoogenaamde scheepvaart-wetten, alhier in 1850 vastgesteld, hebben ten gevolge gehad, dat men op grond dier wetten, aan schepen onder vreemde vlag, niet kan weigeren om in die tusschen-havens ook produkten in te nemen, bijvoorbeeld suiker, ter vrije beschikking van de fabriekanten.

„De inladingen aan boord van vreemde schepen onder vreemde vlag, geschiedt in die tusschen-havens bij wijze van uitzondering; de fiktie was, dat die inladingen geschiedden onder het douanen-gebied van eene der drie groote havens.

„Nu heeft men die fiktie willen regulariseren; men heeft aan allen wettelijk de bevoegdheid willen geven, die alleen feitelijk gegeven was aan zekere nederlandsche schepen.

„Dat is in zooverre", gaat de minister voort „eene eerlijke handeling van de regeering tegenover vreemden, en is," aldus besluit hij zijn relaas van de loop der zaak, „bij die gelegenheid in overweging genomen, om die zestien havens, waaruit gewoonlijk de schepen met hunne ladingen vertrokken, ook te verklaren tot havens, geopend voor den uitvoer; en toen is men nog een stap verder gegaan en heeft men gezegd, „„die havens moeten ook geopend zijn voor den invoer.""

Volgens de K. v. K. is het niet noodig, dat in de kleine havens de uitgaande rechten worden betaald en de uitkeering plaats hebben. Immers zouden dan niet alleen de kosten van het departement te hoog worden, maar ook zou het daarvoor vrij talrijk personeel ontbreken. Doch het zou voldoende zijn evenals vroeger, »zonder wettelijke openstelling van de kleine havens voor den uitvoer, eenvoudig te gedoogen, dat de inlading van producten daar voortdurend bij vergunning plaats hebbe, onder gehoudenis om in een der groote havens uit te klaren." De vergunning zou door den directeur van het betrokken departement gegeven, en daaraan de voorwaarde verbonden kunnen worden, »dat een beambte van het naastbijgelegen tolkantoor, voor rekening van het schip, aan boord toezicht op de inlading houde; terwijl eindelijk tot verder gerief van den handel zou kunnen worden bepaald, dat bij stipte naleving van deze formaliteiten, de uitklaring kan plaats hebben uit de naastbijgelegene groote haven zonder verzeiling van het schip derwaarts, en op vertoon van den gezagvoerder van de vereischte documenten, gestaafd voor zooveel de inlading in de kleine havens betreft, door een declaratoir, afgegeven door den tolbeambte die daarover toezicht gehouden heeft."

Behalve deze aangelegenheid heeft de K. v. K. in dezelfde missive dd. 19 Febr. 1869 een ander nauw daarmeê verbonden onderwerp behandeld n.l. *het feitelijk verbod aan vreemde schepen, om van buiten aangebrachte voor de nijverheid bestemde goederen,* (zooals: machinerien, steenkolen, rotting, zakken, enz.) *in andere dan in voor den invoer bepaald opengestelde havens te lossen.*

Wat kan toch de ratio legis zijn, dat aan een *vreemd* schip wel wordt toegestaan om in eene voor den uitvoerhandel opengestelde haven, b. v. Tagal eene lading producten in te nemen, maar niet om er steenkolen te lossen? Waarom mag een schip zijne lading machinerien niet aan eene der kustplaatsen aan wal brengen? Of telt de regeering dan de nadeelen van meerdere risico, tengevolge van de verplichting tot overscheping, en van het daaraan verbonden tijdverlies en de meerdere kosten zoo gering? »Dat de nijverheid," zegt de Kamer, »het hoogste belang heeft bij eene vrijgevige beslissing in deze, behoeft geene nadere aanwijzing, en dat daartegen, behoudens soortgelijke voorzorgsmaatregelen als bij het innemen van lading in kleine kusthavens wordt voorgesteld, uit een algemeen oogpunt geene bedenking kan bestaan, is naar het oordeel der Kamer niet minder zeker."

Ook deze zaak had zich de K. v. K. reeds in 1866 aangetrokken, zonder dat daarop naar het schijnt van de zijde der regeering eenige beschikking is gevallen.

Eindelijk herinnert de Kamer hierbij »dat de kustvaart nagenoeg geheel en al in handen is van eenige Arabieren en Chineezen, en dat de voor de kustvaart bestemde vaartuigen voor het meerendeel uit oude, voor de vaart afgekeurde schepen bestaan, die gemeenlijk na onvoldoende bestelling, en hoezeer dikwerf onvatbaar om te worden verzekerd, in de vaart worden gebracht."

»Met welke loffelijke bedoelingen de aan de kustvaart verleende bescherming ook in de wet moge zijn opgenomen, een monopolie, dat, na een meer dan veertigjarig ongestoord bestaan, op zoodanigen noodlottigen toestand wijst, heeft naar het voorkomt, elke reden van zijn verloren, en daarmede elke aanspraak op bestendiging verbeurd; en waar de de handhaving daarvan voor het gouvernement het onvermijdelijk gevolg moet hebben, dat het zijn zout, zijne houtwerken en andere artikelen van behoefte, — en voor den partikulieren handel, dat hij zijne koopwaren aan zulke schepen moet toevertrouwen, daar mag onverwijlde voorziening inderdaad urgent worden genoemd."

De conclusie van het uitvoerig rapport, waarvan wij den hoofdinhoud mededeelden komt hierop neder:

»1°. met intrekking van het besluit van 8 Dec. 1866 no. 3, bij administratieven

maatregel, te bepalen, dat alle schepen, zonder onderscheid van vlag, telkens op aanvrage aan de betrokken departements-chef, en behoudens zoodanige maatregelen van voorzorg en toezicht, als noodig zullen worden bevonden, kan worden toegestaan:

„a. om produkten, bestemd voor den uitvoer, ook in niet voor den algemeenen handel opengestelde havens in te nemen;

„b. om werktuigen, steenkolen, rotting, zakken en dergelijke met bepaalde bestemming voor de nijverheid, van buiten aangevoerd, ook in zoodanige havens te lossen;

„2°. den betrokken departements-chef van de noodige instruktiën te voorzien, die de richtige uitvoering van het bepaalde sub 1. verzekeren;

„3o. op te heffen de bescherming, tot dusverre aan de kustvaart verleend, dan wel een daartoe strekkend voorstel aan de overweging van het opperbestuur te onderwerpen; — en subsidair, voor het geval daartoe voor alsnog onverhoopt geene termen gevonden worden, te bepalen, dat door alle schepen, zonder onderscheid van vlag, van de eene haven naar de andere kunnen worden overgevoerd emballagien, benoodigd voor de lading, welke zij innemen".

De Indische regeering antwoordde hierop bij besluit van 28 Juni 1869.

„Aan de Kamer van Koophandel en Nijverheid voornoemd te kennen te geven, dat de scheepvaart-wet van 8 Augustus 1850 (staatsblad no. 42) en artikel 130 van het regerings reglement (staatsblad n°. 2) zich verzetten tegen het inwilligen van hare voorstellen".

De beslissing der regeering in deze zaak heeft den vice-president van de Kamer v. K. te Batavia, den heer Mr. F. Junius van Hemert, aanleiding gegeven de vraag nog opzettelijk te behandelen, en de K. v. K. heeft dat betoog van zooveel belang geacht, dat zij het in de bijlagen van haar verslag heeft opgenomen. Te eer vond de schr. van dat betoog aanleiding om tegen de beslissing der regeering op te komen, omdat daardoor naar zijn gevoelen, »de stelling der vreemde scheepvaart in deze gewesten van nog slimmer conditie dan vroeger geworden is, en hare achterstelling bij nationale bodems thans tot een beginsel verheven is, waarvan, naar de actueele opvatting der Indische regeering, de wet geene afwijking gedoogt."

„Terwijl toch vroeger het besluit van 8 December 1866 no. 3 geen ander karakter dan dat van eene loutere administratieve bepaling had, en de daarbij gestelde regel de toelating, ook aan vreemde schepen, in niet opengestelde havens, *bij uitzondering*, gedoogde, mag thans het verbod, onder beroep op de voorschriften der scheepvaart-wet en van het regeerings-reglement uitgesproken, als eene *norma agendi* worden beschouwd, waarop zelfs het verlangen der regeering om daarmede de hand te lichten, zou moeten afstuiten."

Was het antwoord der regeering op de missive van de K. v. K. te stellig, om daarop met een nader vertoog te antwoorden, en dan was ook van de Ind. regeering niet te verwachten, dat zij van haar standpunt zou terugkomen, de weg blijft open, volgens den heer van Hemert, om zich te wenden tot de Tweede Kamer der Staten-generaal in Nederland ten einde deze zich de zaak, van zooveel belang van handel en nijverheid aantrekken.

„Het lijdt geen twijfel, „dus gaat de steller van het betoog voort," dat de scheepvaart-wet gelijkstelling van vreemde met eigen vlag, ook in 's rijks Oostindische bezittingen uitdrukkelijk wil, onder de eenige reserve, dat deze gelijkstelling zich niet tot de *kustvaart* uitstrekt.

„Evenzeer staat het vast, dat in wettelijken zin met het begrip van kustvaart niets gemeens heeft de toelating van schepen, hetzij in kusthavens tot inname van produkten, met bestemming van uitvoer; hetzij in havens, enkel voor den uitvoer opengesteld, om van buiten aangevoerde goederen te lossen, en is, bij de onwraakbare juistheid van deze premissen, de konklusie niet te ontgaan, in 's kamers rapport onder nadere aanvoering van redenen, uitgedrukt, dat om niet met den scheepvaart-wetgever in openbaren strijd te komen, de toelating in niet nominatim opengestelde havens, *of* aan alle vlaggen, de nederlandsche en vreemde, gelijkelijk behoort te worden ontzegd, *of* aan allen, zonder onderscheid van vlag, behoort te worden vergund."

Voornamelijk voert de heer van Hemert strijd tegen de stelling, dat het 2e lid van art. 130 Reg. Regl. niet toestaat, dat in de havens, die *niet* voor den algemeenen handel geopend zijn, andere dan inlandsche vaartuigen en die tot de kustvaart gerechtigd zijn, toegelaten kunnen worden.

„Het op het regeerings-reglement gedaan beroep is *nieuw*. Sedert 1854 in viguenr, kwam het tot dusver niemand in de gedachte daaraan een argument te ontleenen tot wettelijke achterstelling van vreemde bij nationale schepen; noch ook om daaruit de verplichting af te leiden, om in de scheepvaart-wet te lezen, wat daarin nooit gelezen was. Zelfs het besluit van 8 December 1866 n°. 3, de uitsluiting van vreemde schepen van de kusthavens tot regel stellende, berust op de erroneuse opvatting van het begrip der kustvaart; doch het blijkt niet, dat daarbij van eenig voorschrift van het regeerings-reglement, althans niet in den nu daaraan toegekenden zin, eenige sprake is geweest.

„Rapporteur wil niet beweren, dat hierin het afdoend bewijs gelegen zou zijn van de onjuistheid der nieuwelings door de regeering verkondigde stelling; maar hij gelooft aan de nieuwheid van het argument het recht te mogen ontleenen, om het à priori als tamelijk verdacht aan te merken omdat het hem weinig aannemelijk voorkomt, dat eerst na een vijftienjarige, werking van het regeerings-reglement, de ware interpres zou zijn opgestaan

die al zijne voorgangers van onkunde, althans van onnauwlettendheid, zou hebben te betichten.

. . . .

„Gaarne erkent rapporteur, dat eene oppervlakkige, hij zou bijkans zeggen, onnadenkende eerste lezing van het artikel de opvatting gedoogt, welke daaraan thans wordt gehecht. Men redeneert dan, zoo het schijnt, aldus: terwijl blijkens de eerste alinea alleen de havens voor den algemeenen handel opengesteld, toegankelijk zijn voor alle schepen, vreemde en nationale, is, naar de termen der tweede alinea, de toelating in andere havens — ongerekend de inlandsche vaartuigen — beperkt tot die schepen, welke tot de kustvaart gerechtigd zijn. Aan deze *major* sluit zich als *minor* aan, dat behalve de inlandsche vaartuigen, alleen nederlandsche schepen, in tegenstelling van vreemde, tot de kustvaart zijn toegelaten, — en wordt hiermede het *ergo* gerechtvaardigd geacht, dat nationale schepen tot de kusthavens wettelijk zijn toegelaten, doch vreemde schepen daarvan wettelijk uitgesloten behooren te blijven.

„Dan hoe plausibel deze argumentatie ook moge schijnen, is zij, naar rapporteurs innige overtuiging, onjuist — en acht hij het niet moeilijk dit te doen gevoelen.

„Onze scheepvaart-wetgeving — even als die in de meeste landen — kent tweeërlei soort van havens: havens, die voor den *algemeenen handel* zijn opengesteld, en havens, die alleen, behalve voor inlandsche vaartuigen, voor *de kustvaart* toegankelijk zijn.

. . . .

„En inderdaad, met de aangegeven wettelijke onderscheiding van havens voor oogen, is het artikel volkomen duidelijk. De eerste alinea spreekt van havens voor den algemeenen handel opengesteld, om nader te statueren, wat ten allen tijde en laatstelijk bij de scheepvaart-wet van 1850 werd geproklameerd, dat die voor schepen van alle volken, met welke het koningrijk in vriendschap is, toegankelijk zijn: de tweede alinea spreekt van *andere*, dat is van de niet *voor den algemeenen handel opengestelde, dus slechts voor den kusthandel toegankelijke havens*, om te herhalen wat eveneens uit de in werking gebleven scheepvaart-wetgeving reeds voortvloeit, *dat aldaar*, (*tot uitoefening van dat bedrijf*,) *alleen inlandsche vaartuigen en die tot de kustvaart gerechtigd zijn, kunnen worden toegelaten.*

„Met andere woorden: in verband tot het bepaalde bij de eerste alinea heeft de tweede alinea van artikel 130 van het regeerings-reglement deze beteekenis:

„In andere" — sc. slechts voor den kusthandel toegankelijke — havens worden, enz.

„Naar het voorkomt kan deze lezing van het artikel den meest gestrengen toets doorstaan aan de regelen van rationele wetuitlegging, en zou elke andere lezing te kort doen aan den goeden dunk, hoe gering die ook wezen moge, die men van het wetgevend vermogen van den rijks-wetgever, hebben

moet, doch tot wegneming van allen twijfel, zoo die nog mocht bestaan, vestigt rapporteur de aandacht op tweeërlei: op de eigenaardige consequentie van de opvatting welke aan de beslissing der regeering ten grondslag ligt; en op de kennelijke bedoeling des wetgevers, zooals daarvan elders, ook uit de gewisselde stukken en discussiën bij de behandeling van het regeerings-reglement blijkt.

»De consequenties van de opvatting der regeering. Indien de dezerzijds aangegeven onderscheiding niet voor oogen gehouden en mitsdien verworpen wordt, dat artikel 130 van het regeerings-reglement, waar het in zijn tweede lid van *andere havens* en van *vaartuigen* spreekt, uitsluitend op *havens voor de Kustvaart toegankelijk* en op *vaartuigen, het kustvaarbedrijf uitoefenende,* doelt, dan is onvermijdelijk de eenige beteekenis van de tweede alinea van het artikel deze: dat, behalve de zoogenaamde groote havens, bedoeld bij het eerste lid, ook de kleine havens, in het tweede lid onder de benaming van »*andere havens*" aangeduid, zoo voor inlandsche vaartuigen, als voor verder tot de kustvaart gerechtigde vaartuigen geopend zijn, *onverschillig of zij daden van groothandel of van kustvaart plegen;* met andere woorden. dan zijn, naar de termen van art: 130, tweede lid, ten aanzien van de hier bedoelde vaartuigen, alle havens aan die voor den algemeenen handel opengesteld, bedoeld bij het eerste lid van het artikel, geassimileerd. Wat meer is, het geheele begrip van kustvaart verdwijnt; het wordt illusoir en komt artikel 130 eigelijk op deze zonderlinge tweeledige bepaling neder: dat alle havens voor inlandsche en tot de kustvaart gerechtigde vaartuigen, dus ook voor nationale schepen, toegankelijk zijn, onverschillig welk handelsbedrijf die vaartuigen uitoefenen; doch dat vreemde schepen slechts kunnen worden toegelaten in eenige groote havens, nominatim voor den algemeenen handel opengesteld.

Wij willen niet verder afschrijven. Het is bekend, dat te dier zake een adres bij de Tweede Kamer is ingediend, doch dat dit adres den weg van meest alle adressen is opgegaan, d. i. dat het ter inzage van de leden is gedeponeerd, m. a. w. dat het in het groote vergeetboek is gebracht. De zaak blijft niet te min van het grootste gewicht, en met kracht dringen wij bij het opperbestuur aan, haar aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen, en de gronden zoo van de K. v. K. als van haren ondervoorzitter met gemoedelijke ernst te overwegen.

Onder de onderwerpen, die ook in hooge mate onze belangstelling opwekten, noemen wij dat van de stoomverbinding met Australië. Reeds in onze vorige overzichten hebben wij steeds de aandacht van het publiek op deze aangelegenheid gevestigd. In het jaarverslag van de K. v. K. over

1869 wordt bovendien met nadruk gewezen op de drukkende lasten, die onzen handel op dat werelddeel beletten eene meerdere uitgebreidheid te erlangen, ja, zelfs dreigen geheel te doen verloopen. Vooral vestigde de K. v. K. de aandacht der regeering op het »onevenredig hoog differentieel uitvoerrecht op de suiker." — »De kamer bewees, dat door onze fiscale bepalingen de Java suiker, hoe fraai ook en hoe gezocht in Australië voor die van vreemde suikers moest achterstaan; ja, zij ging verder en beweerde, dat indien niet weldra tot eene meer vrijzinnige handelspolitiek besloten werd, wellicht eer dan menigeen verwachtte, de geheele Australische markt voor onze suiker zou gesloten zijn, omdat men zich vooral in New-South-Wales, nog meer in Queensland met het beste gevolg toelegt op de teelt van suikerriet en de bereiding van suiker. Genoot de inheemsche fabrikant aldaar door het hoog inkomend recht, waaraan de vreemde suiker onderworpen is reeds eene hooge mate van bescherming voor zijne industrie, onredelijk en onbillijk kwam het voor den javasche fabrikant bovendien te belasten met een uitgaand recht, dat hem in Australië buiten het worstelperk moest houden met de fabrikanten van andere naburige koloniën, die ôf geen, òf slechts een onbeduidend recht bij uitvoer vorderen."

In de missive, door de K. v. K. den 4 Aug. 1869 aan de Ind. regeering over deze aangelegenheid gericht, wordt het inkomend recht in de vijf Australische kolonien aldus opgegeven per centenaar van 100 eng. ponden:

In New South-Wales (hoofdpl. Sydney) en in Queensland (hoofdpl. Brisbane)
f 4 voor geraffineerde suiker
» 3 » ruwe suiker.

In Victoria (hoofdpl. Melbourne) en in South-Australië (hoofdpl. Adelaïde)
f 1.80 voor ruwe of geraffineerde suiker.

In Tasmania (hoofdpl. Hobart-Town)
f 3.60 voor ruwe of geraffin. suiker.

Blijkt dus hieruit het ongunstige standpunt van den vreemden invoerder tegenover de inheemschen fabrikant, nog ongunstiger wordt dat standpunt wanneer in het land van uitvoer nog een hoog uitgaand recht van de suiker wordt geëischt. En dat is vooral het geval met den uitvoer van dat product uit Java. Terwijl in Manilla hoegenaamd geen uitgaand recht wordt geheven, bedraagt dit in Mauritius slechts 15 cent per centenaar, doch van de Javasche suiker wordt 3 pCt. per pikol geheven. »Aannemende dat eene pikol suiker eene waarde heeft van f 17, wat niet overdreven is, omdat alleen witte suikers gewild zijn, wordt die suiker al dadelijk belast met 0.51 per pikol, tegenover slechts 15 c. per centenaar in Mauritius en tegenover vrije uitvoer in Manilla."

Op grond van deze beschouwingen adviseerde zij, om aan het opperbestuur het voorstel te doen, reeds *nu* het uitgaand recht op suiker af te

schaffen, en daarmede niet te wachten tot eene algeheele herziening van het thans werkend tarief.

De regeering meende echter geene vrijheid te hebben »om op de algemeene herziening der bij de wet van 3 Juli 1865 (Ind. Staatsbl. N°. 99) vastgestelde tarieven van in- uit- en doorvoer in Ned. Indië, voor het artikel suiker in verband tot eene gewenschte uitbreiding van het handelsverkeer met Australië bij den Minister van Koloniën vooruit te loopen."

Dit besluit voert de dagteekening van 7 Febr. 1870.

Gaarne vestigen wij ook de aandacht van hen, die belang stellen in de ontwikkeling van het landbezit in onzen Indischen Archipel op eene andere missive van de K. v. K. dd. 18 Dec. 1869, waarin hoogst belangrijke mededeelingen worden gevonden met betrekking tot de wijze, waarop het Gouvernement van Australië de kolonisatie en het daarmede gepaard gaand landbezit tracht te bevorderen. Om het gewicht der zaak schrijven wij een groot gedeelte van die missive af.

„Australie is vooral in de laatste tien jaren met reuzenschreden vooruitgegaan.

„In de streken waar Leichhardt, Burke, Wills en andere moedige onderzoekers op hunne reizen door gebrek aan voedsel omkwamen, ontmoet men nu den herder met zijne kudde schapen, den landbouwer bezig met het beploegen van zijnen akker, den mijnwerker den grond indringende of den squatter met zijn gezin de vruchten smakende van een rusteloos streven naar welstand.

„Er bestaat dan ook nu reeds eene geregelde gemeenschap van het zuiden naar het noorden, en eene reis van Victoria naar de golf van Carpentaria, nog voor weinige jaren gepaard met dagelijksch levensgevaar, behoort nu als het ware tot de gebeurtenissen van den dag.

„Daartoe heeft vooral bijgedragen eene beduidende immigratie. die bijzonder bevorderd werd eensdeels door het gezonde australisch klimaat, anderdeels door de middelen, welke aangewend worden, om de groote volksverhuizingen onzer dagen te leiden naar Australie.

„Door welke eigenaardigheden de australische- van elkaar onafhankelijke koloniën zich mogen kenmerken, op één punt zijn zij volkomen homogeen. Wij doelen hier op het punt der immigratie. Elke kolonie heeft haren officiëlen agent in het moederland, die door het uitgeven van vlugschriften, het plaatsen van artikelen in de nieuwsbladen, het houden van voorlezingen als anderzins, den stroom der landverhuizers zoekt te lokken naar het vijfde werelddeel.

„De regeeringen nemen geheel of ten deele voor rekening der schatkist de overtocht.

„Eenmaal in Australië aangekomen, geniet de immigrant de bijzondere bescherming van de regeerings-beambten, vooral met het doel om hem als

het ware aan den grond te verbinden. Terecht begrijpt men, dat ontwikkeling van den landbouw de ontwikkeling medebrengt van de aanverwante takken van volksvlijt.

„Van daar, dat ieder immigrant woeste gronden in vollen eigendom kan bekomen tegen ongeveer ƒ 25,— per bouw. Men is onlangs nog verder gegaan, door aan de koopers de bevoegdheid te schenken de koopsom te voldoen in veertien jaarlijksche termijnen, zonder bijberekening van interest, maar onder verplichting om den grond van lieverlede vruchtbaar te maken.

„Op die wijze is de squatter, wij zouden hem kunnen noemen de pionnier, van lieverlede gedwongen andere streken op te zoeken, waar zijne schapen en runderen voedsel vinden. Zoo wordt zijne plaats allengskens ingenomen door den eigenlijken landman.

„Geniet deze al de bijzondere bescherming van de regeering, de laatste vergeet het niet, hoeveel hij aan den squatter te danken heeft, die met zijne kudden streken opzocht, waar nimmer te voren een Europeaan de voet had gezet. Van daar dan ook, dat hij groote uitgestrektheid grond in huur kan bekomen tegen betaling van een jaarlijkschen huurschat van niet meer dan 15 cent per bouw.

„Deze vrijzinnige beginselen ten aanzien van de beschikking over de woeste gronden, gevoegd bij het gezegend klimaat, hebben dan ook niet nagelaten een heilzamen invloed uit te oefenen op de energie van het anglo-saxisch ras.

„Zoo bij voorbeeld nam de bevolking van Queensland, binnen den tijd van zes jaren toe van 30,000 tot 100,000 zielen. De stelling, dat de Europeanen in Australië binnen de keerkringen niet zou kunnen voortteelen, wordt door de waarnemingen in Australië zegevierend gelogenstraft,

„Naarmate de immigratie van landbouwers toenam, werden de squatters al meer en meer naar het noorden gedreven. De regeering van Queensland ondersteunde die verhuizing naar hare noordelijke grens, door in de eerste jaren vrijdom te verleenen van huur voor het grazen van vee. De strekking dezer staatkunde was eenvoudig deze: om de belangen van den squatter zoo min mogelijk in strijd te brengen met die van den eigenlijken landman.

„En nu de resultaten van die staatkunde?

„Den squater vindt men nu reeds in die streken, welke de golf van Carpentaria begrenzen, vlak tegenover Nieuw-Guinea.

„Daar vermeerderde binnen den tijd van drie jaren:

het hoornvee	van	29,236	tot	205.047	stuks
de schapen	„	402,358	„	1,346,426	„
„ paarden	„	2,161	„	7,334	„

„Maar het was niet alleen het vreedzam bedrijf van den grooten veehouder, dat aan die streken ontwikkeling schonk; de ontdekking van rijke goudvelden bracht er veel meer toe bij. Bosschen, vroeger ontoegankelijk. rivieren waarin slechts reusachtige krokodillen huisden, werden het tooneel van beschaving en ontwikkeling.

„Op die wijze bij voorbeeld hebben zich reeds verschillende nederzettin-

gen gevormd langs de stranden en in het binnenland van die streken, welke door de golf van Carpentaria begrensd worden. Men vindt daar opkomende steden, die dagelijks in ontwikkeling toenemen, steden met een geregeld bestuur, postwezen, met hare banken, hôtels, winkels en andere inrichtingen, om in de zich dagelijks vernieuwende behoeften van den mensch te voorzien.

„Geen wonder dan ook, dat de regeering van Queensland, er op bedacht om die ontwikkeling meer en meer te bevorderen, besloot, den telegraafdraad, die zij reeds door had getrokken tot aan Bowen, op 20° zuiderbreedte, verder westwaarts uit te breiden tot Norman-town en andere aan de golf van Carpentaria ontstane nederzettingen.

„De uitbreidingen werden bovendien gemotiveerd door de zucht, om later een goed gekozen punt te bezetten, ten einde in verbinding te komen met Banjoewangie door middel van een onderzeesche telegraafkabel, zoodra Java in directe telegrafische gemeenschap met Europa zal gebracht zijn.

„Maar het is niet alleen de regeering van Queenland, die doordrongen is van het bewustzijn, dat het noorden van Australië bestemd is, om in komende tijden eene groote rol te spelen in de wereldgeschiedenis, althans in de geschiedenis van dat gedeelte, hetwelk aan onze Archipel grenst. Ook South-Australia, aan welke kolonie eenige jaren geleden door eene concessie van het moederland zijn geschonken de onmetelijke uitgestrektheden, welke gevormd worden tusschen den 129sten en 138sten graad oosterlengte en den 12den en 26sten graad zuiderbreedte, gevoelt maar al te zeer de behoefte aan uitzetting. Van daar dat de regeering van deze kolonie, reeds een paar jaren geleden, duizende bouws woeste gronden verkocht, gelegen in het noordwestelijk deel van haar gebied. Dat gebied grenst oostelijk aan de kolonie Queensland, en alles doet voorzien, dat het ook weldra het tooneel zal worden van europeesche bedrijvigheid. Reeds nu is het plan nagenoeg tot rijpheid gekomen, om op de noordwestkust eene stoeterij op kolossale schaal op te richten, die voorzien zal in de behoefte aan paarden voor den militaren dienst in Britsch-Indië.

„Op enkele dagreizen stoomens van onze meest oostelijke bezittingen in den Archipel, ontstaan derhalve van lieverlede de nederzettingen van onze australische buren.

Deze beschrijving moge op zich zelve schoon zijn, niet te ontkennen is het dat het tafreel ook zijne schaduwzijde heeft, die wij niet gaarne in onze O. Ind. Koloniën zouden terugvinden. Die schaduwzijde is de vernietiging van de inheemsche bevolking. In Tasmania is de de laatste inheemsche bewoner gestorven, en »reeds nu berekent men dan ook het tijdstip, waarop de laatste eigenlijke Australier de eeuwige rust zal zijn ingegaan, hetzij door het veelvuldig gebruik van geestrijke dranken, hetzij door het moordend lood van den pionnier, die echter alleen dan handelt, als zijne zelfverdediging het eischt." Hetgeen in Australië mogelijk is, waar de bevolking nog niet eens den nomaden staat heeft bereikt, is eene onmogelijkheid

in onze O. Ind. bezittingen, waar eene nijvere landbouw-klassen den boven toon voert. Maar wij hebben een afschuw van eene politiek, die eene inheemsche bevolking, in plaats van haar in de weldaden der beschaving te doen deelen, haar van étape tot étape verjaagt en eindelijk verdelgt. Eene immigratie van mannen van energie en krachtige wil kan plaats vinden zonder de heillooze gevolgen, waarvan Australië getuige is geweest. Op Java zoowel als op de buitenbezittingen is nog eene groote uitgestrektheid gronds voorhanden, waar eene nieuwe bevolking zich vreedzaam naast de inheemsche kan nederzetten, eene bevolking, die veel kan bijdragen tot eene hoogere ontwikkeling van den landbouw [1]).

En wat nu betreft de materiëele welvaart van Australië,

„Van dat oogenblik (nl. dat zoovele groote mannen immigreerden) dagteekent de groote produktie van tarwe, haver, rogge, hooi, aardappelen, hop en zoovele andere voortbrengselen van den grond.

Ook de tuinbouw nam een hooge vlucht. Naast de appel, de peer, de aardbezie, de framboos, de pruim, de kers, de abrikoos, de perzik, de wijndruif, de amandel, de olijf vindt men in denzelfden fruitwinkel de ananas, de pisang, de meloen, den oranjeappel, de citroen, met nog vele andere tropische vruchten en wel tegen prijzen zoo laag, dat zij voor iedere beurs bereikbaar zijn. Alle mogelijke europesche groenten tieren er voortreffelijk en zijn uiterst goedkoop. Geen enkele van deze gewassen- granen en vruchtboomen was inheemsch; ze werden van elders overgebracht en slaagden zonder onderscheid uitnemend, even als met uitsteekend gevolg het paard, rund en schaap, vroeger geheel vreemd aan den australischen bodem, geslaagd waren.

. . . .

En hoe vele bedrijven van nijverheid zich van lieverlede ontwikkelden, hoe korenmolens, bierbrouwerijen, leerlooijerijen, beenzwart-fabrieken, wolwasscherijen, kaarsen- en zeepfabrieken, touwslagerijen, hoedenfabrieken, branderijen, houtzagerijen, scheepstimmerwerven, fabrieken van verduurzaamde levensmiddelen en andere bedrijven bij tientallen ontstonden, hebben wij noch onlangs gezien uit het belangrijk door de regering gepubliceerd konsulair verslag van de kolonie Victoria over het jaar 1868.

. . . .

Het onderwijs wordt in neutrale scholen grootendeels op staatskosten gebracht binnen het bereik van elkeen, zoodanig dat de arme om niet en de meer gegoede voor weinig geld voortreffelijk onderwijs kunnen genieten. De kleinste gemeente bezit eene school. Behalve inrichtingen voor middelbaar onderwijs worden in Sydney en Melbourne hoogescholen opgericht, die aan de studenten dezelfde rechten schonken als aan hen, die opgeleid worden te Oxford en Cambridge.

---

1) Wij verwijzen o. a. naar de mededeelingen van den heer van Gorkum in de Varia van het April No. van ons Tijdschrift in den loopenden jaargang.

„Goede maar goedkoope dag-, week- en maandbladen, tot in het kleinste stadje verschijnende, zijn over het geheele land verspreid.

Behoeft het noch vermelding, dat daar, waar een gelukkig klimaat zich vereenigde met zooveel voorspoed, waar steden als uit den grond verrezen, steden verlicht door gas van australische steenkolen, steden met voortreffelijk geplaveide breede straten, door pijpen bewaterd uit reservoirs, die honderdduizende kostten van aanleg, steden versierd door tempels, openbare boekerijen en museums tooneel-gebouwen, banken, hotels, winkels, openbare wandelplaatsen, cricket- en wedren-pleinen; steden, fraai, smaakvol aangelegd, — behoeft het, herhalen wij, vermelding, dat daar van lieverlede ontstond eene bevolking, die bij millioenen guldens bijdroeg aan den algemeenen rijkdom, zoo als door ons met cijfers aangetoond is in de rapporten, opgenomen in onze jaarverslagen?

„Maar behoeft het van den anderen kant wel opgemerkt, dat zulk een volk niet bevredigend is door slechts ééne gelegenheid, waardoor het met de vier andere werelddeelen maandelijks in gemeenschap staat?

„Dat volk heeft behoefte aan expansie, aan uitbreiding van verkeer met het buitenland".

Heeft Australië behoefte aan uitbreiding van verkeer, Nederl. Indië gevoelt nog meer de behoefte om in rechtstreeksche verbinding te staan met dat werelddeel, dat een uitstekend débouchè kan zijn voor zijne producten. Zal het ideaal van den heer de Waal bewaarheid worden, dat Java eenmaal worde een *emporium* van koloniale producten, dan zal daartoe ook eene nauw verkeer met Australië moeten leiden.

't Is waar de Nederl. regeering heeft herhaaldelijk op de Ind. begrooting, zij 't ook *pro memorie*, een zeker bedrag uitgetrokken voor eene subsidie ten behoeve van eene stoomverbinding met Australië, maar die stoomverbinding is nog niet tot stand gekomen, en zal, indien het particuliere initatief niet krachtiger optreedt, ook zeker nooit tot stand komen. De roeping van den Staat kan zich niet verder uitstrekken, dan door een ruim subsidie de daartoe strekkende pogingen van de belanghebbenden te ondersteunen [1]).

Wij komen thans tot een ander met minder belangrijk onderwerp, n.l. de productie-kosten van de particuliere koffie op Java.

---

[1]) Het is bekend dat de heer Fraser in het begin van dit jaar zich naar Australië heeft begeven met het doel om eene poging te doen tot het in standbrengen van eene stoomvaartverbinding tusschen Java en dat werelddeel. Wij hopen van harte, dat zijne reis de gewenschte vrucht hebbe.

Bij de behandeling toch van de Indische begrooting voor 1869 had de heer Koorders [1]) in de Tweede Kamer gezegd, dat de in Samarang in zuiver vrijen arbeid geteelde koffie aan de particuliere ondernemers niet hooger den *f* 9 en *f* 10 per pikol met inbegrip der transportkosten tot aan de plaats van afscheep beliep. Deze stelling had de Kamer bevreemd, en »in het belang der waarheid niet alleen, maar ook met het oog op de gevolgen, die konden voortvloeien uit de aankleving van denkbeelden, zoo geheel afwijkende van wat algemeen aangenomen en geloofd werd, achtte zij een speciaal onderzoek dringend gevorderd." In de circulaire, waarmede zij zich tot dat einde aan eenige ondernemers, die of op eigene, of op van het Gouvernement gehuurde gronden zich toeleggen op de teelt en bereiding van koffie voor de Europeesche markt, wendde, wordt dan ook gezegd, welk gevaar de Kamer vreesde, wanneer in het moederland de zonder tegenspraak verkondigde stelling, dat de productiekosten van de particuliere koffie niet hooger dan bovengezegd bedrag zou zijn, algemeen ingang vond, Immers hare vrees was, dat »het bij het verbroken evenwicht tusschen de staatsinkomsten en nitgaven in Nederl.-Indië niet onmogelijk is, dat men, om in de toenemende behoeften van den dienst te voorzien, bij het uitdenken van nieuwe middelen van belasting de reeds zwaar belaste koffie-industrie niet sparen zou, ongeacht reeds nu op den uitvoer van dat product een recht wordt geheven van 9 pCt. naar vreemde- en van 6 pCt. naar Nederl. havens." Verder beroept zij zich op hetgeen de voormalige Minister van Koloniën in zijne Mem. van Beantw. op het V. V. op de Ind. Begrooting voor 1869 schreef, dat een krachtig bewind nog tonnen gouds op die begrooting zou kunnen besparen, alsmede op hetgeen daarop door dien Minister werd aangevoerd, dat »als de nood drong" er geen overkomelijk bezwaar zou bestaan om nieuwe belastingen in Indië in te voeren, »in den trant der Nederlandsche op het patent, het personeel, de registratie; misschien eene belasting op de inkomsten van Europeanen en vreemde Oosterlingen voor plaatselijke belastingen in de hoofdsteden ter bestrijding van plaatselijke kosten" enz.

Hoe 't zij, de K. ontving van een achttal ondernemers, van de een meer, van de ander minder gedetailleerde opgaven, en daaruit blijkt o. a. dat het gemiddeld bedrag der productie-kosten van de koffie van de Pamanoekan en Tjiassemlanden toebehoorende aan den heer Hofland, over de jaren 1864 tot en met 1868, per pikol is *f* 14.02; dat der productie-kosten voor de koffie verkregen door de Hr. Hr. F. van Motman en P. ten Cate in het

---

[1]) In het Verslag der K. wordt alleen gesproken van „een der leden van de Tweede Kamer." Bij het opslaan van het verslag der zitting van 9 Nov. 1868 bleek dat 't de heer Koorders was geweest, die die stelling had geuit. Ook de heer Nierstrasz sprak van een kostende prijs van *f* 10.70 (zie Bijbl. 1868/69 blad. 176.)

Buitenzorgsche ruim *f* 16.08 bedroegen; dat de heer P. van Motman voor zijne op het goed Nangong (24 palen van Buitenzorg gelegen) geteelde koffie betaalt gemiddeld van de jaren 1865 tot en met 1868 *f* 23.13¾ [1]). De heer Couperus, medeeigenaar en huurder van het land Tjikoppo berekent, dat een koffieplanter bij eene huur van 20 jaren, met inbegrip van aflossing van kapitaal en renten, de onkosten van huur van den grond, pakhuis-huur, koelieloon te Batavia, de percenten aan den makelaar, een jaarlijksch bedrag van ruim *f* 25 per pikol te betalen heeft. De heer Th. Bik van het land Tjisaroa zegt, dat »van het jaar 1856 tot en met 1868, dus over een tijdvak van 18 jaren, de koffie van het land Tjisaroa *f* 18.17 gekost heeft." Doch aan het slot van zijn schrijven laat hij volgen: »Ik ben verder van gevoelen, dat als men de opvoering van huur en die van koeloe-loonen sinds de laatste jaren van de koffieondernemingen in de vorstenlanden in aanmerking neemt.... dat men alsdan met zekerheid kan zeggen, dat de onkosten op den pikol-koffie tot aan de afscheepplaats thans gemiddeld op *f* 25 te staan komen. Ik voeg hier nog bij, dat blijkens eene berekening van wijlen den heer D. Schaap de koffie van het in het Solosche gelegen land Gadoengan hem *f* 28 de pikol kostte."

De ruimte, waarover wij te beschikken hebben, krimpt in, en wij hebben nog een paar onderwerpen aan te roeren. Anders zouden wij hier gaarne eenige détails der verschillende ramingstaten bespreken.

Het is bekend, dat de heer J. Millard in het Ind. genootschap, dat te 's Gravenhage hare bijeenkomsten houdt, eene hoogst belangrijke verhandeling heeft gehouden, dat ook in druk is verschenen, over de suikercultuur op Java. De indruk, dien deze arbeid des heeren Millard in Indië heeft gemaakt, vindt men het best teruggeven in de verklaring van de K. v. K., waarin zij zegt, dat zij het het werk begroet heeft »als even bemoedigend voor hen, die hunne kapitalen in dezen tak van nijverheid hebben aangelegd, als geschikt om vooroordeelen te doen afleggen en eene juistere appreciatie van het onderwerp te bevorderen ook bij hen, die geroepen zijn op wetgevend gebied omtrent zijne toekomst te beslissen;" en verder »hoogelijk ingenomen als de Kamer was met dezen van

---

[1]) Het laagst was in 1866 toen de productiekosten op *f* 17.33 en het hoogst in 1868 toen hij *f* 27.28 was. Het verschil ontstaat ten gevolge van een meerdere of mindere oogst bij het in dienst houden van een en hetzelfde aantal van arbeiders.

diepe studie en een onbevangen blik getuigenden arbeid, verklaarde zij in een rapport, door haar ter zake speciaal aan de regeering gericht, hare hooge ingenomenheid met een werk, dat aan den heer Millard eene eerste plaats toekent onder hen, die de suiker-industrie kozen tot onderwerp van hunne overwegingen."

De drie Kamers van Kooph. te Batavia, Samarang en Soerabaija kwamen in het najaar van 1869 te Samarang bijeen, om met elkander het toen ingediende wetsvoorstel des Ministers de Waal betrekkelijk de nieuwe suikerregeling te bespreken. Het resultaat daarvan is geweest eene uitvoerige memorie, waarin zij hare aan- en opmerkingen betreffende het ingediend wetsvoorstel ontwikkelt.

Wij willen op die ongelukkige wet niet meer terugkomen. Slechts op één punt willen wij wijzen, namelijk op hetgeen de drie Kamers van Kooph. hebben opgemerkt betrekkelijk de bepaling der wet »dat de bevolking voor de afgifte van den grond behoorlijk worde schadeloos gesteld en voor haren arbeid behoorlijk betaald," te meer omdat de Minister de Waal in zijne aanschrijving aan den G. G. dd. 23 Oct, 1870 over de uitvoering van de wet van 21 Juli 1870 (Staatsbl. N°. 136) betrekkelijk de nieuwe suikerregeling, die zaak eigenlijk geheel aan den G. G. overlaat. »Het bedrag der schadeloosstelling," zegt de Minister, »zou door het bestuur, na de bevolking van de dessa's binnen den kring van elke onderneming te hebben geraadpleegd, telkens voor vijf jaren kunnen worden bepaald naar de soort van gronden en naar den huurprijs, dien de inlander in de betrokken streek onderling gewoon zijn te nemen. Daarop zal er op moeten worden gelet of de landrente al dan niet begrepen is onder dien huurprijs" enz. De K. v. K. wenscht evenals de regeling van 1863 klassificatie van het riet en eene daarop gebaseerde uitkeering van schadeloosstelling voor de afgifte van den grond en van betaling voor arbeid.

„Welk standpunt men ook inneme, eene al geheele juiste bepaling der waarde van te veld staand gewas schijnt niet minder moeilijk dan eene juiste waardeering van het aandeel, dat den planter in het door verwerking verkregen product der door hem geleverde grondstof toekomt. Bij beperking van dat aandeel tot schadeloosstelling voor den afstand van den grond en billijke belooning van den arbeid, schijnt eene taxatie van te veld staand riet minder bezwaar te ontmoeten, daar de hoedanigheid van den grond en de mate der aangewende zorg, behoudens rampen van hooger hand, zullen spreken uit den aard van het ter taxatie aangeboden gewas. Vorderen minder goede gronden vaak meer zorgen bij de bewerking dan velden van voortreffelijke hoedanigheid, eene eerlijke en gemoedelijke waardeering naar den hieronder aanbevolen maatstaf kan het middel zijn, om in het eene geval de meerdere waarde van den grond en de mindere krachtsinspanning der bevolking — in het andere geval de mindere voortreffelijkheid der velden en de meerdere

arbeid in onderling verband met eenige juistheid te bepalen. Eene dergelijke taxatie schijnt te meer wenschelijk naar dien veranderde en verbeterde inzicht der fabrieken allicht tot vervaardiging eener suikersoort zal leiden, welker hoeveelheid niet tot maatstaf voor de berekening van plantloon kan strekken. Hierbij heeft men speciaal op het oog de zoogenaamde concrete suiker, die vele vreemde bestanddeelen bevat, welke verwijdering de taak eener nadere kunstmatige bewerking moet zijn. Bij de berekening der hieronder te omschrijven plantloonen worden die, welke vastgesteld zijn in de regeling van 1863 zeer nabij gevolgd, en wordt de bevolking vrijgesteld van de betaling der thans nog geheven wordende landrente van de met suikerriet beplante gronden. De vruchten van haren grond dervende, kan men de bevolking bezwaarlijk de voldoening eener belasting opleggen, welke de heffing in natura van een deel dier vruchten vervangt."

De klassificatie, die de Kamer van Koophandel voorstelt, is als volgt:

1 kl.	eene	veronderstelde	opbrengst	p.	bouw	van	60 pik. en daarbov.
2 »	»	»	»	»	»	»	50—60 p.
3 »	»	»	»	»	»	»	40—50 »
4 »	»	»	»	»	»	»	30—40 »
5 »	»	»	»	»	»	»	30 pik. of minder.

Het plantloon zou dan zijn per bouw voor de

1e klasse	f	170
2 »	»	150
3 »	»	130
4 »	»	110
5 »	»	90

Met dit denkbeeld konden eenige fabrikanten van Oostelijk Java zich niet vereenigen. Ook hunne memorie wordt in de bijlagen gevonden. De door de K. v. K. voorgestelde wijze van bepaling der plantloonen door taxatie wordt door hen »wel een zeer kunstig samenstel" genoemd, doch dat geen voldoenden waarborg aanbiedt, »en in de toepassing tot moeilijkheden zal leiden". Deze fabrikanten stelden daar tegen voor, dat het gedurende de laatste 7 jaren betaalde plantloon — na aftrek van het hoogste en laagste jaar — als maatstaf zal strekken tot bepaling van het plantloon voor het vervolg, en eens voor altijd moet worden vastgesteld. Zij zeggen dat het gemiddeld bedrag van het plantloon in de laatste jaren is geweest f 114 per bouw; dat daarboven ruim f 11 moet gerekend worden als tegemoetkoming voor vrijstelling van landrente aan de bevolking, en dat eindelijk bovendien eene verhooging voor die plantloonen, welke nog berekend zijn op de algemeene grondslagen van 1860, van 10 % of ruim

11 geeischt kan worden, zoodat door de fabrikanten dan een bedrag van *f* 136 plantloon per bouw zou worden betaald

In hoeverre de minister zich met een dezer voorstellen vereenigd heeft, blijkt niet uit zijne bovenvermelde missive dd. 23 Oct. 1870. Hij schijnt die zaak geheel aan het Indisch Gouvernement te hebben overgelaten. Het komt ons voor, dat het denkbeeld van de vereenigde Kamers van Kooph. meer aanprijzing verdient dan dat der fabrikanten uit Oostelijk Java, omdat eene vaststelling van het plantloon *in eens en voor altijd* wel eens nadeelige gevolgen kan hebben voor de bevolking.

Een ander niet minder gewichtig onderwerp betreft het zoeken naar nieuwe uitwegen voor het djatihout.

»Door de regeering in 1867 geraadpleegd nopens de vraag of 't al dan niet geraden was voort te gaan met het uitgeven van kontrakten voor de exploitatie der Staats djati-bosschen op Java, verklaarde de Kamer, blijkens blz. 15 van haar over dat jaar loopend verslag zich bepaald daartegen. Zij ontraadde het volgen op den tot dat tijdstip ingeslagen weg, op grond van de onder de bijlagen openbaar gemaakte stukken, en kwam bij hare overwegingen tot de slotsom, dat verdere uitbesteding van kontrakten behoorde te worden gestaakt, tot dat òf voor de rijzing van de prijzen voor den ondernemer eene billijke winst zou overblijven, òf een uitweg naar elders gevonden wordt."

Dien uitweg meende de minister van Koloniën gevonden te hebben in de marine en de openbare werken in Nederland. In 1869 vroeg de minister aan zijnen ambtgenoot van Marine inlichtingen omtrent de vraag in hoeverre »het gebruik van djatie is aan te bevelen en op welke wijze aan ondernemens in Indië het uitzicht kon worden geopend het door hen aan te voeren hout af te zetten."

De minister van Marine antwoordde daarop: »Sedert een groot aantal jaren heeft het Depart. v. Mar. getracht ten behoeve van verschillende werken djatihout te erlangen; het is wel eens aangevoerd ook door transportschepen der marine, doch altijd bleek het *dat uitschot van hout was gezonden*. Particuliere ondernemers, die om inlichtingen zich tot het Departement van Marine hebben gewend, zijn immer aangemoedigd djati-hont naar Nederland te zenden. Aan hen werd te kennen gegeven dat, als deugdzaam hout van behoorlijke afmeting werd aangevoerd, het tegen billijken prijs door de marine zou worden aangekocht. Niettegenstaande die aanmoediging werd er geen djatihout aangevoerd en is de marine genoodzaakt

geworden tot de aanschaffing van teakhout [1]) over te gaan." Volgens des ministers gevoelen is »het gebruik van djati- of teakhout voor den tegenwoordigen scheepsbouw niet alleen aan te bevelen, maar wordt het gebiedend gevorderd."

Zoowel deze missive, als de begeleidende van het Depart. v. Kol. werd ter fine van advies in handen der K. v. K. gesteld, die bij missive van 21 Aug. 1869 hare beschouwing over dat onderwerp mededeelde.

Naar het oordeel der Kamer, die zich o. a. door het hoofdagentschap der Rotterd. bank te Batavia en door den hoofdagent van de Nederl.-Ind. handelsbank had laten inlichten, leverde deze zaak hare eigenaardige bezwaren op. Vooreerst was eene kwantiteit van p. m. 500 kubieke el, die door het Depart. v. Marine noodig had, van te weinig beteekenis voor eene onderneming als Blitar, waar jaarlijks tusschen de 8 à 9000 kub. el gekapt werd, en »buiten alle verhouding tot de 20.000 kub el die gedurende het volgende jaar verwacht worden uit de in exploitatie zijnde bosschen." Ten andere zou de strengheid der keuring, hoe gebiedend ook gevorderd, het noodzakelijk maken dat »waarschijnlijk het twee ja drie dubbele van de kwantiteit zal moeten gezonden worden, om daaruit de benoodigde 500 kub. el te kiezen", terwijl voor het afgekeurde hout moeilijk een debouché te vinden zou zijn. Ten derde staan tegenover die ongunstige kansen nog de zware vrachten. Doch des niet te min acht de Kamer alsmede de beide geraadpleegde lichamen eene solutie van het vraagstuk mogelijk, indien de levering van het djatihout voor 's rijks dienst in Nederland op Java uitbesteed, de levering op een der kustplaatsen, Samarang of Soerabaija gestipuleerd werd, en indien de keuring op Java, alsmede de overvoer op kosten van het gouvernement plaats hadden.

Uit eene missive van den hoofdagent van de Rotterd. bank uit hetzelfde jaar blijkt ons, dat het djatihout zich in de volgende dimensiën voordoet.

Lengte van 4—18 Nederl. ellen.
Dikte » 10—90 » duimen.
meest voorkomende 7—12 Nederl. ellen lengte.
15—40 » duimen dikte.

De prijs boven het Gouvernements-tarief was in 1869 ongeveer voor balken van

[1]) „Het *teak-* en *djati* hout is eigenlijk hetzelfde; in de Engelsche bezittingen heet de boom *teak*, en in onze onze Indische gewesten *djati*. Uit de inlichtingen van den minister van Marine blijkt verder, dat het teakhout bij herhaling hier te lande wordt aangekocht bij een leverancier, die zich daarvan in Engeland voorzag, of eene lading dadelijk uit Moulmain ontbood, en voor het hout, dat voor de marine werd afgekeurd, een débouché wist te vinden."

4— 7	Ned. el	lengte	bij	10—20	duim	dikte	50 pCt.
7—12	»	»	»	20—30	»	»	60 »
12—15	»	»	»	30—40	»	»	70 »
15—18	»	»	»	40—90	»	»	80 tot 100 pCt.

Ook de mededeelingen van den hoofdagent van de Nederl. Indische handelsbank zijn op dit punt niet van belang ontbloot. Wat de afmetingen betreft: »op grond van opgedane ervaring kan men aannemen dat $^3/_5$ der tot balken gekapte boomen eene lengte hebben van 2 tot 5 Ned. el, bij eene dikte van 0.25 el vierk.; $^2/_5$ bestaan uit boomen die balken opleveren van 5 tot 7 el lengte bij eene dikte van 0.25 tot 0.60 el vierk. Het langere hout boven 7 el wordt slechts zeldzaam aangetroffen in goede deugdzame kwaliteit; men vindt enkele boomen, die eene lengte van meer dan 15 el bereiken." Wat den prijs betreft, hij kan op ongeveer *f* 60 de kubieke el gesteld worden, geleverd in eene der havens van Java. Lang hout zal »nagenoeg vijftig procent duurder zijn, terwijl voor hout beneden 5 el lengte de prijs op ongeveer *f* 45 per kub. el kan worden aangenomen."

Met betrekking tot de transportkosten zegt de meergenoemde agent: »Het is bezwaarlijk om deze kosten nauwkeurig op te geven, dewijl die geheel afhankelijk zijn van de plaatselijke gesteldheid der bosschen, waarin de aankoop geschiedt. Sommige bosschen zijn gelegen in de nabijheid van groote rivieren, die genoegzaam het geheele jaar bevaarbaar zijn, terwijl het vervoer uit de bosschen naar den oever der rivier grootendeels langs daartoe aangelegde spoorwegen kan geschieden. Onder degelijke omstandigheden werkende zijn de transportkosten middelmatig. Maar op Java worden verscheidene djati-bosschen geëxploiteerd, wier ligging vrij wat minder gunstig is, waar het hout door diepe ravijnen gesleept moet worden of afgevoerd langs bergstroomen, die alleen in de westmoesson op enkele oogenblikken bij bandjirs daartoe benuttigd kunnen worden, zoodat het vervoer uit deze bosschen vrij wat meer inspanning vordert en de kosten merkelijk hooger zijn."

Eindelijk bespreekt hij de scheepvrachten. »Bij de thans bestaande lage vrachten kan dit zeer goedkoop geschieden. Maar ten einde eene eenigzins juiste berekening te maken, behoort men als maatstaf aan te nemen eene middelbare vracht van *f* 70 à *f* 80 per last voor stapelproducten; dan zal de vracht van djatihout ongeveer op *f* 30 à *f* 40 per kubieke el aangenomen kunnen worden."

Ten slotte vereenigen wij ons met hetgeen de Schr. aan het einde zijner beschouwingen mededeelt: »Het djatihout voldoet in alle opzichten aan de eischen van goed constructiehout; het lijdt geen twijfel, dat de uitmuntende hoedanigheid van deze houtsoort in Europa evenals in Indië zal

worden erkend. Nederland zal zich het benoodigde hout tegen billijker prijs uit zijne eigene koloniën kunnen verschaffen dan thans bij aanvoer van vreemde markten moet aangelegd worden, en op Java zal eene nieuwe bron van inkomsten ontstaan door de exploitatie op ruime schaal der prachtige djatibosschen, die op zijnen bodem aangetroffen worden."

Juli 1871. L.

BOEKAANKONDIGING.

De Nederlandsche Handelmaatschappij. Beschouwingen naar aanleiding van het naderend einde van haar tweede 25 *jarig tijdvak. Door F. W. C. Blom, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Rotterdam, M. Wijt en Zonen* 1871.

De verplichting, waarin de Nederlandsche Handelmaatschappij verkeert, om in de laatste helft van het jaar 1871 te beslissen over de vestiging van haren tijd van duur, vestigt weder de aandacht op dit handelslichaam, hetwelk zoowel door zijn verleden als door zijne tegenwoordige relatiën met de lands-regeering eene voorname plaats inneemt in onze nationale inrichtingen en zelfs eenigzins als eene inrichting van publiek nut kan beschouwd worden. Die Handelmaatschappij is wel is waar eene vennootschap, maar eene vennootschap *sui generis*, zoo als er geene tweede in ons land bestaat en waarschijnlijk ooit bestaan zal. Zij werd opgericht met het doel om met vereenigd kapitaal handel te drijven en de mededinging op dat gebied tegen den vreemden ondernemingsgeest te beproeven, — en reeds spoedig werd zij een concurrent voor den partikulieren Nedertandschen ondernemingsgeest, om dien weldra geheel van de baan te vegen in Oost-Indië, toen de regeering besloot al de producten, die daar voor de wereldmarkt werden voortgebracht, te monopoliseeren en door middel van de Handelmaatschappij naar Nederland te consigneeren. Hare werkzaamheid, van 1824 tot 1832, toen het consignatie-stelsel in toepassing kwam, en van dat jaar tot 1849, toen door de tusschenkomst der Staten-Generaal dat stelsel in beginsel werd losgelaten en men weder producten in Indië is gaan verkoopen — is thans vrij volledig bekend. Er mag nog een zeker waas liggen over de drijfveeren, die de voormalige regeering dreef om de Handelmaatschappij buitensporig te begunstigen, de vraag blijft onbeslist of de millioenen gemakkelijke en veilige winsten, welke in hare kas vloeiden, haren oorsprong hadden te danken aan het eigen belang of wel aan den heerschenden geest van protectionisme en aan de verwikkelde staatkunde van weleer, die de regeering dwong tot voor het land nadeelige transactien, ten einde zich voor tijd en wijle uit soms nijpende geldelijke ongelegenheden te redden. Misschien zal die vraag wel nooit op

onwederlegbare gronden uitgemaakt kunnen worden. Maar zoo de prikkels die tot de handelingen der voormalige regeering met de Handelmaatschappij voerden, niet met mathematische zekerheid kunnen aangewezen worden, die handelingen zelve zijn thans overberekend, alsmede de invloed, welke zij hebben uitgeoefend op den handel en de scheepvaart van Nederland. Tydeman gaf in 1867, in zijne voortreffelijke bijdrage tot de geschiedenis der Handelmaatschappij, in verband met het koloniaal beheer, eene juiste voorstelling der lotgevallen van de Maatschappij sedert hare oprichting; van Soest, in zijne *Geschiedenis van het cultuurstelsel*, tweede deel, wijdt aan hare beoordeeling een geheel hoofdstuk van zijn werk. In de thans voor ons liggende brochure van den heer Blom, geeft deze geachte en in handelszaken ervaren afgevaardigde op nieuw eene wel is waar beknopte, maar heldere en bevattelijke schets van hetgeen de Maatschappij vóór en na 1832 is wedervaren.

Het verleden kunnen wij dus heden laten rusten, om ons onmiddelijk onledig te houden met de vraagpunten van actueel en dringend belang, die de weldra door de Maatschappij te nemen beslissing over haar voortbestaan aan de hand geeft. Die heer Blom heeft de verdienste ze duidelijk te stellen; maar met eene bescheidenheid, eenigzins verrassend in een man van zijne ondervinding, verzuimt hij in den regel eene bepaalde conclusie te trekken. Het zij ons daarom geoorloofd eenigzins meer beslissend te spreken.

Het eerste en voornaamste punt van beschouwing lost zich natuurlijk op in de vraag: »Is de instandhouding van de Handelmaatschappij noodig in 's Rijks belang?" Om tot eene veilige slotsom omtrent die vraag te komen, dient men den aard der werkzaamheden, welke de maatschappij thans nog voor de regeering verricht, zoo juist mogelijk te omschrijven. Die werkzaamheden zijn van tweeledigen aard: 1°. het verscheepen van goederen uit Nederland naar Indië voor rekening der regeering; en 2°. het overvoeren der Oost-Indische producten en het te gelde maken van die producten in Nederland. De heer Blom schrijft te dien aanzien: »Verreweg het grootste deel van de werkzaamheden der Handelmaatschappij is gewijd aan de belangen onzer Oost-Indische bezittingen, op last en order van de regeering, voor wie de maatschappij uitsluitend als commissionair of lasthebber handelt. Zij was belast met betalingen van pensioenen, verloftractementen, enz.; zij is belast met alle aankoopen, behandeling, verzending enz. van zulke goederen, speciën en benoodigdheden als onze regeering hier voor onze Indiën behoeft; met het overbrengen, behandelen, verkoopen enz. van *alles* wat onze regeering uit onze Oost-Indische bezittingen ontvangt, en hare betrekkingen met de regeering zijn dus zoo nauw, zoo uitsluitend en zoo veelomvattend, dat de Handelmaatschappij eigenlijk als eene afdeeling van het Departement van Koloniën en de minister als de

president en chef van de Nederlandsche Handelmaatschappij kan beschouwd worden. Bestond de Handelmaatschappij niet, het Departement van Koloniën zou zijne werkzaamheden anders moeten inrichten.

»Voorzeker is het voor de regeering, en voor het Departement van Koloniën in 't bijzonder, van groot gewicht, dat waar men een kommissonair behoeft, men er een heeft, wiens goede trouw en soliditeit hoog aangeschreven staan, en dat aan die vereischte de directie der Maatschappij jaren lang voldaan heeft, zal door niemand worden tegengesproken. Ontviel dus der regeering de medehulp van zoodanigen kommissionnair, zij zou het voorzeker te betreuren hebben. Zou het kwaad voor haar echter geheel onherstelbaar zijn? Wij gelooven het niet.

»De uitzonderingen van Europa naar onze Oost-Indische bezittingen voor rekening van de regeering, geschieden *alle* door de tusschenkomst der Handelmaatschappij. Zij koopt (meestal bij aanbesteding), bevracht, betaalt, kortom zij verricht alles, zoodat het Departement van Koloniën er geen de minste moeite mede heeft, en zulks tegen vastgestelde percentsgewijze belooning en berekening harer kosten. 't Is een gemak voor de regeering, maar daarentegen een voordeel voor de Maatschappij, dat *uitsluitend* aan *haar* wordt toegekend. 't Is niet te ontkennen, dat hier een werkelijk *privilegie* bestaat, en dat hier de regeering één handelshuis, boven ieder ander beoordeelt. In vroegere jaren, toen de verhouding tusschen de regeering en de Maatschappij zooveel nauwer was en de eerste aan de laatste soms zoo groote verplichtingen had, was zeker wel iets voor deze bevoorrechting te zeggen; de eene dienst was de andere waard; maar thans, nu de wederzijdsche verhoudingen op betere en meer geregelden voet zijn, schijnt het niet vrij van bedenking, dat de regeering een uitsluitend privilegie blijve verleenen.

»Wij willen volstrekt niet beweren, dat het der Maatschappij voor deze harer verrichtingen toegekende loon (1 pCt. commissie) te hoog zij; integendeel wij beschouwen het thans als matig en volstrekt niet overdreven. wij beslissen ook niet of andere lasthebbers deze commissien der regeering beter en beterkoop zouden uitvoeren, maar willen alleen doen uitkomen, dat de zaak voor de Maatschappij eene regelmatige bron van inkomst is, waarmede zij en zij alleen, door de regeering begunstigd wordt.

»En gesteld nu eens, dat de Handelmaatschappij ophield te bestaan, en de diensten van uitvoering der zoo even genoemde regeerings-commissiën door haar niet meer konden bewezen worden, hoe zou 't dan gaan? Ons schijnt het toe, dat in deze leemte wel te voorzien ware. Zou het zooveel bezwaar hebben dat het Departement van Koloniën dan zelf in 't openbaar uitbesteedde? b. v. eenige duizende tons steenkolen, eenige honderde meters laken en andere voor Indië bestemde zaken meer, geleverd vrij aan boord van het schip, met bepaling der vracht, of wel geleverd vrij te

Batavia? Ons dunkt die zaak zoo ondoenlijk niet, en dezelfde contrôle van keuring der goederen, die niettegenstaande men de Handelmaatschappij volkomen vertrouwen schenken mag, nu reeds bestaat, ware ook dan toe te passen. Wat de betalingen van pensioenen, verloftractementen, enz. betreft, die door de Maatschappij plagt te geschieden, daarin is sedert 1863 reeds op andere wijze voorzien en worden die nu, even als bij andere Departementen van Algemeen Bestuur, door het Departement van Koloniën zelve bezorgd; van deze overtollige, en voor het land kostbare bemoeiing, is de Maatschappij dus ontheven".

Ons komt het voor, dat de heer Blom nog een te hoogen dunk heeft van de bemoeiing der Handelmaatschappij met de uitzending van speciën en goederen naar Indië voor rekening van het Departement van Koloniën. Inderdaad, is die bemoeiing voor een aantal zaken al zeer gering, voor andere niets meer dan die van een bloot expediteur. Het is niet juist dat de Handelmaatschappij al de moeite, het Departement geen de minste moeite heeft met de verzendingen naar Indië, en dat indien de Maatschappij niet bestond, het Departement zijne werkzaamheden anders zou moeten inrichten. De afdeeling »bestellingen", een bureau met een aantal ijverige ambtenaren, onder de leiding van een wakker, ervaren en bekwaam referendaris, den heer Grimberg van der Hoeven, heeft bijna al de zorg voor het aanschaffen der indische benoodigdheden. Zij correspondeert met Indië, om in tijds met den aard en den omvang der behoeften bekend te zijn; zij spoort de beste en voordeeligste gelegenheden op voor het aanschaffen der goederen; zij zorgt voor de keuringen, en bij uitbesteding maakt zij de bestekken van levering op. Bedriegen wij ons niet, dan worden een aantal zaken, zoo als geschenken voor inlandsche vorsten en andere fijne waren rechtstreeks door de afdeeling »bestellingen" aangeschaft, en aan de Maatschappij ter verscheeping gezonden, en voor de overige, die door tusschenkomst der Handelmaatschappij meestal worden uitbesteed, strekt hare zorg zich zoover uit, dat de Maatschappij ze als gesneden koek verder kan afdoen. Indien het Departement van Koloniën ophield door tusschenkomst der Maatschappij goederen naar Indië te verzenden, zou het bureau »bestellingen" terstond zonder de geringste wijziging in zijne organisatie en werkzaamheden, in staat zijn zelf te verrichten hetgeen thans nog aan de Maatschappij wordt overgelaten. De volumineuse correspondentie, die het thans nog voert met de directie te Amsterdam, zou ophouden, en den tijd en arbeid, die daaraan uitgewonnen kunnen worden, zouden ruimschoots opwegen tegen de meerdere zorg om rechtstreeks aan te besteden en te expedieeren.

Het spreekt van zelf, dat door rechtstreeksche expeditie der Indische benoodigheden op de Indische begrooting eene niet onbeduidende besparing zou verkregen worden. Voor goederen alleen zou die besparing niet minder dan eene ton bedragen. De heer Blom herinnert te recht, dat men reeds

sedert 1863 der Maatschappij ontlast heeft van de »overtollige en voor het land kostbare" uitbetaling van pensioenen, verloftractementen, enz. In een tijdstip, toen het bedrag der uit te keeren Indische pensioenen veel geringer was dan tegenwoordig, ontving de Maatschappij daarvoor eene commissie van *f* 25,000 's jaars. Wanneer men de tractementen der ambtenaren, die thans met de uitkeering der pensioenen belast zijn, de bureaubehoeften, staten, registers, pennen, papier en inkt, niets uitgezonderd, in rekening brengt, dan verkrijgt men voor kosten ter nauwernood *f* 8,000 of ruim twee derden minder dan vroeger aan de Maatschappij werd uitgekeerd. Zoo zullen ook de kosten van het aanschaffen van benoodigheden verminderen, indien het Departement van Koloniën zich ontslaat van de in den regel overtollige, soms tijdroovende, dikwerf belemmerende, altijd kostbare tusschenkomst der Handelmaatschappij.

Wat de uitzendingen van specie betreft, is het onbegrijpelijk, dat het Departement van Koloniën niet reeds lang gebroken heeft met de traditie om de Handelmaatschappij *à tort et à travers* te bevoordeelen. Van die uitzendingen trekt de Maatschappij aanzienlijke commissieloonen, en zij doet er letterlijk niets voor dan de schepen aan te wijzen waarmede de geldspeciën verzonden worden. Wanneer de Minister besloten heeft eene partij rijksdaalders, guldens of kwartjes van twee, drie, vier ton naar Indië te verzenden, vertrekt een vertrouwd hoofdambtenaar van Koloniën naar Amsterdam, waar hij zich het geld, niet bij de Handelmaatschappij, maar bij de Nederlandsche Bank doet afleveren. Hij neemt de vaatjes zilverlingen in ontvangst, reist er mede naar Nieuwe Diep, Hellevoetsluis of Brouwershaven. Dag en nacht, door weer en wind, op den trein, in stoombooten en kleine vaartuigen is hij aan den schat als 't ware vastgeklonken tot hij hem behoorlijk geborgen heeft in de holte van het vaartuig, dat de specie naar Indie zal overbrengen. Nu zou men zeggen, dat de hoofdambtenaar, die, gedurende jaren, millioenen uit de Bank te Amsterdam gehaald en in onze zeehavens verscheept heeft, zonder dat ooit een enkel kwartje van die enorme geldsommen werd vermist, voor zijne goede zorg, waakzaamheid en buitengewone verantwoordelijkheid beloond wordt. Abuis. Behalve armzalige reiskosten, heeft hij zijn sober tractement; en voor hetgeen hij verricht, bekomt de Handelmaatschappij, die niets ter wereld doet, duizende guldens commissieloon. Er moeten zelfs voorbeelden zijn van specieverzendingen met oorlogsbodems, voor welke de Handelmaatschappij commissie wordt uitbetaald, nadat aan haar de speciale vergunning was verleend, om het vervoer met die bodems te bewerkstelligen, — dus met toekenning van eene dubbele gunst aan dat handelslichaam.

Afgescheiden van de vraag of de Handelmaatschappij al dan niet blijft voortbestaan, is het dus in 's lands belang wenschelijk dat het Departement van Koloniën hare bemoeiing opzegt met de zoogenaamde koloniale

bestellingen. Dezelfde gelegenheid voor expeditiën naar Indië, die zij bezigt, kan het Departement van Koloniën bezigen, en wanneer de stoombooten der Maatschappij *Nederland* geregeld den dienst vervullen door het kanaal van Suez, moet het Departement, ingevolge het met die maatschappij gesloten contract, eene zekere hoeveelheid goederen en specie met de stoombooten verzenden. Zou het niet de ongerijmdhëid zelve wezen, dan nog aan de Handelmaatschappij commissieloon te betalen voor goederen, die door het Departement besteld, en op eene vooruit aangewezen plaats (Nieuwe Diep) geleverd worden?

Wij weten niet hoe de minister van Bosse over de zaak denkt; maar wij durven gerust de vertegenwoordiging den raad geven, om aan te dringen op de afschaffing van de geheel noodelooze en kostbare bemoeiingen der Handelmaatschappij met uitzending van specie en goederen voor de gouvernements-benoodigdheden in Indië. Ons dunkt, dat de loijauteit medebrengt, dat regeering en wetgeving de aandeelhouders vooraf waarschuwen, dat zij, bij besluit van voortzetting, vast overtuigd zijn, dat die bron van gemakkelijke winst voortaan gesloten zal worden. Trouwens naar mate het monopolie wordt ingekrompen en de vrije handel op Indië zich ontwikkelt, zal ook de omvang der bestellingen verminderen. Indien de markt van Indië meer voorzien wordt van uitvoerartikelen, zullen er meer artikelen van invoer aangebracht worden, en natuurlijk zal de Indische regeering wel doen, dadelijk in Indië aan te koopen de artikelen, die er even goed en tegen denzelfden prijs te bekomen zijn, als langs den omweg van het Departement van Koloniën, en gelijk thans langs dien van de Handelmaatschappij. De bestellingen in Nederland zijn een gevolg van de gedwongen toestanden, die door het monopolie- en consignatie-stelsel werden gehandhaafd. Monopolie- en verplichte consignatie moeten van lieverlede geheel verdwijnen; en dan zal men bespeuren, dat Indië mindere behoefte zal hebben om goederen uit Nederland te ontbieden, en de wakkere vrije handel zal wel zorgen, dat zij er voorhanden zullen wezen, wanneer men ze noodig heeft. In afwachting, dat op de markt in Indië geschiedt hetgeen op alle vrije markten plaats vindt, kan het Departement van Koloniën zelf de indische bestellingen en orders uitvoeren. Daarvoor heeft het de Handelmaatschappij niet noodig, en wil men het landsgeld ontzien, moet het geheel doen hetgeen het thans voor een groot deel verricht. Niet alleen zijn wij het bijgevolg met den heer Blom eens, dat voor de verzending van goederen naar Indië, de Handelmaatschappij onnoodig is; maar wij meenen zelfs dat, indien zij, zooals waarschijnlijk is, blijft voortbestaan, hare bemoeiing met die verzendingen in 's lands belang geheel moet ophouden.

»Van meer gewicht," acht de heer Blom, »de vraag of het met betrekking tot den overvoer van O. I. producten en hun te gelde maken, in Nederland, in het belang der regeering is, dat de Maatschappij blijve be-

staan".... Gaarne erkent hij, dat de diensten in dit opzicht door de Maatschappij aan de regeering bewezen niet gering te schatten zijn, en herhaalt hij, dat de regeering in haar een agent bezit, wiens eerlijkheid, nauwgezetheid en soliditeit boven alle verdenking verheven zijn, terwijl de belooning die de Maatschappij, sedert 1854, voor deze hare bemoeiingen geniet (2 pCt. commissie en delcredere), niet te hoog schijnt. »Wij aarzelen dan ook niet," vervolgt de heer Blom, »al dadelijk te erkennen dat, naar onze meening, er geene reden bestaat waarom de regeering, voor den overvoer in den verkoop harer Oost-Indische producten hier te lande, van eenen anderen agent gebruik zou maken dan van dien, aan wien zij hare belangen, in dit opzicht, zoo volkomen gerust kan toevertrouwen. En moge men in deze onze verklaring eene tegenstrijdigheid zien met hetgeen wij zoo even zeiden, aangaande het koopen alhier en verzenden van goederen en benoodigdheden naar Java, en dat wij als een bepaald *privilegie* beschouwden, die tegenstrijdigheid is slechts schijnbaar. Wij zullen trachten haar op te lossen.

»Ongetwijfeld is ook hier eenigermate *privilegie;* de consignatie der Oost-Indische regeerings-producten geschiedt aan elk handelshuis, met voorbijgaan van alle anderen; maar de zaak is van geheel anderen aard. Bij aankoopen, leveringen, bevrachtingen, enz. kan men de algemeene concurrentie openen en contrôle uitoefenen; hier zoo gemakkelijk niet. Het zou voorzeker niet aangaan consignatiën van goederen *uit te besteden* en verre van zeker is het dat de laagste inschrijver de belangen hem toevertrouwd ook het best zou behartigen; bovendien is eene contrôle in alle détails hierop hoogst moeilijk, zoo niet onmogelijk. Wilde men dus, om het privilegie minder uitsluitend te maken, ook aan andere handelshuizen consignatiën toekennen, de regeering zou dan, daar zij ze toch bezwaarlijk aan ieder *à tour de rôle* geven kan, zulke handelshuizen moeten uitkiezen. Wie gevoelt niet de moeilijkheid die hierin gelegen zou zijn? Maar bovendien het zou het bezwaar van privelegie niet wegnemen; in plaats van één, zouden het dan 5 of 10 privilegiën worden en aan vermeende rechthebbenden, die zich teleurgesteld zagen, zou het voorzeker niet ontbreken. Zoo lang er dus geen beter agent dan de Nederlandsche Handelmaatschappij is, zal de regeering, naar onze meening, wel doen ze voor hare consignatiën maar hier te blijven gebruiken."

Wij zijn het hierin weder met den heer Blom eens. Zoolang het Gouvernement producten uit Indië naar Nederland consigneert en hier te gelde maakt, zal het moeilijk vallen den nu ingeslagen weg te verlaten. De heer Blom toont echter aan, dat, indien de Handelmaatschappij ophield te bestaan, het Gouvernement zich toch uit de ongelegenheid zou kunnen redden. Hij somt verschillende middelen op, die men zou kunnen te baat nemen. Vooreerst zou de regeering, bij gemis van de Handelmaatschappij, overeenkomsten kunnen aangaan met onderscheidene handelshuizen als het meest geraden zouden geacht worden; in welk geval men over de daarte-

gen bestaande bezwaren zou moeten heenstappen. Ten tweede, zou de regeering zelve hare aanvoeren hier te lande kunnen ontvangen, pakhuizen en verkoopen, zooals zij het te Padang en te Batavia doet. In de derde plaats schrijft de heer Blom: »Het meest afdoende, en naar veler meening ook het beste middel ware intusschen het geheele consignatie-stelsel te laten varen en de Gouvernements-producten allen op Java te verkoopen. Dan wierd met eenen gekunstelden toestand gebroken, die op den duur toch niet zonder schade houdbaar is. Die handel zou zich dan, van sommige schadelijke banden bevrijd, vrijer kunnen ontwikkelen; met het steunen en leunen op de Handelmaatschappij ware het dan gedaan en men zou algemeen leeren meer op eigen krachten te vertrouwen. Wilde men ook dit niet, maar het consigneeren naar Nederland nog eenigen tijd in stand houden, men zou de verkoopen in Indië zelf althans nog werkelijk kunnen uitbreiden. Daardoor zou dan tevens langzamerhand worden voorbereid een toestand, waartoe men eindelijk toch wel zal moeten komen."

Voorzeker, de algeheele opheffing van het consignatie-stelsel zou verreweg de verkieslijkste weg zijn, die het Gouvernement kan inslaan. Indien de Handelmaatschappij besluit om een nieuw vijf-en-twintig-jarig tijdvak in te treden, zal zij toch hoogst waarschijnlijk in dit tijdvak ophouden uit Indië voor het Gouvernement in Nederland te verkoopen. Bij de laatste suikerwet is aangenomen, dat de suikercontractanten voortaan zich jegens de regeering zullen kwijten in geld en niet meer in producten. Zoodra dus die wet volledig in werking komt, zal het Gouvernement geen suiker meer te consigneeren hebben. Omtrent de koffiecultuur moeten, evenals dit voor de suikercultuur heeft plaats gehad, wettelijk regels gesteld worden. Het is niet mogelijk reeds nu te beslissen of die regels eene inkrimping, of wel de geheele opheffing van het Gouvernements-monopolie zullen beoogen. Meer en meer toch dringt de overtuiging op den voorgrond, dat het in het drieleedig belang der regeering, der koffieplantende bevolking en der productie zou wezen, om die koffietuinen, welke op groote afstanden zijn gelegen van de woningen der koffieplanters aan de bijzondere nijverheid tegen een billijken pachtschat af te staan. Men behoeft geen profeet te zijn om te voorspellen, dat die overtuiging ook in het parlement ingang zal vinden, en eindelijk hare uitdrukking zal bekomen in de wetgeving voor Nederlandsch-Indië. Men schat die soort van tuinen op een derde der totale koffieaanplantingen. Gesteld het zoogenaamde zedelijks gevoel verzet zich nog niet tegen het monopolie van de productie der overblijvende twee derden, dan zal toch in dat geval de jaarlijks door het Gouvernement te ontvangen hoeveelheid koffie niet meer bijdragen dan hoogstens 300,000 picols, die grif in Indië van de hand kunnen worden gezet. In allen geval is die hoeveelheid producten met het Gouvernements-tin te onbeduidend, om ter wille daarvan een consignatie-stelsel er op na te houden.

Met het verschiet op eene aanzienlijke vermindering der naar Nederland door het Gouvernement te consigneeren producten, zou het wenschelijk wezen thans reeds in beginsel te bepalen, dat het consignatie-stelsel binnen een te bepalen termijn geheel zal vervallen. Een belangrijke dienst zal daardoor aan de Handelmaatschappij worden bewezen. Zij zal vooraf weten, waaraan zij zich te houden heeft, en nu het getij der gemakkelijke winsten verloopen is, hare bakens bij tijds kunnen verzetten. Zij zal geen nieuw vijf- en twintig-jarig tijdperk intreden met de hoop in het agentschap van het Gouvernement hare zekere dividenten te vinden, en met de vrees, dat de omstandigheden die hoop zullen verijdelen. Zij zal er zich terstond op toeleggen producten in Indië voor eigen rekening te koopen, en die producten op de Nederlandsche markt te verkoopen voor zoo veel die markt er behoefte aan heeft, — elders voor zoo ver dit noodig wordt bevonden. Zij zal onmiddelijk een gedeelte van haar kapitaal gebruiken om soliede landbouw-ondernemingen in Indië te steunen, en in 't algemeen een vrijen werkkring zoeken, waarvan zij met grond mag verwachten voordeel te plukken.

Laat men daarentegen het punt der consignatie onbeslist, men zal de Handelmaatschappij in eene positie, van alle de minst wenschelijke, brengen n.l. de positie, van onzekerheid en ombestemdheid, die hare handelingen paralyseert, en haar belet om zich geheel naar de nieuwe behoeften van den tijd te hervormen. Kwalijk is het haar niet te nemen, dat, zoolang zij kans heeft om gemakkelijk en zeker te verdienen bij het te gelde maken van gouvernements-producten, zij daaraan de voorkeur blijft geven boven speculatiën, die overigens naast het Gouvernements-monopolie meer dan gewone risico opleveren. In het belang dezer aandeelhouders moet zij aan dit consignatie-stelsel vasthouden. Daarom komt het ons voor, dat de regeering — vóór er besloten wordt tot verlenging der Maatschappij, en nu meer en meer de richting voor vrijen handel wordt gevolgd — haar dient te waarschuwen, dat zij niet langer behoeft te rekenen op de verplichte consignatie der gouvernementsproducten, en dat zij wel zal doen zich te reorganiseeren met het oog op een eerlang te verwachten toestand van geheel vrije en onbelemmerde mededinging.

Onze conclusie omtrent het behoud der Handelmaatschappij met het oog op het zoogenaamde consignatie-stelsel verschilt dan ook met die van den heer Blom. De geachte schrijver gelooft, »dat onder de bestaande omstandigheden de opheffing der Handelmaatschappij in het belang der regeering minder gewenscht schijnt; zonder dat evenwel haar gemis nu juist ten eenenmale onoverkomelijk zou zijn". Wij gelooven, dat het te betreuren zou wezen, dat onder de bestaande omstandigheden de Handelmaatschappij in stand worde gehouden met de bedoeling om de regeering behulpzaam te zijn in het verscheepen uit Indië en het te gelde

maken van gouvernements-producten; en dat het zoowel voor de Maatschappij als voor het Gouvernement wenschelijk is, dat zij zich reconstitueere met het stellige vooruitzicht, dat de verplichte consignatie binnen een kort tijdstip geheel zal komen te vervallen.

Een tweede punt van actueel belang is de vraag: »Is de instandhouding der Handelmaatschappij noodig in het handelsbelang?" De heer Blom aarzelt op die vraag een bepaald antwoord te geven. Wij verwijzen naar zijne brochure, waarin de schrijver met loffelijke onpartijdigheid den gunstigen en ongunstigen invloed schetst, die de Maatschappij op den Nederlandschen handel heeft uitgeoefend. Het zij ons geoorloofd daarbij te doen opmerken, dat de ongunstige invloed, dien zij uitoefende, niet een gevolg is van haar optreden in den handel met het vereenigd kapitaal van een aantal vennooten; maar van het ter kwader ure op Java ingevoerde dwang- en monopoliestelsel en van de inlijving der Maatschappij in deze monster inrichting. Denkt dat stelsel weg, en onderstelt de Maatschappij in Indië werkzaam onder het gewone en gelijke recht voor allen, en gij zult ras ontwaren, dat hare actie eene weldadige zou geweest zijn. Indië biedt een zoo ontzaggelijk veld voor het kapitaal en de bedrijvigheid der Nederlanders aan, dat niet alleen de Handelsmaatschappij met een kapitaal van 30 millioen en een crediet van het dubbele en drievoudige dezer som, maar een aantal vereenigingen van dien aard met eenige honderde millioenen kapitaal en crediet er voordeelig emplooi kunnen vinden, zonder in het minst afbreuk te doen aan den ondernemingsgeest van particulieren. Dergelijke vereenigingen, mits haar geen privilegien worden toegekend, zijn veeleer bestemd om dien ondernemingsgeest te prikkelen en te ondersteunen, en wij zien dan ook, dat sedert men meer en meer in Nederland de belangrijkheid van Indië is gaan begrijpen, naast de Handelmaatschappij in Amsterdam en Rotterdam inrichtingen zijn verrezen voornamelijk met het doel om in Indië te werken, ofschoon de regeering en de vertegenwoordiging nog niet de voorwaarden hebben geopend, onder welke zij vrij en onbelemmerd kunnen werken.

Noodlottig zou dus het verdwijnen der Handelmaatschappij zijn, voor den handel in Indië. Slechts ter loops wijst de heer Blom op het zeer waarschijnlijk gevolg, dat de daardoor vrijkomende millioenen in staatspapieren zouden worden gestoken, hetgeen hij beschouwen zou als eene ramp, zóó groot, dat, als hij het met zekerheid wist, om die reden alleen het voortbestaan der Maatschappij zou wenschen. Moeilijk is het echter daaromtrent illusiën te koesteren. Verreweg het grootste gedeelte der aandeelen der Maatschappij zijn in het bezit van leden der koninklijke familie, van renteniers, douairières, van personen, die, indien het kapitaal loskomt, eene vaste belegging daarvoor zullen zoeken en het noch aan handelskantoren, noch aan fabrikanten in Nederland, noch aan ondernemers in Indië

zullen afstaan om daarmede handel, scheepvaart en nijverheid te voeden. Is eenmaal de Maatschappij ontbonden en het kapitaal verspreid, men zal het niet licht terug vinden voor handelsondernemingen op Indië, die den sleutel zijn van de Nederlandsche handelsbeweging in 't algemeen en waarvoor wij bij gevolg moeten wenschen, dat de meest mogelijke geldkracht aanwezig blijve. Indien toch het Indisch dwang- en monopoliestelsel die beweging in Nederland geparalyseerd, en den handel hier eene zeer eenzijdige richting gegeven heeft, dan moet omgekeerd de vrije, onbelemmerde handel op Indië een tegenovergestelden invloed hebben, en is het zaak dat daaraan het kapitaal en de werkzaamheid der handelmaatschappij niet onttrokken worden.

Wij noemen daar de werkzaamheid der Handelmaatschappij. Het spreekt van zelf, dat deze geheel anders zal wezen, dan onder de eischen van het consignatie-stelsel. Het zal daarom noodig zijn, dat zij mede hare statuten wijzige, die te meer overeenkomst hebben met de reglementen van eene verouderde landsinrichting dan met de wet eener vennootschap. Natuurlijk, toen de Maatschappij als 't ware een gouvernements-departement was, kon zij hare zaken over dat oude, trage, formalistische raderwerk laten loopen. Alles kwam toch eindelijk met de winst op de gouvernements-producten te recht. Maar nu zij *nolens volens* voor een nieuw tijdperk staat, waarin hoogst waarschijnlijk de koloniale hervorming tot stand zal komen, en groote omwentelingen in den wereldhandel te voorzien zijn, zal de Maatschappij wijs doen ook deze inwendige reorganisatie te vernieuwen en te verjeugdigen. In dit besef is reeds te Rotterdam eene uitnoodiging uitgegaan aan de aandeelhouders om onderling te overleggen wat hun te doen staat bij de aanstaande te nemen beslissing, eene uitnoodiging aan welke de belanghebbenden in hun belang behooren gevolg te geven. In den meest engen zin is daarop het gezegde toepasselijk: »Het zijn uwe zaken, die hier behandeld worden." Hoe dit zij, de toestanden nu en vóór vijf-en-twintig jaren, toen de aandeelhouders voor de eerste maal besloten tot verlenging van den tijd van duur der Handelmaatschappij, verschillen als dag en nacht. In plaats van een streng gehandhaafd dwang- en monopoliestelsel, waarbij de Maatschappij bestendig het groote lot deelachtig werd, is het monopolie voor negen tienden reeds losgelaten, en kan het niet twijfelachtig wezen, dat de laatste overblijfselen voor den nieuwen tijdgeest weldra zullen zwichten. Zoo ooit dan is tegenwoordig het stil berusten in de hoop, dat alles zich wel zal schikken, bedenkelijk, en mag men zich wel goed bezinnen eer men zijne toestemming voor de toekomstige kwart eeuw geeft.

MERCURIUS.

VARIA.

Aan het onlangs gehouden examen A ter voldoening van de verordening op het benoemen van ambtenaren bij den burgerlijken dienst in Nederlandsch-Indië heeft ook deelgenomen Raden Mas Ismagoen, kleinzoon van den Rijksbestierder van Djokjokarta. Na zich sedert eenige jaren hier te lande op het verkrijgen van de noodige kennis te hebben toegelegd, heeft hij thans de voldoening gesmaakt van te zijn toegelaten, terwijl verscheidene Nederlandsche jongelieden werden afgewezen.

Wij achten het een verblijdend verschijnsel, dat de zoon van eene aanzienlijke Javaansche familie hier te lande eene hoogere ontwikkeling tracht te verkrijgen dan in zijn geboorteland mogelijk is, en wij hopen dat zijn voorbeeld door meerdere zijner landgenooten gevolgd zal worden. Hoe meer ontwikkeling en wetenschap het eigendom worden van aanzienlijke Javaansche jongelingen, hoe beter de inlandsche bevolking er bij varen zal.

L.

Het navolgende bericht putten wij uit de mailberichten van de *Nieuwe Rotterd. Courant* van 6 Juli j.l.

»Aan den heer H. Reerink te Cheribon is, voor den tijd van vijf jaren, concessie verleend om proefboringen naar petroleum-bronnen in de residentie Samarang te doen, onder dien verstande, dat de boringen zich niet mogen uitstrekken tot ontgonnen bouwlanden van inlanders. Zoo is dus de mogelijkheid geopend, dat de petroleum-industrie zich op Java zal vestigen. Een der leden van bedoelde firma heeft Amerika bezocht om zich op de

hoogte te stellen. Het heeft moeite gekost om zoover te komen. Jaren zijn verloopen vóórdat eene regeling op het verleenen van soortgelijke concessiën gemaakt was, en menigeen, die kapitaal en vlijt aan die industrie wilde besteden, is afgeschrikt of vertrokken. Zoo gaat het hier in alles. Wij wenschen zeer. dat de heer Reerink moge slagen, opdat zijn voorbeeld door anderen gevolgd worde; want dat er plaatsen op Java zijn, waar petroleum gevonden wordt, daarvan hebben wij door eigene aanschouwing de zekerheid verkregen. De vraag is of de exploitatie op groote schaal zal gelukken."

Het Handelsblad van 10 Juli j.l. bevat in zijne mailberichten het volgende:

»De Kamer van Koophandel heeft mededeeling ontvangen van het verslag van den Ingenieur de Greve over de ontginning van de Ombelin-kolen in verband tot het transportwezen ter Westkust van Sumatra. Dit verslag, zoo meldt men ons, is zeer belangrijk, en het is werkelijk te betreuren, dat de regeering daaraan en aan soortgelijke stukken geene publiciteit geeft [1].

»De Onbelin-kolen overtreffen in deugdelijkheid de steenkool van Labuan en Borneo. Zij staan in sommige opzichten niet achter bij de Engelsche kolen. Proeven aan boord van Z. M. oorlogschepen daarmede genomen bewijzen dat de kool uitmuntend voldoet. De proeven evenwel, welke in het oorlogsmagazijn te Padang en in de gasfabriek te Batavia genomen zijn, deden zien, dat zij als smèed- en gaskolen niet even deugdelijk zijn als de Engelsche."

---

1) Terwijl wij dit bericht afdrukken vernemen wij uit *het Vaderland*, dat de regeering binnen kort het rapport van den ingenieur van het mijnwezen in Ned. Indië, W. de Greve, over de in verschillende deelen van den Archipel aanwezige steenkolen-beddingen zal openbaar maken.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DE HOLONTÀLOSCHE VOLKSLIEDEREN.

In de Limo lo pahalaä heeten de oorspronkelijke volksliederen: Lohidoe, Soedjai, Lalebohoe, Tanggomo, Taleningo, Mala-mala, Hoejoelo, Tinilo, Intiboloe, Hoelimboe, Toloboloe, Boenito, Woemboengo, Tiboto en Woenoengo.

De Lohidoe, door mannen en vrouwen schier elken avond gezongen, bevat voornamelijk uitboezemingen van liefde en toegenegenheid. Ook als schimp- of hekeldicht bezigt men deze menigmaal, om elkander, zonder het decorum te schenden, of zich aan kwalijk nemen bloot te stellen, op bedekte wijze de grieven in het openbaar bekend te maken. Het is niet mogelijk het aantal strophen na te gaan, daar dit door een ieder kan worden vermeerderd.

Bij de bevestiging der Olongia's, Hoehoehoe's, Oelea's lo lipoe en andere hoofden in hunne betrekkingen brengt het gebruik mede de Soedjai te zingen. Terwijl de daartoe bestemde hoofden den benoemde of bevestigde de handen vasthouden, wordt de Soedjai, welke naarmate van de opgewektheid langer of korter duurt, door een hunner aangeheven. De inhoud bestaat uit heilwenschen, vermaningen of raadgevingen. Bij plichtverzuim, of verwaarloozing der algemeene belangen werd, in vóór-Europeeschen tijd, de Soedjai door de mindere hoofden of door de vertegenwoordigers der oudsten, de Bate-bate's, tevens gebezigd, om de verkeerdheden der eerste hoofden op eene minder vertrouwelijke en aangename wijze onder hunne aandacht te brengen.

Gedurende den arbeid bijv. aan den aanleg en het onderhoud der wegen, het uitdiepen der waterleidingen, het ontbolsteren der padi ten dienste der betrokken hoofden en andere negorij's bezigheden meer, pleegt men de Lalebohoe te zingen. Een der meest geoefenden heft gewoonlijk aan, waarna de overige arbeiders in koor instemmen. De meeste koepletten zijn extempore's en de zangwijze niet veel van die der Lohidoe onderscheiden.

Een gezang der mannen is ook de Tanggomo. Deze, episch van aard,

bevat meestendeels beschrijvingen van plaats gehad hebbende gebeurtenissen, waarin een der hoofden of adellijke personen zich uitstekend heeft gedragen, bijv. het voeren van krijg in vroegeren tijd, het uitvoeren van een groot werk etc. Buitendien werd de Tanggomo somtijds gebezigd om geleden verliezen en teleurstellingen aan de bevoegde autoriteiten mede te deelen en de bereids ondergane, in het oog van den vervaardiger onbillijke straffen te beschrijven.

Over verschillende zedelijke onderwerpen, op didaktische wijze, handelt uitsluitend de Taleningo, welke veelal door vrouwen uiterst eentonig wordt gezongen. Naardien de in de oude taal aanwezige elegiën, met name Hoelimboe en Toloboloe, van lieverlede in vergetelheid zijn geraakt, is het ook gebruikelijk de Taleningo bij het graf en gedurende ziekten van personen van zekeren socialen rang aan te heffen.

De Mala-mala, Hoejoelo en Tinilo worden alléén bij groote feesten, welke met sommige Alifoeroe-plechtigheden gepaard gaan, de tweede door stokoude vrouwen met bevende stemmen, de derde, onder begeleiding der rabana, door meisjes, gezongen. De eerste of Mala-mala mag evenwel door niemand anders worden aangeheven dan door degenen die in hunne oogen eene groote daad verricht hebben, gelijk het afslaan van een hoofd van een Mangindanoër of van eenen anderen vijand; in één woord, door lieden die menschenbloed hebben vergoten.

Bij sterfgevallen of gedurende de lijkfeesten plegen de oude vrouwen, ook de weduwenaars en weduwen, elk op hare wijze, de Intiboloe, de Hoelimboe en Toloboloe te zingen. Van wege de daarin voorkomende woorden uit de oude Holontalosche taal zijn deze liederen moeilijk te verstaan.

Met het doel de booze geesten op te roepen of deze bij ziekten en andere gelegenheden onder het vervaarlijk geweld der geslagen wordende tifa's te verjagen, worden de Boenito en Woemboengo door de Boelia's of priesteressen gillende gezongen, terwijl zij met loshangende haren, een zwaard in de rechterhand houdende, rondspringen. Deze zangen zijn van zeer veel waarde om de volksbegrippen betreffende de geestenwereld te leeren kennen.

De Tiboto wordt bij het verrichten van zwaren arbeid, gelijk het sleepen van hout etc., door mannen aangeheven, of liever door een man voor de vuist gezongen, terwijl de overigen na elke zinsnede het woord Oewayoh, uitroepen. Het onderwerp staat gewoonlijk in verband tot het werk dat verricht wordt.

Ten einde zuigelingen of kleine kinderen stil te houden en in slaap te wiegen, wordt door de vrouwen en jonge meisjes op eene eentonige, kreunende wijze de Woenoengo gezongen.

Met uitzondering van de Soedjai, Lohidoe, Lalebohoe, Taleningo en Tiboto, worden al deze liederen, die veelal vermengd zijn met een tal van

oude woorden en uitdrukkingen, niet gemakkelijk verstaan, zelfs door de oorspronkelijke Holontaloërs, die, zooals het mij herhaaldelijk gebleken is, dan ook geenszins veel moeite doen om de ware beteekenis daarvan te leeren kennen. De onduidelijkheid van het verband der woorden, om reden men meer op welklinkend rijm, dan op eenen goeden zin acht geeft, maakt het daarenboven zeer moeilijk eene juiste vertaling te leveren. Ten einde een niet al te uitgebreid overzicht van deze liederen te geven, wil ik uit mijne verzameling enkele uittreksels bekend maken, en als eene eenvoudige proeve slechts den tekst zooveel doenlijk in het Nederlandsch overzetten; want hier vooral is van toepassing het gezegde van Lamartine: »de tous les livres à faire, le plus difficile, c'est une traduction." De beoefenaars der Malajo-polynesische dialekten, die ooit gepoogd hebben o. a. Maleische pantoens te vertalen, zullen mij dit wel toestemmen.

Behalve de hiervoren bedoelde liederen vindt men nog in de Limo lo pahalaä de Erong, die de openbare danseressen, de zoogenaamde padjongge, zingen, de Bomborione, Daleka, Linte en Tidi, vervolgens de Mathani, de Sjairi en de Saloeka. De vijf eersten zijn van Tominischen oorsprong, terwijl de overigen, allen over den Islam handelende, blijkbaar door de Arabieren en Maleiers in vorige eeuwen alhier ingevoerd zijn.

De vermelde Holontalosche volksliederen, gevolgd door eene vrije vertaling, luiden als volgt.

I.

LOHIDOE.

1. Tabi oli moloelato, dedoe moali lipato.
2. Tanggoelio tanggoelolo, ode hoela iloemolo.
3. Piohoe pohoewawaä, sajangi taoe daä.
4. Baja ilolimomoto, hilawa ode doepoto.
5. To lakoe tilaloelio, hoehoetoe dia mopio.
6. Tanggoelio otanggoela, doedoehe oe mololomboela.
7. Diaboti pololomo, bolo moali boejongo.
8. Lipoe tia mopatito, dialoe ta ode ito.
9. Wolingamoe ta boöoe, dedoe piloiboebooe.
10. Laolomai hoewoö, podetoe talala boö.
11. Ponoeoe hitoetoeloea, mela li lo ajoea.
12. Molomboeli boetaio, oewaoe hilawo mopio.

13. Pilongola lakoelio, bo aoe hale mopio.
14. Motoeidoe woeloengio, pohoejonga oe olio.
15. Ito tonggohile doea, oemoeloe de moboea.
16. Dia tabi to oepango, tabi to tahe lo ngango.
17. Wolipopo to hoeloengo, oewanggoe bo doengitoemo.
18. Dehoengajo iapolo, waoe ia lipatolo.
19. Tilomboeinga mopoeo, odeta paloe biloeo.
20. Mela lo poönoea, mobata alangoeloea.
21. Tinepa mopio-pio, wonoe wolo toelilio.
22. Ijoh pongola oepango, asali lamahoe ngongo.
23. Tilo batoe lo mataoe, laba toetoe helaäoe.
24. Moöboele oemomoeli, o ta mohoenggoe-hoenggoeli.
25. Ponoemoe paidimola, hiambo njawa molola.

---

1. Het verlangen naar het welgemaakt lichaam kan moeilijk worden onderdrukt.
2. Wanneer haar naam wordt uitgesproken, is het als of men zich met suikerwater laaft.
3. Haar lichaam is volkomen, jammer slechts dat zij is van hooge geboorte.
4. Het aangezicht is bijzonder schoon, maar het inwendige is den wind gelijk.
5. Aantrekkelijk is de gedaante, maar de handelingen zijn slecht.
6. Wanneer ik haar naam uitspreek, begint mijn borst te zieden van toorn.
7. Denk niet dagelijks daaraan, anders wordt gij nog krankzinnig.
8. Hier en op andere plaatsen vindt men niet een gelijk gij.
9. Den geur van uw lichaam op mijn kleed zal ik nimmer laten afwasschen.
10. Zend mij uw haar waarmede ook mijne kleederen door u aan elkander zijn gehecht.
11. Mijne tranen vloeien terwijl ik denk aan hare goede. geaardheid.
12. Eer keerde het water der rivier naar de bronnen terug, eer mijn hart gerust zal worden.
13. Wat beteekent schoonheid? beter is het een goeden naam te bezitten.

14. Bij elk voorgebergte stort ik tranen om harentwil.
15. Laat ons te zamen bidden, dat wij nimmer gescheiden worden.
16. Ik bemin geen rijkdom, maar slechts de woorden uit uwen mond.
17. De sterren aan den hemel hebben veel overeenkomst met uwe tanden.
18. Eer zal ik het zand tellen, dan u, de geliefde, vergeten.
19. Wanneer mijn geliefde wakker wordt, is het alsof de reukdoos opengaat.
20. Als ik de liefkozingen herdenk, wordt mijne peluw nat van tranen.
21. Bedenk eerst goed wat het antwoord zal zijn.
22. Wat beteekent geld? beter is het wanneer gij waarheid spreekt.
23. Gij, geliefde, zijt mijn oogappel, ik verlang zeer naar u.
24. Vermoeit u toch niet het te verbergen, een ieder spreekt er reeds over.
25. Wisch uwe tranen maar af, want de ziel gaat henen.

II.

SOEDJAI.

Kolano pajoe doelah moelia, malo to doelah botia, ito malo tahoelia, toeo to iladia, to poelango owalia. Ito malo tahoelia, hilawa moiopia, ahoe delo apoedjia, lo tonoe manoetia, lo ta toeango hoenggia.

Patila doelah moelia, to oeito, to oetia. Titimenga lo hoenggia. Boeloea lo rahatia. Timengo waoe katia, waoe papobiïbia, to oeito to oetia.

Oelea lo lipoe opato, tia woeoedi oewato, mohintoe mongalomato, boli mopoöpatato, tahe lo pajoe doelah ilato. Woeoedio tilonggapo. Ito lo ta mon-

gimato. Tonoe oemalanggato, tombapadoento ajato. To tianto tontajato, hoemaja ode lenggato, moladio momoewato, moloelengo mohajato to toeango lipoe wato.

Vorst, gij die gelijk de zon schittert, op dezen dag, gij hebt den raad ontvangen, op een verheven zetel zijt gij gesteld, in eene betrekking uwer waardig. Gij hebt den raad ontvangen, om alle harten van blijdschap te doen kloppen; opdat gij wordt geprezen door alle menschen, door de ingezetenen van dit land.

Rijksbestuurder, gij die schittert gelijk de zon, zoowel onder degenen die verre, als die in de nabijheid zijn. Weegschaal van dit land. Verzamelplaats der geheimen. Weeg en meet, en laat ineensmelten, tot elkander naderen, degenen die verre en de nabij zijn.

Gij vier schouderen van het rijk, dit is de gewoonte der vaderen, ondervragen moet gij, onderzoeken, en alles tot klaarheid brengen, gelijk maken aan den glans der zon en aan de flikkering van den bliksem. De gewoonte moet volmaakt worden opgevolgd. Gij alleen zijt in staat de wacht te houden. Hetgeen hoog is maakt gij gelijk, het meerdere verwerpt gij. Gij snijdt, maar laat toch het scherpe niet zichtbaar zijn, gelijk wordende aan een wild dier, dat stoot en vooruitduwt, met het doel om te stooten en te duwen, de onderhoorigen, de slaven.

III.

LALEBOHOE.

1. Wonoe ito o doelahe, potitoe doela lo ponoe, kaäti mongodoelahoe.
2. Wonoe ito o linggata, booe mailolipata, ta mawola-wolata.
3. Wonoe wolilangato, mai ajabi woelato, waoe paidimai ponoeoe.
4. Wonoe ita moboeboeaja, oewaoe mopahidi aäti, modoedoelo mongoboea.
5. Nana oewaoe mai bilohi, bolo inti-intilie wawaoe, hoewooe modedoe hombiooe.
6. A, oewaoe tame amai limongoli, tamea limongoli mongooetato, hoelo-hoeloö to toeadoe.
7. Lo hoeto to ileëngi pilomoelo, pomama moöolalo, delo mopio hilawo.
8. Wonoe oe boloe-boloe, mealo loepi-loepi, bo olio motoengengeto.
9. Opatelo ti galigomo, ta hoewoö mopenggengo, ta poetongioliongа.
10. Wonoe ito molalawalo, mai tae to toeadoe, kaäti monga doelahoe.
11. Wonoe ito mololo taboea poöpoöjo, toembili mai tohe.
12. Mohoeli mohoe-alingapo, taboea donggo toeoetoeoeo, ti nana mopotooeli.

---

1. De dag breekt aan, vol van verlangen ben ik wachtende de bekoorlijke maagden.
2. Het is reeds laat geworden, vergeten hebben zij echter dengene die lang toevende is.
3. Ik gevoel mij verhit, komt droogt mijne zweetdroppelen en wischt mijne tranen af.

4. Ik zal nu henengaan, en niet meer liefkozen, de maagden naderen.
5. Moeder ik kom slechts gluren, mijn lichaam is ter neder gebogen, mijn haar niet opgemaakt.
6. Och, helpt mij toch, gij gezusters; zet u neder aan den trap.
7. De pinang die in den tuin groeit, bedwelmt wel wanneer daarvan genuttigd wordt, maar doet het hart genoegen smaken.
8. Gewikkeld in den vorm van een pakje, of op velerlei wijzen toegevouwen, blijft de geur welriekend.
9. Laat de stoeister gerust sterven, zij met hare golvende haren en gekuilde wangen.
10. Mijn hart is vol van droefheid bij het stijgen op den trap, van wege de bekoorlijke maagden.
11. Ik ben zeer verlangende, maar de geliefde houdt zich stil; och steek toch een lamp aan.
12. Het is beter dat ik thans terugkeere, want de geliefde houdt zich schuil, en de moeder moedigt mij niet aan.

IV.

TANGGOMO.

Totoloe tia tinelo, hoeta data-liloehelo, ilata boelonggo delo, dehe boeo lihimelo. ... Detolahoe hedelalo, wo lai hinte lolalo, wo li dedoe palapalo, hihilai opomalo, bo mai hitihoelalo, biloewoa lo lalo.... Bini kiki motanggalo, bini daä bilonggalo, amango de to moloea.... Batoerapa tinggoea, palodio toemahoea, lalea pilotoetoea, odelo galoeda moloea.... De to ilohoehoenoeta, waoe ilo boehoeta, mohinggioe moötoeta.... To dehe toedoe lo hoeta, elehi poepoe-poepoeta. Tilolele iloe ata, elehi ala-alata. Oemahengo oemobata, lopoelito alaäta.... Ti Deto ilomontolo, olidai Pandjoelolo, lolao woelo-woelolo, mota lo taloe lo dalo, abo i moödoetolo..... De mota pilomangolo, to Totoli to Hoewolo, laoeto pilanggitolo, ilajoe lo poelitolo, lo toeti lo delitolo.... Ti Deto lio-liohoe, to poewango polopohoe, de tia loloöjohoe, lo lonta le-

loitohoe, bolo bilohi detohoe, lo matomoe iloeohoe... Tidi tai noelahoewo.... Ngango dedoe lintahoewo, ohalalo to tanggoelo, neni lo pajoe hoentoelo, lo bilea lo toöli, lomboengo moötoili.... Detohento potiboli, 'bilo-bilohi poli, hoemaja ode bilohi. Oei lodehoe lööli, iloeli löötowoli.... Soelo lo pajoe ti Djala, ti Djanggoe woli Djalala, mai mohe hoewala, tiloheto tilaäla, lohilawo hihilala, de bolo to bitjala, modoeloe, mopanggala, loboelahoe lo tawala.

Drie bijzonderheden zijn er, de bevende schuddende aarde, de bliksem en de donderslag, de golvende onstuimige zee..... In de negorij is het bekend, die man is een jongeling van adel, niemand kan hem tegenhouden; wanneer alles naar boven gebracht wordt, komt hij en staat, dronken van begeerte..... Uitgebreid zijn de jonge braakliggende gronden, de oude braakliggende gronden worden ontgonnen, opdat deze inhoud verkrijgen.... De schubben raken elkander, in evenredigheid, bij degenen die geboren worden, op gelijke wijze als de woedende draak.... Eerst op elkander gestapeld, kan de verbinding geschieden, het gevaar worden afgeleid..... In zee en op het land, wees niet onrein. Opgenomen en geopend, wees niet grof. Bij droogte en natheid, moet eene richting gevolgd worden, te gelijk getrokken en gedwongen..... Die Deto, hij houdt zich staande, te zamen met Pandjoelolo, afzonderlijk loopende, aanwezig voor den weg ofschoon geschilferd houden zij tegen..... Wacht een stuk moet er onder de prahoe gelegd worden, te Toli-Toli, te Boeool, dadelijk wordt er een snoer van kalapa-doppen om gehangen, en alles medegenomen, schoongevaagd alsof het werd afgelikt..... Die Deto kronkelt zich in een hollen boom; wacht hij zal kruipen, rondgaan, spelen, en de lading zien met uitpuilende oogen, vol van houtstof..... Het gezang brengt alles weder in orde.... De mond bedenkt niet, dat het niet past den naam te noemen van de grootmoeder van den machtigen vorst; die naam behoort niet genoemd te worden, gelijk de naam van de veelbeminde maagd..... Gij moet slechts laden, bedenk u niet, zie niet bij herhaling om, gelijk iemand die zich van schuld bewust is. Datgene dat valt zal verloren gaan, maar alweder vervangen worden..... Die Djala werd door den vorst gezonden, ook Djanggoe en Djalala, zij komen om te rooven, houdt hen tegen met kracht, met een onversaagd hart, wacht in de raadsvergadering, kunt gij eerst elkander helpen de overwonnenen vast te binden.

Bisimila watotia, moloemoelo motabia, made hisaki-sakia, polelea oenggoelia, to ta hialia-lia, tooe masa watotia, loemaja to Koempania, mopalangi hili-lia, momate hitalilia, bohoe lasa oloelia. Malo to desa to Pangi, moloemoelo mopalangi, wolo Djawa atasangi. Io Holontalo lami, di lelo pilo tamani, lakoe boehele balani, halimoe matjangi, sipati tjamalangi, bolo moö hailangi. Boheli to Modono barandal anto-antonga. Polapi poboelonggo, meipota to loenggongo, pepato mao tanggomo, toembao bo motolongo bo mai popalantongo, hoemaja latoe lo bongo, mo poö motimboeongo. Oewaoe tilohoe hoentongo, doemoengoe hiloemojongo. To doelahoe salata, to limboenga lo tipata, tilanela biloeata, li pangelangi Papa, wolo Djawa daäta. Oewaoe oebidja manata, teitolo hajata, lo sinapangi dawata. Lo maliamoe landaka, otanggoma opipata, toembak bo motapata. Taoe bo poboealata, bo oloelia lata. Koloneli lo boenggata, hilaoa loöato, doehi bo pohoembato. Hoei daä momonggato, odoedoeto mato, timihoe mebalato, ilah bo mopaäto, dia moali woentapo, toembak bo motapato, hoelia lio boeato. Mongo mai lolato, dedoeohia mato. Oewanggoe botilaäpo, li oemboenaga moloelato. Boheli toloe loealo, balandal hanta-hantalo, bandela hipatoalo, patololi lo boenggalo. Taoe maiboemengalo, lolahi hitetealo, maliamoe tolaälo. Holontalo madjoealo, alihoe oetilialo, modoedoeo momoentalo. Milate hidambaälo. Alihoe odeowalo, daäta oedoetolalo, Koempania taälalo, to oebolo kalaälo. To Monle molanggato, ti lanela biloeato, lo pangelangi wopato, lo Djawa dapadapato, banta lai mohajato. Oewate bo pohoembato, botoelio moleato, metoehata to oato, to doehe waoe to mato, bo polihoe woelato, mopatoe molingangato, ode ta mopalato. To bintengi to Boedoeloe, tilanela lo lidoeloe, lo balandal hoeloe-hoeloe, bandela pitoe lo poeloe. Kolono iloe oendoeloe, lo lahi to atoeloe. Bolo ilanggeloe hoeloe, ponoe oe tiloemoemoetoeloe, mohe mota kaboeloe. Ti ilaoe to linggoeloe, wonoe malo dedoeloe. Pohileo to rasoeloe, wolo nabinabi goeloe, haja-haja toetoemoeloe, moöpioe lo

linggoeloe, monasala mosoekoeloe. To hoeidoe Balanggela, tiloepala tilanela, lo balandal hipanela, pitoe lo poeloe bandela. Teto lohoemela, lo maliamoe lo lela. Lo Djawa lakoe mela, moloelenga hiëntela, delohei kela-kela. Teto oewaoe lela, lioemboeinga lo biëla, oewanggoe ilolangela, toelo-toelo to djanela. Malo to Goedoengoe koboe, balandal loöloödoe, poli lo potolodoe, loitohoe lo montodoe. Ngohoela hoeto-hoetodoe, lo milate iloelodoe. Teto tiloemoödoe, timohite podoe-podoe, oewanggoe ilongoödoe. Malo malo to Sigelo, balandal pane-panelo, bandela hipi-pidelo. Oewanggoe malo matelo, doeheoe ilolomelo, hapatoe lo tibiëlo, modoedoeo mohenelo, milate hililidelo. To bintengi to Boeboeta, doehe tomboloe motoeta, hoei doelah boeloehoeta, lo balandal Djawa boeta. Ilanela biloeloeta, molahi hiboeloehoeta, oewaoe tide moali doedoeta, ode apoela lo hoeta, womboe li Pilohiboeta. Malo mota to Paita, oewaoe bolo oembolipita, ilah dia olamita. Tilanela pilalita, lo Djawa-Djawa balita. Oe bangge lo bibita, bolo ta odelo tita, ta mai mohihita, bidja laoe pani bita. Malo mota to Palaä, malo ilo doedoembaä, ti pangela longajaä. Lo itohoe lamedaä, doedoea bohimalaä, milate modaämbaä. To bintenge to Sibolo, doehe polohe poetolo, mohilawo mototolo. Balandal opoapolo. Djawa pali-palitolo. Balita li Panigolo. Oewaoe longoea tiolo, pohoenemo pamotolo, oe mohe mololo, lo madjoe tiloe lengolo, hitetea doedoeolo. Malo mota to Kamili, biloeata lo sandili, lo hadji-hadji pakili, piloeloe ode tombili, moli taloe moli tili. Ami Holonta pilili, momadjoe iïnti-intili, momate bolili-lili, motanggomo mosaili. Malo to desa Toino, oewaoe tilalaäntingo, piloeloe kekeingo, bo mai popalaingo, mepota to dingingo, doehe ode oei intingo. Holontalo iïloingo, ti alibata kikingo, pilalita iïlilingo, dedoe lo owoealingo. To desa to tana lapa, aäti kolono dalapa, tinalela biloeata, lo Djawa daädata. Ti goloti pangelata, toemenggong alibata, lo poelito ilajata, milate hiboealata. Ti goloti majoeloe, hoesali pitoe lo poeloe, lalahi

iloendoeloe. Oewaoe matila kaboeloe, inlapioe toetoemoeloe. Holoelengo lo doeloe, to balandal hoeloe-hoeloe, wolo tilongoloe toeloe, pilohoebodoe to goeloe, walanda pangahoeloe. Toeloengi lo rasoeloe, donggolo toetoemoeloe. To lolango boentalo, habali lé doenggalo, maito hanta-hantalo. Tio lo lihoe lo talo, maito hipatoalo, moloema potoelialo. Hiolata to dalalo, hiboeloehoe ta mongalo, de moali doedoealo. To doelah to doedoepio, habali bolo mopio, mamola limaälio, kolono bilonggatio, mola pilo toelilio. Hilawaoe demopio, mopoele lo botoelio, hoemaja to oe didio, totoö botoelio. Oheoe to delomio, dia moali hoelio. To desa to goenoeng Tawa, to tenga-tenga lo Djawa, mao to delomo sawa, molai lodoedoenggaja, ti pangelangi lo Djawa, lolo lo taloea baja. Teto lo tjobawa, lo bitoeoe haja-haja. Tingga ngopolasawa, oewanggoe moboenta njawa, lo doetolo ilomaja, hoena lo oeotawa, de pilalia tantaja. Malo to Kota Winango, balandal anta-antango, polapi poboelango, teto iloemajango, momate molitajango, ode ta toliango. Ponoe hoewa pilalango, motabi motoliango, li mama boki damango, mohile motitajango, sajangi mobalango. Malo oewaoe to Patjali, tilanela lolobali, sipatioe delomali, lohama iloöwali, lo sajidina Ali, pilohoetoe kabali. Wadja oewate ilatali, iloeli to aäwali. Malo to Malahoelonjoe, balandal hoeloe-hoeloengo, polapi poboelontoengo. Meëpota to binggoengo, ode taätila hoengo. Oewanggoe bo ilamoengo, loloea lemonoengo. Kali bilo ilapito. Oewaoe bo lombolipito. Ililioe pali-palito, langgeloemola iïlito, balandal palipalito. Kolono manta hiïto, ngapeë ilopoelito, oewaoe mailolito, lo madjoe lohilapito, bangge lai momebito, motolodoe mohehito. Wadja oewate molalito, bo mai medelito, botoelio loemaito. Njawaoe obi-obito, oewanggoe mamolonggito, hapatoe i ilolonito. Oewanggoe bo pilihito, li oemboeinga moti dito. La ilah illa 'llah, ilohoeia to dalala, lo toeloehoe Poeloe djala, tilanela tiloepala, lo Djawa ngapohimbala. Teto lo hoembala, lo doewata lo toemala. Balakati lo madala, dipo tilopotala, mo-

hile doea to ala, lo nabi-nabi segala, oemoeloe sadjahatala, moöpioe lo madala, mosoekoeloe monosala.

In den naam van God wil uw dienstknecht beginnen met de gebruikelijke plichtplegingen; wees niet afkeerig of ongezind; de dienstknecht zal mededeelen een verhaal aan de broederen, de jongeren van dagen, betreffende het gebeurde met uwen dienstknecht, toen hij in dienst was bij de Compagnnie, om oorlog te voeren met verwoedheid, om den vijand te verslaan met genot, en om tevredenheid te smaken. In de kampong Pangi begon de krijg tegen een groot aantal Javanen. Wij Holontalöers gedroegen ons als makkers, als dappere helden, vertoonden ons als tijgers, schitterende van uiterlijk, het was waarlijk om zich daarover te verwonderen. Eerst te Modono verzamelde zich de vijand. De geweren knalden, de kogels raakten het hoofd, werden afgeschud en opgevangen, doch kwamen gedurig in grooter aantal en doorboorden het lichaam, gelijk een jonge kalapa-noot, die, daardoor stuk geslagen, verbrijzeld werd. Weldra verloor ik mijn bewustzijn, ik bukte mij neder en weende. Op zekeren Dinsdag, in het midden der tabaksvelden, werd de weg versperd, en drong de Pangeran Papa, met vele Javanen. Ik van bekende afkomst drong daar ook vooruit, moordende met geweer en zwaard. De kanonnen en lilahs ontmoetten elkander en onderschepten de in rijen zich vertoonende pieken. De vechtenden vielen neder, en het zien daarvan deed het harte goed. De Kolonel verwijderde zich, hij ging te voet, de weg was echter met dorens bedekt. Te middernacht vertrokken wij, op het tijdstip dat de oogen van slaap zich toesloten; wij stonden op en vielen neder, de spijze was bitter, langzaam mocht het evenwel niet gaan, de pieken werden medegevoerd, gelijktijdig op den grond gezet. Wellicht omdat de vaak voorbij was, vreesden de oogen niet meer. Ik verbeeldde mij althans mijne handen neder te leggen op de maagd die welgemaakt is van lichaam. Nauw waren wij buiten, of de vijand kwam in menigte aan, de vaandels werden ontrold, de patrouilles uitgezonden. Haastig liep de vijand, vluchtte met spoed, de kanonnen achterlatende. De Holontaloërs gingen vooruit, om wraak uit te oefenen, hen vervolgende, hen beroovende. De vermoorden lagen met hunne aangezichten ter aarde. Alzoo werd geprezen, en den Holontaloërs veel toegegeven, om reden zij de Compagnie steunden, zorgende dat zij niet het onderspit dolven. Bij Monore op de hoogte werd de weg versperd door vier Pangerans en de Javanen die gereed waren, de jongelingen die wenschten vooruit te gaan,

Het ijzer werd overvloedig gezien, de kogels doorkliefden de lucht, raakten de voeten, de borsten, de oogen, ik baadde mij in het zweet, ik was warm en benauwd, gelijk iemand die eene zware ziekte had. Bij de verschansing Boedoeroe genaamd, werd de weg van voren versperd, de vijand verzamelde zich met zeventig vaandels. De kolonne ging achteruit, vluchtende maar met orde. Ik hief toen mijn aangezicht op ten hemel, vele tranen stortende, bevreesd van te zullen bezwijken. Mijne moeder die ik achterliet, wellicht is zij niet meer. Ik bad den godsgezant aan, de profeten en leidslieden, opdat zij mijn leven verlengden, en ik, op mijn geboorteplaats terugkeerende, giften konde uitreiken en dankzeggingen brengen. Op den berg Baranggela was de weg versperd door den vijand, die in rijen aan kwam rukken, zeventig vaandels vertoonende. Daar werd geschermd met kanonnen en lilah's. De Javanen, rood van uiterlijk, kwamen verwoed op ons losstormen, zonder hunne gedachte te verliezen. Daar herdacht ik mijn geliefde, die lang is van gestalte; ik verbeeldde mij te zien, het gezicht opheffende, dat zij uit het venster gluurde. Te Kedongkebo komende, hoorden wij de stemmen van den vijand, vooruit gingen wij alweder, spelende, met den klewang slaande. Een maand lang was het daar ondragelijk, van wege den stank der gesneuvelden. Daar was mijn hart verblijd; want de geliefde, die slank is van lichaam, verbeeldde ik mij te omhelzen. Op de hoogte van Sigelo kwam de vijand weder, de vaandels waren in rijen geschaard. Ik dacht dat ik daar zoude sneven, mijn verstand werd beneveld, de haren van mijn lichaam rezen te berge, maar ik vervolgde den vijand onafgebroken, over de op elkander gestapelde lijken. Bij de verschansing te Boeboeta was mijn hart bedrukt, des nachts en over dag was er geweld van de zijde der blinde Javanen. De vijand werd vervolgd en vooruitgeduwd, en vluchtte, veel rumoer makende. Ik kon den vijand niet naderen, gelijk de bosschhond dit vermag, de kleinzoon van Pilohiboeta. Gekomen te Paisa, kreeg ik de koorts, het voedsel smaakte mij niet. De weg was daar ook overal versperd door de Javanen, die in rijen zich schaarden. De mannen vochten, gelijk degenen die kwamen om zich met elkander te meten, de afstammelingen der verstandigen en vluggen. Gekomen te Paraä, ontmoetten wij den langen Pangeran. Het spel ging daar lustig toe, steeds vervolgende, schreeuwende, de lijken vielen op elkander neder. Bij de verschansing te Siboro was het als kregen wij kramp in de armen, als of wij moeilijker ademhaalden. De vijand verzamelde zich. De Javanen omringden ons. De barisan van Dipo Negoro stond daar. Ik gaf toen een schreeuw, om mij te troosten, om te doen verdwijnen de vrees, de kleinmoedigheid; toen gingen wij vooruit, de vijand vluchtte en werd achtervolgd. Te Kamiri gekomen, werden wij aangevallen door hadji's en bedelmonnikken, de kogels ter grootte van knikkers kwamen van

voren en van ter zijde. Wij Holontaloërs werden uitgekozen, en gingen vooruit, links en rechts duwende, moordende, schreeuwende en liederen zingende. Te Toino komende, schrikte ik hevig, van wege de kleine kogels, die afgeschoten werden en de muren raakten; het was als werden wij aangehitst. Wij Holontaloërs waren verwoed, de kleine Alibasa werd derhalve omringd, omsingeld, en kon zich niet meer terugtrekken. In de kampong op het plein, ach! daar werd de achtste kolonne tegengehouden en achteruit gedreven door een tal van Javanen. De groote Pangeran, Toemenggong Alibasa, werd teruggeworpen, vele lijken vielen er op den grond neder. De groot-majoor en zeventig huzaren vluchtten achteruit. Ik wond mij op, en vergat mijn leven. Ik drong vooruit, tegen den vijand in, met mijn vuurwapen dat van nut werd voor den Nederlandschen bevelhebber. Met behulp van den godsgezant heb ik echter thans nog het leven. Tegen den avond kwam het bericht, dat de vijand ons naderde. Negen duizend personen waren wachtende, degenen die wraak wilden nemen. De vijand bleef op den weg en maakte veel geweld; eene nadering was moeilijk. Tegen den morgen werd het bericht gunstig, de vijand werd opgezocht door de vertrekkende kolonne, die belast werd om wraak te nemen. Ik gevoelde mij niet wel, onrustig van wege de kogels; gelijk aan den regen vielen deze neder. Mijn inwendige angst kon toen niet meer verborgen blijven. In de kampong op den berg Tawa, midden in het land van Java, tusschen sawah's gelegen, daar had eene ontmoeting plaats met een Javaanschen Pangeran, van aangezicht tot aangezicht. Daar werd beproefd mijn lange klewang. Geheel anders werd het gevoel, ik dacht dat mijn adem mij begeven zou, van wege de volharding in den dienst; gelukkig dat ik er wat van wist, want uit dien hoofde werd het lichaam niet gewond. Te Kota Winango aangekomen, zagen wij den vijand vergaderd, de geweren knalden, de kogels doorkliefden daar de lucht en doodden, wij sprongen van blijdschap, gelijk feestvierende lieden. Mijne tranen biggelden, het neuswater vloeide, van wege mijne liefde tot de moeder, de achtbare vrouw; ik wenschte wel naar haar toe te springen; jammer slechts dat de zee moest worden overgestoken! Te Patjari gekomen, was de weg door roovers bezet; mijne gedaante veranderde echter niet, mijne sterkte zocht ik bij den dienaar Gods, Ali, dat hij mij onkwetsbaar maakte. Aan het staal en het ijzer werd gelast tot den oorsprong terug te keeren. Op de hoogte van Malagoelonjoe waren veel vijanden verzameld, de geweren knalden. Ik kreeg een kogel in den schouder, zoodat mijn lichaam zich omkeerde. Ik dacht dat men op mij wierp de fijn gekauwde pinang mijner geliefde. Kali bilo bleef daar ook vertoeven. Ik voelde de koorts in mijne leden. Om ons henen, ook in den afgrond, waren er vijanden aanwezig. Het gedeelte der kolonne aan die zijde werd bijna

geheel vernield, en beschaamd wordende, drong ik vooruit, den vijand zoekende; de held stoof naar voren, en trachtte de anderen te achterhalen. Het staal en het ijzer waren scherp, het lichaam werd gewond, de kogels doorkliefden de lucht. Mijne ziel werd bevreesd, ik verbeeldde mij dat ik ter neder stortte, mijn haar had den geur van verzengd te zijn. Ik dacht dat ik geknepen werd door mijne geliefde, de slanke maagd. La ilah illa'llah, de duisternis overviel ons onderweg, wij sliepen te Poeloedjala, wij versperden den weg en maakten bevreesd de Javanen groot in aantal. Daar gingen wij weder tegen elkander in, met zwaarden en klewangs. Door den zegen van mijn geboorteland was mij geen ongeluk overkomen; ik bad den Allerhoogste en al de profeten, mij een lang leven en welstand te schenken, opdat ik, in mijn geboorteland terugkeerende, mocht kunnen dankzeggen en liefdegiften uitdeelen.

V.

TALENINGO.

1. Bismi ismoela, moelo-moelo otanggoela, bohoelio poloemoela, to kaladja tooe noela.
2. Oeti maipodoengohoe, toenoe pale-pale bohoe, tele mai pomilohoe, pomotao to wantohoe.
3. Lente toelawotamoe, watade ohamamoe, letio tapilamoe, oemopio tahoe amoe.
4. Doengohipo tahoelioe, tonoe didi tinggaioe, botia adjalioe, poitahoe poipioe.
5. Dia potiti loboto, alihoe dia wapoto, hilawo mopopoloto, waoe boli mongongoto.
6. Mai doengohi tahoeli, tahelio poloenggoeli, boloela bolihoetoeli, alihoe moali loeli.
7. Oea lo tahe lo nganga, tade potiti wanganga, wonoe lahoe molombanga, madedoe potitajanga.
8. Doengahi ta to sikola, toenoe lo ta panggola, wonoe himio-miola, oemopio otola.
9. Tahoeli pangaädjali, to banta didi ahali, booe motiti banali, wolo hilawo sabali.

10. Mongoomboe-oe asali, poposadia kalali, wonoè lapoeta siali, oemapio de kakali.
11. Madia pohoedoeta, lo ta tinggai bangoeta, wonoe siali lapoeta, to apitoea lo hoeta.
12. Mongoditi ngaälaä, dia potiti oedaä, tonoe boetoö sjaraä, oeito oeohoetaä.
13. Depa iolinggalaboe, lo ilimoe tiloeladoe, maito ta molanggadoe, mopolaboto paladoe.
14. Madia popodoedeo, to ta enta oeweo, wonoe napoesoe pakeo, oeito moöiheo.
15. Dila popodoengohoe, boli mai oöjohoe, wonoe hale mopiohoe, moöto doea tingohoe.
16. Mongoditi poheloemo, wolo hale motonoengo, wonoe motiti waloengo, to opitoea lo hoeloengo.
17. Toenoe oepoöhamawa, toloma elaäwa, wonoe motiti tibawa, moali toetoe hoelawa.
18. Oeti poöoelato, woeoedoe lipoe dadato, diapotiti langgato, oemopio molapato.
19. Poheloemo pakatia, oeito oeopoedjia, lo lipoe lo olongia, lo ta maha moelia.
20. Mai doengohe poli, boli poi owoli, inggo elia limongoli, to tonoe diti moli.
21. Loia lo ta moelo, sababoe lakoe-lakoelo, ohoelia lo tonggoelo, dia ta moloemboelo.
22. Tele oeti dahawa, toenoe botia hamawa, wonoe lahoe moöbaja, poli moali hoemaja.
23. Wonoe bolo moawoto, hilawo popodoeoto, debolo to hilawoto, oemopehoe tilawoto.
24. Lente tadia lipata, toloma poöpatata, tadia pohaälapa, alihoe moali mata.
25. Doengohi poötoeota, tadia polaäbota, ngongo poölimomota, alihoe dia mopa.
26. Lente poötoeotamoe, toeanga to hilawamoe, tonoe oeohamamoe, mowangga batangamoe.
27. Poöpiohe hoehoetoe, depodelo lo nahoetoe, pelehiamoe toetoe, oemopiomoe mopoetoe.
28. Tadi polinoe-linoelo, daäta ta moloemboelo, inggoeli lo ta moela, moötinoe toetoemoela.
29. Tadia pohoedoeta, oemopia olaboeta, wonoe boloowa doepa, ito lo oemoötoeta.

30. Tahe langango mopio, de hoela hoemâjalio, wonoe deoe oekatio, dila obibilio.
31. Opiohe loajoea, demoango pooenoea, tonoe taoetaoea, moboea hitoewoenoea.
32. Ta o hilawo banali, moötine akali, odoengga lo adjali, imani de momali.
33. Lente poödahawamoe, to tinggai isilamoe, dia bolo walapamoe, moö tine batangamoe.
34. Lente tade pongata, poöpiohe bahata, tonoe oe olipata, bolo intoea potata.
35. Odela to owoli, piohoe taoe poli, dia odelo biloli, de o oepolowoli.
36. Talohoetoe oemopio, delo otoelilio, deto ahililio, oepoötapoelalio.
37. Timongoli posikola, lente dihoemi mola, toenoe lo mongopanggola, depo mimiola.
38. Banta doea po amali, tahoeli pangadjali, mongo motiti banali, oetohilawo moali.
39. Mongowomboeoe ahali, dahawa waoe taäli, tadia onakali, io moali isiali.
40. Toenoe tahoeli waoepa, binggila waoe poetoela, depo hoehoedoeta, lo ta tinggai bangoeta.
41. Mongodoea ngaälaä, depo tataämpaä, oebanali oehoetaä, wola boetoö sjalaä.
42. Depo io linggolaboe, to ilimoe to toeladoe, mongo dia mohinggadoe, moali hoeta wapadoe.
43. Mongo io mopodeo, to didimoe oeoeweo, oeiītolo moöiheo, toenggoeloe dedoe pakeo.
44. Mongo moiojohoe, soemoea moidoengohoe, moenggilo piohoe, mooentolo loemohoe.
45. Lente poöbawango, wolo delo molango, tolo pani toemoeango, oe oekiki loemenggango.
46. Oeti poötoewoto, made potiti laboto, oe opanggoe doemoöto, moölaba lo wojoto.
47. Polonggadoe pongilalo, pohinggi oemotoealo, to lo pani loemoealo, hoehoetoe de moöalo.
48. Timongoli tahoelia, mopoöpia loiä, alihoe de obinggia, lo ta motitinggaia.
49. Hamawa popohoelia, tonoe oepoöpia, lo padoeka aälia, toenggoeloe koempania.
50. De pomite polinoelo, boli momotoe imboelo, ingo la taoe toenggoelo, moölimboe toetoemoelo.

51. De oingo omeëlo, moöpatoe lo doehelo, enggila lo tinelo, tolopani molomelo.
52. Mongomalo hiamboewa, tahoelioe pohoetoewa, modaha oe otinggoewa, entelo taoe taoewa.
53. Woeoedoe mongopoeloe, motiamboe motiwoeloe, mohihilinga mogoeloe, mopoheloema kaoeloe.
54. Timongoli poloeoto, mongo malo moawoto, hale oelabo-laboto, oemopio doemoöto.
55. Tia saili oenggoeli, lonahi waoe amoeli, woelitolo polahoeli, to banta diti moöli.
56. Tia toenoe woesiati, to walao midirati, timongoli popakati, alihoe salamati.
57. Timongoli tahoelia, wohia to lahatia, wahoe lo koempania, lo pajoe doelah hoenggia.
58. Oemaoe poingadia, lo hoeroepoe sarania, tililahepo loia, palakala lo doenia.
59. Lente poötopita, adjali lo pandita, alihoe moali bita, toli dia ohihita.
60. Lente poötoeoto, waoe poötoelaoto, oemopio oedeopo, alihoe moli momoto.
61. Wohiamoe to toedoeloe, pangadjali lo goeloe, opaladoe oemoeloe, ahoe moali to doeloe.
62. Bolo made takaboeloe, imani goegoeloe, toenggoeloe moökoepoeloe, oemopio didoeloe.
63. Tahoeliaoe lo delo, poöpiohe doedelo, oemopio bilohelo, waoe bolo boeboedelo.
64. Lente tahoe lialo, oesiali lapoetalo, oeito oeto laälo, oemopio doedoalo.
65. Timongoli tonggoetoela, toloma to hoei doela, wahoe lo pajoe hoentoela, delo popotoenggoela.

---

1. Bismi ismoela, eerst moet men deze woorden uitspreken, daarna kan een begin worden gemaakt met allerlei soort van werk.
2. Gij adellijke jongelieden, komt en hoort het onderricht dat goed, dat nieuw is; gij maagden, komt en ziet den inhoud, de snede van het hart.

3. Ei lieve, wat is uwe keuze, het gedrag dat gij volgen zult? Het kwade moet gij verwerpen en het goede bewaren.
4. Verneemt eerst mijne raadgevingen, gij die met mij van ééne afkomst zijt; dit zijn mijne lessen, bewaart ze en wikkelt ze in.
5. Zijt niet trotsch van aard, opdat gij niet wordt bespot, het hart U pijn veroorzaakt, en gij eene ziekte opdoet.
6. Komt en hoort mijne vermaningen, de woorden die ik zal spreken, wikkelt ze in en bindt ze vast, dat ze u tot geneesmiddel strekken.
7. Het gesprokene dat uit den mond gaat, moet gij niet bezigen om u zelven te verheffen; wanneer gij eene goede plaats hebt verkregen, springt dan niet daarvan af.
8. Hoort, gij die de school bezoekt, het onderwijs der ouden van dagen; wanneer gij onderling in twist zijt, wat goeds blijft er dan over?
9. De raadgevingen, het onderricht, aan de kinderen, broeders en magen gegeven, moet zijn: betracht het ware, met een geduldig hart.
10. Gij kleinkinderen van mijne afkomst, brengt alles in goede orde; wanneer gij ondeugend zijt, blijft het goede niet bij u.
11. Verdrukt elkanderen niet, gij die van ééne afkomst zijt; wanneer gij ondeugend zijt, zult gij op den grond vallen, vernederd worden.
12. Gij broeders, bloedverwanten allen, maakt u niet groot, verheft u niet; de voorschriften in het heilige boek moeten nageleefd worden.
13. Laat u niet bewonderd worden door uw kennis en door uw schrift; er zijn lieden die meten en het geluk langer maken.
14. Gij moet niet bluffen tegenover uwe makkers; wanneer de hartstocht in het spel komt, dan duurt alles veel langer.
15. Laat niet hooren of bekend worden, dat gij door grooten bemind zijt; wanneer het gedrag behoorlijk is, zult gij het goede verkrijgen.
16. Gij broeders, zijt eensgezind, met veel toegevendheid; wanneer gij vernederd wordt, in den zevenden hemel is steun te vinden.
17. Mijn onderwijs neemt het gunstiglijk op, bewaart het in uw hart en denkt er altijd aan; wanneer gij u zelven vernedert, dan zult gij worden gelijk goud, in waarde stijgen.
18. Gij jongelieden, verbeteren moet gij de gebruiken van ons land; verheft gij uw eigen niet, dusdoende zal al het goede van u wijken.
19. Blijft voortdurend eensgezind; deze staat wordt geprezen door het land en door den vorst, door de grooten en invloedrijken.
20. Komt en hoort alweder, en brengt het verder over, de geschiedenis u betreffende, aan degenen die komen zullen.
21. Het gezegde van lieden in den ouden tijd, die om reden zij bevoegd zijn eene betrekking te aanvaarden, geenszins bespot worden.
22. Gij maagden en jongelingen van den adel, neemt deze onderrichtin-

gen aan; wanneer gij die opvolgt, zult gij weder tot voorbeeld strekken.

23. Zijt gij wellicht vereenigd, verwijdert uwe harten dan niet van elkander; want onverwachts kan komen degene die eenen naam zoekt te maken.

24. Ei lieve vergeet toch niet, denkt daaraan, en doet het helder blijven in uw hart: verdrukt elkander niet, opdat er een teeken van overblijft.

25. Hoort en vergeet het niet: tracht niet meer dan een ander te zijn; laat uwe woorden welluidend klinken, opdat gij niet vernederd wordt.

26. Ei lieve vergeet het niet, bewaart het in uw hart; wat gij mocht nemen of doen, het moet strekken u ten voordeele.

27. Laat uwe handelingen goed zijn, verricht niets in drift, opdat eenmaal onvermijdelijk uwe goedheid geene waarde meer heeft.

28. Spreekt geen kwaad van andere menschen; velen zijn er die gering achten de geschiedenis van vroegere jaren, daardoor wordt de leeftijd verkort.

29. Vergeldt geen kwaad met kwaad, belet het goede niet; wordt zulks wellicht opgemerkt, dan veroorzaakt het u droefheid.

30. Eene stem, een woord dat goed klinkt, aan suiker wordt het gelijkgesteld; wanneer het iets is dat gewogen kan worden, bestaat er geen weegtoestel daarvoor.

31. Laat uw gedrag goed zijn, breekt de vriendschapsbetrekkingen niet af; waar de menschen allen scheiden, doen zij dit met droefheid.

32. Degenen die rein van harte zijn, hun verstand zal helder worden, en bij het aanbreken van het stervensuur, zal het geloof in hen niet veranderen.

33. Ei lieve zorgt er voor en waakt over degenen die den islam belijden; laat u niet in met vadsigheid, uw leven zal daardoor glansrijk worden.

34. Ei lieve koestert geen ijdele hoop, laat uwe woorden of uw gedrag goed zijn; datgene dat vergeten wordt, moet op nieuw onderzocht worden.

35. Gelijk in een verhaal moet gij uwen medemensch goed doen, niet gelijk een schuld die terug betaald kan worden.

36. Degenen die het goede doen, hun loon zal later komen; eerst in het toekomende leven zullen zij dit ontvangen.

37. Gij lieden moet met ijver leeren; het is tevens goed u te houden aan het onderwijs, door de ouden van dagen gegeven; zijt niet naijverig de een op den ander.

38. Gij kinderen, doet goede werken, volgt de raadgevingen en de lessen; wanneer gij oprecht zijt, verkrijgt gij alles wat uw hart verlangt.

39. Gij kleinkinderen en bloedverwanten, past op en bedenkt: zijt niet ondeugend, opdat gij niet ongelukkig wordt.
40. Het onderwijs en de raadgeving behoudt die, doet zulks in een zakje en maakt dit aan uwe lendenen vast; dat de een den ander niet verdrukke, gij zijt immers allen van gelijke afkomst.
41. Gij kinderen van ééne familie, twist niet onder elkander; hetgeen waar is dient gij te volgen, alzoo ook de lessen van den godsdienst.
42. Laat uw gedrag niet afwijken van de kennis en datgene wat geschreven is; degenen die zich niet bekeeren, worden gelijk de grond zoo vlak.
43. Wanneer gij het tot eene gewoonte gemaakt hebt, om tegenover een gedeelte uwer broeders te bluffen, deze gewoonte zal zoo lang duren, totdat ze verachtelijk wordt.
44. Verlangt gij dat de menschen u beminnen, en door hen gehoord, doet dan goed of laat het goede van u uitgaan; in den grond begraven is de kennis ijdel.
45. Ei lieve laat het licht in uw hart schijnen, houdt uw hart tevens rein; wanneer het verstand met uw hart in overstemming is, de gewichtigste zaken zullen gedijen.
46. Gij jongelieden, oefent u in vlugheid van verstand, verheft u niet boven anderen; het verachte, wanneer dit u nabij is, zal het uw naam bederven, minder maken.
47. Overweegt, bedenkt, doch niet te haastig of overijld; het verstand vloeit dan over, de handeling blijft verward.
48. Aan u wordt als raad gegeven: richt uwe woorden goed in, spreekt goed, opdat geen kwaad verborgen blijft in het hart dergenen die met u mede gaan.
49. Neemt en bewaart alles dat goed is in de oogen der menschen, zoowel in die van den vorst, als ook van de hooge regeering.
50. Spot niet en spreekt geen kwaad, of doet geen leugen ontwaken; de haat der menschen is voldoende, om u het leven te verkorten.
51. Zijt niet verstoord of hoofdig, dit maakt uw borst heet; wanneer de glans verdwijnt, dan wordt de kennis vernietigd.
52. Wanneer gij verzameld zijt, volgt dan mijne raadgevingen; hoedt u voor al het verkeerde dat andere menschen doen.
53. Het gebruik dergenen die tot den adel behooren, is om bij elkander te komen en eensgezind te zijn, zich als vrienden te gedragen en te oefenen in kennis, en het verbond hechter te maken.
54. Gij lieden bedenkt toch in uw hart, wanneer gij onder menschen zijt, dat de zaken die overtollig zijn verworpen dienen te worden; laat het goede steeds bij u blijven.
55. Dit is een lied, een verhaal, gemaakt en gegeven om herhaaldelijk

gelezen te worden en tot raad te dienen den kinderen en broeders die komen zullen.

56. Dit is het onderricht, de uiterste wil, gegeven aan hen die de school nog bezoeken; gij lieden behoort eensgezind te zijn, opdat gij gelukkig wordt.

57. Aan u wordt de raad gegeven: maakt u met de geheimen bekend van de gezanten der hooge regeering en die van den vorst van het land.

58. Gij behoort ook te leeren het alphabet der christenen, en andere woorden of kennis, de wereldsche zaken brtreffende.

59. Ei lieve denkt er over en vergeet ze niet, de lessen der wijzen, opdat gij verstandig wordt en eenen goeden naam verkrijgt.

60. Ei lieve bewaart het in uw binnenste, en laat uwe keuze goed zijn; al het goede behoort gij te grijpen, opdat gij der volmaaktheid nabij komt.

61. Bewaart ze in uw hart, de lessen der onderwijzers, opdat gij gelukkig zijt in uw leven, en in eene richting vooruit gaat.

62. Zijt niet verwaand, en laat het geloof niet wankelen, totdat gij ongeloovig wordt en het goede verdwijnt.

63. Ik geef u mijn raad uit de diepte van het hart: laat uw gedrag behoorlijk zijn, hetgeen goed is kan gezien worden en ook nagevolgd.

64. Ei lieve datgene dat u geraden wordt, is: pleegt nimmer ondeugende handelingen, verwijdert u daarvan, het goede alleen behoort gij te volgen.

65. Gij lieden behoort het na te leven en in den nacht en over dag daaraan te denken; de bevelen dergenen die boven u staan, behoort gij eveneens op te volgen.

VI.

MALA-MALA.

Bawangi dala bawangi, hiangi dala hiangi, bawangi potihoelaoe, hiangi podoetoeaoe, potihoela ohoetaäoe, podoetaä odiotaaoe, otihoela polipoea, odiota pogontoea, polipoeaoe oelango, pongontoeaoe doedemoe, oelango pohoetitipoe, doedemoe pohoeta-

nipoe. Boemboe botoe boelota, io demoe ilata, io made tala boengkilingo, io made tala boenggajango, pomotaaoe, lo baäpodoedoeaoe, lo lima lo baä tilonoengita, lo lima tilonoehoewa. Doengo-doengo hipo, oewaoe tale-talengipo, oewaoe doengohi mala-malaoe, taleningo mangoemaoe, momala-mala mohedi, mongoema-ngoema moloeni, mohedi-hedi to baä, mo loeni-loeni to lima, baä hoelawa ilata, lima malengga hibala, lo baä pilomoetoeoe, lo lima pilo hiali, pilomoetoeoe longgongo, pilohialoe hilola, oewaoe ilotilahoea, to tilo toehoelanengo.

Maakt den weg in orde, opent den weg, brengt dezen in gereedheid, ik wil staan, maakt open ik wil nederliggen, staat opdat ik u lieden niet vertrappe, ligt neder ik wil mij oprichten, opstaan om te plukken, opstaan om te nemen, ik wil plukken de oelango-bloem, ik wil nemen de oelango-bloem, de oelango-bloem wil ik in het haar steken, de oelango-bloem wil ik gebruiken. Grootmoeder dondersteen, gij van de duisternis en van den bliksem, gij moogt u niet vergissen en schrikken, gij moogt u niet vergissen en op uwen rug vallen; ik wil in stukken slaan, met de vuist vervolgen, met de vuist die schoon is en versierd, met de hand den held waardig. Hoort mij eerst aan, ik wil eerst heen en weder loopen, ik wil hooren mijne mala-mala, vernemen mijne stem, met de mala-mala wil ik prijzen, spreken, liefkozen, prijzen met mijne handen, liefkozen met de handen, de handen van glinsterend goud, de vingeren die schitterend zijn, met de hand wil ik snijden, met de hand afslaan, het hoofd wil ik snijden, het hoofd afslaan, want ik heb overwonnen in den krijg.

VII.

HOEJOELO.

Diti intani doelah, banta lihoea hilalo, en doea lombinga hoelimah.... To poenge toemolontalo..... Lihe-boea lasamala, totoenge kadjamati, lo pili halamba

boenga...... Ohoetaa timintahe...... Odioa toemaline..... Boeloë pilomoelepe, manggoeloe pilolihito, lo taoe kastoeli wonta.

.. . .

Het kind, de diamant, de zon, het kind laat het baden, kleedt het aan, laat het baden, past het goed op..... Maakt de negorij schoon...... Neemt kolen vuurs en doet er wierook op, neemt kolen vuurs en doet er reukwerken op, uitgezochte reukwerken...... Datgene dat getrapt wordt glinstert...... De plaats waar gestaan wordt schittert...... Strooit pinang-bloesems uit, brengt jonge pinang-vruchten om uit te strooien, onder degenen die zich bewierooken.

VIII.

TINILO.

1. Bismilah pohantala,
liwoea titidalala,
meda-lodidi kamala,
lonto toni moetiola.

Henengio doenggolo,
donggo poedoe helilolo,
healo tomboe doewolo,
hidoe popotidiolo.

2. Boenga lili ahoemali,
doe oengia ahalali,
hoelaio ahamali,
hoengolio asapali.

Henengio doenggolo,
donggo poedoe hehilolo,
healo tomboe doewolo,
hidoe popotidiolo.

3. Aloembaneti gilangi,
djoehabi tjamala langi,
oewolo didi intani,
tjoetjoe lo pajoe to langi,

Henengio doenggolo,
donggo poedoe hehilolo,
healo tomboe doewolo,
hidoe popotidiolo.

4. Ahilina li papa,
woliama hoelalata,
mopohoetoe hitanggapa,
to waladi palamata.

Hoenengio doenggolo,
donggo poedoe hehilolo,
healo tomboe doewolo,
hidoe popotidiolo.

5. Meda salo hilombio,
tilani piloöpio,
kalali lo toeangio,
djinisi lo lahepio.

Henengio doenggolo,
donggo poedoe hehilolo,
healo tomboe doewolo,
hidoe popotidiolo.

6. Taloe pitoe toembilalo,
hoelante pomaingalo,
poline poloö-alo,
to didi doelah hoelalo.

Henengio doenggolo,
donggo poedoe hehilolo,
healo tomboe doewolo,
hidoe popotidiolo.

7. Wengahoe dalamoe hati,
li nene Salipati,
lopohoetoe tamati,
tjoetjoe hoela milaäti.

Henengio doenggolo,
donggo poedoe hehilolo,
healo tomboe doewolo,
hidoe popotidiolo.

8. Hilihe ilatoeloe,
lina doelah noeloe,
liama katili poeloe,
masahoeloe to linggoeloe,

Henengio doenggolo,
donggo poedoe hehilolo,
healo tomboe doewolo,
hidoe popotidiolo.

---

1. In den naam van God begint men met luister; eene groote verscheidenheid, niet te beschrijven, ligt op de versierde tafel van uwe zuster de maan, uwe zuster de parel.

Een lied, een geleide van gelukwensching is deze; klein zijt gij en om u worden feesten gevierd, gij wordt versierd en verheerlijkt, in liederen bezongen.

2. De met bloemen versierde kaarsen zijn gereed gemaakt, hare bladeren zijn groen, hare bloemen rood, hare vruchten geel.

Een lied, een geleide van gelukwensching is deze; klein zijt gij en om u worden feesten gevierd, gij wordt versierd en verheerlijkt, in liederen bezongen.

3. De speld glinstert, gemaakt van schitterend goud, toebehoorende aan de zuster, de diamant, kleindochter van den vorst die in den hemel is.

Een lied, een geleide van gelukwensching is deze; klein zijt gij en om u worden feesten gevierd, gij wordt versierd en verheerlijkt, in liederen bezongen.

4. Broeder van mijnen vader, den echten vader, maak alles in orde, breng alles bijeen, voor het kind, het edelgesteente.

Een lied, een geleide van gelukwensching is deze; klein zijt gij en om u worden feesten gevierd, gij wordt versierd en verheerlijkt, in liederen bezongen.

5. De tafel, de schotels zijn gereed, alles is met orde gerangschikt, goed toebereid de inhoud, met verscheidenheid van kleuren.

Een lied, een geleide van gelukwensching is deze; klein zijt gij en om u worden feesten gevierd, gij wordt versierd en verheerlijkt, in liederen bezongen.

6. Zeven kaarsen steekt die aan, doet kapas en kippenbloed op den souroe, opdat zij schijnsel geven bij het doorsteken van de oorlel van de zuster, de dochter der volle maan.

Een lied, een geleide van gelukwensching is deze; klein zijt gij en om u worden feesten gevierd, gij wordt versierd en verheerlijkt, in liederen bezongen.

7. Verheug u in uw hart, gij grootmoeder Salipati; laat het einde komen van het feest, van uw kleindochter, het fijnste goud.

Een lied, een geleide van gelukwensching is deze; klein zijt gij en om u worden feesten gevierd, gij wordt versierd en verheerlijkt, in liederen bezongen.

8. Leg neder en rangschik alles, moeder glans van de zon, vader die van hoogen adel zijt, die bekend staat in het rijk.

Een lied, een geleide van gelukwensching is deze; klein zijt gij en om u worden feesten gevierd, gij wordt versierd en verheerlijkt, in liederen bezongen.

IX.

INTIBOLOE.

Oewaoe intiboloe.

Intiboloe io mongola.

Intiboloe oewaoe monile.

Ita ita nileomoe.

Monile oli noelahoe.

Dia wohi nileolo.

Delo wohi-wohi olo.

Ito wolo oe ponile.

Doewango ponile lami.

Doewango motoepo-toepo.

Doewango bohoe ilani.

Ito wolo toeangio.

Otoea ilo deto.

Dehei-hei o olo.

Doewango tide heio.

Delaja-lajahe olo.

Doewango tide lajahe.

Ik ben een weduwenaar.

Weduwenaar, wat wilt gij?

Ik, de weduwenaar, wil zien.

Wie, wat wilt gij zien?

Jonge maagden wil ik zien.

Zij kunnen niet gezien worden.

Ook als ik iets daarvoor geef.

Wat geeft gij dan om te zien?

Een padewakan alleen om te zien.

De padewakan is reeds vermolmd.

De padewakan is nog niet lang geleden vernieuwd.

Waaruit bestaat de lading?

De lading bestaat uit soorten van zijde.

Zij moet verwijderd worden.

De padewakan kan niet van de plaats verwijderd worden.

Er moeten zeilen bij zijn.

De padewakan heeft geene zeilen.

X.

HOELIMBOE.

Timi-timihoepo oewaoe, limi-limingapo oewaoe, timihoe to ilotoea, limingga to doea. Malo ladi-ladi mao, malo loedi-loedi mao, to hoehoelihe ilata, to pilo langge linima, to hoealilio hoeta, to pode hoelio doepi, to ilanggoelio hoeloe. Dedoe to hoea-hoeali, bolo ta hoeta ilali. Olali lalionoewa, olim-boea deponoewa. Lo bongoe dilomo doepo, ototo-wodoe wohoeto, ponoe boejoe-boejoehoeto. Doelah boeta boetaäi, malo mohoeli boeai. Tele mongo-oetato, mai kajabi woelatooe, to bongga to bioe-wato, hoehoeloa malanggato. Doelah wakoetoe lo-holi, mohintoe iloöwoli, malo mohoeli moli. Doelah wakoetoe asali, mohintoe iloöwali, mala mopioe asali. Doelah lola-lolango, motabi motoliango, po-noe bopomilango.

Ik zal opstaan, mij oprichten, staan voor de zitplaats, mij oprichten voor den zetel. Derwaarts is gebracht geworden, derwaarts is gedragen geworden, op eene glinsterende draagbaar, met verscheidenheid van gordijnhaken, naar het vertrek van aarde, achter de gordijnen van planken, onder het verhemelte van lucht. Niet een vertrek is deze, slechts een kuil in den grond. Des morgens in de vroegte wordt de geliefde herdacht. Opstaande des morgens begint het geween, de tranen vloeien. Des morgens toen de zon verscheen, ben ik alleen gebleven. Geliefde onder de zusters, kom mijne zweetdroppelen afvegen, op de bank, den

zetel, de hooge zitplaats. In den voormiddag wil ik omtrent het verlies spreken, ik ben reeds verlaten, de andere is reeds verdwenen. In den namiddag wil ik omtrent het gebeurde vragen, reeds is de andere gekeerd tot de vaderen. Tegen den avond ben ik bedrukt, vol van medelijden, de tranen vloeien slechts.

XI.

TOLOBOLOE.

Molodoeo hiwoenoela, hihoelata to doeloela, hoehoejonga moöhoela, ponoe dedoe otaboela....... Taloe dedoe hio-hio, dedoe banta woetatio. Hio dedoe taloe-taloe, lo didi banta hoelawoe...... Ti amaoe lohoetolo, biteooe tahoedoelo. To dehe timihehoelo. Oewanggoe toemoe-toemoelo, bolo lolawo hoetoelo. Biteooe mopalito, lao lo dehi moito, oewanggoe donggo ito, to doedoengga lo habali. Wonoe dia silabali, to boetojo banali. —

Te bukken en te buigen, bij de rivier te wachten, weenende vele tranen, die niet kunnen worden ingehouden. . . . . Niet in het aangezicht, helaas! der kinderen en broeders, zij zijn afwezig. Helaas! niet in de tegenwoordigheid van broeders en van de kinderen. . . . . . Mijn Vader heeft bevolen, om te gaan varen en mijn bestaan te zoeken. In de zee golft en stormt het. Ik dacht dat zij nog leeft, maar vernam het bericht van den dood. Ik ging overal varen, begaf mij naar de zwarte zee, ik dacht dat zij er nog was, terugkeerende hoorde ik het bericht. Waarom mij niet onderworpen aan het rechtvaardig oordeel?

XII.

BOENITO.

1. Lonto liboeio mai, malo mai motoenggai, wolo didi wadi mai, wonoe toemboe-toemboeai, mali-malililomai.
2. Lonto liboeo dамb'alo, motoehoetai modjalo, tontilade lo baälo, wolo doepi hoetaälo, modajango woemboengalo.
3. To hoeloedoe lo toehoeto, modajango momoeloeto, boeloë to hoeamoeto, pakati wolo poengoeto, boelia ta moheloeto.
4. Oeaoe ti Poeloe-ilata, de tia malo momata, boela waoe taängata, doepi hila-ilata, oewolo lati kawata.
5. Polidoeloe iloeata, polooetia tangkapa, wolo ilanta mobata, lontahio pohoelata, toelala waoe talata.
6. Matia ti Waditoeloe, de aäaätoeloe, molihoe loti lontoeloe, dipo iloe woentoeloe, moitohoe bohoe toeloe.
7. Ami lonto Loewoö, mai moitohoe motojoö, lo omboelo tiloentoö, wolimono bide boö, to wohio mototoö.
8. Boelia hipi-pidelo, wolo tohe motinelo, momoeloeto momidelo, modajango mohintelo, piohio bilohelo.
9. Ta ilonto podantawa, to hoealimo hoelawa, boö hi inta-intawa, matajoö motamaja, womboea mai dahawa.
10. Oewaoe ta i Poeloe-lio, oewaoe olongia lio, modaha to pipitio, mopiohoe dajangio, momiladoe woetoe io.
11. Oewaoe ta i Boeloboeo, ta boeheli modoedoeo, moloede lototoboeo, ta hitoeloehe mopoeo, obilade la woetoeo.
12. Oewaoe ti Adiloelingo, lonto lipoe malamingo, dehe loea mololimo, lo womoeto mowolingo, to doepilio oentintingo.

1. Van de hem toebehoorende grot komende, om te strijden met de broederen, nabestaanden; de damp van den wierook verspreidt zich, de geur daarvan wordt opgemerkt.
2. Van den rotsachtigen inham komt hij om gerucht te maken; bied hem pinang aan met uwe hand. Op welke plank zult gij uwen voet zetten, en springende, bevende zingen?
3. Van den top van den berg is hij nedergedaald; zingt springende en doet buiten brengen welriekende pinang-bloesems; reeds in overeenstemming is hij met de haarwrong, de priesteres die aan het trekken is.
4. Ik ben de geest Poeloe ilata, wacht alles is reeds in gereedheid, boboh-bladeren met haken, een glinsterende plank; wat is de macht van den booze?
5. Het schild is bereids geteekend, de versiering van het huis gereed gemaakt; is de voor mij bestemde spijze nog versch, houdt gij u gereed, laat wachten toch de zijde en het gebatikt lijnwaad.
6. De geest Waditoeloe is reeds daar; wacht, het wordt geregeld; baadt toch met fijn gewreven reukwerk; verminderd is de gewoonte nog niet van te spelen met kolen vuurs.
7. Wij komen van Loewoö, om te spelen en springende te zingen, met gebloemde woka-bladeren, met soorten van lijnwaad; het slaan op de tifa gaat waarlijk vlug.
8. De priesteressen zitten geregeld; welk eene lamp schijnt toch daar? Laat buitenwaarts komen, geeft de medicijn, zingt springende en geneest; waarlijk schoon is het te aanschouwen.
9. Komende van de goudplaatsen, dragende een gouden ring, en gekleed in schitterende kleederen, zingt springende, zingt hen na; de tifaslager komt de wacht houden.
10. Ik ben de geest Poeloe lio, ik ben hun vorst; draagt zorg voor de kinderen; het gezang dat onder het springen aangeheven wordt is schoon, ook het slaan met de woka-bladeren.
11. Ik ben de geest Boeloboeo en durf ze wel achterna zitten en met de piek steken; de slapenden worden wakker, geslagen met wokabladeren.
12. Ik ben de geest Adiloelingo, die gekomen is van een ver verwijderd land; streeft niet tegen mij te ontvangen met de welriekendste geuren op de kleinste plank.

XIII.

WOEMBOENGO.

Ti Tolale, ti Tolale, Tolale loting gilihoe, lo moeli oedihoe-dihoe.... Taoe pani modojango, kea dia tiliango, hoewajo moelongango.... Ti Tolale hale banali. Lantahe lo biladali, towohio de momali, mongobo to patalaoe..... Jo Teni pakealo, waoe poitajoalo, bolo tingga moboenito, madedoe wai-waito. Woehoea mao odito, bolo tingga mohoemboengo, madedoe heloe-heloemo. Popioe potoloentoengo.... Ti Boeli looe ngoale, masoba oli Tolale, ingatië taale.... Ti Boeli anoe-anoea, bilajangai womboea, molinggahoe mongoboea. Ti Boeli tooemopoeti, dajangio aäloeti, leëtio de to doepi, wonoe to doepi li Niko. Ti Boeli lo Aniloea, ilosoba to womboea, wawaloe de tiloe moea. Ti Boeli haja-hajao, motajoö lao-lao, dahawa oetoemomboö. Ti Boeli lo bele hoeta, loöamboea bangoeta, ilantohe lo makoeta, ami lo potoeangoemo, bangoeta lo doedoeloengo, lo boenito lo hoemboengo.

Die Tolale, die Tolale, die Tolale, die geest, laat zich de rivier afdrijven, en laat alles los wat hij in zijne handen houdt..... De ervarene loopt zingende. Foei gij wordt niet geroepen, badende krokodil.... De geest Tolale is onberispelijk van gedrag. Spreidt, nymphen, kleederen uit, slaat op de tifa; het kan niet anders, wanneer gij op mijne plaats vertoeft..... Gij Teni maak maar van alles gebruik en laat uw lichaam zich bewegen, al ware het dat gij alleen zingt, om reden gij geene makkers meer hebt. Drijf hen vandaar weg, al ware het dat gij bevende zingt, en niet meer in overeenstemming zijt. Keer terug, ga naar boven..... De geest Boeli behoort in een ander huis, hij beproeft den geest Tolale, bedenkt en zorgt er goed voor..... De geest Boeli is kort van gestalte, geleerd door de ervarenen, de vrouwen die ijverig zijn. De geest Boeli draagt een wit kleed en beweegt zijn lichaam meesterlijk; het kwaad van hem ligt niet op de plank, wanneer

deze is de plank van Niko. De geest Boeli van de landstreek Aniloea stelt den leeraar op de proef; de geest treedt niet binnen. De geest Boeli is lang van gestalte, dansende loopt hij, zorgt er voor dat gij niet doorloopt. De geest Boeli is van de aarden woning; al de adellijken zijn vergaderd, gereed makende de kleederen en de kroon; wij zullen den geest in u doen varen; al de eersten van het land zingen en bewegen zich.

XIV.

TIBOTO.

Timi-timihoepo oewaoe, oewayoh!
loemo-loemoapo oewaoe, oewayoh!
timihoe moto dihoemo, oewayoh!
loemoa molo tongolo, oewayoh!
molodihoe to hoetia, oewayoh!
molo tongo to tohiti, oewayoh!
to hoetia hili laloe, oewayoh!
to hiti olo wadengi, oewayoh!
ti lambe to ajoe loeli, oewayoh!
hileoeto hengo mala, oewayoh!
doengio doemaladoe, oewayoh!
dewoelio doemolode, oewayoh!
doemolahoe moötohi, oewayoh!
doemolode moöbito, oewayoh!
moötohi polotodoe, oewayoh!
moöbito boetioto, oewayoh!
malo loedi-loedi mao, oewayoh!
malo oetade-tade mao, oewayoh!
loedi-loedi to datahoe, oewayoh!
oetade-tade to hoengajo, oewayoh!
to datahoe ililahi, oewayoh!
to hoengajo todoe toela, oewayoh!
datahoe pololaowa, oewayoh!
doetoela pililihoewa, oewayoh!
malo mota lombingalo, oewayoh!
malo mota loe aälo, oewayoh!
mota tolade poelanga, oewayoh!
to taloehoe boelilinga, oewayoh!
motatowoe loela boeo, oewayoh!

to hilihoe laoe tolo, oewayoh!
lihoewa loboelingo lombingao, oewayoh!
lolade poelangaälo, oewayoh!

Ik zal opstaan, oewayoh!
mijn lichaam opheffen, oewayoh!
opstaan om te grijpen, oewayoh!
mij opheffen om aan te raken, oewayoh!
den rotan vasthouden, oewayoh!
den rooden rotan aanraken, oewayoh!
den getweernden rotan, oewayoh!
die langs hooge boomen zich slingert, oewayoh!
omwikkeld met stevige lianen, oewayoh!
de bladeren vallen af, oewayoh!
de dorens laten zich los, oewayoh!
zij vallen en veroorzaken jeukte, oewayoh!
zij laten zich los om te steken, oewayoh!
om de armen te doen jeuken, oewayoh!
in de kuiten te blijven steken, oewayoh!
het hout is getrokken, oewayoh!
wordt derwaarts gerukt, oewayoh!
getrokken over de vlakte, oewayoh!
gerukt over het zand, oewayoh!
op de vlakte, den goeden weg, oewayoh!
over het zand der rivier, oewayoh!
de vlakte, de plaats waar geloopen wordt, oewayoh!
de rivier alwaar gebaad wordt, oewayoh!
het wordt gebracht om te baden, oewayoh!
om te worden schoon gemaakt, oewayoh!
het ontvangt een kussen om er op te rusten, oewayoh!
in het vuile water, oewayoh!
op de plaats waar de golven breken, oewayoh!
het wordt afgedreven en onder water gehouden, oewayoh!
het wordt gebaad gelijktijdig met de bijl, oewayoh!
een kussen van hout wordt er onder gelegd, oewayoh!

XV.

WOENOENGO.

1. Talapo ajoe-ajoewa, ajoe pontodoe detadoewa, bolohoe to taoe-taoewa, oei limehoe tooe loewa, daäta ta moheëhoewa.
2. Talapo bongo moloelo, oei limehoe totoenggoelo, daäta ta mongolihoelo, oepolohoe lai Boemoelo.
3. Maloelelenge tintito, diloemopa iloemaito, loemoentoe to ajoe moito, lante koelawa ilaito, woela-woelalo to linggito.
4. Maloelelengo dinggoto, diloemopa tiloe momboto, loemoentoe to toelawoto, to tango lo ajoe boeboto.
5. Nana ito wala ita, ta pilohilea mama ngopita, bo oloe-oe ilaita, bilali totonoe lita, hoetooe bolo ngopita.
6. Nana talehi-lehito, pilohoetoelo lo hihito, lo lidoejo motidito, lo wonela moöoelito.

---

1. Het uitmuntend hout, het hout dat gekloofd wordende geen vocht afscheidt, dat gezocht wordt door velen, dat geplant werd aan den oorsprong der rivier, velen zijn er die dit verlangen.
2. De schoone kalapa die geel is van kleur, die omringd wordt door stilstaand water, velen zijn er die verlangen, en tegenstreven, dat Boemoelo zijn haar er niet mede wascht.
3. De kleine tintito-vogel, die beneden komende gevat wordt, vliegt in een hoogen boom; de gouden ketting om zijn poot gevlochten, heeft het aanzien van een armband.
4. De kleine padi-vogel vliegt zwevende, stijgt in een gofasaboom, in een der jonge takken.
5. Moeder! van wien zijt gij een kind, van wien hebt gij een stuk pinang gevraagd, toen uwe hand werd gegrepen, de vingers gebogen en gekraakt, van mijn armband is slechts een stuk overgebleven.
6. Moeder! de voorbijgangers, bestel hun iemand om het lichaam in te wrijven, de lidoejo-zalf fijn te maken, en het smeersel te reinigen.

J. G. F. Riedel.

DE AGRARISCHE WET EN HARE UITVOERING.

VI.

OPEN BRIEF AAN DE KAMER VAN KOOPHANDEL EN NIJVERHEID TE SAMARANG.

Als eene voortzetting onzer verzameling van stukken over de Agrarische Wet, nemen wij, op verzoek van den schrijver, ook de volgende kritiek dier wet op, vervat in een open brief aan de Kamer van Koophandel te Samarang. Dit stuk werd oorspronkelijk geplaatst in de »Samarangsche Courant" voor 1871, No. 71 en 72, en ook overgenomen in de mail-nummers van den »Java-bode" van 31 Maart en 6 April, 1871, No. 77 en 82. De kleine wijzigingen en verbeteringen waardoor zich deze overdruk van de vroegere drukken onderscheidt, zijn door den schrijver zelven gemaakt in het ons toegezonden exemplaar.

Aan de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Samarang.

Uw open schrijven dd. 17 Febr. ll. No. (?), vergezeld van een afdruk der zoogenaamde Agrarische Wet van 9 April 1870, met daarop betrekking hebbend Koninklijk Besluit van 20 Juli, en ministeriëele depêche, dd. 25 Juli daaraanvolgende, heb ik ontvangen.

Gevolg gevende aan uw verzoek om mededeeling, welke bezwaren bij de lezing daarvan bij mij zijn gerezen, en op welke punten, met het oog op de regeling der uitvoering van die Wet, de aandacht van de Indische Regeering zal moeten worden gevestigd, heb ik de eer u te doen toekomen ondervolgend

OPEN ANTWOORD.

»Tegen al dat vague en onbestemde in de wet van de Waal kan ik

niet strijden," zegt Mr. J. R. Couperus in de bijlage [1]) van zijn rekest aan de Eerste Kamer der Staten Generaal.

En toch, de Minister verlangt een strijd — een pennestrijd — over zijn koloniaal stelsel. [2])

Wanneer ik dan ook nu — dat »vague en onbestemde" ten volle beamende, — hier aan de uitnoodiging van den Minister zoowel als aan de uwe gehoor geef, doe ik zulks in de eerste plaats als belanghebbende, in de tweede plaats ten bate van het algemeen belang, zooals zulks door mij begrepen wordt. En nu ter zake.

Nederland ziet over 't algemeen in Java een tweede Kanaän, overvloeiende van suiker en koffie.

Het gebied van het suikerriet vindt men vooral op den alluvialen bodem. Het strekt zich uit tot eenige honderden voeten boven de oppervlakte der zee, maar blijft, als gewas voor de groote cultuur, steeds onder de 1000 vt. hoogte.

Het terrein voor den koffie-heester of —boom, voor zoover hij in het groot wordt aangekweekt, ligt, met weinig uitzonderingen, tusschen de 1000 en 4000 vt hoogte.

Boven de 4000 vt. — alles in ronde getallen genomen, — worden de zoogenaamde wildhout-bosschen gevonden. Deze wouden bevatten vele boomsoorten vermengd; djati-hout zal men er echter te vergeefs zoeken.

Een groot gedeelte van den tijd zijn ze, met nog vele lager liggende, al of niet gecultiveerde streken geheel in wolken gehuld en van verre aan het gezicht onttrokken.

De Wet van 9 April 1870 wijst in haar eerste hoofddeel (alinea 1) naar dat verheven en uitgestrekt terrein, dat van 1000 tot meer dan 4000 vt. Java's bergrenzen omgordelt.

Zelf niet gemeenzaam met het ruime veld bekend, waarover zijne regeling zich zou uitstrekken, is het tot ongeluk van Java en Nederland gebleken, dat de Minister niet, als Mozes, het talent had, wetten te maken voor een land dat hij door eigen aanschouwing slechts uit de verte kende.

Het oostersche Erin wacht ook tot heden nog steeds zijn Gladstone onder zijn overheerschers, om in eene *voor uitvoering vatbare* landwet eene betere toekomst te gemoet te gaan.

Toch had, ook zonder deze laatste, de Agrarische Wet met haar achteraan komend Kon. Besluit en ministeriëele missive aan den Gouverneur Ge-

---

[1]) De brochure: De Agrarische Wet van den Minister de Waal, en hare toepassing volgens Fransen van de Putte, ter vierschare gebracht voor de Eerste Kamer der Staten Generaal. 's Hage, bij Susan, 1870.

[2]) Volgens de Indische Landbouw-Courant no. 12, van 1869, deed hij daartoe uitnoodigen in de Economist van Januari (1869?).

neraal, niet zulk een doolhof behoeven te zijn, dat Ariadne's draad zelf hier ware te kort geschoten.

Maar ik ga verwijten en ben dus ook verplicht redenen daarvoor bij te brengen. *Allons donc.*

Op den voorgrond stel ik, dat het *nu* hoofdzakelijk mijn doel is, een voldoend antwoord te vinden op de beide vragen:

A. *Zijn er op Java gronden, die voldoen aan* ALLE *door den Minister de Waal gestelde, al of niet bij name genoemde vereischten, om in erfpacht te worden afgestaan?*

B. *Zoo ja, voldoen die gronden zelven en de voorwaarden waarop ze verkregen kunnen worden, ook aan de vereischten, die de contractant ter andere zijde daaraan moet stellen, met het oog op eigen belangen en voordeel?*

ad A. Aan die vereischten voldoen *niet* en worden alzoo ook *niet* in de erfpacht begrepen (Art. 9. v. h. Kon. Besluit van 20 Juli 1870, *Ind. Staatsbl.* No. 118),

a. gronden waarop anderen recht hebben, indien zij ongenegen zijn zich van hun recht te ontdoen;

b. gronden, naar de inzettingen der inlanders als gewijde beschouwd;

c. gronden voor openbare markten afgezonderd, of voor den openbaren dienst bestemd;

d. gouvernements-koffietuinen.

e. djati- en andere houtbosschen, de laatste voor zoover zij onder geregeld beheer zijn gebracht;

f. gronden, gelegen binnen een door den Gouverneur-Generaal voor elk gewest vast te stellen afstand van Gouvernements-aanplantingen.

g. gronden, gelegen in door Ons aan te wijzen streken, die beschikbaar moeten blijven voor de uitbreiding der op hoog gezag ingevoerde koffiecultuur.

Dit zijn dus reeds *zeven* rubrieken van uitgezonderde gronden.

Deze zevenster of polyp heeft echter nog staartjes of armen.

Van de erfpacht (*volgens. Art.* 9) zijn toch evenzeer uitgesloten:

h. De ontginningen van inlanders *buiten* het gemeente-gebied, krachtens Art. 6 bepaald. (K. Besluit Art. 7. en de ministeriëele toelichting op dit Art.);

i. de onginningen (door inlanders) van boschgronden, volgens H. III Art. 53, van het *Reglement* voor het beheer en de exploitatie der houtbosschen van den lande op Java en Madura (*Ind. Staatsbl.* 1865, No. 96);

k. de woeste, met bosch begroeide gronden waarvan

1°. het daarop staande hout noodig is ter voorziening in de behoefte aan hout der bevolking van de streken waarin de gronden zijn gelegen;

2°. door de uitroeiing eene verandering van het klimaat te vreezen is.

Zie de *Instructie* voor de Ambtenaren voor het Boschwezen, belast met het onderzoek van woeste, met bosch begroeide gronden.

l. *alle* gronden, wanneer de belangen van lager liggende dessa's daarmede strijdig zijn, van wege het watergebruik.

Verg. missive van 25 Juli 1870 aan den G.G., tot toelichting van Art. 12 Kon. Besluit; zoomede de *Instructie* zooeven genoemd, ad II c. en d.

m. de maagdelijke gronden of die zulks geweest zijn, gelegen in de nabijheid van *bestaande* gouvernements-koffietuinen (waarschijnlijk ook van *afgeschrevene* idem). In de toekomst is aan de hier genoemde gronden de eer beschoren om, op hoog gezag, (nieuwe) plantsoenen van koffieboomen te dragen. De koffieplantende bevolking, — de huurders der aan den Staat behoorende koffiegronden, zooals de Minister het hier uitdrukt — zijn op aanwijzing verplicht deze (nieuwe) plantsoenen aan te leggen.

(v. Toelichting op art. 6 K. Besl., en ook de praktijk.)

Uit de toelichting en het voorbeeld omtrent de onder *g* van erfpacht uitgezonderde gronden is het duidelijk, dat *in den regel* de kategoriën *m* en *g* naar verschillende gronden heenwijzen.

n. de gronden, aangeduid in 't K. Besluit, art. 18.

Dit artikel voorziet, zooals de toelichting zegt, wat de kleine landgoederen aangaat, in eene sedert jaren erkende behoefte, die toenemen zal, naarmate de aanleg van spoorwegen vordert. De grootte dezer perceelen mag tot *vijftig* bouws gaan.

Voor iemand, met Java's bergstreken bekend, is het duidelijk dat indien aldáár een 50tal bouws van de beste en gunstigst gelegen gronden met zorg worden uitgezocht en gekozen, meermalen het geval zich kan voordoen, dat in den omtrek *daardoor* eene uitgifte *volgens art.* 9, d. i. van 500 bouws, feitelijk wordt belet of onmogelijk gemaakt.

De gronden, geëigend of geschikt voor de oprichting van woonhuizen en établissementen, met de daarvoor *noodige materialen* en *levend water*, eenmaal weggenomen zijnde, kunnen in den omtrek *soms* in 't geheel niet en in de *andere* gevallen slechts met veel nadeel door andere vervangen worden.

Andere excepties op de praktijk gebaseerd, zal ik nu niet te berde brengen. Trouwens reeds genoeg om te doen zien, dat 's Ministers mond veel gezegd, maar nog meer verzwegen heeft; dat zijn linkerhand niet weet wat zijn rechter heeft gedaan.

Want de beperkingen voor de uitgifte van gronden, — hierboven onder litt. *a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n,* reeds opgenoemd —, zijn niet de eenige, zelfs niet de voornaamste. Deze laatste is *de kring van het zoogenaamde* »gemeente-gebied."

Art. 6. Kon. Besl. zegt:

»De Gouverneur Generaal bepaalt voor elke inlandsche gemeente de tot haar behoorende gronden."

Alléén *buiten* dit gemeente-gebied mogen de erfpachtsgronden door het Gouvernement (art. 9) of door den particulieren aanvrager (art. 16) gezocht worden.

De quaestie wordt dus hier weêr: tot hoever strekt zich dat gemeentegebied uit? Wat ligt er *binnen*? wat er *buiten*?

Art. 6. van het Kon. Besl. vermeldt b. v. dat er binnen liggen de »*rijstvelden*." Zijn dat nu enkel de natte, de *sawah's*, of ook de droge, de *gogo's* er bij? 't Een of 't andere maakt een zeer groot verschil. In algemeenen zin (zooals hier in art. 6) moet onder *rijstvelden* verstaan worden: gronden die met de een of ander soort van *padi* [1]) beteeld zijn of worden. De *droge* zijn bij 't Kon. Besl. alzoo *niet* buitengesloten.

In de ministeriëele »wenken en aanschrijvingen" — 't is toch wat veel gevergd ze »inlichtingen" te noemen, — aan Z. E. den G. G., wordt bij art. 6 vermeld, dat uit de kaarten der *Statistieke Opneming* blijkt, dat van vele dessa's het gebied met betrekking tot de regeling der heerediensten reeds is afgebakend. Zeer mogelijk, maar in den ruimeren zin van politioneel of politiek gebied, zoo als de Minister dit noemt; niet slechts in de engere beteekenis van gemeente-gebied volgens art. 6. K. Besl.

Of zijn thans van de heerediensten en van de cultuur-diensten vrijgesteld geworden de ingezetenen der onder de *Kradjan* (oudste nederzetting, moeder-dessa) ressorteerende *doekoe* of *doekoe's* (latere nederzettingen)? Niets, waar zulks uit blijkt. Weet de Minister de ingezetenen der *doekoe's* dan alléén te vinden als er van hunne verplichtingen, — *niet* als er van hunne rechten sprake is? Heet dit dubbel zien of dubbel aanschrijven?

Wat bedoelt de Minister in zijn dépêche met een »*dessa*, die geene gemeente kan genoemd worden?" Een *doekoe*? En wat is volgens Z. E. het kenmerk van een *gemeente*? Dat woord *gemeente* in de wet brengt meer duisternis dan licht aan. Heeft men dat gewild? 't Schijnt zoo.

Maar waartoe meer vragen? 't Is kampen tegen een windmolen!

Echter is de quaestie van het dessa-gebied zóó gewichtig, dat ze eene afzonderlijke behandeling zou vorderen, waartoe me nu de tijd ontbreekt. [2])

---

[1]) Het planten-geslacht *Oryza*, zoo als, volgens Linnaeus, zijn Latijnsche doopnaam luidt.

[2]) Intusschen wensch ik de aandacht te vestigen op Aanteekeningen VI, blz. 70—90, der brochure *Twee Agrarische Wetten* enz., door J. D. van Herwerden, 's Hage bij Susan, 1869, den zakelijken inhoud vermeldende van de stukken der enquête nopens het recht der Javanen op onontgonnen gronden, den 1en April 1863 (1868?) door den Minister Hasselman aan de Tweede Kamer overgelegd.

Terugkeerende tot de door mij gestelde vraag A., kom ik tot de slotsom: dat slechts *zeer weinig* gronden voldoen kunnen aan de voor de uitgifte in erfpacht gestelde eischen.

En die weinige gronden die *niet* uitgesloten zijn door de bepalingen van de Wet, worden uitgezonderd door de persoonlijke belangen van de aanvragers, de kandidaat-contractanten ter anderen zijde.

Wat schiet er bij een *eerlijke* toepassing der wet voor deze laatsten over? *Misschien* gronden als die in het woeste *Lodojo* (Kediri,) »meer door roofgedierte en wilde runderen (*bantengs*), dan door menschen bewoond." [1])

Gronden die den erfpachter voor al zijn moeiten, kosten en ontberingen voldoende beloonen, zullen op Java met een lantaarn te zoeken zijn.

Ziedaar mijne overtuiging, tevens mijn antwoord op beide vragen A en B.

Immers, voor *zulke* gronden schroomt de Minister niet de bezwarende en onredelijke pachtsommen te eischen, in de toelichting op art. 10 aangegeven.

Zelfs is de milde bepaling van de vroegere huurcontracten ingetrokken, waarbij voor de ontginning vrijdom van huurschat werd toegestaan over de 3 eerste contractsjaren, d. i. over de jaren waarin de huurgronden weinig of geen product opleveren [2]), en in het opvolgende 4e, 5e, 6e, 7e *jaar* niet meer dan 1/5, 2/5, 3/5, en 4/5 der som gevorderd werd, om eerst in het 8e jaar den vollen huurschat te dragen [3]).

En dan die opklimmende reeks der minimum-pachtsom: *f* 4.— *f* 15.— en *f* 20.—

Is het den Minister daarmede ernst of niet?

Zijne toelichting op art. 10 zou 't laatste doen gelooven! [4]) Maar al of

---

[1]) Van Herwerden, *Twee Agrarische Wetten*, blz. 77; *Regeerings-Almanak* voor 1870, blz. 233; *Java-Bode* van 28 Febr. 1871 (Advertentie no. 1298).

[2]) Men houde hierbij in het oog, dat de *erfpachtsgronden* hoofdzakelijk voor koffieteelt zullen gebruikt worden, even als nu met de huurlanden reeds lang het geval is.

[3]) Verg. het schrijven van de Bataviasche Kamer van Koophandel en Nijverheid aan Z. E. den G. G. dd. 24 Januari 1867, no. 7, zoomede dat van 19 Juni daaraanvolgende, 't laatste voorkomende in den *Java-Bode* van (?) Juni 1867. (Naar aanleiding vooral van de toepassing van het Gouvernements-Besluit van 30 Sept. 1865, no. 1 (*Ind. Staatsblad*, no. 108).

[4]) Om de drogredenen tot klimmende pacht, door den Minister aan de theegronden ontleend, naar behooren te veroordeelen, leze men: "Thee-cultuur op Java," blz. 14—17, 34—36, van het *Ontwerp van Wet* tot vaststelling van gronden, waarop ondernemingen van Landbouw en Nijverheid in Ned.-Indie kunnen worden gevestigd, met de daarbij behoorende *Memorie van Toelichting*, ingekomen in de zitting der Tweede Kamer van de Staten-Generaal van 2 October 1865, — Rotterdam H. Nijgh, 1865 (ontwerp *Fransen van de Putte*).

niet ernst, 't is te denken dat de aspirant-erfpachters zich niet bij den neus zullen laten nemen, wanneer *naar die opklimmende reeks*, in de toekomst (»binnen de twintig volgende jaren," naar 't vermoeden van den Minister), hun de koopsom van den dan in eigendom overgaanden erfpachtsgrond zal worden aangerekend.

Het ligt niet in mijne bedoeling, dezen keer in den kunstmatigen doolhof van den Minister langer rond te dwalen, om dien met een fakkel voor mij zelven en anderen wat te verlichten.

Ik ben zelfs voor een Open Brief wellicht reeds te uitvoerig geworden.

Nog ééne quaestie slechts zal ik hier aanstippen.

Art. 17, 1e alinea, luidt: »Overeenkomsten tot verhuur van gronden, »krachtens het derde lid van Art. 62 van het Reglement op het beleid »der Regeering van Nederlandsch-Indië aangegaan, worden door den Gou- »verneur-Generaal, op aanzoek der huurders, vervangen door afstand in »erfpacht, volgens dit besluit, mits die vervanging voor den lande voor- »deelig zij en overrigens geene algemeene belangen zich daartegen ver- »zetten."

In de missive (alinea 3) komt op dit artikel de volgende commentaar voor:

»Overigens kan van geene vervanging van huur door erfpacht sprake »zijn, wanneer de huurgronden mochten vallen in de termen der bij art. »9 uitgesloten gronden."

Welnu, ik beweer en neem aan desgevorderd te bewijzen, dat van de ± negentig particuliere landbouwondernemingen, met ruim 46 duizend bouws, voorkomende op blz. 229—233 van den Regeerings-Almanak voor Ned.-Indië, 1870, *geen tiende gedeelte* ($^1/_{10}$) aan de hier gestelde voorwaarde zal kunnen voldoen.

»En deze wet, hoezeer een *wet van beginselen*, is daarom juist zoo ge- »vaarlijk, omdat men in eene bepaalde onzekerheid verkeert, hoedanig »hare *toepassing* zal zijn, daar toch de tegenwoordige Minister van Kolo- »niën alles behalve een helder inzicht van zijne bedoelingen heeft gegeven, »en er alzoo veel aan het goeddunken van een tijdelijken Gouverneur-Ge- »neraal is overgelaten geworden [1])"

Voldoende redenen alzoo voor de belanghebbenden om zich te vereenigen. En ofschoon hier eigenlijk geen enkele klasse of groep is buitengesloten, bedoel ik thans met die belanghebbenden vooral de *aspirant-erfpachters*, — 't zij deze al of niet contractanten ter andere zijde van Gouvernements-huurlanden zijn.

Niet minder zijn ook de belangen van de geldschieters hierbij betrokken.

Moge in deze hoogstgewichtige zaak, nevens de stem van Samarangs

---

[1]) Mr. J, B. Couperus, in zijne bovenaangehaalde brochure, blz. 54.

Kamer van Koophandel en Nijverheid, ook die van zijn Genootschap van Landbouw gehoord worden; van het Genootschap, dat er een viertal jaren geleden nog op praalde, gevestigd te zijn in een gedeelte van Java, waar landbouw-ondernemingen zich als 't ware verdringen.

Spoedig worde een door belanghebbenden geteekend, gemotiveerd rekest ter plaatse aangeboden waar zulks behoort. Daarbij vrage men zoodra doenlijk de intrekking van het Kon. Besluit van 20 Juli 1870 (*Indisch Staatsblad* n°. 118).

Bij hetzelfde rekest, dan wel later, worden aan de Hooge Regeering door dezelfde belanghebbenden hunne wenschen voor de toekomst kenbaar gemaakt.

Moge dit Open Antwoord hiertoe medewerken!

O. P. HONDIUS.

Sido Goeno (Pekalongan), 17 *Maart* 1871.

DE SAMENZWERING IN DE VORSTENLANDEN in 1865.

Nauwelijks waren de bewoners van Midden-Java eenigszins bekomen van den schrik, veroorzaakt door de aardbeving die de gedeeltelijke verwoesting van Willem I en Banjoe-Biroe ten gevolge had, of op nieuw werden de gemoederen, vooral der Europeesche bevolking in de Vorstenlanden, met zorg en angst vervuld, door allerlei geruchten over samenzweringen en pogingen tot opstand, voornamelijk hier op neêrkomende, dat er plan bestond, op zekeren dag alle Europeanen eerst in de Vorstenlanden en daarna op geheel Java te vermoorden.

De hierdoor ontstane agitatie werd niet minder, toen er weldra eenige Javanen werden gevangen genomen, waarvan er twee niet in de gewone gevangenis »de Spier", maar in het fort Vastenburg werden opgesloten. Dat dit stof tot allerlei commentaren gaf, spreekt wel van zelf, te meer daar niets uitlekte van den uitslag der ingestelde verhooren, tot »men" eindelijk verzekerde, dat de aanstaande dag van het Garebeg-Moeloed-feest, als wanneer meest alle Europeanen in de Kratons te Solo en Djokjo aanwezig zouden zijn, voor de uitvoering van het plan des opstands was bepaald; dat een tal van dweepzieke priesters, behendiglijk van de plaats gehad hebbende aardbeving gebruik makende, het volk in den waan bracht, dat op dienzelfden dag »de muren van de forten te Solo en Djokjo door den aardgeest zouden worden geschud," even als zulks te Willem I en Banjoe-Biroe het geval was geweest.

Zooals het gewoonlijk gaat, wat de een als hoogst ernstig beschouwde, werd door den ander met een lachend schouderophalen aangehoord; doch toen, hoe meer de Garebeg-Moeloed naderde, ook de toevloed van vreemdelingen uit de verst verwijderde gedeelten des lands toenam, zoo, dat de oudste ingezetenen van Solo verzekerden, nog nooit zulk eene menschenmassa bijeen te hebben gezien, toen begonnen ook deze laatsten de zaken donkerder in te zien.

Geenszins was het dus te verwonderen, dat, ten gevolge van een en ander, de stemming van hen die ter bijwoning van het feest in den morgen van den . . September 1865 in de beide Residentie-gebouwen te Solo en Djokjo vereenigd waren, niet van de meest feestelijke was, op menig gelaat onrust en gejaagdheid stonden te lezen, ja zelfs in de zakken van dezen en genen de vorm van een pistool of revolver zich afteekende; evenmin als dat, toen alles op de gewone wijze rustig was afgeloopen en alle feestgenooten op hun gemak om de gereed staande rijsttafel in het Residentiehuis waren gezeten, er eene meer dan gewone opgewektheid heerschte, vooral merkbaar toen de stereotype toast: »*Selamat njang toean-toean ada di-sini samoea,*" werd ingesteld.

Zoo had men zich dan ook weder ditmaal, even als bij zoovele andere gelegenheden, ten onrechte ongerust gemaakt en een mug voor een kemel aangezien, of wel was men de dupe geweest van een of ander dier ongeluksprofeten, die in de onschuldigste daad verraad, in elken Javaan een samenzweerder zien?

Voor hen die alleen naar den uitslag oordeelen, zou het althans zoo kunnen schijnen, doch het tegendeel is genoegzaam bewezen èn door den uitslag van het te Solo gehouden onderzoek — voor zooverre het is bekend geworden — èn door de in 't geheim genomen voorzorgsmaatregelen, zoowel te Djokjo als te Solo, op den dag van het Garebeg-Moeloedfeest. In eerstgenoemde plaats zou, volgens zeggen, het geheele Legioen van Prins Mangkoe Negårå, in gewone Javaansche kleederdracht, met de kris gewapend, zich tusschen het op de aloon-aloon verzamelde volk, voornamelijk in de nabijheid van de toegangen tot den Dalam, hebben geposteerd, terwijl te Djokjo o. a. des avonds te voren 2 officieren en 50 soldaten, in afzonderlijke groepjes, langs verschillende wegen den kraton waren binnengeslopen, om opgesteld te worden in de onmiddellijke nabijheid des Sultans, op wien het niet minder dan op de Europeanen was gemunt.

Wij willen hieronder in korte trekken een overzicht geven van den gang der zaken, zoo getrouw als ons dit, bij gebrek aan officiëele bescheiden, uit ontvangen mededeelingen en persoonlijke ondervinding mogelijk is.

Reeds in de laatste dagen der maand Juni was het te Solo bekend, dat er om en bij Klatten, op de begraafplaats der vorsten van het oude Mataramsche rijk, herhaaldelijk talrijke vergaderingen van inlanders uit de naburige dessa's plaats hadden.

Hierin nu lag, op zich zelf beschouwd, weinig verontrustends, daar, zoo-

als algemeen bekend is, ieder Inlander, doch vooral de Javaan, grooten eerbied koestert voor de begraafplaatsen zijner vorsten of priesters, en deze meermalen tot het doel zijner bedevaarten maakt om er te offeren en te bidden [1]).

Door een kind, dat toevallig in een dier vergaderingen was verdwaald, lekte echter uit, dat deze in het onderhavige geval van even weinig godsdienstigen als vreedzamen aard waren; en, hetzij ten gevolge van de hierdoor in omloop gebrachte geruchten, of wel dewijl hij zijdelings nader omtrent een en ander werd ingelicht, de toenmalige Resident aan het hof van Soerakarta vond de zaak ernstig genoeg om er de aandacht van het hoofd der keizerlijke politie — een zeer geschikt en verdienstelijk ambtenaar — op te vestigen, dezen een onderzoek op te dragen en hem volmacht te geven om verder naar bevind van zaken te handelen.

Deze nam zoo goed zijne maatregelen, dat reeds den 8 Juli 1865, in de dessa Merboeng bij Klatten, een zekere Mangkoe Widjåjå, die door het gerucht als een der hoofdleiders werd aangewezen, benevens vijftien zijner volgelingen, zonder veel tegenstand werden gevangen genomen, waarbij tevens de hand werd gelegd op onderscheidene boeken en papieren, die, zoo zij al niet als overtuigende bewijzen van een plan tot opstand konden strekken, toch eene zeer gevaarlijke strekking hadden. Het waren meest uittreksels uit een oud Javaansch boek, geschreven door zekeren Djåjå Båjå, die omstreeks het jaar 800 (Jav. stijl) vorst van Kediri is geweest, eene soort van openbaring, voorspellingen enz. bevattende, omtrent de stichting van een groot rijk op Java, blijkbaar aangevuld en omgewerkt door Arabische priesters. In verscheidene dier geschriften meende men de hand te herkennen van den zoon van den, tijdens den opstand van Dipå Negårå zoo berucht geworden Kiai Mådjå, die met nog eenige andere eveneens zeer gecompromitteerde Javanen naar Mekka zou zijn uitgeweken.

Behalve deze geschriften werden te Merboeng nog een stel figuren voor *djimats* (talismans) gevonden, die, even als zulks in 1825 had plaats gehad, moesten gegraveerd worden op de koperen of metalen platen van de buikgordels der deelgenooten.

De eerste verhooren van Mangkoe Widjåjå, die om de belangrijkheid van zijn persoon van de gewone gevangenis naar het fort Vastenburg was overgebracht, leverden even als die van zijne medegevangenen weinig of geen resultaten op. Alleen toen hij met zekeren Djagoeplå, die later was gevangen genoemen, geconfronteerd werd, verbrak hij het tot nu toe vol-

[1]) Onze Indische geschiedenis toont echter tevens aan, dat die verzamelingen op begraafplaatsen in elken opstand op Java, Sumatra en Borneo eene groote rol hebben gespeeld.

gehouden stilzwijgen en bekende dat hij werkelijk de hoofdleider eener partij was, die zich ten doel had gesteld het geloof van den Islam, dat geheel was verbasterd, in al zijne oorspronkelijke zuiverheid op Java te herstellen.

Om dit doel te bereiken, zouden alle Europeanen en Chineezen op Java vermoord en de rijken van Soerakarta en Djokjokarta vernietigd worden, om plaats te maken voor een ander dat den naam van Tandjong Poetih zou dragen, met Prambanan, op de grens van beide eerstgenoemde rijken gelegen, als hoofdplaats. De nieuw uit te roepen Keizer, — alhoewel niet met name genoemd, werd deze waardigheid meer dan waarschijnlijk toegedacht, aan Raden Mas Mohammad, eenigen zoon van den vorigen Sultan van Djokjokarta, en geboren den 17 Juni 1855, dertien dagen na den dood zijns vaders, — zou den titel voeren van *Soenan Adil* of *Ratoe Adil* (de rechtvaardige vorst), met de bijvoeging van *Raheroe* of *Heroe Tjåkrå* [1]) — »de juweelen pijl", volgens het algemeen begrip echter: »de pijl des opstands," — de naam dien ook Dipå Negårå tijdens den opstand van 1825—30 droeg.

Uit de verdere verhooren bleek, dat het plan tot opstand reeds vóór vier jaren was ontworpen en uitgebreide vertakkingen had, *tot zelfs in Tagal* en *Pekalongan*. De hoofdrollen waren behoorlijk verdeeld, terwijl de noodige fondsen werden verkregen door het verkoopen van *Piagems* (bevelschriften), wier bezit naderhand op het bekleeden van verschillende waardigheden en bedieningen recht zou geven. — Twee dagen later de ronde doende in de gevangenis, die onder militair toezicht stond, vond ik Mangkoe Widjåjå levenloos; hij had zich door middel van zijn hoofddoek aan een in den muur zittenden spijker opgehangen. Men vermoedde dat hij tot deze, voor een Inlander zeer ongewone daad, alleen was gebracht door berouw over zijne ontijdige bekentenis, en uit vrees dat alle verantwoordelijkheid op hem alleen zou neêrkomen, daar hij bemerkte dat Djagoeplå en Mas Krapiak, een derde hoofdleider, alle deelgenootschap bleven ontkennen.

Mangkoe Widjåjå noch Djagoeplå, die als aanstaande Rijksbestierder van het nieuwe Rijk was aangewezen, hadden iets in voorkomen of houding dat hen van den meest gewonen koelie onderscheidde, of het moest zijn dat hun gelaat, vooral dat van den laatste, duidelijke sporen van het misbruik maken van opium droeg.

Wat Mas Krapiak betrof, dezen werd zoowel door voorname als geringe Javanen eene buitengewone achting toegedragen; hij stond in een reuk van heiligheid en kende de kunst om in de toekomst te lezen! Daarbij

[1]) Het is zeker iets meer dan toeval, dat dezelfde naam ook weder voorkomt bij de onlusten in Pekalongan en Banjoemaas.

was hij in 't bezit van een *poesåkå* (heilig erfstuk), zijnde eene lans met drie krommingen, welke door Hamangkoe Rat I, Keizer van het voormalig rijk van Kartasoera (1677—1703) aan een zijner voorvaderen, Kiai Sangit, was vereerd. Alhoewel hij steeds alles ontkende of wel den eenen dag herriep wat hij den vorigen dag had gezegd, zoo deden toch de verklaringen zijner medegevangenen ernstige vermoedens ontstaan, dat eenige voorname personen aan het hof van Djokjo in de zaak betrokken waren, althans met Mas Krapiak in betrekking hadden gestaan.

En met het oog op de vrij algemeen bekende intrigues aan het Djokjosche hof betreffende de quaestie der troonsopvolging, wekte deze omstandigheid ook weinig of geene verwondering. Men wist dat het 't vurigste streven der Ratoe Kentjånå (de gemalin des Sultans) was, hare eigene eenigszins gebrekkige dochter te zien uitgehuwelijkt aan Raden Mas Mohammad, eenigen zoon des vorigen Sultans, die den 4 Juni, 13 dagen voor de geboorte zijns zoons, overleed, terwijl de thans regeerende Sultan niets liever zou wenschen, dan bij zijn overlijden door zijn oudsten, onwettigen — lees natuurlijken — zoon te worden opgevolgd.

Het schijnt echter dat die vermoedens van den noodigen grond waren ontbloot en ook de verhooren te Solo niet tot een voldoend resultaat leidden; ten minste langzamerhand bloedde de geheele zaak dood en werden zoo niet alle, dan toch de meesten der gevangenen op vrije voeten gesteld.

Wij hopen en *gelooven* het gaarne, dat de jongste gebeurtenissen in enkele residentiën van Midden-Java niet in 't minst met de hierboven aangehaalde plannen van Mangkoe Widjåjå c. s. in verband hebben gestaan, ofschoon wij het liever op goede gronden *wisten.* Laat ons echter ook hierin op het beleid en de waakzaamheid der Regeering vertrouwen, die, gewaarschuwd als zij is, zeker wel de noodige maatregelen zal nemen om elke poging tot onrust stoken of verzet, zoo niet onmogelijk te maken, dan toch tot de zeldzaamheden te doen behooren.

L. E. GERDESSEN.

HET INLANDSCH ONDERWIJS OP JAVA. [1]

In de jongste algemeene vergadering van de leden der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, te Amsterdam den 8 en 9 Augustus gehouden, werd bij acclamatie toegestaan eene som van *f* 1000, om als subsidie gegeven te worden aan de Maatschappij tot Nut van den Javaan voor een bepaald doel en onder de mits: dat die gelden verantwoord worden.

---

[1]) De Redactie, gaarne eene plaats verleenende aan dit opstel van den heer Wijnen, wil echter niet geacht worden te deelen in zijne afkeuring van den gekozen weg om de beschaving van den Inlander te bevorderen. De Maatschappij tot Nut van den Javaan, omziende naar een middel om aan de ontwikkeling van den Inlander dienstbaar te zijn, dat niet boven hare krachten ging, heeft zich gedwongen gezien zich aanvankelijk tot eene poging tot verschaffing van goede leermiddelen te bepalen. De vorming van onderwijzers, de verbetering van schoollokalen zijn zaken die zoover buiten haar bereik liggen, dat zij die wel aan de Regeering moet overlaten. Zij wilde echter een bewijs geven van hare belangstelling in deze zaak en een spoorslag aan de Regeering. Zij wilde dat de natie door hare tusschenkomst toonen zou, dat de beschaving van den Inlander haar ter harte gaat; en door zich aanvankelijk bij de vervaardiging van goede schoolprenten te bepalen, heeft zij een middel gekozen haar door warme vrienden van den Inlander op Java aanbevolen, en dat, naar hare meening, door verspreiding dier prenten onder het volk, zucht naar kennis kan opwekken en dus, ook onafhankelijk van de verbetering der scholen, zijne waarde behoudt.

De medewerking die zij thans van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen heeft ondervonden, moet haar dus hoogst welkom zijn, en zal strekken om de Regeering te overtuigen, dat de bevordering van onderwijs en beschaving op Java meer en meer in Nederland als eene volkszaak beschouwd wordt.

Het bepaalde doel is, het maken van prenten etc. om als leermiddelen te dienen op de scholen der Javanen.

Dit besluit wenschen wij te bespreken, en te beschouwen in verband tot het onderwijs onder den Inlander in het algemeen, wat het is, en wat het worden zal, als de Regeering daar niets meer voor doet dan thans.

In de vergadering der leden van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen te Breda, toen de punten van beschrijving, op de algemeene vergadering te behandelen, bediscutiëerd werden, en daarbij het voorstel van het Hoofdbestuur om de evengenoemde subsidie van *f* 1000 te verleenen, besproken werd, verhieven wij onze stem daartegen, en wel op grond van de ontijdigheid, en indien het al tijdig ware, van de onvoldoendheid, en eindelijk omdat wij liever met het begin zouden willen beginnen, namelijk: vorming van schoolmeesters, — geschikte en goede schoolmeesters voor de Javaansche scholen. Daarvoor wenschten wij veel en zeer veel geld te geven, omdat wij meenen, dat alles wat men geeft als in het water gegooid geacht kan worden, zoolang men geene geschikte en goede onderwijzers heeft.

Wat is het onderwijs thans op Java onder den Inlander?

Vooraf zullen wij eenige officiëele cijfers mededeelen, om een denkbeeld te geven van de behoefte — van hetgeen bestaat — en wat de verplichting der Regeering volgens het Regeerings-reglement van Nederlandsch Indië is, ten opzichte van het onderwijs onder den Javaan.

Java telt ± 15 millioen zielen, verdeeld in ongeveer 33000 gemeenten, en heeft omstreeks 3 millioen schoolplichtige kinderen, — de behoeften zijn dus: voor iedere gemeente, gemiddeld 100 kinderen, één onderwijzer; voor iedere school dezelfde leermiddelen; voor iedere gemeente één schoolgebouw en woning voor den onderwijzer.

Thans bestaan ± 60 Gouvernementsscholen, bevolkt met ± 5000 kinderen, en waarvan de onderwijzers, volgens het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en den heer Cohen Stuart, en ook volgens onze overtuiging, hoe weinig gewicht deze ook in de schaal moge leggen: »in wezenlijke ontwikkeling slechts weinig boven het peil van den gewonen Inlander staan."

Volgens den Inspecteur van het onderwijs op Java, den heer v. d. Chijs, hebben de onderwijzers zoo weinig begrip van onderwijs geven in het lezen, dat er sommigen onder hen zijn, die hunne leerlingen allen te gelijk overluid laten lezen, — dat op leesteekens zoo goed als nooit gelet wordt, — dat van stembuiging geen spoor te vernemen is, — dat het al veel is zoo in eene inlandsche school de onmisbare spelboekjes aanwezig zijn, — dat in menige school de leerling slechts een boek vóór zich neemt, onverschillig welk, met behulp waarvan — en voornamelijk van zijne knappe medescholieren —

hij zich de kunst van lezen eigen moet maken, — dat de inlandsche onderwijzer er nimmer of nooit aan denkt, om den leerling op zijne fouten opmerkzaam te maken, of ze in diens tegenwoordigheid te verbeteren, — dat de onderwijzers voor het meerendeel geen slag hebben om het rekenen dienstbaar te maken aan de intellectueele ontwikkeling der leerlingen, — dat het met de interpunctie allertreurigst gesteld is. Ten slotte zegt de Inspecteur: »Het grootste gebrek bestaat blijkbaar nog aan leermiddelen voor het onderwijs, afgescheiden van het. gemis aan onderwijzers wat het getal en het gehalte betreft!"

Ziedaar een treurig maar waar tafereel van den toestand van het Inlandsch onderwijs, dat ons tot de even ware conclusie brengt, dat men het huis heeft gebouwd, zonder er om te denken, dat er het onmisbare fundament aan ontbreekt.

Had duizenden, ja honderdduizenden uitgegeven, eerst tot opleiding der leeraren, om als bestuurders op te kunnen treden aan de onmisbare kweekscholen om inlandsche onderwijzers te vormen, en had daarna weder honderdduizenden besteed, om op die kweekscholen flinke Javaansche jongelingen tot onderwijzers op te leiden, en was dan begonnen op de hoofdplaats van iedere Residentie ééne school, daarna, bij meerdere onderwijzers, op de hoofdplaatsen der Adsistent-residentiën, en alweder verder, op de standplaatsen der controleurs scholen op te richten, dan had men een op goede grondslagen rustend begin gehad, dat goede vruchten zou dragen; want dan zouden de kweekscholen voortdurend gevoed kunnen worden uit de beste, daartoe aanleg hebbende leerlingen, en zoo zou men steeds eene pépinière van goede en geschikte ouderwijzers hebben, om, immer voortgaande, ook op de hoofdplaatsen der districten goede inlandsche scholen op te kunnen richten.

De plicht der Regeering in dit zoo belangrijke, de geheele toekomst onzer Indische bezittingen beheerschende onderwerp, werd duidelijk in weinige woorden omschreven in het Regeerings-reglement van 1854, alwaar staat:

Art. 125. Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg van den Gouverneur-Generaal.

Art. 128. De Gouverneur-Generaal zorgt voor het oprichten van scholen ten dienste der inlandsche bevolking.

Bij de behandeling dier artikelen in de Tweede Kamer der Staten Generaal sprak de heer Thorbecke de volgende hoogst belangrijke woorden uit:

»Het is onze plicht, en onze taak, licht in Indië te verspreiden. Zoo de »Javaan opgehelderd wordt over zijne eigene geschiedenis; zoo hem wordt »aangetoond wat hij was, zonder ons; zoo hem door ons de weg tot »Christelijke beschaving wordt geopend, ik geloof, mijnheer de Voorzitter,

»daardoor, meer dan door iets anders, zal de band tusschen Indië en ons »land worden versterkt".

»*Wederkeerigheid van belang* moet de grondslag en de ziel onzer »gemeenschap met de onderworpen volken worden, en die kan slechts »uit de zedelijke zoowel als materiëele ontwikkeling ontstaan waartoe wij »hen brengen."

't Is nu 17 jaren geleden dat Thorbecke deze woorden uitsprak. 't Is 22 jaren geleden, dat de Heer Gericke schreef: »De grootste zwarigheid »zal in het vinden van geschikte onderwijzers blijven bestaan".

En wat heeft men nu in deze 22 jaren door de Regeering van Nederlandsch Indië zien doen, om »die grootste zwarigheid" weg te nemen? En welk profijt heeft men getrokken uit de woorden van Thorbecke, in 1854 gesproken?

Bijna niets; en wat er gedaan is, getuigt meer van: mindere ingenomenheid, dan wel van: hartelijke, welgemeende, krachtig gezinde medewerking, tot bereiking van het groote doel!

't Is treurig om het te zeggen, maar de Regeering paste hier wel op toe het Indische beginsel: »Haast U langzaam," en de maatregelen die men nam ten opzichte van de onderwijzers (inlandsche), waren er juist op berekend om toch absoluut zoo weinig mogelijk aspiranten daarvoor te krijgen.

Dit punt wenschen wij eenigszins breedvoerig te bespreken.

Zij die met Inlanders bekend zijn, weten dat uiterlijk vertoon een zeer gewenschte zaak bij hen is; hij die iets meer dan een gewone Inlander is, moet hebben rang en zonnescherm, en ook de inlandsche beambte wenscht, even als wij, een vooruitzicht op bevordering.

Nadat men het voorbeeld gezien had, dat er kweekelingen waren, bestemd om aan het hoofd eener school geplaatst te worden, en die weigerden de kweekschool te verlaten, omdat zij in dien nieuwen stand noch pajong (zonnescherm) noch rang kregen, is men eerst in 1861, dus 12 jaren nadat Gericke de woorden gesproken had: »Uwe grootste zwarigheid zal bestaan in het vinden van geschikte onderwijzers", door die weigering verbaasd, wakker geschud, en heeft men den onderwijzer pajong en rang gegeven. 't Bewijst wel, dat men al zeer weinig bekend was met het volkskarakter!

't Is verbazend als men ziet, welke dolzinnige bepalingen ten opzichte van de opleiding der inlandsche onderwijzers door de Indische Regeering in 't leven werden geroepen. In 1851 heette het: alleen jongelingen uit den fatsoenlijken stand zullen op de kweekschool, tot opleiding voor onderwijzer, worden toegelaten. En 5 jaren later werd juist de tegenovergestelde regel gehuldigd; want toen werd bepaald, dat *geen* zoons van aanzienlijke Inlanders tot onderwijzers zouden mogen opgeleid worden, omdat

men vreesde, dat zij spoedig het vak van het onderwijs zouden laten varen, om naar ambtelijke betrekkingen van hoogeren rang te aspireeren.

Dus zal het onderwijs uitsluitend in handen van jongelingen uit den minderen stand komen; want sedert de Regeering uitmaakte, dat »de onderwijzer voor geene andere ambtelijke betrekking in aanmerking zal komen," is het ook voor goed uitgemaakt, zelfs zonder hunne feitelijke uitsluiting, dat geen tot de aristocratie van het volk behoorend jongeling zich aan het onderwijs wijden zal.

En waar moet het dan ook henen, met onze, zoo dikwijls vooruitgezette, opgehemelde en tot eerbiediging aanbevolene hadats?

De zoon zit op den grond, achter zijn vader, de jongere broeder buigt voor den oudere, de man uit het volk kruipt voor zijn hoofd; de mindere hoofden worden tot den voetkus bij den Regent toegelaten, de ponokawan (volgeling) van den Regent, Patih, Hoofd-Djaksa of Wadhono, nadert zijnen Heer kruipende, durft niet tot hem opzien, en maakt, voor hij begint te spreken, zijne *sembah* (eerbiedsbetuiging).

Er waren Regenten die vreesden, dat het zitten op banken en stoelen door de leerlingen op de scholen hen tot hoogmoed zou brengen, namelijk de kinderen der minderen in stand; en wanneer wij nu dit alles te zamen vatten, dan vragen wij — zelfs bij het aanwezig zijn van knappe onderwijzers — heeft de Regeering van Nederlandsch Indië mensch- en volkkundig gehandeld, door de bepalingen in het leven te roepen: 1°. dat geen jongelingen van aanzienlijke afkomst voortaan tot onderwijzers zullen worden opgeleid, en 2°. dat de onderwijzer voor geene andere ambtelijke betrekking in aanmerking zal komen?

Nu zal, bij voorbeeld, de zoon van den kok, koetsier of staljongen van den Regent onderwijzer worden??

De gevolgtrekkingen daaruit zullen wij niet behoeven op te sommen, evenmin als het schadelijke aan te toonen, van de uitsluiting van den onderwijzer van ieder ander ambt.

In een land waar zoo weinig literatuur is, waar elke beweging op pædagogisch terrein gemist wordt, waar stimulus ontbreekt, en geen gelegenheid voor den onderwijzer bestaat, om in wetenschap vooruit te gaan en op de hoogte van zijn tijd te blijven, en eindelijk, waar het indolente volkskarakter, dat zich liefst zoo min mogelijk inspant en aangrijpt, zoo weinig tot zelfoefening leidt, — in dusdanig land — en zoo bestaat Java — moest juist eene tegenovergestelde leer gehuldigd worden.

»Steeds aanvoer van versche krachten," moest de leus zijn; en dan zal de Regeering er ook niet slecht bij varen, als zij onder hare ambtenaren vele gewezen inlandsche onderwijzers telt, dus meerdere intellectueel ontwikkelde dienaren krijgt; en het onderwijs, steeds door meer op de

hoogte zijnde onderwijzers te geven — omdat de kweekscholen, met den tijd mede- en vooruitgaan — zal er eveneens door winnen.

Voor dit alles is echter geld, zeer veel geld noodig, besteed op eene wijze die getuigt, dat zij, die met de leiding van deze zoo belangrijke aangelegenheid belast zijn, de behoefte van het land en volk kennen, en waarachtig doordrongen zijn van het gevoel, dat het brengen van onderwijs en beschaving onder den Javaan een onzer eerste en heiligste plichten is.

Kweekscholen moeten er in de eerste plaats komen, en niet één, niet drie, maar ten minste *zes* op Java, om daarmede te beginnen.

Ieder Resident en ieder besturend ambtenaar behoort doordrongen te zijn van de leer, dat de toekomst van Indië en het behoud voor ons van die schoone parel aan de Nederlandsche Vorstenkroon, alleen bestaat in het onderwijs, in de verlichting en intellectueele ontwikkeling van het volk, waaruit zal geboren worden »*de wederkeerigheid van belang*, die de grondslag en de ziel onzer gemeenschap met de onderworpen volkeren worden moet" (Thorbecke).

Het is te dikwijls gezegd, om niet waar te zijn, en daarom durven wij positief vooruitzetten dat de conditio sine qua non van ons »zijn" in Indië is: onderwijs — beschaving en intellectueele ontwikkeling van het volk, als zijnde de eenige wapenen waarmede wij het domperachtige, het volk dom houdende en ons steeds vijandige Mohammedanisme kunnen bestrijden.

Op de begrooting voor Nederlandsch Indië vinden wij eene som van ongeveer *drie* tonnen gouds uitgetrokken voor het inlandsch onderwijs in geheel Nederlandsch Indië, waarvan ± de helft voor Java!!

't Is te weinig, veel te weinig, om voor het onderwijs van omstreeks 3,000,000 schoolplichtige kinderen iets te doen; 't is te veel om weg te gooien.

Wij zullen geen parallellen trekken tusschen hetgeen gegeven wordt voor het onderwijs der kinderen van Europeanen en daarmede gelijkgestelden (6½ ton gouds), en dat wat gegeven wordt voor de kinderen der Inlanders; want we zouden vreezen niet geloofd te worden, — een oppervlakkig daarop geslagen blik deed ons eene verhouding bespeuren als die van 1 tot 1000, — maar wij wenschen alleen de zaak, als zaak, aan te vatten en zeggen: wat ge tot dusverre deedt, was verkeerd; het huis werd zonder fondement gebouwd, en heeft ieder oogenblik kans u boven 't hoofd in te storten.

De Inspecteur van der Chijs heeft het gezegd: de onderwijzers deugen niet, de leermiddelen deugen niet, en de schoollocalen deugen niet; en voor dat alles wat niet deugt, gooit ge op Java 1½ ton gouds jaarlijks weg, en dat cijfer gaat nu de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen met duizend gulden vermeerderen.

Wij begonnen te zeggen: ware het om goed, fiks en degelijk te *beginnen* met *het begin*, dat is: *vorming van de vereischte leeraren* om aan het hoofd der kweekscholen tot opleiding van bruikbare inlandsche onderwijzers geplaatst te worden, wij zouden er van ganscher harte voor stemmen niet om *een*, maar, als het kon, om *tien* duizend gulden te geven; maar om nu één duizend gulden te geven voor het maken van leermiddelen, en dat voor scholen die slecht zijn, en onderwijzers die niet deugen, achten wij geld in het water gegooid.

Maar zelfs die *tien* duizend gulden, die wij zouden wenschen te geven, zouden niets of althans zeer weinig zijn in verhouding tot de behoefte. Daarom moet de Regeering van Nederlandsch Indië — diep doordrongen van plichtgevoel om veel en zeer veel voor het inlandsch onderwijs te doen — ruime fondsen op hare begrooting tot dat einde beschikbaar stellen. Als die Regeering bij voorbeeld eens gaf hetgeen de vroeger zoovele en vele millioenen gekost hebbende — thans nutteloos bevonden, en daarom aan den tand des tijds overgelaten — vestingwerken van Soerabaja jaarlijks aan gewoon onderhoud verslonden; als zij een enkel millioen afnam van dien grooten zinkput waarinzoovele millioenen verdwijnen — [nu moet men immers weêr vestingwerken gaan aanleggen om de vesting Willem I te Ambarawa te beschermen, die zelve, als op een uitgebranden krater gebouwd, op een goeden dag verdwenen kan zijn]; indien op het civiel bouw-departement, niet van de hoofdstukken die strekken om fondsen beschikbaar te hebben voor werken in het belang van landbouw, haven- en zeewerken, maar van die hoofdstukken die dienen om kostbare gebouwen, schreeuwend duur, op te richten, ook eens een paar tonnen gouds afgenomen werden; och! er zou op die begrooting van ruim honderd millioenen, bij gemoedelijke verificatie, hier of daar nog wel wat kunnen afvallen, waarmede het inlandsch onderwijs zeer gebaat, en Ned. Indië niet geschaad zou zijn. Indien dat eens gedaan werd, dan zou men genoeg hebben, om flink de hand aan 't werk te slaan, zonder nog te behoeven te komen aan die millioenen en millioenen waarvan in Nederland spoorwegen aangelegd en staatsschulden gëamortiseerd zijn, en waarmede nu nog het budget van Nederland gesteund wordt.

Wij vragen of het niet beschamend is voor de Regeering van Nederl. Indië, dat de Regent van Soemedang op eigen kosten eene school geopend heeft, om zijne kinderen en die van zijne familie-betrekkingen te doen onderwijzen?

Hij geeft daarvoor *f* 12,000 's jaars, terwijl de Regeering van Nederl. Indië al heel flink denkt te handelen, door eene som van *drie* tonnen gouds voor het *geheele* inlandsche onderwijs te geven!!

De school van den Regent van Soemedang is goed en geeft prachtige resultaten, omdat de leeraar goed is; de gouvernements-scholen zijn slecht,

geven geen resultaten, omdat de onderwijzers ongeschikt en onkundig zijn. Wat moet hier de toekomst van worden? Treurig, ja zeer treurig, en deze zaak zal eindigen zooals zoo menige goede zaak in Indië eindigt die geen of weinig sympathie van de Regeering ondervond of verkeerd aangevat werd, namelijk een langzamen dood sterven.

Er kan dus niet te veel van gezegd worden, er kan niet te veel op gedrukt worden, dat onderwijs onder den Inlander zoo noodig is; als wij licht en lucht noodig hebben om te leven, en dat degelijke inrichtingen tot vorming van goede onderwijzers daarvoor eene eerste en onmisbare voorwaarde zijn.

Breda, Aug. 1871.

R. WIJNEN,
Oud Indisch Hoofdambtenaar.

VERBETERINGEN EN BIJVOEGSELS

OP HET

AARDRIJKSKUNDIG EN STATISTIEK WOORDENBOEK VAN NED.-INDIË,

meer bijzonder voor zooveel betreft

DE RESIDENTIE MANADO.

Bij de hier opgegevene woorden is de alphabetische volgorde van het Woordenboek gevolgd; de vooraangeplaatste cijfers zijn die der overeenkomstige bladzijden; waar deze ontbreken vindt men nieuwe namen, die in het Woordenboek niet aangetroffen worden. Nog dient hier te worden aangeteekend, dat de meest volledige veranderingen en bijvoegselen zich bepalen tot de Minahasa en Bolaäng-Mongondou, daar van kleinere plaatsen in het Gorontalosche de juiste benamingen niet konden worden nagegaan, de binnenlanden der Tominibocht nog geheel onbekend zijn, en omtrent de Sangi- en Talaut-eilanden geene vertrouwbare berichten te verkrijgen waren.

Amoerang, 3 Maart 1871. F. S. A. DE CLERCQ.

A.

Blz.

8. Aga 1 en 2. Deze beide dorpen, die gelegen zouden zijn in de districten Tonsea en Kakaskassan, *bestaan niet.*

Aga. . . . . berg op Celebes, residentie Manado, in het rijk Bolaäng Mongondou.

id. Agogan . . . bij te voegen: *een der zijtakjes van de rivier Ronowangko.*

11. Ajer Bedidi. ook *Ajer Medidih.* Beter, volgens de uitspraak, alleen: *Ajermadidi.* Alfoersch sprekende noemt de bevolking dit dorp *Koemĕlemboeai.* Zie ook het volgende art.

Blz.		
12.	Ajer Madidi.	of *Medidik*. Dit laatste kan vervallen. *Tonçea*, beter: *Tonsea*.
	Ajer meirah.	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, op de grens der districten Sonder en Sarongsong.
	Ajer prang.	riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Tonsea.
16.	Alfoeren. . .	niet alleen bewoners der Minahasa van Menado, maar ook van Bolaäng-Mongondou en vele rijkjes in de bocht van Tomini. Het eten van ratten, slangen, leguanen enz. is bij de Christenen nog gebruikelijk.
	Ambang. . .	berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, ten Noorden van het dorp Mojag.
	Ambang. . .	rivier en dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng.
17.	Amian . . .	*afdeeling Tondano*, moet zijn: *afdeeling Manado*.
26.	Amoerang 1.	*de districten Tonsawang en Tombariri* weglaten. *Opziener* te vervangen door *controleur*.
id.	Amoerang 2.	6 *mijlen ten Westen van Manado*; wat voor mijlen? De afstand van Manado tot Amoerang bedraagt 38 palen. *Hier ligt een fort*, beter: *de ruine van een fort*; de omringende muur bestaat niet meer. *Opziener* te vervangen door *controleur*. *Die tevens onderhaven- en onderpakhuismeester is*, te veranderen in: *die onder zich heeft een klerk, tevens onderhaven- en onderpakhuismeester*. *Voorts vindt men er eene fraaie kerk, een ruim schoolgebouw*, te veranderen in: *voorts vindt men er eene kerk, tevens schoolgebouw*. Bijna de geheele bevolking is tot het Christendom overgegaaan. Nog bij te voegen: *de school is eene Gouvernements-school*.
id.	Amoerang 3.	dit kan geheel vervallen.
id.	Amongean. .	moet zijn: *Amongena*.
27.	Ampibaban .	dit dorp bestaat niet.
28.	Amsterdam.	fort op Celebes. Het ligt niet *bij*, maar *op* of *in* de hoofdplaats. De geheele zin van *alhoewel* tot *gedaan*, kan vervallen.
29.	Andagile . .	bijtevoegen: *of Attinggola*.
	Anggag. . .	rivier op Celebes, residentie Manado, in het rijk Bolaäng Mongondou; zij stort zich in de Lombagin.
32.	Ankahoeloe .	beter: *Angkahoeloe*.

Blz.

Arakan . . . dorp op Celebes, residentie en afdeeling Manado, district Tombariri.

Araren . . . riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Kema.

37. Aris 2 . . . beter: *Arĕs.* Aan de hoofdplaats van het district, d. w. z. de plaats waar het districtshoofd woont, wordt gewoonlijk dezelfde naam gegeven. Het dorp Arĕs is dan ook eigenlijk het dorp Tikala.

id. Aris 1 . . . beter *Arĕs.*

En met vulkanisch gebergte doorsneden kan vervallen.

Die den rang van Majoor heeft moet zijn: *die den rang van Hoekoem besar heeft.*

40. Atep 1 en 2. A. 1. bij te voegen: *rivier en*

A. 2. bij te voegen: *hier is een school.*

bij te voegen: *hier was vroeger eene batterij met mobiel geschut tot wering der zeeroovers.*

Asa . . . . . kaap op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de Noordkust.

Awana . . . berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou.

B.

Babonas. . . rivier en vlakte in het N. O. gedeelte van het eiland Bangka (Celebes).

Bahi . . . . berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou.

52. Bailang 1. . hier staat: *Batik,* lees *Bantik.* Achter »dorp" bij te voegen: *en rivier.*

64. Banbajonan. dit eilandje bestaat niet.

74. Banggangoan. dit dorp bestaat niet.

Bangkoan. . eilandje bij Celebes, residentie Manado, behoorende tot de Bentenan-eilanden.

87. Banka 1 . . beter: *Bangka.*

het is goed bevolkt, beter: *het is onbewoond, maar wordt wel door visschers aangedaan.*

Eene besehrijving van dit eiland met eene kaart vindt men in Dl. X Tijdschr. Bat. Gen., blz. 145 en vlg.

In den laatsten tijd hebben zich op dit eiland eenige Sangireezen gevestigd, en is het uitgemaakt dat alle hier liggende eilandjes tot het district Manado behooren.

Blz.		
87.	Banka 2.	beter: *Bolaäng Bangka of Bolaäng Ocki*; z. ald.
88.	Banka 1.	dit kan geheel vervallen.
id.	Banka-eilanden .	beter: *Bangka-eilanden.*
id.	Banka (straat) 1.	beter: *Bangka.*
	Bantik.	bij te voegen: *het telt* 11 *dorpen*, en: *in den laatsten tijd zijn vele Bantikkers tot het Christendom overgegaan*, en: *het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem besar.*
	Bantik.	berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.
	Bantoen.	eiland aan de Zuidzijde van Celebes' noordoostelijke landtong, vóór Kottaboena gelegen.
114.	Batoe 9.	bij te voegen: *hier is eene school.*
115.	Batoe Angoes. .	staat: *afdeeling Likoepang*, beter: *afdeeling Kema.*
	Batoe Gossok . .	kaap aan het oostelijk gedeelte van het eiland Bangka (Celebes).
	Batoe Itam . . .	berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Kema; hij is ruim 300 ellen hoog.
	Batoe Kapal. . .	eilandje ten Noorden van het eiland Bangka (Celebes).
	Batoe Kapal. . .	kaap en riviertje aan Celebes' Noordkust, residentie Manado, bewesten Amoerang.
119.	Batoe Lina. . . .	dit eiland bestaat niet.
120.	Batoe Merah 3 .	dit dorp bestaat niet.
	Batoe poetih. . .	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Kema.
	Bawona	berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Manado.
132.	Bega 1	beter: *Biga.* staat: *Bolang-Mogondo*, beter: *Bolaäng-Mongondou.* bij te voegen: *afdeeling Passi.*
133.	Belalang.	beter: *Bilalang.* staat: *Bolang-Mogondo*, beter: *Bolaäng-Mongondou.* bij te voegen: *afdeeling Passi.*
133.	Belang 1	onder de districten nog bij te voegen: *Tonsawang.* Den laatsten zin aldus te veranderen: *zij staat onder een controleur, en op de hoofdplaats en te Tompassak zijn koffiepakhuismeesters.*
id.	Belang 2	voor *opziener* lees: *controleur. Elders gevestigd* te veranderen in: *te Ratahan gevestigd.*
135.	Benares.	dit dorp bestaat niet.
140.	Benkol	beter: *Bengkol.* bij te voegen: *hier is eene school.*

Blz.

141. Benteina . . dit woord kan vervallen.
id. Bentenang 1. dit district bestaat niet.
id. Bentenang 2. *of Benteina* kan vervallen.
Bentenang, beter: *Bentenan.*
Bentenan . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Ratahan. Hier is eene school.
Bilang-bilang. kaap op Celebes' Noordkust, residentie Manado, nabij het dorp Oeki.
152. Bilimbi . . . dit dorp bestaat niet.
157. Bintan . . . beter: *Bintauw.*
staat: *Bolang-Mogondo*, beter: *Bolaäng-Mongondou.*
bij te voegen: *afdeeling Passi.*
id. Bintaoena. . *Bintanoeang of Bintona*, deze twee woorden kunnen vervallen.
staat: *bewesten Bolang-Banka*, duidelijker: *bewesten Bolaäng-Oeki.*
bij te voegen: *dit rijkje heeft* 3 *dorpen: Bintaoena, Baloedawa en Dolodoeo.*
164. Boalemo. . . het onder Gorontalo ressorteerende Boalemo ligt niet aan de *Zuid-*, maar aan de *Noordzijde* van de bocht van Tomini.
Het behoort aan den Sultan van Ternate kan vervallen.
bijtevoegen: *het staat onder een Radja, die verblijf houdt te Tilamoeta.*
169. Boea Lemo 2. hetzelfde als Boalemo, en kan dus vervallen.
172. Boejat 2 . . staat: *Ponosakang*, beter: *Ponosakan.*
bij te voegen: *op de grens van Bolaäng-Mongondou.*
id. Boejoengoe . beter: *Boejoengon.*
staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.*
174. Boekoe 2. . bij te voegen: *en berg.*
staat: *Ponosakang*, beter: *Ponosakan.*
id. Boelan 1 . . beter: *Bolaäng.*
Dit is geen afzonderlijke staat, maar *de noordelijkste afdeeling van het rijk Bolaäng-Mongondou, onder het bestuur van een djoegoegoe, met* 11 *dorpen.*
Derhalve vervallen: *en de machtigste staat op de geheele Noordkust*, en: *onder den koning van Boelan staat de koning van Bolang-Mogondo.*
id. Boelan 2 . . beter: *Bolaäng-rivier, ook Lombagin en Ongkag geheeten.*
staat: *Mogondo*, beter: *Mongondou. Dommoego*, beter: *Doemoga.*

Blz.	
174. Boelan 3 . . .	beter: *Bolaäng*, hoofdplaats van de gelijknamige afdeeling. Zij bestaat uit de dorpen: Lolak, Motabang, Ambang en Lipoe Kajoewah; in het eerste bevindt zich de woning van den djoegoegoe.
175. Boelanga. . . .	deze baai bestaat niet.
Boeloer	dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Passi.
Boenaken . . .	dorp op Celebes. residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling en district Manado, op het eiland Boenaken.
Boenong. . . .	meertje op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, op 3 palen afstands van Kottaboena gelegen.
Boentoendou. .	dorp op Celebes, residentie Manado, nabij de tegenwoordige negorij Kaidipan.
Boeool.	een landschap op Celebes, residentie Manado, beoosten kaap Kandi of Tandjong Dako. Zie op *Bwool.*
Boeta mopoeja.	berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, niet ver van het dorp Motongkad.
188. Bohoi	beter *Bohoi besar* en — *ketjil*, twee eilandjes in de baai van Belang.
Bojong.	riviertje op Celebes' Noordkust, residentie Manado, bewesten Amoerang.
189. Bolang 1 . . .	kan vervallen door de verbetering van *Boelan* 1.
id. Bolang Itam. .	beter: *Bolaäng Itam.* *Assistent-residentie Goroniale* kan vervallen.
id. Bolang Mogondo.	beter: *Bolaäng-Mongondou.* Het is niet in *twee*, maar in *vier* afdeelingen verdeeld, nl. Bolaäng, Lolajan, Passi en Kottaboena; de eerste staat onder een djoegoegoe, terwijl over de drie andere panghoeloes's onder den Radja het bestuur uitoefenen. Het aantal zielen in 1852 is geheel fictief; men schat de bevolking op de helft van die der Minahasa. Niet *vóór Bolang-Mogondo*, maar *vóór Bolaäng* ligt een rif. Er zijn nog vele Heidenen, maar *al* de Hoofden zijn reeds tot het Mohammedaansche geloof overgegaan.
190. Bolango Oeki 1.	beter: *Bolaäng Oeki.* Vróeger, toen de inwoners nog op Bangka woonden, werden zij naar dit eiland geheeten. staat: *Lamboge*, beter: *Lombagin.* bij te voegen: *tot dit rijkje behoort nog Molibagoe.*
id. Bolang Somoit.	beter alleen: *Soemoït of Soemojit.*

Blz.

staat: *Bolang-Mogondo*, beter: *Bolaäng-Mongondou.*
staat: *voor groote vaartuigen*, beter: *voor groote prauwen.*

191. Bolimo . . . . . . beter: *Boalemo.* Z. ald.

Bombianoi . . . . . eiland aan de Zuidzijde van Celebes' noordoostelijke landtong, vóór Kottaboena gelegen.

id. Bomboela . . . . . beter: *Bomboelan.*
bij te voegen: *assistent-residentie Gorontalo.*
eigenlijk: de naam van eene rivier aldaar, in welker bedding men goud heeft gevonden en in de nabijheid waarvan op vele plaatsen goudmijnen worden aangetroffen.

192. Bomoing . . . . . dit district bestaat niet.

Bongkoedai . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou.

221. Bwool . . . . beter: *Boeool.*

C.

250. Cormasse . . . . . dit district heeft nimmer in de Minahasa bestaan. Wellicht het vroegere district *Kamassi*, dat later bij het tegenwoordige district *Tomohon* werd ingelijfd.

D.

254. Dajanan . . . . . . beter: dorp en rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Passi.

Danoweling . . . . rivier op Celebes, in de Minahasa van Manado, district Kakas.

260. Dataham . . . . . dit dorp bestaat niet.

261. Dauw . . . . staat: *Kaudipan*, beter: *Kaidipan.*

Dinamoenan . . . . een der zijtakjes van de rivier van Manado, in de Minahasa.

Dododaban . . . . rivier en berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou.

Doemoga . . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Lolajan: hier woont het uitschot der bevolking. Het bestaat eigenlijk uit de drie dorpen: Mahag, Tapatoempang en Boeboengon.

307. Doewa Soedara . . staat: *afdeeling Likoepang*, beter: *district Tonsea.*

Blz.		
	Dolangon	rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou; in hare nabijheid wordt veel goud gegraven.
309.	Domoegoe	beter: *Doemoga.* Zie ald.
id.	Donda 2 en 3 ...	in beiden vervalt: *residentie Manado* en dient vervangen te worden door: *het Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden.*

E.

316.	Eloesang......	beter: *Eloesan.* staat: *Romohon*, beter: *Romoön.* bij te voegen: *hier is eene dorpsschool.*
317.	Empong	beter: *Empoeng.* *ook Sempo genaamd* kan vervallen. staat: *Kakas Kassen* beter: *Kakaskassan.*
319.	Eris	staat: *Tondana* lees: *Tondano.* bij te voegen: *Hier is eene school.*

F.

321.	Fataäran......	beter: *Tataäran.* Zie ald.

G.

329.	Galangsang	vervalt: *residentie Manado.*
335.	Gangal.......	beter: Gangga.
341.	Gebroeders .... (de twee)	*de stad* weglaten. bij te voegen: *nabij straat Lembeh.*
348.	Gengoelan.	beter: *Genggoelan*, dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Passi.
	Gimbal	rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou; zij stort zich in de Lombagin.
357	Girian	staat: *der afdeeling Tonçea*, beter: *van het district Tonsea.*
364	Goenoeng Dou ...	beter: *Goenoeng Dooe.* staat: *Bolang-Mogondo*, beter: *Bolaäng-Mongondou.* *rivier en* weglaten. Deze plaats is gelegen op 2 palen afstands van Kottaboena.

Blz.

Het gesteente is een soort van witte vuursteen. De goudgravers maken diepe kuilen, langs welker wand zij neêrdalen, en die zij verder uitbeitelen met een ijzeren werktuig (*pakeke*).

Het aldaar gedolven goud is eenigszins roodachtig van kleur.

De ringgit stofgoud geldt *f* 25, die van staafjesgoud *f* 30.

365. Goenoeng Lama. . *rivier en* weglaten.
staat: *Bolang-Mogondo*, beter: *Bolaäng-Mongondou.*
bij te voegen: *nabij Kottaboena.*

365. Goenoeng Minto. . beter: *G. Mintoe.*
staat: *Bolang-Mogondo*, beter: *Bolaäng-Mongondou.*

Goenoeng Saratoes. (ook *G. Mahatoes* en *G. Boejat* geheeten). Gebergte op Celebes, residentie Manado, op de grenzen der Minahasa en Bolaäng-Mongondou.

367. Goenong Tapabibing. deze plaats bestaat niet.

370. Gogoman. . . . . . beter: *Gogagoman*, dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Passi.

375. Goud. . . . . op blz. 377, 1e kolom, reg. 23 v. b., staat: *Pagiama* lees: *Pogoejama.*

H.

Hagoe . . . . eilandje bij Celebes, residentie Manado, vóór Belang gelegen.

389. Hierie . . . . dit eilandje bestaat niet.

I.

Ibatoeng . . . . . . uitgestrekt moeras op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, aan den voet van den berg Boeta Mopoeja.

395. Impong . . . . . . beter: *Empoeng.* Zie ald.

Iloloi. . . . . meertje op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou.

Inampigan . . . . . berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Ponosakan.

Iniboeng . . . . . . berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou.

Blz.

	Inobonto	riviertje op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng.

K.

2.	Kaberokan 2. . . .	beter: *Kaberoekan.*
		staat: *Banka-eilanden*, beter: *Bangka-eilanden.*
	Kahoekoe.	rivier en vlakte in het N. W. van het eiland Bangka (Celebes).
13.	Kaidipan.	*of Kaudipan* kan vervallen.
id.	Kaieragit.	beter: *Kairagi.*
		staat: *afdeeling en district Manado*, beter: *afdeeling Manado, district Klabat di bawah.*
id.	Kaiman . , ...	beter: *Kaima.*
id.	Kaiwatoe.	beter: *Kajoewatoe.*
		bij te voegen: *hier is eene school.*
	Kaja	berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng.
	Kajamas	berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.
	Kajansow	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.
14.	Kajawoeh tetenaman.	beter alleen: *Kajawoeh.*
		bij te voegen: *hier is eene school.*
15.	Kajoa besar	dit dorp bestaat niet.
	Kajoe Batoe	berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng.
	Kajoe boelan. . . .	riviertje op het eiland Bangka (Celebes).
16.	Kajoe lawang . . .	dit dorp bestaat niet.
	Kajoe mojondi. . .	berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng.
16.	Kajoe Oewi	gewoonlijk *Kajoewi* geschreven.
		bij te voegen: *hier is eene school.*
17.	Kajoe Rageh. . . .	beter: *Kajoeragi* of *Kairagi.* Zie ald.
id.	Kajoe Rojah 1 . . .	dit dorp bestaat niet.
id.	Kajoe Rojah 2. . .	beter: *Kajoeraja.*
		bij te voegen: *hier is eene school.*
	Kajoewalid.	kaap op Celebes' Noordkust, residentie Manado, in de Minahasa, bewesten Amoerang.
17.	Kajondom	dit dorp bestaat niet.
18.	Kakale.	dit dorp bestaat niet.
19.	Kakas	bevat niet 11 maar 12 dorpen. Het z. g. dorp Kakas

Blz.

bestaat uit de dorpen: Paslaten, Sendangan, Pahaleten, Talikoeran en Tounelet. De uitweiding over de gehechtheid der bewoners aan vroegere gebruiken kan vervallen.
bij te voegen: *het districts-hoofd heeft den rang van Hoekoem besar.*

20. Kakaskassan . . . . . behoort niet tot de *afdeeling Tondano*, maar tot de *afdeeling Manado*; bevat niet 8 maar 10 dorpen.
De woorden: *Tetenaman*, *Pasoeh* en *Mahelitoeb* achter Kajawoeh, Kinilow en Koka kunnen vervallen.
niet *Lotti* maar *Lotta* is de hoofdplaats.
bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem besar* en: *in het dorp van dezen naam vindt men eene school.*

Kakoemi. . . . . . . kaap op Celebes, residentie Manado, ten Noordoosten van het dorp Bolaäng.

20. Kakoeowan . . . . . . deze rivier bestaat niet.

id. Kakoli . . . . dit dorp bestaat niet.

Kalapa. . . . . kaap op Celebes' Noordkust, residentie Manado, in de Minahasa, district Tanawangko.

23. Kalasan. . . . . beter: Kalasei.

Kalasei . . . . dorp en rivier op Celebes, residentie en afdeeling Manado, district Bantik.

Kalassan . . . . kaap op Celebes' Noordkust, residentie Manado, in de Minahasa, bewesten Amoerang.

24. Kaleosan . . . . behoort niet tot het *district Klabat di bawah*, maar tot het district *Klabat di atas.*

id. Kali. . . . . staat: *afdeeling Amoerang*, beter: *afdeeling Belang.*
bij te voegen: *hier is eene school.*

Kalinaum. . . . . . . rivier en kaap op Celebes, residentie Manado, afdeeling Kema.

35. Kaloempang 4. . . . *residentie Manado* vervalt.

36. Kalongang 7. . . . . dit dorp bestaat niet.

id. Kalongang atas en bawa. . . . } deze dorpen bestaan niet.

id. Kalongang soewanggi. dit dorp bestaat niet.

Kamangaän. . . , . . rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou; zij stort zich in de Lombagin.

37. Kamangga 1 en 2. . beiden te veranderen in: *Kamanga.*
K. 2. bij te voegen: *en rivier.*

Kambijow. . . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Tombassian.

Blz.		
39.	Kamboenan.	beter: *Ramboenan.* Zie ald.
	Kampong Badjo . . .	dorp op Celebes, residentie en afdeeling Manado, district Ares.
	Kampong Badjo Kima en K. B. Talawaän .	twee dorpen op Celebes, residentie en afdeeling Manado, district Bantik.
	Kampong Badjo . . .	dorp op Celebes, residentie en afdeeling Manado, district Tombariri.
	Kampong Djawa . . .	dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Tondano, district Tondano Toelimambot. Hier wonen de van Java verbannenen en hunne afstammelingen.
	Kampong Ternate . .	dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling en district Manado. Alleen vreemdelingen, waaronder veel Ternatanen, hebben zich hier gevestigd.
49.	Kaneijang.	beter: *Kanejan.*
		bij te voegen: *hier is eene school.*
50.	Kanonang.	bij te voegen: *hier is eene school.*
51.	Kaoenerang.	beter: *Kaoeneran.*
	Kapangian	een der zijtakjes van de rivier van Manado, in de Minahasa.
52.	Kapasa.	dit dorp bestaat niet.
53.	Kapitoe.	niet: *kaap aan de Oostkust van Celebes in de baai van Amoerang,* maar: *baai of hoek aan de Noordkust van Celebes, nabij Amoerang.*
55.	Kapoja 1.	bij te voegen: *hier is eene school.*
id.	Kapoja 2.	dit dorp bestaat niet.
72.	Karimbo	beter: *Karimbow.*
		bij te voegen: *hier is eene school.*
74.	Karor.	bij te voegen: *rivier en.*
		bij te voegen: *hier is eene school.*
	Kasehe	een der toppen van den G. Lokon in de Minahasa van Manado.
76.	Kasoeratan.	bij te voegen: *hier is eene school.*
77.	Kassar	bij te voegen: *hier is eene school.*
79.	Katapareng.	dit dorp bestaat niet.
	Katinggolan.	dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Tondano, district Tondano Toelimambot.
81.	Katoeakan	staat: *afdeeling Amoerang,* beter: *afdeeling Belang.*
86.	Kauditan	staat: *district Kema,* beter: *afdeeling Kema, district Tonsea.*
	Kawangkoan bawah.	dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Amoerang, district Kawangkoan.

Blz.		
87.	Kawangkoang 1. .	beter: *Kawangkoan.* het heeft niet 27, maar 24 dorpen. bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Majoor.* Het hoofddorp *Kawangkoan* bestaat uit de dorpen: Sendangan, Oener en Talikoeran. Hier is eene school.
87.	Kawangkoang 2. .	beter: *Kawangkoan.* behoort niet tot het *district Klabat di bawah*, maar tot het *district Klabat di atas.*
id.	Kawanian	dit dorp bestaat niet.
id.	Kawaroewan. . . .	beter: *Kaweroean.*
	Kaweng	dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Tondana, district Kakas.
87.	Kaweroean	bij te voegen: *en rivier.*
88.	Kawien 1.	beter: *Kawin.*
id.	Kawili	beter: *Kawilei.* staat: *district Kema*, beter: *afdeeling Kema, district Tonsea.*
id.	Kawoeroean	beter: *Kaweroean.* Zie ald.
117.	Kekeseen.	dit dorp bestaat niet.
	Kekewoeran	rivier op Celebes, resid. Manado, in de Minahasa, district Kakaskassan.
	Kelelondei	zie: Londei.
	Kelet besar en — ketjil.	twee riviertjes op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.
	Kelong	een der zijtakjes van de rivier Ranowangko, residentie en afdeeling Manado.
120.	Kema 1.	*op 2 uren van Manado*, beter: *op 21 palen van Manado.* *en een gouvernements-pakhuis*, beter: *en twee gouvernements-pakhuizen.* *en links van het hoofd staat eene gepalissadeerde batterij met 3 stukken geschut, bezet door een klein garnizoen. Te Kema bestaat eene gemoetitouwslagerij van het Gouvernement.* Dit kan vervallen. De kerk is tevens Gouvernements-schoolgebouw. De inlandsche christenschool en boekdrukkerij bestaan niet. De bevolking bestaat voor het grootste gedeelte uit burgers, terwijl de negorijmenschen, die tot het district Tonsea gerekend worden, afzonderlijk op den weg naar Manado wonen.

Blz.		
120.	Kemaas of Oesterbergen.	deze bestaan niet.
122.	Kembes 1.	staat: *afdeeling Amoerang*, beter: *afdeeling Belang.*
136.	Kiawa	beter: *Kihawa.* Zie ald. bij te voegen: *hier is eene school.*
	Kiïmer	een der zijtakjes van de rivier Ranowangko, residentie en afdeeling Manado.
	Kilat	rivier op Celebes' Noordkust, residentie en afdeeling Manado, district Tombariri.
	Kiloe	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Klabat di bawah.
	Kima . . , ...	dorp op Celebes, residentie en afdeeling Manado, district Ares.
139.	Kinali	staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.*
id.	Kinilow Pasoeh . .	beter alleen: *Kinilow.* staat: *residentie en afdeeling Tondano*, beter: *residentie en afdeeling Manado.* bij te voegen: *hier is eene school.*
140.	Kinonang	deze rivier bestaat niet.
	Kitorai	berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Ponosakan.
142.	Klabat 1	staat: *afdeeling en district Tonsea*, beter: *afdeeling Kema, district Tonsea.*
id.	Klabat di atas. . . .	dit district telt niet 12 maar 8 dorpen. De geheele bevolking is tot het Christendom overgegaan. bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem besar.*
id.	Klabat di bawah . .	staat: *afdeeling Kema*, beter: *afdeeling Manado.* bij te voegen: *het telt 5 dorpen* en: *het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem besar.*
150.	Kobo	beter: *Koboh*, dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Lolaja.
	Kobo sinoentoengan.	dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Lolajan.
id.	Kobong Diam . . .	deze rivier bestaat niet.
154.	Koejanja	beter: *Koejanga.* staat: *afdeeling Amoerang*, beter *afdeeling Belang.*
155.	Koemalakka	beter: *Koemaloho.*
156.	Koemeekeh	beter: *Koemeke.* in plaats van *ten Oosten* enz., beter: *vóór Kottaboena gelegen.*

Blz.

146. Koemelemboeai . . staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan*.
bij te voegen: *en eene school.*

id. Koemoe . . . . . . bij te voegen: *en rivier.*

162. Koeroehan . . . . . dit dorp bestaat niet.

Koewala mati . . . kaap op het eiland Bangka (Celebes).

166. Koewala Naan. . . deze rivier bestaat niet.

224. Koffij. . . . . *Manado.* Hier dient het een en ander verbeterd te worden.

blz. 225. De betaling van 7½ cent per pikol en per paal is *zeer* voldoende en geschiedt *volstrekt niet* op bevel, maar geheel vrijwillig; alleen regelen de koffiepakhuismeesters den afvoer naar het aantal pikols koffie door de verschillende negorijen geleverd; zoodanig dat van die negorij, welke de meeste koffie produceert, ook de meeste personen met het transport der koffie *begunstigd* worden.

blz. 226. De toenemende aanplant van z. g. pagar-, erf- en bosch-koffie (in de Minahasa door den algemeenen naam van pasini-koffie aangeduid) is gemakkelijk te verklaren. Liefde voor de cultuur lag daaraan slechts bij hooge uitzonderingen ten grondslag. Van het Europeesch bestuur gingen daartoe de bevelen uit, en het gemakkelijk toezicht van deze zijde bij het doortrekken van negorijen, verplichtte de Hoofden er met alle kracht toe mede te werken.

Bij hetgeen onder ten 6e van de afdeeling Kema word gezegd, als zouden in deze eenigszins betere resultaten verkregen zijn, mag men niet uit het oog verliezen, dat van de 48 negorijen dezer afdeeling slechts 3 (Sawangan, Tanggari en Tonsea-lama) Gouvernementstuinen bezitten, en overal elders, behoudens eenige kleine aanplantingen op de erven, de cultuur niets te beduiden heeft.

Het is wel jammer dat geen later verslag dan dat over 1858 is geraadpleegd; in het jaar 1869 werd van ruim 10 millioen boomen eene hoeveelheid van bijna 40000 pikols koffie verkregen.

Koha. . . . . dorp op Celebes, residentie en afdeeling Manado, district Kakaskassan. Hier is eene school.

244. Koja 1. . . . . . . bij te voegen: *en rivier.*

id. Kojanga . . . . . . beter: *Koejanga.* Zie ald.

Blz.		
244.	Kojoa besar	dit dorp bestaat niet.
id.	Kojondom	dit dorp bestaat niet.
	Kojondom	riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.
244.	Koka mahelitoeb	dit dorp bestaat niet.
	Kokaren	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.
	Kokojan	een der zijtakjes van de Likoepang-rivier in de Minahasa van Manado.
244.	Kokole	*of Kokoleh.* bij te voegen: *en rivier.*
246.	Kokospalm	261. *Manado.* Hier is zeer juist aangemerkt, dat èn de bereiding èn de consumtie van olie nog niet veel te beteekenen hebben. Alleen dient herinnerd te worden, dat de aan de markt gebrachte olie voor het binnenlandsch gebruik voldoende is, terwijl men vroeger geheel afhankelijk was van den aanvoer uit de Sangi-eilanden.
271.	Kolongan 1	bij te voegen: *hier is eene school.*
id.	Kolongan 2	bij te voegen: *en rivier.*
id.	Kolongan 3	bij te voegen: *en rivier.* staat: *district Klabat di bawah*, beter, *district Klabat di atas.* Er is geen *dorps-*, maar een *genootschapsschool.*
	Kolongan	dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Kema, district Tonsea.
271.	Kolongan atas en bawah	bij te voegen: *het eerste wordt meer algemeen Koentoeng, het tweede Sendangan geheeten.*
id.	Komalombai	dit woord kan vervallen.
272.	Kombi	bij te voegen: *en eene school.*
	Kopandakan	dorp en rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Lolajan.
274.	Korai	beter: *Koerei.*
275.	Koreng	staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.* bij te voegen: *hier is eene school.* In de geheele Minahasa hebben de Christengemeenten alleen uit eigen middelen kerken gebouwd.
278.	Kota Bangon	beter: *Kottabangon*, de residentie van den Radja van Bolaäng-Mongondou; alleen adellijke personen en hunne volgelingen mogen er verblijf houden. Men vindt er eene op hooge palen opgerichte saboewah, waar de aloude koninklijke versierselen en wapenen bewaard

Blz..

worden: deze worden alleen geopend bij het z. g. groote feest: Mogaemboe Rimang Datoe.

279. Kota Boena . . . . beter: *Kottaboena*, dorp en afdeeling van het rijk Bolaäng Mongondou, op Celebes' Noordkust, residentie Manado. Zij strekt zich van de grenzen der Minahasa tot aan Bolaäng-Oeki uit. De inboorlingen die zich veel met goudgraven bezig houden, wonen, op last van den Radja, verspreid in de bosschen.

Kotoelidon . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou; zij stort zich in de Lombagin.

(*Wordt vervolgd.*)

VARIA.

Op verzoek van den schrijver nemen wij het volgende ingezonden stuk over uit den Java-bode.

DE INDISCHE SPECIALITEITEN

in de vergadering van het Indisch Genootschap van 31 *Januari en* 7 *Maart.*

Of ze daar hebben doorgeslagen! Om een blinden vink naijverig te maken. Geld slaan van eene jaren lange ondervinding in Indië, en dat der gemeente in Nederland voor goede munt in de hand gestopt!

'tIs om er zeeziek van te worden; en de behoudende speeches van den heer van der Gon Netscher zijn er verfrisschend bij, al heeft hij dan ook zijne kennis van de Javanen bij de Negers opgedaan.

De heer Castens, die zich beroept op zijn loopbaan bij het binnenlandsch bestuur, op zijn bemoeienis met cultuur- en heerediensten, en stoutweg durft beweren, dat op Java grondbezit of bezitrecht niet bekend is; want: »na drie jaren een stuk grond verlaten te hebben, verliest een Inlander daarop zijn recht."

Weet de heer Castens dan niet, dat in het Bantamsche, in het Krawangsche, in de Preanger, om niet meer te noemen, het bezitrecht van sawahs — men zou beter kunnen zeggen, het ongeregistreerd eigendomsrecht daarvan — *nimmer* verjaart?

Als voormalig secretaris van de Preanger had hij dat kunnen en moeten weten; en de heer Valk, die aan het grondonderzoek deelnam, had dadelijk vuur moeten vatten en den heer Castens terecht moeten wijzen.

Even zoo de gewezen directeur van Binnenlandsch Bestuur, de heer van Bloemen Waanders. Maar jawel! Ieder tapte liever uit zijn eigen vaatje, en sleet zijn plaatselijk brouwsel, — dun was het soms, — als in trek over geheel Java zonder onderscheid.

Wanneer zullen de Indische specialiteiten iets hooger klimmen dan tot het dak hunner woning, en de toestanden meer *à vol d'oiseau* beschouwen?

Zoolang dat niet gedaan wordt, zal men nimmer een goed inzicht in — of overzicht van — Javaansche zaken krijgen, en zal men blijven haarkloven en elkaar tegenspreken tot kwalijkwordens toe.

Waarom kapten de Bantammers de koffieboomen om en werden er niet voor gestraft? Omdat die boomen indertijd, met verkrachting van bestaande rechten, op individueel bezeten grond waren aangeplant.

Ook hieruit blijkt, dat, volgens Inlandsch begrip, het bezitrecht op den grond in Bantam, tegen den wil des bezitters, niet verloren gaat.

Wij wenschen den heeren beterschap toe, en ruimere begrippen omtrent Indische toestanden!

18 Mei 1871. H.

Naar aanleiding van het opstel van den heer Wijnen in het nommer van April jl., getiteld: »De Boegineesche nederzetting te Pontianak," verzoekt ons de heer C. Kater, oud-resident van Pontianak, en eerst sedert eenige weken in Nederland wedergekeerd, in afwachting van een artikel waarin hij zelf deze aangelegenheid uitvoeriger zal behandelen, reeds bij voorbaat aan onze lezers mede te deelen, dat het hem bekende stuk van den heer Niclou, geresumeerd in ons nommer van Januari jl., bl. 41, en waardoor het opstel van den heer Wijnen werd uitgelokt, »van *a* tot *z* de zuivere waarheid is en den toestand schildert zooals die ult. 1869 werkelijk was", en dat hij dit »zoodanig zal bewijzen, dat, waarschijnlijk wel niet de Pontianaksche berichtgever, maar een deskundige als de heer Wijnen, zich stellig met zijn betoog zal vereenigen."

De volgende mededeeling omtrent het grondbezit in de Soenda-landen, afkomstig van een man die in de gelegenheid was daarmede grondig bekend te worden, bevat wellicht nog een of twee bijzonderheden die minder algemeen bekend zijn, en daarom de opneming in onze varia verdienen.

»In Krawang, Buitenzorg, Preanger, westelijk Cheribon en Bantam be-

staat bij den inlander wel degelijk het begrip van eigendomsrecht op sawah-velden; zij verkoopen dit, bij enkele gelegenheden, onderling, geven een span sawah's (zooveel als een span buffels gerekend wordt te kunnen beploegen) bij het huwelijk aan hun zoon of dochter, en bij die transactie worden de dorpshoofden nooit gekend. De eigendoms-bewijzen zijn meestal op bladen van den siwalangboom met de punt van een mesje gegrift, en dateeren van onheugelijken tijd, meestal melding makende van den aanleg der waterleiding (slokan), die door den eersten eigenaar voor de besproeiing der velden gegraven was', en de boschontginning door hem en de zijnen verricht, die hem den wettigen eigendom deed verkrijgen. Dat in der tijd de contracten voor suikerriet en tabaksaanplantingen in het Bantamsche mislukt zijn, is hoofdzakelijk aan deze omstandigheid toe te schrijven, daar toch de eigenaren der sawah-velden zich ongenegen bleven toonen, om ze ten dienste van deze cultures af te staan! In Cheribon heeft zulks geleidelijker kunnen geschieden, daar in de onmiddellijke nabijheid van Tagal de bevolking het voorbeeld van onderwerping aan haar lot gegeven had."

De volgende merkwaardige bijzonderheid is ontleend aan een particulieren brief, waarvan ons welwillend inzage is verleend.

»Ik heb de gewoonte, als eenmaal mijne weetgierigheid is opgewekt, al kost het ook nog zoo veel moeite, niet te rusten aleer zij voldaan is. Ik had reeds in het gebergte door het volk veel hooren spreken over de Tjitaroem, eene aanzienlijke rivier die op den top van den berg Wajang ontspringt. Zooals gij weet zijn de inlanders zeer bijgeloovig, en zaken die zij misschien reeds van hun grootvader gehoord hebben, worden door hen naverteld, zonder dat het hun in de gedachte komt die zelven te onderzoeken. Zoo verhaalde men mij, dat bij den oorsprong van de Tjitaroem een stuk geschut stond en een groote steenen martavaan. Daar ik toch in de buurt was, zocht ik een paar inlanders die mij naar den top van den Wajang wilden vergezellen; doch dit kostte moeite, daar deze onnoozele lieden vreezen, dat, zoo zij daar boven komen, hen een ongeluk zal treffen. Eindelijk echter gelukte het mij er een paar te bewegen om met mij te gaan. Wij traden langzaam voort, daar wij naar de hoogte moesten en een weg moesten kappen; maar ten laatste kwam ik toch boven. De inlanders bleven echter op een eerbiedigen afstand. Gelukkig dat ik mijn geweer bij mij had; want op eens sta ik op tien pas afstands

van een kolossalen banteng. Doch ik had al eens meer van die heeren ontmoet, en de schrik was dus spoedig voorbij. Ik maakte van de gelegenheid gebruik en schoot hem vlak in den kop, zoodat hij na eenige tegenstribbelingen naar beneden viel. Ik kon dus dien avond heerlijke beefsteaks eten. Spoedig kwam ik nu bij den oorsprong van de Tjitaroem, en werkelijk zag ik daar een oud stuk geschut en een groote martavaan. Dit verwonderde mij zeer. Hoe komt dat geschut daarboven, duizenden voeten boven de oppervlakte der zee? Ik zag hier ook nog een steenen beeld met gekruiste armen en eene soort van kroon op, dat naar mijne schatting zeer oud was. Het was overal uitgehold door den regen. Het geschut was van Compagnie's maaksel, en daar het met gras en mos overgroeid was, kon ik niet uitmaken of het van steen of van ijzer was vervaardigd. Ook vond ik hier nog overblijfselen van steenen, zoo ik mij niet vergis het overschot van een huis of benteng. Men vindt hier dus zonderlinge dingen uit vroegeren tijd, en een oudheidkenner zou aan al die rariteiten zijn hart ophalen. Zonder beletsel ging ik weder naar beneden en verdeelde den geschoten banteng onder de inlanders."

In het Verslag van de Kamer van Koophandel te Batavia over 1869 wordt de aandacht gevestigd op eene vezelstof, afkomstig van de saoetanplant, welke, »oneindig sterker dan die der rameh", bij den inlander zeer gezocht is voor de vervaardiging van vischtuig, terwijl zij tot bindgaren, ter dikte van schiemansgaren, getwijnd, tweemaal en meer de kracht van de rameh overtreft.

De heer J. Mess, adsistent-resident der Zuider-afdeeling van Padang, deelde op verzoek der Kamer omtrent de plant de navolgende bijzonderheden mede.

» . . . . . De saoetan, die tot de klimplanten behoort, leeft in den natuurstaat in met zwaar hout bewassen berggleuven of ravijnen, waar het terrein, zonder moerassig te zijn, eenigszins vochtig is. — De twijgen, die, zooals de rotan, in geledingen van ± 15 rijnl. duimen lengte verdeeld zijn, zoeken in de aanwezigheid van groote en menigvuldig getakte boomen een steun om hoog te klimmen, en bereiken eene lengte van 10 tot 15 vaam.

»Door eene zeer dunne afschilling van den bast komen de vezelen, die daartegen zitten, te voorschijn. . . . . Zoodra die ontschilling tot het lid (boekoe) gekomen is, vermijde men de vezelen er van af te trekken, doch legge die dan, in korte stukken gesneden, gedurende 2 à 3 dagen op eene

plaats buiten de zon, ten einde de vezelen winddroog te maken. Eerst met den derden dag kunnen de vezelen bij de geledingen worden afgetrokken, waarna ze in zuiver water gewassen en droog gemaakt worden.

»De tijd van inzameling is, volgens den Sumatraan, het best, wanneer de twijgen de volle lengte (± 10 tot 15 vaam) hebben bereikt, en dan nog wel bij wassende maan, terwijl in het tegenovergesteld geval, zooals ik dit bewezen vond, de vezelen minder goed los laten en tevens brozer zijn.

»Deze cultuur vereischt wijders geene andere zorg, dan dat men lette, dat de twijgen gelegenheid vinden zich naar boven te werken en daarvoor steun vinden. De aanplant geschiedt door middel van scheuring van den stoel, welks plantjes dan naar willekeur op ± 2 à 3 el afstand verplant worden."

Op de vraag van de Kamer van Koophandel omtrent de waarde van het artikel op de markt te Padang, ten einde te kunnen beoordeelen in hoever het als handelsartikel voor uitvoer naar Europa in aanmerking kon komen, was de heer Mess niet in staat inlichtingen te geven, daar het artikel nog nimmer in den handel was gebracht.

In een der Engelsche dagbladen vonden wij het volgende:

»De Britsche consul-generaal te Havannah, de heer Graham Dunlop, merkt in zijn rapport over het jaar 1870—71 op, dat de Britsche papierfabrikanten wel zouden doen met eenige aandacht te schenken aan de verbazende hoeveelheden vezelachtige planten en boomen die op het eiland Cuba gevonden worden. Plaatselijke papierfabrikanten hebben welgeslaagde proeven genomen met de vezels van het bamboe-riet en met die van sommige kruipende woekerplanten die op Cuba te huis zijn. De consul vermeent, dat ook op Jamaica de aandacht op de vezels van bamboe voor de papierfabrikanten van Amerika gevestigd is. Deze schoone plant of liever boom groeit overvloedig op Cuba en zou voor zeer geringen prijs kunnen opgekocht en tot pap gemaakt worden. Men zegt dat zij, voor de vervaardiging van papier, al de vezelige grassen waarvan de papierfabrikanten in den laatsten tijd hebben gebruik gemaakt, overtreft, en dat zij zich gemakkelijk laat mengen met de pap van lompen en ander meer gewoon materiaal."

Ongetwijfeld zijn de eilanden van den Indischen Archipel niet minder

rijk in bamboe-riet dan Cuba en Jamaica. Den wenk van den heer Dunlop kunnen zich wellicht ook de industriëelen en landbouwers op Java ten nutte maken.

In het 15e deel, 2e stuk, van de »Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap" vindt men eenige belangrijke mededeelingen van de hand van den Heer G. K. Niemann over het vroeger ook in dit Tijdschrift (jaarg. 1869, Dl. II, blz. 386) door hem ter sprake gebrachte Maandblad voor de Minahasa, getiteld »Tjahaja Sijang," jaargang 1870.

Behalve de stukken der Redactie bevat dit maandblad verscheidene bijdragen, ingezonden zoo door Europeanen als door inlanders. De Heer Niemann geeft eene uitvoerige opgave van den inhoud.

Onder de bijdragen die tot de rubriek van ingezonden stukken behooren, vindt men o. a. een mededeeling van V., »dat in 1869 ongeveer 38,000 pikols koffie in de pakhuizen der Minahasa geborgen zijn, waarvan 20000 alleen door de afdeeling Tondano zijn geleverd. Deze 38,000 pikols vertegenwoordigen eene waarde van *f* 475,000. Hij vestigt de aandacht op de voordeelen, door de bevolking der Minahasa van deze opbrengst genoten, en berekent, dat men van het tegenwoordig aantal koffieboomen aldaar, dat ongeveer 10 millioen bedraagt, nog wel 12000 pikols meer zou kunnen erlangen, waarom hij tot zorgvuldiger behandeling der vruchten, wat het plukken enz. betreft, aanspoort.

In verband daarmede vermelden wij nog een andere bijdrage, getiteld »Tinalinga", zijnde een afgeluisterd gesprek tusschen A en B over de verwaarloozing van vele aan partikulieren toebehoorende koffieboomen hier en daar. B trekt hieruit de slotsom, dat de Minahasers nog niet uit eigen beweging de handen aan het werk slaan, om te behartigen hetgeen in hun belang is, en dat zij dus nog op bevel moeten handelen. De Redacteur teekent hierbij in een naschrift een en ander aan, waarbij hij tot het resultaat komt, dat het volstrekt noodig is, dat de bevolking nog in vele zaken, ook in hetgeen de zorg voor haar levensonderhoud en de cultures betreft, onder leiding sta.

Onder leiding, goed! mits dat de Redactie niet daarmeê bedoelt, cultuurdwang. Indien zij bij hare inlandsche lezers het besef levendig maakt van eigen krachtsinspanning en eigen initiatief, dan bewijst zij der bevolking eenen grooten dienst, omdat zij dan tot hare ontwikkeling medewerkt.

In den vorigen jaargang van dit Tijdschrift, Deel II, blz. 209, sprak ik over het woord *tijferen* of *tijfferen*. 't Is een curieuse bijdrage tot de kennis van het gebruik van dit woord in onze taal, dat in 1670, bij A. van der Burgh te Amsterdam, een bundel gedichten werd in het licht gegeven door zekeren M. Cramer, onder den titel: »D'Indiaense tijfferboom: uyt-tijfferende verscheyden heylsame rijmen."

In denzelfden jaargang, Dl. I, blz. 419, wordt van *tombok-blokken* gesproken. Lezers met Indië door aanschouwing bekend, zullen dadelijk begrepen hebben dat hiermede niets anders dan gewone rijstblokken, blokken om rijst te stampen, bedoeld zijn, en mij, die nooit in Indië was, ten goede houden, dat ik op dat oogenblik niet aan dit bekende voorwerp gedacht en er iets anders in gezocht heb.

P. J. V.

De Heer de Clercq, controleur te Amoerang, maakt ons in brieven van 3 en 20 Maart jl. de volgende opmerkingen:

»De November-aflevering van het Tijdschrift (jaarg. 1870) bracht ons het stuk van den Heer Wilken over den landbouw in de Minahasa, zooals wij van dien schrijver gewoon zijn, met de hem eigene nauwkeurigheid bewerkt. Het had echter wel mogen vermeld worden, dat de daarin voorkomende woorden *kano-kano* en *koesoe-koesoe* geen Alfoersch maar Minahasasch-Maleisch zijn. Het eerste is de Maleische benaming van verschillende arundo-soorten, waarvan de voornaamste in het Alfoersch *tiwoö* T. S., *tiwoho* T. B. en *salab* of *sarab* T. P. genoemd wordt; het laatste is de bekende *Imperata arundinacea*, Alf. *koeöen* T. S. en T. P., *koehoen* T. B. De mais heet volgens den Heer Wilken, blz. 379, in het Alfoersch *tandei*. Dit is Toumboeloesch en Toenseasch; in het Toumpakewasch heet zij *talĕnde*. Ook merk ik op, dat op blz. 385, in plaats van *tewi*, gelezen moet worden *tĕwi*, en dat nevens *uma lĕpo* (blz. 374), ook in het Toumboeloesch, vaak *palĕpon* gezegd wordt, althans volgens hetgeen mij verzekerd is door iemand die juiste kennis van dit dialect bezit.

»Nog spreekt de heer Wilken in zijn stuk van *toeis* (blz. 383) en *nanasi* (blz. 384). De eerste is de *globba strobilifera*, ook in het Maleisch *galoba* geheeten; de *nanasi* heb ik nog niet kunnen determineeren.

»In de noot op blz. 373 geeft de heer G. K. N. het Toumboeloesch dialect op als het meest verbreide te zijn. Dit is waarschijnlijk een vergissing; want volgens de laatste bekende opgave (zie *Tjahaja Sijang*, 1870, N°. 3) wordt dit dialect door 26,923, dat der Toumpakewa echter door 34,370 zielen gesproken.

»In de Augustus-aflevering, 1870, heb ik nog eene fout onverbeterd gelaten [1]). Op blz. 96, reg. 4 v. o., staat aldaar: *pamananaän i pamatoean*. Dit moet zijn *pananaän i pamatoean*."

Het stukje over »de nieuwe regeling der benoembaarheid van Indische ambtenaren" in het nommer van Juli jl., blz. 65 vv., geschreven den dag voordat ik mij voor eenigen tijd op reis begaf, werd in mijn afwezen gecorrigeerd door een mijner vrienden, die daarbij meer bewijzen van goeden wil, dan van bekwaamheid in het vak van proeven corrigeeren gegeven heeft. Hem is gebeurd, wat ongeoefende correctoren dikwijls overkomt, dat hij, met de behandelde zaak gemeenzaam, vaak het goede woord las waar het verkeerde gedrukt stond, en daardoor een ruim veld voor conjecturen aan den lezer heeft geopend. Daar wellicht juist dit stukje om het daarin behandelde, voor velen gewichtige onderwerp, eenige aandacht zal trekken, acht ik het raadzaam den lezer door de aanwijzing van eenige der voornaamste errata te gemoet te komen.

Blz 66	reg.	2	staat:	slechts het Examen A. Lees: strekte het Examen A.
Ibid.	»	19	»	allengs toekomen. Lees: allengs toe komen.
Ibid.	»	24	»	Door kleine bezwaren. Lees: Over kleine bezwaren.
Ibid.	»	8 v. o.	»	geëxameerde. Lees: geëxamineerde.
Blz. 67	»	15	»	in de praktijken. Lees: in de praktijk.
Ibid.	»	25	»	b. v. het in het Javaansch. Lees: b. v. in het Javaansch.
Ibid.	»	1 v. o.	»	gemakkelijkste berijkbare. Lees: gemakkelijkst bereikbare.
Blz. 68	»	12 v. o.	»	zoodra heeft gebleken was. Lees: zoodra het gebleken was.

---

[1]) Eenige fouten zijn namelijk reeds verbeterd in de Maart-aflevering van dit jaar, blz. 250.

Blz. 69	»	3		»	het financiewezen en het belangstelling. Lees: het financiewezen en het belastingstelsel.
Ibid.	»	10		»	weer bepaaldelijk. Lees: meer bepaaldelijk.
Ibid.	»	12		»	reglement van ouds. Lees: reglement van orde.
Ibid.	»	16	v. o.	»	uitoefend. Lees: uitoefende.
Ibid.	»	14	v. o.	»	en het is volkomen *en règle*. Lees: en dit is volkomen *en règle*.
Ibid.	»	10	v. o.	»	tusschen beide te keeren. Lees: tusschen beide te kiezen.
Blz. 70	»	12	v. o.	»	Soendareesch. Lees: Soendaneesch.
Blz. 71	»	2		»	kan belasten. Lees: kon belasten.
Blz. 74	»	13		»	van een akademischen grond. Lees: van een akademischen graad.

Eenige andere spel-, taal- en interpunctie-fouten verbetere de goedwillige lezer zelf.

P. J. V.

DRUKFOUTEN IN HET AUGUSTUS-NOMMER.

Blz.	107	regel	5	v. b.	*treatry*. Lees *treaty*.
»	»	»	6	»	*treatries*. Lees *treaties*.
»	»	»	9	»	*treatries*. Lees *treaties*.
»	»	»	15	v. o.	*commercant*. Lees *commerçant*.
»	»	»	13	»	*Européene*. Lees *Européenne*.
»	109	»	7	»	*le favorable*. Lees *a favorable*.
»	»	»	5	»	*so set*. Lees *to set*
»	»	»	4	»	*treatry*. Lees *treaty*.
»	120	»	2	v. b.	*Kingdon*. Lees *Kingdom*.
»	»	»	15	»	*Siak Srie Indiapoera*. Lees *Siak Sree Indrapoora*.
»	»	»	3	»	*treatries*. Lees *treaties*.
»	»	»	4	»	*Crown of Netherlands*. Lees *Crown of the Netherlands*.
»	»	»	7	»	*Netherlands*. Lees *Netherland*.
»	156	»	»	»	*Ismagoen*. Lees *Ismangoen*.

C. C. B. L.

DE „EIGEN RECHTSPLEGING"

VOORNAMELIJK

OP SUMATRA'S WESTKUST EN IN BENKOELEN EN PALEMBANG.

> Alles wat een gewoon menschenverstand voor ongeoorloofd, onredelijk, en strijdig met de eerste beginselen van staathuishoudkunde zou houden, wordt verdedigd met — de adat.
>
> Baron VAN HOEVELL
> (T. N. I. 1853, II, pag. 473.)

Het is mij dikwijls voorgekomen, dat ik het regeeringsreglement niet ernstig kon opnemen. Ik beschouwde het dan als een schrijfvoorbeeld, dat de meester *pour acquit de conscience* voor eigenzinnige scholieren had op het bord geschreven, terwijl hij vast voornemens was met de meer of minder juiste opvolging zich niet in te laten.

Dien indruk heeft mij de nederlandsche grondwet nimmer gemaakt.

Als ik tracht de reden op te sporen van het verschil in de uitwerking van beide staatsstukken op mijnen geest, vind ik dat de uitvloeiselen der grondwet worden bewerkt zoo al niet door geheel dezelfde macht die haar vaststelde, dan toch door eene gelijksoortige. De grondwet verklaren, aantoonen hoe hare bepalingen wortelen in het verleden staatsleven, hoe men het bestaande naar de gebleken behoefte der tijden heeft willen wijzigen, — dat konden een aantal lieden doen die later zijn gaan werken aan de wetten, door de grondwet voorgeschreven. Er bestaat eene wetgevingstraditie, er is iets stelselmatigs voortgebracht. Van daar dat het b. v. mogelijk is, bij een cursus over nederlandsch staatsrecht de grondwet en hare indeelingen tot basis te nemen. Bij de samenstelling der grondwet stonden aan een groot deel der werklieden reeds de gevolgen voor den geest, die het werk zou hebben dat zij nu gingen afleveren. Tusschen dien hoofdarbeid en hetgeen er op gevolgd is, bestaat verband. De leidende

gedachten zijn dezelfde. De richting waarin, de wijze waarop men voort zou werken, waren van toen af aangegeven.

Niet aldus met hetgeen wel eens de grondwet van Indië is genoemd. De samenstellers waren grootendeels nieuwelingen; kennis van Indië ontbrak hun, vooral een richtsnoer in den doolhof van Indië's administratie. Het aantal mannen die eene meening hebben gehad, is in de Kamer vrij beperkt geweest. Wat erger was, noch de voorsteller, noch de Baron van Hoëvell waren juristen; en de juristen der Kamer, gewend aan het stellige der nederlandsche toestanden, hebben zich niet kunnen denken in dien chaos die de administratieve en juridische toestand van Indië destijds was, en voor een groot deel — denk eens aan al wat onder den stiefmoederlijken naam van »buitenbezittingen" wordt saamgevat — nog is. Zij hadden niet in de te regelen toestanden geleefd, en eenige beginselen die goed klonken werden door hen beaamd, zonder dat zij konden weten of vermoeden, tot welke bepalingen deze later zouden worden uitgewerkt, hoe zij rijmden met het bestaande, hoeveel strijd en opoffering het zou kosten, ze te doen leven.

Zoo staan er nu in het regeeringsreglement een aantal stellingen en bloote voorschriften, die niets meer zijn dan dat. B. v.

Art. 79: *De rechterlijke macht wordt alleen uitgeoefend door rechters, bij algemeene verordeningen aangewezen.*

Art. 80: *Niemand mag tot straf vervolgd of veroordeeld worden, dan op de wijze en in de gevallen bij algemeene verordeningen voorzien.*

Art. 89. *Geenerlei straf heeft den burgerlijken dood of het verlies van alle burgerlijke rechten ten gevolge.*

Wat schoone spreuken! Al de veroveringen door menschelijk vernuft en onverschrokkenheid gemaakt op de rechterlijke almacht, — dat werktuig der snoodste dwingelandij in, God dank! vervlogen tijden — zij komen u voor den geest. Het is als hoort gij de zedelijke eenheid van Nederland en Indië uitspreken.

Maar het zijn slechts spreuken, leuzen, klanken. De jurist, op wien die plechtige woorden niet meer zoo machtig een indruk maken, schudt het hoofd over uwe geestdrift. Met schamperen glimlach zegt hij u de regels op:

Es erben sich Gesetz und Rechte
Wie eine ew'ge Krankheit fort;
Sie schleppen von Geschlecht sich zum Geschlechte;

en wijst u op iets, dat er ook nog staat, dat ge niet hadt opgemerkt:

Art. 27, *al.* 2: *De algemeene verordeningen zijn op die gedeelten van Nederlandsch-Indië alwaar het recht van zelfbestuur aan de inlandsche vorsten en volken is gelaten, slechts in zoo ver toepasselijk, als met dat recht bestaanbaar is.*

Art. 74. Overal waar de inlandsche bevolking niet is gelaten in het genot harer eigene rechtpleging, wordt in Nederlandsch-Indië recht gesproken in naam des Konings.

Art. 78, al. 2. De tusschen inlanders of tusschen met dezen gelijkgestelde personen van denzelfden landaard gerezen burgerlijke geschillen, welke volgens hunne godsdienstige wetten of oude herkomsten ter beslissing staan van hunne priesters of hoofden, blijven daaraan onderworpen.

Met deze artikelen zijn wij teruggekeerd tot de koude werkelijkheid. Zij maken al het vorige zoo goed als ongedaan........

II.

Het regeeringsreglement van 1836 — het is bekend — was een programma; de machtbrief van een autocraat. Maar in één opzicht gebiedt het sympathie: het had het grootsche der autocratie. Er stond vierkant (art. 32):

Er zal alom in Neêrlandsch Indië worden rechtgesproken in naam en van wege den Koning.

Men wist dat het niet gebeuren zou; dat die woorden, zooals ze daar stonden, niet bewaarheid zouden worden. Maar zij bleven een grootsch ideaal, een machtige leuze. Door GANSCH INDIË zou RECHT worden gesproken.

Onze bepaling (art. 74 R. R. 1854) is juister, waarachtiger [1]), voorzichtiger. Toch wenschte ik de leuze van 1837 wel terug. Thans is het, alsof de bestaande toestanden behoorlijk zijn, en zoo moeten blijven. En dat moet niet [2]).

III.

Reeds het eerste woord van Art. 74 R. R. doet zien, dat de onderscheiding tusschen eigen rechtspleging en die in naam des Konings eene aardrijkskundige moet zijn. Zij leidt ons niet tot de beslissing: over dezen

---

[1]) Geheel waar is ze niet. Men weet dat b. v. de priesterraden op Java (Art. 3 van het reglement op de rechterlijke organisatie en het beleid der justitie) alles behalve in naam des Konings rechtspreken.

[2]) De wijziging van Art. 32 R. R. 1836 heeft eerst plaats gehad bij het ontwerp van 15 December 1853.

mensch zal in dit geval worden rechtgesproken in naam des Konings, d. w. z. naar althans sommige begrippen van recht, in den nederlandschen staat geldende, over dien daar in dat andere geval niet. Neen, men kan slechts zeggen: wij zijn hier op de Zuidwester-eilanden en hier geldt het omgekeerde van wat te Batavia geldt.

Nu ontwaart ge al dadelijk eene belangrijke leemte: het artikel spreekt slechts van de inlandsche bevolking. Wat er gedaan zal worden met de lieden die niet tot deze behooren, en vertoeven op plaatsen waar de inlandsche bevolking hare eigene rechtspleging behouden heeft, wordt niet gezegd. Deze staan, streng genomen, niet onder de N. I. wet; zij zijn aan generlei rechtsmacht onderworpen.

In deze leemte wordt in de praktijk op verschillende wijze voorzien. De europeesche rechterlijke collegiën beschouwen eenvoudig het artikel 74 als alleen voor de inlandsche bevolking geschreven; en wat de rechtspraak over vreemde oosterlingen aangaat, die is in streken waar de inlandsche bevolking eigen rechtspleging heeft, geheel willekeurig. Meestal worden zij getrokken voor de rechtbanken der hoofdplaats van het gewest, en dus »in naam des Konings" berecht. De zuiver inlandsche rechtbanken bemoeien er zich liever niet mede [1]). In de statistieke verslagen der rechtsbedeeling door Mr. T. H. der Kinderen komen wel eens vreemde oosterlingen voor als verdwaald onder deze trouwens ook zeer vreemde rechtbanken, maar dit kan slechts gelden als bijdrage tot de kennis der zorgvuldigheid waarmede deze zich overtuigen van de persoonlijkheid des beklaagden (1860, 1863, 1865, in 1866 zelfs vijf). Maar het blijft zeldzaam. Dat het niet meer gebeurt, bewijst dat de hoofden er geen voordeel in zien, en dat de vreemde oosterlingen al heel weinig strafbaars plegen, een feit dat, trots de vroeger vooral hier te lande heerschende chineezenvrees, herhaaldelijk in de verslagen over de rechtsbedeeling wordt geréleveerd.

---

[1]) Er worden echter wel kluchtiger dingen mede vertoond. Zoo herinner ik mij, dat in 1868 aan een Chinees, door den controleur van Moeara-Doea in het Palembangsche, *op de politierol* eene boete van *f* 100 werd opgelegd (en van hem in ontvangst genomen) wegens overtreding van een artikel der regeling van de opiumpacht voor Palembang en Banka, Indisch Staatsblad, 1855, n°. 71. Is er immer willekeuriger handeling gepleegd? Vooreerst, niet één administratief ambtenaar in de residentie Palembang, vooral geen controleur, heeft politie-rechtsmacht: zij is hun niet toegekend. Ten tweede, al hadden zij die, het is juridieke ketterij, dit gedeelte der rechtsbedeeling in naam des Konings te willen doen gelden in een land, waar eigen rechtspleging geldt. Eindelijk, al kon een gouvernementsambtenaar dáár politie-rechtsmacht uitoefenen, dan nog kon hij toen niet kennis nemen van een vergrijp waarop meer dan *f* 25.— boete was gesteld (art. 110 R. O.).

IV.

Deze leemte evenwel daargelaten, zou men, art. 27 al. 2 en art. 74 R. R. in hun verband lezende, meenen dat in Neêrlandsch-Indië twee scherp afgeteekende stelsels van rechtsbedeeling tegenover elkander staan: A. rechtspleging in naam des Konings, B. eigen rechtspleging der inlandsche bevolking. De verandering van art. 32 R. R. 1836 in art. 74 R. R. wordt dan verklaard. Men heeft de schoone leuze van 1836 willen in overeenstemming brengen met de verplichtingen, door de N. I. Regeering bijna overal buiten Java op zich genomen, van het zelfbestuur der inlandsche vorsten en volken te zullen eerbiedigen. Tegen de juistheid der aanvulling kan men dan enkel inbrengen, dat eene beperking van een regeeringsbeginsel, uit het volkenrecht en de tractaten voortvloeiende, niet behoort in eene huishoudelijke regeling van ons bestuur. Hoewel overbodig, blijft dan de toevoeging eene herinnering aan latere wetgevers, om vooral de verplichtingen die wij op ons namen, niet uit het oog te verliezen.

Maar indien men meent, dat de uitdrukking »eigen rechtspleging" beteekent, dat het N. I. staatsgezag zich met deze niet bemoeit, dan vergist men zich zeer. Bemoeienis is integendeel aan de orde van den dag. De regeering regelt het algemeene, zoowel als zij in de bijzondere gevallen beschikt. Overal zitten hare ambtenaren de rapats voor en oefenen invloed uit. Dat vindt men goed, want het zijn geen juristen.

De niet-bemoeienis, zooals die in het regeeringsreglement is uitgedrukt, is slechts een klank; een gemakkelijke wijze om den eersten staatsplicht niet te vervullen, of slechts zooveel men goedvindt, waar die plicht, de bedeeling des rechts, het moeilijkst is en dus ook het noodigst. Convenieert het, dan bemoeit men er zich mede; convenieert het niet, dan art. 74.

Een voorbeeld: In de »Bepalingen ter regeling van eenige onderwerpen van strafwetgeving, welke eene dadelijke voorziening vereischen" (Indisch Staatsblad, 1848, No. 6) wordt in art. 20 gezegd, dat aan [niet zeer aanzienlijke] inlanders geene andere straffen mogen worden opgelegd dan: de doodstraf, dwangarbeid in verschillende gradaties, gevangenis en geldboete.

Die bepaling moet al weder worden opgevat, in het oog houdende de hierboven aangehaalde artikelen 27 al. 2 en 75 R. R. In die gelukkige streken die gelaten zijn in het genot harer eigen rechtspleging, mag dus de inlandsche rechter zeer wel andere straffen opleggen, wanneer de tractaten het niet verbieden, hetgeen (althans voor zoo ver ik weet) slechts voor wreede en verminkende straffen het geval is.

Dit evenwel wordt hem belet door de Regeering en hare besturende ambtenaren. Blijkens het regeeringsverslag over 1869, beschouwt zij het als een buiten hare bevoegdheid gaan van eene rapat, dat zij iemand verklaart wat men vogelvrij zou kunnen noemen [1]).

Nog kort geleden nam men het met die »bevoegdheid," die het trouwens dwaasheid zou zijn te willen omschrijven, zoo heel nauw niet. In het koloniaal verslag van 1854 [2]) komt men er eerlijk voor uit, dat, aangezien verscheidene misdaden in het Palembangsche onder de eigen rechtspleging slechts met geldboeten konden worden »afgedaan" [3]), men ze voor de rechtbank heeft gebracht, die ter hoofdplaats in naam des Konings rechtspreekt [4]). Ik heb bij overlevering dat dit, weinige jaren geleden, nog gebeurde. Het verslag voegt er bij, dat men ook wel die menschen bij politieken maatregel had verwijderd. Dit laatste gebeurt zeker niet meer; want het is veel gemakkelijker, de lieden door rapats te laten veroordeelen, die daarin zeer complaisant zijn, en waarna alles van zelf marcheert, dan de onderzoekingen in schrift te stellen, door de Regeering voorgeschreven. De Gouverneur-Generaal, de hoofden van gewestelijk bestuur, voeren de veroordeelingen der eigen rechtspleging uit. De eerste geeft nu en dan gratie of rescissie; allen wijzen de strafplaats aan.

Als we dit alles weten, blijkt reeds dat de scherpe afbakening en tegenoverstelling die de lezing van het regeeringsreglement doet aannemen, in de werkelijkheid niet bestaat. Een andere vraag is het natuurlijk, of zij kan bestaan.

Genoeg reeds om te doen zien, dat niet eerbied voor de instellingen van den inlander heeft bewogen, op vele plaatsen hem zijne »eigen rechtspleging" te doen behouden. De reden is enkel gemis aan kennis, voortvarendheid, toewijding aan de belangen van den inlander.

Neen! De »eigen rechtspleging" is de dekmantel van een der leelijkste en ziekelijke plaatsen van het N. I. staatslichaam. Slechts waar de kanker ook deelen kon aantasten waarin men belang moest stellen — slechts daar heeft men krachtige maatregelen genomen. Soms zelfs zóó krachtig, dat men de zelfgestelde bemoeienisgrens overschreed.

---

[1]) Zie mijn artikel in de Januari-aflevering van dit jaar, pag. 89.

[2]) Pag. 33, stuk XX voor de 2e Kamer gedrukt in 't zittingjaar 1856—1857.

[3]) Een leelijk woord bij rechtszaken.

[4]) Hoewel deze zuiver-locaal is. Zie mijn artikel in de November-aflevering 1870 van dit tijdschrift, pag. 344.

V.

Het is bekend, dat de N. I. Regeering beweert, over het grootste deel van Sumatra gezag te voeren. Er ook recht te laten spreken, zou echter veel vereischen: juristen! een gevaarlijk slag van lieden en die veel geld kosten, zonder baten die daartegenover stonden, behalve dat er misschien rechtszekerheid zou ontstaan. Men spreekt er dus van wege het N. I. staatsgezag, of — zooals de geijkte woorden zijn — in naam des Konings, geen recht dan op de hoofdplaatsen Padang, Benkoelen en Palembang, en dat hoewel de Regeering zelve, in de memorie van toelichting van het ontwerp-regeeringsreglement van 15 December 1853, slechts voor dat gedeelte van Sumatra reserves maakt, waarop de proclamatie van den Commissaris-Generaal van den Bosch van 1833 betrekking heeft, nl. de Westkust [1]). Zoo kan voor het bestaan der eigen rechtspleging elders geen verontschuldiging worden bijgebracht, gelijk dan ook voor Palembang sedert lang eene andere rechtspraak is toegezegd. Eene toezegging om iets in te voeren, komt men niet na, eene om iets niet in te voeren, zeer getrouwelijk.

Hoe het zij, overal elders dan op deze drie hoofdplaatsen is de inlandsche bevolking nog in het genot enz. Maar nu is men genoodzaakt ambtenaren, krijgslieden, pakhuizen en andere gouvernements-eigendommen daar te hebben. En voor *deze* moet gezorgd worden, hoewel eigenlijk de bescherming van den inlander een der gewichtigste regeeringsplichten is.

Nu zult ge zien dat de Regeering zelve het vonnis zal uitspreken over de »eigen rechtspleging."

Bij besluit van den Commissaris-Generaal van 11 October 1833, n° 310, [2]) is als grondslag van het nieuwe stelsel van bestuur op Sumatra's Westkust o. a. aangenomen: »de bevolking der onderscheidene districten te laten in het volkomen bezit harer politieke en huishoudelijke rechten, zoodanig, dat het Gouvernement zich niet bemoeie, noch met het benoemen der hoofden, derzelver rechtspleging of eenige andere huishoudelijke aangelegenheid."

Daarentegen zullen: »misdrijven, gepleegd tegen het Gouvernement, gelijk opstand, weêrspannigheid, het vermoorden of mishandelen van 's Gouvernements ambtenaren of militairen, of wel het berooven of spoliëeren van

---

[1]) Handelingen der Regeering en der Staten Generaal betreffende het regeeringsreglement, Utrecht, 1857, deel II, p. 271.

[2]) Pag. 5 van den bundel op bladzijde 6 van dit deel aangehaald.

's Gouvernements eigendommen", worden gebracht voor eenen te Padang op te richten raad van justitie, die, zoo noodig, tijdelijk in de binnenlanden kan zitting houden.

Die regels gelden nog heden ten dage. Voor den gewonen mensch zijn de instellingen der »eigen rechtspleging" goed genoeg. Kan bij de te bestraffen feiten het Gouvernement schade lijden of in moeilijkheid geraken, dan komt de zaak aan eene betere rechtbank, wier werking zooveel mogelijk wordt vergemakkelijkt. [1]) Maar de beslissing of een feit zal berecht worden door den raad van justitie of door de »eigen rechtspleging" is bij den Resident (Gouverneur), gelijk uit de slotwoorden van de § *Ten vijfde* blijkt.

Hoe het met deze beslissing gaat, daarvan vindt men [2]) in dit tijdschrift drie staaltjes. In het eerste geval, dat in 1852 plaats had, was de drager der bagage van een inspecteerend hoofdofficier deze goederen kwijt geraakt. Hij beweerde, te zijn beroofd geworden; de toedracht der zaak kon echter niet tot klaarheid worden gebracht. De rapat (raad van hoofden) besliste dat de waarde der bagage zou worden gerestitueerd, voor de ééne helft door het district waartoe de drager behoorde, voor de andere door dat op welks grondgebied het goed was kwijt geraakt.

In het tweede geval, mede anno 1852, werd een officier te Fort de Kock bestolen; de ter zake voorloopig in hechtenis genomene ontvlucht. De rapat veroordeelt zijne bloedverwanten tot vergoeding der helft van het gestolene.

Tot hiertoe gaat alles goed. Het is wel wat zonderling, maar het is »eigen rechtspleging". Maar nu wordt een arm tweede luitenant bestolen. De Gouverneur, volkomen daartoe bevoegd, verwijst nu deze zaak naar den raad van justitie. Nu gaat het: »in naam des Konings" en van vergoeding door bloedverwanten of districten is natuurlijk geen sprake meer.

De man die beslist naar welk stelsel een bijzonder geval zal worden behandeld, de eigenlijke rechter dus, is de vertegenwoordiger van het N. I. gezag.

Bij Gouvernementsbesluit van 24 Februari 1852 is bepaald, dat straf-

---

[1]) In 1838 (besluit van 2 September, No. 3, op bladz. 34 van den boven aangehaalden bundel) heeft men de bevoegdheid van den raad van justitie uitgebreid. Tot de bevoorrechte personen, hierboven genoemd, die door de rechtspraak van den raad van justitie worden beveiligd, behooren voortaan allen »die onder onmiddellijke bescherming van het Gouvernement staan." Deze zeer rekbare *opsomming* zal ik niet trachten te doorgronden. Hoe hiermede het derde medegedeelde feit rijmt, weet ik niet.

[2]) Jaargang 1856, deel I, bldz. 156.

vonnissen van de rapats ter Westkust eerst na bekrachtiging van den Gouverneur uitvoerbaar zijn. Dit geeft dien ambtenaar echter geen recht tot herziening, maar alleen om in het belang der beklaagden redenen van bezwaar aan de rapat op te geven, met uitnoodiging (!) de straf te verminderen. Weigert de rapat (is dat wel eens voorgekomen?), dan heeft de Gouverneur een voorstel tot gratie aan den Opperlandvoogd te doen. Zoo is beslist in 1864, onder vigueur van een regeeringsreglement, dat (Art. 81) alle tusschenkomst der Regeering in rechtszaken verbiedt. Hem die weten wil welk soort van vonnissen ook bekrachtigd wordt, verwijs ik naar het Indisch Weekblad van het Recht van 29 Maart 1869, No. 300.

Dit alles heet nu: »eerbiedigen van de huishoudelijke en politieke rechten van den inlander," een zeer in aanzien zijnde phrase.

Volgt er niet uit, dat men de eigen rechtspleging moet beschouwen als een uitvloeisel van de N. I. staatsinstellingen zelve, niet als van vreemde?

VI.

Bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 29 November 1837, No. 9, werd de afscheiding van het maleisch en het nederlandsch bestuur te Padang en Priaman opgeheven, en werden op die plaatsen landraden ingesteld.

Tot welk stelsel deze behooren, kan ik waarlijk niet zeggen. Zij worden voorgezeten door europeesche ambtenaren, bepaaldelijk daartoe aangewezen. Maar zij nemen o. a. in hooger beroep kennis van geschillen, eene geldswaarde van *f* 100 te boven gaande, nadat in eersten aanleg het soekoebestuur of de hoofden ze niet hebben kunnen beëindigen. Indien ik deze woorden van art. 5 van het reglement voor die landraden wel versta, dan hebben we dus hier een hooger beroep »in naam des Konings" van procedures, zeer zeker behoorende tot de eigen rechtspleging.

VII.

In de Padangsche Bovenlanden bestaat het dusgenaamd soekoebestuur [1]). Met deze instelling hadden de europeesche ambtenaren verbazend veel last. Dezelfde maatregel moest b. v. in één dorp met twaalf hoofden van verschil-

---

[1]) Geschetst in: De vestiging en uitbreiding der Nederlanders op Sumatra, door den Generaal-majoor H. J. J. L. de Stuers, oud-resident aldaar, later kommandant van het O. I. leger, uitgegeven door den hoogleeraar Veth. Amsterdam 1849, deel I, pag. 49.

Zie verder dit tijdschrift 1855, II, pag. 97.

lende aldaar gevestigde soekoes worden besproken [1]). Men stelde dus twee nieuwe klassen van hoofden in: panghoeloe laras en p. kapala. Wel is waar zouden zij door het volk worden gekozen, maar door het Gouvernement definitief aangesteld [2]). De panghoeloe's laras nu zijn leden van de rapat, die wordt voorgezeten door den adsistent-resident of anderen civielen gezaghebber. Verder zijn de panghoeloe's laras in hun dorp voorzitters der lagere rapat, waarvan de panghoeloe's kapala leden zijn.

De geheele maatschappij in die streken was op die soekoe-indeeling gegrondvest. De verantwoordelijkheid der familie voor hare leden, van de soekoe voor de families die tot haar behooren, van het dorp voor de soekoes van het landschap voor de dorpen die er in gelegen zijn, — dat alles vloeit uit de soekoe-instellingen voort.

Toch heeft men zich niet ontzien, grepen in die »huishoudelijke rechten" te doen, en de bevolking heeft het zich laten welgevallen. Ware het niet wijzer, het gansche rechtswezen goed te regelen? De tegenwoordige regeling behoort in niet één stelsel te huis, en bevredigt niemand dan het Gouvernement. Wat is de indruk op den inlander? Eene rechtbank, voorgezeten door een Gouvernements-ambtenaar en samengesteld uit eenige hoofden die buiten het soekoebestuur staan, verwijst nu soms eene soekoe tot boeten wegens handelingen waarvoor zij naar de instelling zelve niet aansprakelijk is, b. v. van een harer leden die eigendunkelijk zich in eene andere landstreek ophoudt, en zich dus aan haar toezicht heeft onttrokken.

Halfheid werkt ook hier noodlottig [3]). Thans kan iemand die het betalen kan, voor *f* 800.— zonder meer, zich een moord veroorloven; die niet zoo gefortuneerd is, boet zijne daad met het leven.

VIII.

De beurt is nu aan Benkoelen. Blijkens de geschiedenis van art. 74 R. R., welks woorden echter, helaas! zeer rekbaar zijn, werd de uitsluiting van

---

1) In de Padangsche Bovenlanden alleen zijn ± 1500 soekoehoofden.

2) Sedert 1863 zijn beide soorten bezoldigd, en behandelen zij de bevolking beter, zegt de Regeering.

3) Zie den jaargang 1855 van dit tijdschrift, deel II, p. 102. De ongenoemde schrijver spreekt van de doodstraf aldaar als van een »afgrijselijken marteldood." Dat zal althans wel veranderd zijn. Wanneer hij meent dat de instelling van het soekoebestuur in strijd is met Art. 75 R. R., dan rekent hij niet met Art. 27, al. 2, waardoor al deze en dergelijke voorschriften bijna overal tot niets worden teruggebracht.

dit gewest, zoo min als van Palembang en de Lampongsche districten, van de rechtspraak in naam des Konings bedoeld.

Op bladzijde 53 van het meer aangehaalde en voor hem die het ware van de rechtsbedeeling op de buitenbezittingen wil weten, hoogst belangrijke bundeltje, vindt men een »provisioneel" reglement voor den residentieraad. Het is vastgesteld bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 5 April 1854, No. 9. Bevorens bestond daar enkel de nog bloeiende pangéransraad.

Men verzekert, en ik geloof te recht, dat eigenlijk niemand WEET, wie dezen heeft ingesteld, en dat er geen reglement voor bestaat. Ook rechtsmacht en rechtsgebied zullen wel vrij onbestemd zijn. De vermelding in de regeeringsalmanakken is dan ook zeer geheimzinnig.

Hoe het zij, de considerans van gezegd besluit velt er een gestreng oordeel over. Reeds bij kabinetsschrijven van 23 October 1842, No. 230, zegt de Regeering, is aan het Hooggerechtshof van N. I. te kennen gegeven, »dat de behoefte om hen die zich onder de bescherming van het Gouver»nement te Benkoelen hebben gevestigd, meer waarborgen te verschaffen »voor de veiligheid van personen en goederen, zich luide doet gevoelen."

Iets verder wordt gesproken van de *willekeur* van den pangéransraad; van het nu en dan onder rechterlijke vormen gepleegd onrecht; dat ook de vreemdelingen niet kunnen worden »blootgesteld" aan de uitspraken eener rechtbank, welke van hetgeen er omgaat tusschen Europeanen en deze vreemdelingen [1]) »nauwelijks begrip heeft." Als toelichting van dit oordeel over de instelling wordt gewezen op de behandeling der zaak van een met name genoemden Arabier.

Men ging dus een residentieraad oprichten. Wel is waar zou die uit ongegradueerden bestaan, maar dan toch uit Europeanen, en dat was anno 1844 reeds veel vooruit. Oostersche vreemdelingen en Europeanen zouden daarvoor terechtstaan; verder — en zie hier weêr een greep in de »eigen rechtspleging" [2]) — »allen die van overtreding der bepalingen opzichtelijk 's lands middelen en pachten werden beschuldigd, of van misdrijven tegen het Gouvernement, tegen Europeanen of derzelver afstammelingen, tegen oostersche vreemdelingen [3]) of hunne goederen, alsmede in geval van medeplichtigheid aan misdaden door die vreemdelingen gepleegd".

Na deze stoute en gelukkige grepen wordt men indachtig gemaakt aan art. 98 van het toenmalig regeerings-reglement (art 55 van het tegen-

---

[1]) Waarschijnlijk ziet dit op handelszaken. Maar tegenwoordig drijft ook de Benkoelees zelf handel, o. a. op Batavia.

[2]) Dit toch geldt hier niet van de hoofdplaats alleen, maar ook van de binnenlanden.

[3]) De komma, die men hier zou vermoeden, staat er *niet*.

woordige: de bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur van wien ook) door de lezing van art. 9: »Buiten de gevallen, voorzien bij de drie voorgaande artikelen van dit reglement, *blijft de inlandsche bevolking* van Benkoelen bij voortduring *in het genot* der civiele en crimineele rechtspleging, zooals dezelve thans door den pangéransraad en andere plaatselijke rechtbanken [1]) wordt uitgeoefend".

De pangéransraad bloeit nog heden ten dage. In de binnenlanden bestaan onderscheidene raden van hoofden, samengesteld uit dezelfde elementen als de zoo gestreng beoordeelde pangéransraad, behalve den europeeschen president en griffier, die er tegenwoordig bij fungeeren, hetgeen in 1844 het geval niet schijnt te zijn geweest.

De omtrent deze rechtbanken ontvangen opgaven te vertrouwen, acht ik, evenals de ambtenaar belast met de gerechtelijke statistiek, Mr. T. H. der Kinderen, onmogelijk. Wij kunnen slechts van het weinige opgegevene tot het vele dat onvermeld is gebleven, concludeeren. In 1862 bestraften die raden 513 overtredingszaken, het jaar daarop slechts 7! — Zoo heet het. In 1862 slechts ééne zaak van misdrijf, in 1864 daarentegen 62, in 1863 reeds 86.

In 1858 [2]) spreekt het hoofd van het gewest over de zoo talrijke moorden en pogingen tot moord. In 1855 nog werd te Kauer een moordenaar veroordeeld om naast het graf van den verslagene levend te worden begraven, en was het eene loffelijke maar m. i. onlegale inmenging van den civielen gezaghebber die ten gevolge had, dat de veroordeelde enkel gehangen werd.

Hoe zuiver over het algemeen de rechtsbedeeling moet zijn, kunnen we opmaken uit artt. 16 en 17 der adats van de afdeeling Mokko-Mokko [3]). Het dorpshoofd legt de boeten op van niet meer dan tien gulden; twee derden daarvan zijn voor hem, het andere derde voor den pemangkoe. Boeten van niet meer dan *f* 30, eene aanzienlijke som voor den inlander van deze streken, legt het districtshoofd op. Hij geniet daarvan twee derden, het andere derde is weder voor het dorpshoofd. Zijn de lieden onvermogend, de boete te betalen, zoo heeft zoowel het dorps- als het districtshoofd het recht, hen bij zich te werk te stellen voor den kost,

---

[1]) Eene vrij rekbare opsomming!

[2]) Koloniaal verslag, pag. 7; no. LVII der voor de 2de Kamer gedurende de zitting van 1860-1861 gedrukte stukken.

[3]) Op verlangen der commissie uit de 2de Kamer, belast met het uitbrengen harer meening over het vorig regeeringsverslag, gedrukt als bijlage B. van het verslag over 1865 (no. LVII der stukken voor de 2de Kamer gedrukt gedurende de zitting 1867-1868)

zonder loon. Maandelijks vermindert dan het »loopende" boetebedrag met drie gulden.

Wat beduidt, wanneer men zulke instellingen in wezen laat, het bezoldigen van ambtenaren en troepen? Beter voor den nederlandschen naam, geen gezag uit te oefenen, dan een gezag dat dit alles toelaat, zeven en veertig jaren nadat dit gewest door Raffles werd bestuurd!

IX.

De eerste grondslagen voor de bedeeling van het recht in de residentie Palembang zijn gelegd bij besluit van den Gouverneur-Generaal in rade van 3 Juni 1828, no. 12 [1]). Daarbij werd o. a. bepaald, dat in de binnenlanden *vooreerst* nog zou blijven bestaan de wijze waarop door depaties en proatins het recht werd uitgeoefend.

Zie daar dus eene formeele bekrachtiging door het N. I. Gouvernement van de »eigen rechtspleging." Evenwel, slechts voorloopig. De misbruiken, zegt het besluit, die daarbij mochten plaats vinden, zullen langzamerhand worden tegengegaan. En zoodra het vertrouwen op het nederlandsch Gouvernement volkomen gevestigd zal zijn, en de bevolking met de beginselen eener zuiverder rechtspleging meer bekend zal zijn geworden, zal deze rechtspraak van depaties en proatins onder andere en betere bepalingen worden gebracht.

Evenwel, van hunne uitspraken kon men bij den Resident in hooger beroep komen, die alsdan de zaak kon brengen voor eene der rechtbanken der hoofdplaats, »dan wel zoodanige bevelen geven, als hij nuttig zou oordeelen."

Van die belofte, andere en betere bepalingen te geven, is na drie en veertig jaren niets gekomen. Nog steeds bloeien de rechtbanken waarbij vrijspraak zoo goed als nooit te pas komt [2]), een waarlijk eenig schouwspel dat Nederland der wereld aanbiedt.

Men zou kunnen aanvoeren, dat de belofte zelve spotternij was. Hoe kan de bevolking met de beginselen (!) eener zuiverder rechtspleging bekend worden, als gij, Neêrlandsch-Indische regeering, die niet invoert? En

---

1) Pag. 67 van den aangehaalden bundel.

2) Zie pag. 71 der gerechtelijke statistiek in bijlage G. van het regeeringsverslag over 1860 (No, LVII der voor de 2e Kamer zitting 1862—1863 gedrukte stukken); en pag. 111 van bijlage H van het regeeringsverslag over 1864 (N°. XXXII der voor die kamer, tweede zitting van 1866—1867, gedrukte stukken).

toch moet eerst die bekendheid bestaan, alvorens zuiverder rechtspleging worde ingevoerd.

Het appel voor den Resident is, zoover ik weet, niet afgeschaft, maar in mijn tijd eenvoudig geweigerd, op grond dat het N. I. gezag zich met gewijsden der »eigen rechtspleging" niet mocht bemoeien. Zoozeer is het niet voldoen aan den eersten staatsplicht, aanvankelijk binnengesmokkeld als voorloopige berusting in vooze toestanden, tot een stelsel uitgewerkt.

Evenwel, de Residenten bekrachtigden de uitspraken der »eigen rechtspleging." Op grond van welke bepaling? Denkelijk omdat die heeren ter Westkust van Sumatra hadden gediend, waar dergelijke bekrachtiging sedert 1842 in zwang was, in 1852 door de Regeering goedgekeurd. In 1864 werd de strekking dezer instelling ter Westkust verduidelijkt, als hier boven gezegd.

Welken waarborg die bekrachtiging geeft, kan men zien aan de veroordeelingen, medegedeeld in het regeeringsverslag van 1869, en die ik op bladzijde 88 van het eerste deel van dezen jaargang heb besproken.

Wie heeft den moed, de vonnissen te laten drukken, die door de verschillende rapats in het jaar na de Pasemah-expeditie zijn geveld?

Toch is thans niets gemakkelijker, dan verbetering der strafrechtspleging in de residentie Palembang. Vier omgaande rechters, te Lahat, Kepahiang, Tebing Tinggi en Palembang gevestigd, kunnen, wanneer zij behoorlijke rechtsgeleerde griffiers hebben, de geheele residentie (Djambi natuurlijk uitgezonderd) drie of viermaal 's jaars bereizen, en alle misdaden berechten met zwaardere dan politiestraf (drie maanden dwangarbeid) bedreigd. Immers, de benedenlanden zijn met rivieren doorsneden, en in de bovenlanden worden de wegen dagelijks beter. Deze rechters met *f* 700 's maands, de griffiers met *f* 400 bezoldigende, [1]) — reiskosten zijn uit den aard van het land eene dwaasheid, anders dan om de roeiers, heeredienstplichtigen, te betalen — krijgen we 53,000 gulden 's jaars. Daarvoor geniet de inlander onberekenbare voordeelen: de vele hoofden die nu de rapats uitmaken (voor elke steeds tien) behoeven niet meer maandelijks op kosten en lasten der bevolking te reizen; hun werkkring en die der ambtenaren van het binnenlandsch bestuur wordt oneindig vereenvoudigd; de inlander wordt van den ondragelijken druk der geldboeten ontheven, die hem thans in ieder hoofd zijn natuurlijken vijand doen zien, ja, die hem de bovenlanden

[1]) Op Java, de 1e afdeeling uitgezonderd, zijn de tractementen f 600 en 800, doch worden reiskosten gedeclareerd. Het gemis van deze, het zooveel onaangenamer verblijf en de, in de eerste jaren althans, lastiger werkkring zouden het ietwat hooger gestelde cijfer billijken.

doen ontvluchten en zich metterwoon op de hoofdplaats vestigen, ook al heeft hij geen ander middel van bestaan dan den landbouw.

Men neme eene proef met het stelsel der omgaande rechters, of met een ander, welk ook. Alles is beter dan het bestaande. Hij die Sumatra kent, weet dat verbeteringen gemakkelijk gaan, mits met beleid aangebracht [1]).

Personeel is in overvloed aanwezig. Dit jaar zijn 12 rechterlijke ambtenaren ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld, en sommigen der promotie van 1870 zijn nog te Batavia, op wachtgeld, als was er voor hen geen werk.

Bovendien, in het binnenlandsch bestuur op Sumatra zijn nog verscheiden mannen van rechtsgeleerde opvoeding, die tot eene betrekking als die van omgaand rechter als aangewezen zijn, en zeer zeker daartoe bereid, bij het geheel onvoldoende [2]) der bezoldiging van hun tegenwoordige loopbaan.

En wat is natuurlijker, dan dat een volk van juristen, als het nederlandsche, een uitweg zoeke voor eene zijner beste krachten? Zal niet en Indië en Nederland tevens door behoorlijke regeling van het rechtswezen op Sumatra worden gebaat?

Weet men in Nederland dat op gansch Sumatra slechts zes rechtsgeleerden van beroep worden gevonden, vijf te Padang (waarvan één advocaat), één te Palembang?

X.

»De judiciëele inrichtingen zijn geheel onvoldoende. De grootste onzekerheid bestaat......... Ik vertrouw, voor mijn vertrek eenige gronden tot eene betere justitie en politie te zullen kunnen leggen. Dit moet de eerste stap zijn tot verbetering van den geheelen staat van zaken".

Die zoo sprak, in 1824, was geen radicaal, geen drijver, geen jurist. Het was van der Capellen. Een eerlijk man, en iemand dien men niet kan beschuldigen eene oratio pro domo te hebben gehouden.

Hij heeft het gezegd van Makassar. [3]) Maar komt het u niet voor, lezer, dat heden hetzelfde van Sumatra geldt?

---

[1]) Zie hetgeen daarvan zegt Mr. der Kinderen in noot 2, pag. 3, van de memorie van toelichting op het ontwerp van een strafwetboek voor inlanders, en op pag. 111 der als bijlage H van het regeeringsverslag over 1864 (No. XXXII der voor de 2e Kamer in de 2e zitting 1866—1867 gedrukte stukken) gedrukte gerechtelijke statistiek.

[2]) En, tegenover de ambtenaren op Java, zoo schandelijk onbillijke!

[3]) Reisjournaal uitgegeven in dit tijdschrift, jaargang 1855, deel II, pag. 374.

In zijn tijd had men de »eigen rechtspleging" nog niet *pour le besoin de la cause* uitgedacht, en tot een bolwerk gemaakt tegen verbetering en hervorming.

Mannen met eerlijke bedoelingen hebben geen doodende legaliteit noodig tegenover den inlander, die geen groot kenner is van staatsrecht en van volkenrecht; die geen onderscheid kan kennen tusschen de rechtspraak in naam des Konings, die de almachtige nederlandsche regeering doet uitoefenen, en de »eigen rechtspleging," die zij oogluikend toelaat. En was het niet de valsche moeder die haar kind in tweeën wilde hebben gesneden?

Utrecht, 7 September 1871. Mr. C. P. K. Winckel.

DE GOUVERNEMENTSSCHOLEN IN DE MINAHASA.

Zooals bekend is treft men in de Minahasa drie soorten van inlandsche scholen aan, die onderscheiden worden door de benamingen van gouvernements-, negorij's- en genootschapsscholen.

Het verschil bestaat minder in de vakken van onderwijs — ofschoon op enkele der laatstgenoemden het godsdienstig element sterk op den voorgrond treedt — dan wel hoofdzakelijk in de wijze van betaling der meesters, voor de eerste van gouvernementswege plaats hebbende, voor de tweede uit de districtskassen bekostigd, en voor de genootschapsscholen gedragen wordende door het Nederlandsch Zendelinggenootschap.

Volgens den regeeringsalmanak over 1871 zijn er thans in het geheel 148 scholen (op eene bevolking van 115,000) zielen), waarvan tot de drie opgegevene kategoriën respectievelijk 12, 24 en 112 behooren.

De groote verbetering in den toestand der gouvernementsscholen gedurende dit jaar tot stand gekomen, maakt het wenschelijk daarop met een enkel woord de aandacht te vestigen.

Zoo werd aanvankelijk bepaald, dat, te beginnen met 1 Januari 1871, in navolging van elders, ook hier op die scholen schoolgelden zouden worden geheven, maar daarentegen alle leermiddelen en schrijfbehoeften, voor de aanschaffing waarvan zij vroeger zelven aansprakelijk waren, aan de leerlingen om niet zouden worden verstrekt.

Dit laatste vooral verdiende ten zeerste aanbeveling; want zelfs als de meesters met eenige meerdere zorg daarvoor waakten, konden zij toch niet geheel voorkomen, dat de slordigheid der leerlingen ten gevolge had, dat de boekén, leien, papier enz. van de grootste verwaarloozing de onuitwischbare sporen droegen, hetwelk natuurlijk ongunstig op het onderwijs moest terugwerken.

Nu uit den aard der zaak de administratie hiervan aan de onderwijzers is opgedragen, kan bij goede controle een beter toezicht daarop gemakkelijk worden gehouden, bovendien nog aangemoedigd door hunne persoonlijke verantwoordelijkheid. Maar ook het tarief van betaling is zeer billijk gesteld: er werden vijf klassen aangenomen, waarvan voor de vier hoogste maandelijks *f* 1.—, *f* 0.50, *f* 0.25 en *f* 0.10 zou worden betaald, met eene evenredige verhooging voor twee en meer leerlingen, en in de vijfde kinderen van armoedige personen gratis onderwijs zouden genieten. Hoogere en lagere hoofden, Chineezen, burgers en gewone inlanders konden alzoo, naar gelang van hunne inkomsten, licht onderscheiden worden. Voor den geringen man was het een wezenlijk voordeel, omdat, 'terwijl zijne kinderen meerendeels in de vierde klasse aangeslagen waren, hem de herhaalde grootere uitgaven voor boeken en schrijfbehoeften bespaard bleven, en het vaste maandelijksche schoolgeld niet bezwarend kan genoemd worden. Wel was in die onkosten reeds eene groote verandering gekomen door de bepaling, dat de ter landsdrukkerij uitgegeven boekwerken door de koffiepakhuismeesters en gouvernements-schoolmeesters tegen de bekende lage prijzen zouden te bekomen zijn, maar de dagelijksche kleine benoodigdheden waren zij toch verplicht zich op de gewone niet onkostbare wijze aan te schaffen. Als voorbeeld moge dienen, dat de gemiddelde prijzen zijn: voor een vel papier 3 cents, stalen pennen 3 cents per stuk, veeren pennen id., pennenhouders van 15—25 cents, enz. [1]) Het is dan ook onbekend, waaraan het is toe te schrijven, dat eene zoo aanmerkelijke verbetering door enkele personen in die mate kon veroordeeld worden, dat zelfs de zendeling R. openlijk van den kansel aan zijne gemeente bekend maakte, dat een diep gevoel van medelijden met de bevolking, door dezen nieuwen druk andermaal getroffen, hem noopte voortaan geheel zonder betaling onderwijs te zullen geven! [2]) De onderwijzers werden daarbij tevens belast met de inning der schoolgelden, waarvan zij een tiende aandeel zouden ontvangen, en als huishoudelijke maatregel werd vastgesteld, dat eene wanbetaling van drie achtereenvolgende maanden de verwijdering der leerlingen uit de school zou ten gevolge hebben.

Het toezicht bleef opgedragen aan den Resident, die daarmede zijne ondergeschikte ambtenaren en inlandsche hoofden kon belasten; dit laatste

---

[1]) Dit verschil is nog al groot: het werkje van den heer Graafland *akan segala machlukh*, bij de landsdrukkerij voor 12 cents verkrijgbaar, wordt door de zendelingen voor niet minder dan 30 à 40 cents verkocht.

[2]) Ligt er niet een diepe waarheidszin in de woorden van Goethe: „Die Religion, sagt man, sey nur ein prächtiger Teppich hinter dem man jeden gefährlichen Anschlag nur desto leichter ausdenkt" (Egmont, 4ter Aufzug)?

mag weinig praktisch nut opleveren, het is evenwel noodig omdat het aanleiding *kan* geven tot eene alleszins gewenschte prikkeling hunner eerzucht (daar hunne ijdelheid door zoodanige bemoeiingen om zeer verschoonbare redenen gestreeld wordt), en zoo het al geene directe medewerking aanbrengt, verhindert het toch eene tegenwerking, die, op echt inlandsche wijze toegepast, zoo moeilijk kan worden ontdekt en voorkomen. Dit was echter niet meer dan eene bestendiging van sedert lang bestaande verordeningen.

Geheel nieuwe administratieve werkzaamheden werden aldus aan de meesters opgedragen, terwijl zij als gewone comptabelen een borgtocht moesten stellen van honderd gulden.

Met niet weinig vreugde ontvingen zij dan ook de kennisgeving der niet onbelangrijke tractementsverhooging, die hun met 1 Juli zou ten deel vallen. Tot heden genoten zij slechts eene maandelijksche bezoldiging van *f* 8.33[5], dat zeker al eene vrij geringe tegemoetkoming kan genoemd worden. [1])

Die bezoldiging was vooral daarom gering, omdat, terwijl hunne kariger beloonde collega's, in kleinere negorijen verblijf houdende, in alle mogelijke gevallen door de bevolking worden bijgestaan, zij daarentegen, grootendeels op de hoofdplaatsen der afdeelingen gevestigd zijnde, ten eerste die hulp missen, maar ook als vreemdelingen, d. i. uit een ander district afkomstig, nog verplicht zijn alles te betalen en zich alleen eene goede woning te bouwen. Zij worden wel gedwongen in vischvangst en handel een beter bestaan te zoeken, waarvan de school de noodlottige gevolgen moet ondervinden.

Zelfs de meest noodzakelijke voedingsmiddelen, als rijst en miloe, moeten zij koopen; want kan in de binnenlanden, door overvloed van gronden, aan vreemdelingen gemakkelijk een stuk ter bewerking worden afgestaan, in de nabijheid der hoofdplaats zijn alle landerijen scherp begrensd, en gewoonlijk met zoodanige cultuurgewassen beplant, dat eene verdere bearbeiding, zoo zij al werd toegelaten, zeer ten nadeele van den eigenaar zou uitvallen. Ook brengt het verblijf aldaar mede, dat meerdere zorg aan eene behoorlijke kleeding moet besteed worden, en zijn de middelen om geld te verdienen door grootere concurentie veel geringer dan in de weinig bezochte binnenlanden.

Thans hebben zij evenwel niet meer te klagen, want hunne tracte-

---

[1]) De andere meesters zijn er nog slechter aan toe: de negorij's-schoolmeesters ontvangen *f* 5.— 's maands uit de districtskas; de genootschapsschoolmeesters niet meer dan *f* 4.16[5] (*f* 5.— koper!), welk bedrag, naar het voorbeeld der Edele Compagnie, gewoonlijk met lijnwaden, schrijfbehoeften, enz. verrekend wordt.

menten zijn zoodanig geregeld, dat zij beter dan de hulpzendelingen, en zelfs hooger dan de zoo benijde Doctors djawa bezoldigd worden. Ingaande met 1 Juli 1871, wordt aan ieder der inlandsche onderwijzers van de gouvernements-scholen toegekend een tractement van ƒ 25.— 's maands, met twee vijfjaarlijksche verhoogingen tot een maximum van ƒ 35.— 's maands.

Doch niet alleen de onderwijzers genieten deze voordeelen; ook aan de hulponderwijzers bij de genoemde scholen werd, in de tweede alinea van hetzelfde besluit, een maandelijksch tractement toegewezen van ƒ 15.—, wat hen bepaald verraste, daar bij geen enkele school voor de zoogenaamde ondermeesters, behalve vrijstelling van de hasielbelasting en heerediensten, ooit van eenige bezoldiging sprake was.

Met recht mag men derhalve hopen, dat het onderwijs van gouvernementswege in de Minahasa eene schoone toekomst te gemoet gaat; nu kan men eischen, dat de onderwijzers zich geheel aan de hun opgedragen taak wijden. Waar billijke betaling volgt op de door hen bewezen diensten, treden onkunde en onverschilligheid niet langer als verschoonende omstandigheden op. Door de betaling van schoolgelden zullen de ouders hunne kinderen beter ter school doen gaan, omdat zij de vruchten zullen willen genieten van de daarvoor bestede gelden, en door de zorg van het Bestuur voor schoolbehoeften en schoolmeubelen zal men zich niet langer op bekrompene wijze behoeven te behelpen. Indien derhalve van sommige zijden over het onvolledige van deze nieuwe regeling klachten worden aangeheven, dient vooral niet uit het oog verloren te worden, dat het zoo groot aantal scholen in dit gewest, bij overneming door het Gouvernement, eene enorme uitgave zou vorderen, die in geene verhouding staat tot hetgeen benoodigd is in andere meer productieve gedeelten van den Indischen Archipel.

A. 27 Juni 1871. DE C.

HOE MEN IN INDIE DENKT OVER DE AANSTAANDE TARIEFSHERZIENING.

Aan de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal is rondgedeeld het adres, dat de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia aan den Gouverneur-Generaal van Nederl. Indië heeft gericht betrekkelijk de aanstaande tariefsherziening. Wij achten het van belang aan dat adres meerdere openbaarheid te geven, en drukken het daarom hieronder af.

Wij meenen echter onze lezers geene ondienst te bewijzen door vooraf mededeeling te doen van hetgeen de Kamer van Kooph. en Nijverh. te Batavia, in eene gecombineerde vergadering met de Handelsvereeniging aldaar, over dat onderwerp heeft gesproken en gehandeld. Wij putten die bijzonderheden uit het Verslag van de meergenoemde Kamer v. K. en N., en wij zullen trachten de hoofdpunten van het verhandelde terug te geven.

De Ind. regeering had in het midden van 1869, met het oog op de aanstaande tariefsherziening, het advies gevraagd van de K. v. K. en N. te Batavia »ten aanzien der wijzigingen, die in die tarieven wenschelijk worden geacht." De K. v. K. meende in het algemeen belang te handelen, indien zij ook den handelsstand over zulk eene gewichtige aangelegenheid raadpleegde, en zij noodigde de Societeit der Handelsvereeniging uit, met haar daarover eene gecombineerde vergadering te houden.

Die vergadering had plaats op 3 Nov. 1869. De heer A. J. W. van Delden, President van de K. v. K. en N., opende haar met eene rede, waarin hij, na de wording van het tarief van 1865 geschetst te hebben, de taak der vergadering volgenderwijze omschreef:

»De taak der vergadering is het vaststellen van beginselen, naar aanleiding waarvan een rapport en zoo noodig een ontwerp-tarief door de Kamer zullen worden opgemaakt. Bij de opvatting dier taak zal men hebben

in acht te nemen, dat het verzoek om advies is uitgegaan van den minister de Waal, wiens denkbeelden op het punt in quaestie reeds eenigermate wereldkundig zijn door de brochure N°. II der »Aanteekeningen over koloniale onderwerpen," door hem in 1864 naar aanleiding van het ontwerp-toltarief des heeren Fransen van de Putte uitgegeven. Daar verdedigt de schrijver de navolgende stellingen: opheffing der differentiëele rechten van in- en uitvoer, met uitzondering slechts ten aanzien van producten, herkomstig van- en uitgevoerd naar die landen, die met Nederland nog geene tractaten van reciprociteit in handelszaken hebben gesloten; belasting van alle invoer-artikelen met een uniform recht van 3 of 2½ pCt., zonder eenige vrijstelling, en gelijktijdige sluiting van alle vrijhavens."

Wij zullen kortheidshalve niet het geheele verslag van de gedachtewisseling, zoo als dat opgenomen is in het verslag van de K. v. K. en N. over 1869 resumeeren, maar ons bepalen tot de conclusiën.

Met betrekking tot de quaestie van het differentiëel in- en uitvoerrecht werd vrij algemeen het gevoelen gedeeld, dat de Nederl. nijverheid niet langer protectie noodig heeft, en dat dus de reden voor differentiëel invoerrecht vervallen is, terwijl ook het beschermende uitvoerrecht »eene stelselmatige belemmering van den producent om zijne waren, de producten van zijn eigen land, met voordeel op de buitenlandsche markt te brengen", genoemd werd. Met algemeene stemmen werd dan ook het beginsel vastgesteld, dat de differentiëele rechten op den in- en uitvoer behooren te worden afgeschaft.

Meer uitvoerig werd de quaestie besproken, of het tarief *ad valorem* behouden, dan wel door een *vast* tarief vervangen moest worden. Terwijl sommigen van gevoelen waren, dat een vast tarief tot vele moeilijkheden aanleiding zou geven, en men zich herinnerde »dat zelfs een man als de Minister van Bosse, toenmaals, als referendaris bij het Ministerie van Financiën, aan het hoofd staande van de betrokken afdeeling, er niet in is kunnen slagen een vast tarief voor alle artikelen, in het moederland het tol-departement passeerende, daar te stellen," waren er velen die desniettemin een vast tarief boven een tarief naar de waarde zouden verkiezen, omdat »dit in het belang is van den handel, al ware 't alleen, omdat daardoor paal en perk gesteld zouden worden aan de thans bij het heffen der inkomende rechten heerschende willekeur en belemmeringen (van de zijde) der ambtenaren." Het laatste gevoelen werd dan ook door de meerderheid gedeeld, en ten slotte besloot de vergadering, dat »het wenschelijk is een vast tarief van invoerrecht daar te stellen, gebaseerd op een later te bespreken quantum van percenten."

Een ander punt betrof de vrijhavens. Men betreurde 't, »dat de vrijhahavens niet 25 jaren vroeger zijn opengesteld; Singapore's handel zou dan nimmer zulk eene groote vlucht genomen hebben." »De handel van Java

is niet het vijfde deel wat hij zijn kon. Singapore drijft, om een enkel voorbeeld te noemen, veel grooteren handel met Bali dan Java. De Balineezen voeren hunne koffie liever naar Singapore, al brengt zij hun daar ook een gulden minder op, dan naar Soerabaja, omdat zij daardoor de willekeur, de lastige formaliteiten en de veelvuldig voorkomende afpersingen bij den invoer op Java vermijden." Er waren er zelfs die verlangden dat Batavia een vrijhaven zou worden. Met betrekking tot deze quaestie sprak de vergadering als haar gevoelen uit, dat de vrijhavens niet gesloten mochten worden, dewijl dat een stap terug zou zijn, waar veeleer een schrede voorwaarts gevorderd wordt.

Het quantum van invoerrecht is het vierde punt, dat ter sprake kwam. Ook hierover werd breedvoerig van gedachten gewisseld. Het blijkt daaruit dat door de gemengde commissie uit de Kamers van Koophandel van Batavia, Samarang en Soerabaja, die kort te voren te Samarang was vergaderd geweest, »als beginsel was aangenomen, dat de rechten niet meer mochten bedragen dan 10 pCt. der waarde van alles wat nu zoo hoog en hooger belast was, en 6 pCt. van alles waarover nu tusschen 6 en 10 pCt moet worden betaald, met eenen geleidelijken overgang tot een normaal cijfer van 6 pCt. gedurende vijf jaren, en dat de termijn van vijf jaren geen bezwaar zal maken, omdat het in 1872 nieuw in te voeren tarief zeker van langeren duur zal zijn dan het nu bestaande; doch dat de bepaling van een normaal percentscijfer van te betalen rechten vóór alles wenschelijk moet geacht worden."

Terwijl sommigen meenen, »dat een inkomend recht hooger dan 5 pCt. den invoer zal tegengaan en den smokkelhandel in de hand werken," en dat dat bedrag voldoende zal zijn om de behoefte der regeering te dekken, achten anderen, »dat het niet wenschelijk is het te heffen vast tarief lager te stellen dan 10 pCt. der waarde, eene belasting die bijv. voor lijnwaden volstrekt niet te hoog is." »Gaat men lager," zeide men, »dan moet de regeering voor het gemis van dezen tak van inkomsten op andere wijze en door het invoeren van andere belastingen vergoeding vinden."

Ten laatste wordt bij meerderheid van stemmen beslist, dat het recht op 10 pCt. worde bepaald. Ten opzichte van den invoer van machineriën en andere artikelen ter bevordering van voortbrenging strekkende, verklaarde men zich voor vrijstelling van invoerrecht, zooals tegenwoordig reeds bestaat.

Met betrekking tot eenige bijzondere artikelen verklaarde de vergadering zich:

1°. Voor verhooging van het recht op den invoer van spiritualia.

2°. Voor het belasten van gambier ook elders dan op Java en Madura, en eindelijk

3°. Voor het vrijstellen van den invoer van tarwe en meel.

Ten slotte werden ook de uitgaande rechten besproken. Uit de daarover

gehoudene gedachtenwisseling resulteert, »dat de uitgaande rechten den producent drukken en diens positie tegenover den buitenlandschen concurrent bemoeilijken, zooals bijv. de uitgaande rechten van het tin, ten bedrage van *f* 3.50 en *f* 5 per pikol, eene bescherming zijn van den Malakka-Chinees; en dat de regeering door de uitgaande rechten de macht heeft, om alle door haar met particulieren gesloten contracten omtrent landelijke ondernemingen illusoir te maken."

De vergadering besliste ten gunste van de afschaffing der uitvoerrechten, »en zulks op dezelfde gronden, waarop door den Nederlandschen wetgever, bij de wet van 19 Juni 1845 (Nederl. Staatsbl. N°. 28), een eind gemaakt is aan de uitvoerrechten op de meeste voortbrengselen van den landbouw en de nijverheid in het moederland, zoodat die dan ook voor het meerendeel vrij van rechten kunnen worden uitgevoerd."

Eindelijk bonoemde de vergadering eene commissie, om een ontwerp-tarief samen te stellen. Daartoe werden benoemd de hh. W. E. van Charante, lid der firma E. ten Brinck en Co.; Jhr. Mr. F. Junius van Hemert, Vice-president van de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia; G. A. de Lange, lid der firma Winsser, de Lange en Co.; M. P. Pels, lid en Mr. J. E. Henny, Secretaris der meergenoemde Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia. Het door deze commissie ontworpen concept werd den 11 Juni 1870 in eene bijeenkomst, even als de vorige tot dat einde opgeroepen, behandeld.

Wij achten het onnoodig hier de discussiën terug te geven, die daarover hebben plaats gehad. Alleen meenen wij, dat eene kennismaking met het ontwerp zelf, zooals dat eindelijk door de vergadering werd vastgesteld, met het oog op het gewicht der zaak, voor onze lezers van belang kan zijn.

ONTWERP-TARIEF.

Art. 1.

Van alle goederen, welke op Java en Madura, zoomede in de Nederlandsche bezittingen op Sumatra, ten verbruik worden ingevoerd, is, voor zoo ver zij hieronder worden opgenoemd, invoerrecht verschuldigd volgens dit tarief.

Art. 1 is met aanzienlijke wijziging en beperking overgenomen uit de thans voor Indië vigeerende wet op de inkomende en uitgaande rechten (Staatsblad 1865, n°. 99). Aanleiding tot die wijziging en beperking vond de commissie in de omstandigheid, dat de regeering

zelve zich genoodzaakt heeft gezien, bij de wet van 15 December 1865 (Staatsblad n°. 145), in verband met artikel 10 alinea 2 van Staatsblad 1865, n°. 99, te bepalen, dat op de Westkust van Borneo voorloopig geene in- noch uitvoerrechten zouden worden geheven, hoewel die residentie behoort onder de bij artikel 1 der wet op de inkomende en uitgaande rechten genoemde.

Daar de reden hiervan wel zal gelegen zijn in de nabijheid van Singapore en Serawak en in de moeilijkheid van contrôle op het uitgebreide kustgebied van Borneo's Westkust, en diezelfde zwarigheden ook geacht mogen worden zich op Banka en Billiton voor te doen, terwijl bovendien de kosten van perceptie op die eilanden waarschijnlijk niet veel minder bedragen, dan de opbrengst der rechten [1]), besloot de commissie deze niet in haar concept op te nemen. Liever geeft zij der regeering in overweging, op deze en andere Nederlandsch-indische eilanden buiten Java, Madura en Sumatra een equivalent in te voeren: bij voorbeeld eenen huistax, zooals die te Makasser bestaat, een hoofdgeld of iets dergelijks.

Indien de regeering door verdragen met de rijken van Djambi, Moeara Kompeh en Siak verhinderd mocht zijn dit tarief ook daar in te voeren, of voor het geval zich tegen die invoering andere hinderpalen mochten verzetten, zullen deze staten uitdrukkelijk dienen te worden uit gezonderd.

De commissie achtte de redactie, zooals die in navolging van het in Nederland vigeerend tarief van rechten op den in-, uit- en doorvoer (nederlandsch Staatsblad n°. 170) in art. 1 van het concept werd opgenomen, beter dan de redactie der tegenwoordig in Indië van kracht zijnde wet. Volgens deze was belasting regel en vrijdom uitzondering, terwijl het omgekeerd stelsel in dit ontwerp wordt gehuldigd. Het denkbeeld van den Indischen wetgever van 1865 werd te rekbaar geacht, terwijl daardoor vele moeilijkheden aan de tol-departementen ontstonden, die thans naar het oordeel der commissie zullen worden voorkomen.

De tarifeering geschiedde zooveel mogelijk naar het gewicht of de maat. Slechts waar dit niet wel doenlijk bleek, hield men zich aan het bestaande.

Aardewerk (gebakken), porselein, glas, glaswerk, kristal, niet afzonderlijk genoemd . . . . 100 ned. pd. bruto *f* 1.25

---

[1]) Banka bracht in 1567 aan inkomende en uitgaande rechten ongeveer *f* 27,500 op, en in 1868 *f* 38,000; Billiton in 1867 *f* 7,992 en in 1868 *f* 10,096.

Aardewerk (dakpannen, tegels en metselsteenen)		vrij
Azijn van alle soorten, op fust	het ned. vat	f 2.—
» » » » afgetapt	» » »	» 2.50
Beenzwart		vrij
Bier, op fust	het ned. vat	f 2.—
» afgetapt	» » »	» 2.25
Blik . . . , ... , ...		vrij
Blikwerk	als kramerijen.	als kramern.
Boeken, land- en zeekaarten, platen en prenten en muziek in bladen, ingenaaid of ingebonden (1)		vrij
Buskruit (2)	100 ned. pd. . .	f 10.—

Buskruit is tegenwoordig te laag aangeslagen. Bovendien bestaat er geen enkele reden, waarom de belasting niet naar het gewicht zoude kunnen worden berekend.

VERWIJZINGEN.

Aambeelden. Als ijzer in staven enz.
Amfioen. Als opium.
Ankers. Zie ijzer.
Arak. Zie gedistilleerd.
Assen en wielen. Zie ijzer.
Band. Zie modewaren. Als kleederen.
Bandijzer. Zie ijzer in staven.
Baren. Zie goud.
Batist en kamerdoek. Zie manufacturen.
Bedden en matrassen. Als meubelen.
Bessensap. Zie vruchtennat.
Bijouteriën van geen goud of zilver. Als kramerijen.
Bordpapier. Zie papier.
Borstelmakerswerk. Als kramerijen.
Boter. Zie eetwaren.
Bouten (koperen). Zie koper.
Brandewijn. Zie gedistilleerd.
Brandspuiten. Zie fabriek- en stoomwerktuigen.
Brillenglazen, glaskoralen en andere snuisterijen van glas. Als kramerijen.
Bronwater. Zie geneesmiddelen.
Bronswerk. Als koperwerk. Zie koper.
Chirurgicale instrumenten. Zie instrumenten.
Chitspapier. Zie papier.
Cigaren. Zie tabak.

BIJZONDERE BEPALINGEN.

(1) Platen en prenten in lijsten. Als meubelen.

(2) Behoudens de bestaande of nader door den Koning vast te stellen verbodsbepalingen. Het verbod strekt zich niet uit tot 't zoogenaamde jachtkruit of crepé, ingevoerd in bussen van 1 ned. pd. of minder, en met toestemming van de plaatselijke autoriteit.

Eetwaren, vleesch, visch en groenten in blik
en in potten, hammen en kaas . . . . 100 ned. pd. bruto *f* 10.—
boter, met of zonder zout verpakt. » » » » » 5.—

Het middencijfer van *f* 10.— voor vleesch, visch en groenten in blik en in potten, hammen en kaas is verkregen als volgt: Eene kist van 100 blik groenten weegt bruto ongeveer 153 kilogrammen en wordt doorgaans aangegeven op *f* 110.—. De belasting gerekend tegen 10 pCt., bedraagt dus *f* 11.—, of ruim *f* 7.— per 100 kilogrammen bruto.

Daarentegen weegt een kist met 50/₂ blikken vleesch bruto gemiddeld 87 nederlandsche ponden. De aangegeven waarde daarvan is *f* 150.—, zoodat de belasting bedragen zou *f* 15.—, of per 100 nederlandsche ponden bruto *f* 17.—. Tusschen die beide sommen van *f* 7.— en *f* 17.— heeft de commissie *f* 10.— als middencijfer aangenomen.

Boter betaalt nu per vaatje, inhoudende 6 kilogrammen, aan belasting *f* 1.—. Het vaatje weegt bruto ongeveer 21 Nederlandsche ponden, zoodat 100 kilogrammen dienen te worden aangeslagen voor *f* 5.— belasting.

Fabriek- en stoomwerktuigen, machineriën, werktuigen, toestellen en gereedschappen ten dienste van den landbouw, van 't fabriek- en stoomwezen, zoomede van mijnontginningen, en brandspuiten. Alsmede gedeelten daarvan, mits als zoodanig door de ambtenaren erkend . . . . vrij.

Gambier . . . . 100 ned. pd. *f* 20.—.

Gambier was tot nu toe alleen bij invoer op Java en Madura belast. Er is geen reden de belasting, die niet te hoog geacht wordt, ook niet uit te strekken tot den invoer op Sumatra.

VERWIJZINGEN.

Cognac. Zie gedistilleerd.
Cokes. Zie steenkolen.
Compositiekaarsen. Zie kaarsen.
Cyder of appeldrank. Zie vruchtennat.
Dakglazen. Als glaswerk.
Dakpannen. Zie aardewerk.
Dekens. Zie manufacturen.
Doeken en shawls. Als modewaren. Zie kleederen.
Edelgesteenten. Zie juweelen.
Ezels en muilezels. Zie paarden.
Gaarkoper. Zie koper ruw en gaar.
Galanteriewaren van geen goud of zilver. Zie kramerijen.
Galon (echt). Zie goud en zilver.
Galon (valsch). Als kramerijen.
Gasmeters. Als fabriek- en stoomwerktuigen.

Gedistilleerd.	Genever, op fust	het ned. vat	f 20.—.
	» in kelders	» » »	» 23.—.
	Brandewijn, van alle soorten, cognac, rum en arak, op fust	» » »	» 27.—.
	Idem idem afgetapt	» » »	» 30.—.
	Likeuren, van alle soorten	» » »	» 40.—.
Gember, gekonfijte, in potten		100 kilo bruto	» 5.—.
Geneesmiddelen, mineraal- en bronwater			vrij.
Gereedschappen, van alle soorten, koperen, stalen, ijzeren, enz.			vrij.
Goud en zilver, gemunt en in staven, baren, stukken of stofgoud			vrij.
	Goud- en zilverwerken, galon, passement en draad	waarde.	10 pCt.
Hars			vrij.
Hout, gezaagd of ongezaagd, scheeps-, bouw- en timmerhout, daaronder begrepen masten, spieren, riemen en ander rondhout			vrij.
Houtwerk (3)		waarde.	6 pCt.
IJs			vrij.
IJzer, in staven, stukken, roeden, platen, spoorstaven, lassen en verbindingsstaven voor spoorwegen, buizen voor waterleidingen, ijzeren gaspijpen, assen en wielen, uitgezonderd die welke tot rijtuigen behoo-			

VERWIJZINGEN.

Gaspijpen. Zie ijzer.
Genever. Zie gedistilleerd.
Geraamten van ijzeren gebouwen, loodsen en pakhuizen. Zie ijzer.
Geslagen want. Zie touwwerk.
Geweven of gebreide kleedingstukken. Zie kleederen.
Ghie. Als boter. Zie eetwaren.
Glaskoralen. Als brillenglazen. Zie kramerijen.
Graslinnen. Zie manufacturen.
Guano. Als mest.
Hammen. Zie eetwaren.
Handschoenen. Zie kleederen.
Hennep-manufacturen. Zie manufacturen.
Hoeden en petten. Als kleederen.
Horologiën. Zie kramerijen.

BIJZONDERE BEPALINGEN.

(3) Onder houtwerk is niet begrepen vaat- en kuipwerk, hetwelk is vrijgesteld. Emballage te belasten is hatelijk en onaangenaam.

ren (4), gegoten of getrokken ijzeren laadbooten of prauwen, geraamten van ijzeren gebouwen, loodsen of pakhuizen, bouten en spijkers, ijzerdraad, scheepsankers, scheepskettingen en scheepsspillen, masten, ra's en want voor schepen . . . . : . . . . vrij.

IJzerwerk, gegoten of gesmeed, niet afzonderlijk genoemd . . . . waarde. . 10 pCt

Instrumenten, mathematische, physische, chirurgicale, optische en muziekinstrumenten . . . . vrij.

Juweelen, paarlen, edelgesteenten, al of niet gezet. . . . . . vrij.

Kaarsen, zonder onderscheid van soort. . . . . 100 ned. pd. *f* 20.—.

Klappers en klapperolie . . . . vrij.

Kleederen, gemaakt, geweven of gebreid, kousen, handschoenen, parapluiën, parasols, modewaren, hoeden, petten enz (5) . . . . waarde. . 10 pCt.

Kolen, steen- en cokes . . . . vrij.

Koper, ruw en gaar, rood en geel, geslagen of geplet, daaronder begrepen platen en bladen voor het koperen van schepen, metaal, bouten, spijkers en koperdraad . . . . vrij

---

VERWIJZINGEN.

Ivoor (bewerkt). Als kramerijen.
Jachtgeweren. Zie wapens.
Jenever. Zie gedistilleerd.
Kaarten (land- en zee-). Zie boeken.
Kaartpapier. Zie papier.
Kaas. Zie eetwaren.
Kabels. Zie touwwerk.
Kamerdoek. Zie manufacturen.
Kanten en tullen. Als modewaren. Zie kleederen.
Karotten. Zie tabak.
Kasimieren. Zie manufacturen.
Kettingen (scheeps). Zie ijzer.
Keukenstroop. Zie stroop.
Klapperolie. Zie klappers.
Klokken. Als uurwerken. Zie kramerijen.
Koeien. Als levend vee.
Koffermakerswerk. Als leder en ledermakerswerk.

BIJZONDERE BEPALINGEN.

(4) Deze worden als rijtuigen belast.

(5) Kousen, sokken, handschoenen en mitaines mogen alleen bij paren worden ingevoerd.

Koperwerk, verlakt of geschilderd, dan wel niet opgemaakt, pleet- en bronswerk.	waarde.	. 10 pCt.
Koperwerk, plaatjes tot munt en gemunt koper . .	verboden	verboden.
Kramerijen, galanteriën, objets de luxe, uurwerken, klokken, horologiën, pendulen (6).	waarde.	. 10 pCt.

VERWIJZINGEN.

Kousen. Als gemaakte kleederen.
Kristal. Als glas en glaswerk. Zie aardewerk.
Kuipwerk. Zie vaat- en kuipwerk.
Kunstbloemen. Als modewaren. Zie kleederen.
Kunstwater. Als mineraalwater. Zie geneesmiddelen.

BIJZONDERE BEPALINGEN.

(6) Kramerijen zijn in 't algemeen kleine voorwerpen van weinig waarde, die met andere kramerij gepakt worden ingevoerd, als:

Borstelmakerswerk.
Brei- en naainaalden.
Brillen.
Brillenglazen.
Cachetten.
Etagère-voorwerpen van aarde, porselein of brons.
Flacons.
Fleuretten.
Gespen.
Gesteenten (valsche).
Glaskoralen en glaspaarlen.
Glas- of zandpapier.
Hoorn in bladen.
Inktkokers (aarden en andere, uitgezonderd zilveren).
Ivoor (bewerkt).
Karkassen.
Klatergoud.
Knikkers.
Knoopen en knoopvormen.
Koralen.
Lepels en vorken (niet van zilver).
Leien, metalen en andere schrijfleien.
Lucifers.
Messen en messenmakerswerk.
Naalden (naai- en brei-).
Paarden- en vliegennetten.
Paarlemoer (bewerkt).
Papier maché.
Passementwerk, mits niet van goud of zilver.
Reukfleschjes.
Rood en zwart krijt in stukken om te teekenen.
Rottingen, wandelstokken, al of niet gemonteerd.
Scharen.
Schildpad (bewerkt).
Sigarenhouders (aarden en andere).
Slijp- en wetsteentjes.
Speelgoed.
Speelkaarten.
Spiegeltjes.
Stuiters.
Teekenpennen.
Verf- en teekendoozen, met of zonder verf.
Vuurdoosjes.
Zeefbladen.
Zeven.

En alle dergelijke met of zonder gouden, zilveren of koperen garnituren of deksels.

De omschrijving der kramerijen is overgenomen uit de in Nederland bestaande bepalingen, doch de tarifeering is niet alleen hooger dan daar, maar ook dan tegenwoordig in Nederlandsch-Indië, omdat kramerijen en wat daarbij gevoegd is, zonder eenige uitzondering, geene voorwerpen van eerste behoeften zijnde, thans te laag zijn aangeslagen. Kramerijen dienen met objets de luxe en galanteriën even zwaar te worden belast; anders toch bestaat er altijd eene strekking om voorwerpen van waarde als kramerij in te voeren.

Leder en lederwerk	waarde.	10 pCt.
Lood, ruw, geplet en gestreken		vrij.
Lood, bewerkt, niet afzonderlijk genoemd	waarde	10 pCt.
Manufacturen.		
A. van katoen:		
ruwe of ongebleekte	100 ned. pd.	f 13.—
gebleekte tot en met 68 reeds per vierk. eng. duim	» » »	» 13.—
dito fijner dan 68 reeds per vierk. eng. duim	» » »	» 18.—
met uitzondering der navolgende soorten:		
bishopslawns, jaconets, mousselines en dergelijke fijne weefsels	» » »	» 30.—
geverfde, uitgezonderd Adrianopel rood	» » »	» 16.—
effen Adrianopel rood	» » »	» 30.—
gedrukte, met uitzondering van Adrianopel rood	» » »	» 20.—
» Adrianopel rood	» » »	» 36.—
» imitatie batiks, kains, sarongs, slendangs, doeken	» » »	» 30.—
weefgoederen	» » »	» 30.—
dekens: molton	» » »	» 12.—

VERWIJZINGEN.

Laadbooten. Zie ijzer.
Lakens. Zie manufacturen.
Land- en zeekaarten. Zie boeken.
Landbouwwerktuigen. Zie fabriek- en stoomwerktuigen.
Lederwerk. Zie leder.
Lijnolie. Zie verfwaren.
Lijnwaden. Zie manufacturen.
Likeuren. Zie gedistilleerd.
Linnen. Van vlas en hennep. Zie manufacturen.
Lint. Als zijden manufacturen. Zie manufacturen.
Machineriën. Zie fabriek- en stoomwerktuigen.
Masten (houten). Zie hout.
Masten (ijzeren). Zie ijzer.
Mathematische instrumenten. Zie instrumenten.
Matrassen. Zie meubelen.

Manufacturen.

ruwe garens beneden nr. 20	100 ned. pd.			*f*	9.—
» van nr. 21–30	»	»	»	»	11.—
» » » 31—40	»	»	»	»	13.—
» » » 41—50	»	»	»	»	15.—
» » » 51 en hooger	»	»	»	»	17.—
geverfde garens, met uitzondering van Adrianopel rood.	»	»	»	»	20.—
geverfde: Adrianopel rood	»	»	»	»	30.—
naaigaren, wit en gekleurd in kluwen . . .	»	»	»	»	24.—
» » » » » klossen . . .	»	»	»	»	13.—
B. van wol.					
laken, lasting, flanel en andere wollen en halfwollen stoffen, niet afzonderlijk genoemd. .	»	»	»	»	100.—
orleans.	»	»	»	»	40.—
vlaggendoek	»	»	»	»	50.—
wollen dekens	»	»	»	»	20.—
C. van hennep, vlas en werk	»	»	»	»	13.—
D. van zijde en ruwe zijde.	»	»	»	»	60.—

De commissie was van oordeel dat manufacturen beter naar het gewicht dan, zoo als tegenwoordig, naar de waarde kunnen worden belast, en tevens, dat, voor de goede orde, onder dit hoofd alles wat daarmede in nauw verband staat dient te worden gebracht. De belasting komt overeen met de tegenwoordige taxatie-prijzen en is berekend naar het netto gewicht, zooals over het algemeen in dit concept-tarief, waar het woord bruto niet uitdrukkelijk bij het gewicht staat opgenoemd. Over de tarra zie art. 8.

Van ruwe zijde werd tot nog toe altijd 9 pCt. der waarde aan belasting betaald, en evenzoo van zijden manufacturen. Als artikel van luxe kan de belasting echter zeer goed wat hooger gesteld worden en van daar de opgegeven prijs van *f* 60.— voor zijden manufacturen en ruwe zijde per 100 kilogrammen.

Passementwerk dat niet van goud of zilver is gemaakt, behoort onder de kramerijen te huis. Is het van goud of zilver, dan zal het ook als zoodanig moeten worden belast.

Meel en granen. . . . . vrij.

VERWIJZINGEN.

Messen en messenmakerswerk. Zie kramerijen.

Metaal. Als koper.

Metselsteenen. Zie aardewerk.

Als artikel van eerste behoefte, waarvan de invoer moet worden bevorderd, althans niet tegengegaan, meent men dat tegen de vrijstelling van meel en granen geene bezwaren zullen bestaan.

Mest . . . . vrij.

Meubelen, met uitzondering van schilderijen in olieverf, doch met inbegrip van platen en prenten in lijsten. . . . . waarde . . 10 pCt.

De omschrijving is overgenomen uit de voor Nederland vigeerende, reeds dikwijls aangehaalde wet. Schilderijen in oliverf zijn vrijgesteld.

Olie, van alle soorten, met uitzondering van klapper- en lijnolie. zoomede van welriekende oliën . . . . 100 ned. kan f 1.50

Olie, waarvoor tegenwoordig 6 pCt. der waarde aan belasting betaald wordt, met uitzondering van de klapperolie, die is vrijgesteld, en de lijnolie, die onder verfwaren ressorteert, werd naar het oordeel der commissie beter belast, zoo als dit in het concept is voorgesteld. Lijnolie blijft onder verfwaren ressorteeren en wordt als zoodanig belast, terwijl klapperolie met klappers vrijgesteld is.

Opium (7) Patna en Benares . . . . 100 ned. pd. f 560.—

» Malva . . . . » » » » 400.—

» Levantsche en Perzische . . . . . . » » » » 320.—

Paarden, ezels, muilezels en andere trekbeesten . . . . vrij.

Papier, meubel-, chits-, kaart- en bordpapier, alsmede registers, wit of gelijnd, kardoes-, grijs-, pak-, stroo- en chineesch offerpapier . . . waarde . . 10 pCt.

VERWIJZINGEN.

Meubelpapier. Zie papier.
Modewaren. Als kleederen.
Muilezels. Zie paarden.
Muziek. Zie boeken.
Muziekinstrumenten. Zie instrumenten.
Muziekpapier. Zie papier.
Nieuw zilver. Als koperwerk.
Olie (klapper-). Zie klappers.
Olie (lijn-). Zie verfwaren.
» welriekende. Als parfumeriën. Zie reukwerken.
Optische instrumenten. Zie instrumenten.
Ossen. Als levend vee.
Paarlen. Zie juweelen.
Pannen, dakpannen. Als aardenw.
» (glazen). Als glaswerk.

BIJZONDERE BEPALINGEN.

(7) Behoudens de reeds vastgestelde of door den Koning nader vast te stellen verbodsbepalingen.

Papier, schrijf-, muziek- en drukpapier . . .	vrij	vrij.
Deze laatste soorten papier strekken tot ontwikkeling en dienen dus met schrijf- en teekenbehoeften hetzelfde lot te deelen.		
Pek	vrij	vrij.
Reukwerken en parfumeriën	waarde	10 pCt.
Rijst, gepeld of ongepeld		vrij.
Rijtuigen en gedeelten daarvan (8)	waarde	10 pCt.
Schilderijen	vrij.	vrij.
De oorzaak waarom men van oordeel was, dat platen en prenten in lijsten als meubelen belast moeten worden, terwijl schilderijen kunnen blijven vrijgesteld, ligt hierin, dat de eerste handelsartikelen, en daarentegen de tweede voorwerpen van kunst zijn.		
Schrijf- en teekenbehoeften.		vrij.
Staal, in staven, bladen, platen, spoorstaven, lasch- en verbindingsplaten voor spoorwegen en staaldraad		vrij.
Staal staalwerk (gereedschappen)		vrij.
» staalwerk, niet afzonderlijk genoemd . . .	waarde	10 pCt.

VERWIJZINGEN.

Parapluiën en parasols. Als kleederen.
Parfumeriën. Zie reukwerken.
Passementwerk van echt goud en zilver. Zie goud, anders zie kramerijen.
Perry of perensap. Zie vruchtennat.
Petten. Als kleederen.
Physische instrumenten. Zie instrumenten.
Pistolen. Zie wapens.
Plaatjes tot koperen munt. Zie koper.
Platen en prenten. Zie boeken en meubelen.
Pleetwerk. Zie koperwerk onder koper.
Polemieten. Als manufacturen van wol.
Porcelein. Zie aardewerk.
Prauwen (ijzeren). Zie ijzer.
Prenten. Zie boeken.
Provisiën. Als eetwaren.
Registers (wit of gelijnd). Zie papier.
Riemen (houten). Zie hout.
Roeden (ijzeren). Zie ijzer.
Rondhout. Zie hout.
Rum. Zie gedistilleerd.
Schapen en lammeren. Als levend vee.
Scheepskettingen. Zie ijzer.
Scheepsspillen. Zie ijzer.
Schoenmakerswerk. Als leder en lederwerk.
Sigaren. Zie tabak.
Siropen. Zie stroop.
Slachtvee. Als levend vee.

BIJZONDERE BEPALINGEN.

(8) Spoorweg- en tramway-rijtuigen en gedeelten daarvan zijn vrijgesteld.

Stroop, siroop uit vruchten	100 kilo bruto	f 9.—
» » met gedistilleerd samengesteld.	als likeuren (zie gedistilleerd)	als likeuren. (zie gedistd.)
keukenstroop	100 kilo bruto	f 2.50
Tabak. In rollen of bladen, gekorven, karotten en andere gefabriceerde, niet afzonderlijk genoemd . .	100 ned. pd.	f 8.—
» Manilla en Havanna	» » »	» 30.—
» Snuif.	» » »	» 40.—
» Sigaren, Manilla en Hvaanna .	» » »	» 200.—
» » alle andere. . . .	» » »	» 50.—
Teer van alle soorten		vrij.
Thee	100 ned. pd. bruto	f 13.—

Thee betaalt volgens de tegenwoordig bestaande bepalingen 6 pCt. der waarde aan inkomend recht. De commissie was echter van oordeel dat dit artikel zeer goed naar 't gewicht kan worden belast, en achtte het invoerrecht van f 13.— per 100 nederlandsche ponden niet te zwaar.

Touwwerk.	vrij.
Vaat- en kuipwerk, nieuw en ledig	vrij.

De hatelijkheid en het lastige eener belasting op emballage in aanmerking genomen, vermeende men de vrijstelling van kuipwerk in overweging te moeten geven.

VERWIJZINGEN.

Snaren. Als instrumenten.
Snuif. Zie tabak.
Speelkaarten. Zie kramerijen.
Spek. Zie vleesch.
Spermacetiekaarsen. Zie kaarsen.
Spiauter. Als zink.
Spieren. Zie hout.
Spijkers. Zie ijzer, koper of zink.
Spillen (scheeps-). Zie ijzer.
Spoorstaven. Zie ijzer.
Staven (ijzeren). Zie ijzer.
Staven (gouden). Zie goud,
Stearine-kaarsen. Zie kaarsen.
Steenkolen. Zie kolen.
Stoffen van katoen, wol, vlas of hennep en zijde. Zie manufacturen.
Stofgoud. Zie goud.
Stoomwerktuigen. Zie fabriek- en stoomwerktuigen.
Tafelkleeden. Zie tapijten.
Tapijten en tapijtwerken. Als modewaren. Zie kleederen.
Teekenbehoeften. Zie schrijf- en teekenbehoeften.
Teekeningen. Als schilderijen.
Tegels. Zie aardewerk.
Theelood. Als lood, ruw en geplet.
Timmerhout. Zie hout.
Toestellen (fabriek-). Zie fabriek- en stoomwerktuigen.

Vee, levend . . . . vrij.
Verfwaren, zoo drooge als natte, en lijnolie. . . waarde . . 6 pCt.
Visch, gedroogde . . . . » . . . 10 »
Vleesch en spek in vaten. . . . . . . 100 ned. pd. bruto *f* 2.50
Vruchten, gedroogde . . . . waarde . . 6 pCt.
Vruchtennat. Bessensap, frambozennat, cyder,
perry . . . . 100 kilo bruto *f* 1.50

Ook voor de belasting van vruchtennat, waarvan de opneming ten gevolge der nieuwe wijze van tarifeering van eetwaren noodzakelijk werd, heeft men zooveel mogelijk den bestaanden toestand gevolgd. De flesch vruchtennat, waarvan nu 10 pCt. der waarde aan belasting betaald wordt, heeft een getaxeerde waarde van *f* 0.40. Twaalf flesschen, wegende bruto 31 kilo's, zijn dus waard *f* 4.80 en worden in de belasting aangeslagen voor *f* 0.48. Voor 100 kilogrammen bruto verkrijgt men dan in ronde cijfers een resultaat van *f* 1.50 aan rechten.

Wapens, alsmede gedeelten van wapens (9) . . . . waarde . 10 pCt.

De commissie oordeelde het, in tegenstelling met het tegenwoordig

---

VERWIJZINGEN.

Vensterglas. Als glas en glaswerk.
Visch, in blik en in potten. Zie eetwaren.
Vleesch, in blik en in potten. Zie eetwaren.
Vloertapijten. Zie tapijten.
Vruchten op brandewijn of gedistilleerd. Als likeuren.
Uurwerken. Zie kramerijen.
Vuurwapens. Zie wapens.
Want (geslagen). Zie touwwerk.
Waren en linten van zijde. Als zijden manufacturen. Zie manufacturen.
Waskaarsen. Zie kaarsen.
Werktuigen. Zie fabriek- en stoomwerktuigen.
Wielen, assen. Zie ijzer.
Wollen manufacturen. Zie manufacturen.
Worst. Zie eetwaren.

BIJZONDERE BEPALINGEN.

(9) Behoudens de bestaande of nader door den Koning vast te stellen verbodsbepalingen.

Het verbod van invoer van vuurwapens is niet van toepassing op wapens van weelde. Als zoodanig worden alleen beschouwd dezulke, die, afzonderlijk geëmballeerd ingevoerd, als wapens van weelde door de ambtenaren erkend worden.

vigeerend tarief, waar alleen sprake is van vuurwapens, meer eigenaardig alle soorten van wapens op te nemen en gelijkelijk te belasten, terwijl een invoerrecht van 10 pCt. niet te hoog werd geacht.

Wijn, op fust. . . . . het ned. vat *f* 9.—.
» afgetapt . . . . » » » » 10.50.
» Champagne en andere mousseerende wijnen de 100 flesschen » 21.—.

Zaden. Bloem- en tuin-, plant- en bolzaden . . . . vrij.

Zakken, linnen en andere. . . . . vrij.

Zakken worden doorgaans ingevoerd voor emballage en dienen dus, evenals vaatwerk, te worden vrijgesteld.

Zeildoek. . . . . vrij.

Zink, ruw en geplet, daaronder begrepen platen en bladen voor het bekleeden der schepen, bouten en spijkers . . . . vrij.
» werk van zink, al dan niet verlakt of geschilderd . . . . waarde 10 pCt.

Zout (10). . . . . verboden. verboden.

In de opsomming der aan belasting onderworpen goederen en de opgave der hoegrootheid van de belasting, werd zooveel mogelijk de tegenwoordige wet gevolgd. Men veranderde in hoofdzaak slechts de tarifeering naar de waarde, in die naar het gewicht en de maat, en nam dientengevolge eenige daarmede in verband staande wijzigingen op. Zoo werd in 't concept eene verdeeling tusschen eetwaren en vruchtennat noodzakelijk, terwijl het artikel keukenstroop, dat vroeger bij de provisiën behoorde, thans onder het afzonderlijk hoofd siropen werd gebracht.

Voor enkele artikelen, als buskruit en zijde, zoowel ruw als bewerkt, die, naar 't oordeel der commissie, thans te laag belast zijn,

---

VERWIJZINGEN.

Zadelmakerswerk. Als leder en lederwerk.
Zeekaarten. Zie boeken.
Zijden manufacturen. Zie manufacturen.
Zilver. Zie goud en zilver.

BIJZONDERE BEPALINGEN.

(10) Het verbod is niet toepasselijk, wanneer de invoer geschiedt door of voor rekening van het Gouvernement, en bestaat niet in dat gedeelte der bezittingen, 't welk door den Gouverneur-Generaal reeds is of zal worden vrijgesteld.

werd een hoogere aanslag voorgesteld. Daarentegen meende men op de geheele vrijstelling van andere goederen, o. a. schrijf- en teekenbehoeften, te moeten aandringen.

Blik, blikwerk, geneesmiddelen, gereedschappen, olie, thee, vruchten en zakken ('t eerste, derde, vierde en achtste vrijgesteld) werden nieuw opgenomen.

Van de verwijzingen werden sommige als geheel overbodig achterwege gelaten.

Overigens werden bij dit ontwerp-tarief de beginselen gevolgd, die in de gecombineerde vergadering van de Kamer van Koophandel en Nijverheid en de Bataviasche Handelsvereeniging de dato 3 November 1869 zijn vastgesteld.

Art. 2.

Behalve de goederen bij het tarief zelf van invoerrecht vrijgesteld, worden daarvan ontheven:

1°. alle goederen aangevoerd ten behoeve of voor rekening van 't Gouvernement.

2°. *a.* alle voortbrengselen van de Nederlandsch-Indische bezittingen, waar rechten worden geheven van wege het Nederlandsch-Indische bestuur, mits voor zooveel betreft gambier, katoenen goederen, tabak en sigaren voorzien van een bewijs van uitvoer.

b. alle voortbrengselen van andere Nederlandsch-Indische bezittingen en van de inlandsche staten van den oosterschen-archipel, in vriendschap met de Nederlandsche regeering, met uitzondering van gambier, katoenen goederen, tabak en sigaren.

Desniettemin zijn de verbodsbepalingen tegen den invoer van sommige artikelen ook op deze van toepassing.

De weglating van Java en Madura in alinea 2° *b.* staat in verband met het aangenomen beginsel, dat deze beide eilanden niet uitsluitend met gambier-belasting behoeven te worden vereerd.

3°. alle goederen waarvan bij een Nederlandsch-Indisch tolkantoor invoerrecht is geheven.

Is echter ter plaatse van tweeden aanvoer een hooger recht verschuldigd, dan worden de goederen niet toegelaten dan na bijbetaling van het verschil.

De 2e al. van nommer 3 schijnt te staan en te vallen met het bepaalde omtrent Djambi en Moeara-Kompeh, waarover zie art. 3.

4e. lijfsbenoodigdheden van reizigers, alsmede gebruikte meubelen en regalen door hen aangebracht.

De artikelen 3, 4 en 5 der wet van 1865, Stbl. No. 99, vervallen,

omdat ie beginsel is aangenomen, dat geene uitvoerrechten moeten worden geheven.

Art. 3.

Te Moeara-Kompeh, in het rijk van Djambi, blijft, ten aanzien der in- en uitvoerrechten en der vrijstellingen daarvan, gelden het reglement vastgesteld bij besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, van 23 April 1847 (Stbl. n°. 19).

Onder onze goedkeuring is de Gouverneur-Generaal bevoegd in gedeelten van Nederlandsch-Indië niet bedoeld bij art. 1 dit tarief in te voeren.

Art. 3, al. 1, is overgenomen uit art. 6, al. 1, der tegenwoordig bestaande wet.

De commissie vermoedt dat er redenen bestaan, welke haar echter onbekend zijn, om dezen exeptieven toestand van Moeara-Kompeh te doen voortduren. Bijaldien echter deze redenen niet overwegend mochten zijn, wenscht zij der regeering in overweging te geven, Moeara-Kompeh op te nemen in 't tolgebied.

De wijziging in al. 2 hangt samen met het aangenomen beginsel om de differentiëele rechten af te schaffen.

Art. 4.

Op de invoerrechten worden geene opcenten geheven.

Art. 5.

De entrepôt- en overscheepsrechten en de waaggelden blijven afgeschaft.

De Gouverneur-Generaal regelt de tarieven van belasting wegens pakhuishuur, kosten van toezicht en andere werkelijk bewezen diensten, voor zoover de regeling van een en ander niet reeds is geschied.

Art. 6.

Op den doorvoer en den uitvoer worden geene rechten geheven.

Dit en de volgende artikelen zijn overgenomen uit de in Nederland vigeerende wet houdende vaststelling van het tarief van rechten op den in-, uit- en doorvoer (Nederl. Stbl. 1862, n°. 170), art. 9 en 11 tot 14. Hunne bijvoeging scheen noodzakelijk deels voor de goede orde, deels ook als een gevolg van 't beginsel, dat het invoerrecht zooveel mogelijk naar de maat en 't gewicht moet worden geheven.

Art. 7.

Ter berekening van het invoerrecht van goederen, bij het netto-gewicht belast, wordt van 't bruto-gewicht afgetrokken.

a. voor goederen gepakt in fusten of kisten van blik of zink, met of zonder houten buitenbekleeding, vijf en twintig ten honderd.

b. voor goederen gepakt in fusten of kisten van hout, vijftien ten honderd.

c. voor goederen gepakt in leder, matten, manden, kanassers en linnen acht ten honderd.

Waar in art. 1 sprake is van 't gewicht en niet uitdrukkelijk het bruto-gewicht is genoemd, wordt de belasting steeds van 't netto-gewicht geheven.

Al. *a.* van dit artikel is nieuw en een gevolg der omstandigheid dat in Indië veel goederen in blik of zink verpakt worden ingevoerd.

De slot-alinea meende de commissie ter voorkoming van verwarring te moeten inlasschen.

Art. 8.

De aangever niet te vreden met het tarra bij het tarief of bij 't vorige artikel bepaald, kan het invoerrecht betalen naar het netto-gewicht, te zijnen koste door den ambtenaar te constateeren.

Art. 9.

Bij het voorhanden zijn van een groot getal fusten, kisten, manden, kanassers, balen, zakken of pakken van dezelfde grootte en soort, kan de tarra worden opgenomen door weging, na lediging, van enkele der voorwerpen, door de ambtenaren aan te wijzen. Naar de uitkomst van die weging wordt de tarra voor al die voorwerpen berekend.

Art. 11.

Bij gemengde pakking van goederen naar het gewicht met goederen naar de waarde belast, kan het netto-gewicht der eerstgenoemde ten koste van den aangever door de ambtenaren worden opgenomen.

Art. 11.

Ter berekening van het invoerrecht van natte waren wordt voor lekkage de volgende vermindering van rechten toegestaan:

voor wijn, azijn van alle soorten, bier op fust, gedistilleerd, likeuren en siropen met gedistilleerd samengesteld, 3 percent.

b. voor Champagne en andere mouseerende wijnen zoomede afgetapt bier, 8 percent.

Alles voor zoo ver de vaten, flesschen, kruiken, kelders, kisten of manden niet zijn aangevuld, alvorens ten invoer te worden aangeboden. Mocht zulk eene aanvulling heben plaats gehad, zoo wordt geene vermindering van rechten toegestaan.

Art. 11 is met geringe wijziging ontleend aan de voor Nederlandsch-Indië thans nog van kracht zijnde voorschriften op dat stuk van de publicatie van 8 Februari 1822 (Stbl. 1822, n°. 7)

Voor vruchtennat, dat volgens dit ontwerp-tarief bij het bruto-gewicht belast wordt, was het onnoodig eene vermindering van rechten voor lekkage toe te staan.

Art 12.

De aangever, niet tevreden met de korting in het vorige artikel bepaald, kan het invoerrecht betalen naar de werkelijk aanwezige hoeveelheid, te zijnen koste door de ambtenaren opgenomen.

Dit artikel, dat geene nadere toelichting behoeft, hangt ten nauwste met het vorige te zamen, en komt overeen met artikel 16 der voor Nederland vigeerende wet, houdende vaststelling van het tarief van rechten op den in-, uit- en doorvoer (Nederl. Stbl. 1862, n°. 170).

Art. 13.

Bij aanhaling en verbeurdverklaring van goederen, welke bevonden worden wel onder hunne eigen benaming aangegeven, doch gedeeltelijk verzwegen te zijn, zal, indien de verzwegene hoeveelheid op de partij van dezelfde soort slechts een twaalfde gedeelte of minder dan de aangegevene hoeveelheid bedraagt, de verbeurdverklaring zich tot dit gedeelte bepalen, doch worden vervangen door eene boete ten beloope van het dubbele recht der verzwegene hoeveelheid, indien de aangever dit binnen 14 dagen na de verbeurdverklaring schriftelijk bij den Directeur van Financiën aanvraagt, en behoudens de verplichting van den aangever tot voldoening van het te min betaalde recht en de gevallen kosten.

Meer dan één twaalfde gedeelte verzwegen zijnde, zal de verbeurdverklaring der geheele partij niet kunnen worden vervangen dan door eene boete, ten beloope van het tienvoudige bedrag der rechten van al het verzwegene, en voorts in alles op gelijken voet als bij al. 1 is omschreven.

De commissie ontveinst zich niet, dat bepalingen als die vervat in art. 13, meer in eene wet op de heffing der inkomende rechten dan

in een tarief te huis behooren. Daar echter het beginsel is aangenomen om de ingevoerde goederen zooveel mogelijk naar het gewicht te belasten, wordt de opneming van dit artikel ter voorkoming van vexatiën in geval van kleine gewichtsverschillen bij de aangifte aanbevolen. In eene nieuwe wet op de heffing der inkomende rechten kan het dan naar het oordeel der commissie worden overgenomen. Overigens is het ontleend aan de art. 214 en 215 der Nederlandsche wet van 26 Augustus 1822 (Nederl. Stbl. 1822, n°. 38.)

BATAVIA, 27 Mei 1870.

De Commissie ad hoc,
M. P. PELS,
W. E. VAN CHARANTE,
G. A. DE LANGE.

In kennis van mij,
De Secretaris der Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia,
J. E. HENNY.

Vastgesteld in de gecombineerde vergadering van de Kamer van Koophandel en Nijverheid en van de Handelsvereeniging te Batavia van 11 Juni 1870.

Mij bekend.
De Secretaris voornoemd,
J. E. HENNY.

Dit ontwerp werd den Gouverneur-Generaal aangeboden den 13den Juli 1870. De Kamer van Koophandel en Nijverheid verklaarde daarbij, dat »het ontwerp de uitdrukking bevatte van het overgroot gedeelte van het handelend publiek der hoofdplaats van Nederlandsch Indië". — »Wordt het," dus gaat zij voort, »tot wet verheven, dan gelooven wij te mogen aannemen, dat de kiemen gelegd zijn voor eene duurzame ontwikkeling van handel en landbouw, scheepvaart en nijverheid. Aan elk menschelijk werk kleven echter in den regel min of meer groote gebreken. Ook ons ontwerp zal daar niet vrij van zijn. Daarom verdient het wellicht overweging om het een proeftijd te gunnen van een drie- of viertal jaren, om het dan, — gezuiverd van zijne gebreken en gewijzigd naar omstandigheden, — voor goed in te voeren.

Na deze mededeeling bepalen wij ons tot eene bloote reproductie van het adres, dat de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia den 13den Mei j.l. bij den Gouverneur-Generaal indiende. Het luidt als volgt:

BATAVIA, 13 Mei 1871.

Kamer
van
Koophandel en
Nijverheid.

No. 35.

Aan
Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederl.-Indie.

Uit de mail-editie van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 10 Februari ll., No. 3, vernamen wij, dat Zijne Excellentie de Minister van Koloniën aan de Kamers van Koophandel in Nederland eene missieve heeft gericht, inhoudende de hoofdbeginselen, waarnaar de Minister hoopt de herziening der Nederlandsch-Indische tariefwet tot stand te brengen.

Natuurlijk dachten wij, dat onze Kamer, benevens de Kamers te Samarang, Soerabaja en Padang, wel in de eerste plaats in aanmerking zouden gekomen zijn om te dienen van advies over eene aangelegenheid, voor den handel en de nijverheid in Indie zeker niet van minder gewicht dan voor den handel en de nijverheid in Nederland.

Tot onze groote bevreemding echter schijnt Zijne Excellentie de Indische Kamers van Koophandel en Nijverheid geheel buiten de zaak te hebben gelaten; althans tot heden zijn wij er niet van regeeringswege bij bepaald geworden. Wij putten al onze wetenschap van 's Ministers plannen en voornemens uit de dagbladen, en weten er dus niets meer van, dan het dagbladlezend publiek. Misschien stellen wij ons uit dien hoofde de gevolgen van 's Ministers plan donkerder voor dan het geval zou zijn, indien wij beter op de hoogte der zaak waren gebracht geworden; maar met dat al zouden wij meenen aan onze roeping te kort te doen, als wij ons door eene dergelijke beschouwing lieten weêrhouden om den indruk weêr te geven, die het door de couranten opgenomen bericht omtrent de voorgenomen herziening van het Indisch tarief op ons gemaakt heeft; want dat bericht vervult ons met een pijnlijk gevoel van teleurstelling en met groote zorg voor de toekomst.

Dat wij hierbij niet doelen op het eerste gedeelte van 's Ministers plan, namelijk om niet langer eene differentiëele rechten-heffing ten koste der Nederlandsch-Indische verbruikers in stand te houden, zal onze Kamer ter

nauwernood behoeven aan te stippen. Het ontwerp-tarief, dat onze Kamer de eer had Uwer Excellentie aan te bieden bij haar schrijven van 13 Juli 1870, No. 54 (zie bladzijde 367 van ons verslag over 1869), is, wat dit punt betreft, geheel in overeenstemming met de door den Minister van Koloniën gehuldigde beginselen samengesteld; doch, terwijl als uitvloeisel van het gemeen overleg tusschen onze Kamer en de handelaren dezer plaats, in art. 6 van bedoeld ontwerp het beginsel was neêrgelegd, dat in den vervolge op den uitvoer van goederen geene rechten zouden worden geheven, stelt, altijd volgens de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, de Minister van Koloniën voor, een niet differentiëel recht naar een grondslag van 3 pCt., ten bedrage b. v. van *f* 0.50 per pikol suiker en *f* 1 per pikol koffie, op den geheelen uitvoer (behoudens enkele vrijstellingen, b. v. voor rijst) in het tarief op te nemen.

Het is het bekend worden van dit voornemen dat in hooge mate onze bezorgdheid gaande maakt. Immers, zoolang het niet kan ontkend worden, dat het uitvoerrecht op goederen ten slotte geheel en alleen ten laste komt van den producent dier goederen, en zijn inkomen verminderd wordt met even zoo veel als het cijfer van het te betalen recht bedraagt, wordt hij, en hij alleen dus bedreigd met eene belasting op zijn inkomen, die in het gunstigste geval misschien 20 à 25 pCt. van dat inkomen zal verslinden en in ongunstige omstandigheden zijn geheele inkomen tot niets kan reduceeren. De door den Minister voorgestelde rechtenheffing op den uitvoer zal in effecte geheel gelijk staan met de invoering van eene inkomsten-belasting op een speciaal bedrijf, den tropischen landbouw, en zoo zal, zij het dan ook onder een anderen en oneindig drukkender vorm, aan sommige industriëelen in Nederlandsch Indië eene inkomsten-belasting worden opgelegd op hetzelfde oogenblik, dat men in Nederland voor eene billijke algemeene belasting op de inkomsten van slechts 1 pCt. 's jaars terugdeinst, en het hiertoe strekkend wets-ontwerp ten gevolge van den algemeenen tegenstand wordt ingetrokken.

Maar ook andere beschouwingen leiden tot de slotsom, dat door eene verwezenlijking van 's Ministers plannen een groot onrecht zal gepleegd worden aan eene bepaalde klasse van Nederlandsch Indië's ingezetenen. Zoolang het Indische budget nog toelaat het overbrengen van een zeker bedrag van de Indische baten in de Nederlandsche schatkist, kan niet gezegd worden, dat het dringend noodig is om nieuwe middelen op te sporen, ten einde in de behoefte der Indische huishouding te voorzien.

Het opvoeren van 's lands inkomsten in Indië geschiedt dus, voor's hands althans, in het belang van de Nederlandsche schatkist, en wanneer het nu met de zaken zoo gesteld is, dat ten behoeve van de Nederlandsche financiën eene bijdrage moet geëischt worden van de eigenaars van landbouwondernemingen in Indië, dan zou het zeker niet meer dan billijk en recht-

vaardig zijn, om aan de landbouw-ondernemers in Nederland het opbrengen van eene gelijksoortige belasting op te leggen.

Hieraan wordt echter in de verte zelfs niet gedacht. Alle producten van den grond, alle voortbrengselen van landbouw, nijverheid en veeteelt, alle goederen in één woord (het artikel *lompen* alleen uitgezonderd), kunnen zonder eenige betaling van rechten uit Nederland naar alle landen in den vreemde worden uitgevoerd, eveneens als zulks in Engeland en, op een paar uitzonderingen van geringe beteekenis na, ook in Frankrijk het geval is. — Kan men nu aannemen, dat hier alleen toeval in het spel is en de regeeringen in die landen eenvoudig over het hoofd hebben gezien, dat het heffen van een uitgaand recht een middel worden kan om 's lands inkomsten te vermeerderen? De geschiedenis leert beter. Èn in Nederland, èn elders waren in vroegeren tijd een groot aantal zaken bij uitvoer naar den vreemde belast; langzamerhand werden èn het bedrag der rechten, èn het aantal belaste artikelen verminderd, totdat eindelijk de wetgever begreep, dat de uitvoerrechten geheel uit de rij der staats-inkomsten behoorden te verdwijnen. En dit geschiedde niet uit weelde, niet omdat de betrokken gouvernementen de opbrengst van die belasting wel konden missen, maar op grond van de steeds dieper en dieper doorgedrongen overtuiging, dat de baat die der schatkist door het heffen van uitvoerrechten toevloeit, in geen verhouding hoegenaamd stond tot den druk, die daardoor aan eene zekere klasse van industriëelen werd opgelegd. Zoo voert thans de landbouwer in Nederland zijne *boter* en zijne *kaas*, zijn *vee* en zijn *graan* vrij en onbelast naar den vreemde uit, en de eenige reden nu waarom men zijn Indischen broeder wel een last meent te kunnen laten dragen waarvan hij zelf bevrijd is, dunkt ons geene andere te kunnen zijn dan de overweging, dat de laatste wel wat meer kan missen dan de eerste. Al ware dit zoo, dan toch zou de voorgenomen belasting van het landbouwbedrijf in Indië eene in beginsel onrechtmatige belasting blijven; maar het is er zeer verre van af, dat Indië het land zou zijn waar het landbouwbedrijf slechts ter hand behoeft genomen te worden om schatten te verzamelen. Als Uwe Excellentie zich de geschiedenis kan laten verhalen van p. m. 175 particuliere landbouw-ondernemingen op Java, vermeld op de bladzijden 247 tot en met 257 van den Regeerings-almanak van 1871 (landbouw-ondernemingen in de Vorstenlanden en de zoogenaamde particuliere landerijen in Batavia, Buitenzorg en elders zijn hierbij buiten aanmerking gelaten), dan zullen er al zeer weinigen bij zijn, wier eigenaars er eenig naamwaardig fortuin meê gemaakt hebben. Verreweg de meeste dier ondernemers, even als de meeste stervelingen, zoeken hun fortuin, doch vinden in den regel niet veel meer dan een matig, soms sober bestaan, dat alleen door hard werken en door tal van ontberingen, den landbouwondernemer in Nederland vreemd en onbekend, verkregen wordt. Landbouw-

ondernemers-kapitalisten behooren in Indië tot de zeer zeldzame verschijningen, en tegen één gelukkige, die door het winnen van een hoog lot naar Nederland kan terugkeeren, en daar maar al te dikwerf verkeerde denkbeelden omtrent Indische toestanden ingang doet vinden, staan honderd minder bevoorrechten over, die hun geheele leven door moeten blijven zwoegen om in hun onderhoud te voorzien.

Zonder eenige overdrijving durven wij beweren, dat in Nederland meer welvaart heerscht onder de klasse der landbouw-ondernemers, dan in Indië, en is het dus niet onbillijk om, bij zulk een staat van zaken, den Indischen industriëel te onderwerpen aan eene belasting, die men in Nederland terecht onhoudbaar heeft geacht?

Wij zouden het misschien bij deze algemeene beschouwingen kunnen laten, maar toch kan het zijn nut hebben, om in eenige meerdere bijzonderheden de werking na te gaan van het plan des Ministers. Het weinig aanbevelenswaardige er van zal zoodoende, gelooven wij, nog beter in het oog springen.

Volgens het thans in werking zijnde tarief worden in Nederlandsch-Indië de volgende uitvoerrechten geheven:

	Naar Nederland.	Naar Elders.
Huiden a. v.	2 pCt.	2 pCt.
Indigo per kilo.	10 centen	15 centen.
Koffie a. v.	6 pCt.	9 pCt.
Tabak per 100 kilo	100 centen	100 centen.
Vogelnesten a. v.	6 pCt.	6 pCt.
Tin, per 100 kilo	350 centen	500 centen.
Suiker	nihil	3 pCt.

Stellen wij de gemiddelde waarde van indigo op *f* 3 per A. ℔ of *f* 6 per kilo, van tabak op 35 centen per A. ℔ of 70 centen per kilo, en van tin op *f* 62.50 per pikol of *f* 100 per 100 kilo, dan betalen deze artikelen thans een ad valorem recht:

Indigo	1²/₃ pCt.	2¹/₂ pCt.
Tabak	1¹/₂ »	1¹/₂ »
Tin	3¹/₂ »	5 »

en zoo zal dus het door den Minister voorgestelde uniform-recht van 3 pCt. ad valorem een voordeel geven aan de producenten van koffie en tin (de vogelnesten kunnen hier buiten bespreking blijven), maar daarentegen de lasten vermeerderen van de producenten van indigo, tabak en wel voornamelijk van suiker.

Voor de suiker-industrie vooral dreigt eene verwezenlijking van 's Ministers denkbeelden hoogst noodlottig te worden. Door de heffing van een

uitgaand recht van b. v. 50 centen per pikol suiker, ontvangt de fabriekant noodwendig een halven gulden per pikol minder voor zijn product, en dit verschil moge in willige tijden, zooals tegenwoordig, misschien zonder bezwaar kunnen gedragen worden, op andere oogenblikken kan dit verschil voldoende zijn om de winst van den ondernemer geheel te absorbeeren. Ook thans overdrijven wij zeker niet, wanneer wij beweren, dat het aantal niet groot is van de particuliere suiker-fabrikanten, die gemiddeld op eene jaarlijksche winst van *f* 1 per pikol over het door hen vervaardigde product kunnen rekenen; maar al stellen wij hunne winst op *f* 2, of zelfs *f* 3 per pikol, dan blijft de heffing van een uitgaand recht van 50 centen per pikol voor hen toch altijd gelijk staan met eene belasting van 25 à 16 pCt. van hun inkomen, om in ongunstige jaren tot 50 pCt. en zeer waarschijnlijk nog ver boven dit peil te stijgen.

En dat tegenover de op contract met het Gouvernement werkende fabrikanten eene zeer groote onbillijkheid zal gepleegd worden, door de suiker thans ook bij uitvoer naar Nederland met een recht van 3 pCt. te gaan belasten, springt te duidelijk in het oog, dan dat het noodig zou kunnen zijn om er lang bij stil te staan. Wij wijzen er slechts op, dat, ten gevolge hiervan, de nieuwe suikerregeling, die ter goeder trouw eene opbeuring beoogde van de sedert jaren kwijnende Gouvernements suikerindustrie, totaal verlamd en illusoir gemaakt wordt. Immers, terwijl na langdurige overleggingen en na grondige onderzoekingen eindelijk een vaste basis is aangenomen voor hetgeen de fabrikanten, in betaling van de door het Gouvernement te leveren grondstof, aan den lande zullen hebben te voldoen, zal, zonder dat hierop bij de gevoerde onderhandelingen ook maar in de verte is kunnen gerekend worden, eene nieuwe belasting op de schouders van fabrikanten worden gelegd, die voor hen volkomen op hetzelfde neêrkomt of de aan den lande op te brengen cijns met 50 centen per pikol ware vermeerderd geworden. Stellen wij, dat van de hier ter markt komende 2 millioen pikols 75 pCt. of 1½ millioen pikols hun weg naar Nederland vinden, dan zal, bij eene verwezenlijking van 's Ministers plannen, het Gouvernement over dit quantum dus 50 centen per pikol, of *f* 750,000 in het geheel, tot zich nemen, hetgeen dus voor belanghebbenden volkomen op hetzelfde neêrkomt, alsof de som van *f* 3½ millioen gulden, waarop de Staat aanspraak meende te mogen maken als baat voor zijne bemoeiingen met den aanplant van het riet, eenvoudig weg op *f* 4¼ millioen ware gesteld geworden. Hoe men de zaak ook neme, de meerdere *f* 750,000 komen altijd ten laste van de fabrikanten, en nu verklaart onze Kamer openhartig niet te begrijpen, hoe men hun dit nieuwe offer kan opleggen, op hetzelfde oogenblik, dat het Gouvernement tot het inzicht is gekomen, dat, om de industrie in stand te doen blijven en een overgang mogelijk te maken tot een toestand waarin 's Gouvernements tus-

schenkomst geheel zal kunnen worden ontbeerd, eene belasting van *f* 3½ millioen het uiterste is wat van de ondernemers kan geeischt worden.

Zoo zal zich in dit opzicht al dadelijk de vrees verwezenlijken, op grond waarvan o. a. in de ter bespreking van het boven bedoelde ontwerp-tarief gehouden vergaderingen van de voornaamste handelaren dezer plaats met algemeene stemmen de wenschelijkheid van eene geheele afschaffing der uitvoerrechten werd aangenomen, — de vrees namelijk, dat de Regeering door het heffen van uitgaande rechten de macht heeft om alle door haar met particulieren gesloten contracten omtrent landelijke ondernemingen illusoir te maken. Een ondernemer, b. v., die van het Gouvernement in huur heeft genomen 400 bouws woeste gronden, tegen een jaarlijkschen huurschat van *f* 6, en die gronden bezigt voor de teelt van suiker, zal bij eene productie van 10,000 pikols, door het heffen van het voorgestelde uitgaand-recht, met *f* 5000 meer per jaar bezwaard worden, hetgeen voor hem volkomen op hetzelfde neêrkomt, of de Staat eigenmachtig den overeengekomen huurschat van *f* 6 op *f* 17¼ per bouw verhoogd had. Een theeplanter, die thans b. v. *f* 24 per bouw aan het land betaalt, of over een perceel van 400 bouws *f* 9600, zal, bij eene productie van 300,000 A. ℔, aan uitgaand recht hierover met ruim *f* 6000 benadeeld worden, en zal dus aan den lande, in plaats van de overeengekomen *f* 24, ongeveer *f* 40 per bouw van het land moeten opbrengen.

Het onbillijke en onrechtvaardige en vooral het ongelijkmatig drukkende van de voorgestelde uniform rechten-heffing bij den uitvoer, zal, gelooven wij, door het voorafgaande duidelijk genoeg gemaakt zijn. Er is echter nog een punt, waarbij wij een oogenblik moeten stilstaan, omdat, als het noodlot willen mocht dat aan Indië het looden net van een uitvoerrecht, dat overal in Europa is of wordt afgeschaft, over het hoofd wordt geworpen, wij er althans prijs op zullen stellen, dat de druk zoo algemeen mogelijk zal verdeeld worden, en niet enkele bevoorrechten er zich in zullen kunnen verheugen van eene uitzondering op den algemeenen regel te blijven maken. Wij hebben namelijk hier het oog op het door den Minister te kennen gegeven voornemen, om b. v. het artikel rijst vrij te stellen van uitgaand recht. Te vergeefs toch vragen wij ons af, op grond waarvan dit product boven alle anderen moet bevoorrecht worden. Dat de rijst het voornaamste voedingsmiddel der inlandsche bevolking uitmaakt, doet hier weinig ter zake, en dat door een uitvoerrecht de inlandsche landhouwer met 3 pCt. zou gedrukt worden, kan dezerzijds volstrekt niet worden toegegeven. De eenige rijstsoorten toch, die in den regel voor uitvoer buiten het tolgebied van Nederlandsch-Indië in aanmerking komen, zijn de hoeveelheden die door de opgezetenen bij wijze van belasting in natura worden opgebracht aan de eigenaren van de particuliere landerijen.

Voor rekening van die eigenaren wordt het product aan de markt gebracht en een te heffen uitgaand recht drukt dus op hen en geenszins op de inlandsche bevolking. Nu kan, hoezeer natuurlijk niet zonder uitzonderingen, vrij wel als regel gesteld worden, dat de beste zaken op landbouwgebied in Indië worden gevonden onder de in vollen eigendom aan de ondernemers toebehoorende particuliere landerijen, en wel in de eerste plaats onder de rijstlanden (men denke slechts aan Kandanghauer, Indramajoe enz.), en waarom dan de bezitters van dergelijke ondernemingen vrijgesteld van eene belasting, waarmede een tal van minder gelukkige lotgenooten bedreigd worden?

Ten slotte zij het ons nog geoorloofd er met een enkel woord op te wijzen, dat elke maatregel die ten gevolge hebben zal, dat den agenten der voortbrenging tegelijk met de voortbrenging zelve een nieuwe druk wordt opgelegd, een middel te meer zal worden om de bedoelingen te verijdelen, waarmede de wetgever in Nederland zijne sanctie gehecht heeft aan de agrarische wet van den ambtsvoorganger van den tegenwoordigen Minister van Koloniën. Een voornaam deel dier wet handelt over het uitgeven van gronden in erfpacht, als middel, zooals Zijne Excellentie zich o. a. in zijne depêche van 25 Juli 1870 uitdrukt, tot aanmoediging der vrije nijverheid en tot verspreiding der hier en daar opeengehoopte inlandsche bevolking. Het welslagen van dit middel behoorde, altijd volgens de eigene verklaringen van Zijne Excellentie, niet door noodelooze belemmeringen in gevaar te worden gebracht; en nu gelooven wij, dat onze vrees maar al te gegrond zal blijken, dat, zoo er nog ondernemers mochten te vinden zijn om op de hoogst bezwarende voorwaarden, in de ministeriëele depêche van 25 Juli 1870 omschreven, gronden in erfpacht te nemen, zelfs deze weinigen nog zullen worden afgeschrikt door het vooruitzicht, dat, voor zoo ver zij zich op de teelt van andere artikelen dan *koffie* willen toeleggen, van hunne eventuëele verdiensten nog een goed deel zal afgaan, om in den vorm van uitgaande rechten 's lands schatkist te stijven. Zoo zal, helaas! alles samenwerken om eene wet, waarvan Indië zich in der tijd zooveel heilzaams voorstelde, een volkomen doode letter te doen blijven, en zal, ter wille van eenige duizenden guldens meer, die in 's lands kas vloeien, een nieuwe, misschien onherstelbare slag aan vele takken van het Indisch landbouwbedrijf worden toegebracht.

Wij hopen echter, dat de wijsheid van het Opperbestuur in Nederland deze gewesten voor zulk een nieuwe ramp zal weten te vrijwaren en dat ten slotte de zienswijze, reeds vroeger door ons voorgestaan, zal zegevieren: dat de uitvoerrechten in *Nederlandsch-Indië* geheel behooren te worden afgeschaft, om *dezelfde redenen,* waarom men er reeds vóórlang in *Nederland* een eind aan heeft gemaakt.

Men vergete ook vooral niet, dat het invoeren van een uniform uitvoer-

recht, en dus het belasten van artikelen die tot dusver vrij van rechten konden worden uitgevoerd, tot onvermijdelijk gevolg zal hebben, dat vele van de kleinere artikelen van uitvoer nog meer dan vroeger naar de Singapoersche markt zullen gedreven worden. Men lette bijvoorbeeld op het artikel *noten*, dat thans vrij van rechten is. Een goed deel dier noten wordt van Banda naar Java overgebracht, om daar deels ontbolsterd, deels uitgezocht te worden. Deze bewerking kan moeilijk in de entrepôts verricht worden, en brengt de koopman zijne noten in eigen pakhuis, dan zal hij, volgens 's Ministers plan, bij den wederuitvoer te betalen hebben 3 pCt., hetgeen, bij een middenprijs van *f* 120 per pikol, neêrkomt op eene belasting van *f* 3.60 per pikol, eene belasting waarvan de handelaar te Singapore is vrijgesteld. Maar nog eene andere onbillijkheid zal van zelf uit de voorgenomen regeling voortvloeien. Banda namelijk is een vrijhaven, en de daar gevestigde notenplanters kunnen dus ook in den vervolge hun product vrij van rechten blijven uitvoeren. Niet alzoo echter de planter op Java. Deze zal in elk geval p. m. *f* 3 per pikol, en van zijne foelie (bij een middenprijs van *f* 200) *f* 6 per pikol aan het Gouvernement moeten afstaan, en hem zal dus, zonder eenig redelijk motief, eene belasting worden opgelegd, waarvan zijn beroepsgenoot in de Molukken vrij blijft.

Zeer waarschijnlijk is het ook, dat de inlandsche handel tusschen Sumatra en Java, die, ten gevolge van de hier geëischt wordende formaliteiten, toch reeds kwijnend is, in vergelijking van het verkeer tusschen Sumatra en Singapore, nog verder zal afnemen, wanneer 's Ministers plan tot wet mocht worden verheven. Wel is waar zullen ook de artikelen die van Sumatra naar Singapore worden uitgevoerd, aan de voorgestelde uniforme rechtenheffing onderworpen zijn, even goed als of zij van Sumatra via Batavia naar Nederland of elders werden uitgevoerd, maar toch zal die voorgenomen rechtenheffing nadeelig terugwerken op het verkeer met Batavia, omdat de artikelen waarover dat verkeer loopt, voor het meerendeel in min of meer ruwen staat van Sumatra worden uitgevoerd en zij eerst na hier te zijn uitgezocht en gesorteerd, voor verzending naar Europa geschikt worden. Door deze bewerking krijgen zij eene verhoogde waarde, en nu ligt het voor de hand, dat de koopman te Singapore voor het ruwe product meer kan betalen, dan de koopman te Batavia, die ten slotte het uitgaand recht zal hebben te voldoen over de verhoogde waarde die hij door eene behoorlijke bewerking aan het product heeft weten te geven.

De belangen van den inlandschen handel, van den handel van haven op haven in Indië, worden dus ook ten ernstigste bedreigd door de plannen van den Minister, en het is op grond van een en ander, dat onze Kamer gemeend heeft den loop der zaak niet lijdelijk te mogen blijven

aanzien, al is het ook, dat Zijne Excellentie de Minister van Koloniën van oordeel schijnt geweest te zijn, dat haar advies wel kon gemist worden.

Hare vergadering van 28 Maart jl. werd opzettelijk belegd om de houding te bespreken, die zij in dezen zou hebben aan te nemen, en het bovenstaande is een getrouw résumé van de verschillende beschouwingen, die toen over de onderwerpelijke quaestie in het midden zijn gebracht. Die beschouwingen onderwerpt zij eerbiedig aan het oordeel van Uwe Excellentie, met het bescheiden, doch dringend verzoek, dat het Uwe Excellentie behagen moge om hare beschouwingen ook ter kennis te willen brengen van Zijne Excellentie den Minister van Koloniën, opdat in eene zaak, voor Indië van zulk een ingrijpend belang, geene beslissing in het Moederland worde genomen, zonder dat zich daartegen uit Indië althans één stem heeft doen hooren.

Het is haar zeer leed, dat zij niet eer aan de inzending van haar betoog, waarvan het concept reeds den 10den April in rondlezing werd gezonden, heeft kunnen gevolg geven; maar de afwezigheid van haren voorzitter, haren onder-voorzitter en een harer leden heeft tot haar groote spijt de resumtie van het stuk zeer aanmerkelijk vertraagd.

De Kamer van Koophandel en Nijverheid,
VAN DELDEN, *Voorzitter.*
J. E. HENNY, *Secretaris.*

Het is bekend, dat de Regeering onlangs een wetsontwerp heeft ingediend, dat ook door de wetgevende macht is aangenomen, om den termijn van werking der wet van 3 Juli 1865 (Stbl. nº. 76) met een jaar te verlenhen, en alzoo eerst tegen Januari 1873 het nieuwe tarief in te voeren. Bij de discussiën over dat wetsvoorstel is door den Minister toegezegd, »om de adressen en adviezen die omtrent dit onderwerp reeds bij de Regeering zijn ingekomen of nog verwacht worden, bij gelegenheid van de behandeling der tariefwet aan de Kamer over te leggen." Eindelijk verklaarde de Minister, »dat het voorbereidend werk reeds zoo ver gevorderd is, dat er geen bezwaar bestaat het wetsontwerp in September aanstaande bij de Kamer in te dienen".

Wij hopen later er op terug te komen.

L.

IETS OVER HET PANDELINGSCHAP

IN DE WESTERAFDEELING VAN BORNEO

EN

DE BOEGINEESCHE VESTIGING AAN HET ZUIDER-ZEESTRAND TE PONTIANAK (*).

Reeds sedert meer dan eene eeuw deden zich hier en daar stemmen hooren tegen de slavernij, en zoo men al niet aandrong op geheele afschaffing, werden toch de slaven meer en meer tegen hunne meesters in bescherming genomen door wettige regeling van hunne verhouding.

In 1776 verbood het congres in Amerika den invoer van slaven, — in 1842 sloegen de machtige zeemogendheden Amerika en Engeland de handen ineen tot wering van den slavenhandel, — in 1858 begon in Amerika tusschen Noord en Zuid eene ernstige spanning te ontstaan over het al of niet afschaffen der slavernij, en toen Lincoln, de bekende ijveraar tegen de slavernij, in 1860 tot President van de Unie verkozen werd, scheidden de zuidelijke staten, die zich nimmer aan het verbod van 1776 hadden gehouden, zich van de noordelijke af en verklaarden zich 18 Februari 1861 tot een onafhankelijke confederatie, met Jefferson Davis als President, waarna Noord en Zuid een verwoeden burgeroorlog voerden, die in het begin van 1865 door de inneming van Richmond ten voordeele der noordelijken werd beslist. — De gevoerde oorlog, hoe bloedig dan ook, had althans het nut, der slavernij een stoot te hebben toegebracht, die gunstig over de geheele wereld moest terugwerken.

(*) Naar aanleiding van de artikelen daarover in de eerste en vierde aflevering van den loopenden jaargang van dit Tijdschrift.

Ook in Ned. Indië had men zich reeds lang het lot der slaven aangetrokken. Reeds bij een besluit van 8 November 1715 werd verboden om vrije lieden tot een tijdelijke slavernij te brengen; den 20sten Augustus 1808 oordeelde men noodig, dat verbod met bedreiging van straf in herinnering te brengen.

Bij geen der regeerings-reglementen zijn de slaven en pandelingen vergeten. Dat van 1818 zegt in art. 112: »Het geven of nemen van verpandelingen ter verzekering van eenige geldelijke schuld of aangegane verbintenis, wordt in geheel Ned. Indië afgeschaft." Men voegde er echter bij, dat de deswege bestaande verordeningen in kracht bleven totdat bij een algemeene wet, of bijzondere verordeningen naar de plaatselijke gesteldheid, daarin zou zijn voorzien. Art. 113 zegt: »Slavenhandel en invoer van slaven zijn verboden."

In Art. 118 en 119 van het reglement van 1827 vinden wij ongeveer dezelfde bepalingen terug, terwijl in dat van 1830, bij art. 117, het pandelingschap op Java en Madura wordt verboden en omtrent de Buitenbezittingen, waar men het nog niet kan verbieden, wordt bepaald, dat de wijze waarop vrije lieden zich voor schuld kunnen verpanden, onder vaste regelen zal worden gebracht, ten doel hebbende de trapsgewijze afschaffing. In het regeerings-reglement van 1836 worden, bij art. 103 en 104, de bepalingen ter zake van 1830 zoo wat overgenomen, maar dat van 1855 is meer doortastend. Daar toch staan in art. 115 de weinige maar veel beteekenende woorden: »Uiterlijk op 1 Januari 1860 is de slavernij in geheel Nederlandsch Indië afgeschaft;" terwijl bij art. 118 ook het lot der pandelingen weêr wordt verbeterd. Wij lezen daar dat op Java en Madura het nemen van pandelingen tot zekerheid van schuld verboden blijft, dat die bepaling zal worden toegepast op de Buitenbezittingen waar de maatschappelijke toestand zulks gedoogt, dat de algemeene verordeningen de strekking zullen hebben om de afschaffing van het pandelingschap te bevorderen, dat het pandelingschap niet overgaat op de kinderen, en dat het vervoer van pandelingen over zee verboden is.

Tot dusver de verschillende regeerings-reglementen, maar ook afgescheiden daarvan vinden wij in het Staatsblad van Ned. Indië verschillende blijken van belangstelling der bestuurders in het lot van de onvrije menschen.

Van den Baron van der Capellen, die van medio 1816 tot en met 1825 het bewind voerde, vinden wij in het Staatsblad van 1825, N°. 44, een algemeene voorziening in het lot der slaven, terwijl hij reeds vroeger, en wel in N°. 10 van het Staatsblad van 1822, eenige bepalingen gepubliceerd had omtrent het geven of nemen van verpandelingen ter verzekering van eenige geldelijke schuld of aangegane verbintenis. Bij die publicatie werd het pandelingschap op Java en Madura afgeschaft en straf bepaald tegen de overtreding; —

op de Buitenbezittingen moest het onder behoorlijke contrôle gebracht worden: er moesten registers worden aangelegd, de duur der diensttijd werd bepaald en waarborgen voorgeschreven dat de pandelingen goed gevoed en gekleed werden en ook eenig zakgeld kregen. — Deze, een halve eeuw oude publicatie leverde, mits overal toegepast, reeds toen de noodige waarborgen, dat het pandelingschap niet in slavernij ontaardde, en door de wettige bemoeienis die de hoofden van gewestelijk en plaatselijk bestuur met de pandelingen kregen, was hun ook een goede behandeling verzekerd.

Hoe komt het nu dat het pandelingschap, in de Wester-afdeeling van Borneo bijv., nog altijd met al zijn slechte vormen tot op het reglement van 1859, waarop ik nog wel zal moeten terugkomen, is blijven bestaan? Allicht zou men denken, dat de elkander opgevolgd hebbende gewestelijke bestuurders niet genoeg doordrongen waren van de gewenschtheid om die bepalingen in te voeren, en daarom de goede bedoelingen van het Opperbestuur niet genoeg in de hand werkten. Verre van daar! Hetgeen professor Veth ter zake op bladz. 204 en 205, 2de deel, van »de Wester-afdeeling van Borneo" zegt, is volkomen waar: de bepalingen grepen allen zoo diep in de Borneosche huishouding, dat een invoeren er van zeer zeker verzet of volksverloop zou ten gevolge gehad hebben. Derhalve rijst de vraag: hadden wij de middelen om het verzet tegen te gaan, en was de doordrijving in het belang der pandelingen? Op beide vragen zou ik een ontkennend antwoord geven. Zoo wij al op Java de middelen hadden om een verzet op Borneo met geweld tegen te gaan, zou het een hoogst ondankbare taak geweest zijn; want het zouden juist de pandelingen zijn geweest die door de meesters tegen ons zouden zijn aangevoerd. Een dergelijk treurig verschijnsel zagen wij telkens op de Kapoeas. Onze vestiging langs die rivier heeft voornamelijk ten doel om den Dajakh tegen zijn Maleischen overheerscher te beschermen, en zoodra wij met dien overheerscher iets te doen kregen, voerde hij de Dajakh's tegen ons aan. — Maar moeten wij dan de handen in den schoot leggen en niets doen? — Dat nog minder; maar bedaard, niet te veel op eens, om de gemoederen niet te schokken, moeten wij dergelijke gewenschte verbeteringen invoeren, en in dien geest was men reeds sedert jaren met goed succes werkzaam.

Alvorens nu tot de bespreking van het reglement van 1859 over te gaan, dien ik eene korte beschrijving te geven van het pandelingschap in de Wester-afdeeling van Borneo, zoo als het bestond vóór onze meer directe bemoeienis met die menschen.

Op de verschillende plaatsen der residentie had men ook verschillende nuances van pandelingen. Te Pontianak, bijv., een nieuw rijk, dat nog geen eeuw oud is, heeft men in de eerste plaats de werkelijke pandelingen, orang beroetang badan, dat zijn menschen die zich zelven vrijwillig voor een bepaalde som hebben verbonden, dan wel door iemand die daartoe bevoegd

was, in pand zijn gegeven, als waarborg voor een bepaalde schuld of aangegane verbintenis. Zoodanige schuld verminderde echter niet door het presteeren van huiswerk en ging over op de kinderen, die dan anakh maas werden en in de eerste plaats verantwoordelijk waren voor de schuld hunner ouders, terwijl zij nimmer voor minder dan zestig reaal en zes soekoes [1]) hunne vrijheid konden krijgen.

In de Kapoeas-rijkjes had men mede een gering getal van de hiervoren omschreven pandelingen; maar om de vorsten aan bedienend personeel te helpen, moesten de Dajakhs op verschillende wijze hunne vrijheid verliezen. Krijgsgevangenen werden Islam gemaakt en kregen dan hoofdelijk eene schuld van dertig tot honderd reaal; als deze of gene Dajakhsche stam achterstallig was in de betaling van belasting of opgelegde boete, werden daarvoor een of meer meisjes aan den vorst gegeven; misdadigers kwamen ook al in een tusschen slavernij en pandelingschap zwevenden toestand. De behandeling en toestand der pandelingen waren, even als hunne namen, zeer verschillend. Men noemde ze boedak's, orang dalem, orang negrie of orang boemie, waarvan de beide laatsten verreweg de meerderheid uitmaken. In den regel wonen de orang boemie en orang negrie op zich zelven en hebben verschillende verplichtingen aan den vorst, waarbij hun echter tijd genoeg werd gelaten om voor zich en hun gezin niet alleen den kost te winnen, maar ook een zekere mate van welvaart deelachtig te worden, die het hun niet moeilijk zou gemaakt hebben zich vrij te koopen. Zij gevoelden daaraan echter geen behoefte: hunne voor den vorst te verrichten diensten waren niet bezwarend, hunne verdiensten bleven hun eigendom zoo lang zij binnen het rijk bleven, en de lust tot verhuizen kwam niet bij hen op. De boedak en orang dalem waren meer in directen dienst als huisbedienden en dergelijken bij den vorst; hun toestand was dus minder gelukkig. Daarenboven stonden de vorsten vaak zoodanige menschen aan de leden hunner familie af, en werd niet zelden hunne geheel denkbeeldige schuld door Pontianaksche handelaren betaald, die hen dan natuurlijk als gewone pandelingen gebruikten. Geen der vorsten zal daar echter rond voor uitkomen, omdat dergelijke handeling, al geschiedde die ook met goedvinden van de pandelingen, met het contract in de hand niet te verdedigen was; maar daar die pandelingen, meestal vrouwen, in den regel hunne positie verbeterden, kwamen er geen klachten over bij het bestuur. Weder eene andere kategorie van pandelingen is de Boeginees die te Pontianak kwam, zoo als de heer Wijnen zulks in het April-nommer van het tijdschrift omschrijft. Zoodanig was ongeveer de toestand, toen in Augustus 1859 het

---

[1]) Een reaal is twee gulden en een soekoe een halve gulden oude munt, dus is 60 reaal en 6 soekoes 123 × 120 duiten, die nu betaald kunnen worden met ƒ 98.47.

reglement op het pandelingschap (Staatsblad 1859 n°. 43) werd uitgevaardigd.

Over het algemeen was het niet moeilijk de vorsten en hoofden van de billijkheid eener regeling in den geest van dat reglement te overtuigen. De zaak was niet nieuw, in de contracten was de clausule opgenomen, dat de vorsten meê zullen werken tot afschaffing van het pandelingschap. Maar er kwamen een paar bepalingen in het reglement voor die al dadelijk tot moeilijkheden aanleiding gaven. De 2de alinea van art. 2 bijv. zegt, dat de inschrijving alleen kan plaats hebben met de vrije toestemming van den schuldenaar en ter zake van erkende, persoonlijk en werkelijk genotene geldelijke of reëele waarde. — Hoe moest het nu gaan met al de verschillende kategoriën van pandelingen die niet persoonlijk geldelijke of reëele waarde hadden genoten? — De uitvoerders van het reglement meenden daar een middenweg op gevonden te hebben, door bij de inschrijving ook acht te geven op de vóór de afkondiging van het reglement bestaan hebbende inlandsche wetten, voor zoo ver die door de Europeesche besturen waren erkend, terwijl voor alle reeds bestaande pandelingen, voor zoo ver van geen bepaaldelijk omschreven verbintenis sprake was, de duur van diensttijd lang, en wel op 20 jaren, werd gesteld. Ook de 2de alinea van art. 7, die den pandeling de keus geeft of hij zijn voedsel in natura dan wel in geld wil ontvangen, gaf aanleiding tot bedenkingen. Van deze bezwaren werd der Regeering kennis gegeven en inmiddels werd met de registratie begonnen. — Het Gouvernement kon echter de geopperde bezwaren niet beamen, en hield zich aan het reglement. Alleen werd aangeteekend, dat het reglement niet van toepassing was op anakh maas, orang boemie en dergelijken. Nu zou men denken dat de invoering dood eenvoudig was geweest. Ja wel, op het papier! maar niet in de werkelijkheid. Men mocht bijv. de anakh maas en orang boemie niet inschrijven, maar waren zij dan geheel vrij? Hadden zij hoegenaamd geen verplichting meer aan hun meester of vorst, of bleven zij in den toestand waarin wij ze gevonden hadden? Te recht noemt de heer Wijnen dien toestand »halfheid"; want wij hadden een reglement dat op geen 10 percent der onvrije menschen van toepassing was.

Er werd in 1860 voorgesteld, om het reglement van 1859 geheel van toepassing te verklaren op de pandelingen die volkomen vrijwillig hunne vrijheid hadden verbeurd, maar voor hen die vóór de invoering van het reglement, overeenkomstig de bestaande landsgebruiken, door geboorte, misdaad of anderszins hunne vrijheid verloren hadden, de op hen rustende verplichtingen te laten blijven met dien verstande, dat zij zich ieder oogenblik konden vrijkoopen, dat de langste diensttijd was 20 jaar, dat geen onvrije kinderen meer werden geboren, dat de schuld waarvoor zij volgens landsgebruik verbonden waren, nimmer meer dan honderd gulden zou bedragen. — De bemoeienis der met de registratie belaste ambtenaren zou

zich derhalve hebben moeten bepalen tot het onderzoek, of de ter registratie aangeboden personen volgens de vigeerende hadat al dan niet pandelingen waren, tot welke diensten zij verplicht waren, wat zij recht hadden voor die diensten van hunne meesters te vorderen, en hoe zij hunne vrijheid konden terug krijgen. Verder was er niets tegen om de wijze van behandeling dier pandelingen in den geest van het Staatsblad van 1859, nº. 43, te regelen. Men scheen er echter niet aan te durven om menschen die, volgens onze wijze van zien, geheel vrij waren, met eene schuld van *f* 100.— of verplichte dienstbaarheid te belasten, terwijl men van den anderen kant ook niet tot de vorsten durfde zeggen: gij hebt van heden af hoegenaamd geen recht meer op uwen orang boemie. Ik voor mij heb het altijd betreurd dat men niet in die voorstellen is getreden. Het is waar dat voor sommige personen, die geheel buiten hunne schuld in een toestand van pandelingschap waren gekomen, die toestand ware gewettigd; maar daar stond tegen over, dat zoodanig reglement in de geheele Residentie zonder schokken zou zijn aangenomen; dat al dadelijk geen andere nieuwe pandelingen konden voorkomen dan meerderjarigen die persoonlijk hunne vrijheid verpand hadden; dat aan de pandelingen dadelijk goede behandeling en goed voedsel zou zijn verzekerd; dat de schuld minstens $^1/_{10}$ per jaar zou verminderd zijn en dat al de te recht gewraakte misbruiken dadelijk zouden zijn afgeschaft en de gevolgen er van in 20 jaar tot de geschiedenis zouden behoord hebben. Er zou dan geheel voldaan zijn aan art. 118 van het regeerings-reglement; maar, zoo als ik reeds aanteekende, men was te conscientieus om over de bezwaren heen te stappen, en het gevolg daarvan was, dat in 1863 werd bepaald, dat, krachtens § *b* van artikel IV, het reglement niet verder van toepassing was op de rijkjes in de Wester-afdeeling van Borneo, dan met het aan de vorsten gelaten zelfbestuur was overeen te brengen.

En hoe is nu de toestand? Dáár waar de vorsten medewerken gaat het goed. Te Sambas is het pandelingschap geheel afgeschaft, te Mampawa en Pontianak sterven de pandelingen uit, zoowel door vrijkoopen en vrijgeven als overlijden, en komen er geen nieuwe bij. Er is daar na de sluiting der registers van 1860 geen enkele pandeling ter registratie aangegeven en niemand zou dus, bij voorkomend verschil, als zoodanig erkend worden.

In de Kapoeas-rijken is echter de toestand moeilijker. Daar heeft men te doen met onvrije menschen die nimmer door de Ned. Indische regeering als pandelingen zijn erkend. Hoe daarin een wettige regeling te brengen en hoe bij voorkomend verschil daarin, in afwachting dier regeling, te handelen? Ik voor mij had als beginsel aangenomen, om in elk voorkomend geval bij gemotiveerd besluit te beslissen, en dat ter kennisneming aan de Regeering te zenden. Zoo kwamen de orang boemie van Tajan gedeeltelijk,

en die van Salimbouw allen in verzet tegen hunnen vorst, en eischten de laatsten op vrij hoogen toon regeling hunner positie. Het gelukte mij beide zaken ten genoege der wederzijdsche partijen te beslissen, in welke beslissing de erkenning van zeker recht van den vorst op die menschen lag opgesloten. Te Sintang broeide ook iets bij de boemies, maar was die zaak nog niet rijp voor afdoening. — De tegenwoordige Adsistent-resident van Sintang Laging Tobias, ook vroeger die betrekking bekleedende, had den inval al de vorstjes dier Adsistent-residentie eenige dagen ten zijnent te noodigen. Toen is o. a. ook het pandelingschap, zoo als het op de Kapoeas bestond, ter sprake gebracht; maar toen Tobias wegens ziekte naar Holland moest, was de zaak nog voor geen eindvoorstel vatbaar. Ongetwijfeld zal Tobias den toen nog niet voltooiden verdienstelijken arbeid hervatten en ter zake voorstellen doen. Misschien dat het verschil van gevoelen tusschen de boemies van Sintang en hunnen vorst wel een afdoening en beslissing onder nadere goedkeuring noodig maakt.

Sedert 1863 is veel over het pandelingschap geschreven. Men wilde het reglement toepassen op Europeanen en vreemde oosterlingen. Daar was niets tegen; maar, Europeanen hebben geen en vreemde oosterlingen weinig pandelingen en die weinigen hebben in den regel een zeer goed leven. Men zal er vroeg of laat toe moeten overgaan om, al is het dan ook plaatselijk, voor ieder rijk afzonderlijk, de verhouding van alle niet vrije menschen tot hunne meesters te regelen, en daar bijna zonder uitzondering de dienstbaren zelven erkennen zekere verplichting aan den vorst te hebben, zal men, althans gedeeltelijk, de aanspraken der vorsten moeten erkennen en zoo doende naderen tot de in 1860 verworpen voorstellen.

Nu nog een paar woorden over de Boegineesche nederzetting aan het Zuider-zeestrand van Pontianak en het daarover in den jongsten tijd geschrevene. Wie de eerste ontginners aan het Zuider-zeestrand te Pontianak waren, durf ik niet met zekerheid zeggen; men noemde mij in der tijd den grootvader van Anachoda Alie, Anachoda Machmoet en Hhadjie Adam (de laatste is de eigenaar van den schoener waarover ik straks nog een paar woorden zal spreken). Mijne bekendheid met die streek dateert van 1851. Ik was toen klerk, tevens havenmeester, te Pontianak, en kreeg van den Resident Willer twee dagen verlof om daar te gaan jagen, mits hem rapport doende van den toestand dier streek. Er was toen nog geen enkel permanent huis; alles was tijdelijk, wild hout en nibong, en de woningen waren schaarsch. Vrouwen of kinderen zag men er bijna niet, omdat men bang was voor de zeeroovers. Vooral destijds was er gebrek aan werkende handen, bij overvloed van vruchtbaren grond, bijzonder geschikt voor de in opkomst zijnde klapper-cultuur. Een gevolg was groote navraag naar pandelingen, die, op de wijze zoo als de

heer Niclou zulks beschrijft, in 4 of 5 jaar hunne schuld en die hunner familie konden aflossen. Dat slechts weinigen van die gelegenheid om hun lot te verbeteren gebruik maakten, lag daaraan dat zij veel liever te Pontianak een uur of zes met een tambangan rond roeiden, als wanneer zij genoeg verdienden om 25 cents daags uit te keeren aan hun meester, die hun daarvoor vaartuig en riemen gaf, en van de rest, soms meer soms minder dan een halven gulden, te leven. Ik ken op dit oogenblik voormalige pandelingen die een flinken tuin hebben, en hun aantal zou veel grooter zijn, ware het niet dat, bij overlijden als anderszins, de meeste op die wijze verkregen tuinen weder door koop in handen van de meer bemiddelde inlanders zijn gekomen. Reeds tijdens mijn eerste bezoek, in 1851, toonde een Inlander mij achter de tuinen een hoogen boom dien hij zeide langs de Soengie Oedang te kunnen bereiken, en reeds toen betoogde hij de wenschelijkheid om, door het graven van een kanaal, de Soengie Oedang (zijtak van de Kapoeas) met de Soengie Kakap, die een paar mijl bezuiden Pontianak in zee uitkomt, te verbinden. Niet lang daarna, minstens 15 jaar geleden, is ook die verbinding tot stand gekomen; maar het kanaal is in den tijd waarvan de heer Wijnen spreekt verbreed en uitgediept, welk laatste nu reeds weêr noodig is, omdat het kanaal spoedig aanslibt en met klapperbast gevuld wordt. Daar het schijnt dat verder dan p. m. 5000 ellen van het strand de grond minder geschikt wordt voor de klappercultuur, krijgt de grond aan het strand meer en meer waarde; maar er is toch altijd nog veel meer vraag dan aanbod van personen die zich op de door den heer Niclou vermelde wijze kunnen vrijmaken. De heer Wijnen vindt over het algemeen de redeneering van den heer Niclou te optimistisch. Men zou zich echter al een zeer ongunstig denkbeeld moeten vormen van het Europeesch bestuur te Pontianak, dat in 1865 toestond, dat vrije Javaansche vrouwen gedwongen bij Chineezen te Pontianak in dienst werden gehouden. — Ik herinner mij wel dat er eens zoo iets gebeurd is met een Javaansche vrouw bij den kapitein der Chineezen Kwee Kom Bing; maar dat had niets met het pandelingschap te maken. Want wat was reeds tijdens het bestuur van den heer Wijnen voor ZEd. zelven en ook na dien tijd de vraagbaak van het bestuur in pandelingzaken? Bij klachten van een der beide partijen werd het afgekeurd register opgeslagen; kwam de persoon in quaestie daarin niet voor, dan was hij ook geen pandeling en werd de zaak als een gewone schuldvordering behandeld en, zoo noodig, naar den burgerlijken rechter gerenvoyeerd. — Dat er enkele personen met beloften als anderszins in een soort van pandelingschap worden gehouden, zal ik echter niet tegenspreken. Ik lees in de Couranten dat mijn opvolger zich die zaak ernstig heeft aangetrokken, en spoedig zal het dus blijken wat er van aan is. Maar zeker is het dat sedert jaren geen dwang is gebezigd en dat de toestand van het pandelingschap te Pontianak geen bezwaar

meer oplevert. Te Sambas zijn reeds geen pandelingen meer en te Mampawa is het getal onbeduidend. Het was te wenschen dat wij ook langs de Kapoeas reeds zoo ver waren.

Ook wat den weg aangaat kon de heer Niclou moeilijk anders schrijven dan hetgeen hij zag en hoorde. Wel is tijdens den heer Wijnen het plan gevormd en een poging gedaan om op het geluid af (kanonschoten uit het fort te Pontianak) van uit Soengie Kakap naar Pontianak te komen, maar die proef, onder de leiding van den adjudant-onderofficier Drion, is mislukt; hij kon er niet door komen. Eerst later is zulks aan een paar Inlanders gelukt. De opvolger van den heer Wijnen vroeg speciaal voor dien weg 100 kettinggangers van Batavia, maar Sintang had veel kettinggangers noodig, zoowel voor de tijdelijke versterkingen als voor den Melawie-tocht, zoodat ult. 1867 nog niet veel aan den weg was gedaan. Geheel waar is te dien opzichte de particuliere correspondentie die de heer Wijnen aan het slot van zijn artikel aanvoert. De weg van Pontianak naar Soengie Kakap is nog verre van voltooid; het werk valt énorm tegen: men moet een paar ellen diep het veen (sepoh) weggraven en wegspoelen, om bij geschikte aarde tot ophooging van den weg te komen; daarmeê is men nu 4 of 5 palen gevorderd. Maar reeds lang is de geheele weg getraceerd, het bosch op een breedte van 25 à 30 el uitgekapt, en een voetpad gemaakt waarlangs ik met Z. H. den Sultan reeds van Pontianak naar Soengie Kakap ben geloopen. Dagelijks wordt de weg door de Boegineesche en Chineesche bevolking gebruikt, en reeds toen ik vertrok was langs denzelven geen vadem grond meer beschikbaar.. Alles was reeds door den Sultan verdeeld.

Ik zou hier kunnen eindigen, maar wil nog even het gebeurde met den schoener van Hhadjie Adam releveeren. Dat vaartuig was werkelijk overladen; er waren wel geen 800, maar toch bijna 500 menschen aan boord, terwijl er misschien voor de helft geen voldoende plaats was. — Onder die massa menschen nu deden zich pokkengevallen voor, en toen het vaartuig ter reede van Pontianak kwam, kon men het natuurlijk niet vergunnen binnen te komen. De maatregel van den Secretaris der residentie, om dien schoener naar een der onbewoonde eilanden te doen sleepen, was zoo goed mogelijk. De voorspelling destijds van den Pontianakschen berichtgever, dat de menschen op dien schoener successievelijk aan de vraatzuchtige haaien tot voedsel zouden strekken, heeft zich niet bewaarheid; want er is niemand anders dan een bejaarde vrouw overleden.

Het zenden naar een onbewoond eiland moge in ons bar klimaat eenigszins vreemd klinken, maar het is daar te lande zoo verschrikkelijk niet. Men bedenke dat Poelo Kebon bijna onder de linie ligt, een prachtig zandig strand met overvloed van drinkwater heeft, en dat er voldoende kadjangmatten en andere middelen voorhanden waren om geschikte hutten op te slaan, zoodat het niets in had naar dat eiland te worden gezonden.

Het zou nog te bezien staan wat voor de menschen zelven beter was geweest: opneming in een volmaakt goed gasthuis, gesteld dat wij dit hadden, dan wat nu is gebeurd.

De Pontianaksche berichtgever, die zeker wel met belangstelling het lot dier menschen heeft gevolgd, zal dan ook wel tot zijn genoegen gehoord hebben, dat de epidemie zich bepaald heeft tot, als ik mij niet vergis, één sterfgeval aan boord en één op Poelo Kebon, terwijl hem ook niet ontgaan zal zijn de sensatie te Pontianak, toen een der passagiers van bedoelden schoener is aangeklaagd, als zou hij een jongen van twaalf jaar tegen diens zin van Celebes hebben meêgenomen. Die zaak wordt ernstig onderzôcht, en zal, geloof ik, niet zeer goed voor dien passagier afloopen, althans als hem, zoo als het zich wel laat aanzien, kan bewezen worden, dat hij dien jongen met list of dwang heeft meêgevoerd.

Java's Rust, C. Kater.
23 Sept. 1871.

VERBETERINGEN EN BIJVOEGSELS

OP HET

AARDRIJKSKUNDIG EN STATISTIEK WOORDENBOEK VAN NED.-INDIË,

meer bijzonder voor zooveel betreft

DE RESIDENTIE MANADO.

(*Vervolg van blz.* 235.)

L.

Blz.		
308.	Labikit	bij te voegen: *of Laïkit.*
id.	Lahendong	bij te voegen: *hier is eene school.*
	Lalimata	baai aan de Noordzijde van het eiland Bangka (Celebes), steeds voor kleine vaartuigen bevaarbaar.
312.	Laloempei	staat: *district Tondano,* beter: *afdeeling Tondano district Tondano Toelimambot.*
315.	Lamowang . . . , .	dit dorp bestaat niet.
319.	Lanah	dit dorp bestaat niet.
	Langagon	*of Longagon*, dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng. Hier wonen de slaven van den Radja.
324.	Langowang	beter: *Langowan.*
id.	Langowang 2. . . .	beter: *Langowan.* Dit hoofddorp bestaat uit de dorpen: Wolaäng, Amongena, Tounelet, Waleoere, Kojawas en Walantakan. Van af: *Midden in het dorp* tot en met: *tot raadhuis dienen* kan vervallen. Bij te voegen: *de school is een Gouvernementsschool,* en: *het districtshoofd heeft den rang van Majoor.*

Blz.

325. Lansot 3 . . . . . . staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.*

Lansot . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Kema, district Tonsea. Hier is eene school.

326. Lapi 1 . . . . staat *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.*
bij te voegen: *hier is eene school.*

337. Lehler 1 . , ... dit dorp bestaat niet.

id. Lehaga . . . . staat: *Banka-eilanden*, lees: *Bangka-eilanden.*

id. Leilem. . . . . bij te voegen: *en rivier.*
bij te voegen: *hier is eene school.*

338. Lejenpangie. . . . . beter: *Lainpangi*, hoek en rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Amoerang, aan de overzijde der Ranojapo.

id. Leleima. . . . . , . . beter: *Lelema.*
bij te voegen: *en rivier.*

339. Leleko. . . . . bij te voegen: *en rivier.*

340. Lembean . . . . . . beter: dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Kema, district Tonsea. Het gebergte van dien naam ligt rondom het meer van Tondano.

id. Lembeh. . . . . . . De straat is wel nauw, maar ook voor de passage van grootere vaartuigen zeer geschikt, zoodat zelfs het voornemen bestaat aldaar bij Tandok Sapi een steenkolenpakhuis te bouwen.

341. Lemo 1. , ... bij te voegen: *afdeeling Manado, district Tombariri.*
bij te voegen: *hier is eene school.*

id. Lemoe 2 . . . . . . kan vervallen; eene min juiste spelling van het voorgaande.

Libas . . . . riviertje op het eiland Bangka (Celebes).

349. Likoepang 1 . . . . dit district bevat niet 15, maar 12 dorpen.
van af: *in het hoofddorp* tot en met: *van weinig beteekenis* kan vervallen.
men vindt hier eene gouvernementsschool.
bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem besar.*

Likoepang. . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; zij ontspringt uit den Klabat en valt bij Likoepang in zee.

Likoepang atas . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Kema, district Likoepang.

Lilang. . . . . . . , bij te voegen: *afdeeling Kema, district Tonsea.*
bij te voegen: *en rivier.*
bij te voegen: *hier is eene school.*

Blz.

Lindanen . . . . . . dorp op Celebes. residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Ratahan. Hier is eene school.

354. Lingada . . . . *residentie Manado* kan vervallen.

356. Lingkoan . . . . . . beter: *Lengkoan.*

id. Linong . . . . beter: *Linow.*
staat: *Tolanko*, beter: *Talangkow.*

Linooeran . . . . . . riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; het stort zich in het meer van Tondano.

Lipoe Kajoewa . . . dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng.

Lisoeng . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Ratahan.

359. Liwason . . . . . . het dorp bestaat niet meer; beter: *Liwason*, berg en rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Amoerang, aan de overzijde der Ranojapo.

Liwoetoeng . . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Passan. Hier is eene school.

359. Lobo 3 . . . . beter: *Loboe.*
staat: *afdeeling Amoerang, district Tonsarang*, beter: *afdeeling Belang, district Tonsawang.*

Lobong . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou; zij stort zich in de Lombagin.

Loewangon . . . . . berg op Celebes, residentie Manado, in het rijk Bolaäng Mongondou.

Lokoejoe . . . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Passi.

372. Lola 1 . . . . dit dorp bestaat niet.

Lolah . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Manado, district Tombariri. Hier is eene school.

Lolajan . . . . afdeeling op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou; zij beslaat de eigenlijke *rata Mongondou* en telt 16 dorpen.
De panghoeloe woont in het dorp *Motoboi kiboelano.*

Lolak . . . . dorp en rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng.

Lolonboelan . . . . . berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo; de hoogte wordt geschat op ± 800 ellen.

Lolowen . . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.

Lombagin . . . . . . of *Ongkag*, berg en grootste rivier in het rijk Bolaäng-

Blz.

Mongondou op Celebes, residentie Manado; zij mondt nabij Bolaäng in zee uit.

373. Lombai . . . . deze rivier bestaat niet.
id. Lombakei . . . . . . dit dorp bestaat niet.
375. Lompat . . . . beter: *Lompad.*
bij te voegen: *hier is eene school.*
id. Lompias . . . . bij te voegen: *hier is eene school.*
376. Londo 1. . . . . beter: *Londei* of *Kelelondei.*
Longagon . . . . . . z. *Langagon.*
Longagon . . . . . . belangrijke bergpas op den weg van Bolaäng naar Tolimandoengan, ook wel Lioeon geheeten, in het rijk Bolaäng-Mongondou, residentie Manado.
Loni . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng.
378. Lotta . . . . bestaat uit 2 dorpen: Lotta Timoe en Lotta Amian.
staat: *Impong*, beter: *Empoeng.*
voor: *inlandsche christenschool* beter: *Gouvernementsschool.*

M.

Maänar . . . . een der zijtakjes van de rivier Ranowangko, residentie en afdeeling Manado.
Maäsen . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Kawangkoan.
405. Maen . . . . dit dorp bestaat niet.
Maen . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Likoepang.
407. Magondo . . . . . . dit woord kan vervallen.
id. Mahaboe . . . . *zie*: *Proemangan.* Dit woord kan vervallen.
id. Mahawoe . . . . . . *zie*: *Proemangan* kan vervallen en in de plaats daarvan is te stellen: berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, ten Oosten van den berg Lokon; de hoogte bedraagt 1274 Ellen.
408. Majaän . . . . beter: riviertje op Celebes' Noordkust, residentie Manado, in de Minahasa, nabij Djiko Sapa.
Makalisoeng . . . . . riviertje op Celebes, residentie en afdeeling Manado, een der zijtakken van deRa nowangko.
414. Makipolor . . . . . . beter: *Mokipolor*, zie: *Pakolor.*
415. Makoepa . . . . beter: *Mokoepa.*
bij te voegen: *en rivier.*
418. Malalajang . . . . . beter: *Malalajan.*

Blz.

428. Malikoe . . . . bij te voegen: *hier is eene dorpsschool.*

id. Malinoh . . . . bestaat niet.

Malola . . . . riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo; het stort zich in de Tewalen.

Malompar . . . . . . dorp en rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Ratahan.

431. Manado . . . . behoort niet meer administratief tot het Gouvernement der Molukken, maar is sedert 1864 eene op zich zelf staande Residentie.

Onder de bewoners der kustlanden zijn er geen van Sumatra en Bali afkomstig.

Er zijn niet 9, maar 11 zendelingen werkzaam.

Er zijn niet 4 controleurs voor de Minahasa, maar 5 voor de afdeelingen: Manado, Kema, Tondano, Amoerang en Belang, waarvan een van de 1e, twee van de 2e, en twee van de 3e klasse.

Bovendien zijn er nog vier controleurs der 3e klasse en een ambtenaar ter beschikking werkzaam in de ass. resid. Gorontalo, over de afdeelingen Gorontalo, Limbotto, Bone, Kwandang en Pagoewat.

Te Manado zijn beschikbaar 8, te Gorontalo 4, en op elke standplaats van een controleur, 2 politiedienaren.

In plaats van een architect is er tegenwoordig een Ingenieur der 3e klasse te Manado.

Onder de bergen, voor *Impong* en *Sapoetan*, beter: *Empoeng* en *Sopoetan. De Tottik in Bolaäng-Mongondou* is niet bekend; wellicht is bedoeld: *de G Totok in Belang.* De Klabat is wel een der voornaamste bergen, maar heeft bij menschengeheugenis nog nimmer vuur uitgeworpen.

Sagoe is alleen het hoofdvoedsel in het district Tonsawang der Minahasa, en in het grootste gedeelte van Mongondou en Gorontalo. De winst met den invoer van lijnwaden, waarop hier gedoeld wordt, werd verkregen, doordien het Gouvernement de gedwongen levering van rijst met lijnwaden betaalde; na de invoering der hasielbelasting (1852) hield deze levering van producten op.

432. Manado 1. . . . . . bij de districten nog te voegen: *Kakaskassan* en *Tombariri.* De afdeeling staat niet meer onder het onmiddellijk toezicht van den Resident, maar heeft een eigen controleur, die te Tanawangko gevestigd is.

Blz.

432. Manado 2. . . . . . het leprozengesticht is niet ter hoofdplaats, maar te Toemoempah, 3 palen van Manado.

Manado . . . . district in de gelijknamige afdeeling der gelijknamige residentie, met 3 dorpen. Het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem besar.

Manado (rivièr van) rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; zij komt uit het meer van Tondano (en draagt dan ook wel dezen naam) en valt bij de hoofdplaats Manado in zee.

433. Manado toewah. . . staat: *Boelan*, beter: *Bolaäng*.

staat: *Wenange naar eene aldaar vloeiende rivier*, beter: *Wenang naar eene houtsoort, de Rottlera tomentosa.*

Mandolan . . . . . . kaap op Celebes' Noordkust, residentie Manado, tusschen Tanawangko en kaap Tateli.

Manembo . . . . . . berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.

Mangatasik . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Manado.

443. Manimporok. . . . . staat: *afdeeling Tondano*, beter: *afdeeling Belang.*

Mantahage . . . . . of *Moentoehagi*, eiland aan de N. O. kust van Celebes, residentie Manado, nabij Manado toewah.

448. Mapangit . . . . . . beter: *Mapanget.*

id. Mapapera . . . . . . dit dorp bestaat niet.

Marawas. . . . . . . een der zijtakjes van de rivier van Manado, in de Minahasa.

451. Marewassen. . . . , beter *Maroeasei*, hetzelfde als *Tontalete*. Z. ald.

452. Marikoe. . . . . . . dit dorp bestaat niet.

id. Marinso . . . . beter: *Marinsow.*

453. Marireh . . . . beter: *Mariri.*

Mariri lama en — matani . . . . . . twee dorpen op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng.

Masabora . . . . . . punt aan het Z. W. gedeelte van het eiland Bangka (Celebes).

Masarinsing. . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.

456. Masing . . . . beter: *Maäsing.*

457. Massarang 1 . . . . beter: *Masarang*, zoodat dit woord op blz. 456 kan vervallen.

458. Matala besar en — ketjil . . . . beter: *Matali besar en - ketjll* of *Matali molobi en - sinibian*, twee dorpen op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Lolajan.

Blz.

	Mata-mata	een der zijtakjes van de rivier Ranowangko, residentie en afdeeling Manado.
	Mata-mata	berg op Celebes, residentie Manado, in het rijk Bolaäng Mongondou.
	Matani	dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Manado, district Tombariri.
461.	Matoenkas	beter: *Matoengkas*.
		bij te voegen: *hier is eene school.*
	Matoro	een der zijtakken van de Likoepangrivier, in de Minahasa van Manado.
478.	Merah (ajer) 2 . . .	dit dorp bestaat niet.
480.	Meras	bij te voegen: *en rivier.*
485.	Minahasa	*eigenlijk*: *Nimahassa enz.* kan vervallen.

Door de inboorlingen gewoonlijk *Mahasa* geheeten. Volgens algemeen gevoelen duidt deze naam op het bondgenootschap der Alfoeren tegen de gedurige oorlogen met de vorsten van Bolaäng (*niet* Boelan).

Bij de afdeeling Manado behooren nog de districten *Kakaskassan* en *Tombariri*, terwijl *Tonsawang* bij de afdeeling Belang moet gevoegd worden.

Foutief zijn geschreven de namen der districten: *Langowan*, *Kawangkoan* en *Romoön.*

Onder de namen der bergen dienen verbeterd te worden:

Sopoetan voor Sepoetan.
Mahawoe » Mahaboe.
Masarang » Engerong.
Kawin » Kimawang.

De Gouvernementslijnbaan te Amoerang is thans in handen van een particulier te Manado.

De koffocultuur is in de Minahasa geheel verloopen.

Onder de houtsoorten staat: *linguahout*, beter: *linggoeahout.*

Bij den Landraad vervult de commies het ambt van griffier.

Nog te veranderen: Het aantal scholen bedraagt: 12 Gouvernementsscholen, 25 dorpsscholen en 120 genootschapsscholen.

	Moajat	berg en rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, in het midden; haar water bevat veel zwavel.
497.	Moendoeng 1	dit dorp bestaat niet.
id.	Moendoeng 2	bij te voegen: *hier is eene school.*

Blz.

499. Moenteh 1 . . . . . bij te voegen: *en rivier.*
id. Moenteh 2 . . . . . staat: *Tintjip* beter: *Tintjep.*
id. Moentry. . . . . . . beter: *Moenteh.*
501. Moetoboe besar en — ketjil. . . . . . . beter: *Motoboi besar en — ketjil of Motoboi kiloejoh en Motoboi kiboelano*, twee dorpen op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Lolajan. De gelijknamige rivier stort zich in de Lombagin.
id. Moeton . . . . beter: *Mouton.*
of Moto kan vervallen.
505. Moga 2. . . . . . . dit dorp bestaat niet.
506. Mogaloem . . . . . . dit dorp bestaat niet.
Mogoelain . . . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Lolajan.
id. Mogondo . . . . dit geheele artikel kan vervallen.
Moïnit . . . . kaap en rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo; aan hare monding is het water dezer rivier warm.
Mojag . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Passi.
Mojoet . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou; zij stort zich in de Lombagin.
Mojomboan . . . . . riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.
506. Mokala . . . . beter: *Makali.*
507. Molas . . . . staat: *district Batik*, beter: *district Bantik.*
bij te voegen: *afdeeling Manado.*
id. Molina . . . . beter: *Molinow*, dorp en rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Lolajan.
Molino. . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.
507. Molinos . . . . dit dorp bestaat niet.
Molmol . . . . een der zijtakken van de Likoepangrivier, in de Minahasa van Manado.
Molongan . . . . . . riviertje op Celebes, residentie Manado, district Sonder, een der zijtakjes van de Nimanga.
Molosing . . . . . . eilandje nabij Celebes, residentie Manado, vóór de monding der rivier Motabang.
508. Moloting . . . . . beter: *Motoling.*
bij te voegen: *rivier en.*
bij te voegen: *hier is eene school* en *er is een koffiepakhuismeester gevestigd.*

Blz.

Otam . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Passi.

P.

621. Pabondajan . . . . . beter: *Poboendajan*, dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Lolajan.

639. Pagoat . . . . beter: *Pagoewat of Pogoewat;* de takken der rivier van Pagoewat heeten juister: de Batoedoelanga en Taloedoejoengi.

id. Pagojama . . . . . . beter: *Pogoejama;* staat: *landschap Pagoat*, beter: *ass. resid. Gorontalo.*

640. Paimassen . . . . . beter: *Panassen.*
bij te voegen: *en rivier.*
bij te voegen: *hier is eene school.*

643. Pakajoe . . . . dit dorp bestaat niet meer.

Pakaretan . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Tondano.

Pakem . . . . riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; het stort zich in het meer van Tondano.

647. Pakoe 11 . . . . . . *rivier en* weglaten.
Er is geen *dorps-*, maar eene *genootschapsschool.*

Pakoe weroe . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Amoerang, district Sonder. Hier is eene school.

Pakolor . . . . of *Mokipokolor*, eilandje bij Celebes, residentie Manado, behoorende tot de Bentenan-eilanden.

650. Palamba . . . . . . staat: *Langowang* en *Bentenang*, beter: *Langowan en Bentenan.*
bij te voegen: *hier is eene school.*

Palamba. . . . . . . dorp en rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Passan.

Paloes. . . . . rivier op Celebes, in de Minahasa van Manado, district Ratahan.

667. Pamoeli . . . . dit dorp bestaat niet.

Panag . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng.

Pananapejan . . . . berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.

677. Pandoek . . . . . . beter: *Pandoe.*

Pangisan . . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Kema.

Blz.

683. Pangoe . . . . staat: *district Bentenan*, beter: *district Ratahan.*
685. Paniki di atas . . . bij te voegen: *en rivier.*
bij te voegen: *het tweede met eene gouvernements-school.*
686. Pansisa . . . . deze rivier bestaat niet.
689. Panteh Tondano . . kan vervallen.
691. Papakelan. . . . . . bij te voegen: *hier is eene school.*
id. Papaloempoengan 1 beter: *Papalempoengan.*
en 2 . . . . Onder 1 staat: *Langowang*, beter: *Langowan.*
692. Papandakan . . . . dit dorp bestaat niet.
id. Paparen. . . . . . . beter: *Poparen.*
Parentek . . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Tondano.
672. Parentik . . . . . . dit dorp bestaat niet.
id. Parepi . . . . beter: *Parepei.*
709. Paslaten 1 . . . . . staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.*
bij te voegen: *hier is eene school.*
id. Paslaten 2. . . . . . bij te voegen: *in het tweede is eene school.*
727. Passan 1 . . . . . . dit district telt niet 6 maar 8 dorpen.
waaronder een van gelijken naam, kan vervallen.
bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem besar.*
id. Passan 2 . . . . . . dit dorp bestaat niet.
Passi . . . . afdeeling op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou; zij telt 13 dorpen en staat onder een panghoeloe, die zijn verblijf houdt te Passi.
Passi . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Passi.
728. Passigi . . . . beter: *Pasigi*, onbewoond eiland in de zee van Celebes, niet ver van Tangoelandang.
id. Passo . . . . bij te voegen: *hier is eene school.*
Pedoben. . . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.
766. Pelotan . . . . deze berg bestaat niet.
Penesen . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.
Pengkar. . . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.
Pentoe. . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Tombassian.
Peret . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.

Blz.

788\. Pimpong . . . . . , dit dorp bestaat niet.
id. Pinalen . . . . bij te voegen: *dit dorp staat met Paleh onder één Hoekoem toewah.*
id. Pinamorongan. . . . staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.*
bij te voegen: *hier is eene school.*
789\. Pinankejan . . . . . beter: *Pinangkejan.*
Pinanoengean . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Tondano.
id. Pinapalangkou. . . . beter: *Pinapalangkow.*
bij te voegen: *hier is eene school.*
790\. Pinaras . . . . bij te voegen: *hier is eene school.*
id. Pinasoenkoelan . . . beter: *Pinasoengkoelan.*
Pingsang . . . . . . riviertje op Celebes' Noordkust, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.
Pinoepoelan . . . . . berg op Celebes, residentie Manado, in het rijk Bolaäng-Mongondou.
816\. Poïgar 1. . . . . . . dit dorp bestaat niet.
id. Poïgar 2. . . . . . . staat: *Romohon*, beter: *Romoön.*
bij te voegen: *op de grens met het rijk Bolaäng-Mongondou*, en: *hier is eene school.*
Pojoa . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Lolajan; het bestaat uit de twee dorpen: *Pojoa molobe* en *Pojoa kondindingan.* Nabij dit dorp vindt men nog een gemetseld graf, waarin het overschot rust van Datoe Binangkang.
Pojoa kiamboeakoe . dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Lolajan.
Poking . . . . riviertje op Celebes' Noordkust, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.
Pokok . . . . rivier op Celebes, in de Minahasa van Manado, district Tondano Toelimambot.
817\. Polissang . . . . . . beter: *Polisan.*
vuurberg, baai en weglaten.
afdeeling Likoepang, beter: *afdeeling Kema.*
id. Polissang parampoean. kan vervallen.
Pololoangan . . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Ratahan.
id. Ponasakan . . . . . dit woord kan vervallen.
817\. Pondang 2 . . . . . bij te voegen: *hier is eene school.*
Ponggain . . . . . . eiland aan de Zuidzijde van Celebes' noordoostelijke landtong, vóór Kottaboena gelegen.

Blz.

Pongoladian . . . . . riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; het stort zich in de Ranojapo.

820. Poniki. . . . . staat: *afdeeling Amoerang, district Tonsawang,* beter: *afdeeling Belang, district Ponosakan.*

Pononotokan . . . . meertje op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Kottaboena, nabij het dorp Motongkad.

Ponosakan . . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Ponosakan.

821. Ponosakang . . . . . beter: *Ponosakan.*

bij te voegen: *het hoofddorp Belang bestaat uit de dorpen Ponosakan en Boekoe; aldaar is een koffiepakhuismeester gevestigd. Het district telt* 6 *dorpen en het districtshoofd heeft den rang van Majoor.*

id. Pontak . . . . *alhier is een koffiepakhuismeester gevestigd* kan vervallen.

bij te voegen: *hier is eene school.*

823. Pontodon . . . . . . beter: *Pontodoe,* dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Passi.

824. Poparen. . . . . . . bij te voegen: *en rivier.*

bij te voegen: *hier is eene dorpsschool.*

id. Popentolen . . . . . dit woord kan vervallen.

id. Popontolim . . . . . beter: *Popontolen.*

Popo. dorp en rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Manado, district Tombariri.

Poposakan. . . . . . kaap op Celebes' Noordkust, residentie Manado, in de Minahasa, nabij Amoerang.

Popossen . . . . . . berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.

Posampilan. . . . . riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; het stort zich in het meer van Tondano.

Powoenak. . . . . . rivier en kaap op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.

854. Proemangan. . . . . beter: Roemengan.

De laatste zin kan vervallen; want deze berg is een geheel andere dan de Mahawoe.

(Vervolg en slot in het volgend nummer.)

BOEKAANKONDIGING.

Engelands val, 1875-1925. *De slag van Dorking. Herinneringen van een vrijwilliger. Uit het Engelsch, door en met een voorbericht van Dr. G. J. Dozy. Deventer, W. J. ter Gunne,* 1871.

»In Mei 1871 verscheen in »Blackwood's Magazine" een artikel, getiteld: *Engelands val; de slag van Dorking.* Het was een profetie, liever nog een visioen van wat Engeland zou zijn binnen 50 jaren en van de oorzaken, die het tot dien staat van verval en armoede hadden gebracht.... Het artikel, dat later ook afzonderlijk werd uitgegeven, maakte in Engeland een ongehoorden opgang. Het beste bewijs voor den indruk dien het maakte, is dat het aanleiding gaf tot een reeks van brochures, hetzij ter bestrijding der in het artikel opgeworpen stellingen, hetzij als vervolg."

Wanneer aan dit uittreksel uit de voorrede van den vertaler nog wordt toegevoegd, dat Duitschland de mogendheid is die, naar de voorstelling des schrijvers, na eenige jaren Engeland zal hebben ten val gebracht, gelijk het Frankrijk heeft klein gemaakt, en wel na Denemarken, Nederland en België te hebben geannexeerd, dan zal voor dengenen die het nog niet weet, genoeg gezegd zijn, om hem omtrent den inhoud van dit boekje in te lichten. En wanneer wij er dan nog bijvoegen, dat het met zeer groot talent is geschreven, met eene kennis van militaire zaken en eene

aanschouwelijkheid van voorstelling die den lezer schier doen vergeten, dat hij met een verdichtsel te doen heeft, en hem den indruk geven van een hoofdstuk van werkelijke geschiedenis, dan zal ook genoeg zijn gezegd om hem die het verhaal nog niet las, tot de lezing op te wekken. Ongelukkig kan de Nederlander met den besten wil niets toebrengen om het doel van den schrijver te helpen bereiken. Dit doel is klaarblijkelijk, Engeland op te wekken om de politiek der Manchester-school te laten varen, zijne stem krachtig te laten hooren in de aangelegenheden van Europa, en tot dat einde zijne strijdkrachten uit te breiden, zijne verdedigingsmiddelen te verbeteren, en zoo de gevaren af te wenden die Engelands grootheid bedreigen, indien het lijdelijk toeziet, dat ééne mogendheid in Enropa alle andere over het hoofd wast. Dat de schrijver dat doel bereiken zal, mogen alle Denen, Belgen en Hollanders, die op het behoud der nationale onafhankelijkheid prijs stellen, zeker vurig hopen en bidden; want ongetwijfeld dreigt hun van den Duitschen colossus meer onmiddellijk gevaar., dan Engeland zelf, en kan de hulp in den nood alleen van Engeland gewacht worden; en Denemarken heeft het maar al te zeer ondervonden, wat het voor de kleine mogendheden van Europa in heeft, wanneer Engeland de hand terug trekt, die zijn eigen welbegrepen belang het moest nopen over hen uit te strekken. Maar, helaas! Denen, Belgen en Nederlanders hebben in de quaestie der Britsche legerorganisatie geen stem, en onvruchtbaar wenschen is al wat hun rest.

Twee vragen hebben zich bij ons voorgedaan, toen ons dit werkje ter beoordeeling gezonden werd. De eerste is waartoe het vertaald werd. Wij zouden haast vragen, wie is er in Nederland die in staat is dit werkje te genieten en zijne, zeker niet geringe, letterkundige waarde te apprecieeren, die, »the battle of Dorking" niet in het oorspronkelijke heeft gelezen of althans kan lezen. De massa die geen Engelsch verstaat, zal aan de lezing der vertaling ook niet veel hebben, en kan het verhaal, door op den volksgeest te werken, in Engeland praktisch gevolg hebben, in Nederland is dit niet mogelijk. Hoe komt het toch, dat nergens meer rijp en groen vertaald wordt, dan juist in dat land waar de kennis van de voornaamste moderne talen veel algemeener is dan ergens elders in Europa? De vertalingen zijn bij ons in den regel als een soort van onkruid aan te merken, dat het eigen product der natie op den letterkundigen akker verstikt. Wij willen intusschen daarmede niets zeggen ten nadeele van Dr. Dozy, die zich goed van zijne taak schijnt gekweten te hebben.

Een tweede vraag is, waartoe het ons ter beoordeeling werd toegezonden in een tijdschrift dat zich uitsluitend met koloniale aangelegenheden bezig houdt. Misschien in de hoop dat eene aankondiging van onzen kant het ook in Nederlandsch Indië lezers zou bezorgen? Maar dit

zou niet genoeg zijn, om ons tot de opneming van zulk een aankondiging te nopen. Er is eene andere reden. Het werkje betreft zoowel de koloniën als het moederland, de Britsche koloniën evenzeer als het Britsche moederland, de Nederlandsche koloniën niet minder dan het Nederlandsche moederland. Wij zullen dit niet verder aantoonen, den lezer van het verhaal zal het van zelf duidelijk worden.

P. J. V.

VARIA.

In het Maart-nommer maakten wij gewag van de wetenschappelijke zending van den Russischen zoöloog von Miklucho-Maclay naar Nieuw-Guinea. Uit Peterman's »Mittheilungen" voor October vernemen wij, door uittreksels uit een brief van den Heer Maclay, dat hij zich den 28sten Mei jl. te Valparaiso ophield, en reeds op de reis derwaarts en op eenige excursies in het Chilische gebied veel belangrijks waargenomen en verzameld had. »Van hier gaan wij" schrijft hij, »eenige eilanden in den stillen Oceaan in het voorbijgaan aandoend, schier rechtstreeks naar Nieuw-Guinea, waar ik, van heden af gerekend, in drie maanden hoop te zijn." Indien dit plan geen stoornis ondervonden heeft, is met de onderzoekingen op Nieuw-Guinea thans reeds een aanvang gemaakt.

Aan het slot van het Augustus-nommer vermeldden wij, dat het rapport van den mijningenieur W. de Greve over het Ombilien-kolenveld in de Padangsche bovenlanden door de Regeering zou worden publiek gemaakt. Het is thans werkelijk ter algemeene landsdrukkerij verschenen en met fraai uitgevoerde kaarten toegelicht. Er is in de laatste jaren veel nieuws en veel belangrijks omtrent Sumatra bekend geworden. Het met de grootste zorg bewerkte historische stuk: De Nederlanders in Djohor en Siak, 1602—1861, door den heer E. Netscher, dat het geheele XXXVste deel der Verhandelingen van het Bat. Gen. vult, en de fraai geschreven studiën van den heer Verkerk Pistorius over de inlandsche huishouding in de Padangsche bovenlanden, vormen met dit rapport van den heer de Greve eene trits van geschriften, die

door verschillende voortreffelijkheden elkander den voorrang betwisten, en een modernen Paris langen tijd onzeker zouden kunnen laten aan welk der drie de gouden appel zou moeten worden toegewezen. Wordt meer bijzonder op praktisch belang gelet, dan is de voorkeur niet twijfelachtig; dan komt de prijs aan het rapport toe, dat tevens in waarde voor de betere kennis van Sumatra bij de andere genoemde schriften niet achterstaat.

Een voorbijgaande vermelding als deze is natuurlijk voor geschriften van zooveel belang niet toereikend. Wij hopen dat wij spoedig zullen worden in staat gesteld eene opzettelijke studie over die allen te leveren.

In de »Verbeteringen en Bijvoegsels op het Aardrijkskundig en statistisch woordenboek" van den heer de Clercq moet in het vorig nommer, op blz. 222, nog de volgende verbetering worden ingevoegd, die wij met eenige andere die nog konden worden opgenomen, van den schrijver ontvingen, toen het blad waarop zij had moeten voorkomen, reeds was afgedrukt.

Dl. I, blz. 132. Bejaren of Biaro. De eerste naam kan vervallen. Het behoort niet tot de Bangka-eilanden, maar tot het gebied van den Radja van Tagoelandang. De enkele bewoners wonen in hunne tuinen over het geheele eiland verspreid.

DE AGRARISCHE WET EN HARE UITVOERING.

VII.

ADRES VAN DE KAMER VAN KOOPHANDEL EN NIJVERHEID TE SAMARANG AAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL.

Aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië.

Onder den invloed van de bezwaren, die na de bekendwording van het Koninklijk besluit van 20 Juli 1870 (Ind. Staatsblad N°. 118) en de ministeriëele dépêche van 25 daaraanvolgende N°. 56/1028 l. A., voorschriften bevattende omtrent de uitvoering der agrarische wet, van verschillende zijden daartegen werden geopperd, hebben wij ons tot de in ons ressort gevestigde ondernemers van landbouw op zoogenaamde woeste gronden gewend, ten einde door hunne ondervinding te worden voorgelicht omtrent de voorwaarden, waaraan die uitvoering voldoen moet, zal ze het gestelde doel om een krachtige particuliere nijverheid op Java's nog onontgonnen bodem in het leven te roepen, bevorderen.

De resultaten, waartoe we gekomen zijn, nemen we de vrijheid hier onder de aandacht van Uwe Excellentie te brengen, vertrouwende, dat het groote belang der zaak voor Java's industriëele toekomst ons optreden voldoende zal rechtvaardigen.

Onze beschouwingen zullen zich bepalen tot dat gedeelte der wet, dat over den afstand van domaniale woeste gronden in erfpacht handelt. De regeling van den rechtstoestand van die gronden, welke thans in het bezit van den inlander zijn, waarbij oeconomische motieven niet zoo uitsluitend op den voorgrond kunnen treden, meenen wij buiten beschouwing te moeten laten.

De eerste vraag, die zich opdoet bij de waardeering van de vooruitzichten, die de agrarische wet aan de »grande culture," den landbouw op groote schaal, door kapitalen gedreven, op de zoogenaamde woeste gronden opent, is deze: welk terrein wordt voor haar opengesteld?

Wijzen artikel 6 en 9 van het Koninklijk besluit, nader bij de ministeriëcle dépêche toegelicht, de kategoriën van gronden aan, die van uitgifte in erfpacht worden uitgesloten, een bepaald antwoord op die vraag zal echter eerst gegeven zijn, wanneer de grenzen van die kategoriën zullen zijn getrokken. Zoolang dit niet is geschied, bestaat de mogelijkheid dat, bij toepassing van de in de aangehaalde artikelen gegeven algemeene voorschriften in een aan de particuliere industrie ongunstigen geest, daaruit voor de onthouding van schier ieder bruikbaar stuk grond eene aanleiding worde genomen.

Wij mogen niet ontveinzen, dat de vrees daarvoor bij velen bestaat, en in het lot, dat tot nu toe aanvragen om woeste gronden gewoonlijk ondervonden, in de houding, die meer dan één ambtenaar daartegenover aannam, voedsel schijnt te vinden.

Maar al te veel schijnen daarbij te zijn miskend de groote en veelzijdige voordeelen die iedere onderneming van landbouw oplevert. Zoo werden ons voorbeelden genoemd van aanvragen, die afgewezen waren om reden hier en daar een enkele djatiboom op den aangevraagden grond een ziekelijk bestaan leidde; om reden op dien grond, nadat de aanvraag was geschied, op aan den ondernemer vijandelijke instigatie eenige inlandsche gewassen waren geplant; om andere motieven die niet meer gewicht in de schaal mochten leggen.

Tegen zoodanige bedroevende feiten, waarvan enkele genoeg zijn om den ondernemingsgeest uit te dooven, verwachten wij voor de toekomst een afdoenden waarborg in de nadere regeling, die thans van Uwe Excellentie zal uitgaan.

In de eerste plaats zal die nadere regeling hebben aan te wijzen de in art. 6 van het Koninklijk besluit bedoelde, tot de inlandsche gemeenten behoorende gronden.

»De Gouverneur-Generaal bepaalt voor elke inlandsche gemeente de tot haar behoorende gronden."

»Dit gebied bestaat uit hare rijstvelden; uit de overige gronden die bij hare leden, met uitsluiting van de leden van andere gemeenten, in gedurig gebruik zijn; en uit de gronden, die de Gouverneur-Generaal haar toevoegt met het oog op hare behoefte aan uitbreiding."

Waarborgt dat artikel, door alleen op die gronden welke in *gedurig gebruik* zijn, een recht te erkennen, tegen eene tot nu toe meermalen aangekleefde opvatting, welke, uitgaande van een verkeerd begrepen zorg voor de inlandsche bevolking, vruchtbare uitgestrektheden, waarvan zij zonder eenige toeëigening enkele malen onbeduidende voordeelen trok, in

strijd met haar eigen belang, tot eene betrekkelijke improductiviteit doemde; eene ruime, praktische opvatting zal, meenen wij, mede bij de aanwijzing van de aan de gemeenten met het oog op hare behoefte aan uitbreiding toe te voegen gronden moeten voorzitten.

Wij zullen de laatsten zijn om tegen die toevoeging op te komen, waar ze in 't belang van Java's inheemsche bevolking wordt gevorderd. Bij de beoordeeling van dat belang echter zal niet alleen met de voordeelen, welke zij van den grond door eigen landbouw op kleine schaal trekken kan, maar ook met die waarop exploitatie op groote schaal, door kapitalen gedreven, het uitzicht opent, rekening moeten worden gehouden.

In de eerste plaats heeft de inheemsche bevolking er niet minder belang bij dan Java's overige bewoners, dat de thans nog woeste gronden zooveel mogelijk tot de productie bijdragen. Hoe grooter het belastbaar vermogen, waarover de staatsuitgaven moeten worden verdeeld, hoe geringer de druk daarvan zal worden.

Vraagt men nu welke van de beide wijzen van landbouw, waarop we doelden, meer voor de vermeerdering van Java's productie belooft, dan kan het antwoord niet twijfelachtig zijn. Dat de inlandsche landbouw op een lagen trap van ontwikkeling staat, zal door niemand worden ontkend. In hoevele opzichten ook de meer ontwikkelde vreemdelingen, die tot nu toe uitsluitend de »grande culture" op Java's bodem toepasten, mogen zijn te kort geschoten, de door hen verkregene productie overtreft verre die, waarop de inlandsche landbouw te wijzen heeft. Is dit reeds het geval waar de inlander zijn grond kan irrigeeren, op het terrein waar zijn landbouw kan gezegd worden in zijn element te zijn, bedroevend zijn zijne resultaten, waar het berggronden geldt die met zijne beschikbare middelen niet voor irrigatie vatbaar zijn, — in welke kategorie verreweg de meeste nog woeste gronden vallen. — Daar pleegt een roofbouw te worden gedreven op welks noodlottige gevolgen reeds herhaaldelijk door bevoegde beoordeelaars de aandacht is gevestigd. [1]) Geenerlei voorzorg wordt door hem

[1]) Wij veroorlooven ons hier eene aanhaling uit de uitmuntende verhandeling van den Heer K. W. van Gorkum, Inspecteur van de kina-cultuur, »Java's toekomst in Java's landbouw", voorkomende in het Tijdschrift van Nijverheid en Landbouw, deel XII, p. 375 v.

»Overal dan ook zien wij hem van zijn recht tot ontginning gebruik maken, en daartegen zou niets te zeggen zijn, indien die ontginningen strekten tot vermeerdering van den rijkdom aan bebouwbaren grond.

»Dit is echter verre van het geval te zijn. Op de meest roekelooze wijze worden die gronden misbruikt, en men kent geen ander doel dan daarvan oogenblikkelijk zooveel te winnen als zij kunnen opleveren.

»Zijn de gronden, die het begeerig oog ter ontginning heeft gekozen, met bosschen bedekt, de inlander velt en verbrandt deze zonder te denken aan de

tegen het wegspoelen van den losgemaakten humus genomen, ten gevolge waarvan die in den westmoeson onvermijdelijk verloren gaat; zoodat na een paar oogsten van geringe waarde, vóór het verstrijken van den termijn gedurende welken het ontgonnene van belasting vrij is, de bodem in een hopeloozen toestand pleegt te worden verlaten. [1])

Moet alzoo, met het oog op de te verwachten resultaten, voor het ontginnen van den thans nog woesten grond, aan den landbouw op groote schaal de voorkeur worden gegeven, inzonderheid is dat voor de berggronden, waarop we doelden, het geval. De instandhouding van de productieve krachten daarvan, alleen door een oordeelkundige cultuur mogelijk, kan, zoolang de inlandsche landbouw geen hooger trap van ontwikkeling heeft bereikt, onzes inziens alleen worden verzekerd door de belangen der »grande culture", waarvoor landbouwkennis eene levensvoorwaarde is, aan die van den bodem te verbinden.

Er is nog eene reden, die, naar wij meenen, aan deze, met het oog op de gewenschte vermeerdering van Java's productie, de voorkeur moet doen geven. Met enkele uitzonderingen bepaalt zich de inheemsche landbouw tot nu toe tot de teelt van inlandsche voedingsmiddelen. Daarvan kan, behalve waar

---

gevolgen, die buiten het bereik zijner bevatting liggen, zonder echter ook, hetgeen onbegrijpelijk is, te letten op verbodsbepalingen, die hij wel dient te kennen.

»Op zonderling willekeurige wijze gaat men in de keuze te werk en het geringste besef van het verband tusschen eigen behoefte en algemeen belang komt daarin niet aan het licht....

»Wanneer de hellingen zijn schoon gemaakt, van welke plantenbedekking dan ook, wordt de bovenste laag, die in den regel uit vruchtbare teelaarde bestaat, te nauwernood omgewerkt, het terrein wordt omheind, zoowel om het bezit aan te duiden als schadelijke gedierten te weren, en met eenig gewas, hetzij tabak, mais of aard- en peulvruchten beplant.

»Aan het behoud van den kostelijken bovengrond wordt niet gedacht. Als deze slechts éénen goeden of redelijken oogst heeft geleverd, moge daarvan worden wat wil. Het regenwater weet er wel weg mede. Niet verder kunnende dringen dan de bovengrond is bewerkt, voert het juist dit vruchtbaarste gedeelte het eerst en gemakkelijkst langs de hellingen mede en voedt rivieren en ontoegankelijke ravijnen met den rijkdom eener nu verloren toekomst.

»Meer dan twee oogsten worden zelden van zulke gronden gewonnen."

[1]) Men houde hier nog in het oog, dat de inlandsche ontginners van woeste gronden niet zelden individuën zijn, die in roof, vooral in den voor den landbouw zoo noodlottigen veeroof hun hoofdbestaan zoeken, en wien het slechts al te dikwijls gelukt, door hunne vestiging buiten het gewone gebied, zich aan het bereik der politie te ontrekken.

de kosten van vervoer naar de strandplaatsen gering zijn, en dientengevolge de rijst voor export in aanmerking kan komen, niet meer dan voor de binnenlandsche consumtie noodig is met voordeel worden geteeld. Nu is meermalen door bevoegde beoordeelaars aangetoond, dat de thans voor bedoelde teelt in gebruik zijnde grond, doelmatig bewerkt, veel meer van dezelfde producten zou kunnen opbrengen, dan tot nu toe het geval was, dat te extensieve cultuur als een van de hoofdgebreken van den inlandschen landbouw moet worden beschouwd [1]). Uitbreiding van zijn terrein, dat die tendentie zou in de hand werken, mag reeds om die reden — we spreken hier in het algemeen, erkennende, dat locale omstandigheden eene exceptie kunnen maken, — niet wenschelijk worden geacht.

Alleen van de »grande culture", die de kennis en de middelen bezit om zich met vrucht op de voor export geschikte stapelartikelen toe te leggen, kan een beduidende vermeerdering van Java's productie te gemoet worden gezien.

In cijfers de juiste verhouding uit te drukken van hetgeen de »grande culture" en de op kleine schaal gedreven inlandsche landbouw aan de schatkist zullen kunnen opbrengen, indien beiden naar den alleen billijken maatstaf, dat is in evenredigheid tot hunne financiëele krachten, worden belast, mag ondoenlijk worden geacht. Genoeg meenen wij echter gezegd te hebben om te doen uitkomen, hoezeer de verwachtingen, die van beide mogen gekoesterd worden, ook in dat opzicht uiteenloopen.

Kan tegen de motieven van algemeen belang, die voor de grande culture pleiten, wellicht het belang van den inlandschen proletariër, die op de onontgonnen gronden zijn bestaan wil zoeken, over worden gesteld? Het tegendeel is, meenen wij, het geval. Bij landbouw op groote schaal bieden hem die gronden op den duur niet minder voordeelen aan, dan hij er, ze

---

1) De kundige schrijver, dien we boven citeerden, zegt daaromtrent in hetzelfde Tijdschrift, deel XII, p. 363:

„Wanneer ik den raad geef liever één bahoe goed dan twee of drie gebrekkig te bewerken, dan ziet men wel in, doet het althans zoo voorkomen, dat de opvolging van dien raad zou leiden tot een beteren oogst, tot verbetering van gronden en tot sparing van arbeid en zaadpadi, doch telken jare wordt getracht het officiëele getal velden vol te planten; want men vreest voor terechtwijzing op grond van vermeende luiheid, nalatigheid of plichtverzuim. Men zou den raad van den controleur wel willen opvolgen; maar men vreest de negrie en niets waarborgt een langer verblijf van den controleur, die de negrie zou kunnen en willen inlichten.

„Men moet bekennen dat daarin veel waarheid ligt, dat de meeste ambtenaren, zoo europeesche als inlandsche, zich meer toeleggen op quantiteit dan op qualiteit van velden en dat in den regel eene te groote jacht kan worden bespeurd op schoonklinkende staten en rapporten."

voor eigen rekening bebouwende, veelal niet langer dan een paar jaar van zou trekken. Zal toch voor den handenarbeid onvermijdelijk tot den inlander de toevlucht moeten worden genomen, bij den tegenwoordigen stand der loonen, waarvan eer stijging dan daling is te voorzien, kan, vooral ook met het oog op den prijs die op den arbeid van vrouwen en zelfs van kinderen wordt gesteld, het lot van den arbeider op een landbouw-onderneming niet minder, wel beter dan dat van den inlandschen squatter worden geacht. Bovendien, zonder angstvallig een terrein voor de toekomst voor den inlander af te zonderen, dat tusschen zijn bebouwden grond en de aan te bieden erfpachtsgronden tot beider nadeel zou inliggen, zal er genoeg voor hem overblijven. Aan gene zijde van de op laatstbedoelde te vestigen ondernemingen zullen zijne ontginningen, waar de behoefte daaraan gevoeld wordt, zich kunnen aansluiten.

Ook in het directe belang van den inlandschen grondbezitter, die zijn grond aan de teelt van inlandsche voedingsmiddelen dienstbaar maakt, is het wenschelijker dat de nog niet ontgonnen bodem door ondernemers van landbouw, dan dat die door eigen boeren in cultuur worde gebracht: terwijl laatstgenoemde zelven in hunne voeding zouden voorzien, zal de landbouw-onderneming, waar die voeding in den regel niet geproduceerd wordt, de vraag daarnaar vermeerderen. En niet alleen dat deze zoo, inzonderheid in hare omgeving, voor den inlandschen landbouwer een prikkel is om naar meerdere productie te streven, door hem het voorbeeld van deugdelijke cultuur voor oogen te stellen, vermeerdert ze ook zijne middelen om dat doel te bereiken.

Indien we bij dit artikel wat uitvoerig stil stonden, dan is het omdat de nadere regeling daarvan o. i. van overwegenden invloed op het lot der erfpachtswet zijn zal. Alleen in de nabijheid van bevolkte streken, waar middelen van vervoer niet geheel worden gemist, mag in den regel het in exploitatie brengen van woesten grond door de »grande culture" bestaanbaar worden geacht. Alleen daar is intensieve landbouw, waarin hare kracht moet gezocht worden, mogelijk. Wordt dat terrein voor haar gesloten, dan kan voor de ontginning van Java's maagdelijken bodem, althans in de eerste jaren, weinig of niets van haar worden verwacht.

Vertrouwende dat het niet in de bedoeling kan gelegen zijn, om zóó de door de erfpachtswet voor Java opgewekte verwachtingen te leur te stellen, zullen wij bij sommige der buiten het af te perken dessagebied van de uitgifte in erfpacht uitgesloten kategoriën, in artikel 9 aangeduid, in de tweede plaats een oogenblik stilstaan.

»De gronden buiten het bij art. 6 bedoelde gebied worden van gouvernementswege opgemeten, beschreven en in kaart gebracht.

»Van het in kaart gebrachte wordt jaarlijks een gedeelte, daartoe ge-

schikt bevonden, bij perceelen van omstreeks 500 bouws, in erfpacht voor vijf en zeventig jaren aangeboden. De Gouverneur-Generaal kan in bijzondere gevallen een andere grootte der perceelen bepalen.

»In de erfpacht worden niet begrepen:

»*a.* gronden, waarop anderen recht hebben, indien zij ongenegen zijn zich van hun recht te ontdoen;

»*b.* gronden naar de inzettingen der inlanders als gewijde beschouwd;

»*c.* gronden voor openbare markten afgezonderd of voor den openbaren dienst bestemd;

»*d.* gouvernementstuinen;

»*e.* djati- en andere houtbosschen, de laatste voor zoover zij onder geregeld beheer zijn gebracht;

»*f.* gronden gelegen binnen een door den Gouverneur-Generaal voor elk gewest vast te stellen afstand van gouvernementsaanplantingen;

»*g.* gronden gelegen in door ons aan te wijzen streken, die beschikbaar moeten blijven voor de uitbreiding der op hoog gezag ingevoerde koffiecultuur.

»Door de uitsluiting der onder a, b en c genoemde gronden wordt de afstand in erfpacht der omliggende daartoe geschikte niet belet; mits de erfpachter zich verbinde aan het gebruik der uitgesloten gronden geen hinder toe te brengen."

Ad *d* en *g.* Over de toekomst der gouvernements koffie-cultuur, meenen wij hier niet in beschouwingen te moeten treden.

Het is evident dat zoolang zij in stand wordt gehouden, ook voor de benoodigde gronden moet worden gezorgd.

Daarbij haar belang zooveel mogelijk met dat der particuliere cultuur te vereenigen, is het vraagstuk dat de nadere regeling van de boven aangehaalde voorschriften zal hebben op te lossen.

Die oplossing zal, meenen wij, zeer worden bevorderd, door de toepassing van het door den Minister geopperde denkbeeld om de cultuur voor het gouvernement in enkele streken te concentreeren en haar elders aan particulieren over te laten. Op dien voet zullen beide elkaâr het minst in den weg staan.

Ad *e.* Wij wezen er reeds boven op, hoe, volgens ontvangen mededeelingen, somtijds het aanwezen van enkele djatiboomen gronden die voor de particuliere cultuur een uitstekend terrein aanboden, deed weigeren. In de onderhavige bepaling, van djati-*bosschen* sprekende, kan zeker zoodanige bedoeling niet gelegen zijn. Een rationeele toepassing van die bepaling zal, meenen wij, in de aanwezigheid van hout alleen daar een motief tot uitsluiting van ontginning zien, waar het behoud daarvan boven het in cultuur brengen van den grond verkieslijk moet worden geacht.

Ad *f*. Onze bedenkingen tegen deze paragraaf namen wij reeds de vrijheid in onze missive van 23 Maart j.l., waarin wij onze adhaesie gaven aan die onzer Bataviasche zusterkamer dd. 1 Februari j.l. N°. 5, te vermelden.

Heeft die bepaling in 't algemeen tegen zich, dat ze, een niet onaanzienlijke uitgestrekheid zoowel voor gouvernements als particuliere cultuur afsluitende, deze voor Java's productie zou doen verloren gaan, grooter grief wellicht nog is het, dat zij de meeste van de bestaande ondernemingen na het einde van de loopende huurcontracten ten ondergang doemt. Immers grenzen de meesten daarvan, ook in ons ressort, aan gouvernementstuinen, zijn beide op verscheidene plaatsen alleen door een pagger gescheiden. En dat wel zonder toedoen der ondernemers, omdat men heeft goed gevonden om de Gouvernementstuinen naar de zijde hunner ondernemingen uit te breiden. Ware de vrees voor diefstal van gouvernementsproducten gegrond en dit kwaad door geen ander middel te bestrijden, dan zou het particulier belang hier voor het algemeen belang moeten zwichten, hoewel dan toch, onzes inziens, aan de huurders, aan wie het vooruitzicht op verlenging geopend is, eene vergoeding voor die teleurgestelde verwachting zou toekomen. Wij meenen echter, dat tot die vrees in het algemeen geene aanleiding is gegeven; dat veeleer de particuliere ondernemers er zich over hebben te beklagen, dat van hunne koffie wordt ontvreemd en naar de gouvernementspakhuizen wordt gebracht. Daaraan meenen wij juist de neiging der inlandsche bevolking om de gouvernementstuinen tot de particuliere te doen naderen, te moeten toeschrijven, waardoor het voor haar mogelijk is om ongemerkt in de laatste diefstal te plegen. Levert die haar het voordeel op, dat zij, waar tegen knevelarij behoorlijk wordt gewaakt, de geheele remuneratie, die voor de gouvernementskoffie bij de levering van het product in eens wordt uitgekeerd, ontvangt — voor goede qualiteit *f* 13.— in de Preanger regentschappen *f* 10.— per pikol — in stede van het enkele plukloon — *f* 3.— *à* *f* 4.— voor hetzelfde gewicht — waarop zij van de particuliere ondernemers, die voor alles afzonderlijk plegen te betalen, recht heeft, diefstal van gouvernementskoffiie ten behoeve van dezen zou haar slechts verlies kunnen geven. Tenzij men vooronderstelle dat de particuliere ondernemers willens en wetens gestolen koffie zouden helen. Zoodanig vermoeden echter zou afstuiten op het feit, dat nimmer één hunner — voor zoo ver we hebben kunnen nagaan, — ter zake van zoodanig misdrijf in staat van beschuldiging is gesteld. En toch zou dit op den duur niet verborgen kunnen blijven. Men bedenke slechts dat op iedere gevestigde onderneming, welke dien naam verdient, een vrij aanzienlijk personeel wordt vereischt, waarvoor natuurlijk wat er omgaat geen geheim is. Hoe dikwerf gebeurt het niet, dat een ondernemer in de noodzakelijkheid is een hunner te ontslaan. Zou zoo iemand in

gebreke blijven om door eene aanklacht wraak te nemen? Afgescheiden van edeler motieven mag dan ook, meenen wij, de bepaling die, indien we wel onderricht zijn, in alle bestaande contracten voorkomt, dat opzettelijke opkoop door den huurder van gouvernements-producten een grond tot ontbinding der huurovereenkomst is, waar het gevestigde ondernemingen geldt, als afdoende worden beschouwd om daarvan terug te houden. Overigens is er maar één middel, onzes inziens, om de gouvernements eigendommen te beschermen, namelijk een behoorlijk ingerichte politie, waaraan ook in andere opzichten de behoefte zoo zeer zich doet gevoelen. Zeker zal het niet de Europeesche pachter van woeste gronden zijn, die het moeilijkst door haar te surveilleeren zal wezen.

Alvorens van het onderwerpelijk artikel van het koninklijk besluit af te stappen, zij het ons vergund een oogenblik bij de daarbij bepaalde normale uitgestrektheid der erfpachtsgronden stil te staan.

Door verscheidene door ons gehoorde deskundigen wordt eene uitgestrektheid van 500 bouws, waar het een vijf-en-zeventigjarige onderneming geldt, te gering geacht, vooral ook omdat op ieder perceel naast en tusschen bruikbare gronden andere van minder gehalte zullen worden gevonden.

Welke waarde echter ook het motief, voor het normale cijfer van 500 bouws door de ministerieële dépêche opgegeven, dat die uitgestrektheid het best door den ondernemer te overzien is, met het oog |op de vermoedelijke wenschen der gegadigden hebben moge, dit valt weg wanneer deze zelf, ingevolge art. 16 het initiatief nemende, om een grooter uitgestrektheid kan aanzoek doen. Niet zonder bevreemding zagen wij dan ook in laatstgenoemd artikel, terwijl art. 9 nog in exceptioneele gevallen uitzonderingen toelaat, het cijfer van 500 bouws imperatief als maximum gesteld.

Na de aanwijzing der gronden, die voor de uitgifte in erfpacht beschikbaar worden gesteld, komen in de tweede plaats in aanmerking de voorwaarden, waarop die uitgifte zal geschieden.

Daaromtrent bepaalt art. 10:

»De aanbieding, in art. 9 vermeld, geschiedt bij oproeping tot mededinging door inschrijving boven een telkens bepaald bedrag."

Nader toegelicht in de ministerieële depêche.

»Dit artikel brengt, door het beding: »boven een telkens bepaald bedrag" op het financiëel terrein. De — altijd plichtmatige — zorg voor 's lands financiën behoort bij de uitgifte van gronden in erfpacht, althans bij die op Java, geene te ondergeschikte rol te vervullen. Doch evenzeer moet blijken van den vasten wil om gronden in erfpacht op billijke voorwaarden verkrijgbaar te stellen, om dit middel tot aanmoediging der vrije nijver-

heid en tot verspreiding der hier en daar opeengehoopte inlandsche bevolking in het leven te roepen, om dus zijn welslagen niet door noodelooze belemmeringen in gevaar te brengen.

»Aan deze vereenigde eischen zal beantwoord worden, wanneer de Staat den erfpachter, na een ruimen tijd van voorbereiding (men stelle vijf jaren), als minimnm over de eerste twintig jaren der exploitatie oplegt omstreeks het gemiddelde per bouw der netto-ontvangst aan landrente over geheel Java, gelijk die thans is. In aanmerking nemende dat het erfpachtsrecht in allen geval onderworpen blijft aan de belasting van verponding (Indisch Stbl. 1863, no. 14), en dat het hier niet aankomt op eene nauwkeurige berekening der bedoelde netto-ontvangst, bepale men het minimum van pachtsom op *f* 5.— per bouw. Dit bedraagt alzoo *minder* dan hetgeen laatstelijk betaald pleegt te worden voor de *in huur* uitgegeven gronden; men zou voor erfpacht, die zooveel langer duurt, zooveel beteren waarborg aan den geldschieter verschaft, eer *meer* kunnen vorderen, maar het geldt een minimum waarboven de ondernemer bieden kan; en dat de uitgifte in erfpacht eene hoogere vlucht neme dan die in huur, wordt door de Regeering zeer gewenscht. Voor de latere perioden der erfpacht moet het minimum opklimmen. Men lette op de theegronden, die, na de eerste 20 jaren exploitatie, voor *f* 24 tot *f* 50 per bouw *in huur* genomen werden. Doch de Regeering wenscht zich ook dan met eene pacht beneden die sommen te vergenoegen. De hoogste pacht bedrage, even als volgens het bewuste ontwerp het maximum der landrente, *f* 20 per bouw. Trouwens worde niet uit het oog verloren, dat de erfpacht bestemd is om met der tijd in eigendom over te gaan. »»Eer wij een twintigtal jaren verder zijn, zullen de bedenkingen, welke nog tegen den verkoop van groote stukken grond in Indië vernomen worden, vermoedelijk hebben opgehouden."" Zoo luidt het hieromtrent in de Memorie van Toelichting van 5 Februari 1869 (bldz. 10).

»Naar aanleiding van dit een en ander gelieve Uwe Excellentie bij de regeling der mededinging in acht te nemen: dat men inschrijve voor een pachtsom in geld per bouw tot een afzonderlijk bedrag over:

»*a*. de eerste vijf jaren,

»*b*. de volgende twintig jaren,

»*c*. de volgende twintig jaren,

»*d*. den verderen duur der pacht;

dat het minimum van pacht bedrage: voor *b* *f* 5, voor *c* *f* 15, voor *d* *f* 20, per bouw, (dus voor *a* geen minimum) en dat de gunning geschiede aan het voordeeligst bod over de eerste 25 jaren."

Tegen het omtrent het equivalent, dat in den vorm van erfpacht zal worden geeischt, in de ministerieële dépêche voorkomende, werd algemeen

door de door ons gehoorde ondernemers van landbouw, en naar wij meenen te recht, opgekomen.

Daargelaten of met het oog op het groote verschil in de omstandigheden die de productiekosten en de productie beheerschen, de vaststelling van één zelfde minimum voor alle uit te geven perceelen doelmatig mag worden geacht, maakt, volgens de algemeene overtuiging van de door ons gehoorde deskundigen, het door de ministeriëele dépêche aangegeven cijfer, gemiddeld meer dan ƒ 13.— jaarlijks per bouw bedragende, de geheele erfpachtswet illusoir.

Hoe zou het gemiddelde der landrente over geheel Java in 1868, — het laatste jaar, waarover wij aan de koloniale verslagen gegevens hebben kunnen ontleenen — van ƒ 2.95 tot ƒ 10.37 per bouw variëerende, een maatstaf kunnen zijn van een uniforme pacht, van het 5e tot het 25e jaar van de in woesten toestand uit te geven erfpachtsgronden te heffen, terwijl de gronden, aan eerstgenoemde heffing onderhevig, althans grootendeels, in geheel andere omstandigheden verkeeren, in de eerste plaats doordien ze voor irrigatie vatbaar zijn, [1]) in de nabijheid van bestaanbare transportmiddelen zijn gelegen en daarop Java's bevolking is samengedrongen? Hoe zou verder als maatstaf in aanmerking kunnen komen wat de ministeriëele dépêche als zoodanig voor de laatste perioden der pacht aangeeft. namelijk het maximum van dezelfde heffing dat, volgens een bestaand ontwerp, waarvan de uitvoering nog niet is gebleken, van sommige van die gronden zou worden gevorderd?

Ook in de antecedenten van de »grande culture" is door de ministerieele dépêche een maatstaf gezocht, namelijk het cijfer der huur voor sommige thee-onderuemingen bij afstand daarvan aan particulieren geboden, van ƒ 24.— tot ƒ 50.— per bouw bedragende.

Daarbij schijnt echter voorbij te zijn gezien, dat het hier ondernemingen gold waaraan reeds door den Staat, direct of indirect, een aanzienlijk kapitaal was ten koste gelegd, waar woeste gronden in nette tuinen waren herschapen, de steile hellingen tot terrassen waren gevormd, établissementen en pakhuizen waren opgericht, boedjang-kampongs waren aangelegd, de daarin gevestigde bevolking voor de cultuur was opgeleid, en waarvan het product niet zonder groote opofferingen een gevestigde reputatie op de Europeesche markt had verkregen. Dat de waarde, welke aan zoodanige

[1]) Het groot verschil in waarde dat er bestaat tusschen sawah's, waartoe verreweg de meeste aan inlanders toebehoorende gronden te rekenen zijn, en tegalans, in welke kategorie de nog woeste gronden vallen, kan hieruit blijken, dat, volgens bevoegde beoordeelaars, terwijl de eerste somtijds eene waarde hebben van ƒ 1500.— per bouw, die van de laatste voor dezelfde uitgestrektheid op niet meer dan ƒ 250.— als maximum mag worden geschat.

in vollen bloei zijnde ondernemingen voor een twintigjarigen exploitatie-termijn wordt toegekend, geen maatstaf kan zijn van die, welke een zelfde uitgestrektheid nog onontgonnen grond voor een vijf-en-zeventigjarigen termijn kan geacht worden te vertegenwoordigen, ligt voor de hand.

Uit de koloniale verslagen blijkt, dat voor in onontgonnen toestand in huur door het Gouvernement uitgegeven gronden, thans met enkele uitzonderingen niet meer dan *f* 6.— per bouw wordt betaald. Wat waren de door de ondernemers op die voorwaarden verkregen resultaten? Maakten sommigen, in gunstige omstandigheden verkeerende, goede zaken, daar staan groote verliezen van anderen tegenover. Gelukte het een enkelen zijn onderneming gelukkig te realiseeren, niet zelden vond de kooper in diezelfde onderneming zijn ondergang. Alles samen genomen, mag het betwijfeld worden, of de op woeste gronden verkregen winsten niet door de verliezen worden overtroffen. Zeer zeker mag menige teleurstelling aan gebrekkige kennis van den landbouw en gebrekkig beleid worden toegeschreven. Zijn voordeel doende met de verkregen ondervinding zal men klippen, waarop tot nu toe meer dan één schipbreuk leed, kunen vermijden. Aan de toekomst der »grande culture" op de thans nog woeste gronden, mits men haar niet beperke tot die waar, in Java's tegenwoordigen toestand, de noodzakelijke voorwaarden van exploitatie ontbreken, behoeft geenszins te worden gewanhoopt. Doch dat ze in de tegenwoordige omstandigheden, tegen een jaarlijksche huur van hoogstens *f* 6.— per bouw, zonder verponding of ander aandeel in de belastingen dan 't geen zij thans te dragen hebben, bij de tegenwoordige prijzen der koloniale waren, waarvan eer daling dan rijzing is te voorzien, meer dan een redelijke belooning voor de groote inspanning, de veeljarige opofferingen en het beleid, noodig om eene onderneming daarop te doen slagen, zouden beloven, wordt door alle door ons gehoorde deskundigen ontkend.

Hoe zou dan het stellen van een minimum dat, over den geheelen erfpachts-termijn gerekend, meer dan *f* 13.— jaarlijks per bouw bedragen zou, terwijl volgens art. 13 »de in erfpacht afgestane gronden, de daarop geplaatste gebouwen en opstallen en de voortbrengselen der gronden of der daarop gevestigde inrichtingen van nijverheid zijn onderworpen aan de bestaande of in te voeren algemeene belastingen", — tot een verwezenlijking kunnen leiden van den door den Minister uitgesproken wensch, »dat de uitgifte in erfpacht een hoogere vlucht neme dan die in huur?"

Wel kon de Minister er op wijzen dat de erfpacht zooveel langer duurt, zooveel meer waarborg aan den geldschieter aanbiedt, doch die voordeelen mogen niet overschat worden, noch ook uit het oog worden verloren wat daartegenover staat.

Het nadeel van een korten termijn van genot voor den ondernemer is voornamelijk daarin gelegen, dat het hem in de aanwending van kapitaal belemmert, daar hij alleen dan daartoe kan overgaan, wanneer de reproductie daarvan met renten gedurende den tijd van zijn genot kan worden te gemoet gezien. Van een anderen kant echter profiteert hij, die voor twintig jaar woeste gronden in huur heeft, van alle krachten van den maagdelijk door hem ontvangen bodem, zonder dat hij daarbij op de toekomst heeft te letten. Is bij een vijf-en-zeventigjarige exploitatie de ondernemer in het eerste opzicht in gunstiger omstandigheden, het behoeft geen betoog dat hij daarentegen een geheel andere en kostbaarder wijze van landbouw zal moeten toepassen, om de productieve krachten van den grond in stand te houden. [1])

Men denke b. v. aan de koffie-cultuur, die voor welke de uit te geven woeste gronden, althans in Midden-Java, het meest in aanmerking zullen komen.

Kon, waar het een twintigjarige exploitatie gold, ten aanzien van de afspoeling van den humus van de op de hoogte, waar de koffie-cultuur kan gedijen, meestal sterk hellende terreinen, in zekere mate het »après nous le déluge" worden toegepast; waar de ondernemer een zoo veel langere toekomst voor zich heeft, is het eene levensquaestie, die afspoeling zooveel mogelijk geheel en op afdoende wijze, wat niet zonder groote zorg en kosten geschieden kan, tegen te gaan. Kon bij een twintigjarige exploitatie steeds van denzelfden grond koffie worden geplukt zonder dat veel aan bemesting behoefde ten koste te worden gelegd; waar de termijn zooveel langer is, rijst de vraag of wel voortdurend van denzelfden grond dezelfde vrucht kan worden verwacht; bestaat de zekerheid dat dit in allen gevalle niet mogelijk zal zijn, zoo niet kunstmatig aan den bodem worde teruggegeven wat daaraan ontnomen is, 't geen jaarlijks terugkeerende groote kosten vereischen zal. Men neme hierbij in aanmerking dat voor voordeeligen wisselbouw, die in Europa met zoo uitstekend gevolg wordt toegepast, meestal geene gelegenheid zal bestaan. De verschillende producten, voor de cultuur waarvan tot nu toe woeste gronden bijna uitsluitend in aanmerking kwamen, thee, koffie en suiker, vereischen een verschillend klimaat. Ook in andere opzichten verschillen de omstandigheden, waaronder die cultures met succes kunnen worden gedreven.

't Is waar, men is niet aan de cultuur der zoogenaamde stapelproducten gebonden. Men kan tot de cultuur van voedingsmiddelen zijne toevlucht nemen. Doch in den regel zal die voor den ondernemer weinig voordeel

[1]) Alleen voor het draineeren en vlakken van den bodem zal, volgens bevoegde beoordeelaars, in vele gevallen een kapitaal van *f* 500.— à *f* 750.— per bouw noodig zijn.

kunnen afwerpen. Dat het drijven daarvan door hem zelven op groote schaal financiëel bestaanbaar is, wordt door bevoegde beoordeelaars ontkend. En zoolang de inlander gelegenheid tot ontginning heeft, zal deze wel niet genegen zijn voor het gebruik van den erfpachtsgrond een eenigszins beduidend equivalent te betalen, tenzij die geirrigeerd kunne worden, waartoe meestal niet zonder groote kosten de benoodigde werken zullen kunnen worden aangelegd.

Genoeg, meenen wij, om te doen uitkomen, dat men bij een vijf-en-zeventigjarige erfpacht voor geheel andere voorwaarden van exploitatie staat, dan bij een twintigjarige huur, voorwaarden waaromtrent voor een groot deel slechts gissingen mogelijk zijn. Te grooter is de onzekerheid, doordien Java's oeconomische toekomst nog in zoovele opzichten in het duistere ligt. Welke wijzigingen zal de verhouding van vraag en aanbod van arbeid ondergaan? In hoeverre kan op vermeerdering van rechtszekerheid, op verbetering der middelen van communicatie worden gerekend? De oplossing van deze en zoovele andere vragen zal natuurlijk op de kosten van productie van grooten invloed zijn. Niet minder onzekerheid bestaat omtrent de te produceeren waarde. Welke zal de toekomstige verhouding van vraag en aanbod van koloniale waren en dientengevolge de prijs daarvan zijn? Ook voor de oplossing van die vraag worden de gegevens gemist.

Is het, met het oog op dat alles, niet mogelijk voor den vijf-en-zeventigjarigen erfpachtstermijn een budget te maken, waaruit met eenige zekerheid zou kunnen worden opgemaakt wat door de erfpachtsgronden aan de schatkist zal kunnen worden opgebracht, hoe is het te verwachten dat, terwijl in naburige koloniën voor de teelt van dezelfde producten, waarvoor die gronden hier zullen moeten bestemd worden, onmetelijke uitgestrektheden voor schier nominale prijzen in eigendom verkrijgbaar zijn, en overigens alleen een evenredig aandeel in de staatsuitgaven der kolonie daarvan wordt gevorderd, op Java soliede ondernemers zwaarder verplichtingen op zich zouden durven nemen? Slechts dan zou daartoe aanleiding bestaan, indien het verschil in den prijs van den grond door daartegen overstaande voordeelen in de voorwaarden der productie werd opgewogen. Let men echter daarop, dat in de koloniën waarop we doelen, alle staatsinkomsten te haren behoeve worden aangewend en geene kosten voor werken van openbaar nut worden ontzien; let men verder op den hoogen prijs van den arbeid hier, in vergelijking met b. v. Britsch-Indië, op de geringer kosten van vervoer vandaar naar de meeste markten, dan bestaat er geene reden om zich daarmede te vleien.

Het onhoudbare van den door de ministeriëele dépêche gestelden minimum pachtschat, meer dan *f* 13 jaarlijks gemiddeld per bouw bedragende, en aldus eene kapitale waarde van minstens *f* 100,000 aan 500 bouws woeste,

onbewoonde en in vele gevallen van deugdelijke communicatie-middelen verwijderde gronden toekennende, d. i. *f* 200 per bouw, goede en minder goede grond, die gewoonlijk elkaâr op een zelfde perceel afwisselen, dooreengenomen, viel nog onlangs hier treffend in het oog, bij den verkoop van den eigendom van een geheel ontgonnen, grootendeels uit sawah's bestaand op ± 13 paal van Samarang aan den grooten weg gelegen perceel, groot 2321 bouws, eene bevolking tellende van meer dan 5700 zielen, waarvoor niet meer dan *f* 300,000, dat is ongeveer *f* 129 per bouw werd geboden.

Alvorens van dit artikel af te stappen, zij ons nog een enkel woord vergund over het in de ministerieële dépêche ten aanzien van voor den eventueelen pachtschat te vorderen zekerheid voorkomende. Het belemmerende van borgtocht voor een langen termijn, zooals die tot nu toe bij verhuur van woeste gronden gevorderd werd, is hier te zeer door de ondervinding gebleken, dan dat het noodig zou zijn daarop te wijzen. Dat echter een waarborg van de soliditeit der gegadigden op de af te stane gronden worde gevraagd, zooals de Minister voorschrijft, kan zeer zeker niet worden gewraakt.

Waar de financieële positie, aan den erfpachter toegedacht, wordt overwogen, moet, na het besproken 10e artikel, in de tweede plaats in aanmerking komen art. 13 van het Koninklijke besluit.

»De in erfpacht afgestane gronden, de daarop geplaatste gebouwen en opstallen en de voortbrengselen der gronden of der daarop gevestigde inrichtingen van nijverheid, zijn onderworpen aan de bestaande of in te voeren algemeene belastingen.''

In andere koloniën, waar alle staatsinkomsten ten behoeve der kolonie worden aangewend en het budget in de kolonie zelf wordt vastgesteld, zou dit artikel geen bezwaar opleveren. Daar zou geene vrees behoeven te bestaan, dat de daarin bedoelde lasten zouden overschrijden het aandeel dat, in evenredigheid tot zijne financieële krachten, de erfpachter in de uitgaven zou hebben te dragen. Anders echter is het hier, waar door de meerderheid der wetgevende macht, die over Indië's financiën beschikt, een zoo ruim mogelijke bijdrage aan het moederland als een natuurlijk uitvloeisel van beider verhouding wordt beschouwd.

Hier, waar aldus de elders als alleen billijk en rationeel erkende maatstaf van belastingheffing wordt ter zijde gelegd, wordt door de bedoelde bepaling de Europeesche landbouw op woeste gronden taillable à merci verklaard.

Geen wonder dan ook, dat dit artikel (zelfs, volgens de ministerieële dépêche, op de toepassing van landrente — volgens de officieële terminologie de huur, waarvoor de door den inlander bebouwde grond aan hem wordt

afgestaan — in een bijzonder geval doelende), in verband met 's Ministers voorschriften omtrent den minimum pachtschat, aan de verwachtingen, die de erfpachtswet in Indië had opgewekt, geheel den bodem insloeg.

Die indruk zal niet verdwijnen, zoolang de eischen der schatkist niet binnen redelijke grenzen zijn beperkt.

Ware het mogelijk, dan zouden wij het fixeeren van die eischen op een bepaald cijfer voorstaan. Met het oog echter op de onzekerheid, die de toekomst van den landbouw op de erfpachtsgronden aanbiedt, is dit, meenen wij, onuitvoerbaar.

Verder dan tot de algemeene verklaring, dat daarvan als belasting, onder welken vorm ook, niet meer zal worden gevergd dan in evenredigheid tot zijn financiëele krachten zijn aandeel in de uitgaven der kolonie bedraagt, zal o. i. niet kunnen worden gegaan. Maar die verklaring rekenen wij dan ook onmisbaar, zal de hoop op de vestiging hier van een solieden ondernemingsgeest en toevloeiing van kapitalen niet geheel moeten worden opgegeven.

In de derde plaats zal bij het bespreken van de voorwaarden, voor den afstand in erfpacht gesteld, bij art. 14 een oogenblik moeten worden stilgestaan.

»De personen op de in erfpacht afgestane gronden zijn aan de algemeene belastingen of verplichtingen onderworpen, voor zoover de ligging der gronden dit gedoogt.

»De persoonlijke diensten, waartoe de inlanders aldaar verplicht zijn, worden door den Gouverneur-Generaal bij de aanbieding der gronden omschreven.

»Diensten ten behoeve van de op hoog gezag ingevoerde cultures zijn niet verschuldigd".

Dat de personen op de in erfpacht afgestane gronden aan de algemeene belastingen en verplichtingen onderworpen zullen zijn; dat daaronder, zoolang de belasting van den inlander gedeeltelijk in arbeidsprestatie wordt gevorderd, ook de persoonlijke diensten behooren, ligt in den aard der zaak.

Daarbij zal echter in aanmerking moeten worden genomen, dat, zoolang de zwervende bevolking, waaraan de ondernemer grootendeels zijn arbeidskrachten ontleenen moet, zich aan die belastingen kan onttrekken, aan dengene hunner, die tengevolge van zijne vestiging op den erfpachtsgrond daaraan onderworpen wordt, door den erfpachter een equivalent daarvoor zal moeten worden gegeven, zoodat de druk der belasting ten definitieve op hem neêrkomt.

Dat de persoonlijke diensten bij de aanbieding der gronden nauwkeurig worden omschreven, zooals de ministeriëele dépêche voorschrijft, wordt algemeen noodzakelijk geacht. Groot zijn, volgens de verklaring van velen, die op gehuurde gronden landbouw-ondernemingen drijven, de bezwaren die aan den tegenwoordigen ongeregelden toestand verbonden zijn, waarvan niet het minste is, dat ambtenaren, die den ondernemer niet genegen zijn, het daardoor in hunne macht hebben om zijne onderneming onberekenbaare schade toe te brengen.

Hoe nauwkeurig echter de omschrijving der verplichting tot persoonlijke diensten ook plaats hebbe, steeds zal die voor den ondernemer, die op geregelden arbeid moet kunnen rekenen, een bezwaar zijn.

Daarom, zoo die verplichting in het algemeen nog behouden moet blijven, zou het zeker overweging verdienen, of niet de op de erfpachtsgronden te vestigen ondernemingen aan den storenden invloed daarvan zouden kunnen worden onttrokken, b. v. door voor de daaraan verbonden arbeiders de heerediensten, waarin zij deelen moeten, afkoopbaar te stellen, of als equivalent daarvoor den erfpachter met een of ander werk van algemeen nut te belasten.

Art. 17. »Overeenkomsten tot verhuur van gronden, krachtens het derde lid van art. 62 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië aangegaan, worden door den Gouverneur-Generaal op aanzoek der huurders vervangen door afstand in erfpacht volgens dit besluit, mits die vervanging voor den lande voordeelig zij en overigens geene algemeene belangen zich daartegen verzetten.

»De termijn van 75 jaren, voor de erfpacht bepaald, zal, bij de vervanging van huur door erfpacht, gerekend moeten worden van het tijdstip der vervanging, wijl daarmede inderdaad het nieuwe recht een aanvang neemt."

Ook ten aanzien van de bestaande ondernemingen, waarvoor conversie van huur in erfpacht wordt aangeboden, is het gezegde omtrent de grenzen die aan de eischen der schatkist moeten worden gesteld, uit den aard der zaak toepasselijk. De meeste daarvan zijn, meenen wij, niet in omstandigheden die toelaten zwaardere lasten te dragen dan thans het geval is. Wordt meer van hen gevergd, dan zullen de ondernemers vermoedelijk er de voorkeur aan geven, om gedurende den loopenden termijn der huur op de bestaande voorwaarden zooveel mogelijk van den grond te trekken. De Staat zal dan aan het einde van den huurtermijn de gronden uitgeput, gedurende jaren voor verdere exploitatie ongeschikt, terug ontvangen.

De conversie der twintigjarige huur in een vijf-en-zeventigjarige erfpacht, welke het belang van den ondernemer voor dien termijn aan de voortzetting der exploitatie verbindt, moet op zich zelve reeds als een voordeel ook voor de schatkist worden beschouwd.

Genoeg meenen wij gezegd te hebben om de hier algemeen gevestigde overtuiging te motiveeren, dat, indien de voorschriften der agrarische wet omtrent de uitgifte van woeste gronden in erfpacht niet in milden zin worden toegepast, zij een doode letter zullen blijven. Behoeven wij er op te wijzen hoezeer dit voor Java te betreuren zou zijn? Vermeerdering van Java's productie is, met het oog op de snelle toeneming zijner bevolking en de steeds hooger klimmende financiëele eischen van een deugdelijk bestuur, een van de voornaamste vraagstukken die, Nederlands koloniale politiek heeft op te lossen. Dat Java's nog onontgonnen bodem, bevrucht door kapitaal en ondernemingsgeest, veel tot die vermeerdering zou kunnen bijdragen, wordt reeds lang algemeen erkend. In stede echter dat de vereeniging van die factoren zou zijn bevorderd, werd ze tot nu toe schier onmogelijk gemaakt. Waar een enkelen keer aan de Europeesche nijverheid toegang werd verleend, werd door den korten huurtermijn een rationeele landbouw haar belet. Voor 't overige werd de grond, die haar tot groote schade voor Java's productie werd onthouden, aan inlandschen roofbouw prijs gegeven, en zóó door de vernieling van zijn productieve krachten ook zijne toekomst bedreigd. Moge, nu de wetgever ondubbelzinnig zijn wil heeft uitgesproken om met dat verleden te breken, om Java's maagdelijken bodem voor kapitaal en ondernemingsgeest open te stellen en hunne belangen, al is het nog niet duurzaam, dan toch voor langen tijd te vereenigen, voortaan in ernst naar dat doel worden gestreefd! Moge worden begrepen, dat het niet te bereiken is, zoo hier bezwarender voorwaarden dan in andere naburige koloniën worden gesteld! Moge worden begrepen, dat zij, die hun kapitalen en nijverheid aan het in cultuur brengen van woeste gronden wijden, een waagstuk ondernemen, waarvan zij alleen de slechte kansen loopen, waarvan de voordeelen, door de uitbreiding van het terrein van den maatschappelijken arbeid en de vermeerdering van het belastbaar vermogen in de eerste plaats aan Staat en Maatschappij ten goede komen! Moge worde begrepen, dat niets krachtiger er toe kan meêwerken om Java tot een hoogeren oeconomischen toestand op te voeren; een toestand op verdeeling van arbeid gegrond, waarin de verschillende takken der voortbrenging, waarvoor Java zich eigent, door verschillende klassen der bevolking zullen worden uitgeoefend; waarin de producent van voedings-

middelen in eene ruime markt voor zijn product een middel zal vinden om naar een zoo groot mogelijk surplus boven hetgeen hij en zijn gezin noodig heeft, te streven; waarin de producent van andere waren, van zijne zijde van een ruime markt van voedingsmiddelen verzekerd, een van de eerste voorwaarden om op de wereldmarkt te concurreeren zal zien vervuld; een toestand waarin in de staatsuitgaven, die in Java's belang vereischt worden, zonder druk voor zijne bevolking onbekrompen zal kunnen worden voorzien.

Dan zal de Agrarische Wet inderdaad een nieuw tijdperk voor Java hebben geopend, en zoowel de wetgever van wie ze uitging, als de Regeering die er de uitvoering aan gaf, een duurzamen titel op Java's erkentelijkheid hebben verworven.

De Kamer van Koophandel en Nijverheid
te Samarang.

J. VEECKENS, *President.*

v. DEDEM, *Wd. Secretaris.*

BANTAM'S EERSTE MOHAMMEDAANSCHE VORST.

Wie Bantam's eerste Mohammedaansche vorst geweest en wanneer hij aan het bewind gekomen is, van waar hij afstamde en welk gezag hij uitgeoefend heeft, zijn even zoo vele vragen, waarvan de beantwoording wel meermalen beproefd is, doch, naar wij meenen, nog nimmer op voldoende wijze plaats gevonden heeft. Wij gelooven daarom een voor de kennis der geschiedenis van dat rijk nuttig werk te verrichten, wanneer wij, op onze beurt, trachten deze vragen op te lossen en eenig licht over een gedeelte dier geschiedenis te verspreiden, dat tot nog toe in duisternis gehuld gebleven is.

De eerste eenigszins uitvoerige berichten omtrent Westelijk Java zijn wij, zooals wel bekend is, verschuldigd aan den Portugeeschen geschiedschrijver de Barros, die er van gewaagt onder den naam van »Zunda". [1]) Onder dezen naam schijnt men, tijdens de komst der Portugeezen in den Archipel, een groot gedeelte der tegenwoordige Sundalanden verstaan te hebben, doch later werd die benaming op eene veel beperkter uitgestrektheid toegepast. Immers lezen wij in eene beschrijving van de eerste tochten der Hollanders naar Oost-Indië, »dat het woord Zunda eygentlijck van den Inham ende Reede van Bantam te verstaan zij en dat Sunda in de Javaensche spraecke vruchtbaerheyt betekent". [2])

Hoe dit zij, in 1512 vertoefde er te Malakka een zekere »Samiam", die een heiden was en dien wij in 1522 aantreffen als »Koning van Zunda,"

---

[1]) „Zee en Land Reisen der Portugijsen van 1419 tot 1536 door Joan de Barros," Hollandsche vertaling, uitgegeven in 1727, Scheepstogten van Don Lopo Vaz de Sampayo, blz. 29 e. v.

[2]) „Begin en voortgang van de Vereenigde Nederlandtsche Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie, gedruckt in den Jaere 1646", Deel I, Eerste Reyze van Joris van Spilberghen naer Oost-Indien", blz. 61.

toen de kapitein van Malakka, Jorge d'Albuquerque zijnen zwager Hendrik de Leme naar dat land zond om met den heerscher er van een verbond te sluiten. De Leme vond bij dezen vorst een goed onthaal, te meer daar de Mohammedaansche »Sangue de Pate de Dama" korten tijd te voren groote voordeelen op de heidenen van Zunda behaald en hen zelfs »onder zijne gehoorzaamheid gebracht had". Hoe deze uitdrukking te verstaan zij, willen wij hier niet onderzoeken en er ons bij bepalen te vermelden, dat weldra een verbond gesloten was tusschen de Portugeezen en Samiam, waarbij bepaald werd, dat de eersten een sterkte bouwen zouden tot bescherming van hunnen bondgenoot tegen de Muzelmannen, voor welken dienst zij voor zich als belooning belangrijke handelsvoordeelen bedongen. Door verschillende omstandigheden werden de Portugeezen evenwel verhinderd, aan hunne belofte om die sterkte te bouwen, gevolg te geven vóór het einde van 1527, toen een vloot, voorzien van alles wat tot den voorgenomen bouw benoodigd was, onder Francisco de Sa naar Zunda stevende. Door storm werd die vloot echter verstrooid, en toen de Sa eindelijk de plaats zijner bestemming bereikt had, vond hij haar in de macht der Mohammedanen, die sterk genoeg waren om hem te noodzaken onverrichter zake weder naar Malakka terug te keeren. Ziehier in korte trekken wat aanleiding gegeven had tot de veranderingen, welke sedert Leme's gezantschap in Zunda plaats gevonden hadden.

Toen de Portugeezen in 1521 de stad Pasei aan den, met hulp van hunnen geslagen vijand, den verdreven vorst van Malakka, aan het bewind gekomen Geinal ontnomen en in zijne plaats eenen anderen, zoo als zij beweerden, wettigen vorst op den troon van dat rijk geplaatst hadden, was van daar vertrokken een aldaar geboren Muzelman van geringe afkomst, Faletahan genaamd. Aan boord van een met specerijen geladen schip, dat naar de Roode zee zeilde, had hij zich naar Mekka ingescheept, in deze heilige stad zich gedurende twee of drie jaren opgehouden, en er zich in de leer van den Islam doen onderwijzen. Naar zijne vaderstad teruggekeerd, vond hij deze in de macht der Portugeezen, die er een fort gebouwd hadden. Begrijpende, dat hierdoor aan zijnen dweepzieken godsdienstijver ernstige hinderpalen in den weg gelegd waren, begaf hij zich naar Japara, alwaar hij den titel aannam van »Cacis de Mahomed", en zich zoozeer in de gunst en het vertrouwen van het nog heidensche hoofd van dat land wist in te dringen, dat deze, benevens velen zijner onderhoorigen, zich tot den Islam bekeerde en Faletahan daarvoor zoo dankbaar was, dat hij hem zijne zuster ten huwelijk gaf.

Met de te Japara verkregen gnnstige uitkomst zijner prediking nog niet tevreden, of daardoor wellicht juist tot het doen van nog ernstiger pogingen aangespoord, verzocht en bekwam Faletahan van zijnen zwager verlof om naar Zunda te gaan, ten einde daar zijn bekeeringswerk voort te zetten.

wettig bestuur zijn. Wanneer er geen Souverein is, moet daarom met iemand, die de vereischten bezit, tot uitoefening van de souvereine macht gevorderd, eene overeenkomst gesloten worden tot het aannemen en voeren van het souvereine gezag, dat is: de Souvereiniteit moet aan zoodanigen persoon door de daartoe gerechtigden, met andere woorden door degenen die bevoegd zijn als kiezers op te treden, opgedragen worden. Om als kiesgerechtigde te kunnen optreden, moet men behooren tot de Muzelmansche notabelen van het land, kennis hebben van de rechten die de Souverein mag uitoefenen, en het noodige oordeel en doorzicht bezitten om den besten en bekwaamsten persoon tot Souverein te kiezen.

Om tot Souverein gekozen te kunnen worden, moet men zekere eigenschappen in zich vereenigen, waaronder ook deze, dat men behoore tot den stam, waartoe ook Mohammed behoorde, tot den stam der Koreisjiten. Iemand, tot dezen stam behoorende, op wettige wijze, bij ontstentenis van eenen Souverein tot de souvereine waardigheid verkozen, is, zoo alle op dit onderwerp betrekking hebbende bepalingen behoorlijk nagekomen zijn, het wettige Muzelmansche hoofd van den Staat; iemand echter die geen Koreisjiet is, zou, al ware hij ook door de kiesgerechtigden tot Souverein verkozen, nimmer in werkelijkheid Souverein zijn, en een onwettig gezag uitoefenen, zoolang hij niet met eene wettige macht door den wettigen Souverein bekleed was.

Wanneer de kiesgerechtigden, waarvan het getal vereischt, om de keus van eenen Souverein geldig te maken, niet bij de wet vastgesteld is, onderzocht hebben of er verkiesbare personen zijn, die alle vereischten, door de wet gevorderd, in zich vereenigen, en zij den geschikste gekozen hebben, moeten zij met hem de bovenvermelde overeenkomst tot het aannemen en voeren van het souvereine gezag aangaan, en moet de gekozene uitdrukkelijk verklaren, dat hij de Souvereiniteit aanneemt. Daarna heeft de huldiging van den verkozene plaats met het in het land gebruikelijke ceremoniëel, eerst door de kiezers, daarna door het verzamelde volk.

Dit is het wat wij omtrent het Mohammedaansche recht meenden te moeten laten voorafgaan aan hetgeen wij thans omtrent een, zonder deze toelichting, duister gedeelte der geschiedenis van Java mede te deelen zullen hebben.

Nadat Modjopahit verwoest was, besloten de verbonden Muzelmansche hoofden ieder naar zijn land terug te gaan; doch kozen zij eerst Radhen Patah, die de voornaamste aanvoerder in den heiligen oorlog geweest was, tot hunnen oppervorst en opperheer van den Islam op Java, eene waardigheid, waarmede een niet tot Souverein verkiesbaar persoon niet anders bekleed kan worden dan tijdelijk en totdat er een wettig Souverein verkozen is. Eenigen tijd daarna begaf zich Radhen Patah met veertig »wijze mannen en godsdienstleeraren" naar Sjech Ibnoe Moelana, ook wel, naar

de plaats waar hij leeraarde, Soesoehoenan Goenoeng Djati genoemd. Deze was een dier Arabieren, die aanvankelijk als kooplieden in den Archipel gekomen, daar later als apostelen van den Islam optraden. Dezen Sjech Ibnoe Moelana ondervroegen Radhen Patah en zijne metgezellen omtrent Mohammeds leer en vonden hem daarin zoo bedreven, dat zij hem den titel van Machdoem of voorganger toekenden. Zoo ongeveer luidt de legende.

Wanneer wij deze toetsen aan hetgeen wij boven omtrent het Mohammedaansche recht medegedeeld hebben, zoo meenen wij de zoo straks vermelde geschiedenis op de volgende wijze te mogen lezen. Na den val van Modjopahit was er nog geen erkende Mohammedaansche Souverein op Java. Wel is waar was Radhen Patah door de overige verbonden Muzelmansche hoofden tot hun oppervorst gekozen, maar, daar hij niet tot den stam der Koreisjiten behoorde, kon hij nimmer de souvereine waardigheid bekomen en alleen dan een wettig gezag uitoefenen, wanneer hem dit door eenen wettigen Souverein opgedragen werd. Radhen Patah moest er dus op uit zijn, zoo spoedig mogelijk zoodanigen persoon tot Souverein te doen kiezen, die hem voorkwam hem voor zijne verkiezing het dankbaarst te zullen zijn en dien hij het gemakkelijkst zijnen wil zou kunnen laten doen. Er waren destijds op Java reeds verscheidene priesterfamieliën, die zich tot de Souvereiniteit gerechtigd konden achten, en daaronder die van Giri-Grissee. Doch Radhen Patah had Demak gesticht en er in het centrum van Java zijnen zetel gevestigd, en het kwam hem daarom waarschijnlijk voor zijn eigen belangen nuttiger voor, den mede in Midden-Java gevestigden Soesoehoenan Goenoeng Djati dan eenen elders wonenden persoon tot Souverein te laten kiezen. Daarom begaf hij zich met veertig notabelen, de »wijze mannen en godsdienstleeraars" der legende, die kiesgerechtigden waren, naar Soesoehoenan Goenoeng Djati. Dezen zal het wel niet moeilijk gevallen zijn zijne ondervragers te overtuigen, dat hij alle vereischten, gevorderd om tot Souverein gekozen te kunnen worden, in zich vereenigde, de eigenschap van eenen zoon van den stam Koreisj te zijn daaronder begrepen. Verheugd dat zij zoo goed geslaagd waren in het vinden van eenen voor de Souvereiniteit geschikten persoon, aarzelden Radhen Patah en de veertig kiezers niet Soesoehoenan Goenoeng Djati als Souverein te huldigen, onder den titel van Machdoem. Deze huldiging door de kiezers werd weldra te Demak door die van het verzamelde volk gevolgd.

Soesoehoenan Goenoeng Djati, zoo vervolgt de legende, eenigen tijd daarna te Demak gekomen, deed aldaar het volk vergaderen en verklaarde, dat, volgens een bevel des hemels, Radhen Patah verheven werd tot Sultan van Demak, onder de titels van Senopati Djimboen, Ngabdor Rahman, Saijidin, Panotogomo, Panembahan van Palembang. Ontdoet men dit gedeelte van het verhaal van het eenige, dat daarin als bijvoegsel uit lateren tijd aan te merken is, laat men namelijk al de daarin aan Radhen

Patah toegekende titels weg, zoo ziet men hem door den wettigen Souverein als oppervorst aangesteld, onder welken titel is ons echter onbekend. Alleen kunnen wij dit met zekerheid vaststellen, dat die niet geweest kan zijn die van Sultan, daar deze eerst veel later door Javaansche vorsten aangenomen is geworden. De titel van Sultan is evenwel een titel, die door wereldlijke vorsten gedragen wordt, en Radhen Patah had dus waarschijnlijk, hoewel onder eenen anderen titel, het gezag, dat aan het Sultanaat verbonden is.

Nadat Radhen Patah door Soesoehoenan Goenoeng Djati tot oppervorst aangesteld was over al de Javaansche Muzelmansche staten en waarschijnlijk ook over Palembang, dat aan den heiligen oorlog tegen Modjopahit een werkzaam aandeel genomen had, toog hij naar de verblijfplaats van zijnen Souverein en stichtte aldaar voor dezen eenen vorstelijken zetel, die den naam van Cheribon verkreeg. Van daar uit was het, dat, gedurende een reeks van jaren, de wereldlijke Mohammedaansche opperheerschers van Java met hun gezag bekleed werden, terwijl zij zelven hun hof hadden te Demak, waarnaar de onder hen staande gewesten, te zamen genomen, »het rijk van Demak" genoemd werden. Na deze uitweiding kunnen wij thans weder tot Pate Unuz terugkeeren.

Uit al het voorgaande en uit hetgeen wij van hem gezegd hebben, blijkt ten duidelijkste, dat er geene sprake van zijn kan hem als onafhankelijk vorst te beschouwen. Een Muzelmansch legerhoofd echter, dat eene provincie op de ongeloovigen verovert, moet, volgens het Mohammedaansche recht, door zijnen opperheer in het bestuur daarvan als Gouverneur bevestigd worden. Wanneer wij dus Pate Unuz achtereenvolgens aantreffen als den voornaamsten persoon van Japara, Sidajoe en Bantam, en wanneer wij lezen, dat hij zich door middel van zeeroof, dus door kracht van wapenen, van eerstgenoemde stad had meester gemaakt, zoo meenen wij ook te mogen aannemen, dat hij, ten gevolge van die verovering, het bestuur dier plaats als Gouverneur in handen gehad en deze betrekking om dezelfde reden ook te Sidajoe en later te Bantam vervuld heeft. Want, wat deze plaats betreft, zoo zien wij wel, dat bij de Sa's vertrek de Mohammedanen langs de kust sterk geworden waren, maar mogen wij tevens gerust aannemen, dat de oorlog tusschen de ongeloovigen en de Mohammedanen daarom nog geenszins geeindigd was, en dat de verovering van Bantam, dat is van de strandlanden, want de binnenlanden waren in 1596 nog heidensch, eerst later voltooid is geworden. De plaatselijke legenden, thans nog in Bantam in omloop; de toestand van het grondbezit aan de kustlanden, — een toestand, die sedert de verovering door de Muzelmannen tot nu toe nog bijkans onveranderd bewaard is gebleven; de staat, waarin nog langen tijd een gedeelte der bevolking is blijven verkeeren, zijn even zoovele bewijzen, dat de Islam daar met afwisselend

geluk dien strijd heeft gevoerd, die met eene volkomen zegepraal over de ongeloovigen bekroond is geworden, en, zoo werkelijk die oorlog geruimen tijd heeft geduurd, zoo kan Pate Unuz gelegenheid te over gevonden hebben, om zich zoodanig op den voorgrond te stellen, dat hij als veroveraar aangemerkt en door zijnen opperheer als Gouverneur van Bantam erkend moest worden [1]).

Wie hem als Gouverneur onder de opperheerschappij van den Demakschen vorst opgevolgd heeft, is ons evenzeer onbekend, als de overige voorvallen, die gedurende dien tijd en tot 1545 te Bantam, en over het algemeen op Java, plaats gevonden hebben. In dat jaar echter treffen wij weder eenige bijzonderheden aan, op den toestand van dat eiland van grooten invloed. Deze bijzonderheden worden ons medegedeeld door den bekenden Portugeeschen gelukzoeker Fernando Mendez Pinto, die, met een schip naar Bantam gekomen, ten einde daar eene lading peper in te nemen, genoodzaakt was gedurende den regenmoeson in die haven te blijven liggen. In dien tijd verscheen aldaar eene afgezante van den Demakschen vorst, dien Pinto »Pangueyram" of »Keizer" noemt. Zij was gezonden met het doel om den Bantamschen »Koning", even als alle andere Koningen van Java, vazallen van Demak, uit te noodigen om zich met eene gewapende macht naar Japara te begeven. Derwaarts waren al die vazallen opgeroepen met het doel om eenen oorlog te ondernemen tegen de ongeloovige Hindoe-Javanen van Pasoeroean, die, nadat zij en hunne geloofsgenooten zich eenigszins hersteld hadden van den slag, hun door de verwoesting van Modjopahit toegebracht, den ondergang van dat rijk gewroken hadden door het verbranden van den Mohammedaanschen priesterzetel Giri en het schenden der zich aldaar bevindende heilige graven. Op verzoek van het Bantamsche hoofd, dat een der voornaamste aanvoerders in den oorlog was, Tagaril heette en zwager was van den Demakschen oppervorst of »Pangueyram", maakte Pinto met een veertigtal zijner metgezellen den oorlog mede. Door de Mohammedanen met groote overmacht aangevallen, verdedigden zich de Pasoeroeanners zoo dapper, dat zij hunne vijanden noodzaakten het beleg op te breken en naar Demak terug te keeren, na groote verliezen geleden te hebben aan dooden, gewonden en gevangenen, onder welke laatsten zich ook bevond hun »Calis moulana, eene souvereine waardigheid onder de Mohammedanen, op wiens raad de Pangueyram gekomen was." Deze laatste was gedurende het beleg van Pasoeroean door zijnen beteldoosdrager, wegens eenen hem aangedanen hoon, vermoord.

Volgens Pinto trachtten de Mohammedaansche hoofden, te Demak teruggekeerd, eenen nieuwen »Pangueyram" te kiezen, daar de overledene geenen

---

1) „Pate Unuz" moet vóór 1536 het gezag te Bantam in handen gehad hebben; want de berichten van de Barros loopen slechts tot dat jaar.

wettigen opvolger nagelaten had. Met dat doel werden eerst acht kiezers benoemd, die op hunne beurt den persoon aanwijzen zouden, die hun het waardigst voorkwam om de betrekking van oppervorst te bekleeden; doch deze kiezers konden het omtrent den persoon, die de voorkeur verdiende, niet eens worden, en gedurende den tijd, dat hunne beraadslagingen duurden, braken er te Demak zulke hevige twisten tusschen eenige der hoofden, die den oorlog medegemaakt hadden, uit, dat zij zich genoodzaakt zagen die stad, die grootendeels verbrand was, te verlaten en zich naar Japara te begeven, ten einde zich daar ongestoord aan de hun opgedragen taak te wijden. Daar viel hunne keus op zekeren »Pate Sudayo, Prins van Surubayaa", die zich destijds ophield op eene plaats »Pisammanes" genaamd, gelegen op twaalf mijlen afstands van Japara. Daarheen begaf zich nu een der voornaamste hoofden, ten einde aan »Pate Sudayo bekend te maken, dat hij tot »Pangueyram" gekozen was. Deze liet zich zijne verkiezing welgevallen en verscheen eenige dagen later met een groot gevolg te Japara, alwaar hij door het geheele volk met groote vreugdebewijzen ontvangen en daarna, volgens het gebruikelijke ceremoniëel, »gekroond" werd tot »Pangueyram van al het land van Java, Bale en Madura". [1])

Wanneer wij de bijzonderheden, door Pinto medegedeeld omtrent de verkiezing van dezen nieuwen »Pangueyram", vergelijken met de door ons boven vermelde voorschriften van het Mohammedaansch recht, betreffende de verkiezing van eenen Souverein, zoo komt bij ons de gedachte op, dat het wel zou kunnen zijn, dat Pinto zoodanige verkiezing van eenen Souverein aangezien heeft voor die van eenen wereldlijken vorst. Voor deze vooronderstelling schijnen verschillende omstandigheden te pleiten.

In de eerste plaats meenen wij ons te mogen afvragen, hoe er eenige noodzakelijkheid voor de verkiezing van eenen oppervorst bestaan kon, indien er een wettige Souverein aanwezig was. Immers hebben wij gezien, dat zoodanig wereldlijk heerscher, als de »Pangueyram" was, zijn gezag niet ontleenen kon aan eene keus door de kiesgerechtigden, maar dit doen moest aan eene machtsdelegatie door den Souverein, en hieruit volgt dus, dat eene eenvoudige benoeming door dezen alles was wat gevorderd geworden zou zijn, om, bij ontstentenis van eenen »Pangueyram" een nieuw wereldlijk hoofd aan den Staat te schenken. Geheel anders moest het zijn, wanneer werkelijk een Souverein ontbrak en er niet op wettige wijze in de opvolging voorzien was. Dan kon immers alleen eene wettige verkiezing eenen wettigen Souverein doen ontstaan. Daar nu, volgens Pinto, werkelijk eene verkiezing heeft plaats gehad, schijnen wij tot het vermoe-

---

[1]) „Voyages Adventureux de Fernand Mendez Pinto, traduit du Portugais par B. Figuier" (Paris 1830). Het verhaal van den Pasoeroeanschen oorlog treft men aan in Deel III, blz. 92—129.

den gerechtigd, dat daarmede beoogd werd eenen nieuwen wettigen Souverein aan de Mohammedaansche gemeente te verschaffen. In dit vermoeden worden wij versterkt door de volgende omstandigheid.

Onder de gevangenen, door de Pasoeroeanners gemaakt, vermeldt Pinto ook den »Calis moulana, een souvereine waardigheid onder de Mahomedanen." De Barros van zijnen kant maakt ergens gewag van eenen »Moor Moulana," die zich in 1521 te Pasei bevond, »als opperste Calif van die van zijne gezindheid", en nu meenen wij, dat het niet onwaarschijnlijk is, dat in plaats van »Calis", zooals Pinto schrijft, gelezen moet worden »Calif," zooals de Barros dit doet. Is dit zoo, zoo kan er geen de minste twijfel bestaan, of de gevangene, omtrent wiens lot wij overigens niets meer vernemen, was de Souverein van Java. Daar nu een Souverein, bij de ongeloovigen in gevangenschap verkeerende, zonder dat er eenige gegronde hoop bestaat, dat hij door de Muzelmannen weder daaruit verlost zal kunnen worden, volgens de Mohammedaansche wet de Souvereiniteit verliest, zoo is het, indien de gevangene de »Calif," dus de Souverein was, duidelijk, dat er ten gevolge van zijne gevangenschap eene vacatuur ontstaan moest, waarin alleen door eene verkiezing van eenen nieuwen Souverein op de door de wet voorgeschreven wijze voorzien kon worden.

Doch zelfs al heeft Pinto juist gezien en al is de verkiezing, waarvan hij spreekt, die van eenen nieuwen »Pangueyram" geweest, zoo zou er in het wezen der zaak echter slechts weinig verandering daardoor gekomen en de verkiezing van den nieuwen »Pangueyram", even als die van Radhen Patah, slechts een overgangsmaatregel geweest zijn. De gekozene oppervorst zou dan, even als destijds het Demaksche hoofd, belang gehad hebben, om zoo spoedig mogelijk eenen nieuwen Souverein te doen kiezen, van wien hij met eenigen grond verwachten mocht, dat hij hem in zijne door den wil des volks verkregen waardigheid bevestigen zou. De gekozen »Pangueyram" was een Prins van Soerabaja en moest dus trachten de verkiezing in de hand te werken van eenen Souverein, wiens familieverblijf in de nabijheid van zijn eigen gevestigd was en met wien hij zelf wellicht in familiebetrekking stond, en derhalve bij voorkeur van eenen Souverein uit de Giri-Grisseesche priesters, die, even als de Cheribonsche, van Arabische afkomst waren en waarschijnlijk evenzeer als deze uit den stam van Koreisj beweerden af te stammen. Sedert zien wij dan ook de Girische priestervorsten en de Soerabajasche hoofden elkander trouw de hand bieden in den langdurigen en hardnekkigen strijd, dien Java's Oosthoek met de Padjangsche en Mataramsche overweldigers te bestaan gehad heeft en die eerst in 1580 voor goed geeindigd is [1]).

[1]) De Giri-Grisseesche familie schijnt reeds vroeger Souvereinen aan Java, ten minste aan een gedeelte daarvan geleverd te hebben; immers vinden wij bij de Barros, Scheepstocht van Lopo Vaz de Sampayo, blz. 81, onder de »koningrij-

Dat na 1545 Giri-Grissee inderdaad de zetel der Javaansch-Mohammedaansche Souvereinen geweest is, dat getuigen onder anderen de beschrijvingen der eerste reizen door de Hollanders naar Oost-Indië ondernomen. Daarin vinden wij opgeteekend, dat in 1601 te »Joartan woonde de Opperste Priester der Indianen op Java, die een eind weegs buiten de stadt een hof hadde met veel huysen," [1]) terwijl wij verder lezen, dat tegenover Joartan, aan de andere zijde der rivier, lag »de stad Gerrici, welke eenen Koningh heeft, die van alle d'andere Javaensche Koningen met ghevouwen handen altoos aangesproken wordt, in der manieren als de slaven hare Over-Heeren gewoon zijn aan te spreken." [2]) De persoon waarvàn deze reisbeschrijvingen gewagen, vereenigde derhalve in zich de geestelijke en de wereldlijke macht, was derhalve de Souverein en als zoodanig door de Javanen erkend. Van Cheribon daarentegen wordt wel ter loops in diezelfde reisbeschrijvingen melding gemaakt als van eene der voornaamste steden van Java, maar niet van zijne priestervorsten gesproken, zoodat het aanzien van dezen zeer verminderd schijnt te zijn. Rijkloff van Goens althans, die zijne berichten ontleend had aan mededeelingen hem verschaft door Mataramsche grooten, die er, om bijzondere redenen, nog wel belang bij hadden het aanzien van Cheribon bij vreemdelingen op te hemelen, stelt dit voor als, ten opzichte van het geestelijk gezag, reeds vóór 1576 bij Bantam achterstaande [3]).

Van het oogenblik, dat, tegelijkertijd met de Souvereiniteit, ook het

ken" van Oost-Java vermeld »Panaruca, Ovalle, Agazai" (Grissee), »welkers Koning in het gebergte woond, en over de voorgemelde Koningrijken en andere gebied." De kaart van Lavanha laat geenen twijfel over, dat Grissee dezelfde plaats is als »Agazai", daar men deze daarop aantreft als naast »Joartam", aan de overzijde der rivier gelegen.

De Hollanders schijnen wel gevoeld te hebben dat de vorst van Giri-Grissee niet op ééne lijn gesteld behoorde te worden met de andere »Koningen" van Java. Zoo schrijft de Directeur Generaal Jan Pietersz. Coen, in zijnen brief dd. 22 October 1615 aan de Bewindhebbers der Generale Oost-Ind. Comp., het volgende: »Eenige maanden te voren zijn 2 mannen van de logie, aan 't geberchte buyten Grissé" (Giri) »daer der Mahometisten *paus* is woonende, als honden doot geslagen, zonder datter yets op gevolcht zij, den Coninck hielt hem hieromme geheel gestoort, maer wie sal den *paus* in den ban doen?"

[1]) »Begin en Voortgang enz." Deel I, Eerste Schipvaert der Hollanders naer Oost-Indiën, blz. 63.

[2]) »Begin en Voortgang enz.", Deel I, Schipvaert Ollviers van Noort om den geheelen Aerd-kloot, blz. 52 en 53.

[3]) »Corte beschrijvinge van 't Eyland Java" enz., voorkomende in de Bijdragen tot de T. L. en V. kunde van N. I., Tijdschr. v. h. Kon. Inst. v. d. T. L. en V. kunde v. N. I., Deel IV, N. 4, blz, 357.

wereldlijk gezag van Midden- naar Oost-Java verplaatst en een Oost-Javaansch hoofd Oppervorst geworden was, hield het rijk van Demak van zelf op te bestaan, en werd Midden-Java achtereenvolgens de prooi van de Padjangsche en Mataramsche geweldenaren, die aanvankelijk geenerlei, door het Mohammedaansche recht als wettig erkend gezag bezaten, en door de Giri-Grisseesche Souvereinen althans als rebellen schijnen beschouwd te zijn geworden.

Ondertusschen hebben wij gezien, dat er vóór 1545 nog geen onafhankelijk vorst in Bantam bestond, daar Tagaril eenvoudig een vazal van den Demakschen Pangueyram was, voor wien hij Bantam als Gouverneur bestuurde. In strijd met deze nu reeds door ons verkregen zekerheid, laten de legenden en al degenen, die deze, met Valentijn aan het hoofd, hebben gevolgd, zonder zich om de meerdere of mindere waarschijnlijkheid, daarin vervat, te bekommeren, den eersten Bantamschen vorst, dien zij Moelana-Hassan-Oedin of Baribin of ook wel Pangerang Sabakingking noemen, geruimen tijd vóór 1545 aan het bewind komen. Daarom willen wij, behalve de reeds gebezigde, nog een paar nieuwe bewijsmiddelen aanvoeren, om het ongerijmde van deze bewering te beter te doen uitkomnn.

Uit geloofwaardige Hollandsche bronnen is ons bekend, dat in het begin van 1596 voor Palembang gesneuveld is een Bantamsch vorst, wiens naam in die bescheiden echter niet genoemd wordt. Volgens de legenden was hij de derde vorst die te Bantam geregeerd heeft en heette hij Moelana Moehamad of ook Pangeran Sindangrana of Secgrondana. Hij liet, volgens de Hollandsche en Inlandsche bescheiden, slechts één kind na, verwekt bij een bijwijf en dat, toen de eerste Hollandsche schepen in Juni 1596 voor Bantam verschenen, eerst vijf maanden oud was, waaruit men, met het oog op de Inlandsche zeden, mag opmaken, dat de overledene nog zeer jong geweest moet zijn toen hij het leven liet. Doch aannemende, dat hij eerst op meer gevorderden leeftijd vader geworden is, zoo blijft er voor de regeeringen der drie eerste Bantamsche heerschers tusschen 1545 en 1596 een tijdvak van 51 jaren over, waarin ieder hunner gedurende 17 jaren zou hebben kunnen regeeren. Met het oog op den gewonen duur van eenen menschenleeftijd, zouden deze regeeringen dus vrij lange genoemd kunnen worden. Neemt men echter met Valentijn en de legenden aan, dat deze drie regeeringen te zamen meer dan eene eeuw geduurd hebben, zoo komt men tot eene ongerijmdheid, die nog meer in het oog springt, wanneer men de tweede dier regeeringen, zooals eenige bescheiden doen, tamelijk kort doet zijn, zoodat de eerste en de laatste noodzakelijk zooveel langer worden.

Dat het tijdstip waarop de eerste Bantamsche vorst aan het bewind gekomen is, waarschijnlijk nog eenige jaren later dan 1545 gesteld moet worden, zou men uit de volgende omstandigheden mogen opmaken. In

het bezit van het Koninklijk Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunke van Nederlandsch-Indië namelijk bevindt zich te 's Gravenhage een zeer belangrijk stuk van inlandschen oorsprong, waarvan wij inzage gehad hebben. Het is een manuscript, getiteld »Translaat Maleys geslagt-Register der ondervolgende Javaanse en Bantamse vorsten, opgesteld door den Bantamsen Prins Pangeran Pourbaya, en door denselven aan zijn Edelheyt den HoogEdlen gestr. Heere Joan van Hoorn, Gouverneur Generaal van Nederl.-India, geoffereert den 23sten Julij 1709". De opsteller was de zoon van den bekenden Bantamschen Sultan Agong, en dezelfde »Pangeran Pourbaya", die eens zoo groote rol gespeeld heeft in den oorlog, die met de onttrooning van zijnen vader geeindigd is. Ten gevolge dier gebeurtenissen was hij in 1709 als staatsgevangene te Batavia.

In eenen brief van Jan Pietersz. Koen, gedagteekend in het fort Jakatra, den 5den Augustus 1619, waarin hij aan zijne meesters in het Vaderland verslag doet van het beleg door dit fort doorgestaan, welke brief te vinden is in het aanhangsel, gevoegd bij het werk van Mr. J. A. van der Chijs, »de Nederlanders te Jakatra" enz., vinden wij vermeld, dat »des Konings (van Jakatra) schoonvader Pangeran Paddegearan twee stukken geschut eischte" enz. Dit zou dus geschied zijn, volgens de legenden, meer dan 125 jaren na den aanvang der regeering van Moelana Hassan Oedin en, volgens de door ons behandelde Europeesche bescheiden, ongeveer 75 jaren na den dood van den Demakschen Pangeran voor Pasoeroean in 1545, vóór welk tijdstip er nog geen Bantamsch onafhankelijk vorst bestond. Door het door Pangeran Pourbaya opgestelde geslachtsregister nu zijn wij in staat gesteld den volgenden stamboom samen te stellen.

Pangeran Sabakingking.

Pangeran Pasarean. — *Pangeran Padjadjaran.* — *Ratoe Pembayoen.*

Pangeran Sindangrana. — *Ratoe Pembayoen.* — *Pangeran Djacatra.*

Het in 1596 geboren kind.

Volgens het geslachtsregister nu trouwden inderdaad de dochter van Pangeran Padjadjaran, Ratoe Pembayoen, en Pangeran Djacatra met elkander, zoodat de echtheid van Pangeran Pourbaya's geslachtsregister door Koens brief bevestigd wordt.

In eerstgenoemd stuk treffen wij verder nog aan de Pangerans Aria Mandalika en Aria Rana Manggala, beiden onechte zoons van Pangeran Pasarean en dus kleinzoons van Pangeran Sabakingking. Pangeran Aria Rana Manggala was de bekende Bantamsche rijksbestierder, tevens voogd

over zijn neef, den jongen in 1596 geboren vorst [1]). Pangeran Aria Mandalika was dezelfde persoon, die, volgens het journaal van den engelschen factor Edmund Scot, in 1604 te Bantam oproer verwekte [2]).

Wij ontmoeten dus in 1619 nog eenen zoon van Pangeran Sabakingking, nog niet te oud om niet nog eene rol in de politiek te willen spelen, terwijl wij tusschen 1604 en 1619 drie zijner kleinzoons en zijne kleindochter in geloofwaardige door tijdgenooten geschreven Europeesche bescheiden terugvinden. Het waren derhalve de afstammelingen in het eerste en tweede geslacht van Pangeran Sabakingking, die in dat tijdperk eene rol gespeeld hebben, en, wanneer men den gewonen duur van een menschenleven tot maatstaf neemt bij de berekening van den tijd, die er tusschen den aanvang van Pangeran Sabakingkings regeering en 1619 verloopen moet zijn, zoo is het duidelijk, dat men veilig doet met aan te nemen, dat die regeering eerst eenige jaren na 1545 begonnen is [3]).

De verschillende geslachtsregisters der Bantamsche vorsten, die wij onder de oogen gehad hebben, en daaronder ook het door Pangeran Pourbaya opgestelde, laten Moelana Hassan-Oedin, of Pangeran Sabakingking, afstammen van eenen Cheribonschen vorst, omtrent wiens afkomst weder zeer uiteenloopende berichten gevonden worden, waarmede wij ons echter niet ophouden zullen. Uit nasporingen, die wij op het Oud-Koloniaal-Archief ingesteld hebben, is ons overtuigend gebleken, dat op het einde der 17de en in de 18de eeuw de graven der Cheribonsche voorouders nog voorwerpen van vereering waren voor de Bantamsche vorsten en hunne familie [4]), en tevens, dat de toenmalige Cheribonsche priestervorsten de suprematie niet alleen erkenden van de Bantamsche vorsten, maar ook dat zij van dezen titels en zonneschermen bekwamen, [5]) het-

1) Pangeran Aria Rana Manggala bekleedde deze waardigheid tot 1626.

2) „Hakluytus Posthumus or Purchas his Pilgrimes" etc., London 1624, Vol: I, Lib. III, pag. 176, 177 en 178.

3) In Pangeran Pourbaya's geslachtsregister hebben wij nog aangetroffen, dat Pangeran Sabakingkings dochter, genaamd „Ratoe Weytan", getrouwd geweest is met zekeren „Kiay Maas Patih", waarvan vermeld was dat hij was „rijksbestierder." Naar zijnen titel „Maas" te oordeelen, was hij niet iemand behoorende tot het Bantamsche Sultansgeslacht. Nu verhaalt Saris, in zijn journaal (Purchas, Vol. I, Lib. IV, pag. 368), dat de moordenaars van den rijksbestierder zich in den nacht van den 23sten October 1608 verzameld hadden in het huis van „Kemas Pattie". Dus was in 1608 de schoonzoon van Pangeran Sabakingking nog in leven.

4) In dat archief vonden wij daarvan voorbeelden in 1678, 1727, 1778. Geschenken werden er aanhoudend gewisseld tusschen Bantam en Cheribon.

5) Hiervan hebben wij voorbeelden aangetroffen in de jaren 1777, 1778 en 1779, later echter geene meer. In 1681 stelden de Cheribonsche vorsten zich onder de bescherming der O. I. Compagnie. Bij artikel 7 van het den 17 April 1684 door François Tak met Sultan Abdul Cahar Abdul Nasar gesloten contract, „renuncieerde" deze laatste alle aanspraken op Cheribon.

geen geheel bevestigt het bericht van van Goens, dat wij boven vermeld hebben.

Deze twee feiten, namelijk: dat de Bantamsche vorsten van den Cheribonschen Souverein afstamden, en dat toch de Cheribonsche vorsten op geestelijk gebied bij de Bantamsche achterstonden, schijnen met elkander in tegenspraak te zijn, en kunnen dan alleen met elkander in overeenstemming gebracht worden, wanneer men aanneemt, dat, toen na 1545 het rijk van Demak ophield te bestaan, een der leden der voormalige Souvereinenfamilie van Cheribon naar Bantam de wijk genomen heeft en daar als Souverein erkend is geworden. Wel is waar mag er in eenen Mohammedaanschen staat slechts één Souverein zijn, en worden al die landsdeelen gerekend tot éénen staat te behooren, die niet van elkander afgescheiden zijn hetzij door de zee hetzij door ongeloovig land; maar daarentegen mag men niet uit het oog verliezen, dat, even als thans nog, de Soendalanden en Java door de Inboorlingen reeds in de oudste tijden als twee geheel verschillende, even goed als door eene zee van elkander afgescheidene, landen beschouwd geworden zijn, zoodat Java en de Soendalanden zeer wel ieder hun eigen Souverein hebben konden, zonder dat hierdoor op de instellingen van den Islam eenige inbreuk hoegenaamd gemaakt werd. Bovendien treffen wij in 1596, en nog later, op Java uitgestrekte landstreken aan, die nog geheel heidensch waren, [1]) zoodat verscheidene Mohammedaansche provinciën zoozeer van elkander gescheiden waren, dat zij gerechtigd geweest zouden zijn ieder hunnen eigen Souverein te hebben, hetgeen in vroeger tijd ook het geval schijnt geweest te zijn. [2]) Was nu werkelijk een lid der familie der voormalige Cheribonsche Souvereinen naar Bantam uitgeweken en daar als Souverein erkend, zoo is het duidelijk hoe het zijn kon, dat de Bamtamsche vorsten eenen erkenden voorrang boven de Cheribonsche hadden, wier familie geene soevereine rechten meer bezat. Deze laatsten zien wij dan overigens ook na 1545 geen souverein gezag hoegenaamd meer uitoefenen, hoezeer daartoe ook door de eerste Mataramsche overweldigers aangezocht, die de noodzakelijkheid gevoelden dat een wettig Souverein hen met eenig gezag bekleedde, hetgeen de Giri-Grisseesche Souvereinen hardnekkig weigerden te doen.

Zonder daaruit de eenigszins gewaagde gevolgtrekking te willen maken,

---

[1]) In „Begin en Voortgang" enz., Deel I, „Eerste Schipvaerd der Hollanders naar Oost-Indië", blz. 68, leest men: „Aen de Zee-kant en sonderlinghe aen de Noord-kust, die best bekent is, zijn zij sommige Heydensch, maer meestendeel Mahometist ofte Turcx, welke wet men zegt datze maer over 50 of 60 jaer hebben aangenomen." De binnenlanden waren destijds nog geheel heidensch, zooals men een weinig verder lezen kan.

[2]) Zie noot 1, pag. 353. Welke gebeurtenissen de Souvereiniteit uit de handen van de Girische familie in die der Cheribonsche hebben doen overgaan, wagen wij niet te gissen.

dat zij één en dezelfde persoon geweest zouden zijn, vestigen wij echter de aandacht op het feit, dat de eerste Bantamsche vorst ook wel Baribin genoemd wordt, even als een Cheribonsch Pangeran Hassan-Baribin, die tusschen 1510 en 1554 geleefd moet hebben. Wellicht zullen latere nasporingen omstandigheden aan het licht brengen, welke ons tot nu toe nog onbekend zijn, en die de Cheribonsche geschisdenis van dien tijd geheel ophelderen en eene thans nog gewaagde vooronderstelling waarschijnlijker maken zullen. Een feit is het echter, dat de Bantamsche en de Cheribonsche vorsten eenen gemeenschappelijken stamvader gehad hebben.

Ten opzichte der macht door den eersten, tweeden, derden en ook, gedurende een gedeelte zijner regeering, door den vierden Bantamschen vorst uitgeoefend, meenen wij te mogen aannemen, dat deze de souvereine geweest is. Immers kennen verscheidene legenden aan die drie eerste vorsten den titel toe van Moelana, welke, zooals wij uit het gebruik dat daarvan door sommige priesters gemaakt werd, kunnen opmaken, eene geestelijke waardigheid aanduidde. Wij weten echter tevens, dat diezelfde Bantamsche vorsten ook de wereldlijke macht bezaten: de derde sneuvelde immers aan het hoofd van zijne benden. De vierde Bantamsche vorst echter nam den titel aan van Sultan, een titel dien hij uit Mekka bekomen zou hebben. Wij meenen in de aanneming van dien titel te mogen herkennen eene erkenning door Bantam's vorst van de Souvereiniteit van den Sultan van Turkije, die, nadat Selim I in 1517 op plechtige wijze van den laatsten Abbassiedischen Chalif Mohammed II den afstand verkregen had van alle tot het Imamaat behoorende rechten en tevens van het gezag van Chalif, als hoedanig hij ook door den Sjerief van Mekka gehuldigd was, langzamerhand door de meeste Muzelmannen als Souverein erkend was geworden. Uit deze erkenning van den Grooten Heer als zijnen Souverein volgde van zelf, dat de Bantamsche vorst zijn eigen souverein gezag verloor en een eenvoudig wereldlijk vorst werd met den titel van Sultan. De Giri-Grisseesche familie schijnt echter het voorbeeld van de Bantamsche niet gevolgd en de Souvereiniteit van den Grooten Heer niet erkend te hebben; althans zien wij haar, aan het hoofd van de Midden- en Oost-Javaansche heerschers, tot 1680 eenen hardnekkigen tegenstand bieden aan de Mataramsehe vorsten, die omstreeks denzelfden tijd als de Bantamsche de Souvereiniteit van den Grooten Heer erkend en, tegelijk met den titel van Sultan, eenen schijn van wettig gezag van deren bekomen hadden; want meer dan een schijn kan dit, zoolang de Giri-Grisseesche Souverein op Java als zoodanig erkend werd, niet geweest zijn.

Tot op het tijdstip dat zij den Sultanstitel aannamen, schijnen de Bantamsche Souvereinen dien van »Pangeran" gevoerd te hebben. Dit getuigen de legenden en wordt nog bovendien bevestigd door hetgeen wij lezen in het onlangs uitgekomen werk, getiteld »Recherches sur les mon-

naies des Indigènes de l'Archipel Indien et de la Péninsule Malaie par H. C. Millies, ouvrage posthume, publié par l'Institut Royal pour la Philologie et l'Ethnographie de l'Inde Neerlandaise", waarin melding gemaakt wordt van eene Bantamsehe munt, waarop de titel »Pangeran Ratoe" voorkomt. De titel »Pangeran" was in het Bantamsche rijk de hoogste en, onder zekere omstandigheden, erfelijk in de familie der vorsten. Ook als eeretitel kon hij verleend worden. Daar er nu vele personen bestonden, die het recht hadden dezen titel te dragen, zoo is het niet onwaarschijnlijk, dat daarom aan den zoogenaamden vorst, ter onderscheiding van de overige Pangerans, de titel toegekend werd van »Pangeran Ratoe", zooveel beteekenende als de »Pangeran Vorst", de »Regeerende Pangeran". Later, toen de Bantamsche Pangerans dien titel verruild hadden met dien van »Sultan", was het de vermoedelijke troonsopvolger, die den titel droeg van »Pangeran Ratoe". [1])

Wanneer wij nu al het voorgaande samenvatten, zoo meenen wij tot het besluit te mogen komen:

1° dat er tot 1545 geen onafhankelijk Bantamsch vorst bestaan, maar Bantam eenvoudig als provincie van Demak onder eenen Gouverneur gestaan heeft;

2° dat de eerste onafhankelijke vorst iemand geweest is uit de familie der voormalige Cheribonsche Souvereinen;

3° dat hij, dientengevolge met deze laatsten eenen gemeenschappelijken stamvader bezittende, evenzeer als deze tot de Koreisjieten behoorde en derhalve een der vereischten bezat, gevorderd tot de verkiesbaarheid tot Souverein; en werkelijk ook de Souvereine waardigheid bekleed heeft; en eindelijk,

4° dat hij waarschijnlijk den titel gevoerd heeft van »Pangeran Ratoe".

Ten opzichte van den waren naam, dien de eerste Bantamsche vorst droeg, verkeeren wij geheel en al in onzekerheid, en wij meenen daarom, bij vermelding van dien vorst, het best te doen hem Moelana Hassan-Oedin te noemen, daar hij onder dien naam het meest bekend is.

S. en V.

([1]) »Pangeran Ratoe" was eveneens de titel van den oudsten zoon van den Sultan van Palembang.

DE LANDBOUW IN GORONTALO.

Onder de »Varia" van het Februari-nummer van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië komen eenige mededeelingen en opgaven voor betreffende de mogelijke productiviteit van de adsistent-residentie Gorontalo. Door een tweejarig verblijf in die adsistent-residentie van nabij daarmede bekend geraakt, en door een oponthoud zoowel in weinig als in sterk bevolkte gedeelten van dat land in staat gesteld land en volk in hunnen tegenwoordigen toestand, geschiktheid en aanleg gade te slaan, geef ik gaarne de volgende korte beschouwingen ten beste omtrent hetgeen dat gedeelte der residentie Menado voor handel en nijverheid, althans voor het tegenwoordige, belooft. Tot dat einde stel ik mij voor, hieronder enkele voorname landbouw-producten te bespreken, die of bereids aldaar voorkomen, of waarvan de cultuur aldaar met goede kansen door sommigen mogelijk wordt geacht.

Vooraf zij hier echter aangeteekend, dat die beschouwingen, welke geenerlei aanspraak op volledigheid maken, uitsluitend betreffen de eigenlijke adsistent-residentie Gorontalo, bestaande uit de contrôle-afdeelingen Gorontalo, Pagoeat, Bone, Kwandang en Limbotto, en hier buiten aanmerking gelaten zijn de, hoewel in naam tot genoemde adsistent-residentie behoorende, toch feitelijk van het Nederlandsch gezag nagenoeg geheel onafhankelijke, verschillende rijkjes in de Tomini-bocht. De staatkundige toestand dier rijkjes, hunne bijna voortdurende twisten en veeten onderling, het aldaar algemeene volslagen gemis aan veiligheid voor persoon, have en goed, maar vooral de bijna algeheele onbekendheid dier landen, dat alles verzet zich ten zeerste tegen elke poging van Europeesche zijde tot uitoefening en ontwikkeling aldaar van welke industrie ook, en daarom zullen die landen, waarvan thans slechts enkele kustplaatsjes af en toe door inlandsche handelaren bezocht worden, hier gevoegelijk buiten beschouwing kunnen worden gelaten.

Uitsluitend dus handelende over de eigenlijke, boven nader aangeduide adsistent-residentie Gorontalo, teeken ik omtrent de algemeene gesteldheid van den grond, vooral met het oog op zijne geschiktheid voor den landbouw, hier aan, dat die zelfs aan de middelmatigste eischen niet kan voldoen. — Treft men in de vlakten meerendeels klei van de hardste en onbruikbaarste soort aan, op de veelvuldig voorkomende heuvelen en bergen is de aardlaag meestal zoo dun, dat gewassen met eenigszins diepgaande wortelen daarop nimmer tot behoorlijke ontwikkeling kunnen geraken. Zelfs in de vlakten is de aardlaag dikwerf reeds zeer dun en komt de kalksteen op vele plaatsen te voorschijn, terwijl de meeste bergstreken reeds bij eene oppervlakkige beschouwing, door hare steen- en rotsachtige gesteldheid, hare ongeschiktheid voor alle bebouwing in het oog doen springen, en men in de aldaar zoo veelvuldig voorkomende en veelal met licht hout begroeide bergterreinen te vergeefs naar de mollige en zoo uiterst vruchtbare humuslaag zoekt.

Wat nu betreft de natuurlijke afvoerwegen voor producten, de rivieren, bij gebrek aan hooge uitgestrekte gebergten zijn die van te weinig beteekenis en te ondiep om voor dat doeleinde benuttigd te kunnen worden, daar zelfs de grootste rivieren aldaar slechts in de onmiddellijke nabijheid der monding, en dan nog slechts met kleine inlandsche vaartuigjes, bevaarbaar zijn.

Thans overgaande tot eene bespreking van enkele der voornaamste landbouw-produeten, merk ik in de eerste plaats omtrent het artikel rijst op, dat de tegenwoordige productie op verre na niet toereikend is om in de behoefte te voorzien, en de mais het jaarlijksch terugkeerende te kort in voedingsmiddelen moet aanvullen.

De qualiteit der Gorontalo-rijst, die klein van korrel, zeer kalkachtig en weinig voedzaam is, wordt algemeen als zeer inferieur beschouwd; ook kan die rijst, althans ontbolsterd, slechts zeer korten tijd bewaard worden en gaat spoedig tot bederf over.

In vroegere jaren zijn herhaaldelijk proeven genomen tot aanplant aldaar van van elders aangebrachte padi-soorten, om op die wijze tot verbetering der qualiteit te geraken; doch de uitkomst leidde steeds tot teleurstelling en steeds verbasterden de van elders aangebrachte padi-soorten in zeer korten tijd. De schraalheid van den grond, gepaard met de hoogst gebrekkige wijze van omwerking (beploeging) der padi-velden, doet de plant het noodige voedsel in den grond niet vinden en belet dat zij tot behoorlijke ontwikkeling geraakt, zoodat bij den oogst eene veertigvoudige productie aldaar veelal tot de zeldzaamheden behoort. Hoewel hier en daar wel plaatsen zijn aan te wijzen geschikt tot aanleg van nieuwe sawahs, is het niet waarschijnlijk dat de padi-cultuur, en vooral die op natte velden, binnen kort van grootere beteekenis zal worden, daar thans reeds jaarlijks

vele velden vooral wegens gebrek aan trekvee voor de beploeging, onbewerkt blijven liggen. In de laatste maanden was de prijs der rijst te Gorontalo veelal van *f* 6 à *f* 8 de pikol, zonder dat tegen die prijzen noemenswaardige hoeveelheden, b. v. eenige pikols, verkrijgbaar waren.

Zooals hierboven reeds kortelijk werd aangestipt, zijn hooge uitgestrekte gebergten, van b. v. 2000 voet boven het oppervlak der zee, in de adsistent-residentie Gorontalo nagenoeg niet aanwezig, waaruit reeds eenigermate volgt, dat zij voor de koffie-cultuur in 't algemeen het aangewezen land niet is. Werkelijk ontwikkelt de koffieboom zich aldaar dan ook bijna zonder uitzondering uiterst gebrekkig en komt, mochten ook al hier en daar enkele boomen zich door betere ontwikkeling onderscheiden, hij nimmer tot belangrijke vruchtdraging. Zelfs bij de op de mooiste en zoo hoog mogelijk gelegen gronden geplante koffieboomen doet zich dit verschijnsel van geringe vruchtdraging voor.

Zeer waarschijnlijk wordt het, dat de dunheid van de aardlaag en de schraalheid van den grond oorzaak zijn van dit verschijnsel, als men let op de aldaar waargenomen omstandigheid, dat koffieboomen, geplant op de erven van zelfs aan het zeestrand gelegen huizen, op plaatsen die, door hare vroegere bestemming, van menschelijke of dierlijke meststoffen verzadigd werden, dikwerf overvloedig met vruchten bedekt zijn. Het spreekt wel van zelf dat, mogen ook al in de officiëele opgaven kolossale getallen van koffieboomen als aanwezig voorkomen, in werkelijkheid de koffiecultuur aldaar uiterst onbeduidend is en de productie door geringheid uitmunt. Ook de qualiteit is, en kan moeilijk anders dan hoogst middelmatig zijn, zoodat, alles te zamen genomen, voor de koffie-cultuur van die adsistent-residentie weinig te verwachten overblijft.

De katoen- (kapas-) cultuur staat in de adsistent-residentie Gorontalo op zeer lagen trap, zoodat zij zelfs in de behoefte der inlandsche maatschappij nauwelijks voorziet. Voor het tegenwoordige kan dus van het opkoopen van katoen geen sprake zijn; doch mocht men de bevolking kunnen bewegen om aanzienlijke katoen-aanplantingen aan te leggen, en haar een geregeld débouché voor het product verzekeren, dan heeft mijns inziens de katoen-cultuur, in vergelijking met alle andere cultures, daar nog de beste kans van slagen, zoowel wegens het gemakkelijk onderhouden der katoenheesters, als wegens de gesteldheid van den grond. Of echter Gorontalo, wat de geschiktheid voor den aanplant van katoen betreft, uitmunt boven zoovele andere streken van Ned.-Indië, meen ik te mogen betwijfelen. Volgens het oordeel van deskundigen is het Gorontalo-katoen kortvezelig, en heeft, wat waarde en prijs aangaat, veel overeenkomst met het katoen van het eiland Bali. Ongezuiverd katoen wordt onder de inlanders tegen *f* 0.06[5] à *f* 0.07[5] het katti verhandeld, doch komt, zooals boven is vermeld, zelden of nooit in noemenswaardige hoeveelheden voor. In hoeverre

dus met dit artikel in de toekomst schatten te verdienen zijn, laat ik gaarne over aan het oordeel van belangstellenden en handelaren; zij het ook dat tot dusver laatstgenoemden, — en waarom zouden de slimme Chineezen en Arabieren in dezen hun belang niet inzien? — aan het Gorontalo-katoen weinig waarde hechten.

Leidde de bespreking der bovengenoemde producten veelal tot weinig bemoedigende resultaten, gunstig is daarentegen de verwachting die van klapperaanplantingen in de adsistent-residentie Gorontalo wordt gekoesterd.

De talrijke klapper-aanplantingen leveren overvloedig olie op van vrij goede qualiteit, en de aldaar gevestigde handelaren zijn dan ook niet achtergebleven, om met den opkoop en uitvoer van dat artikel winsten te bejagen. De opkoop heeft algemeen bij kleine hoeveelheden (wijnflesschen) plaats, veelal tegen prijzen die van *f* 8 tot *f* 12 de pikol (± 88 wijnflesschen, bottels, olie maken een pikol uit) variëeren. Van dit artikel geldt dus niet, dat gebrek aan ondernemingsgeest belanghebbenden daarmede te behalen winsten doet ontgaan.

Thans wensch ik kortelijk te spreken over een artikel dat tot dusver in den handel nog niet voorkomt, doch waarvan sommigen zich gouden bergen voorstellen.

Ik bedoel de Gorontalo-tabak (in onderscheiding met de uit de Tominibocht verkregen tabakssoorten, b. v. de Tinombo-tabak, die mede in den inlandschen handel soms onder dien naam voorkomt). Feitelijk wordt tot heden in Gorontalo geen tabak in noemenswaardige hoeveelheid verbouwd en bleef de productie steeds verre beneden de behoefte, terwijl daarin hoofdzakelijk en wel over de geheele adsistent-residentie voorzien wordt door aanvoer van reeds toebereide tabak, afkomstig van het in de Tominibocht gelegen rijkje Tinombo.

Wèl worden in het tot de contrôle-afdeeling Kwandang (Noordkust van Celebes) behoorende rijkje Attingola of Kattingola jaarlijks eenige duizenden tabaksplanten verkregen en wordt van daar uit, met kleine hoeveelheden op de inlandsche wijze toebereide tabak, op enkele aangrenzende kustplaatsen der Noordkust eenige handel gedreven, maar die aanplant en die handel zijn te onbeduidend en te ongeregeld dan dat zij tot basis van eenige berekening zouden mogen dienen.

Voor zoover mij bekend is, werd slechts eenmaal in het Gorontalosche eene noemenswaardige proef genomen tot aanplant [en wel in daghuur] en bereiding van tabak voor de Europeesche markt; doch de toen verkregen uitkomsten schijnen niet tot herhaling aangespoord te hebben.

Hoewel de qualiteit der destijds verkregen tabak, — onder het opzicht van een Europeschen deskundige op pas ontgonnen boschgronden verbouwd en toebereid, — vrij goed was, muntte het verkregen product noch door buitengewone geurigheid, noch door andere hoedanigneden boven de in

andere streken van Nederlandsch-Indië verkregen tabassoorten uit. Hetzelfde geldt omtrent eenige kleine hoeveelheden van Gorontalo-tabak vervaardigde sigaren, gemaakt van enkele uitgezochte bladeren van planten, op aandringen van Europeesche en inlandsche ambtenaren gekweekt op kleine vruchtbare plekjes, zooals die in uitgestrekte landen wel overal hier en daar te vinden zullen zijn.

Wat nu betreft de vraag of met der tijd, — want tot heden kan men nog op geene uitkomsten wijzen, — belangrijke hoeveelheden deugdzame tabak, geschikt voor de Europeesche markt, uit de adsistent-residentie Gorontalo verkregen kunnen worden, tot toelichting daarvan diene het volgende.

Voor de tabakscultuur geschikte vlakten of zachte berghellingen van eenige uitgestrektheid, en dezulke zal een Europeesche planter of opkooper voor zijne industrie behoeven, zijn aldaar zelden beschikbaar, vooral daar waar nog eenige sporen van bevolking aangetroffen worden. De meeste bovenbedoelde gronden zijn òf thans in gebruik voor de padi- en maiscultuur, òf zijn tijdelijk wegens uitputting van den bodem verlaten. Vooral bij nauwkeurig onderzoek treft men op de, bij oppervlakkige beschouwing zich als nog niet ontgonnen gronden voordoende terreinen, blijken aan, dat die vroeger bebouwd zijn en niet zonder reden weder verlaten werden, maar in der tijd zoo aanhoudend met mais beplant zijn en daardoor zoo uitgeput geraakten, dat zij voor langen tijd voor de meeste cultures, — en vooral voor den weligen groei van de tabaksplant is wel een vette vruchtbare grond een eerste vereischte, — ongeschikt zijn. Mijns inziens zal men in de adsistent-residentie Gorontalo slechts in veraf gelegen en van alle bevolking ontbloote streken voor de tabakscultuur op groote schaal geschikte gronden kunnen vinden, die dan nog misschien, wat vruchtbaarheid en algemeene geschiktheid voor cultures betreft, ter nauwernood eene vergelijking met beschikbare gronden in andere gedeelten van Ned.-Indië, ook in de zoogenaamde Buitenbezittingen, kunnen doorstaan.

Hier zal eene korte beschouwing van de bevolking door wie de door sommigen voorspelde belangrijke hoeveelheden tabak zouden moeten geplant worden, wel niet misplaatst zijn.

Vergis ik mij niet, dan zijn in de meergenoemde assistent-residentie ± 10,000 aan het Gouvernement hassiel (hoofdgeld) betalende huisgezinnen, onder welk cijfer, volgens de bewering van sommigen, nog vele personen voorkomen, die evenmin een huisgezin, vast domicilie of zeker middel van bestaan hebben, als de hun opgelegde hassiel ooit voldoen.

Van dat cijfer is de kleine helft opeengehoopt in de onmiddellijke nabijheid van de hoofdplaats Gorontalo; het overige gedeelte woont verspreid over de andere deelen dier adsistent-residentie. Aannemende nu, dat een kapitalist en energiek ondernemer niet terugdeinsde voor de

schade en vele moeilijkheden, onvermijdelijk verbonden aan het voor zijne rekening invoeren eener aan het meerendeel der bevolking geheel onbekende cultuur, en b. v. een derde gedeelte van de bevolking der geheele adsistent-residentie wist te overreden om, met gedeeltelijke verlating van hare tegenwoordige levenswijze en middelen van bestaan, zich op de tabakscultuur toe te leggen, dan zou men approximatief tot een productie cijfer van 6600 pikols tabak kunnen komen.

Met ronde cijfers rekenende en stellende dat van 3300 families [1/3 van 10,000] ieder 3000 voor de Europeesche bereidingswijze geschikte planten zou kunnen leveren, en verder stellende dat voor een pikol tabak gemiddeld 1500 volle planten benoodigd zijn, dan zou men tot dat cijfer van 6600 pikols tabak kunnen geraken, eene berekening welke wellicht menigeen, van nabij en door ondervinding met de tabakscultuur bekend, met een glimlach zal begroeten.

Voorshands afstappende van de bespreking van andere landbouwproducten, laat ik hier eenige, zij het dan ook onvolledige, beschouwingen volgen betreffende den tegenwoordigen staatkundigen toestand van Gorontalo, den aard, de geschiktheid en den aanleg zijner bevolking, altemaal zaken, waarop een kapitalist en landbouw-ondernemer, bij het berekenen zijner kansen van slagen, ten ernstigste zal behooren te letten.

Tot heden is het bestuur over de bevolking der adsistent-residentie Gorontalo overgelaten aan hare eigen Hoofden, bestaande in Radja's, rijksbestuurders, districtshoofden enz. enz., en oefent het Ned.-Indisch Gouvernement door tusschenkomst zijner ambtenaren slechts een algemeen toezicht over den gang van zaken uit, zooals zulks bij diverse contracten van ouden datum geregeld is.

Volgens den inhoud dier contracten is de macht van het Ned. Indisch Gouvernement aldaar feitelijk zeer gering [1]), en moge nu ook al, door het

---

[1]) Als sprekend bewijs wat de invloed der Gouvernements-ambtenaren voor het tegenwoordige beteekent, wijs ik hier op het feit, dat in de laatste twee jaren over de geheele adsistent-residentie bij herhaling een nijpend gebrek aan de eerste levensbehoeften, mais en padi, heerschte, niettegenstaande het Hoofden en bevolking tijdig niet aan schriftelijke en mondelinge aansporingen ontbroken heeft, om toch die levensmiddelen in voldoende hoeveelheid te planten en in het afwachten van gunstige gelegenheden niet al te kieskeurig te zijn. Van de padi, maar vooral van de mais, het hoofdvoedsel van den zoogenaamden kleinen man, stegen de prijzen tot eene verbazende hoogte, zelfs ter hoofdplaats, waar men bij herhaling, tegen welken prijs ook, geene noemenswaardige hoeveelheden mais kon vinden, om de eenvoudige reden dat er geen voorraad was en de te veld staande mais, alvorens tot voldoende rijpheid te zijn gekomen, reeds tot voedsel voor de hongerige magen werd bestemd.

onbeduidende van enkele leden van de verschillende inlandsche rijksbesturen, de invloed der Europeesche ambtenaren, zelfs de bewijzen dàarvan zichtbaar zijn, de optreding van een paar krachtige inlandsche grooten is voldoende om dien invloed te neutraliseeren en hen tot hunne bevoegdheid en eigenlijken werkkring, — en die zijn al zeer onbeduidend — terug te dringen.

Waar de invloed der Gouvernements-ambtenaren zoo gemakkelijk kan worden teruggedrongen en vernietigd, daar wordt het streven van den ondernemenden Europeaan, die door industrie langs den royalen weg tot welvaart tracht te geraken, uiterst moeilijk en wisselvallig.

De toestand van onzekerheid van te kunnen behouden wat men bezit — en onder welk zelfstandig inlandsch bestuur is men daarvan verzekerd? — is alleen reeds voldoende, om alle moreele, physische en materiëele ontwikkeling van een volk tegen te houden, hoeveel te meer om elk ondernemend kapitalist af te schrikken, om daar het veld van zijnen arbeid te kiezen. De bevolking van Gorontalo geeft de bewijzen waartoe het zelfstandig inlandsch bestuur leidt. Behoudens enkele zeer zeldzame uitzonderingen mist zij alle kennis, bezitting en welvaart, en leeft, hare behoeften tot een minimum teruggebracht hebbende, geheel bij den dag, zonder naar eenigerlei verbetering te streven. In landen waar de rechten van het individu niet voldoende verzekerd zijn, waar iemand nauwelijks de vrije beschikking over zijn eigen persoon wordt gelaten, valt voor den Europeeschen ondernemer, wil hij zijn kapitaal niet roekeloos wagen, slechts met de hoofden en ondsten te contracteeren; doch ook die weg is hier, althans voor het tegenwoordige, gesloten, daar het van algemeene bekendheid is, dat het inlandsch bestuur der adsistent-residentie veelal in te zwakke handen rust om daarop te kunnen rekenen.

Betreffende de geschiktheid en den aanleg van de bevolking van Gorontalo in 't algemeen is het oordeel voor het tegenwoordige niet gunstig. Meer handelaar dan landbouwer van aanleg, ontbreekt den Gorontalees voor het eerste beroep het kapitaal, en is hij voor het tweede minder geschikt, daar hij niet gewend is aan geregelden arbeid. Zijn zwak lichaam, dat op de gebrekkigste wijze gevoed wordt, maakt hem onbekwaam voor belangrijke krachtsinspanning.

Al wat nog van landbouw verricht wordt, geschiedt op de meest primitieve wijze, daar alle noemenswaardige landbouw-gereedschappen ontbreken en onbekend zijn, en het verkrijgen daarvan, ten gevolge van de tot dus ver gevolgde zwervende levenswijze, door de meesten ook niet gewenscht wordt.

Daar het de bevolking, en vooral het jongere geslacht, niet aan natuurlijk verstand ontbreekt, en de jeugd wel de kiemen bevat, om, wanneer toekomstige tijden betere maatschappelijke toestanden hebben meêge-

bracht, ook tot zedelijke en stoffelijke welvaart te geraken, besluit ik deze schets met den wensch, dat het Nederl.-Indisch Gouvernement zich in de adsistent-residentie Gorontalo ten nutte der bevolking krachtig moge doen gelden; doch ik meen elk ondernemend kapitalist, 't zij dan in kennis of in geld, te moeten ontraden, van het tegenwoordige Gorontalo voor zijne nijverheid groote verwachtingen te koesteren, waarom ik dan ook het door de zoodanigen niet beginnen van allerlei operatiën aldaar, niet toeschrijf aan gebrek aan ondernemingsgeest, maar wel aan eene verstandige toepassing van het oud Hollandsche spreekwoord: »bezint eer ge begint."

R., 20 Juli 1871. v. H.

VERBETERINGEN EN BIJVOEGSELS

OP HET

AARDRIJKSKUNDIG EN STATISTIEK WOORDENBOEK VAN NED.-INDIË,

meer bijzonder voor zooveel betreft

DE RESIDENTIE MANADO.

(*Vervolg en slot van blz.* 319.)

R

Blz.		
1.	Radei	*rivier en* kan vervallen.
		staat: *Romohon*, beter: *Romoŏn*
		bij te voegen: *hier is eene dorpsschool.*
7.	Raman	beter: *Raănan.*
		bij te voegen: *Afdeeling Amoerang, district Tompasso.*
id.	Ramboenan	bij te voegen: *hier is eene school.*
8.	Ranaän	bestaat niet; vermoedelijk *Raănan*, z. ald.
id.	Ranalambot	beter: *Ranolambot.*
id.	Ranamapo	beter: *Rangapo.*
id.	Ranawangko	beter: *Ranowangko atas en -pantei*, twee dorpen op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Tondano, district Tondano Toelimambot.
9.	Ranawangko	in het district Kawangkoan; dit dorp bestaat niet.
10.	Ranepasso	beter: *Ranopasso.*
	Rano	een der zijtakjes van de Ranowangko-rivier, residentie en afdeeling Manado.
	Rano asam	een der zijtakjes van de rivier Nimanga, residentie Manado, district Sonder.

Blz.		
12.	Ranoe asam.	beter: *Rano asam.* met den G. Dempo wordt wellicht de G. Sempo bedoeld.
id.	Ranoe Melang. . . .	dit dorp bestaat niet.
id.	Ranojapa	beter: *Ranojapo*, z. ald.
id.	Ranojapo	bij te voegen: zij is de grootste rivier der Minahasa, ontspringt uit het Saratoes-gebergte en valt bij Amoerang in zee.
	Ranoketan.	dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Tonsawang.
	Ranolewoh	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.
id.	Ranomea	bij te voegen: *en rivier.*
	Ranomeroet	riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; het stort zich in het meer van Tondano.
	Ranoraindang	een der zijtakjes van de rivier Nimanga, residentie Manado, district Sonder.
	Ranorepet.	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Manado.
id.	Ranotanah.	dit dorp bestaat niet.
	Ranotoeana	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.
	Ranotongkor	dorp en rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Manado, district Tombariri.
13.	Rano Wangko . . .	dit woord kan vervallen.
	Ranowangko	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Tombassian; zij valt bij Amoerang in zee.
	Ranowangko	dorp in de Minahasa van Manado, afdeeling Manado, district Tombariri.
	Ranowangko	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; zij ontspringt uit den berg Lokon en valt bij Tanawangko in zee.
	Ranowatoe	een der zijtakjes van de Ranowangko-rivier, residentie en afdeeling Manado.
16.	Ratahan 1.	het district bestaat niet uit 5, maar uit 11 dorpen. Het hoofddorp bestaat uit de dorpen Lowoe en Tasoeraja. staat: *Langowang*, beter: *Langowan.* *Te Ratahan is tevens eene verblijfplaats voor reizigers* kan vervallen: evenzoo de laatste zinsnede. bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem-besar.*

Blz.		
22.	Redipoga	dit dorp bestaat niet.
24.	Regian	dit dorp bestaat niet.
37.	Remboken.	*waaronder een van gelijken naam* vervalt. Het z. g. hoofddorp bestaat uit de dorpen Talikoeran, Paslaten, Sendangan, Leleko, Timoe en Kaïma. bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem-besar* en *hier is eene school.*
39.	Reregetang	beter: *Rinegetan.*
id.	Rerer	bij te voegen: *hier is eene school.*
id.	Rerewoken	beter: *Rerewokan.*
	Ringin.	kaap op Celebes' Noordkust, residentie Manado, in de Minahasa, nabij Poïgar.
162.	Ritei.	bij te voegen: *en rivier.*
163.	Roeang of Roewang.	beter: eilandje ten Z. W. van Tagoelandang, onder de residentie Manado. Het bestaat enkel uit een vulkaan, die 2145 Eng. voeten hoog is, en waarvan erupties hebben plaats gehad op 27 Aug. 1870, 3, 9 en 14 Maart 1871. De eerste was de hevigste en verwoestte alle aanplantingen.
164.	Roemangan	beter: *Roemengan.* *of Mahaboe* kan vervallen. De hoogte van dezen berg is nog nimmer bepaald. *afdeeling Tondano Toelian* beter: *afdeeling Tondano.*
165.	Roengoes	dit dorp bestaat niet.
id.	Roeroekan.	staat: *Chineezen,* beter: *Christenen.*
	Roeroeöemen	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Kawangkoan.
168.	Romohon 1, ...	beter: *Romoön.* dit district telt niet 12, maar 11 dorpen.
id.	Romohon 2.	beter: *Romoön atas.* *De Loge strekt tot verblijf aan den Controleur* kan vervallen. bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem besar* en *hier is eene school.*
id.	Romohon bawa Sendangan en -Talikoerang	beter: *Romoön bawah Sendangan en — Talikoeran.* *district Romohon,* beter: *Romoön.* bij te voegen: *in het eerste is eene school.*
id.	Romohon Serani . .	beter: *Romoön Sarani.* staat: *district Romohon,* beter: *district Romoön.*
	Rona	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Tombariri.
169.	Roöng	bij te voegen: *en rivier.*

Blz.

S.

Sadoean . . . . zijtakje van de rivier van Manado, in de Minahasa.
Sakolo . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.
187. Salamadonga . . . . deze berg bestaat niet.
193. Salian . . . . beter: *Silian*, z. ald.
id. Salice . . . . deze eilanden bestaan niet.
Sangket . . . . kaap op Celebes' Noordkust, residentie Manado, in de Minahasa, ten Westen van Amoerang.
Sangkoeb . . . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng; dit is het verbanningsoord der gestraften.
246. Saoet . . . . staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.*
id. Sapa 1 . . . . bij te voegen: *en riviertje.*
id. Sapa 2 . . . . staat: *district Tanawangko*, beter: *district Sonder.* bij te voegen: *een zijtak der Nimanga.*
Sapalaloem . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.
621. Sapoetan . . . . . . beter: *Sopoetan.*
Sarani . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Manado, district Tombariri.
Sarani . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Amoerang, district Tombassian.
253. Sarani Baroe en -Lama . . . . deze twee dorpen bestaan niet.
254, Sario . . . . beter: *Sariow.*
Sariow . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Manado.
255. Sarongsong . . . . bevat niet 11, maar 8 dorpen. *waaronder een mede Sarongsong geheeten* vervalt. Het hoofddorp Sarongsong bestaat uit de dorpen Karor, Pinangkeian, Lansot en Toemaloentang. staat: *Tondango*, beter: *Tondangon.* bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem besar.*
Sarongsong . . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Kema, district Tonsea.
255. Sasakoelan 1 en 2 . deze twee dorpen bestaan niet.
256. Saut 1 . . . . beter *Saoet*, z. ald.
251. Sawangan 11 . . . . in Bantik; dit dorp bestaat niet.

Blz.		
id.	Sawangan 13. . . .	bij te voegen: *hier is eene school.*
273.	Sekaja.	dit dorp bestaat niet.
286.	Sembokei	beter: *Sombokei*, z. ald. bij te voegen: *en rivier.*
	Semesempot.	rivier op Celebes, in de Minahasa van Manado, district Tondano Toelimambot.
289.	Sempo.	staat: *Sapoetan*, beter: *Sopoetan.*
290.	Sendalan	beter: *Sindoelan*, z. ald.
	Sendokan	riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo; het stort zich in de Tewalen.
	Sendowan.	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Tombassian.
296.	Sepoetang.	beter: *Sopoetan.*
id.	Sepontang.	dit woord kan vervallen.
302.	Serkoer	dit dorp bestaat niet.
	Sia	berg op Celebes, residentie Manado, in het rijk Bolaäng-Mongondou.
308.	Si-abien.	beter: *Siladen*, z. ald.
	Sidate.	riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.
321.	Sikala.	staat: *Bolang-Mogondo*, beter: *Bolaäng-Mongondou.*
	Sikepen	zijtakje van de rivier van Manado, in de Minahasa.
	Sikoean	rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Tombassian.
324.	Silading.	beter: *Siladen.*
325.	Si-lian 2.	beter: *Silian.* staat: *afdeeling Amoerang*, beter: *afdeeling Belang.* bij te voegen: *hier is eene school.*
	Simbalan	berg op Celebes, residentie Manado, in het rijk Bolaäng-Mongondou.
335.	Sindangan.	beter: *Sendangan.*
336.	Sindangan.	beter: *Sendangan.*
338.	Sinenkenjan.	beter: *Sinengkeian.*
340.	Singil	beter *Singkel*, z. ald.
343.	Singkil	dit woord kan vervallen.
	Sinongsajan.	berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.
	Sirenemen.	riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, bij het dorp Sinengkeian.
360.	Soedara-soedara . .	dit woord kan vervallen..
	Soei.	riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; het stort zich in de Tewalen.

Blz.

367. Soekoer 1. . . . . . *op den weg van Kema naar Manado* vervalt.
bij te voegen: *en rivier.*

Soekoejon . . . . . . rivier en berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.

370. Soeloeöen 1. . . . . bij te voegen: *en rivier.*

id. Soeloeöen 2. . . . . dit dorp bestaat niet.

Soemalangka . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; zij stort zich in het meer van Tondano.

371. Soemampaoe . . . . beter: *Soemampow.*
staat: *district Bentenan,* beter: *district Ratahan.*

id. Soemampon . . . . . beter: *Soemampow,* z. ald.

381. Soemojit. . . . . . . beter: rivier, berg, en dorp op Celebes' Noordkust, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, aldeeling Bolaäng; het is bewoond door Bantikkers.

392. Soenoen Djawa . . . beter: *Sinajawin.*

443. Soesoelina. . . . . . beter: *Soesoelima.*

444. Soewaän . . . . . . staat: *district Klabat di bawah,* beter: *district Klabat di atas.*

Soeweh . . . . riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; het stort zich in de Tewalen.

Sohansang. . . . . . berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Ponosakan.

Solimandoengan. . . z. op *Tolimandoengan.*

453. Sonder . . . . dit district heeft niet 27, maar 23 dorpen.
De christenen staan onder de zendelingen van Sonder, Amoerang, Tanawangko en Koemelemboeai.
staat: *Lelem* en *Tintjip,* beter: *Leilem* en *Tintjep.*
bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Majoor.*
Het hoofddorp Sonder bestaat uit de dorpen: Kaoeneran, Talikoeran, Sendangan en Toöenelet.
staat: *den weg, die naar Samowang voert,* beter: *die naar Sarongsong voert.*

453. Sonder Aris en -Pandoeh. . . . . deze twee dorpen bestaan niet.

454. Sooet . . . . dit dorp bestaat niet.

457. Sout. . . . . dit dorp bestaat niet.

Sosongian . . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.

461. Stroomeiland . . . . staat: *kaap Flosko,* beter: *kaap Flesko.*

T.

822. Tabang 7. . . . . . staat: *rijkje Bolang-Mongondo*, beter: *Bolaäng-Mongondou.*
bij te voegen: *afdeeling Lolajan.*

Tadoi . . . . berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng.

852. Tagaloenda , ... dit woord kan vervallen.

853. Tagolanda. . . . . . beter: *Tagoelandang*, is het grootste der eilanden behoorende tot het gebied van den Radja van Tagoelandang, waartoe ook nog gerekend worden de eilanden Biaro, Pasigi en Roewang. Het geheele aantal zielen wordt geschat op 3000. Het bevat drie groote negorijen, Haas, Minanga en Tagoelandang, en twee kleinere, Moelingan en Boelangan. De negorij Tangoelandang, bestaande uit de kampongs Tagoelandang, Bakoelaihi en Balahoemara, is, ten gevolge eener zeebeving, op den 3den Maart 1871 geheel verwoest, waarbij, behalve de Radja en eenige aanzienlijke hoofden, 416 personen het leven verloren.

Taimasela. . . . . . een der zijtakjes van de Likoepang-rivier in de Minahasa van Manado.

859. Talankow . . . . . . beter: *Talangkow.*

Talawatoe. . . . . . *twee dorpen enz.* te veranderen in: *dorp en rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Tondano, district Langowan. Hier is eene school.*

860. Talee . . . . dit dorp bestaat niet.

Taleh . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.

id. Talemale. . . . . . . dit dorp bestaat niet.

id. Taler . . . . bij te voegen: *en rivier.*

id. Talikoerang 1 en 2. beter: *Talikoeran.*

id. Talissee . . . . beter: *Talisei.*
verder: *Talissee* en *Banka* te veranderen in: *Talisei* en *Bangka.*

861. Taloe Doejoen. . . . beter: *Taloedoejoengi.*
staat: *Pagoat*, beter: *Pagoewat.*

862. Talor . . . . beter: *Taler*, z. ald.

Tambala. . . . . . . rivier en kaap op Celebes' Noordkust, residentie en afdeeling Manado.

Blz.

	Tamboe	rivier op Celebes, in de Minahasa van Menado, district Tondano Toelimambot.
868.	Tamboeloean	beter: *Tomboeloean.*
872.	Tampat Itam	beter: *Batoe Itam,* z. ald.
874.	Tamporrok	beter: *Tamporok.* staat: *district Belang,* beter: *afdeeling Belang.* bij te voegen: *meer algemeen Manimporok geheeten.*
	Tanamon . . , . . .	kaap en riviertje op Celebes' Noordkust, residentie Manado, in de Minahasa, nabij Poïgar.
879.	Tanawangko.	staat: *afdeeling Amoerang,* beter: *afdeeling Manado; is een fort en buiten hetzelve* kan vervallen. bij te voegen: *de school is eene Gouvernementsschool.*
883.	Tandjong Boejat . .	dit eilandje bestaat niet.
	Tandjong koesoe-koe-soe.	kaap in het zuidwestelijk gedeelte van de baai van Belang.
886.	Tandjong meirah . .	staat: *district Kema,* beter: *afdeeling Kema,* district *Tonsea.*
890.	Tangari	beter: *Tanggari.*
894.	Tangkoenei	staat: *zendeling te Amoerang*, beter: *zendeling te Sonder.*
896.	Tonkoenei	dit woord kan vervallen.
	Taratara.	dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Manado, district Tombariri. Hier is eene school.
904.	Tarawitang	beter: *Tarawitan.*
	Tasoeraja	dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Ratahan.
906.	Tataäran 2	bij te voegen: *Hier is eene school.*
907.	Tatawang.	dit woord kan vervallen.
id.	Tatawirang	beter: *Tatawiran.*
id.	Tateli	bij te voegen: *en kaap.* staat: *afdeeling Tondano,* beter: *afdeeling Manado.*
908.	Tatengesan	staat: *district Bentenan*, beter: *afdeeling Belang, district Ratahan.* bij te voegen: *hier is eene school.*
id.	Tater	dit dorp bestaat niet.
id.	Tawaän 1.	staat: *Romohon,* beter: *Romoön.* de dorpsschool is later verplaatst naar Radei.
id.	Tawaän 2.	dit dorp bestaat niet.
910.	Tawas 1	dit dorp bestaat niet.
id.	Tawoa.	dit dorp bestaat niet.
id.	Tawoe 1	dit dorp bestaat niet.
	Teëp	dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa,

Blz.

afdeeling Amoerang, district Kawangkoan. Hier is eene dorpsschool.

914. Telaga 15. . . . . . staat: *Banka*, beter: *Bangka.*

Telaga Danau. . . . meer op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou; de private vischvangst is een praerogatief van den regeerenden vorst.

925. Temoempah. . . . . beter: *Toemoempah.*
staat: *afdeeling Belang*, beter: *afdeeling Manado.*
bij te voegen: *in de nabijheid hiervan ligt het leprozendorp.*

Tempang . . . . . . berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.

927. Tengah 1. . . . . . staat: *Romohon*, beter: *Romoön.*
De dorpsschool is niet te Tengah Romoön, maar te Tengah Sonder.

940. Teteloe . . . . beter: *Tateloe*, z. ald.

id. Tetengolan . . . . . dit dorp bestaat niet.

id. Tetewoengan . . . . beter: *Titiwoengan.*
bij te voegen: *afdeeling Manado.*

id. Tewalen. . . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, de grootste zijtak der Ranojapo.

941. Tewasen. . . . . . . staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.*

Tikoes. . . . . eilandje bij Celebes' Noordkust, residentie Manado, nabij het dorp Oeki.

962. Timaloentoeng. . . . beter: *Toemaloentoeng*, z. ald.

963. Timboekar. . . . . . ligt niet *aan de Ajer mas*, maar: *in de nabijheid van dit dorp stroomt een beekje, dat ajer tahi besi heet.*

Timoe. . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Tondano, district Remboken.

Tinaän . . . . een der zijtakjes van de rivier van Manado, in de Minahasa.

Tinaman. . . . . . . rivier op Celebes' Noordkust, residentie en afdeeling Manado.

Tindila . . . . eilandje behoorende tot de residentie Manado, nabij het eiland Bangka.

Tinggian. . . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Tondano.

Tinoendek. . . . . . zie bij *Toempaän.*

Tinoewa. . . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.

Blz.

1000. Tindör . . . . bij te voegen: *afdeeling Manado, district Kakaskassan*, en: *hier is eene dorpsschool.*

Tintjep. . . . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Amoerang, district Sonder. Hier is eene school.

id. Tipassimalang . . . dit dorp bestaat niet.

Tiran. . . . . een der zijtakjes van de rivier van Manado, in de Minahasa.

Titjiïs . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Kawangkoan.

1002. Tiwoho . . . . . . bij te voegen: *en rivier.*

1088. Tobabo. . . . . . . beter: *Tababoe.*

staat: *Ponosakang*, beter: *Ponosakan.*

Tobongon . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou.

Toedoeaw . . . . . berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng.

Toedoemolantoen. . berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou.

Toedoenon . . . . . berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou.

1095. Toekoerambei . . . beter: *Tooekoeramber.*

Toelaoen. . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Tondano.

1098. Toemaloentong 1 & 3. beter: *Toemaloentoeng.*

id. Toemloaentoeng 2. bij te voegen: *hier is eene school.*

Toemikakal . . . . riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; het stort zich in de Ranojapo.

1100. Toemoeloentoeng. . dit woord kan vervallen.

id. Toemopoh . . . . . dit dorp bestaat niet.

id. Toempaän, -Matani en -Pante. . . . *drie dorpen* enz., beter: *Toempaän matani* en *Toempaän pantei*, twee dorpen enz. Het eerste heet ook *Tinoendek.*

Toempah. . . . . berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Manado.

Toeöenan . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Kawangkoan.

1101. Toendjoeng . . . . dit dorp bestaat niet.

Togoeloe, ... rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou; zij valt bij Kottaboena in zee.

1109. Toking. . . . . . . beter: *Tokin.*

bij te voegen: *hier is eene school.*

Tolimandoengan . . dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Bolaäng.

Blz.

Toloemawa. . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Passan.

Toloemboekan . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Passan.

1110. Toloh . . . . beter: *Tollok.*
bij te voegen: *hier is eene school.*

1111. Tombariri . . . . . staat: *afdeeling Amoerang*, beter: *afdeeling Manado.*
bij te voegen: *het telt* 16 *dorpen*, en: *het districtshoofd heeft den rang van Majoor.*

id. Tombassian . . . . in plaats van: *het bevat de dorpen* enz., beter: *het bevat* 10 *dorpen.*
NB. De namen der dorpen zijn bij geen enkel district opgegeven, hier bovendien foutief.
bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem besar.*

Tombassian atas. . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Amoerang, district Tombassian. Hier is eene school.

id. Tombatoe . . . . . beter: *Tombatoe* I, II en III, drie dorpen op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Tonsawang.

1112. Tomboelan. . . . . dit dorp bestaat niet.

1113. Tomoeloentong. . . beter: *Toemaloentoeng*, z. ald.

id. Tomohon. . . . . . het district Sonder behoort niet tot het gebied van den zendeling van Tomohon.
bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem besar.*

id. Tompaän. . . . . . dit dorp bestaat niet.

Tompassak. . . . . dorp en rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Ponosakan. Hier is een koffiepakhuis.

id. Tompasso . . . . . dit district bevat niet 18, maar 17 dorpen.
De bronnen *Ranepasso* en *Taloh*, te veranderen in: *Ranopasso* en *Tallok.*
bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Majoor*, en: *in het hoofddorp is eene school.*
Het hoofddorp bestaat uit de dorpen: Libah, Tempok, Sendangan, Talikoeran en Kamanga.
De redelijk fraaie loge bestaat niet meer.

id. Tompoesoe . . . . . beter: *Tampoesoe.*

1114. Tonçea. . . . . . . dit woord kan vervallen.

id. Tondano . . . . . . *Kakaskassan* vervalt onder de districten.

Blz.		
		De rivier van Tondano neemt haren oorsprong niet *uit het meer Linong*, maar *uit het meer van Tondano.*
		Men vindt er geene heggen van rozen meer; deze zijn vervangen door pagarkoffie.
		Nog is er eene school voor zonen van inlandsche hoofden en de lagere school is een Gouvernementsschool.
1114.	Tondano Toelian. .	dit district bevat 19 dorpen.
		Het hoofddorp bestaat uit de dorpen: Watoelambot, Wewelen, Rerewokan, Roöng, Wawalintowan, Tooekoeramber, Toetoe en Rinegetan.
		bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Majoor.*
1115.	Tondano Toelimambot.	bevat niet 21, maar 22 dorpen, daar de kampong Djawa hiertoe behoort.
		Het hoofddorp bestaat uit de dorpen: Ranowangko atas, Loeaän, Katinggolan, Kendis, Liningaän, Wengkol, Taler en Kiniar.
		bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Majoor.*
id.	Tondegesan	staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.*
		bij te voegen: *hier is eene school.*
id.	Tondengan.	dit woord kan vervallen.
	Tondok.	rivier op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou; zij stort zich in de Ongkag.
id.	Tonellet 1 en 2. .	beter: *Tooenelet* of *Tounelet.*
	Tongop.	kaap, berg en rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.
1117.	Tonkeina.	beter: *Tongkeina.*
id.	Tonsarongsong. . .	staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.*
		bij te voegen: *hetzelfde als Talaitad*, z. ald.
id.	Tonsawang.	staat: *afdeeling Amoerang*, beter: *afdeeling Belang.*
		Dit district heeft niet 11, maar 10 dorpen.
		Het hoofddorp bestaat uit de dorpen: Koejanga, Katoeakan en de drie Tombatoe's.
		bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Hoekoem besar.*
id.	Tonsea.	dit district bevat 29 dorpen.
		De hoofdplaats is die waar het districtshoofd woont, en daar deze sedert eenige jaren naar Ajermadidi is verhuisd, zou de laatste plaats eigenlijk als hoofdplaats moeten aangemerkt worden.

Blz.

bij te voegen: *het districtshoofd heeft den rang van Majoor.*

1117. Tonsea Lama . . . De Christenen staan niet onder den zendeling van Tonsea, maar onder dien van Tondano. In het Alfoersch heet dit dorp *Kemboean.*

Tonsilik . . . . . . berg op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou.

id. Tontalete . . . . . staat: *afdeeling Manado, district Kema*, beter: *afdeeling Kema, district Tonsea.*

Tooeloemoetan. . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; zij stort zich in het meer van Tondano.

Tooenipoes. . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; zij stort zich in het meer van Tondano.

Toraoet . , . , . . berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.

1120. Totok . . . . staat: *Ponosakang*, beter: *Ponosakan.*

Totoören. . . . . . een der zijtakjes van de Likoepang-rivier, in de Minahasa van Manado.

Touloemoetan . . . zie: *Tooeloemoetan.*

Tounipoes . . . . . zie: *Tooenipoes.*

id. Towassen . . . . . dit dorp bestaat niet.

Toweng . . . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; zij stort zich in het meer van Tondano.

Towoendai. . . . . riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.

1128. Tsiauw. . . . . . . dit woord kan vervallen.

W.

1145. Wakan . . . . . . staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.*

bij te voegen: *en rivier.*

De opgegeven reden, waarom de gemeente niet meer zou bloeien, is bespottelijk. De zendeling van Koemelemboeai laat er zich weinig aan gelegen liggen en dus gaat zij achteruit, als al zijne gemeenten.

1146. Walantakan . . . . staat: *Langowang*, beter: *Langowan.*

Wale. . . . . een der zijtakjes van de Ranowangko-rivier, residentie en afdeeling Manado.

1148. Walington. . . . . beter: *Waleintau*, kaap op Celebes' Noordkust, residentie Manado, 20 palen bewesten Amoerang.

Blz.

1148. Waloan . . . . . . beter: *Woloan.*
bij te voegen: *hier is eene school.*

1150. Wana Oeler. . . . dit dorp bestaat niet.

1151. Wanga 1. . . . . . beter: *Wangga*, dorp op Celebes, residentie Manado, rijk Bolaäng-Mongondou, afdeeling Passi. Nabij de tuinen van dit dorp vindt men eenige solfataren.

id. Wanga 2. . . . . . bij te voegen: *hier is eene school.*

1152. Wangoerer . . . . er bestaat slechts één dorp van dien naam, in het district Likoepang.
bij te voegen: *en rivier.*

Wanoea Oere . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Manado, district Klabat di bawah.

1153. Waramkoengan . . beter: *Waramboengan.*
bij te voegen: *en rivier.*
staat: *afdeeling Tondano*, beter: *afdeeling Manado.*
staat: *men vindt er eene school*, beter: *men vindt er eene dorpsschool.*

Warat . . . . een der zijtakjes van de rivier van Manado, in de Minahasa.

1154. Warenboengan . . dit woord kan vervallen.

Wariwowoh . . . . een der zijtakjes van de Likoepang-rivier, in de Minahasa van Manado.

Waroekoes besar en -ketjil . . . . . . twee rivieren op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder.

1160. Watoe kapal 2. . . deze rivier bestaat niet.

Watoe Lani . . . . beter: *Watoelanei.*
bij te voegen: *en rivier.*

Watoelinei. . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Passan. Hier is eene school.

id. Watoe merah . . . dit dorp bestaat niet.

Watoetepeh . . . . riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; het stort zich in de Ranojapo.

1161. Watoetoemow . . . staat: *district Klabat di bawah*, beter: *district Klabat di atas.*

Wawaïmbang . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Sonder

Wawajongan. . . . een der zijtakjes van de Likoepang-rivier, in de Minahasa van Manado.

1162. Wawalintoean . . . beter: *Wawalintowan.*

1164. Wenange . . . . . beter: *Wenang*, oude naam van Manado en nog altijd door de inboorlingen gebezigd als zij Alfoersch spreken.

id. Wenkol . . . . beter: *Wengkol.*

Blz.

1167. Wiaauw . . . . . . dit woord kan vervallen.

1168. Wiauw. . . . . . . staat: *Romohon*, beter: *Romoön.*

Wiauw. . . . . . . berg op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.

Wiauw. . . . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Passan.

1170. Winajang . . . . . beter: *Winajan.*

staat: *Romohon*, beter: *Romoön.*

id. Winanger. . . . . . beter: *Wintangar*, z. ald.

Winoener . . . . . een der zijtakjes van de Likoepang-rivier, in de Minahasa van Manado.

Wintangar. . . . . kaap op Celebes' Noordkust, residentie Manado, in de Minahasa, nabij Poïgar.

1173. Wiwoek . . . . . . dit dorp bestaat niet.

Woelo . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Tondano.

Woeroeangan . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, district Klabat di bawah.

1175. Woewoek . . . . . staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.*

Woewoek Maälola. beter: *Woewoek Malola.*

staat: *Kawangkoang*, beter: *Kawangkoan.*

Woewoengajoh. . . riviertje op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa; het stort zich in de Ranojapo.

1176. Woloan . . . . . . beter: *Wolaän.*

staat: *Langowang*, beter: *Langowan.*

zendeling van Tanawangko, beter: *zendeling van Langowan.*

Wongkai. . . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Belang, district Ratahan.

Wori. . . . . dorp op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, afdeeling Manado, district Ares.

Worotitjan. . . . . rivier op Celebes, residentie Manado, in de Minahasa, aan de overzijde der Ranojapo.

Z.

1185. Zijde. . . . . Wat hier op blz. 1187 wordt medegedeeld omtrent de gunstige resultaten der zijdecultuur in Manado verkregen, kan geheel vervallen, daar, in weêrwil van de gemaakte onkosten, men die cultuur heeft moeten laten varen, wegens de hooge prijzen die de zijde zou

Blz.

moeten opbrengen, om de kosten daaraan verbonden te kunnen dekken. Zoo de levering van cocons eenigen aftrek mocht vinden, zouden de voordeelen voor de bevolking vermoedelijk niet onbeduidend zijn.

1189. Zout . . . . Over het verkrijgen van zout uit zeewater in de residentie Manado, leze men Dr. P. Bleeker, Reis door de Minahassa, enz., Deel I, blz. 38 en vlg.

1212. Zuidwachter I. . . dit eiland behoort niet tot de residentie Manado.

EEN WOORD AAN DEN HEER WIJNMALEN.

(Ingezonden).

»In het Juli-nommer van het Tijdschrift is eene recensie van uw werk verschenen." Die tijding klonk ons aangenaam in de ooren, omdat we verwachten mochten eene beoordeeling te lezen, die, door eene bevoegde hand bewerkt, onze eerste poging om in eene erkende leemte te voorzien ondersteunende, de gebreken van ons werk zou aantoonen en zoodoende ons zou voorlichten omtrent de wijze, hoe die te verbeteren.

Spoedig zagen we ons echter teleurgesteld. De beoordeeling bracht ja bezwaren aan den dag, en wees den weg aan hoe die, volgens de opvatting van den recensent, te vermijden; — maar die aanmerkingen, ze brachten ons niets nieuws aan, want zij waren eenvoudig eene herhaling van datgene, wat wij reeds in onze voorrede hadden gezegd. Wat *wij zelven* reeds hadden aangegeven, als niet in ons plan van bewerking liggende, wat *wij zelven* reeds hadden gezegd, dat wij niet geven wilden, juist dat alleen, — eenige aanmerkingen, meer den vorm betreffende, daargelaten, — was het, wat door den heer W. tegen ons werd ingebracht. De lezer, door onze voorrede reeds met het plan en doel van bewerking bekend gemaakt, moest nu nogmaals hooren: »dit en dat hebben de schrijvers niet in hun boek behandeld," zonder dat het den recensent inviel, dat men omtrent die punten eigenlijk al ruimschoots door de schrijvers was ingelicht. Niet dat wij afkeuren, dat de heer W. ons dat gemis verweten heeft, maar dat de geheele recensie bijna niets dan een terugslag op onze voorrede is, zonder op den inhoud van het werk eene voor ons zelven leerzame en nuttige kritiek uit te oefenen, waaraan zij, die zich op een nog onbetreden pad wagen, zoozeer behoefte hebben, dat is het wat ons verdriet. Toch had in dit opzicht de taak van den heer W. eene zeer nuttige kunnen zijn — reeds het vervolg van deze regels zal het getuigen! — en dankbaar zouden wij van het licht gebruik gemaakt hebben, dat voor ons zou zijn ontstoken.

Hooren we toch de hoofdbezwaren tegen ons ingebracht. Zij herhalen als het ware het door ons in de voorrede gezegde, stuk voor stuk. De niet genoegzame zorg voor correctie der proeven hadden we verontschuldigd door den grooten spoed, dien wij met de uitgave van het werk moesten maken. Die verontschuldiging geldt echter niet in de oogen van den heer W. Beter dan wij, weet hij of de schrijvers zich al of niet gehaast hebben. Het is hem niet ingevallen te vragen, of misschien de naderende examens voor O. I. ambtenaren ook de oorzaak van dien spoed geweest zijn. — Of meent hij misschien dat het afdrukken van een werk als het onze, waar de correctie door de handen van twee personen moest gaan, zonder »*spoed*" binnen vier maanden geschiedt? Dat »*aanvullingen en verbeteringen*" in een werk als het onze, waarin uit den aard der zaak telkens veranderingen moeten worden aangebracht, niet zoo geheel ongewoon zijn, had de heer W. uit het zoo terecht geprezen werk van den heer de Bosch Kemper kunnen leeren.

Nu echter de hoofdbezwaren. Geene geschiedenis hebt ge bij uw werk gevoegd — geene bronnen aangehaald. Maar juist datzelfde staat in de voorrede. Wij wilden geen te uitvoerig werk geven, dat door hoogeren prijs nog minder toegankelijk zou zijn, en alleen voor zooverre het ter verduidelijking van het heden noodig was, voegden we er eene herinnering aan het verleden bij. Ons werk toch, hoofdzakelijk voor onze studenten bestemd, ontvangt de noodige geschiedkundige aanvulling op onze lessen. Dat het noodig ware hier, door eene aanteekening over dat wat de eenige ware koloniale politiek moet zijn, »den geest en richting van ons onderwijs te bepalen", ontkennen wij ten eenenmale. Wie dat kennen wil geniete dat onderwijs! Geene bespiegeling wilden we geven, — trouwens, waar twee personen samenwerken, zou dit, zonder volmaakte eenstemmigheid op alle punten, wel ondoenlijk zijn. En waar wij, in het belang van het onderwijs voor O. I. ambtenaren, meenden te moeten samenwerken tot het samenstellen van eene handleiding voor dat onderwijs, behoorde men toch het weglaten van beschouwingen, — een noodzakelijk gevolg van die samenwerking en van het doel van onzen arbeid, — te billijken. Daarentegen wordt, vreemd genoeg, op eene andere plaats het »te veel redeneeren" ons door denzelfden recensent verweten. Moeilijk inderdaad is het den heer W., die dan dit, dan weder dat wil, tevreden te stellen. Dat wij op de laatstgenoemde plaats ons werk een leesboek genoemd vinden, is ons een vleiend bewijs van het welslagen van onze poging, om ook aan anderen, dan aan hen die bepaaldelijk studie van koloniaal staatsrecht maken, een werk in handen te geven, dat, zonder te veel van hunnen tijd te vorderen, hen in staat zou stellen op de hoogte daarvan te geraken. Het was juist daarom, dat wij aan den door den heer W. gewraakten vorm de voorkeur gaven, boven den vorm van eene handleiding, die alleen voor colleges geschikt is.

Gemis aan opsomming der bronnen, we erkenden het weder in de voorrede, ontsiert ons werk. Wij merken te dien aanzien alleen op, dat, wilde men beproeven, een *beknopt* werk te geven, met opgave slechts van de officiëele litteratuur (Staats- en Bijbladen [1]), die poging wel zou moeten worden opgegeven, daar vele bladzijden enkel voor dat doel reeds zouden moeten afgezonderd worden. Eenigszins is ook in deze leemte voorzien door den Regeerings-almanak voor Ned. Indië, waar de »*dolende en tastende*" den weg vrij goed zal vinden aangegeven. Wat de andere bronnen aangaat, zoo beschouwen wij den raad, ons gegeven, om eenvoudig de lijst van den Hr. de B. K. over te nemen, zooals die waarschijnlijk gemeend is, als eene aardige persifflage. De zeer onvolkomene opgave, in de Handleiding van dien schrijver opgenomen, kan toch, dunkt ons, onmogelijk den heer W. tot dubbele tevredenheid stemmen. Overigens willen wij den heer W., zoo hij dit soms niet reeds weten mocht, gaarne verzekeren, dat bij onze lessen de opgave der bronnen niet verzuimd wordt.

Tot de details overgaande, treft ons de opmerking, dat door ons het vraagstuk niet is aangeroerd, »of Ned.-Indië al dan niet moet beschouwd worden als een deel van het Rijk". Als wij ons niet zeer vergissen, hebben wij die vraag, met het oog op de grondwet, juist vrij uitvoerig op pag. 10 en 11 besproken.

Uitvoerigheid in het behandelen van sommige onderwerpen, o. a. het belastingstelsel en de rechtspraak, is een andere grief van den recensent. Wij kunnen ons begrijpen, dat, onbekend als de heer W. schijnt te zijn met het onderwijs aan de Indische instellingen, de behandeling van het belastingstelsel hem te uitvoerig voorkomt. Had hij echter, alvorens zijne recensie aan het Tijdschrift toe te vertrouwen, kennis genomen van het Kon. besl. van 23 Juni 1871, Stbl. no. 72, waarbij nieuwe voorschriften voor het ambtenaars-examen gegeven worden, dan zou hij reeds daarin onze verdediging gevonden hebben. Daarin wordt toch als vereischte voor het examen opgenoemd: »*speciaal* ook de kennis der wetten en verordeningen betreffende de comptabiliteit, het financiewezen en het belastingstelsel van Ned. Indië."

Hoe het mogelijk zou zijn de behandeling van de rechtspraak in nog beknopter vorm te gieten, dan reeds in ons handboek plaats had, verklaren wij gaarne niet te kunnen begrijpen.

Is de heer W. van oordeel, dat wij bij de genoemde punten te uitvoerig hebben stilgestaan, geheel tegenovergesteld is zijn gevoelen waar het de behandeling geldt van andere onderwerpen, b. v. de rechten der

---

[1]) Wij zouden toch huiverig zijn om, zooals de heer W. doet, de reglementen en keuren van politie onder de *bronnen* voor het Indische staatsrecht op te nemen.

bewoners. Hij had hierbij nog de opsomming van enkele andere rechten verwacht, die nu »òf niet, òf niet voldoende, òf wel *oneigenaardig* elders behandeld zijn", waarmede hij bedoelt »het recht van verblijf, [1]) de onschendbaarheid van het brievengeheim (art. 87 van het Reg. Rgl.), het recht op het geven en erlangen van onderwijs, het recht van Europeanen en met hen gelijkgestelden op eene rechtspraak, zooveel mogelijk overeenkomende met de in Nederland bestaande wetten, het recht der Inlanders en daarmede gelijkgestelden op de toepassing hunner godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken, de bijzondere rechten van (een gedeelte der) inlanders, om de huishoudelijke belangen hunner gemeenten te regelen, hunne gemeentehoofden te kiezen en onder de onmiddellijke leiding hunner eigene hoofden gelaten te worden". Wij gelooven hier van meening met den heer W. te moeten verschillen. Onder de rubriek »rechten der bewoners" meenden wij alleen *die* rechten te moeten rangschikken, welke aan alle bewoners van Ned. Indië, Europeanen zoowel als Inlanders, toekomen, en niet die welke slechts aan eene bepaalde kategorie onder hen zijn toegekend. Wel noemden wij dan ook de andere, hier opgegevene rechten, doch alleen daar, waar hunne bespreking in dadelijk verband stond met het behandelde onderwerp, en die vermelding dus onmisbaar was. Dit kan evenwel niet van de onschendbaarheid van het brievengeheim gezegd worden. De algeheele weglating van dit punt in ons handboek erkennen wij gaarne als een gebrek. Wij brengen dan ook den recensent voor deze juiste opmerking onzen dank, en hopen daarvan bij eventueelen herdruk gebruik te maken.

Wat om de nieuwheid van het behandelde onderwerp ons eene niet geringe moeite veroorzaken moest, was de wijze van verdeeling der te behandelen stof. De verdeeling door ons aangenomen, kan de goedkeuring niet wegdragen van den heer W., die vooral het wijden van eene afzonderlijke afdeeling aan het »binnenlandsch bestuur" minder regelmatig noemt. De reden, die ons van een tegenovergesteld gevoelen deed zijn, was deze, dat het binnenlandsch bestuur, in verband beschouwd met het gewestelijk en gemeentelijk bestuur in Nederland, eene in zoo hooge mate zelfstandige stelling inneemt, en den werkkring van zoovele andere staatsinstellingen in zich vereenigt, dat eene vermelding daarvan in een afzonderlijk hoofddeel ons in geen geval ongerijmd toescheen. De ongelijk-

---

[1]) De heer W. voegt hierbij: »vgl. de merkwaardige dissertatie van den heer Blume." Deze handelt voornamelijk over art. 105 R.R. (de toelating in N. I.), art. 106 R.R. (bepaling der ingezetenen), art. 107 R.R. (het Nederlandschap) en art. 199 R.R. (de verdeeling in Europeanen en Inlanders en met hen gelijkgestelden). Men vergelijke dan ook niet minder over datzelfde onderwerp de dissertatie van den heer J. Tijl „Het recht van verblijf".

heid van de te behandelen stof, vooral waar het Gouvernement in Indië als handelaar en nijverheids-ondernemer optreedt, en het feit dat de Staat met bijzondere onderwerpen, zooals het armwezen enz., zich in Indië slechts weinig inlaat, doet ons ook den raad van den heer W. van de hand wijzen, om de verdeeling te schoeien op den voet van de handleiding van den heer de B. K. En hoe ingenomen ook met het werk van den oud-Hoogleeraar, meenen wij echter, bij verschil van onderwerp, ook verschil van behandeling te kunnen verdedigen.

Eene andere opmerking door den heer W. ten aanzien van ons werk gemaakt, is deze, dat instellingen als het Ministerie van Koloniën, de Staten-Generaal en de Raad van State, door ons, min of meer, op den achtergrond geschoven zijn. In hoeverre de bespreking daarvan zou te huis behooren in eene behandeling der *Indische* staatsinstellingen, laten wij aan het oordeel van den recensent over. Ons kwam eene uitgebreide bewerking dier onderwerpen onnoodig en overbodig voor in een werk als het onze, dat geschreven werd met het tweeledig doel, om onzen studenten hunne taak te vergemakkelijken, en verder om de kennis onzer staatsinrichting in Ned.-Indië meer en meer onder bereik te brengen van het algemeen. En nu gelooven wij de onderstelling niet zeer gewaagd, dat, alvorens de staatsinstellingen van Ned.-Indië te gaan bestudeeren, belanghebbenden zich wel de kennis der staatsinstellingen van het moederlaud zullen hebben eigen gemaakt, waartoe toch ongetwijfeld de genoemde onderwerpen behooren. De verzekering van den heer W., dat bij het eventueel bewerken dier drie onderwerpen, de werken van den heer E. de Waal ons uitmuntende diensten zullen kunnen bewijzen, nemen wij dankbaar aan, — hem tegelijk verzekerende, dat reeds bij de samenstelling van ons werk die geschriften ons van uitgebreid nut geweest zijn. —

De laatste grief, die bij den heer W. tegen onzen arbeid schijnt te bestaan, is, dat volgens hem, »vele onderwerpen òf niet òf slechts ten deele en onvolledig behandeld zijn, sommige zelfs onder eene andere rubriek hadden moeten ontwikkeld worden." — Ongetwijfeld had de recensent ons zeer aan zich verplicht door hier wat meer in bijzonderheden af te dalen en de bedoelde onderwerpen te noemen. Hoe wij toch peinzen (en allen eigenwaan daarbij van ons zetten), geene andere onderwerpen, dan alleen »het recht op onschendbaarheid van het brievengeheim in Ned.-Indië", willen ons, als in ons werk niet behandeld, voor den geest komen. Voor ophelderingen ten deze houden wij ons dan ook steeds aanbevolen.

Ons antwoord aan Dr. Wijnmalen is met het boven aangevoerde, naar wij gelooven, genoegzaam gegeven. Dat wij onzen arbeid liever van een ander standpunt hadden beoordeeld gezien, dan het door hem ingenomene, — het werd door ons reeds gezegd. Dat dit mogelijk geweest zou zijn, willen wij aantoonen door hier de aanwijzing te laten volgen der

voornaamste door ons opgemerkte onjuistheden en gebreken, die in ons werk gevonden worden, en dat wel op het gevaar af van door eene nieuwe erkenning van daarin bestaande feilen en leemten ons op nieuw het ongenoegen van den heer W. op den hals te halen.

Blz. 2. Op regel 14 van boven leze men, in plaats van *Koninklijke Reglement,* de woorden: Reglement van den Souvereinen Vorst.

— 47. Aan de verschillende algemeene verordeningen hier genoemd, als zijnde voor Ned.-Indië vastgesteld door den Nederlandschen rijkswetgever, moeten nog worden toegevoegd: de wet van 1859 tot afschaffing der slavernij in Ned.-Indië, die van 1852 tot openstelling voor den grooten handel van de havens in de Molukken, en die van 1859 tot goedkeuring van het bekende traktaat met Portugal gesloten.

— 70. Hier, nevens de onderwerpen, waaromtrent het inwinnen van het advies van den Raad van Ned.-Indië den Gouverneur-Generaal tot eene verplichting gesteld is, moet nog opgenomen worden:
10°. Tot het vervullen eener opengevallene plaats in den Raad van Ned. Indië moet door den Gouverneur-Generaal binnen dertig dagen eene met redenen omkleede aanbeveling van minstens twee personen aan den Minister van Koloniën gezonden worden. Bij het opmaken dier aanbeveling is het overleg met den Raad van Indië den Gouverneur-Generaal als vereischte gesteld. (Zie ook bladz. I Aanvullingen en verbeteringen.)

— 78. De zinsnede hier voorkomende, als zouden personen van de bedoelde derde kategorie slechts benoembaar zijn tot betrekkingen, bezoldigd met hoogstens honderd vijftig gulden 's maands, is niet geheel juist te noemen. Sommige hooger bezoldigde toch, zooals b. v. het lidmaatschap der wees- en boedelkamers te Batavia, staan eveneens voor hen open; dit is evenwel uitzondering.

— 96. Op regel 12 van onderen is hier vermeld, dat de gewone bijdrage aan het weduwen- en weezenfonds in Ned. Indië tegenwoordig voor de ambtenaren gesteld is op een bedrag van vier percent van hunne werkelijke of geraamde inkomsten. Dit nu is niet juist. Voor de jaren 1870 en 1871 toch is deze bepaald op vijf percent.

— 113. Te dezer plaatse is eene grove misstelling ingeslopen, waar gezegd wordt, dat men assistent-residenten voor de politie vindt te Soerabaja en Samarang, en assistent-residenten voor de comptabiliteit te Batavia, Samarang en Soerabaja. Dit moet juist omgekeerd gelezen worden, en wel aldus, dat men assistent-residenten voor de comptabiliteit slechts heeft te Soerabaja en Samarang, en assistent-residenten voor de politie te Batavia, Samarang en Soerabaja (en bovendien op de Buitenbezittingen te Padang).

— 144. De noot op deze bladzijde voorkomende is aldus te lezen:
Een thail of tahil is gelijk een-zestiende katti; een katti of een en een vierde Amsterdamsch pond is gelijk aan een honderdste gedeelte van een pikol.

— 154. Op regel 14 van onderen wordt gesproken van de *assistent-residentie* Patjitan; dit moet zijn de *afdeeling* Patjitan. Vroeger werd toch reeds aangemerkt, dat men op Java tegenwoordig geene op zich zelf staande assistent-residenties meer heeft.

— 157. In de noot [3]), laatste regel, komen voor de woorden: »of Hindoesche geschiedenis." Daarvoor te lezen: »Hindoesche of Chineesche geschiedenis."

— 166. De 8e regel van boven bevat de uitdrukking: *van zonsopgang tot zonsondergang*. Blijkbaar moet dit zijn: *van zonsondergang tot zonsopgang*.

— 169. Achter de woorden: Java en Madura, voorkomende in den 5en regel van boven, is het volgende uitgevallen: in het Gouvernement van Sumatra's Westkust.

— 171. De laatste zinsnede der tweede alinea op deze bladzijde aldus te lezen: uitgezonderd op de drie hoofdplaatsen op Java en enkele plaatsen op de Buitenbezittingen is dezen personen ook het havenmeesterschap opgedragen.

— 178. Op regel 15 van boven het woordje *door* te vervangen door *van*.

— 192. De 4e en 5e regel van onderen aldus te lezen: Vroeger behoorde de opbrengst van dit landgoed tot de inkomsten van den Gouverneur-Generaal. Indirect is dit ook tegenwoordig nog het geval, daar, bij het vervallen van die opbrengst als dadelijke inkomst, het jaarlijksch tractement van den Opperlandvoogd met eene daaraan geëvenredigde som verhoogd werd.

— 202. De voorlaatste volzin op deze bladzijde moet gelezen worden als volgt: Deze dienstplichtigheid lost zich hierin op, dat een zeker aantal huisgezinnen zich, onder de benaming van »rahajats" of »rajats", verbindt aan den dienst van een persoon uit de bevoorrechte standen, om, tegen belooning, zijne velden te bewerken en zijne padie te snijden, en verder, zonder belooning, zijn vee te onderhouden, voor hem te jagen, te visschen, hout te kappen, allerlei huiselijke diensten te verrichten en de benoodigdheden bij feesten, als ook de materialen voor zijne woning, te leveren.

— 227. In de noot [1]), regel 7 v. o., leze men in plaats van: *Bepatingen van*, — *Bepalingen ter regeling van*.

— 240. Bij het drukken is op deze bladzijde ongemerkt een geheele regel in de alinea over het hoog-gerechtshof van Ned. Indië uitgevallen. Zij moet aldus luiden:

De werkkring van het hoog-gerechtshof bij de rechtspraak over Inlanders en met hen gelijkgestelden, bepaalt zich tot het rechtspreken in hooger beroep over de daarvoor vatbare vonnissen der raden van justitie, het casseeren van vonnissen in burgerlijke en overtredingszaken door de raden van justitie of de landraden gewezen, en het oordeelen in revisie over de vonnissen in strafzaken van de landraden, rechtbanken van omgang en raden van justitie.

— 291. Op regel 7 van onderen leze men in plaats van: »waarvan hij het monopolie aan zich houdt", — »waarvan hij voor een groot deel het monopolie aan zich houdt".

— 348. Den laatsten volzin der § »De waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken", zouden wij gaarne aldus wenschen gelezen te zien: Overigens is de uitoefening van het beroep van landmeter in Ned. Indië, aan een ieder, uitgezonderd Gouvernements ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, vrijgelaten.

— 349. Op regel 6 van onderen in de noot hier voorkomende, moet het woord *katoen*boomen, vervangen worden door *kapok*boomen.

P. A. van der Lith.
J. Spanjaard.

BOEKAANKONDIGING.

Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche bevenlanden, door A. W. P. Verkerk Pistorius. Zalt-Bommel, Joh. Noman & Zoon, 1871 (240 blz. 8°).

Onder bovenstaanden titel worden ons hier een zevental studiën aangeboden, die, reeds vroeger in verschillende afleveringen van dit tijdschrift verschenen, thans tot een afzonderlijken bundel vereenigd het licht zien. Omtrent het doel dezer uitgave vernemen wij uit de voorrede dat de heer Pistorius zich vleit, dat zij aan sommige zijner ambtsbroeders »niet onwelkom zal zijn. Misschien verlichten zij de taak van den jeugdigen ambtenaar, die, in deze gewesten geplaatst, de vereischte kennis wil opdoen om waarlijk nuttig werkzaam te zijn. In de gebreken van dit werkje mogen anderen aanleiding vinden om ook het hunne bij te dragen tot beter waardeering der inlandsche toestanden. De avonden en ook de dagen, die we eenzaam in de wildernissen van Sumatra doorleven, zijn lang. Eer is het tijdkorting dan inspanning, wanneer we nu en dan een uurtje aan een arbeid besteden, die ongemerkt tot nader onderzoek van den toestand en de behoeften van den inlander leidt, en met de kennis van deze ook ons vermogen doet toenemen om in het belang van den Staat en tot heil der bevolking werkzaam te zijn". Wij gelooven intusschen dat deze opstellen, niet alleen voor ambtenaars, maar voor ieder, hier te lande zoowel als in Indië, die belang stelt in de kennis van een zoo gewichtig gedeelte onzer bezittingen als de Padangsche Bovenlanden, eene in vele opzichten even nuttige als aangename leetuur kunnen opleveren. Elk opstel wordt door aanteekeningen gevolgd, waaronder verscheidenen die zeer gedétailleerd zijn en ongetwijfeld de waarde van het geschrift nog verhoogen. De hier geleverde bijdragen voor ethnographie van Sumatra geven den schrijver hier en daar aanleiding tot beschouwingen van politieken aard. De vijfde en zesde studie bevatten slechts beschouwingen en mededeelingen, die meerendeels bepaaldelijk op economisch-politisch terrein te huis behooren. De vorm van het werkje is van dien aard dat het zich over het algemeen met veel

genoegen laat lezen, hetgeen inzonderheid gezegd mag worden van de natuurbeschrijvingen, waarvoor de heer P. een onmiskenbaar talent bezit. De belangrijkheid der hier behandelde onderwerpen moge eenigszins blijken uit hetgeen wij thans omtrent den inhoud laten volgen.

In de eerste studie, die tot opschrift heeft: »het Maleische dorp", worden achtereenvolgens dorpen, huizen, soerou (inlandsche school, waarover later meer), balei-balei, moskee en pasar beschreven. De vermelding van het bezoek der pasars leidt den schrijver ongemerkt tot eene beschrijving der kleeding van beide seksen en tot mededeeling omtrent de waren, die men gewoonlijk op de pasar te koop vindt. Van de aanteekeningen op No. 1 zijn de meest gedétailleerde die over huizen en huisraad, over hanengevechten, over munten, maten en gewichten en die over het weven van kleedjes. Op bl. 25 r. 10 v. o. zal men *doek* of *ĕdoek* moeten lezen in plaats van *toek* (= idjoek). Zeer vreemd klinkt het medegedeelde, blz. 32 omtrent het voorkomen van zebra's op Sumatra, dat men zonder nader onderzoek moeilijk zal kunnen aannemen.

No. 2, met het opschrift: »het Maleische gezin en het erfrecht", vermeldt in de eerste plaats wat de Maleier door gezin en familie verstaat, waarna de schrijver eene opnoeming van de verschillende benamingen tot aanduiding van bloed- en aanverwantschap laat volgen, om dan over te gaan tot eene uiteenzetting van het bekende zonderlinge erfrecht der bevolking. Gissingen omtrent den oorsprong van deze adat en vergelijking van het bezit der zoogenaamde *hartå poesakå* met andere toestanden van gemeenschappelijk bezit, voornamelijk het communaal grondbezit op Java, worden daaraan vastgeknoopt. Dit onderwerp van het erfrecht is hier meer in bijzonderheden en ontegenzeggelijk grondiger behandeld dan in eenig vroeger verschenen geschrift. De heer P. verschilt hier echter in sommige opzichten zóózeer van zijne voorgangers, dat zijne mededeelingen, naar het ons voorkomt, wel tot nader onderzoek mogen aansporen. De gebruiken bij geboorte, huwelijk en sterfgevallen worden vervolgens vermeld, waarbij ook een en ander opgenomen is over opvoeding en onderwijs van kinderen, welk laatste punt in de zevende studie nog nader ter sprake wordt gebracht. [1]) De tijdrekening wordt in eene uitvoerige aanteekening besproken; men zal daarin menig punt van overeenkomst vinden met die der Maleiers van Malaka, zooals Newbold die mededeelt.

---

[1]) Op bl. 56 zal *di keikaken* wel af te leiden zijn van *keika*, ongetwijfeld eene verbastering van het arabische *'aqîqat* (Java *kekah*). Het woord *ratik* op bl. 70 is misschien eene drukfout in pl. v. *ratib*. Althans in een stuk over het Vrijdaggebed in een moskee op Sumatra's Westkust, door een ongenoemde, in het Februari-nommer 1870 van dit tijdschrift, is een dergelijk luid gebed *ratib* genoemd. Vgl. P. J. Veth, »Over het Beratip beamal in Bandjermasin," in dit tijdschrift (Sept. 1869).

Het heeft mij wel een weinig verwonderd, dat de schrijver de kunst bij de bewoners der Padangsche bovenlanden zoo heel laag stelt, wanneer hij blz. 73 spreekt van: »de uiterst lage trap, waarop alles, wat maar in de verte tot de kunst kan worden gebracht (van eigenlijke kunst is hier natuurlijk geen sprake), in het beschaafdste gedeelte van Sumatra staat (de arabesk is hier de hoogste en de eenige kunstvorm)". Anderen oordeelen gunstiger over den kunstzin der Maleiers van deze streken. Van de kunstenaars in snij- en cantillewerk te Kota Gĕdang, bv., oordeelt Mr. A. E. Croockewit (Gids, 1866), dat zij het zeer ver gebracht hebben in de kunst de natuur of een gegeven model getrouw na te volgen, hoewel hij erkent dat zij weinig oorspronkelijkheid bezitten.

In de derde plaats beschrijft de heer P. het inlandsch bestuur; hieraan sluit zich de vermelding der maatregelen door het Nederlandsch Gouvernement genomen tot handhaving van zijn gezag, met enkele wenken tot verbetering van den thans bestaanden toestand. No. 4, »de slaven en hun afstammelingen", handelt voornamelijk over hun toestand in het district der VII Kota's. In No. 5 wordt de ontginning van woeste gronden in de Padangsche bovenlanden aangeprezen; omtrent den rechtstoestand der gronden aldaar vinden wij hier belangrijke mededeelingen, waarna de schrijver in No. 6 den arbeid in de inlandsche maatschappij bespreekt en den invloed van ons bestuur op dien arbeid, die vooral uit de hier geschetste heerediensten blijkt. Ten slotte komt ook die arbeid ter sprake dien de Maleier voor den Europeeschen ondernemer verricht. De heer P. is een groot voorstander van de ontwikkeling der particuliere industrie in deze streken.

De laatste bijdrage in dezen bundel (»De priester en zijn invloed op de samenleving") handelt vooral uitvoerig over het inlandsch onderwijs op de Mohammedaansche scholen, dat geheel in handen der geestelijken is. Hetgeen wij hier omtrent dit onderwijs en alles wat daarmede samenhangt vernemen, is meerendeels wezenlijk belangrijk en recht aanschouwelijk geschetst. Ik moet echter bekennen, dat het mij in sommige opzichten toch niet geheel heeft bevredigd, maar vooral mijn lust opgewekt er nog meer bijzonderheden van te weten. Het komt mij namelijk voor dat het gunstig oordeel van den heer P. over die Mohammedaansche scholen niet genoeg door feiten gemotiveerd is. Hij zelf erkent dat het onderwijs in den Islam daar gegeven op zeer lagen trap staat; het blijkt trouwens nergens dat het iets beter is dan hetgeen Brumund in de langgars van Java vond. Evenwel lezen wij op bl. 211, dat men in zijn afkeurend oordeel te ver zou gaan, als men meende dat er in het algemeen slechts weinig op de soerou's (zoo heeten die scholen) geleerd wordt. »Meer dan eens," zegt de heer P., »toonde mij een moerid met zekeren trots zijn keurig net schrift, en deed ik nu en dan eens eene vraag over Sumatra, dan bleek het dat de elmoe negari niet allen geheel onbekend was. In het rekenen

zijn zij over het algemeen weinig te huis. Die dorre cijfers passen niet voor de indische hersens enz." Nergens lezen wij echter dat de leerlingen iets anders dan Arabisch leeren lezen of bepaald onderricht in rekenen, aardrijkskunde of andere nuttige vakken van kennis ontvangen. Dat deze en geene den heer P. iets van de geographie van Sumatra wist te vertellen, schijnt licht te verklaren uit het gezegde op bl. 224: »door den omgang met moerids van allerlei leeftijd en allerlei landstreek, wordt de Maleische knaap met de toestanden elders op Sumatra bekend, zijn blik verruimt zich, zijn oordeel wordt reeds vroegtijdig gescherpt. De onafgebroken en vertrouwelijke omgang met den goeroe doet het overige." Dien omgang willen wij op zich-zelf niet geringschatten; licht doen de leerlingen daardoor meer menschenkennis op dan zij op de Gouvernementsscholen kunnen verkrijgen; de zaak heeft echter ook hare schaduwzijde, waarover ik hier niet behoef uit te weiden. Overigens vernemen wij weinig of niets van hetgeen er geleerd wordt, dan alleen dat het onderwijs in den godsdienst de hoofdzaak is en dat de kinderen veel van buiten leeren wat hun eerst na jaren zal worden verklaard.

»De geschriften", zegt de heer P. op blz. 210, »die hier op de meeste soerou's tot het onderwijs worden gebezigd (Sarof, Nahoe, Pakihi, Tafsir, Hadis, Salajoe en Piei) zijn me voor het meerendeel geheel onbekend: een enkel ken ik slechts bij uittreksels. Zoover ik echter weet, zijn ze alle van godsdienstigen aard. Men verlieze trouwens niet uit het oog, dat het gewijde boek van den Islam, met zijne commentaren en vervolgen, niet alleen het leven van het individu in betrekking tot het leven hier namaals, maar het gansche maatschappelijke leven omvat. En gesteld al eens dat nogtans deze boeken maar weinig nuttige kennis bevatten, naast en boven dat onderricht in de schriften staat het levende woord, dat de moerids zoowel in als buiten de soerou in den onafgebroken, vertrouwelijken omgang met hun goeroe voortdurend opvangen." Het is wel jammer dat ons niets naders van deze geschriften word medegedeeld. Van welken aard kunnen zij zijn? Het is gewaagd op de namen of titels af te gaan; anders zou ik zeggen dat de twee eerste namen aan spraakkunst doen denken, namelijk aan Arabische spraakkunst voor Maleiers. Ik heb zulke spraakkunsten gezien, waarin, bv., eene soort van paradigmen van Arabische werkwoorden voorkwam, waarvan alle vormen taliter qualiter in het Maleisch waren vertaald, zonder eenige nadere toelichting. Mocht echter wellicht eene Maleische spraakkunst, door een inlander geschreven, bedoeld zijn, dan is die zeker wel ook niet veel bijzonders. [1]) De woorden pakihi, tafsir en hadis zullen

[1]) Vgl. het sterk afkeurend oordeel van Von Dewall over eene dergelijke spraakkunst, door den bekenden Radja Ali Hadji geschreven (Tijdschr. v. h. Bat. Gen., Deel XX)

wel te verstaan zijn van geschriften over Mohammedaansch recht, uitlegging van den Koran en overleveringen. Met de namen Salajoe en Piei weet ik echter geen raad. Op bl. 222 lezen wij van eene groote Mohammedaansche school te Piei (laras Salajoe, XIII Kota)", en op bl. 238 van »de groote school van Salajå in de XIII Kota". Ik laat het aan anderen over te gissen of die geographische namen ook met de laatstgenoemde titels van boeken in eenig verband kunnen staan.

Wat nu verder het mondeling onderricht van den goeroe betreft, ook daaromtrent hadden wij gaarne iets naders vernomen, dat de heer P. ons echter uit gebrek aan voldoende taalkennis niet heeft kunnen geven. Van het onderwijs te Siloengkang, dat hij nu en dan eens bijwoonde, zegt hij op bl. 209: »hoewel mij gewoonlijk veel van 't gesprökene ontging, daar ik het idioom te Siloengkang maar ten halve versta, meende ik toch dikwijls op te merken, zoo uit de vragen die de toehoorders tot elkaâr en den Sjech (titel van den onderwijzer aldaar) richtten, als uit hun soms lachende, soms naïef verbaasde gezichten, dat het woord van den Sjech niet in den wind was gestrooid, maar 't ontvankelijk gemoed van zijn hoorders bevruchtte". En daarbij moet men nog in aanmerking nemen, dat de schrijver ons mededeelt dat hij met die school te Siloengkang nauwkeurig bekend is en ze gedurende drie jaren met belangstelling heeft gade geslagen (bl. 204).

In deze zevende studie van den heer P. vinden wij ook nog enkele belangrijke mededeelingen van anderen aard dan die bepaaldelijk het onderwijs betreffen, namelijk omtrent den toestand van den Islam in de Padangsche bovenlanden, bv. die over de toenemende verbreiding van de secte der Hanifieten aldaar. Dat de soeloek (religieuse afzondering in de moskee of andere plaats tot godsdienstig doel bestemd) een criterium zou zijn waardoor de Hanifietische scholen zich van die der Sjafeïeten onderscheiden, zooals op bl. 232 gezegd wordt, mag ik mij niet veroorloven tegen te spreken, wat de genoemde landstreek betreft. Ik moet echter opmerken, dat zij bij de Sjafeïeten evenzeer bekend is, zooals voldoende blijkt uit hunne geschriften over Mohammedaansch recht, bv. die van Firoezabadi, Aboe Sjodjâ' en andere.

In het bovenstaande heb ik getracht den lezer een beknopt overzicht te geven van den rijken inhoud van dit werkje van den heer Pistorius. Moge hij nog lang voortgaan van tijd tot tijd het zijne bij te dragen tot bevordering der kennis van Nederlandsch Indië, en het genoegen smaken dat zijne studiën menigeen aansporen tot verder onderzoek op dit gebied.

G. K. N.

VARIA.

De volgende ons gezonden aanvulling van een vroeger geplaatst artikel, zal hier wellicht hare meest geschikte plaats vinden.

Als eene aanvulling van het in het nummer van Mei van dit Tijdschrift opgenomen stuk: »de tegenwoordige regeling der amfioenpacht", laat ik hier eenige cijfers volgen, die ik uit goede bron meen te hebben.

In de residentie Banjoemaas, waarvoor, volgens de bijlagen van het laatste koloniaal verslag, voor 1869 — het laatste jaar van de vorige regeling, die de verstrekking van opium aan den pachter aan een maximum bond — dat maximum op 600 katti's voor het geheele jaar was gesteld, is gedurende de zeven eerste maanden van dit jaar, behalve de tiban, 75 katti per maand bedragende, op vordering van den pachter door het Gouvernement aan hem verstrekt:

in Januari	100	katti.
Februari	200	»
Maart	200	»
April	775	»
Mei	400	»
Juni	450	»
Juli	675	»
Totaal	2800	»

dat is in 't geheel in zeven maanden 3325 katti, tegen 350 in 1869 gedurende hetzelfde tijdverloop.

In Soerakarta, waarvoor, blijkens hetzelfde verslag, voor 1869 het maximum der verstrekking voor 't geheele jaar bedroeg 7200, heeft gedurende

diezelfde maanden de pachter, behalve de tiban ad 700 katti's 's maands, ontvangen:

in Januari	600	katti.
Februari	1200	»
Maart	800	»
April	800	»
Mei	500	»
Juni	1500	»
Juli	1700	»
Totaal	7200	»

dat is in zeven maanden in het geheel 12100 katti, tegen 4200 in 1869 gedurende hetzelfde tijdsverloop.

Voor de andere pachtperceelen heb ik geen zekere gegevens. Zoo colossale proporties als in de twee genoemde residentiën heeft over 't algemeen de verstrekking van siram, meen ik, niet bereikt. In het aan het pachtperceel Banjoemaas grenzende Bagelen, waar de pachter een der slachtoffers is van de tegenwoordige regeling, was ze zelfs onbeduidend. Dat echter de totale hoeveelheid, die op Java verstrekt is, verre de berekening van het Gouvernement heeft overtroffen, is voor niemand een geheim. Reeds herhaaldelijk zijn aanvragen van pachters afgewezen moeten worden, omdat er geen opium meer in de pakhuizen voorhanden was. Een eisch tot ontbinding van zijn contract, door een der pachters in rechten aanhangig gemaakt, kan daarvan getuigenis geven.

Kan het zijn, — dit is zeker de eerste vraag, die bij ieder rijzen zal, — dat we hier staan alleen voor een vermeerdering van de officiëel bekende consumtie, welke de gesmokkelde opium buiten rekening laat, of wel moet worden aangenomen, dat de consumtie in werkelijkheid is toegenomen?

Is het waar, wat in het vorenbedoelde stuk werd beweerd, dat onder de tegenwoordige regeling de prijzen, waarvoor opium bij de pacht verkrijgbaar is, aanzienlijk zijn gedaald, dan vloeit daaruit een krachtig vermoeden voort voor de meening, dat het debiet der pachters, — onder de vorige regeling, naar men gelooft, de grootste smokkelaars, — in werkelijkheid is toegenomen. Het is een feit, dat tegen de vroegere hooge prijzen vele consumenten voor hunne beschikbare middelen slechts geringe hoeveelheden konden verkrijgen, hoeveelheden niet voldoende om een schuiver, die allengs meer noodig heeft om hetzelfde effect te weeg te brengen, te bevredigen, zooals uit het zooveel grooter verbruik van meer bemiddelde liefhebbers blijkt. Het is dus te verwachten, dat die weinig bemiddelde klanten, zonder twijfel de groote meerderheid, hetgeen zij ten gevolge van de daling der opiumprijzen zouden hebben kunnen overhouden, c. q. voor aankoop van meer van dat heulsap zullen hebben besteed.

Ten aanzien van den tegenwoordigen prijs kan er op worden gewezen, dat in aan het Gouvernement gerichte rekwesten door pachters het feit is gesteld, — een feit dat door het bestuur, waaraan het recht toekomt inzage der pachtboeken te nemen, gemakkelijk kan worden geverifiëerd, en waaromtrent dus een pachter zich geen valsche voorstelling zou durven veroorloven, — dat in de residentiën Soerakarta en Banjoemaas geprepareerde opium voor *f* 4 de tail in kitten der pacht verkrijgbaar is.

Het geringe van dien prijs valt in het oog, wanneer men nagaat wat in 1869, het laatste jaar der vorige regeling, den pachter in dezelfde perceelen de opium die hij van 't Gouvernement ontving, heeft gekost. Hij kreeg toen in Banjoemaas 600, in Soerakarta 7200 katti tegen *f* 20 de katti, en betaalde bovendien in eerstgenoemd gewest *f* 144,000, in laatstgenoemd *f* 1,302,000 pachtschat. De katti opium kostte hem dus, de aanzienlijke kosten van bereiding en debiet, die mij onbekend zijn, buiten rekening gelaten, in Banjoemaas $f\ 20 + \frac{144,000}{600} = f\ 260$, in Soerakarta $f\ 20 + f\ \frac{1,302,000}{7200} = f\ 202,50$, d. i. — een katti heeft 16 tails — respectivelijk *f* 16.50 en *f* 12.65 de tail ruwe opium, die bij de bereiding naar gelang van de wijze, waarop ze geschiedt, nog minder of meer van haar gewicht verliest (bij bereiding tot goede qualiteit volgens pachters de helft en meer).

Was aldus de prijs, waarop de opium, sluikerij buiten rekening gelaten, den pachter te staan kwam, in 1869 eenige malen hooger dan de tegenwoordige prijzen van debiet, voor welken prijs bedoeld jaar in werkelijkheid door hem gedebiteerd is, kan ik niet met juistheid opgeven. De statistiek schijnt zich dat voor Java zoo belangrijke onderwerp nog niet aan te trekken. Van verschillende kanten is mij verzekerd, dat de prijzen onder de vroegere pachtregeling tusschen *f* 20 en *f* 36 de tail geprepareerde opium plachten te variëeren. Gerust mag, meen ik, worden aangenomen, dat ze niet ver daar beneden zijn geweest.

Ontbreken voor de vergelijking van een anderen factor der consumtie — de verkoop van gesmokkelde opium door niet-pachters onder de vorige en de tegenwoordige regeling — alle gegevens, het is niet aannemelijk, dat onder eerstbedoelde op groote schaal tot de tegenwoordige prijzen van debiet der pacht, zooals we die voor Banjoemaas en Soerakarta opgaven, of zelfs tot aanmerkelijk lager prijzen dan waarvoor zij toenmaals debiteerde, tegen het aan de pachters toegekende monopolie geconcurreerd zou zijn. Dan toch zou dit zijn prijzen van debiet niet hebben kunnen handhaven; dan zouden daarvoor niet de hooge pachtsommen hebben kunnen betaald worden, die het in de schatkist heeft doen vloeien.

Dat de totale consumtie in werkelijkheid zeer is toegenomen, moet dan ook maar al te duidelijk zichtbaar zijn. Algemeen moeten de weinig bemiddelde consumenten zich gewend hebben aan de in vergelijking met

vroeger zooveel grooter portie die voor hun beschikbare middelen verkrijgbaar is. Hun aantal moet vermeerderd zijn met anderen voor wie opium vroeger een buiten hun bereik liggend luxe-artikel was. Ook onder vrouwen en zelfs kinderen moet het opiumverbruik sterk toenemen.

De gevolgen hiervan op den toestand der Indische maatschappij zijn dan ook — door personen, die den inlander van nabij kennen heb ik dit hooren verzekeren — in verminderde arbeidzaamheid en verslapping der productieve krachten op meer dan ééne plaats reeds duidelijk zichtbaar.

Moge dan het Gouvernement niet langer blind blijven, doch ten spoedigste den ingeslagen weg verlaten. Hoe langer gewacht wordt, hoe meer inspanning het kosten zal om het debiet binnen enger grenzen terug te dringen, hoe moeilijker daarbij de strijd tegen den sluikhandel zal worden.

In de »Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden" van den heer Verkerk Pistorius, waarvan dit nommer eene beoordeelende aankondiging bevat, komt op blz. 210 de volgende plaats voor, waarover ik, na hetgeen reeds daarover gezegd werd, nog iets wilde opmerken. »De geschriften die hier op de meeste soerou's tot het onderwijs worden gebezigd (Sarof, Nahoe, Pakihi, Tapsir, Hadis, Salajoe en Piei), zijn me voor het meerendeel geheel onbekend; een enkel ken ik slechts bij uittreksel. Zoover ik echter weet zijn ze allen van godsdienstigen aard."

In mijne aankondiging van hetzelfde werk in »de Gids" voor November 1871, merkte ik in eene noot op blz. 343 in het voorbijgaan op, dat *sarof*, *nahoe* enz. niet namen van geschriften zijn, maar de meer of min verbasterde Arabische namen der takken van wetenschap die in de scholen onderwezen worden. Wie namelijk de namen door den heer Pistorius opgegeven, vergelijkt met de namen der door de Arabieren beoefende wetenschappen, zooals die o. a. zijn vermeld in von Hammer's »Encyclopaedische Uebersicht der Wissenschaften des Orients", zal daarin gemakkelijk de namen *tsaraf* (de woordvorming), *nahw* (de woordbuiging), *fiqh* (de rechtswetenschap), *tafsîr* (de verklaring des Korans), *hadîth* (de overlevering) terugvinden. Deze allen behooren tot de wetenschappen die gewoonlijk in de Arabische madraseh's (hoogere scholen) onderwezen worden; want ofschoon het onderricht in die scholen slechts betrekking heeft tot de kennis van den godsdienst en het recht, die in den Islam onafscheidelijk verbonden zijn, behooren toch ook de verschillende takken der Arabische gram-

matica in die scholen te huis, omdat deze het hulpmiddel zijn om de Heilige Schrift te verstaan.

De heer Pistorius kon lichtelijk de namen dezer takken van wetenschap als namen van geschriften opvatten, omdat, naar het schijnt, de boeken op Sumatra in de soerou's gebruikt, niet naar de namen der auteurs, maar eenvoudig naar de namen der daarin behandelde wetenschap genoemd worden. Trouwens ook bij ons spreken de schoolknapen van hun spelboek, hun leesboek, hun geographieboek, en ieder verstaat daardoor de boeken die voor de aangeduide vakken gebruikt worden op de school waar hij onderricht ontvangt. Bovendien wordt op Sumatra voor iederen tak van wetenschap op de verschillende scholen ongetwijfeld veelal hetzelfde boek gebruikt, althans voor zoover die scholen tot dezelfde secte behooren. Op de Hanefietische kan men zeker, ten deele althans, andere boeken dan op de Schafeïetische verwachten.

Eene soortgelijke aanduiding van de boeken als wij hier bij den heer Pistorius vinden, is dan ook op Sumatra niet ongewoon. Men kan er een ander voorbeeld van vinden in den Jaarg. 1867 van dit Tijdschrift, D. I, bl. 105.

Moeilijk echter is het te verklaren hoe de namen *Salajoe* en *Piei* onder deze opsomming van namen der in de scholen behandelde wetenschappen, of, wil men, van de daar gebruikte boeken geraakt zijn. Salajoe is de naam van een zeer bekend dorp in de XIII Kota's, ook in het werk van den heer Pistorius vermeld (blz. 83), en dat zijn naam gegeven heeft aan de laras waarvan het de hoofdplaats is (blz. 222); terwijl in deze laras ook eene plaats ligt, Piei geheeten, met eene soerou met 300 leerlingen (ibid). Hier moeten wij dus te doen hebben met een misverstand, waaromtrent ik geene gissingen zal wagen, daar ik niets kan bedenken dat mij voldoet.

P. J. V.

EENE BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN HET MALEISCH DER MINAHASA.

Onder de bijzonderheden die gewoonlijk aan vreemdelingen omtrent de Minahasa worden medegedeeld, behoort ook deze dat aldaar zeer zuiver Maleisch wordt gesproken.

De zuiverheid daargelaten, ben ik het in zoo verre hiermede eens, dat men er door velen zeer vloeiend hoort spreken, en wat voor eene goede kennis zeker wel pleit, alle denkbare onderwerpen in die taal worden behandeld.

Twee scherp begrensde onderscheidingen mogen evenwel niet uit het oog verloren worden.

Ten eerste heeft men het Maleisch — door de sprekers in alle nederigheid *pasar-maleisch* geheeten — dat gesproken wordt door de afstammelingen van Europeanen, burgers en die Hoofden en inlanders, welke òf aan het strand wonen, òf door omgang met de eersten gelegenheid hadden en de moeite namen zich duidelijk in het Maleisch le leeren uitdrukken.

Oorspronkelijk van de Molukken en vooral Ternate herwaarts overgebracht, is de van alle Polynesische talen zoo eigenaardige woordvoeging in dit Maleisch het zuiverst bewaard.

Het tweede is het *zendelingen-maleisch*, waaraan enkele bijbelvertalingen ten gronslag liggen, en dat gesproken wordt door de verkondigers van het Evangelie, vele meesters en in het algemeen door die inboorlingen, welke, weinig met vreemdelingen in aanraking komende, hunne kennis geput hebben uit godsdienstige en andere werkjes op de scholen gebezigd.

Omtrent dit laatste zijn nog altijd toepasselijk de woorden van Dr. H. N. van der Tuuk, in zijne »Bijdrage tot de kennis vau 't Bataviasch Maleisch" ter neêr geschreven: »dat de verbreiders van het Christendom, zij, die zoozeer tot 't hart hebben te spreken, zich niet hebben geschaamd een voor hen zoowel als voor den inlander vreemde taal, nadat zij eerst

door vreemdelingen verknoeid was geworden, in de Molukken en in de Minahasa in te voeren!"

Van de vele voorbeelden, die mij ten dienste staan om dit te bewijzen, slechts dit ééne, dat het bekende: *klopt en u zal opengedaan worden*, van den preekstoel wordt teruggegeven door: *tapoklah akan di boekakan pada kamoe*; niettegenstaande men voor *kloppen* hier het woord *toki* bezigt, *tapok* in de beteekenis van *met de vlakke hand slaan* zeer goed bekend is, en het als zoodanig ook voorkomt in een hier gebruikelijk schoolgezang, waarbij de meisjes en jongens afwisselend in de handen klappen.

Maar ook de heeren Cohen Stuart en Klinkert, de eerste in de »Notulen van het Bat. Gen. van K. en W.," de laatste in de werken van het Kon. Inst., verklaarden, als het ware bij intuitie, de bewering onhoudbaar, dat het door de zendelingen gebruikte Maleisch zelfs bij benadering de taal en gedachten des volks uitdrukte.

De verdediging door den heer Graafland van het Maleisch der »Tjahaja Sijang", voorkomende in het 13e deel der »Med. v. w. h. Ned. Zend. Gen.", kan dan ook niet zeer gelukkig genoemd worden; even als zijne uitgebreide »Verhandeling over het criterium der geschriften in de Maleische taal" voor velerlei wederlegging vatbaar is en van onjuiste voorstellingen wemelt.

In den jaargang 1870 van dit Tijdschrift, afl. 5 en 8, publiceerde ik eene lijst van woorden, die meer bijzonder aan het Maleisch der Minahasa eigen zijn; minder met het doel om daardoor eene belangrijke wetenschappelijke bijdrage te leveren, dan wel om aan te toonen, dat de telkens herhaalde bewering over het verschil met andere eilanden van den Indischen Archipel meer fictief is, en zich grootendeels tot enkele woorden bepaalt.

Wel is het mij niet onbekend, dat vele Europeanen, die hier voor de eerste maal rondreizen, zich niet verstaanbaar kunnen uitdrukken, maar ik betwijfel zeer of de meesten, behalve met hunne bedienden, wel ooit een geregeld gesprek in het Maleisch hebben gevoerd; en dit te meer daar ik dikwijls heb opgemerkt, dat elders in Indië geboren personen bij aankomst in deze residentie al dadelijk goed verstaan werden, en zich in korten tijd het locale dialect geheel hadden eigen gemaakt.

Als vreemdeling hier aankomende, begint men natuurlijk met de schoolboekjes en het maandblad te bestudeeren, in de meening dat dit Maleisch het ware is; maar eenigszins langer verblijvende en ondervonden hebbende hoe men door het bezigen van dat Maleisch de hilariteit opwekt en tot voorwerp van spotlust strekt, tracht men zich spoedig daarvan los te maken.

Want dat, behalve de taal van den kansel verkondigd, [1]) het Maleisch

---

[1]) In den regel ten minste wordt die niet besproken, tenzij de taal al te onverstaanbaar wordt, zooals b. v. van den zendeling U., wien men die gebrekkige

der Europeanen aan eene vrij nauwkeurige kritiek is onderworpen, moge blijken uit de volgende opgave van fouten, mij door enkele Hoofden gedaan, in de sedert 1° Januari verschenen nommers der Tjahaja Sijang, en waarvan ik gerust kan verklaren dat er niets van mijne hand bij is, om reden ik in dat opzicht hun oordeel verre boven het mijne schat.

Ik deel die opmerkingen geenszins mede om de waarde vau de Tjahaja Sijang te verkleinen, want ik begrijp zeer goed dat men voor zoodanig maandblad zijne eischen niet zoo hoog mag stellen als voor de op Java verschijnende inlandsche weekbladen; ik doe het alleen om tegen de vertoogen van anderen in te bewijzen, dat het Maleisch dezer courant slechts zeer voorwaardelijk als type van het Maleisch der Minahasa mag worden aangenomen.

Toen de T. S. voor het eerst verscheen, werd ik al dadelijk opmerkzaam gemaakt op den zonderlingen titel van *kertas chabar Minahasa,* daar men hier niet beter wist, of met *kertas* werd *onbeschreven wit papier* bedoeld, in tegenstelling van *soerat,* dat voor alle geschrevene stukken wordt gebezigd [1]).

Meermalen werd mij eene aangename tijdkorting verschaft door de even geestige als vernuftige beoordeeling van het Maleisch door de Hoofden. Zoo werd o. a. in den aanvang een paar malen geadverteerd: *taperanak bagi kami,* en dit niet onaardig uitgelegd als alleen te kunnen duiden op eene gelijktijdige bevalling van man en vrouw!

Dit verbeterde evenwel spoedig en ter juistere waardeering worden hier daarom de eerste nommers van den derden jaargang (1871) behandeld.

In N°. 1, dd. 6 Januari, bespeurt men spoedig de weinige gelijkvormigheid in het gebruik van alleen aan de Minahasa eigene en van zuiver Maleische woorden. Zoo wordt in de »Tjeritera Wirio dan Samira" eerst *poko-poko* (het Mal. *koepoe)* gebruikt, en verder op het Mal. *sajap,* dat hier niet bekend is en waarvoor men altijd *pila-pila* bezigt; en zoo op pag. 8 ook de woorden *badjak* en *penarka,* hier onbekend, in stede van *mangindano* en *tjigoeloe,* tegenover *dodika, popaja* en *katang,* drie woorden die eene locale verandering hebben ondergaan.

In het bijvoegsel van datzelfde N°. wordt in een uitgebreid verslag van

---

kennis evenwel niet ten kwade kan duiden. Als uitzondering is mij nog bekend, dat toen, bij gelegenheid van de huwelijksvoltrekking van de dochter van den Majoor van Tompasso door den zendeling van Langowan S., deze in het vuur zijner redevoering zich de woorden: *kamoe poenja tetei mojang ada hidoep dalam persoendalan,* liet ontvallen, nadat wij de kerk verlaten hadden, eenige hoofden over die voor veel tegenspraak vatbare bewering hunne ontevredenheid te kennen gaven.

[1]) Ook de prijs was velen te hoog; *f* 4.— per jaar, tegen *f* 17.— voor de „Bintang Timor", vond men geene evenredige betaling!

den oorlog tusschen Frankrijk en Pruisen (2e kolom bovenaan), een nieuwe vorm *lama-kalamaännja* aangetroffen, en voorts het uitjouwen van den Generaal Bazaine bij zijn vertrek uit Metz door *sindir* teruggegeven, dat toch ook hier niet anders dan *bespotten, uitlachen,* beteekent.

Op de 2e blz., 1e kolom onderaan, staat: *di Hispania adalah antara Tuwan tuwan utusan kaum jang* enz. waarbij *antara* voor het holl. *onder* is gebezigd, ofschoon men het slechts in de beteekenis van *tusschen* kent.

Op de 3e blz. staat in een telegram van 19 November het woord *selesei*, dat hier als zoodanig niet verstaan wordt, en met eene kleine variatie tot *salesei* = *verzwikken, verstuiken*, al tot heel dwaze gevolgtrekkingen kan aanleiding geven; in een ander van 22 November lezen we: *orang ingat lagi perang sabelah di situ,* dat op een reeds ontstanen en niet, zooals het telegram vermeldt, op een vermoedelijken oorlog tusschen Rusland en Turkije ziet.

Het woord *tjenderong* in een volgenden zin: *maka di chabarkan bahuwa orang Paris mulai tjenderong buwat damei djuga,* wist niemand mij te verklaren.

In N°. 2, dd. 10 Februari, vinden we in een stuk over den gezondheidstoestand eerst de uitdrukking *berbeli-djoewal,* waarvoor hier alleen *djoewalbeli* bekend is, en voorts den goeden raad om niet veel onrijpe of zure vruchten te eten: eene gewoonte die zoo diep in de inlandsche maatschappij is doorgedrongen, dat het volgen daarvan wel niet veel invloed zal hebben op de physische gesteldheid van den inlander.

In een bijvoegsel van 23 Februari licht de Redacteur zekere bijdrage aldus toe: *maka aku mengarang lajin kali djarang-djarang*, waarmede hij wel *lebeh pandjang* zal hebben willen zeggen, tenzij het zijne bedoeling is geweest een gespatiëerden druk te bezigen, zooals in datzelfde No. op blz. 2 voorkomt; en in een tweede bijvoegsel van denzelfden datum wordt van eene amok-partij te Gorontalo als *gaduh* gesproken, welk woord hier onbekend is en volgens den heer von de Wall *geweld, getier*, zou beteekenen, welk laatste men eenvoudig door *hongi* uitdrukt.

Het derde No. van 10 Maart vermeldt in een bijvoegsel in de eerste kolom, dat de schutters te Manado zijn teruggekeerd *dengan segala salamat*, dat mij gezegd werd al eene zeer bijzondere woordspeling te zijn voor het algemeen gebruikelijke *dengan segala baik;* en in de 2e kolom, dat 200 000 Franschen *telah di palu,* d. i. gegeeseld werden, door prins Frederik en den Hertog van Mecklenburg! Terwijl onderaan het bericht, dat de beide partijen van den oorlog genoeg schijnen te hebben, vertaald wordt door *merasa tjukup,* niettegenstaande dit laatste woord *voldoende* beteekent, en men hier zou zeggen *rasa fastioe* of *rasa tobat.*

In N°. 4, dd. 10 April, leest men in de 2e kolom het woord *kagerakan*,

dat hier nooit wordt gebruikt, evenmin als het woord *kalekasan*, dat mij eens in een brief van een Hollandsch leerend jongmensch als een woordelijke vertaling van *spoed* voorkwam.

Een bijvoegsel dd. 27 Mei heeft op de 1e blz., 2e kol. onderaan, den herhalingsvorm *mati-mati*, als meervoud van *dooden* (gestorvenen); deze uitdrukking beteekent evenwel *sterfelijk* (evenals *sakit-sakit* = *ziekelijk*). Men vergelijke hierbij nog N°. 6, blz. 6, 2e kol. bovenaan, waar een meester het woord goed gebruikt.

Van het geredupliceerde *sudah-sudah*, voorkomende op blz. 4 van het bijv. dd. 27 Mei, wist men mij geene uitlegging te geven.

In N°. 6, dd. 10 Juni, lezen we, in eene vertaling van het Gouvernementsbesluit betreffende de tractementsverhooging der schoolmeesters: *sasalima tahun ija habis melakukan djawatan*, dat niet anders dan op *ontslag* kan doelen, wat toch alles behalve de zin is van het origineel. Besluiten kunnen soms al heel raar overgezet worden: zoo herinner ik mij uit een der vorige Nos. het gebruik van *katjoewali* voor *behalve*, waarvoor men zeer goed *di loewar* bezigt; het eerste in: *dija maoe toendjoek dija poenja katjoewali*, beduidt: *hij wil zijn geleerdheid eens uitkramen!*

De in datzelfde N°. voorkomende geschiedenis van Pieter Elberfeld levert ook nog een paar bijzonderheden op: eerst het gebruik van *lalu* in den zin van *voorbijgaan* (hier *langgar*), en dan nog *kulit pitjah* voor *kulit rabei* of *kulit antjor*, daar men van leêr of huid geen *pitjah* kan zeggen.

Het blijkt derhalve dat het Maleisch der Tjahaja Sijang nog veel te wenschen overlaat, en dat bij eene kritiek, regel voor regel, door bekwame inlanders nog heel wat aanmerkingen zouden vallen; want ik heb alleen diegenen medegedeeld, die ik mij later herinnerde, terwijl, bij onzekerheid over de voorgestelde verbeteringen, nog vele fouten door mij met stilzwijgen worden voorbijgegaan. Toch is het daarom niet zoo moeilijk hier in verstaanbaar Maleisch te schrijven, en twijfel ik niet of de Redacteur zou, zoo hij dat verlangde, spoedig een geschikt persoon vinden om hem hierin bij te staan. Slechts bij hooge uitzondering zal een volbloed Europeaan met eenig zelfvertrouwen zoodanigen arbeid op zich kunnen nemen, om nog niet eens van de fijnere onderscheidingen te gewagen, die hij zelden in haar geheel leert kennen.

Toch meen ik, dat in het Maleisch der Minahasa enkele afwijkingen van andere dialecten worden aangetroffen, die ik hier tevens vermeld, maar ook niet anders dan als eene bloote vooronderstelling wensch beschouwd te zien, wegens mijne geheele onbekendheid met het Maleisch, zooals het op andere eilanden gesproken wordt. Men vindt ze bovendien alleen in het *spreek-maleisch*. Zij zijn deze:

1o. het gebruik van *apa* als relatief pronomen.

2o. het gebruik van het voorvoegsel *ter* voor het zuivere passief *di*.

3o. het gebruik van *deri* (dari) in den zin van *wegens*, *omdat*.

4o. het gebruik van *kamari*, *kasana*, achter de werkwoorden; vermoedelijk het gevolg van eene woordelijke vertaling uit het Alfoersch, evenals men *sapoeloh satoe* voor *elf*, *sapoeloh doewa* voor *twaalf*, enz. bezigt.

5o. het gedurig gebruik van het hulpwoord *ada*.

6o. het gebruik van *sama* in plaats van *saperti*.

7o. het gebruik van den neusklank in subjectief passieve vormen, b. v. *koe merasa*, *koe mengchabarkan* (dit alleen in geschriften).

8o. het gebruik van *akan* in de plaats van *nanti*, soms vereenigd tot *nanti akan*.

9o. het gebruik van *ka* in de beteekenis van *of*, b. v. *Toewan tinggal di roemah ka bagimana?*

10. het gebruik van *akan* voor *kan* als suffix bij den causatieven werkwoordsvorm, dat volgens den heer von de Wall ook te Bandjermasin plaats heeft (zie blz. 50 zijner vormveranderingen).

11. het gebruik van *namati* voor *jang mati*.

Ten stotte laat ik hier eenige Maleische liederen volgen, die, mogen zij al van elders afkomstig zijn, toch langzamerhand in de Minahasa het burgerrecht hebben verkregen, en door de kenners van het Maleisch ten zeerste zijn gezocht, vermoedelijk juist wegens den onmiskenbaren inlandschen oorsprong. Voor de spelling heb ik grootendeels die van Prof. Pijnappel gevolgd.

HET BEZOEK VAN PRINS HENDRIK AAN AMBOINA IN 1837.

1.

Salama Ambonlah di bawahnja
Parentah Radja jang kapoedjian,
Belom sakali datang padanja
Tjoetjoenja Radja jang kamoelijan.

2.

Radja itoe jang parentah dija
Dengan atoeran dan pengasehan,
Radja welanda jang termoelija,
Dalam lindoengan dan kadameian.

3.

Pemandang ini jang Ambon soedah
Bernanti lama dengan sadija,
Poetra Hendrik anak jang moedah,
Kornel Arrens [1]) menghentar dija.

4.

Salakoe Mentor Telemaus adanja
Djalan menilik serba doenjawi,
Toeroet kahendak deri bapanja
Koeliling alam teroes Batawi.

5.

Katemoean ini soenggoehnja kadang,
Haros memandang dengan bersoeka,
Seperti boenga terbit di padang
Manis dan lemboet beharoe terboeka.

6.

Adoeh he Poetra, adoeh he Toewan!
Tjara apa soedah kamari?
Dengan soenji masoek laboehan,
Papa petang satengah hari.

7.

Boewat kami berlari-lari,
Toewan Tomagon (!) naik ka laoet,
Tanja koetika tertantoe hari
Tinggi moelija ampoenja maoe.

8.

Datang chabar ganti Bangsawan
Esoek pagilah maoe toeroen,
Djadi terkoempoel semoea kawan
Tarima Radja poenja toemoeroen.

9.

Djadi semoea bersoeka hati,
Serta di bendarlah sekalien
Tarima Ija dengan pedati,
Pasang koeliling banjak marijem.

10.

Soldat burger orang malajoe
Semoea berdiri dengan sadija,
Serta sendjata banjak terlaloe,
Pada hormat Toewan moelija.

11.

Sekalien mantri segala toewan
Tarima Ija salakoe Radja,
Hentar ka tampatlah peradoean
Kadalam kebonlah Batoe Gadjah [2]).

12

Di dalam bendar semoea berlari
Pada memandang akan roepanja,
Ganti Bangsawan pon patapari [3]),
Pada sadija segala serbanja.

13.

Doewa hari deri balakang
Boewat rameian di Batoe Gadjah,
Toewan semoea minoem dan makan,
Dansa dengan tjoetjoenja Radja.

14.

Masoek di kota [4]) esoek harinja,
Serta semoea Toewan Panghoeloe,
Pariksa kota dengan isinja,
Begimana ada deri dahoeloe.

---

[1]) De kapitein ter zee Arriens, kommandant van het fregat Bellona.

[2]) Hier is de woning van den Gouverneur of tegenwoordig Resident van Ambon.

[3]) *Patapari* wordt verklaard door *lekas lekas kamoeka dengan soeka hati.*

[4]) *Kota* wordt algemeen gebezigd voor de op Java gebruikelijke woorden *tangsi* en *benteng.*

15.

Toeroet soekanja Ija berdjalan
Poelang kakebonlah Batoe Gadjah,
Laloe menimbang djangan tertalam
Tinggal satampatlah pada sadja.

16.

Djadi soedah mengambil baik
Pada kagoenoenglah Ija bilang,
Deri Ambon ka Hatalai,
Sampei ka Nakoe tidoer di Kilang [1]).

17.

Esoek terbitlah matahari
Hendaknja maoe katampat lain,
Ka Ema, Roetong dan Leharia,
Di Hoetoemoeri [2]) Ija bermain.

18.

Permainan itoe oleh soekanja,
Pengajoeh toma [3]) oembak disitoe,
Oembak pitjahlah deri moeka,
Ampir tjelaka di laboehan itoe.

19.

Perahoe ampirlah tinggalam,
Ajer soedah masoekan dija,
Masanai toeroen bernang
Pada loepoet Toewan moelija.

20

Pada toeloengan marika itoe
Tiada soedah tinggal semboeni,
Hanja membajar disitoe-sitoe
Oewang welanda amas jang toenei.

21

Sabahagian gulden sapoeloh,
Masanai ampat adanja,
Oewang baharoe boekan dahoeloe,
Willem amas ada namanja.

22.

Tinggal samalam lagi disitoe,
Lihat djodjaro dengan ngongarei [4]),
Laloe memandang sahadat tanah
Orang Ambon poenja menari [5]).

23.

Sahingga esoeklah pagi hari
Soedah salangkep dengan sadija,
Radja disitoe pon patapari,
Soeroeh memikoel Toewan moelija.

24.

Pikoel toeroen sampei di Ambon,
Datang di Soja [6]) orang menjamboet,
Semoea berlari tamboen menamboen,
Sampei tiada melihat roempoet.

---

[1]) *Hatalai, Nakoe* en *Kilang,* dorpen op het schiereiland Leitimor.

[2]) *Ema, Roetong, Leharia* (of Leahari) en *Hoetoemoeri,* dorpen op het schiereiland Leitimor.

[3]) *Toma* = met den wind van voren tegen den stroom opwerken.

[4]) *Djodjaro* = volwassene ongehuwde meisjes; *ngongarei* id. van jongelingen.

[5]) Niet te verwisselen met *dansa,* dat op Europeesche dansen ziet.

[6]) *Soja,* een dorp nabij de hoofdplaats Ambon.

25.

Komedijan itoe ka Bagoeala,
Soeli, Tolehoelah dengan Wai [1];
Djoeroemoedi ingat djangan tersalah,
Soeroeh sadijalah orang baik.

26.

Soedah berangkatlah ampir sijang
Pada pergi katampat itoe,
Lantas Nanala sampei ka Lian,
Koeliling datang di negri Hitoe.

27.

Radja Hitoe boewat sadija
Tiada tahoelah apabila,
Hanja dengar Toewan moelija
Sabentar itoe maoe ka Hila.

28

Fetor [2] di sana boewat sabagitoe
Dalam bendarlah sendirinja,
Pada tarima Baginda itoe
Mengamboer boenga atas kakinja.

29.

Deri Hila chabar [3] kamari
Pagi harilah Ija datang,
Toewan semoea berlari-lari,
Samboet moelija atas djambatan.

30

Tiga harinja deri balakang
Pariksa burger di tanah lapan,
Bandera hormat jang kamoelijan
Lajang melajang Poetra hadapan.

31.

Malamnja itoe di Batoe Gadjah
Boewat kombali satoe rameian,
Kampoengan tjerei tjoetjoenja Radja
Deri semoealah sekalien.

32.

Esoek pagi tiada lama
Ija kata maoe berangkat,
Djadi terkoempoel semoea sesama
Toewan di Ambon jang berpangkat.

33.

Dalam kota bilik sendirinja
Tarima dendamlah katjereian,
Hatinja Poetra lagi sendiri
Membalas denganlah kadameian.

34.

Katanja akoelah tjerei djaoeh
Deri semoealah toewan-toewan,
Disitoe-sitoe naik ka laoet
Berlajar pergi deri laboehan.

35.

Hormat pengabisanlah demikien
Oleh saroepalah djoega orang,
Serta pasang banjak marijem
Sama kadatangan poenja atoeran.

---

1) *Bagoeala* is de bekende pas, die de beide schiereilanden Hitoe en Leitimor vereenigt; *Soeli, Tolehoe* en *Wai* zijn dorpen op het Z. O. gedeelte van Hitoe; evenzoo *Nanala, Lian* en *Hila*.

2) Vgl. over het woord *fetor* T. v. N. I., Jg. 1867, I, blz. 362, en Jg. 1870, II, blz. 406.

3) De *ch* en *f* worden dikwerf gebezigd voor de *k* en *p*.

36.

Soedah berlajar bagitoe djaoeh,
Kaloewar deri pintoe laboehan,
Banjak orang tiada tahoe
Kamana Ija poenja haloewan.

37.

Tetapi kata Toewan semoea
Ija maoe pergi ka Banda,
Tjahari daja [1]) ka Saparoea
Singgah Batawi poenja welanda.

38.

Maka itoe he Padoeka Toewan
Mari kami menjoembah Hoewa,
Hentar Ija sampei kasana
Serta kapal orang semoea.

39.

Rindoean inilah deri dalam
Hati jang soetji dengan satija,
Kata Padoeka selamat djalan,
Angin dan aroes antar [2]) moelija.

40.

Sahingga sampei tanah kasana
Dimana Toewan ampoenja maoe,
Tanah welanda jang teroetama,
Hoewa melindoeng bagitoe djaoeh.

---

[1]) Verkorting van *barat daja*, in de wandeling *berdaja* geheeten
[2]) *Antar*, een dagelijksche term voor *hentar*.

PANTOEN TOEWAN SAHIBET.

1.

Toewan sahibet jang termoelija,
Jang ada dengan sadija,
Dengan segalalah perdjandjian
Pada malamlah dengan sijang.

2.

Dengan segalalah karindahan
Akoe membawa ini mintaän
Bagei Nona sahibet beta
Padamoe djoega akoe berita.

3.

Karna terlaloe soesah hatikoe,
Soedah ada tjinta bagitoe,
Ingat padamoe malam dan sijang,
Laloe koemoeroeng berdoedoek dijam.

4.

Helalai berkabon-kabon [1])
Baik di roemah, baik di djalan,
Di dalam tidoer tidakan sono [2]),
Hati soesah sapenoeh-penoeh.

---

[1]) *Helahai* is een uitroep van zwaarmoedigheid; *berkabon-kabon* = droevig gestemd.
[2]) *Sono* van het Spaansche *sueno*.

5.

Tetapi akoelah boekan bimbang,
Toengkat dagoe doedoek menimbang,
Ingat itoe roepamoe toewan
Peri hadat dan kalakoean.

6.

Kalakoean jang lemboet manis
Boewat akoe sangat menangis,
Saperi pantjoeran ajer tertoewang,
Sebab koeingat padamoe toewan.

7.

Deri bagitoelah banjak boedi
Soengoeh akoe sjadi terpoedji,
Jang soedah seboet namakoe
Dengan soenggoeh akoe mengakoe.

8.

Jang soedah lihat di mata
Boewat akoe sampat berkata,
Ampoen akoe deri segala,
Djekalau ada barang tersalah.

9.

Djangan simpan itoe amarah
Toeroet nafsoe ampoenja tjara,
Hanja bejar berboewat damei
Agar kami saramei-ramei.

10.

Karna adakoelah dengan sakit,
Dengan segala roepa penjakit,
Salakoe soesah banjak perkara
Toeroet doenja ampoenja tjara.

11.

Oleh kertaslah dengan kalam
Ajer dawat djadi bingkisan,
Saraja akoe berkata salam
Baserta koetjoep jang kamanisan.

12.

Bagei pipi moeloetmoe toewan
Jang nipis moeloetmoe manis,
He sahibetlah perempoewan
Tertinggal akoe dengan menangis.

13.

Djekalau akoe seperti boeroeng
Akoe tiada tinggal terkoeroeng,
Hanja koeterbang pergi kasitoe
Pada mempenoehkan djandjian itoe.

14.

Djandjian kami dan persambatan
Soedah berdjandji dengan pakatan,
Sipapa ingat simpan di hati
Salama hidoeplah sampei mati.

15.

Tamat berkata tamat,
Pantoen ini soedah ditamat,
Sijapa batja djangan tertawa
Djeka ada barang tersalah.

PANTOEN SIJO DJIWALAH DENGAN BADAN.

1.

Sijo [1]) djiwalah dengan badan
Tampat di mana doewa berlari,
Sijo beta saorang dagang
Hidoep soesah sahari-hari.

2.

Ija itoe jang beta tahoe
Apa Nona ampoenja maoe,
Banjak orang tiada tahoe
Dalam hatikoe ampoenja maoe.

3.

Sarasa-rasalah maoe mati
Ingat soewara didalam hati,
Sabagei boeroenglah merapati
Soedah di terbang doedoek di kaki.

4.

Kakimoe ada di moeloet beta
Sabagei goela jang amat manis,
Sijo Nona jang beta tjinta
Beta ada dengan menangis.

5.

Djangan menangis matamoe bangkak,
Ajer mata toempah terlaloe,
Djangan Nona bersoesah sangat
Hati jang tjinta tiadakan laloe.

6.

Djangan maloelah djangan takoet,
Beta soedah datang di doenja,
Beta kirim ini salamkoe
Sabagei hambalah Nona poenja.

7.

Merasa sangat hati jang tjinta
Bekin rasa hati kasihan,
Tjinta Nona terlaloe amat
Didalam festalah ampir sijang.

8.

Boekan sadja pada ini hari
Hanja soedah terlaloe lama,
Beta soedah remedi [2]) tjari
Harap doewa hidoep sesama.

9.

Hidoep saparis [3]) didalam doenja
Agar tjintakoe djangan diboewang,
Pada mendjadilah beta poenja
Toewan mampeleilah perempoewan.

---

[1]) *Sijo* = ach! helaas!

[2]) *Remedi* = zijn best doen.

[3]) *Saparis* van het hollandsche *paar*.

PANTOEN LAMA TAHOEN SOEDAH KOETJINTA,

1.

Lama tahoen soedah koetjinta
Nona manis dan ketjil moeloet,
Sarasa-rasala maoe minta
Djadi istri djekalau boleh.

2.

Menoeroet tjinta ampoenja tjara
Haroes binbang bersoesah hati,
Beta kira jang Nona marah,
Helahai berminta mati.

3.

Helahai berminta mati,
Tiada tahoe tjinta di dalam
Tjinta Nona didalam hati
Semboeni sijang semboeni malam.

4.

Dengan pendek beta kirakan
Harap Nona jang bidjaksana,
Mengapa Nona dahoeloe tagahkan
Melainkan ada orang bentjana.

5.

Adoeh he Nona, adoeh he toewan,
Mengapa toeroet orang bentjana,
Djangan tinggalkan beta terboewang
Tempo apa beta kasana.

6.

Dingan peloek tjioem di langan
Ada kata angin saroepa,
Nona simpanlah tanda tangan
Rasa wangi baoenja doepa

PANTOEN TATKALA AKOE DERI WELANDA.

1.

Tatkala akoe deri Welanda
Tiada memandang sabarang tanah,
Deri sawatoe kaänak orang
Parentah ditinggi sorga di dalam
Menjoeroeh akoe pergi berdjalan
Di dalam loeroeng jang penghiboeran [1]).

2.

Akoe tinggalkan iboe dan bapa
Serta semoea atsal sijapa
Dalam tanahkoe jang kadjadian,
Bertjerei akoe tinggal semoea
Baik moeda dan baik toewa
Menjabrang laoet malam dan sijang.

---

[1]) Op Java en elders is de *ha* stom; hier daarentegen wordt die letter sterk geaspireerd uitgesproken.

3.

Pada antara laoetan itoe
Akoe soedah tjinta bagitoe,
Menangis amat malam dan sijang,
Hela nafaskoe bersoesah kati,
Boekan akoe di takoet mati
Hanja koe ingat iboe kasihan.

4.

Laloe mentjoetjoer ajer matakoe
Ingat kadoewalah soedarakoe
Lelaki itoe dan perempoewan,
Akoe sapoekan ajer matakoe
Malilei di pipi sama rasakoe
Boewat hatikoe tida karoewan.

5.

Saoemoer akoe beloem bijasa
Beharoe sakarang akoe merasa,
Tegal tjaharilah kaoentoengan,
Meninggal atsal, atsal semoea,
Sabagei tanekei lepaskan boewah
Poetoes iboekoe poenja gandoengan.

6.

Akoe bernijat dalam hatikoe,
Djeka tertantoe atsalkoe mati
Apatah akoe maoe berkata,
Di tinggi memberi hidoep padakoe
Akoe melihat tanah bapakoe
Pandang iboekoelah dengan mata.

7.

Kami berlajarlah deri sana
Tiada memandang sabarang tanah,
Merasa banjak soesah di laoet,
Lihat golombang [1]) naik dan toeroen
Boewat hatikoe terlaloe moeroeng,
Rasa-rasa melihat mawt.

8.

Berlajar kami dengan selamat
Baik adanja terlaloe amat,
Singgah di kaap Bonda Esperanza
Kami tiada tinggal sakali,
Angkat saoeh pergi kombali
Berlajar djoega sama bijasa.

9.

Bagitoe djaoeh sampei di mana
Singgah Batawi, Hindia di sana,
Tiada tinggal bagitoe lama,
Dengan segrah akoe kaloewar
Pada berlaboeh sabarang boleh
Di tanah Ambon jang teroetama.

10.

Akoe beladjar hikmetkoe itoe
Pada segala orang di sitoe,
Dengan bekerdja malam dan sijang,
Rindoe hatikoe melihat damei
Hidoep dengan sahati ramei
Serta semoealah sekalien.

11.

Kami berlajar antara laoet
Pada loepoetkanlah deri mawt
Oleh berkat jang maha tinggi,
Akoe singgah di tanah Ambon
Mendapat banjaklah manoesia
Jang berhikmet malam dan sijang.

12.

Itoe djoega jang akoe tjahari,
Semoea ada dengan sadija
Di mana tampat orang berkampoeng,
Ija menjoeroeh akoe pon pergi
Akoe masoek Kaba di dalam
Pada sijanglah dengan malam.

---

1) Voor *galemboeng*.

13.

Soenggoeh akoe dengan adanja
Tiada berkenallah tsohbat banjak,
Bangsawan toewan samboet padakoe
Soedah. pijara sabagei anak,
Menoendjoek boedi di sini sana
Serta iboekoe, iboe poenjakoe.

14.

Bangsawan toewan serta istrinja
Tjinta padakoe dengan hatinja,
Itoe toewan jang termoelija
Akoe tiada sampat berkata
Orang semoea lihat di mata,
Haroes koepoedji kapada dija.

15.

Menoendjoek kaseh terlaloe-laloe,
Sahingga akoe berasa maloe,
Akoe membawa soembahkoe ini
Akoe memoedjilah kadoewanja,
Dengan loewas akoe berkata
Pada minta sawatoe bini.

16.

Akoe tiada dapat hiboeran
Tiada tahoe sijapa orang,
Hidoep toeloes sama merapati,
Bangsawan katalah Nona *kruipen*,
Itoelah ajer pantjoeran koerang
Jang boleh sedjoekan hati.

17.

Akoe soedah berdjalan tanja
Sijapa poenja anak adanja
Kaloe bapanjalah soedah tahoe,
Orang membilang ada bagini
Seperti akoe kira die sini,
Toewan fetor di Saparoea.

18.

Nona itoe anak jang tjinta,
Bejar akoelah tjoba minta,
Sijapa djoega boleh mengakoe
Sedang koedoedoek dengan menimbang
Dengan tiada berhati bimbang
Barangkali bapanja maoe.

19.

Akoe moelai tjoba soewara
Dengan melihat tiadakan marah,
Sedang koetoendjoek boedi terlaloe,
Tjara hadat orang di doenja
Dimana anaklah orang poenja,
Haroes berboedilah dengan maloe.

20.

Ada haroes akoe berboedi
Dengan minta djekalau soedji
Deri bapanja dengan iboenja,
Nona itoe lihat padakoe
Ija berkata: mari djiwakoe,
Soedah koelihat tingkah lagoemoe.

21.

Sedang koelihatlah Nona itoe
Garak hatikoe kira bagitoe,
Berkata toewan kami sesama
Akoe memanggillah kapadanja
Adoeh Nona, koemintalah banjak
Mari doedoek sedikit lama.

22.

Nona itoe kata padakoe,
Angkau lelaki tiada takoet
Karna beta adalah maloe
Beta ini tiada maoe,
Barangkali bapakoe tahoe
Poekoel padakoe terlaloe-laloe.

23.

He Nona apa sangsarah
Bapamoe tiada akan amarah,
Kadoewa kami doedoek berkampoeng,
Kaloe bapamoe geger sedikit
Akoe tiada berdjalan pergi
Hanja koedoedoek berminta ampoen.

24.

Bapa itoelah kadoewanja
Akoe mintalah ampoen banjak,
Sebab Nona hatikoe toewan
Akoe sarahkanlah ini toeboeh,
Maski indjak seperti laboe
Pada Nonakoe tiadakan boewang.

25.

Nona kata: mari djiwakoe
Bejar angkau pergi tjahari,
Tiadalah koerang Nona,
Beta kata padamoe soedah,
Angkau lelakilah orang moeda
Djangan sedoe [1]) dengan bermain.

26.

Akoe menjahoet kapada Nona:
Akoe djoegalah Nona poenja,
Boekan sedoe akoe berkata
Nanti Nona lihat di mata,
Dengan soenggoeh akoe berkata
Djekalau ada barang tersalah.

27.

Iboe dan bapa akoe tinggalkan
Di tanah djaoeh akoe lepaskan,
Sebab Nona hatikoe toewan
Akoe soedah datang kamari,
Pada Nona akoe tjahari
Bejar bilang apa salahkoe.

28.

Adoeh, boendakoelah soedah tahoe
Apa perkaralah akoe maoe,
Boekan sedoe akoe berboewat,
Pangkatkoe boekanlah sija-sija
Seperti lainlah manoesia
Pangkat pandita berdiri koewat.

29.

Maka bapanja dengar soewara
Anak itoe dengan amarah,
Laloe gegerlah kapadanja,
Katanja djangan boewat kombali
Itoe djoega pada sakali,
Lelaki itoe apa salahnja.

30.

Mari anakkoelah perempoewan
Padamoe djoega tiadakan boewang
Dengan lelaki itoe sesama,
Djangan angkau kenor [2]) terlaloe,
Boekan akoe merasa maloe
Boewat hatinja bersakit lama.

31.

Angkau tiada sajang padakoe
Kasihan anak dengan adanja,
Datang terboewang di tanah orang,
Ija ada toewan terhormat,
Jang mengadjar segala oemat
Dengan kasehlah penghiboeran.

32.

Baik ada kahidoepannja,
Ija menoendjoeklah salamanja,
Soenggoeh akoe boleh berkata
He anakkoe jang beta tjinta,
Sebab itoe akoe pon minta
Toendjoek boedimoe di njata-njata.

---

[1]) *Sedoe* of *sedo* = iemand bespotten, gekscheren.
[2]) *Kenor* van het hollandsche *knorren*.

33.

Anak tarima akoe inilah,
Djangan hidoeplah sama gila,
Pegang amarahlah santijasa,
Ambil hadat iboemoe itoe
Dengan lemboet manis bagitoe,
Hidoep toeloes sama merapati.

34.

Maka iboenja panggil padakoe,
Soenggoeh akoe merasa takoet
Laloe pertjaja kadoewa kami,
Apa kami doewa sesama
Soedah boewat bagitoe lama
Bejar sabentar mendjadi damei.

35.

Menjoeroeh isilah anggoer manis,
Boedjoek Nona djangan menangis,
Dalam doewa tjawan adanja
Kadoewa kami mengambil itoe
Minoem sesama djoega disitoe
Laloe berdamei doewa sesama.

36.

Kaloe angkau dengan padakoe
Mari datang bejar mengakoe
Pada samboet natsihat ini,
Akoe nanti beri padamoe
Kawin denganlah toenanganmoe
Jang sakarang ada hadlir disini.

37.

Nona menjahoet pada bapanja:
Di mana lelaki itoe adanja
Jang bapa poenja bertjinta,
Sedang beloem ada koetika
Pada kasihan akoe bernikah
Dija tiada sakali minta.

38.

Akoe mendengar itoe pakatan,
Dengan soenggoeh akoe bertanja
Dengar apa anaknja bilang,
Itoe pakatan deri bapanja
Jang soedah adjar padanja
Merasa sangat hatikoe hilang.

39.

Akoe datang dengan berboedi
Dengan mintaan djekalan soedji
Deri bapanja dengan iboenja,
Nona itoe lihat padakoe,
Ija berkata: mari djiwakoe,
Djangan boewat banjak tasiboe [1]).

40.

Akoe heiranlah Nona itoe
Kata padakoelah sabagitoe,
Bejar angkau minta nonalah
Akoe menjahoetlah kapadanja
Pada sijapa akoe bertanja
Agar djangan akoe tersalah.

41.

Nona bilang ada bagitoe
Hati kamari doedoek disini,
Sebab beta bersoesah sangat,
Agar beta boleh membilang
Deri sawatoe sampei sambilan,
Kaloe sapoeloh soedah ditamat.

42.

Maski angkau boedjoek iboekoe
Tiada sama boedjoek bapakoe,
Sebab hadatnjalah lain roepa,
Itoe betalah soedah tahoe
Apa perkaralah akoe maoe,
Sijo hati djangan diloepa.

---

[1]) *Djangan boewat banjak tasiboe* = maak het (mij) niet te lastig.

43.

Barangkali bapakoe marah,
Itoe dijalah poenja tjara,
Sebar djoegalah kapadanja,
Bapakoe nanti sajang padanja
Lagi akan dengar mintanja
Akan memberilah harta banjak.

44.

Kaloe oentoeng mendapat harta
Djangan sakali berkata-kata
Sebab tiada itoe keloewang [1]),
Akoe taroh di tampat soenji,
Intan dan amas akoe semboenji,
Itoe akoe tiadakan boewang.

45.

Beta adjar segala roepa
Lelaki itoe djangan di loepa
Sebab akoelah lebeh tahoe,
Deri akoe sawatoe orang
Didalam tahoen jang lebeh koerang
Deri orang moeda semoea.

46.

Mari dengar akoe membilang
Sawatoe kerdja gilang-gemilang,
Peri hadat orang di doenja
Moelai adalah hal nikah,
Boekan adanjalah sakoetika
Hidoep bertahoen kadoewa kami.

47.

Kaloe itoe kadoewa kami,
Iboe bapanja bersoeka ramei
Memberi kawin kadoewa kami,
Tjoba minta kombali oelang
Habis kawin kami berpoelang
Hidoep di roemah bersama-sama.

48.

Akoe dengar soewara manis
Boewat akoe tjinta menangis
Sebab Nona hiboer padakoe,
Aho, djiwakoe djangan bertjinta,
Akoe nantilah pergi minta
Atas mintakoe akoe mengakoe.

49.

Akoe berdjalan lantas kamoeka
Dengan bertjakap bersoeka-soeka,
Laloe masoek roemah bapanja,
Nona itoe lihat padakoe
Ija sangkalah akoe takoet,
Laloe akoe berdiri tengoek.

50.

Dengan ada kadoewa toewan
Toewan lelaki dan perempoewan
Hamba menjahoet adalah tidoer,
Akoe merasa takoet terlaloe
Maoe baliklah akoe maloe
Tiada dapat barang penghiboer.

51.

Apatah akoe maoe berkata
Djandjian akoe haroes dinjata
Menoeroet akoelah poenja soeka,
Akoe bernanti bagitoe lama
Iboe bapa bangoen sesama
Lihat padakoe dengan bersoeka.

52.

Akoe toendjoeklah kapalakoe,
Menoendjoek hormat dengan rindahkoe
Laloe memberi salam padanja,
Angkau datang kerdjamoe apa,
Maoe minta pada sijapa,
Iboe bapanja soedah bertanja.

1) Of *kaloeboeng*.

53.

Akoe menjahoet pakatan ini,
Sakarang akoe datang disini
Maoe mintalah Nona Sarah
Kaloe boleh djadi istrikoe
Deri hidoeplah sampei mati,
Hanja toewan djangan amarah.

54.

Bapa anaklah Nona itoe
Menjahoet padakoelah sabagitoe:
Angkau moeda lagi sakali,
He, hatilah toewan hamba
Nanti doewa tahoen tambahan
Maka angkau datang kombali.

55.

Serta koedengarlah soewaranja
Soewara iboe boekan bapanja,
Hatikoe soesah soedah terhilang,
Akoe tarima kaseh terlaloe
Dengan sawatoe hati jang maloe
Jang tiada boleh dihilang.

56.

Kami maoe bernanti apa,
Lagi maoe tjahari sijapa,
Boekan angkau ada pandita,
Kami soedah berhira lama
Serta kadoewa kami sesama
Padamoe djoega kami bertjinta.

57.

Maka iboenja kata padakoe,
Pada akoe dengar di sini
Soewara manis berpenghiboeran,
Soenggoeh akoe dapat soewakan
Djandjianmoe jang di loepakan
Pakatan manis dengan hiboeran.

58.

Maski kamilah poenja anak
Kami akan toelis kasana
Di Batawi tanah jang djaoeh,
Di sana ada iboe bapanja
Bejar kami lagi bertanja
Nanti dengar apa menjahoet.

59.

Bejar angkaulah he toewan
Mintamoe kami tiadakan boewang,
Boekan sadja kami berkata
Hanja doedoek dengan berdijam
Ingat kerdja malam dan sijang
Djangan membawa soesah di hati.

60.

Berontong lelaki moedah bagini
Atas chabar pakatan ini
Maka itoe baik adanja,
Tegal angkau berpenghiboeran
Pada sijapa jang boleh tahoe
Ija sajang padakoe banjak.

61.

Maoe memandang ini soewara
Tiada sakali akoe amarah,
Laloe bermimpi akoe samalam
Akoe bangoen ingat di hati
Rasa-rasalah maoe mati,
Helahai berkabon-kabon.

62.

Akoe mendengar ini soewara
Tiada sakali akoe amarah,
Sebab oemoer jang soedah toewa
Deri iboelah Nona itoe,
Boendakoe djoegalah sebagitoe,
Banjak adanja pada semoea.

63.

He kiranja akoe merasa
Menahan soesah sama bijasa,
Banjak tahoenlah banjak boelan
Bernanti chabar terlaloe lama,
Deri dahoeloe sampei sakarang
Barang jang hilang akan ditjahari.

64.

Akoe bertjinta terlaloe lama,
Djeka boleh lekas dan bangat
Dapat chabar di tanah itoe,
Tiada sakali akoe berloewas
Dengar sapenoeh hati jang poetoes
Sampei genap tahoen bagitoe.

65.

Akoe soedah dengan memandang
Dan tiada berhati bimbang
Nanti akan bertemoe warta,
Deri tanah hampir dan djaoeh
Seperti akoelah soedah tahoe
Angkau nanti lihat di mata.

66.

Deri Batawi kapal pon datang
Membawa chabar dengan pakatan
Deri kadoewa toewan disana,
Lelaki itoe poenja mintaan
Kami mendapatlah kasoekaan
Memberi kawin lihat di mata.

67.

Akoe tiada lagi berdoeka
Harep sakarang akan bersoeka
Chabar jang soedah bernjata,
Bapa itoelah Nona ini
Panggil padakoe bilang bagini,
Sakarang angkau lihat di mata.

68.

Mari membatja ini toelisan,
Boenji karangan bagoes bingkisan
Ada tertoelis pakatan indah
Deri Bangsawan toewan moelija,
Memberi hormat di tanah India
Jang adanja toewan baginda.

69.

Angkau sakarang boleh membatja
Lagi berkenal di dalam hati,
Pada rantjanalah toelis ini
Kami panggillah kapadamoe
Dengan anak lagi sertamoe
Mari dengar apa mintamoe.

70.

Sakarang akoe mendapat baik
Pada beroleh laki jang baik
Deri padalah membaharoe,
Soeda lama angkau bernanti
Soedah tiada boewat Romati (!)
Akan boleh toeroet sakarang.

71.

Kami akan boewat sadija
Mengakoe atas pakatan ija
Pada hari dan boelan itoe,
Bejar bersoempah djoega sakali
Djangan boewat soesah kombali
Haroes djandji djoega bagitoe.

72.

Haroes ada baserta kamoe
Ampat sjaksi di antaramoe
Toewan-toewan terhormat itoe,
Akan minta deri padanja
Soewami istri ampat sertanja
Tegohkan hati moelija itoe.

73.

Toewan panghoeloelah Estephanus
Pada bertjakap seperti angoes
Baserta kerdja ampat adanja,
Lagi kadoewa toewan istrinja
Sijo hati dengan boedinja
Jang berdijam di antaranja.

74.

Akoe tiadalah hidoep lama
Dengan itoe jang teroetama,
Serta kami doewa sesama
Lihat ramboetkoe poetih adanja,
Matakoe kaboer ada ternjata
Oemoerkoe soedah koerang sedikit.

75.

Apa waktoelah datang mati
Kadoewa anak lihat di hati
Pada pergi iboemoe itoe,
Akoe minta bagitoe banjak,
He anakkoelah kadoewanja
Djangan tinggallah dikasihan.

76.

Ambil iboemoe bawa di hampir,
Hidoep sesama dalam sakampoeng,
Djangan boewang dija kasihan,
Akoe harep kamoe berboewat
Djangan simpan hati jang poetoes
Pijara padanja malam dan sijang.

77.

Ini harilah ini boelan
Habis kawin kami berpoelang,
Djangan tinggal disini lama,
Kami semoea antar padamoe
Pada parentah roemah tinggalmoe
Pergi tinggal di lain tanah.

78.

Baik toendjoek baik boedimoe
Hidoep kaseh akan lakimoe
Dengan pijara akan lakimoe
Karna ini adalah titah
Sebab itoe akoe pon minta
Haroes toendjoek hormat padanja.

79.

Karna Sarah boewat bagitoe
Pada Ibrahim lakinja itoe.
Ija seboetkan dija toewannja,
Bejar angkau lagi bagitoe,
Hormat pada lakimoe itoe,
Boewat segala apa soekanja.

80.

Angkau berboewat jang baik
Akan beroleh pahala baik,
Itoe djadi segala orang
Segala hormat berkalepasan
Akan matikan dengan tersalah
Dan berolehlah penghiboeran.

Tondano, 2 Augustus 1871. DE C.

AANHANGSEL.

VERVOLG VAN DE VREEMDE WOORDEN IN HET MALEISCH DER MINAHASA GEBRUIKELIJK.

(*Zie jaargang* 1870, *afl.* 5 *en* 8.)

Biroti. . . . . toegepunte bamboes, die bij wijze van pijlen uit de soempitan worden geblazen.

bobotja . . . . de visch, die op Java *goerita* heet; een soort van inktvisch met langere vangen.

borako . . . . een wild varken (mann.) met groote slagtanden.

djĕman. . . . . . . personen van één leeftijd; *dija djĕman dengan kita* = hij is een tijdgenoot van mij (Jav. *djaman* = tijd, tijdvak, het Arabische *zamán*).

djoeroemaso . . . . de bloemscheede van den kokospalm.

dondoan . . . . . . de hengelstaak; de bamboes waaraan draad en haak zijn bevestigd.

gagoeh. . . . . . . *bitjara gagoeh* = stotteren (R. v. E. *gagap*).

koeroehi . . . . . . stenen van een zieke (P. *korok*, snorken).

koheba. . . . . . . kiekendief.

lema-lema . . . . . *tali lema-lema*, d. i. het touw, dat de beide bamboes van een zeil vereenigt.

lowong en sabeta. . kleine en groote torren, de laatste veel in klapperboomen.

mareno . . . . . . het merg van een boom of plant.

mongo-mongo . . . iets bijwerken dat het weder voor tijdelijk gebruik geschikt wordt; oplappen.

mongoma . . . . . de kruin van het hoofd.

ngalo. . . . . de trede van een trap.

nimango . . . . . . *katang nimango*, groote roode zeekrabben.

onna . . . . *kerdja onna-onna* = de werkzaamheden vertragen.

pĕsoe. . . . . ingedrukt, van de ruggegraat van paarden; doorgebogen, van balken; overhangend, van boomtakken met vruchten beladen (Jav. *pésok*, deuk, indruksel).

pilatoe . . . . dwarslatten van een heg of omheining.

rabrak . . . . met een stuk hout, rotan of zweep slaan.

rofoe. . . . . worstelen.

rogi-rogi . . . . . . hoekig uitgesneden, b. v. van bladeren.

ropeh en foteh. . . *gigi ropeh* en *gigi foteh*, slechte, zwarte en afgeknotte tanden.

saïmbang. . . . . . de rugvin van haaien.

tadoe. . . . . *boelan tadoe* = laatste kwartier.

toesoe. . . . . een soort van etterbuilen aan voetzool of enkel voorkomende.

tofifi . . . . dreunen, van eene woning bij een hevigen donderslag of knal uit het geschut; ook de perpendiculaire beweging eener aardbeving.

tombol . . . . het naar buiten komen van den aarsdarm (Jav. *dobol*).

toro . . . . (gew. *tatoro*) van gedachte omtrent iets veranderen; niet doorgaan van wat men voorgenomen heeft te doen.

womoe . . . . van een vrucht die hard is zegt men: *djadi womoe di dalam* door knijping; ook van gezwollene lichaamsdeelen zonder bloeding.

AFLEIDING

VAN DE NAMEN DER DISTRICTEN EN NEGORIJEN IN DE AFDEELING

AMOERANG [1].

DISTRICT SONDER.

Sonder, verbastering van *sondek, soemondek* = *afdeelen, afscheiden*, doelende op de afscheiding van het district Kawangkoan, waarmede het vroeger een geheel uitmaakte. Volgens anderen, die deze afscheiding ontkennen, afgeleid van *songkĕl*, d. i. de vogel *moleo*. Het wordt echter zeer betwijfeld dat moleo-eieren ter plaatse der eerste vestiging, op eene hoogte van ± 500 ellen boven de oppervlakte der zee, zouden aangetroffen zijn.

Negorijen:

Sendangan, plaats waar de zon opkomt.

Talikoeran, plaats waar zij ondergaat.

Kaoeneran, plaats daartusschen gelegen; van *oenĕr* = *in het midden*.

Tounelet, van *tou* = *mensch*, en *ĕlĕt* = *tusschen*; menschen, die tusschen anderen in wonen.

Kolongan atas, van *kolongan*, de *Alocasia macrorrhiza*. (Deze negorij wordt gewoonlijk *Koentoeng* = *berg* geheeten.)

Kiawa, verbast. van *kiowa* = *twijfelachtig*; de oorspronkelijke negorij lag eenigszins verwijderd van *Sonder lama*; het was dus twijfelachtig of zij er al dan niet toe behoorde.

Leilem, de *Croton polot Brm.*

Tintjep, afleiding onbekend.

---

[1] Het woord *Amoerang* is eene verbast. van *oewoeran* = *palmiet*, die door de van de bovenlanden komende en zich hier nederzettende personen, wegens gebrek aan ander voedsel, van den arengpalm werd genomen en gegeten.

Timboekar of *tiwoekar*, d. z. de oude Alfoersche graven; in de tegenwoordige taal *waroegha* geheeten.

Tangkoenei, verbast. van *tampoenei*, de *Abrus precatorius*.

Soeloeöen, z. o. *Soeloe*.

Pinapalangkow, van *langkow* = *anoa*; de overlevering spreekt hier van een persoon, die daar een anoa zou doorstoken hebben en vervolgens in een steen zijn veranderd.

Kapoja, de *Saurauja euryolepis de Vriese* [1]).

Toempaan matani, van *toemani* = *verhuizen* uit de oorspronkelijke negorij (hier *Toempaan*) naar elders (ook wel *Tinoendek* geheeten: afl. onbekend).

Toempaan pantei, van *toempaan* = *plaats van nederdaling*; plaats, waar de uit de bovenlanden komende personen zich aan het strand vestigden.

Sinengkeian, vermoedelijk eene verbast. van *sinakeian*, d. i. de plaats van waar de eerste bewoners in eene prauw stegen om zeewaarts te gaan.

Popontolen, de *Citrus ovata Hassk.*

Soeloe, verbast. van *masoeloe* = *weêrbarstig*; van eene rivier die bij groote hitte opdroogde, en dus niet altijd water kon opleveren.

Lelema, *Buchania* spec.?

Moenteh, in het algemeen *Citrus* spec.

Tengah, de pinangvrucht.

Pakoe, varenplanten; ter onderscheiding van de volgende negorij ook we *Pakoe oeroe* = *oud Pakoe* geheeten.

Pakoe weroe, *nieuw Pakoe*; de inwoners zijn uit de vorige negorij derwaarts verhuisd.

District KAWANGKOAN.

Kawangkoan, oorspronkelijk *kinawangkoan*, d. i. plaats waar de bewoners opgegroeid of groot geworden zijn. Volgens anderen heeft deze naam betrekking op den overmoed der Tompassoreezen, die bij de eerste vestiging van hunne meerdere kracht gebruik maakten, en kippen en andere dieren weghaalden, zoodat deze niet groot konden worden (*raitja kawangkoan*).

Negorijen:

Sendangan, z. bov. bij *Sonder*.

---

[1]) En niet *popaja*, zooals Graafland opgeeft in zijn Minahassa, I, blz. 268.

Talikoeran, z. bov. bij *Sonder*.

Oener, z. onder *Kaoeneran* bij *Sonder*.

Tondegesan, van *tou* = *mensch*, en *rĕgĕs* = *wind;* verdere beteekenis onbekend.

Kinali, van *kalin* = *graven*, doelende op het graven eener gracht in vroegere tijden.

Kajoewi, verbast. van *oewi kajoe*, de *Dioscorea mollissima Bl.*

Lansot, de *Lansium domesticum*.

Lapi, verkorting van *malapi*, d. i. het afbreken of afvallen in geheele trossen van vruchten.

Tonsarongsong, van *tou* = *mensch*, en *sarongsong* = *waterleiding*. (Gewoonlijk *Talaitad* geheeten, verbast. van *toemalata*, d. i. het geraas van den donder of van een waterval).

Woewoek, soort van hout, dat bij verbranding een aangenamen geur verspreidt; tegenwoordig uitgestorven, ten minste geheel onbekend [1]).

Koreng, soort van fuik om garnalen te vangen.

Kaneian, verb. van *taneian*, afgel. van *toemanei* = *in gedachte houden*.

Pinamorongan, van *momorong* = *in stukjes hakken;* plaats, waar dit vroeger met lijken van gesnelde personen geschiedde.

Paslaten, d. i. *in het midden gelegen*, tusschen de beide Sondersche negorijen *Soeloe* en *Sinengkeian* (een verouderd woord).

Boejoengon, verbast. van *woenong* = *waterplas* (?)

Kawangkoan bawah, de eerste vestigingsplaats aan het strand.

Tewasen, verbast. van *tawasĕn*, de *Metroxylon sagus*. (Met deze plaats maakt een geheel uit de negorij *Pondos*, d. z. in het alg. *Calamus-soorten*).

Wakan, eene houtsoort.

Karimbow, afl. onbekend.

Koemelemboeai, verbast. vorm van *makalĕmboean* = *opborrelen van water*.

Teëp, de *Artocarpus Blumei Tréc*. Van de schors van dezen boom vervaardigen de inlanders hunne z. g. *badjoe koelit kajoe*, die echter witter van kleur en minder duurzaam zijn dan die, welke van de schors van de *Celtis Orientalis* geklopt worden.

Saoet, de stam van den pisangboom.

Poïgar, eig. *Poiar*, naar de rivier van dien naam; verdere afleiding onbekend.

Malola, afl. onbekend.

---

1) Graafland spreekt in zijne Minahasa, dl. I, blz. 268, van welriekende (!) wierook; de bovengenoemde afleiding is echter de juiste.

District TOMPASSO.

Tompasso, van *tou* = *mensch*, en *paso* = *warm;* wegens de nabijheid van heete zwavelbronnen op de plaats, waar de eerste bewoners zich nedergezet hadden.

Negorijen:

Liba, d. i. *vallei, diepte;* de oorspronkelijke negorij lag in eene vallei.

Sendangan, z. boven bij *Sonder.*

Tempok = *uiteinde;* vroeger met andere negorijen verbonden, lag deze negorij aan het einde.

Talikoeran, z. bov. bij *Sonder.*

Kamanga, van *kamang* = *overwinnen in den strijd*; op vroegere oorlogen doelende.

Tolok, afl. onbekend.

Kananang, de *Cordia Myxa Linn.*

Pinalen en *Palei*, te zamen eene negorij uitmakende; afl. onbekend.

Wanga, de *Metroxylon elatum Mart.*

Lompad, van *lompar, malompar*, d. i. het rechtuit stroomen eener rivier met zeer geringe bochten.

Pitjoean, afl. onbekend.

Pontak, verbast van *pĕntak*, een woord waarmede men te kennen wil geven, dat op een veld de padi voor een gedeelte kwijnende is, en voor een gedeelte een goeden oogst belooft. (Volgens anderen van *pinontakan* = *verzamelplaats.*)

Mopolo, verbast van *poloan*, d. i. *afnemen waar te veel is.* (Volgens anderen van *polon* = *wekken* [1]).)

Popo, de *Cocos nucifera.*

Raänan, verbast. van *karaänan*, d. i. de levensmiddelen verdeelen, zoodanig dat er altijd genoeg voorhanden is.

Motoling, afl. onbekend.

District TOMBASSIAN.

Tombassian, afgeleid van *tou* = *mensch*, en *wasian*, *Talauma* spec. Volgens anderen van *pangaasian*, plaats waar men gewoon was koppen te snellen, als zijnde het riviertje der eerste negorij eenigszins afgelegen, zoodat het snellen gemakkelijk viel.

---

[1]) En niet *opstaan*, zooals Graafland opgeeft, II, blz. 46.

Negorijen:

Tombassian atas, hoofdnegorij.

Pondang, d. z. verschillende *Pandanus-soorten.*

Bitoeng, de *Barringtonia speciosa Linn.* (Deze plaats wordt ook wel *Sarani* geheeten, omdat hare bevolking eerder dan die van andere negorijen tot het Christendom was overgegaan.).

Ranolambot, van *rano* = *water*, en *lambot* = *lang*, het lange water.

Toemaloentoeng, verb. vorm van *mataloentoeng*, d. i. het weêrklinken of dreunen van den grond. als men er over gaat.

Malikoe, verbast. van *malĕkoe* = *drinken in het woud.*

Ritei, van *maritei* = *bij kleine hoeveelheden*; doelende op het water, dat hier in verschillende kleine beekjes van de bergen komt.

Malenos, afl. onbekend.

Lopana, d. i. *vlakte.*

Ranomea, van *rano* = *water*, en *mea*, *Ficus* sp. (*oligosperma?*)

District ROMOON.

Romoön, verbast. van *koemoön*, een verouderd woord voor het neêrgebogen zijn van eenige takken van den boom, waaronder de eerste bewoners zich een rustplaats bereidden. Volgens anderen afgeleid van *romojon* = *afdrijven of afzakken van eene rivier.*

Negorijen:

Sendangan, z. bov. bij *Sonder.*

Talikoeran, z. bov. bij *Sonder.*

Sarani, z. bov. bij *Tombassian.*

Romoön atas, eerste vestigingsplaats (gewoonlijk *Lowijan*, de *Urostigma Benjaminum Miq.*, geheeten).

Wiauw, de *Aleurites triloba Forst.*

Eloesan, de *Canna coccinea Ait.*

Winaian, verbast. van *winajoean*, d. i. het in den grond steken van een staak om te onderzoeken of er water is voor het graven van putten.

Tawaän, de *Costus speciosus Smith.*

Radei, een houtsoort (thans onbekend).

Tengah, z. bov. bij *Sonder.*

Poïgar, z. bov. bij *Kawangkoan.*

A. 15 Maart 1871. DE C.

DE NAMO LEO

EN

ANDERE TAHINATESCHE VERTELLINGEN,

GEVOLGD DOOR EEN LIEDJE

Met Nederlandsche vertaling en aanteekeningen.

Ten einde de »die grammatischen Verhältnisse bezeichnenden Formen" te leeren kennen, heb ik, terwijl de gelegenheid daartoe gunstig was, somwijlen pogingen aangewend, om, buiten den kring mijner praktische beoefening der Noord-Selebesche dialekten tredende, de talen en tongvallen op de oostelijk gelegene eilanden gesproken, na te gaan, en uit den mond van inboorlingen het een en ander daaromtrent opgeteekend.

Van het nut der publiceering van oorspronkelijke stukken overtuigd, aarzelde ik niet het verzamelde bij wijze van proeve, en niet meer dan eene proeve, voor de uitgave in dit Tijdschrift gereed te maken, vooral dewijl ik van wege de uitgestrektheid en belangrijkheid van het gebied der talen en dialekten van Noord-Selebes er van heb afgezien, die van de eilanden onder Tahinate ressorteerende, welke bovendien door eene zeer geringe bevolking gesproken worden, in nadere behandeling te nemen, vertrouwende, dat anderen ter plaatse woonachtig, die meer over tijd en gelegenheid te beschikken hebben, opgewekt mogen worden, om in het belang der linguistiek van onzen Archipel hunne krachten daaraan te beproeven.

Voor den belangstellende zijn de ondervolgende stukken, ofschoon gering van omvang en hier en daar van wege den minder kieschen inhoud afgebroken, mijns inziens voldoende, om den inwendigen bouw althans te leeren kennen en met eenigen grond het Tahinatesche dialekt, waaraan het Todoresche zeer nauw verwant is, te classificeeren [1]).

---

[1]) Het is misschien niet overbodig op te merken dat Tahinate en Todore de eilanden zijn die wij gewoonlijk Ternate en Tidore noemen. *Red.*

I.

Do kage Boegis roemoi ironga Dain o ino se kolano Tahinate. Do kage oena haka soetra se goeratji oena tike namo roemoi maronga leo. Do kage oe gasa ino to mafala do kage oe tjakoraha kolano Tahinate tage. Do kage poetri kanange oena madiahi sei daja-dajang se romdidi: »leo ngana mina poetri django bolo oewo?" Do kage leo oena oewadje: »django poetri Sakati." Do kage kolano woise si gila womahikoe to maka mar madaha, wosi gese leo matjerita oena oewaro. Oena oewadje se boki mogogola, do kage oenawosa tomokamar madaha, maroro oewange tomodi. Motesoepoe oewange tomodi, oena kolano se leo tagi si foetoe se wange lamo oena tagi-tagi wato si gado oenadero poetri Sakati. Oena wadjongihi kolano wosa se oena makoelamboer fara sio madaha. — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — Di foitoe mababa hoko kati mina mahaso kati moi. Kage oenohotoe. Gila ma baba hoko kati mahaso kati roemoi se maso nanga. Do kage oena tjako falakat si soepoe maronga boeta se tempang moi-moi lala soepoe, do kage oena ginado. Doega-doega manoesia kasian roimoi tapi oena kolano, oena tjoho geho to masala mokoroe wange djoemat, tjako se romdidi. Do kage oena si soepoe hoko. Do kage masilohi ampoeng oro ake sabea, do kage oena hoko mara. Leo no oetji si soro oena kolano. Oena herang, namo koga enage wadje ngori mara tapi foloi oena. — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — Kodiho maraoewa oena ngarokange tage. Kodo boekoe roemoi tika oenangomdi oena tage tike ngogoe manoesia tjoho kodiho rioewa. Sakati soedo leo lahi oekoe. Oena kore maädoe do kage oekoe riha, oho oena ngapila-pila soro okoerioewa. Ama laha dero ake oewa sone. Kolano ngamdi ta geisa fere boekoe oena mina poetri makoeraba. Mai io wadje: »ngori doee"; kage monongoroe wadje »oewa". Do kage oenangomdi maoe korofoe, oena masilohi ampoeng madjadji oewange tomdi dadi oewa wange tomdi. Kage oena lahi oho boro wange roemoi senjagi romtoha. Oena kata wange roemoi maroro wange tomodi haka oena. Leo oho lamo pila-pila lamo maroro wange rara, oena koeat marase gila goegoe hate banga norofoe sisoro ika ino. Ma djooene mina oena masimore. Mara oena woginado: »kasaä ngori djooe" — »Djooe tagi gamo manoesia tjoho, tagi oro gasa ino manoesia si biri." Pasama gonjihi oena dero oena geha fala roemoi mangasoe oewa, magoemi oewa tika mawigoe-wigoe. Oena ikira-kira si godo oena dero ngoko oro gasa tage haro toma Tahinate. Oetji djongihi oro foheka sosira golaha oena goendi enage dero ngofa roemoi. Do kage golaha soera rimoi soedo oena leo wogasa haro kolano Sigi. Wotika soera oena ngangara, madaha kolano soepoe hoko womina oro, lomoe wobato doenja a ahera, batja ma-

daha sabarang manoesia madaha boekang sabarang manoesia mai oena bangsa kolano. — — — — — — — — —

II.

To foheka kasiang rimoi oena tego saboea maira rimoi, goemi djahi mara. Do kage oena piara kabi rimoi. Oena lamo do kage oena karo majaja, kokaro majaja oena wadje: »tagi si djooe lahi ngangofa ngori to kawi". Haro daka kolano ginado: »tagi kasaä". To foheka kasiang wadje: »ngori ngofa kabi lahi djooe ngongofa rimoi." Kolano wadje seoena: »tjoba tohotoe tomomi todero ngori fala, hotoe momi madi adi goeratji moi-moi". To foheka wadje: »laha". Oena kabi wadje: »tagi adi kolano mama randa kasiang soedo lahi ngofa kawi". Kolano wadje: »laha, dodokoe harodaka se oena madiadi goeratji fara-fara". Do kage kolano oena lomoe boebato doenia se aherat moi-moi, kokaro ngangofa nage nginga soeka monjoka kabi. »Ah, binatang baba, wadje modjihoe botoe." Kokaro poetri bongso: »ana monjoka kabi». Oena wadje: »kabi oewa binatang, ngori to monjoka". Bato kolano oewa oewadje: »ngori ngofa ngana doenia se kodo aherate". Do kage ana kawi. Lahi kawi maidja tjala njagi raängi rupia. Do kage pari oena mamada kage se mapipi goeratji. Ana tagi kodo se ngafala podikoe kabi. Do kage ana hotoe. Di foetoe maijo ngamodi ana ino lahi se ngana niraka kabi. Wadje kabi wadje: »meeeh." Tagi pelsier oho sepa-sepa ragang se kolano. Rimoi tagi dakoetara oena idjara goeratji. Rimoi karo oena: »kolano kasaä bolo kasaä, nginga soeka toedoe tonisoe." Oena wadje: »laha." Isa ororagang oena sepatjako njagimoi se romdidi oena tjere. Ana wadje: »ba, ngono mara mai foloi seoena." Do kage ana kodiho to mafala gasa naka magiawoe dohodoho maraha kabi. Oena simore: »meeeh." Kage di foetoe ana ino kokaro ino wadje ni rake la fotagi maraka wadje: »meeeh." Tagi pelsir oho doria. Do kage kolano rimoi tagi isa, wadje, »e kolano kasaä bolo kasaä, toma wange manjonji bolo masosoroe, tjoba nginga soeka toedoe pelsir tjikaboeoe." Oena wadje: »laha." Geoena sepa ragang tjako sio sigado tjako rimoi ena tjere. Oena wadje: »ba, okoe bato oena." Do kage ana kodiho. Haro se ana ngofala maraka simore: »meeeh." Do kage di foetoe ana tagi oho lasa. Kolano rimoi 'tagi dakoetara. Ana kokaro: »kolano kasaä bolo kasaä tjoba nginga soeka toedoe pelsir tjikaboeoe." Oena wadje: »laha." Do kage oena sepa ragang tjako njagimoi tjako raänge. Ana herang: »nagi rimoi, wadje ngone mara tapi foloi se oena odi." Do kage poetri oena tagi dero maraka

oewa kabi maähi wele. Golaha oekoe oena tjongo. Maraka kodiho, oena wadje: »tjeh ngori ronga moi-moi mara walo moi bato." Ngone fokasiang, do kage oena mahe mara, oena soepoe rioewa. Maroromaroro wange tomodi kolano ise, tjako falakat sisoepoe maronga doenia se aherate ino perekesa oeno dadi manoesia mara oena mahe soepoe rioewa. Do kage oena wadje se mofoheka: »ngori se sari totagi." Do kage wo golaha pare rimoi, se boro rimoi, ngai moi tika se mina mirapi maliboekoe, tagi mai gasaä batoe hotoe mai gasa batoe. — Do kage ana golaha boee-boee rimoi to monggolo magoelifa. Do kage ana fere oetji, soedo mina fere, tola mogoemi oena tjiri to monggolo. Do kage pare ahoe to monggolo namo tera. Do kage kapal rimoi oena wosa namo koekoeroeoe oena ginado: »kasaä kolano kabi." Ana wadje: »kage mara ino." Ode rimoi oena woginado koekoeroeoe: »kasaä kolano kabi." Ana wadje: »isa." Rimoi ode oena woginado koekoeroeoe: »kasaä kolano kabi." Oena wadje: »kane." Do kage oena oetji oro se matoewala boeboedo, oena siloi boenga manoeroe gila geha ake safo rimoi tika to moboroeo madaha. Do kage si gila isa soedo na oetji, hodoe, wadje mafoheka sone mara haka pake manoesia roregoe. — — — — — — — — — — — — — — — — — — —.

III.

Djooe ngangofa rimoi tagi mohodo to maäke. Do kage oena dero lemo maähi. Oena oro se mahoetoe. Oena moho tomodi, gasa to mafala, oena ari. Mababa ginado, oena wadje: »ngori todero ronga moi djangoe; ngori totagi tike ngori foheka.» Woso banga soepoe haro ake rimoi gamam. Oena ise namo rimoi koekoeroeoe. Oena inginga tiba-tiba ne se ma manoesia, sigado nita oena mote ake madaha modero koeroesi mari, medja mari. Oena hida momina fala rimoi, modero manoesia kasiang rimoi. Oena ginado: »nage mahodo kane?" Oena wadje manoesia kasiang: »poetri tomodi." Oena djooe ngangofa wadje: »tjoba akoe ratomahikoe to mo fala." Madaha tjako romtoha oetji mahodo ngaroera mohoi moi-moi, gila masiboi toma ake madaha. Ano fere oho boenga. Do kage mano ngoroe oetji masiboi to maäke madaha. Djooe tjoho mina mi taksoema. Oena selohi ampoeng se djooe tika oewo maoe, gasa oena hodoe. Do kage gasa haro toma fala, oena dero ngofa rimoi. — — — — — — — — — — — Do kage oena ngafoheka wadje: »ngone tagi laha." Maroro wange tomodi ana ngaroe

kange oetji haro toma doenia, makoepiara dero ngofa ngaroeha. Gasa se madofoma goewae, lasa, doria, magoestan. Ana ngaroeha, rimoï toma Tahinate, rimoi Djailolo, rimoi Batjan, rimoi toma Todore.

IV.

1. Kananga daka mabooe sai,
Noja oewa no marasai,
Ngano-ngano reni hangona,
Hangona oewa no marasai,
Maskena hango reë oewa,
Ino fomadjaoe gia.
Mogonaga dokanena,
Magogoroe naro-naro,
Kadari maronga sio,
Takokene lamo rewa.

2. Tjapaka no paka iffa,
Mahajora sino hiri,
Tjapaka to paka oewa,
Mahajora toro majooe,
Ora dakoe magakoe-gakoe,
Fira notego kasoer majooe.
Mogonaga dokanena,
Magogoroe naro-naro,
Kadari maronga sio,
Takokene lamo rewa.

3. Goeratji hira to tike oewa,
Fira no malo to marasai,
Baloe iali to sone,
Ngori ne doega sadang mangofa,
Torine tora jangoe,
Seri basa hozomati.
Mogonaga dokanena,
Magogoroe naro-naro
Kadari maronga sio,
Takokene lamo rewa.

4. — — — — — — — —

I.

Een zekere Boeginees, met name Daeng, kwam bij den vorst van Tahinate. De vorst gaf hem zijde en geld en droeg hem op den vogel leo genaamd te zoeken. Toen de vogel bij den vorst gebracht was, ging hij als naar gewoonte ten vier ure wandelen. De vorstin, die zich door twaalf vrouwelijke bedienden liet aankleeden, vroeg den leo: «hebt gij schoone vorstinnen gezien?» — «Ja,» zeide de leo, «de vorstin Sakati.» — De vorst, dit hoorende, verborg zich in het vertrek, ten einde den leo te hooren vertellen, wat hem niet bekend was. Vervolgens zeide hij de vorstin dat hij zich onwel gevoelde, en begaf zich naar zijn binnenvertrek, alwaar hij zeven dagen verbleef. Den zevenden dag ging de vorst, door den leo vergezeld, op reis, des nachts en overdag zich niet ophoudende tot dat zij ter woonplaatse van de vorstin Sakati aankwamen. De vorst begaf zich bij haar, niettegenstaande zij achter een negenvoudig gordijn verborgen was. — — — — — — — — — — — — — — — — —
Den volgenden morgen werd de vorstin door haren vader gewogen en bevond hij dat zij een kati zwaar bleef. Toen begaf hij zich ter ruste. Naar zee willende gaan woog hij haar andermaal, en bevond dat haar gewicht een halve kati was toegenomen. Toen liet hij rondklinken dat alle blinden en kreupelen bij hem zouden verschijnen, ten einde ondervraagd te worden. Bij deze gelegenheid verscheen er slechts één arm man, maar hij was de vorst van Tahinate, die opgevat en in de gevangenis gebracht werd, om op den aanstaanden Vrijdag ten twaalf ure ter dood te worden veroordeeld. Toen de bepaalde tijd aangebroken was, geleidde men hem naar buiten naar den zeekant. Toen vroeg hij om vergiffenis, nam gewijd water en ging de zee in. De leo, dit ziende, daalde neder en voerde den vorst van Tahinate vliegende weg. De vorst der plaats, dit ziende, zeide, »wat beteekent dit? welke vogel is het die het waagt zich boven mij te stellen?" — — — — — — — — — — — — — — — —
Eindelijk begaven zij zich weder met hun drieën op reis. Op eenen berg komende waren zij slechts met hun beiden, voedsel zoekende; de vorst van Tahinate was er niet meer bij. De vorstin Sakati droeg den vogel leo op om vuur te zoeken. Terwijl hij het vuur bracht ging hij beneden winds vliegen, met dat gevolg dat zijne vlerken afbrandden, zoodat hij niet meer kon voortvliegen. Gelukkig dat er water in de nabijheid was, anders ware hij gestorven. Twee vorstenzonen, welke eene reis overland maakten en den berg beklommen hadden, zagen de vorstin en twisten over haar bezit. De oudste zeide: »zij behoort mij toe", de jongste zeide: »neen.» Toen wilden zij beiden haar kwaad doen, maar zij verzocht verschooning en vroeg een uitstel van zeven dagen. Zij verzocht hen tevens om dagelijks met eieren gevoed te worden, elken dag een honderd en

vijftigtal eieren. Aan dit verzoek werd voldaan. De vogel leo at ook daarvan, zijne vlerken groeiden en sterk geworden zijnde trok hij op den zesden dag een boom uit den grond en vloog daarmede henen. Zijne meesteres, dit ziende, verheugde zich. Eindelijk vroeg hij: «waar is mijn meester?» De vorstin antwoordde: «uw meester is naar de negeri gegaan en de bewoners hebben hem gevangen genomen; ga en breng hem hier terug.» Vertrokken zijnde vond hij zijnen meester in een huis dat geen palen had en niet vastgebonden was, zoodat het steeds in beweging bleef. Spoedig had hij zijn besluit genomen en den vorst naar Tahinate teruggebracht. Daar komende nam de vorst de vorstin Sakati tot bijzit en verwekte bij haar een kind. Vervolgens liet hij een brief opstellen en dezen door den leo aan den vorst van Sigi brengen. Deze brief werd voor de deur nedergelegd, en toen de vorst naar buiten kwam, om zeewaarts te gaan, nam hij dien op, verzamelde zijne wereldlijke en geestelijke raadslieden en las hun den inhoud voor, waaruit bleek dat de brief niet was van een gewoon mensch, maar van een vorst. — — — — — — — — — — — — — — — — —

II.

Eene arme vrouw bewoonde een vervallen hut, bedekt door slingerplanten. Zij onderhield een bok. Volwassen geworden riep de bok zijne moeder, en zijne moeder geroepen hebbende zeide hij: «ga naar den vorst en vraag hem zijne dochter voor mij ten huwelijk.» Toen zij bij den vorst was gekomen vroeg hij haar: «waar gaat hij henen». De arme vrouw zeide: «mijn zoon, een bok, vraagt uwe dochter ten huwelijk». De vorst zeide haar: «beproef of gij in éénen nacht dit huis in goud kunt veranderen". De vrouw zeide: «het is goed». De bok zeide: «moeder, gij die arm en gering zijt, ga naar den vorst en vraag hem zijne dochter voor mij ten huwelijk». De vorst zeide: «het is goed, (maar) deze brug van hier tot daar moet ook geheel in goud veranderd worden». Alstoen liet de vorst zijne rijksgrooten, de wereldsche en geestelijke, bijeen komen en riep zijne dochters (ten einde te vragen), wie van haar met den bok in het huwelijk wenschte te treden». «Foei vader,» (zeide de oudste) «het is een dier, laat het zich van daar verwijderen». Vervolgens riep hij de jongste, (en vroeg haar:) «wilt gij den bok huwen». Zij antwoordde: «de bok is geen dier, ik wensch hem te huwen». De vorst zeide: «gij zijt mijn kind in deze en in de toekomende wereld». Alzoo huwden zij. Als huwelijksgift werd dertig duizend gulden gevraagd. De bok haalde dit bedrag in goud uit zijnen mond. Toen gingen zij naar hunne woning en

maakten den bok vast. Vervolgens sliepen zij. Den volgenden dag kwamen de twee oudste zusters en noodigden den bok uit met haar mede te gaan. De bok zeide: «meeeh». Toen gingen zij bij den vorst feestvieren, den bal kaatsen en zingen. De bok in menschengedaante ging ook derwaarts, zijn paard was van goud. Een der feestvierende zusters vroeg hem: «werwaarts gaat de vorst henen of van waar komt gij?" en zeide: »treed binnen en speel mede». Hij antwoordde: «goed». Vervolgens binnentredende zong hij en kaatste den bal van tien tot twaalf uren, waarna hij vertrok. Enkele lieden daar buiten zeiden: »ba, gij zijt allen vaardig en vlug, maar hij overtreft ulieden allen.» Toen keerden zij naar huis en de jongste prinses bragt jonge nangka-vruchten mede voor haren echtgenoot, den bok. Hij verheugde zich en zeide: «meeeh». Den volgenden dag kwamen zij weder den echtgenoot van de jongste prinses uitnoodigen, doch hij antwoordde: «meeeh». Zij gingen toen feestvieren en doerian eten. Op het feest zijnde kwam zekere vorst aan; zij vroegen hem: «van waar komt gij, en werwaarts gaat gij, van het Oosten of naar het Westen?» en noodigden hem uit te zamen feest te vieren. De vorst zeide: «het is goed». Alstoen ging hij kaatsen en zingen van negen tot vier uren en vertrok daarna. De omstanders zeiden: «ba, hij kan wel meêdoen». Daarop gingen de gezusters naar hare woningen terug. Te huis gekomen zijnde verheugde zich de bok en zeide: «meeeh». Den volgenden dag gingen zij lansa eten. Een vorst liep haar voorbij. Zij riepen: «O vorst, werwaarts gaat gij henen of van waar komt gij? wanneer het u behaagt kom bij ons feestvieren». Hij antwoordde: «het is goed». Alstoen ging hij kaatsen en zingen van tien tot drie uur. De aanwezenden verwonderden zich en vroegen elkander: «wie is deze? hij munt boven ons allen uit». Vertrokken en te huis gekomen zijnde vond de poetri haren man, den bok, niet meer, maar wel een bokkenhuid, ergens opgehangen. Zij maakte vuur aan en verbrandde deze. Toen haar man te huis kwam zeide hij: «helaas! al mijne bezittingen zijn thans vernield». Arm geworden zijnde, was hij beschaamd zich ergens meer te vertoonen. Eenigen tijd daarna, ongeveer zeven dagen, hoorde de Vorst het bericht, liet op de gong slaan en ving aan in den naam van de tegenwoordige en toekomende wereld te onderzoeken, hoe de bok mensch was geworden en waarom hij beschaamd was zich te vertoonen. Toen zeide de bok tot zijne echtgenoot: «ik wil van hier vertrekken». Alzoo maakten zij pinang en eieren gereed, terwijl hij van elk een aan zijne vrouw gaf, haar gelastende die in hare sarong altijd met zich mede te voeren en in den slaap zelfs steeds bij zich te houden. — — — — — — — — — — — — — — — —

Op zekeren tijd lieten de dochteren van den vorst een schommel in zee maken, dicht bij den afgrond. Zij schommelden zich en noodigden later hare zuster, die met den bok gehuwd was, mede te schommelen, en ter-

wijl zij zich schommelde sneden zij de koorden los, met dat gevolg dat zij in zee viel. In zee gevallen zijnde ontkiemde de pinang, en werd een boom, waarop een haan, die uit het ei kwam, zich neder zette. Niet lang daarna ankerde een schip in de nabijheid van den pinangboom, de haan kraaide en vroeg: «waar is de vorst der bokken?» De schepelingen antwoordden: «hij komt daar aan.» De haan kraaide weder en vroeg ten tweeden male: «waar is de vorst der bokken?» De schepelingen antwoordden: «hij is op het land.» De haan kraaide weder en vroeg ten derden male: «waar is de vorst der bokken?» De schepelingen antwoordden, «hij is hier». Alzoo ging de vorst der bokken en schepte uit de zee met een witten doek manoeroe-bloemen, die hij in water legde in eene kom en daarna in de kist sloot. Toen hij het land genaderd was noodigden de bewoners hem uit om aan den wal te komen, hetgeen hij weigerde, zeggende dat zijne vrouw aan een ander man ten huwelijk was gegeven. — — — — — — — — — — — —

III.

Een zekere koningszoon ging in de rivier baden. Alstoen vond hij limoenschillen. Hij nam deze op en zag dat er vrouwenhaar bij was. Het haar nam hij en mat het, de lengte bedroeg zeven vademen; dit haar nam hij naar zijne woning mede en weende bitter. Zijn vader vroeg hem, wat hem deerde; hij antwoordde, »ik heb iets gevonden van groote waarde; en ga thans eene echtgenoot zoeken.» Hij doortrok de bosschen en kwam bij eene rivier die diep was. Hier hoorde hij een haan kraaien. Bij zich zelven denkende, hier zijn zeker menschen, ging hij den volgenden dag langs de rivier en vond verder op een steenen stoel en tafel. Hij kreeg vervolgens een huis in het oog, en ontmoette een arm mensch. Hij vroeg den arme: «wiens badplaats is het hier?» De arme antwoordde: «de badplaats van zeven poetri's.» De koningszoon zeide: «wees dan zoo goed en verberg mij in het huis». Ten vijf ure daalden zes gezusters neder om te baden; zij ontkleedden zich en wierpen zich in het water. Na gebaad te hebben gingen zij zich met bloemen voeden. Daarna kwam de zevende, de jongste onder haar, en wierp zich ook in het water. Toen zij in het water was, greep de koningszoon haar bij hare vleugels. Zij smeekte om verschooning, zij wilde noch met den koningszoon blijven, noch met hem medegaan. Daarna werd zij echter naar het huis gebracht en kreeg daar een zoon. — Eindelijk zeide de vrouw

van den koningszoon: »het is beter dat wij van hier vertrekken". Zeven dagen daarna daalden zij met hun drieën op de aarde neder, bij elkander wonende en vier kinderen krijgende. Als mondvoorraad brachten zij mede mangga's, langsa's, doerians en manggoestans. Hunne kinderen woonden één te Ternate, één te Djailolo, één te Batjan en één te Todore.

IV.

1. Dáár is de geur van de kananga welriekend,
derwaarts gaande zult gij niet teleurgesteld worden
van wege de hoop op hem gevestigd,
hij zal u niet teleurstellen,
al ware het dat gij niet
zijne handen vasthoudt.
Als zij met het gezicht tegen over elkander zitten,
ontwaakt de liefde terstond.
Mijn naam is echter Sio,
gering ben ik en arm, niet van hooge geboorte.

2. Beklim den tjampaka-boom niet,
de gevallen bloem kunt gij opnemen,
de tjampaka-boom mag niet beklommen worden,
neem het gevallen uitspruitsel op,
de maan schijnt hier hoog boven ons,
mijn broeder zit op een verheven zetel.
Als zij met het gezicht tegen over elkander zitten,
ontwaakt de liefde terstond.
Mijn naam is echter Sio,
gering ben ik en arm, niet van hooge geboorte.

3. Het verloren geraakt goud wordt niet gezocht,
mijn broeder zal niet teleurgesteld worden.
Beter is het wellicht te sterven.
Het is een kind van welgestelde lieden,
dat nog niet gewoon is laag te zitten,
plichtplegingen doende.
Als zij met het gezicht tegen over elkander zitten,
ontwaakt de liefde terstond.
Mijn naam is echter Sio,

gering ben ik en arm, niet van hooge geboorte.

4. — — — — — — — — — —. —

Aanteekeningen.

I. Boegis roemoi, een Boeginees; Haka, geven; Tike, zoeken; Namo, vogel; Maronga, van ronga, naam; Leo, een soort van vogel, volgens den een thans niet meer bestaande, volgens den ander eene zwaluw; Gasa, brengen, voeren; Tage, gaan; Madiahi, verkleeden; Mina, zien; Django, schoon, bekoorlijk; Oewadje, zeggen; Woise, hooren, vernemen; Mahikoe, zich verbergen, verschuilen; Mogogola ziek zijn; Oena, hij; Foetoe se wange, nacht en dag; Wosa, binnentreden; Fara sio, negen lagen; Hoko, wegen; Soepoe, doen bijeen komen, naar buiten treden; Moi-moi, allen; Ginado, vragen; Doega-doega, slechts; Tjoho, opvatten; Masilohi, verzoeken, smeeken; Ake sabea, gewijd water; Koga, welke, wat; Kodiho, alweder; Boekoe, berg; Ngogoe, voedsel, spijs; Lahi, verzoeken; Oekoe, vuur; Pila-pila, vleugels; Korofoe, kwaad doen, ook, eene vrouw verkrachten; Oho, eten; Goegoe, houden; Hate banga, een boomstam; Ika-ino, hier en daar; Djooene, zijn meester, djooe, meester, heer; Wigoe-wigoe, zich heen en wederbewegen; Dero, vinden, krijgen; Oetji, nederdalen; Foheka, vrouw; Ngofa, kind.

II. Tego, zitten, verblijven; Maira, slecht, verwaarloosd, verrot; Goemi, algemeene naam van slingerplanten; Karo, roepen, bij zich doen komen; Daha, daar; Tohotoe, slapen; Fála, huis, Todoresch fola. Het verschil tusschen het Tahinatesch en Todoresch dialekt blijkt uit de volgende korte gezegden:

1. Nader hier niet. — Tahinatesch: Affa seba ino. Todoresch: Iffa seba ino.

2. Wie schreeuwt daar? — Tah.: Nage kokaro daka? Tod.: Nage kokaro taä?

3. Wat zegt die man daar? — Tah.: Koga ananga manoesia wadje? Tod.: Mega onage wadje?

4. Het is beter wat anders te zoeken. — Tah.: Toloi laha tike roregoe ronga. Tod.: Maboloi laha sare roregoe rongamoi.

5. Waar is het veulen? — Tah.: Kasaäge enage djara itji? — Tod.: Kabe ge djara kene?

6. Help dit stuk hout opnemen. — Tah.: Tjoba makoerio tede doeto ne. Tod.: Dahae digali longa loeto re.

7. Een groot huis (ziet gij) daar op den berg. — Tah.: Ge fala lamo to maboekoe. Tod.: Ge fola lamo to maboekoe.

8. Hoeveel rijst is daar aanwezig? — Tah.: Raoge dofoe bira kare kageë? Tod.: Gerao se fia bira re gee?

Dodokoe, brug; Fara-fara, alles; Nginga, het hart, het inwendige van den mensch; Monjoka, huwen; Modjihoe, doen verwijderen; Bato, alzoo; Pari, er uithalen, er uit peuteren; Mamada, mond; Raka, echtgenoot; Djara, paard; Toedoe, aangieren, ergens aangaan; Tjere, scheiden; Naka magiawoe, jonge nangkavrucht; Doho-doho, een geschenk dat men bij bezoeken medebrengt; Simore, verheugd, verblijd zijn; Toma wange manjonji bolo masosoroe, van de plaats waar de zon op- of ondergaat; Tjikaboeoe, een weinig; Wele, opgehangen; Tjongo, verbranden, door vuur vernielen; Mahe, beschaamd zijn; Dadi, het Maleische djadi; Para, pinang; Boro, ei; Boee-boee, een schommel; Tjiri, vallen, nedervallen, van een vrucht; Ahoe, uitbotten, ontkiemen, groeien; Tera, nederkomen op een tak zitten, van vogels; Siloi, opscheppen; Manoeroe, de mĕlati-bloem; Safo, eene kom; Roregoe, een ander.

III. Mohodo, baden; Maäke, rivier; ake, water; Maähi, schillen; Mohoetoe, haar; Moho, vadem; Tomodi, zeven. De getallen zijn in het Tahinatesch en Todoresch als volgt:

	Tahinatesch	Todoresch
een	rimoi	rimoi
twee	romdidi	malofo
drie	raänge	raänge
vier	raha	raha
vijf	romtoha	romtoha
zes	rara	rara
zeven	tomodi	tomodi
acht	tofkange	tofkange
negen	sio	sio
tien	njagimoi	njagimoi
elf	njagimoi se rimoi	njagimoi se rimoi
twaalf	njagimoi se romdidi	njagimoi se malofo
honderd	ratoemoi	semare
drie honderd	ratoe raänge	ratoe raänge
duizend	tjalamoi	tjalamoi.

Ari, weenen, huilen; Gamam, donker, zwart van wege de diepte; Mote, volgen; Mohoi, zich ontkleeden; Makoepiara, elkander verplegen, onderhouden, vgl. het Maleische pelihara; Dofoma, voorraad van levensmiddelen.

IV. Mabooe. ruiken; Sai, aangenaam; Ngano, hopen, vertrouwen; Madjaoe, vasthouden; Gia, hand; Mahajora, nedervallen; Hiri, oprapen; Ora, de maan; Fira, broeder of zuster; Marasai, spijt hebben; Sono, sterven; To rine, nog niet; Sio, arm, behoeftig.

J. G. F. RIEDEL.

NOG IETS OVER DE OUDSTE MOHAMMEDAANSCHE VORSTEN OP JAVA.

In een artikel, voorkomende in het voorgaande nummer van dit Tijdschrift, hebben wij gemeend eenige gevolgtrekkingen te moeten maken, waarvan ons bij een nader onderzoek gebleken is, dat zij minder juist waren. De oorzaak van de mindere juistheid onzer gevolgtrekkingen was deze, dat ons tot dus ver onbekend gebleven was eene reisbeschrijving, die wij eerst onlangs in handen gekregen hebben. Wij achten ons verplicht op de door ons gemaakte fouten zoo spoedig mogelijk opmerkzaam te maken.

In zijne beschrijving namelijk der reis rondom de wereld ondernomen door het Spaansche eskader onder bevel van Magelhaens, verhaalt Pigafettor [1]), dat »de grootste dorpen gevonden worden op het eiland Java, en dat het voornaamste heette Magapaher, waarvan de koning bij zijn leven de grootste monarch geacht werd van de eilanden in die streken gelegen," en dat hij heette »raga Patiunus Sunda." Deze en nog eenige andere bijzonderheden, waarover aanstonds nader, schijnt Pigafetta vernomen te hebben tijdens zijn verblijf op Timor; althans lascht hij die in zijn verhaal in daar, waar hij van dit eiland gewag maakt. Zijne kennis schijnt hij geput te hebben uit mededeelingen van zeevaarders, die geene eigenlijke Javanen waren; althans den naam van Mådjåpahit (zijn »Magapaher") en andere door hem vermelde plaatsen op Java, spelt hij zoo, dat het niet waarschijnlijk is, dat hij ze met den å-klank heeft hooren uitspreken. In dat geval zou hij waarschijnlijk »Mogopaher" enz. geschreven hebben.

Hetgeen in dit reisverhaal in de eerste plaats als voor de geschiedenis van belang beschouwd mag worden, is de verklaring van Pigafetta, dat »raga Patiunus Sunda" reeds overleden was vóór zijn vertrek van Timor, dat den 11den Februari 1522 plaats had. Wij hebben derhalve ten onrechte gemeend, dat wij het tijdstip, waarop »Pate Unuz" zich, volgens de

---

[1]) Premier voyage autour du monde par le Chevalier Pigafetta, sur l'escadre de Magellan pendant les années 1519, 20, 21 et 22 etc., à Paris chez H. J. Jansen l'an. IX.

Barros, tot »Koning van Zunda" maakte, na 1527, dat is na de verovering van Bantam door de Mohammedanen onder Faletahan en den mislukten togt der Portugeezen onder de Sa, moesten stellen. Pate Unuz schijnt in de geschiedenis van Java eene belangrijker rol gespeeld te hebben, dan men hem tot nu toe wel heeft willen toekennen, en wij houden ons overtuigd, dat, wanneer de legenden, die ongetwijfeld wel hier en daar omtrent hem moeten bestaan, (want het is niet aanneembaar, dat zijne nagedachtenis niet in familiebescheiden van voorname Javanen bewaard zou zijn gebleven,) vergeleken werden met de weinige, doch zekere, berichten, die wij omtrent hem bezitten, er een geheel nieuw licht over dat gedeelte der geschiedenis van Java verspreid zou worden, dat tot 1527 loopt. Dat er althans berichten omtrent de invoering van den Islam in Demak in een Javaansch handschrift te vinden zijn, is ons van goeder hand verzekerd. Wellicht zal daaruit blijken, dat Pigafetta slechts ten deele dwaalde, toen hij Patiunus Sunda »Koning van Magapaher" noemde.

Eene andere niet minder belangrijke bijzonderheid, door Pigafetta medegedeeld, en waarop wij de aandacht meenen te moeten vestigen, is deze, dat hij, behalve »Magapaher," noemt de navolgende plaatsen: »Dahadama," »Gagiamada," »Minutarangam," »Ciparafidain," »Tubancressi," en »Cirubaya," in welke namen het ons niet moeilijk valt te herkennen die van Dåhå het tegenwoordige Kediri, Demak, Gadjahmådå, [1]) Mataram,

[1]) De naam Gadjahmådå of, zooals de heer J. Hageman JCz. dien schrijft, in zijne „Handleiding tot de kennis der Geschiedenis enz. van Java", „Dipati Godjah Modho," komt in de legenden voor als die van den rijksbestierder van den laatsten Mådjåpahitschen heerscher, die, getrouw gebleven aan den godsdienst zijner voorouderen, naar het Zuiden van Malang, het tegenwoordige district Sengoro, vluchtte, waar zich langzamerhand weder de kern vormde van een heidenschen staat, het Soepit-Oerang der legende, welke omstreeks 1545 eene groote, doch kortstondige rol in de Javaansche geschiedenis heeft gespeeld. Rechts van den weg, die van de desa Kepandjen, hoofdplaats van het district Sengoro, naar de desa Panggang-lele voert zoo wij ons wel herinneren bij de desa Soember-Poetjoeng, halverwege tusschen beide bovengenoemde desa's, treft men nu nog een kolossaal Ganesa-beeld aan (zeer merkwaardig een staand) dat bij de bevolking bekend is onder den naam van Gadjahmådå. (met welke der beide *d*'s van het Jav. Alphabet die naam uitgesproken wordt, weten wij ons niet meer te herinneren). In het bosch rondom Soember-Poetjoeng treft men nog overal sporen aan van galĕngans (de dijkjes die het water op de sawahs houden), een zeker bewijs dat die wildernis vroeger een bevolkte streek was. Wanneer men nu nagaat, dat bedoelde rijksbestierder, volgens de legenden, naar eene vrij bepaald aangewezen streek gevlucht is, waar wij nu nog een steenen beeld aantreffen, dat denzelfden naam draagt als hij, en dat Pigafetta den naam Gagiamada vermeldt als aan eene stad op Java toebehoorende, zoo wordt ons duidelijk, dat die rijksbestierder zijnen naam ontleend moeten hebben aan de omstandigheid, dat hij Adhipati was van Gadjahmådå. Evenzoo zegt men nog „Adhipati Demak" enz.

Djapårå, Sidajoe [1]), Toeban, Gresik en Soerabaja; doch, dat wij te vergeefs onder deze namen zoeken naar dien van Cheribon. Nu mag het wel eenige verwondering baren, dat juist deze stad, die, wanneer men eenig vertrouwen schenken mocht aan de legenden, toch destijds reeds gedurende eenigen tijd de zetel geweest moest zijn van de invloedrijke Priestervorsten, waarvan Soesoehoenan Goenoeng Djati de eerste geweest zou zijn, door Pigafetta niet vermeld wordt. Het komt ons toch voor, dat een vorstelijk verblijf als dat dier vorsten, dat volgens de legende 800 vademen lang en even zooveel breed was, dus eene oppervlakte van ongeveer ééne vierkante Engelsche mijl beslagen zou hebben, en omringd geweest zou zijn van muren twee vademen dik en drie vademen hoog, wel in het oog van eenen Inlandschen berichtgever der vermelding waardig geweest moest zijn. Pigafetta's berichtgever schijnt overigens zeer wel met Java, zelfs met de binnenlanden er van, bekend geweest te zijn, daar van de acht plaatsen die hij opnoemt, er drie zijn welke van de kust verwijderd waren, namelijk Mataram, Dåhå en Gadjahmådå.

Doet dit verzwijgen zelfs van den naam van Cheribon door Pigafetta, bij ons eenigen twijfel ontstaan omtrent de werkelijke aanwezigheid van een Cheribonschen priestervorst, die vóór 1522 een zoo aanzienlijk verblijf bewoond zou hebben, wij worden nog meer in dien twijfel gesterkt door de omstandigheid, dat geen enkel Portugeesch bericht van zoodanigen persoon gewag maakt. Ook in zijn bestaan in lateren tijd stellen wij weinig vertrouwen, wegens het feit, dat de bekende Fernando Mendez Pinto, die tweemalen, in 1546 en 1548, op Java geweest is, niet het minste gewag maakt van eenen Cheribonschen vorst, wereldlijken of geestelijken. Wanneer wij nu nagaan welk behagen Pinto er in schept, zijne verhalen, waaraan overigens, ten minste voor zoover Java betreft, blijkbaar waarheid ten grondslag ligt, op te smukken, en hoe gaarne hij uitweidt over de grootheid en macht der vorsten, wier gebied hij bezocht heeft, en over de pracht hunner paleizen, zoo mag het ons met recht bevreemden, dat wij bij hem wel lezen, dat hij in 1548 omstreeks drie weken te Cheribon vertoefd heeft, maar hem zelfs met geen enkel woord melding zien maken van eenen Cheribonschen vorst, en hem, wel verre van hem van Cheribon te hooren spreken als van eene vorstelijke residentie, die plaats eenvoudig »een dorp" hooren noemen. Dat, ongeveer eene halve eeuw later, de Hollanders, die in 1596 ongeveer vier maanden met hunne schepen voor Bantam lagen, wel van Cheribon spreken als van eene stad omringd met muren, maar met geen enkel woord van eenen Cheribonschen priestervorst gewagen, is wel genoegzaam bekend.

[1]) De lange ſ kan licht voor een f en de u voor een n aangezien en dus ſidain gelezen worden voor ſidaiu.

Indien deze werkelijk met een zoo groot gezag bekleed geweest ware als de legenden ons willen doen gelooven en algemeen aangenomen wordt, zij zouden dit zeker wel van de leden der met hem verwante Bantamsche vorstenfamilie vernomen en dit opgeteekend hebben, even als zij dit doen van den Girischen heerscher. Nog omstreeks eene halve eeuw later, zegt Rijkloff van Goens, wel is waar, dat »Pangeran Crappia," de bekende Senopati, vorst van Mataram, »groote correspondentie" onderhield met den »Cheribonder," omdat deze »voor hem 't gelooff hadde aengenomen en een heilige man" was, maar verhaalt hij tevens, dat dezelfde »Cheribonder" eerst na den »Bantammer" den Islam omhelsd had, dus in heiligheid bij dezen achterstond [1]).

Wij erkennen ons, na dit alles nogmaals rijpelijk overwogen te hebben, gedwongen toe te geven, dat alles wat tot dus verre ten opzichte van de legenden betreffende de priesterheerschappij van Soesoehoenan Goenoeng Djati en zijne afstammelingen als waarheid aangenomen is geworden, blijkbaar verzonnen is. Overigens pleit voor deze stelling het gedrag der Cheribonners zelven, die in de 17de eeuw eerst de rol spelen van vazallen der Mataramsche heerschers, dan zich stellen onder de bescherming van Sultan Agong Tirtajasa van Bantam, en eindelijk onder die der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie.

Wij geven dan ook de verdediging op der vroeger door ons gestelde stelling, dat de Cheribonsche vorsten de Souvereinen van Java zouden geweest zijn tot 1546. Nieuwe door ons ontdekte bescheiden maken het daarentegen hoe langer zoo waarschijnlijker, dat de souvereiniteit, in de Mohammedaansche beteekenis des woords, tot 1680 toe bij de Giri-Grisseesche vorsten berust heeft.

Eindelijk is ons duidelijk gebleken, dat Sultan Aboel Moefachir Machmoed Abdul Kadir, vóórdat hij den Sultanstitel aannam, werkelijk den titel van »Pångeran Ratoe" gevoerd heeft. De laatste in het oud koloniaal archief voorhanden van Batavia naar Bantam geschreven brief, waarin de vorst van Bantam »Pangeran Ratoe" genoemd wordt, is gedateerd 10 Mei, de eerste waarin hem den titel gegeven wordt van »Sultan," is die van Gouverneur-Generaal en Raden van Indië van 4 December 1638. De aanneming van den Sultanstitel door de Bantamsche vorsten moet derhalve plaats gehad hebben tusschen 10 Mei en 4 December 1638, dus veel later dan men tot nu toe wel heeft gemeend. De Soesoehoenan van Mataram wordt in eenen brief van den 24 April 1640 nog »Souchounangh", in dien van 3 December van datzelfde jaar echter voor het eerst »Sultan" getiteld. Beide brieven zijn van den Gouverneur-Generaal van Diemen.

S. en V.

[1]) Den heer J. Hageman JCz. komt, zoo wij ons niet vergissen, de eer toe, de eerste geweest te zijn, die aan de legendaire Cheribonsche priesterheerschappij getwijfeld en voor dien twijfel gegronde redenen aangegeven heeft.

NOG EEN WOORD OVER DE „EIGEN RECHTSPLEGING".

(Ingezonden.)

In de tiende aflevering van den loopenden jaargang van dit Tijdschrift, komt eene verhandeling voor van Mr. C. P. K. Winckel, getiteld »de »eigen rechtspleging", voornamelijk op Sumatra's Westkust en in Benkoelen en Palembang." De schrijver betoogt daarin de wenschelijkheid om in het algemeen de rechtspraak in Ned. Indië eenig en alleen te doen plaats hebben door rechtsgeleerden. In principe ben ik het geheel met den schrijver eens; want zoo goed als ik een timmerman neem als ik wat te timmeren heb, zijn ontegenzeggelijk de rechtsgeleerden de aangewezen personen om recht te spreken. Iets wat mij echter, zoo wel bij de lezing van dit artikel, als bij het vele over dit onderwerp geschrevene, treft, is dat de schrijvers niet genoeg acte nemen van onze beschikbare middelen, in verband tot de uitgestrektheid onzer bezittingen, en niet genoeg te rade gaan met onze verschillende verhoudingen tegenover vorst en volk der door ons bezette landen. Ik maakte geen speciale studie van Sumatra en zal dus ter zake van onderdeelen in geen beschouwingen treden, maar den schrijver in algemeene trekken volgen.

Om met het motto te beginnen, geloof ik dat in 1871 veel minder met de adat geschermd wordt dan in 1853, en hoewel gaarne hulde doende aan de verdiensten op koloniaal gebied van den Baron v. Hoëvell, moet men, vooral als men enkele regels uit de vele belangrijke schrifturen van dien begaafden schrijver aanhaalt, rekening houden met den tijd waarin en het doel waarmeê hij schreef.

De gewaarwordingeu van den schrijver bij de lezing van het Regeerings-Reglement voor Ned. Indië, in vergelijking met de grondwet, zijn van geheel persoonlijken aard; maar ik kan den schrijver niet volgen, als hij al dadelijk op de 2de alinea van art. 27 aanvalt. Wij hebben zoowel op Celebes, als op Borneo en Sumatra, met verscheidene vorsten en vorstjes contracten,

waarbij, in meerdere of mindere mate, het bestuur over die landen aan de vorsten is gelaten. Dergelijke contracten beoogen in den regel wering van zeeroof, slavenhandel en belemmeringen van den handel; in sommige dier rijkjes hebben wij ambtenaren, om voor de naleving dier contracten te zorgen, en om dat gedeelte van het gezag te voeren, dat het Ned.-Ind. Gouvernement zich heeft voorbehouden. Zoolang het nu voor Nederland ondoenlijk is, om in al dergelijke staatjes direct gezag te oefenen, zal men mij toestemmen dat de tegenwoordige taktiek beter is, dan die streken geheel à l'abandon te laten, en dat dus van een algemeene toepassing van het geheele R. R. over gansch Ned.-Indië geen sprake kan zijn.

Dat er op Sumatra geheel willekeurig met de rechtspraak over den vreemden Oosterling wordt omgegaan, kan ik niet tegenspreken; maar als de schrijver uit de 2de alinea van art. 27 R. R. wil afleiden, dat de niet-Inlandsche bevolking streng genomen aan geenerlei rechtsmacht zou onderworpen zijn, kan ik den schrijver weêr niet volgen. Bedoelde alinea zegt, dat de Algemeene verordeningen slechts in zoover van toepassing zijn, als met het aan de vorsten gelaten recht van zelfbestuur is overeen te brengen. In het contract nu met den vorst is uitgemaakt over welk gedeelte der bevolking hij recht zal spreken; de rest valt dan onder de Ned.-Ind. wetgeving. Wat beteekent die noot op pagina 248? Niets anders dan een verregaande persoonlijke onkunde van den toenmaligen Controleur van Moeara doea. Deze zaak zal echter wel ter kennis van den Resident zijn gekomen, die wel het noodige zal gedaan hebben tot redres en ter voorkoming van dergelijke domme zetten voor den vervolge; maar ik kan er nog geen juridieke ketterij in vinden, daar het Gouvernement, bijv., in dergelijke landen zich de rechterlijke behandeling zijner eigen pachtzaken voorbehoudt.

In de IVde afdeeling trekt de schrijver te velde tegen de bemoeienis der Regeering met de eigen rechtspleging der vorsten. Hij zegt: »overal zitten hare ambtenaren de rapat's voor en oefenen invloed uit; dat vindt men goed, want het zijn geen juristen". Wat bedoelt schrijver daarmeê? Dat deze voorzitting van de rapat's goedgekeurd wordt *omdat* die ambtenaren geen juristen zijn? Dan kan ik schrijver alweder niet volgen. Ik geloof dat meer juist zou geweest zijn als de schrijver gezegd had: dat vindt men goed, al zijn ook die ambtenaren geen juristen.

Het voorzitten van Inl. rechtbanken door Eur. ambtenaren heeft veel goeds; men voorkomt in den regel knoeierij en omkooping, die bij onbezoldigde en onvermogende Inl. rechters zoo vaak voorkomen; men bevordert een gelijke rechtsbedeeling, daar ieder Inl. rechter gevoelig is, als hem door den Eur. voorzitter op ongelijke rechtsbedeeling kan gewezen worden. De voorzitting van de Eur. anbtenaren is ook goed voor het op schrift brengen van het vonnis, dat bij zuiver Inl. rechtbanken zonder Eur. invloed

Presidenten met hunne rechterlijke kennis konden ter zijde staan, terwijl het zeer zeker de beste oefenschool zou zijn voor de jeugdige griffiers om geschikte Presidenten te worden. Op deze wijze zou men dan geleidelijk tot de afscheiding van de administratieve en rechterlijke macht kunnen komen.

De heer Winckel zal uit bovenstaande gelieven te ontwaren dat ik, hoewel in de onderdeelen nog al van ZEd. in gevoelen verschillende, het in hoofdzaak met hem eens ben, dat er nog veel tot verbetering der rechtspleging in Ned. Indië te doen is. Maar wij moeten daarbij rekening houden met onze beschikbare middelen en onze contracten met de vorsten en bevolking, het laatste althans in zoo ver, dat onze goede bedoelingen niet leiden tot ontevredenheid of verzet.

Delft, 30 November 1871. C. K.

BOEKAANKONDIGING.

Récherches sur les monnaies des indigènes de l'Archipel Indien et de la Péninsule Malaie, par H. C. Millies. Ouvrage posthume, publié par l'Institut royal pour la philologie et l'ethnographie de l'Inde Néerlandaise. La Haye, Martinus Nijhoff, 1871.

Het ten einde snellend jaar is buitengewoon vruchtbaar geweest op den akker der koloniale letterkunde, en wij twijfelen of ooit eenig voorafgaand ons zulk een rijken oogst van degelijke wetenschappelijke werken over Indië heeft gebracht. De kennis der oude taal van Java werd bevorderd door de Kawi-studiën van den hoogleeraar Kern; die van het hedendaagsch Javaansch door het nieuwe Woordenboek van den Hoogleeraar Roorda, waarvan de eerste aflevering in het licht verscheen; die van het Maleisch door het tweede stuk der »Bloemlezing uit Maleische Geschriften" van den heer Niemann. Op het gebied der land- en volkenkunde ontvingen wij de »Studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden" van den heer Verkerk Pistorius, waarbij ik voegen mag, dat eer dit nommer van het Tijdschrift in handen der lezers komt, de laatste aflevering mijner vertaling van Wallace's »Insulinde," die reeds geheel is afgedrukt, het licht zal hebben gezien. Eene hoogstbelangrijke bijdrage tot de kennis van Sumatra en de middelen waardoor de welvaart van dat eiland kan bevorderd worden, leverde ons het rapport van den Ingenieur W. H. de Greve over »het Ombilien-kolenveld in de Padangsche Bovenlanden en het transportstelsel op Sumatra's Westkust", namens het Gouvernement ter »algemeene landsdrukkerij" gedrukt. Niet minder belangrijk, als bijdrage tot onze nog zoo gebrekkige kennis van het inlandsche recht, is het »Résumé van het bij Gouvernements besluit van 10 Juli 1867, No. 2, bevolen onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond in de residentie Bantam, samengesteld door den chef der afdeeling Statistiek ter algemeene

secretarie," en te Batavia ter landsdrukkerij gedrukt, een werk dat een schat van wetenswaardige zaken bevat, zeer geschikt om vele vooroordeelen te doen verdwijnen en elken onpartijdige te overtuigen, hoezeer de weldaden die de liberale richting aan de bevolking van Java heeft toegedacht, strooken met hare toestanden, behoeften en wenschen. Inmiddels schonken de heeren van der Lith en Spanjaard ons ook het eerste stelselmatige handboek van »de Staatsinstellingen van Nederlandsch Indië." Ook voor de cartographie van den Indischen Archipel werd veel gedaan. De groote kaart van de Minahassa van den heer Graafland verscheen zonder jaartal, maar heeft, zoo ik mij niet zeer bedrieg, almede dit jaar de pers verlaten. Voor den Atlas van Nederlandsch Indië van de heeren Melvill van Carnbée en Versteeg ontvingen wij verbeterkaarten van Banjoemaas en Djokjokarta, en voor weinige dagen verscheen in Seyffardt's Boekhandel te Amsterdam de zeer verdienstelijke »Kaart van Ned. Oost-Indië op de schaal van 1 : 1800000, naar de nieuwste bronnen bewerkt, onder toezicht van Dr. I. Dornseiffen, door E. de Geest, lithograaf." Maar het allervruchtbaarst was dit jaar in werken over de geschiedenis onzer Oost-Indische bezittingen, dat onafzienbaar veld van onderzoek waarop nog zoo weinig degelijks werd verricht, waarop nog zoo oneindig veel te doen is overig gebleven. De heer van Soest voltooide, door de uitgave van het derde deel, zijne »Geschiedenis van het Cultuurstelsel"; de heer de Jonge schonk ons het tweede deel van zijne klassieke »Opkomst van het Nederlandsch gezag op Java"; het XXXVste Deel der »Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap" bracht ons een uitmuntende en juist ter rechter tijd verschenen bijdrage tot de geschiedenis onzer betrekkingen tot het Maleisch schiereiland en Sumatra's Oostkust, getiteld »de Nederlanders in Djohor en Siak, 1602—1861"; terwijl eindelijk de heer Niemann er in slaagde het nagelaten werk van den hoogleeraar Millies over de munten van den Indischen Archipel door eene met zorg bewerkte uitgave aan het dreigend gevaar eener onverdiende vergetelheid en verwaarloozing te ontrukken.

Van sommige dezer werken is in den loop des jaars in dit Tijdschrift uitvoeriger verslag gegeven; maar noch de ruimte die voor Boekaankondigingen kon worden ingeruimd, noch de aard der medewerking waarop de Redactie dit jaar het meest heeft moeten steunen, hebben ons vergund de aankondiging gelijken tred te doen houden met de buitengewone snelheid waarmede de pers ons eene reeks van belangrijke werken heeft geleverd, die als om strijd de aandacht schenen te vorderen. Thans staat het Tijdschrift op het punt eene groote en ingrijpende verandering te ondergaan, die zoowel den vorm en den inhoud als het personeel der Redactie betreft. Na als gérant der Redactie de uitgave van vijf jaargangen te hebben bezorgd, en dikwijls genoodzaakt te zijn geweest zelf mijne krachten in te spannen om stukken voor dit Tijdschrift te bewerken of

samen te stellen, gevoel ik behoefte aan rust en verblijd ik mij de gelegenheid gevonden te hebben om mijne niet altijd dankbare taak aan andere handen over te dragen. Of en in hoeverre het Tijdschrift in den volgenden jaargang met mijne aankondigingen en beoordeelingen van wetenschappelijke werken zal gediend zijn, durf ik niet bepalen. En het is uit dien hoofde dat ik de gelegenheid die mij het laatste nommer van dezen jaargang nog biedt, gebruiken wil, om althans een klein deel mijner schuld af te dragen, waarvoor ik, om toevallige redenen, mijne aandacht bij het nagelaten werk van den heer Millies heb bepaald.

De geschiedenis van dit werk kunnen wij leeren uit het Verslag van den staat en de werkzaamheden van het Instituut voor Indische taal-, land- en volkenkunde, in de vergadering van 12 Juni 1871 uitgebracht door den Secretaris, den heer Robidé van der Aa. Het zij mij vergund daaruit het een en ander over te nemen: »Reeds lang was het bekend, dat Millies zich sedert jaren met de studie der Indische munten bezig hield, o. a. uit zijn belangrijk geschrift: »De munten der Engelschen voor den Oost-Indischen Archipel," waarin dit dorre numismatische onderwerp zoo onderhoudend is behandeld, en tevens voor het eerst eenig licht over de geschiedenis van Siak werd verspreid. Hierin kondigde Millies reeds in 1852 aan, dat hij zich onledig hield met de studie der munten van de inlandsche vorsten in Nederl. Indië, waarvoor hij de mededeeling van weinig bekende exemplaren verzocht. Negen jaar later verscheen in de werken van het Bataviaasch Genootschap »De munten van Nederlandsch Indië", door de heeren E. Netscher en J. A. v. d. Chijs. Aan het einde der voorrede verontschuldigen deze schrijvers zich over het ondernemen van dien arbeid, hoewel zij wisten dat de heer Millies met dergelijk werk bezig was, in de eerste plaats, omdat de uitgave daarvan zich zoolang liet wachten, en in de tweede plaats, omdat zij aan de bron zelve in Indië iets meer volledigs zouden kunnen leveren."

De verschijning van het werk der heeren Netscher en van der Chijs was voor den heer Millies niet aangenaam; toch had zij deze goede zijde dat zij hem noopte de karakteristieke besluiteloosheid te overwinnen, die hem in dit gelijk in andere gevallen steeds weêrhouden had van de vruchten zijner veeljarige studiën iets aan het publiek mede te deelen. Millies streefde naar steeds grootere volkomenheid, en vergat daarbij dat de tijd ras voorbijsnelt en op het leven niet is te bouwen. Hij heeft ook nu zelfs de voltooiing van het eenige groote werk dat wij van zijne hand ontvingen, niet mogen aanschouwen. Ofschoon het bijna gereed was, toen hij uit zijn werkkring werd weggerukt; ofschoon met het Instituut voor taal- land- en volkenkunde van Ned. Indië reeds alle schikkingen omtrent de uitgave gemaakt waren en zelfs aan de uitvoering der platen reeds de hand was gelegd, zou toch het werk nog groot gevaar hebben geloopen

van te worden prijs gegeven aan de vergetelheid, indien de heer Niemann niet de moeilijke en misschien alleen door hem naar behooren te vervullen taak had op zich genomen, om over den druk en de uitvoering der platen te waken en de nog ontbrekende beschrijving van eenige munten van Celebes aan te vullen. Dat hiermede nog veel tijd verloren ging, is met het oog op de moeilijkheden der taak waarlijk niet te verwonderen. Des te meer mogen wij hem geluk wenschen, dat hij ze op zoo waardige wijze ten einde bracht en voor de omvattende geleerdheid van Millies een blijvend gedenkteeken hielp stichten.

Het was zeker een voordeel voor het werk van Millies, dat hij nog van de in 1863 verschenen verhandeling van de heeren Netscher en v. d. Chijs kon gebruik maken. Hij had er inderdaad de kennis van eenige nieuwe munten of tempelpenningen aan te danken; maar de illusie dier heeren dat zij, als dichter aan de bron, iets volledigers dan Millies zouden kunnen leveren, moet door de verschijning van zijn boek verstoord zijn. Het werk der beide in Indië levende schrijvers bestaat uit twee afdeelingen: munten door Europeanen voor Indië geslagen, en inlandsche munten. Het werk van den heer Millies laat de munten der eerste soort geheel ter zijde, en kan dus slechts met het tweede deel van het mededingende werk vergeleken worden. In het werk der heeren Netscher en v. d. Chijs zijn in het geheel 276 munten en medailles, waaronder 158 inlandsche, afgebeeld en beschreven; in dat van Millies overtreft het aantal inlandsche het geheele aantal der in het andere beschrevene en bedraagt 289. De schrijvers in Indië hadden zich onmogelijk kunnen voorstellen, hoeveel door de scherpzinnigheid en volharding van Millies in de verschillende openbare en bijzondere verzamelingen van Europa zou worden opgespoord; hoevele uit Ned. Indië afkomstige munten hij zou ontdekken door vlijtig zoeken onder hetgeen in onderscheiden verzamelingen als van onzekere herkomst ter zijde gelegd of verwaarloosd was; en evenmin dat zijn scherpe blik, zijn geoefendheid in de ondankbare taak om de gebrekkige en vaak op zeer weeke metalen afgedrukte en door den tijd versleten stempels van oude munten te lezen, en zijne nauwkeurige kennis van de talen en de geschiedenis van den Archipel, hem in onderscheidene gevallen den weg zouden wijzen naar eene ontwijfelbaar juiste verklaring, waar de hunne onzeker was gebleven of het verkeerde spoor ingeslagen had.

Ik wil volstrekt niet ontveinzen dat ik over het algemeen slechts eene zeer matige liefde koester voor het vak der numismatiek, en mij, bij de schraalheid der resultaten, dikwijls moeilijk heb kunnen voorstellen, dat er nog zoovelen gevonden worden die zich toewijden aan de dorre, oogenbedervende en voor geest en hart onvruchtbare taak om op onoogelijke oude munten te turen en hunne scherpzinnigheid te oefenen op de verklaring van figuren waaruit men soms alles schijnt te kunnen maken, of van de

onleesbare karakters die den naam van den een of anderen vergeten koning verbergen. Ik weet intusschen ook, dat minachting voor welken tak van wetenschap het ook zijn moge, altijd het gevolg is van eenzijdigheid, van onbekendheid met hetgeen hare rechte beoefening tot den opbouw van het altijd aangroeiende, altijd even ver van de voltooiing verwijderde samenstel der menschelijke kennis kan bijdragen. Dat ook de numismatiek vatbaar is voor eene behandeling waardoor zij eene belangrijke hulpwetenschap voor de geschiedenis, een ware fakkel op hare donkerste kronkelpaden wordt, is mij nooit zoo duidelijk geworden, als nadat ik dit werk van den heer Millies had gelezen.

Naarmate een beter kennis onzer plichten jegens de ons onderworpen volken van Indië, een oprechter wensch om ze niet alleen tot ons voordeel te exploiteeren, maar met het oog op hun eigen welzijn te besturen, bij ons post vat, wordt het ons te meer een behoefte, in de denkbeelden, rechtsbegrippen en toestanden der Indische volken door te dringen; maar dit is op zijne beurt weder niet mogelijk, zonder dat wij hen in hunne historische ontwikkeling gadeslaan. Daartoe is het ons niet genoeg de geschiedenis onzer eigen kolonisatie en heerschappij in den Archipel te kennen, die althans in de hoofdtrekken in verschillende werken voor ons ontvouwd is, ofschoon het voortgezet onderzoek in de archieven dagelijks leert dat ook hier nog oneindig veel te doen overbleef; maar daartoe hebben wij behoefte aan de kennis der geschiedenis van den Archipel in zijn geheelen omvang, van den oorspronkelijken toestand der bevolking, den invloed van oudsher door de koloniën van Hindoes en Chineezen, later door Arabieren en Perzen op haar geoefend, de verschillende rijken en dynastiën die er elkander hebben opgevolgd, en den toestand van handel, nijverheid, kunst en wetenschap in de verschillende perioden. Nu is eene duidelijke voorstelling van de inwendige geschiedenis van den Archipel een der moeilijkste en ingewikkeldste problemen die men zich denken kan. De bevolking zelve heeft van geschiedenis geen denkbeeld; en de inlandsche bronnen bestaan uit dorre koningslijsten en fantastische legenden, de vrucht eener teugellooze verbeelding. Het leenstelsel en de daaruit voortvloeiende eindelooze verbrokkeling en wijziging in de samenstelling der inlandsche staten maakt hunne lotgevallen tot een waren doolhof, waarin het uiterst moeilijk is eenige vaste herkenningspunten te vinden. Dat hiervoor zelfs de schaarsche oogst van inlandsche munten gewichtig diensten kan bewijzen, wordt door het scherpzinnig onderzoek van Millies bewezen.

De schrijver behandelt in zijn overzicht der munten terecht ieder eiland afzonderlijk, en begint met het eiland Java. Uit de oudste of Hindoe-periode is de oogst van eigenlijke munten gering en de verklaring komt niet veel verder dan eenige vernuftige gissingen. Menigvuldiger zijn de tempelmedailles, die door den heer Millies met meer scherpte en zekerheid van de

munten zijn afgescheiden dan door zijne voorgangers, ofschoon toch ook dezen reeds op het spoor waren der rechte verklaring. Over deze zonderlinge stukken gaat reeds een nieuw licht op door de enkele opmerking: »Il est hors de doute que ces pièces singulières ont été imitées d'après les pièces nommées *médailles des temples* par M. Stan. Chaudoir, et qui depuis des siècles jusqu'à nos jours ont été en usage en Chine et au Japon parmi les sectateurs de Bouddha et de Tao-ssé [Lao-ssé?] comme talismans et amulettes, et qui sont même décrits et réprésentés, soit dans les ouvrages de numismatique générale, soit dans plusieurs recueils spéciaux publiés en Chine et au Japon". Het is niet zonder doel dat de heer Millies de beschrijving dezer tempelmedailles laat voorafgegaan aan die van eenige munten door de Chineezen ten behoeve der circulatie op Java vervaardigd. De behoefte aan circuleerend medium is voor Java in vroeger tijd vermoedelijk grootendeels vervuld door den invoer van Chineesche koperen munten. De Chineezen schijnen langen tijd de voorname middelaars geweest te zijn van den handel van Java met andere gewesten. Gelijk wij hunnen invloed bemerken in de tempel-medailles, op hun voorbeeld op Java vervaardigd om als amuletten te dienen, zoo hebben zij ook op het geheele muntstelsel van dat eiland een beslissenden invloed geoefend. Inderdaad melden ons reeds de oudste Nederlandsche berichten omtrent Bantam, dat daar jaarlijks door acht à tien Chineesche vaartuigen groote hoeveelheden van in China vervaardigde koperen munt werden aangebracht die over geheel Java gangbaar was. Deze munt was reeds toen bekend bij den naam van *pitis*, waardoor nog heden de Chineesche duiten worden aangeduid. Men noemde ze echter ook *kas*. Dit woord, over welks oorsprong de heer Millies, blz. 83, eenige gissingen mededeelt, wordt als Maleisch opgegeven, ofschoon onze tegenwoordige woordenboeken het niet kennen. Door Engelsche schrijvers wordt het gewoonlijk *cash* geschreven, en het komt in de oude reizen dikwijls voor. Van den anderen kant is ook het Italiaansche *cassa*, bij ons *kas*, in dienzelfden vorm *cash* in de Engelsche handelstaal gedrongen. Het gewone gebruik van dit *cash* in den zin van *gereed geld* is wellicht onder den invloed van dat andere *cash* ontstaan.

In het Chineesche geld dat op Java in omloop was, moet men twee soorten onderscheiden: echte Chineesche tsiens van geel of rood koper en deugdelijk maaksel, waarvan de invoering reeds van vroeger tijd dagteekent, en eene zeer slechte en broze munt van tin of lood van uiterst geringe waarde die de Chineezen — onze voorgangers dus in het bederven der munt in Indië — uitsluitend voor den handel in den Archipel lieten vervaardigen en waarvan de invoering op Java waarschijnlijk aanving in of omstreeks het jaar 1590, het jaar dat gewoonlijk ten onrechte als het aanvangsjaar van den invoer van alle Chineesche munt op dat eiland wordt opgegeven. Het is deze slechte munt waarop de reeds ver-

melde getuigenis onzer oude reizigers betrekking heeft. De scherpzinnigheid van Millies heeft het eerst dit feit aan het licht gebracht, en zoodanig bewezen, dat nauwlijks eenige twijfel daaromtrent geoorloofd is.

De heer Millies gaat nu over tot eenige munten van Bantam en Cheribon, de eenige inlandsche munten van Java die ons bekend zijn uit de Mohammedaansche periode. Op de twee eerste Bantamsche munten leest men in Javaansch schrift »Pangeran Ratoe", op de derde in Pégon (Javaansch met Arabisch karakter), »Pangeran Ratoe ing Banten". In verband met hetgeen in het vorig nommer van dit tijdschrift, in het opstel: »Bantam's eerste Mohammedaansche vorst," blz. 359, gezegd is, blijkt hieruit, dat de Bantamsche vorsten, totdat zij den titel van Sultan aannamen, zich niet enkel Pangeran, maar tot onderscheiding van andere prinsen, als *regeerende* Pangerans, Pangeran Ratoe lieten noemen, een titel die, nadat de vorsten dien van Sultan hadden aangenomen, aan den Kroonprins gegeven werd. In een vervolg op genoemd opstel, dat in het tegenwoordige nommer voorkomt, meenen de schrijvers zelfs, op grond van in het Archief gevonden stukken, te kunnen verzekeren, dat de verwisseling van den titel Pangeran Ratoe met dien van Sultan in het jaar 1638 plaats had. Dit is echter geheel in strijd met alle tot dusverre gegeven lijsten der Bantamsche vorsten. Dat de vorst die den Sultanstitel aannam dezelfde is die tijdens de stichting van Batavia het bewind voerde [1]) en, zooals Millies opmerkt, in het verhaal dier gebeurtenis door Camphuis nog met den titel Pangeran Ratoe genoemd wordt, is algemeen erkend. Dat hij zich sedert de aanvaarding van den nieuwen titel Sultan Aboe'l-Mofachir Mohammed Abdoe'l-Kadir noemde, wordt mede algemeen aangenomen. Maar omtrent het tijdstip der verandering van titel heerschte steeds onzekerheid. Volgens een uittreksel uit een handschrift van 1710 over den oorsprong der Javaansche Dynastiën, bij Netscher en v. d. Chijs, blz. 151, zou die vorst den titel van Sultan hebben aangenomen, toen hij op 15jarigen leeftijd zelf de teugels der regeering aanvaardde, en zou dit hebben plaats gehad in 1615. Maar deze voorstelling kan niet juist zijn, daar de geschiedenis van Batavia's stichting ons leert, dat de Bantamsche vorst toen nog Pangeran Ratoe heette. Ook is het niet mogelijk dat die vorst in 1615 eerst 15 jaren oud was, daar wij uit goede berichten weten dat hij in 1596, het jaar toen zijn vader voor Palembang sneuvelde, geboren is. Alle andere schrijvers die ik kon inzien, laten het jaar der

[1]) Dat de Rijksbestierder zoo dikwijls als de Regent van den nog jongen vorst wordt voorgesteld, komt mij voor uit misverstand der inlandsche instellingen te moeten verklaard worden. De in 1596 geboren vorst was in 1618 naar inlandsche begrippen lang meerderjarig, maar de Rijbsbestierder is doorgaans de eigenlijk handelende persoon.

titelsverandering in het midden, maar daar zij den dood van Sultan Aboe'l-Mofachir in 1631 of 1634 stellen, blijken toch hunne berichten onvereenigbaar te zijn met de meening, dat die gebeurtenis eerst in 1638 plaats had.

De vierde Bantamsche munt door den heer Millies beschreven en afgebeeld, draagt den naam van Sultan Aboe'l-Ma'âli. Ofschoon er in de 18de eeuw nog eens een vorst van Bantam van dien naam voorkomt, kan het op de door hem aangevoerde gronden niet wel betwijfeld worden, of de bedoelde vorst is Aboe'l-Ma'âli Ahmed, de opvolger van Aboe'l-Mofachir. De regeering van dien vorst plaatst Millies, in overeenstemming met den heer Hageman, in de jaren 1631—1634, terwijl Valentijn, die hem vóór Aboe'l Mofachir plaatst, daarentegen de regeering van dezen laatsten tot 1634 verlengt, zoodat voor den regeeringsaanvang van den volgenden vorst, Sultan Aboe'l-Fatah, de overeenstemming hersteld wordt.

Zijn deze jaartallen juist, dan is het onmogelijk dat Aboe'l-Mofachir eerst in 1638 den titel van Sultan aanvaard heeft, en toch meen ik dat niet alleen dit laatste jaartal in het bovengemelde stuk op goede gronden daarvoor is aangenomen, maar dat ook andere gronden kunnen worden aangevoerd, ten betooge dat de Chronologie der Bantamsche vorsten tot 1687, het sterfjaar van Sultan Aboe'n-Natsar 'Abdoe'l-Kahhâr, gewoonlijk Sultan Hadji genoemd, nog deerlijk in de war en onzeker is. De opgaven in Roorda van Eysinga's »Land- en volkenkunde," uit eene Bantamsche kronijk getrokken, komen vrij wel overeen met die afkomstig van een Bantamsch hoofd, die gelezen worden in het Tijdschrift van het Bat. Gen., D. XVI, blz. 96. Alleen noemt laatstgenoemde Sultan Aboe'l-Mofachir abusievelijk Sultan Aboe'l-Falal (Fadhl). Bij Roorda van Eysinga vinden wij gerekend naar Javaansche jaren; het Bantamsch hoofd geeft de jaren der Hidjra op. Volgens deze autoriteiten regeerde Aboe'l-Mofachir tot omstreeks 1643, wat goed met de aanneming van den Sultanstitel in 1638 strookt; voerde Sultan Aboe'l-Ma'âli, in stede van drie, zeven jaren het bewind, ongeveer van 1643 tot 1650; en werd hij opgevolgd door Sultan Aboe'l-Fatah, bijgenaamd Tirtajasa, die na een jaar ten behoeve van zijn zoon, Sultan Aboe'n-Natsar abdiceerde, zoodat deze laatste ongeveer van 1651 tot 1687, en dus gedurende 36 jaren, in plaats van 7 jaren, zoo als bij Valentijn en Hageman staat, het bestuur in handen had. Mogelijk dat Tirtajasa ook na zijne abdicatie nog veelal als de regeerende vorst is beschouwd, en eerst omstreeks 1680, toen hij naar Batavia gebannen is, als door zijn zoon vervangen werd aangemerkt. Voor 't oogenblik moet ik mij tot de aanwijzing dezer geheel afwijkende voorstelling van de opvolging der Bantamsche vorsten bepalen; bij een nader onderzoek onzer betrekkingen tot dat rijk, zou zeker al spoedig blijken in hoeverre zij houdbaar is; maar daarvoor ontbreekt het

mij op dit oogenblik aan tijd en gedeeltelijk ook aan de zereischte hulpmiddelen.

Ik zal niet stilstaan bij de twee nog overige Bantamsche munten die de heer Millies beschrijft, noch bij de Cheribonsche, waarvan sommige, merkwaardig genoeg, een Chineesch opschrift dragen, wat samenhangt met het door de heeren Netscher en van der Chijs geboekte feit, dat sedert 1710 het muntrecht in dat rijk aan Chineezen verpacht was. Na nog vluchtig gewaagd te hebben van reeds gangbare muntstukken waarop de vorst van Soemenap op Madoera een stempel had laten slaan, gaat de heer Millies over tot Sumatra, welk eiland eigenlijk voor de numismatiek gewichtiger is dan Java, en ongeveer een derde der ruimte in het werk van den heer Millies inneemt. Wij vinden hier achtereenvolgens gehandeld over munten van Baroes, Atjih, Siak, Indragiri, Djambi, Palembang en Korintji. Zonderling dat munten van Menangkabau evenzeer ontbreken, als van het Mataramsche rijk op Java.

Van alle staten van Sumatra is de geschiedenis van Atjih ons het best bekend; het is een der weinige rijkjes van Insulinde waarvan men uit de inlandsche kronieken, toegelicht en aangevuld door de berichten der Europeesche reizigers, eene tamelijk aaneengeschakelde geschiedenis kan samenstellen. Ook de munten van dat rijk zijn bijzonder talrijk en kunnen wezenlijk tot de opheldering zijner geschiedenis bijdragen, zooals de heer Millies, bl. 67—106, in vele voorbeelden heeft aangetoond. Misschien zou ik eenige reden hebben om mij te beklagen, dat hij daarbij over het hoofd heeft gezien wat ik zelf bij verschillende gelegenheden over de geschiedenis van Atjih geschreven heb, te meer dewijl ik daarbij de resultaten der kritiek van den heer Millies in meer dan één punt heb geanticipeerd. Het zij mij geoorloofd hier vooral te verwijzen, naar mijn artikel Sumatra in het Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Ned.-Indië, Dl. II, bl. 718 vv. Met de verklaring door den heer Millies, blz. 89, gegeven van de verwarring die in de door Dulaurier uitgegeven kroniek van Atjih heerscht, kan ik mij niet vereenigen, en ik meen voor lang eene betere te hebben voorgesteld in den jaarg. 1867 van dit Tijdschrift, Dl. I, bl. 292. De heer Millies meent, dat de kroniek van Dulaurier een uittreksel is uit een uitvoeriger werk, en dat de verkorter het oorspronkelijke niet begrepen en de vier bekende koninginnen voor koningen gehouden heeft. Hij geeft dus hare namen en regeeringstijd op, zonder met een woord aan te duiden dat er van vrouwen sprake is, en laat daarna volgen: »vervolgens regeerden er vier koninginnen in het rijk Atjih", welke koninginnen echter zoo weinig genoemd worden, dat dadelijk weder de vermelding van een nieuwen vorst volgt. In den oorspronkelijken tekst nu zou aan die woorden »vervolgens" enz. eene uitdrukking beantwoord hebben, die beteekende: »alzoo regeerden er vier koninginnen in het rijk Atjih". Tegenover

deze ingewikkelde hypothese staat nu mijn voorslag tot eene kleine transpositie, waardoor in eens de tekst van Dulaurier's kroniek, behoudens enkele spelfouten in de namen der vorstinnen enz., duidelijk en met de van elders bekende geschiedenis van Atjih in volkomen overeenstemming gebracht wordt. Men verplaatse eenvoudig de woorden: »vervolgens regeerden", enz. van blz. 54, regel 12, naar blz. 53, regel 14, onmiddellijk vóór: »maka karadjaän." Men krijgt zoo den volgenden geheel onberispelijken zin: »Sultan Moeghil, getiteld Sultan Alaoe'd-din Moghajat-Schah, stierf op Maandag, den 7den der maand Dzoe'l-ka'dah van het jaar 1050. Vervolgens regeerden er in het rijk Atjih, het verblijf des vredes, vier koninginnen, wier gezamenlijke regeering 60 jaren, 9 maanden en 17 dagen duurde. Op denzelfden dag toch werd de regeering aanvaard door de dochter van onzen heer Iskander Moeda, getiteld Padoeka Sri Soeltan Tadjoe'l-alam Tsafiatoe'd-din Schah Berdaulat Tlill'allahi fi'l-ālam." Ook op blz. 54 gaat de zin na de verplaatsing der bedoelde storende woorden zeer goed voort. Men leest er dan eenvoudig dat de vierde vorstin, Kamalat-Schah, werd afgezet, en daarop de regeering aanvaard werd door Sultan Badroe'l-alam enz.

De afschrijver die den tekst der kroniek van Dulaurier dus verminkt heeft, zal zeker niet bemerkt hebben dat hij de namen van vier vrouwelijke regenten had afgeschreven; maar ook dit laat zich zeer gemakkelijk verklaren. Waar de kroniekschrijver de *dochter* van Iskander Moeda moest aanwijzen, bezigde hij alleen het woord *anak*, dat zonder nadere bepaling zoowel een zoon als een dochter aanwijst. In de titels der vorstinnen werd de mannelijke vorm *Soeltan* behouden, zooals dit ook in Hindostan vaak gebeurt (Garcin de Tassy, in Journal Asiatique, 1839, II, p. 489). Wel zegt de heer Millies, dat het niet altijd duidelijke schrift der munten de mogelijkheid toelaat om er den vrouwelijken vorm te lezen; maar de kronieken hebben, zooveel ik kan nagaan, bestendig den mannelijken, ook die welke voorkomt in de Bostanoe's-Salatin, en door Millies in Handschrift is gebruikt, maar sedert in het tweede stuk der Maleische bloemlezing van den heer Niemann is uitgegeven (zie ald. bl. 135). Bovendien komt die mannelijke vorm ook nog voor in een stuk dat tot mijne verwondering door den heer Millies geheel is over het hoofd gezien, ofschoon ik in dit Tijdschrift, t. a. p., de aandacht op zijn gewicht voor de geschiedenis van Atjih had gevestigd, namelijk de voorrede van een Maleisch werk over het Mohammedaansch recht, op last der eerste koningin van Atjih uit Arabische bronnen bijeengebracht. Die voorrede is door Prof. Keyzer uitgegeven in het VIIde Deel, Nieuwe volgreeks, van de »Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië." Het staat dus vast dat deze Atjineesche vorstinnen zich *Sultan* en niet *Sultane* lieten noemen, hetgeen evenzeer opmerking verdient als dat zij zich den titel *Schah* gaven, waarvan

ook reeds de heer Millies opmerkt, dat hij anders nooit aan vrouwen gegeven werd. Daar dus in de zoo uiterst beknopte kroniek van Dulaurier het geslacht dezer vorstinnen alleen bleek uit de vrouwelijke uitgangen harer Arabische laqabs (eeretitels), zooals Tsafiatoe'd-din, in plaats van Tsafioe'd-din, is het niet te verwonderen dat een onwetende afschrijver, die noch Arabisch, noch de geschiedenis kende, de plaats over die vier koninginnen heeft afgeschreven zonder het geslacht dier personen te vermoeden.

De zorgvuldige vergelijking der verschillende Maleische kronieken van Atjih, vooral ook van die in de Bostanoe's-Salatin, die eerst later gedrukt werd, met de getuigenissen van Europeesche reizigers en de opschriften der vrij talrijke munten, heeft den heer Millies in staat gesteld de namen en den regeeringstijd der meeste Atjineesche vorsten nauwkeurig te bepalen. Het zonderling verschil omtrent den oorsprong des rijks tusschen de genoemde kronieken en de berichten der Portugeezen heeft echter ook hij niet volledig kunnen ophelderen; want ook de Bostanoe's-Salatin, van alle andere Maleische kronieken geheel verschillende, komt met de berichten van de Barros slechts ten deele overeen. Abrahemo of Radja Ibrahim, de stichter des rijks volgens de Barros, kan, ook volgens Millies, niemand anders zijn dan de Sultan Tsalahoe'd-din der Maleische kronieken; maar de Bostanoe's-Salatin maakt dezen vorst niet tot den eersten, maar tot den tweeden koning van Atjih. Minder bezwaar heeft het dat »Ibrahim", als naam van dezen vorst, door Millies evenmin als door mij in eenige Maleische kroniek gevonden werd. Zij geven namelijk zijn naam in het geheel niet op, en daar hij er toch een moet gevoerd hebben, kan het deze zoo goed als een andere geweest zijn.

Merkwaardig is de ontdekking van munten van Siak met opschriften in oude Javaansche karakters, al is niets te bepalen omtrent den tijd waarop zij geslagen werden; en niet minder de, voor zoover ik weet, geheel nieuwe bijzonderheid, dat in Korintji geel koperen ringen, zeer overeenkomende met gewone gordijnringen, als munt werden gebruikt. Leerzamer voor de geschiedenis, maar minder nieuw, zijn de mededeelingen omtrent de munten van Djambi en Palembang; maar niets in het werk van den heer Millies verdient wellicht meer de aandacht van den geschiedvorscher dan wat hij ons mededeelt over de oude munten van Fantsoer of Baroes, de eenige Sumatraansche uit den voor-Islamietischen tijd, en een nieuw bewijs bij de zeer enkele die wij reeds bezitten, dat ook op Sumatra de van Hindostan uitgegane beschaving reeds in een zeer vroeg tijdperk was doorgedrongen.

Vervolgens geeft de heer Millies de beschrijving van de munten der Chineesche mijnwerkers op Bangka, bij welker verklaring de steeds bereidvaardige hulp van Professor Hoffmann te Leiden hem heeft ter zijde gestaan, ofschoon het hem desniettemin niet gelukt is, de herkomst dezer

munten van bepaalde mijnvereenigingen af te leiden. Daarna gaat hij over tot de munten van het Maleisch Schiereiland, die de heeren Netscher en v. d. Chijs niet hebben opgenomen, maar waaraan hier terecht eene plaats is ingeruimd, daar natuur en geschiedenis beide ons noodzaken het Schiereiland als een integreerend deel van Insulinde te beschouwen. Hier worden achtervolgens eenige munten beschreven van Kedah, Oedjong Salang, Djohor, Trangganoe, Patani en Sanggora. Ook hier weder vinden wij overvloedige gelegenheid om de veelzijdige kennis en het vernuft van Millies te bewonderen. Vooral vestig ik de aandacht op de even afdoende als vernuftige gronden waarop munten, door de heeren Netscher en van der Chijs aan Sambas of Mampawa op Borneo en Djambi op Sumatra toegeschreven, voor Trangganoe en Sanggora op het Schiereiland gevindiceerd zijn. Merkwaardig is het ook hoe Millies, op blz. 137, een onzeker jaartal door middel van den achtjarigen Windoe-cyclus weet te preciseeren. Misschien zal men zich verwonderen, dat hier aan de jaren van dezen cyclus de cijfers 1, 5, 3, 7, 4, 2, 6, 4 worden toegeschreven, terwijl op Java de Windoejaren door 1, 5, 3, 7, 4, 2, 6, 3 worden aangewezen, waarom het derde Windoejaar er Djimawal (eerste djim of 3), het achtste Djimakir (laatste djim of 3) heet. Maar in de Maleische Windoe of Daur ketjil schijnt, in plaats van het achtste, het zevende jaar als een schrikkeljaar gerekend te zijn, ten gevolge waarvan het achtste jaar een dag later begint en het cijfer Dal of 4 tot teeken heeft. Hiervan is verder het gevolg, dat de Maleiers Dalawal en Dalakir, in plaats van Djimawal en Djimakir onderscheiden. Wij weten dit of kunnen het opmaken uit Newbold's »Straits-Settlements," Dl. II, blz. 356; vgl. dit Tijdschrift, Jaarg. 1850, Dl. I, blz. 321, 326. Voor 't overige bevreemdt het mij zeer, dat Millies verklaart den oorsprong van de namen der jaren in den Windoecyclus niet te kennen. De oorsprong dier namen is uitvoerig verklaard door den heer Cohen Stuart op de zoo even aangehaalde plaats van dit Tijdschrift, blz. 317 vv., en in den kalender van den Regeeringsalmanak voor 1858.

De volgende afdeeling is gewijd aan het groote eiland Borneo. Daar de munten vervielen die door Netscher en v. d. Chijs ten onrechte aan Sambas of Mampawa zijn toegeschreven, bleven hier slechts munten van Pontianak en Bandjermassin en van de Chineesche mijnvereenigingen op Borneo's Westkust ter beschrijving over. Zijn overzicht der geschiedenis van de Chineesche Kongsi's ontleent de heer Millies aan de geschriften van de heeren van Rees en von Faber, maar hij maakt geen gewag van de schets die ik er reeds eenige jaren vroeger van gaf, in mijn »Borneo's Wester-afdeeling," Dl. I, blz. 304 v., die, ofschoon uit de vergelijking van zeer gebrekkige bronnen opgemaakt, toch door de mededeelingen der latere schrijvers die de zaak ter plaatse zelve onderzochten, schier in

alle opzichten bevestigd wordt. De heer Millies heeft natuurlijk wél gedaan, zijne kennis liever uit zuivere bronnen te putten, dan uit mijne uit troebele wateren afgeleide beek; maar men zal het toch vertrouw ik geen overdreven ijdelheid achten, dat ik mijn recht op prioriteit met een enkel woord handhaaf. Misschien had de inzage van mijn werk op één punt nog eenig licht gegeven. Op blz. 163 zegt de heer Millies van een dezer munten: »La légende du revers *Ho-Chun* (ou selon une autre prononciation *Fo-chun*), »harmonie et obéissance", semble plutôt la devise de la confédération, que le nom d'une des associations dont elle se compose." In mijn werk had hij t. a. p. kunnen lezen, dat vroeger onder den naam Fo-sjon de kongsi's Taikong, Hangmoei, Manfo en Sinwoek verbonden waren. Volgens von Faber, blz. 467, waren bovendien ook nog de kongsi's Sin-ta-kioe, Sji-poeng-foeng en Lim-tian in de vereeniging Fo-sjon begrepen.

De laatste afdeeling, handelende over Celebes, van welk eiland alleen eenige munten van Makasser te beschrijven waren, is niet geheel door den heer Millies afgewerkt. Te meer moeten wij ons gelukkig achten, dat het ontbrekende door den bezorger der uitgave, den heer Nieman, in overleg met den heer B. F. Matthes, die het Makassaarsche Celebes beter dan iemand anders kent, op zoo uitmuntende wijze is aangevuld.

Ik neem hier afscheid van dit werk, in de hoop van door mijn vluchtig overzicht aan de lezers van dit Tijdschrift mijne overtuiging te hebben medegedeeld, dat het tot de beste en grondigste behoort waarop onze koloniale literatuur kan roem dragen, en dat het over de geschiedenis van onderscheiden inlandsche staten een licht verspreidt dat wij nauwelijks konden hopen daarover nog te zien opgaan.

P. J. Veth.

De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, door Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge, Deel V. De opkomst van het Nederl. gezag op Java, Deel II. 's Gravenhage en Amsterdam, Mart. Nijhoff en Fred. Muller, 1870.

Reeds langer dan het werk, welks titel wij hierboven afschreven, verdiende, bleef de aankondiging daarvan in dit Tijdschrift achterwege. Om het verzuim zooveel mogelijk goed te maken, zetten wij ons neder, om een kort overzicht van den inhoud te leveren.

Het vijfde deel doet in belangrijkheid niet onder voor de vorige deelen.

Op één punt, zouden wij zeggen, overtreft het zijne voorgangers, nl. dáár, waar het de inzichten van den Gouv. Gener. Coen betrekkelijk den vrijen handel in de bezittingen van de O. Ind. Compagnie en den strijd der bewindhebbers in Nederland tegen die denkbeelden mededeelt. Er is niets nieuws onder de zon. De strijd toen, niet zoo *à outrance* als later gevoerd, heeft zich in onze eeuw telkens herhaald. De omstandigheden zijn veranderd, de denkbeelden zijn ruimer geworden, maar *au fond* is de strijd dezelfde gebleven.

Doch beginnen wij ons overzicht zonder verdere voorafspraak.

Wij zien vooreerst hier als Gouverneur-Generaal optreden Pieter de Carpentier, die in die hoedanigheid Jan Pietersz. Coen in 1623 opgevolgd was. De laatstgenoemde had zijn ontslag verzocht en verkregen, en den terugkeer naar het vaderland ondernomen.

De Carpentier was niet alleen een hoogst bekwaam man, maar ook een man van handelen. Daarbij »bezat hij", zegt de heer de Jonge, »de zeldzame verdienste van bij zijne optreding niet oorspronkelijk te willen zijn". Dit gelijkt wel eenigszins op een paradox; maar de heer de Jonge heeft volkomen gelijk, wanneer hij daarin bij zulk een hoog dienaar een verdienste ziet. Menig staatsman *wil* iets anders zijn, dan zijn voorganger, en breekt dan maar al te dikwijls ook het goede af dat door zijn voorganger was tot stand gebracht. In het verder opbouwen, — niet in het afbreken, — ligt de heilzame kracht, al schijnt daaruit de oorspronkelijke richting minder uit te stralen. »Hij (de Carpentier) achtte", dus gaat de schr. voort, »het aan zijne achtbaarheid niet verschuldigd, dat hij moest afbreken, wat zijn voorganger had opgebouwd. Hij schijnt een voldoend bewustzijn van eigen kracht te hebben bezeten, om niet te wanen, dat zijn gezag in de waagschaal zou worden gesteld, indien hij zich bij den Raad van Indië beriep op de »recommandatie en de nagelaten adviesen van den Ed. heer Jan Pietersz. Coen"".

Nauw had deze Landvoogd het bestuur in handen genomen, of eene gebeurtenis had plaats, die niet alleen de verstandhouding met de Engelschen in Indië — reeds door den naijver der laatstgenoemden telkens min of meer wankelend — verstoord heeft, maar die ook op de internationale verhouding tusschen Engeland en de Vereenigde Gewesten haren invloed heeft doen gevoelen; wij bedoelen de bekende samenzwering der Engelschen op Amboina en de daarop gevolgde strenge strafoefening, die de medeplichtigen hebben ondergaan. »In tegenstelling met wat elders plaats vond, was de verstandhouding tusschen de Nederlanders en de Engelschen op

Amboina, voor het uiterlijk althans, van vreedzamen, zelfs eenigszins vriendschappelijken aard gebleven". Krachtens het tractaat van 1619 hadden de Engelschen ook in het Nederl. kasteel van Amboina eene factorij, terwijl te Hitoe en Loehoe, alsmede te Combello op Ceram, Engelsche agenten en kooplieden zich ophielden. Zekere Gabriel Towerson oefende als opperagent het algemeen bestuur over zijne landgenooten uit. Een Japansche soldaat, Hytje-so genaamd, had door zich te veel bloot te geven argwaan opgewekt, en ten gevolge van zijne verklaringen, die hij bij »scherp examen", d. i. onder pijniging, aflegde, werd de samenzwering ontdekt, waarin ook vooral Towerson eene voorname rol speelde, en van welke samenzwering het doel was, het geheele eiland ten behoeve van de Engelsche Compagnie te overweldigen, na den Nederlandschen gezaghebber en de overige Nederlandsche ingezetenen weerloos te hebben gemaakt. De ontdekking had in Februari 1623 plaats.

Wij willen hier het proces, dat zich ten gevolge der ontdekking ontwikkelde, niet in alle détails nagaan; evenmin willen wij den schr. volgen in zijn betoog, in hoeverre formaliteiten al dan niet zijn geschonden, die Engeland recht gaven om den hoogen toon tegen de Staten-Generaal der Vereenigde Gewesten aan te slaan, die de goede verhouding, door de Europeesche politieke gebeurtenissen van dien tijd zoo gebiedend gevorderd, dreigde te verstoren. Genoeg zij 't indien wij hier slechts aanteekenen, dat het doodvonnis, dat aan alle medeplichtigen, met uitzondering van twee, werd volvoerd, in Engeland een hoogst pijnelijken indruk maakte. Het was nog pas kort geleden, dat, na veel onderhandelen, in 1619 eene overeenkomst tusschen Engeland en de Vereenigde Nederlanden, betrekkelijk de verhouding der beide Compagniën onderling, was tot stand gekomen. Niettegenstaande die overeenkomst was het vuur van naijver niet uitgedoofd, en dreigden elk oogenblik de smeulende vonken in lichte laaie uit te barsten. En wat meer zegt, in hetzelfde jaar waarin de betreurenswaardige gebeurtenissen op Amboina plaats hadden, en even vóor de ontdekking van het verraad, was het aan een Nederl. gezantschap gelukt, na veel inspanning eene soort van dading te sluiten, waarbij geregeld werd, »wat beide partijen (nl. de Engelsche en Nederl. Compagniën) aan elkander moesten vergoeden of teruggeven uit oorzake van feiten gepleegd vóór, tijdens of na de laatste vijandelijkheden in Indië of ten gevolge van het tractaat van 1619". Was 't wonder, dat, op het bericht van het gebeurde op Amboina, dat in den aanvang van 1624 in Europa aankwam, »er door geheel Engeland een kreet van woede en verontwaardiging opging"? »Ieder riep om wraak; het verraad van Towerson was slechts door de Nederlanders verzonnen, om de Engelschen uit de Molukken te verdrijven; door pijniging en bedreiging waren de confessiën uit den hals gewrongen; er waren Engelschen onderdanen onschuldig vermoord; zij waren als marte-

laars van Hollandsche wreedheid en geldgierigheid gevallen. De Nederlanders in Londen waren niet meer veilig, zij moesten zich in hunne woningen schuil houden". Doch ook nu willen wij de onderhandelingen, die het gevolg waren van de verbrokene goede verstandhouding — als men al de bestaande verhouding met dien naam mag noemen — niet nagaan, en alleen nog vermelden dat de geschillen eerst in 1654 werden bijgelegd. Wij hebben bij dien zoogenaamden »moord van Amboina" een oogenblik stilgestaan, alleen om te doen opmerken dat deze episode en de naar aanleiding daarvan gevoerde onderhandelingen, door den heer de Jonge, met behulp der oorspronkelijke stukken in het Archief voorhanden, beter dan door iemand zijner voorgangers zijn in het licht gesteld, en thans ontdaan zijn van de valsche voorstellingen waarin zij door nationalen naijver waren gehuld.

De serie van belangrijke bescheiden in dit deel des heeren de Jonge opgenomen, opent zich met de »Notulen van het verhandelde tusschen de vergadering van de XVII bewindhebbers der gen. O. I. Comp. en den afgetreden Gouverneur-Generaal Jan Pietersz. Coen, over het herstel der zaken van de Comp. in het algemeen en meer bijzonder over de invoering van een gewijzigd stelsel van handel en bestuur".

Wij achten het dus van meer belang om vooral daarop de aandacht van den lezer te vestigen.

Coen was den 19den September 1623 in Nederland teruggekeerd en reeds den 9den der volgende maand zien wij den wakkeren man ter vergadering van de bewindvoerders der O. Ind. Comp. verschijnen, niet alleen om een verslag uit te brengen van zijne verrichtingen in Indië, maar om zijne denkbeelden te ontwikkelen betrekkelijk het herstel van de zaken. »Drie hoofdmiddelen van redres droeg Coen in die bijeenkomst voor, vooreerst: goede, algemeene en afdoende bezuiniging en beter regeling van het beheer, zoo in Indië als in Nederland; ten tweede, kolonisatie en openstelling van vrijen handel in Indië; ten derde, bevordering van den handel met China. Vooral het tweede middel werd met aandrang en warmte door Coen aanbevolen; hij leverde eene pleitrede voor zijn stelsel om Indië door Indië zelve te voeden en te onderhouden; geen uitzending meer van zóó groote kapitalen uit Nederland door de Compagnie; maar vooral uitzending van volkplanters en vrijhandelaars, die òf landbouwers en plantagemeesters in Indië zouden worden, òf met hunne vaartuigen, onder zekere voorwaarden, den handel zouden drijven langs Afrika's

Oostkust, de kusten en golven van het vasteland van Indië en van een groot gedeelte van den Archipel, die op die wijze een grooten handelscirkel zouden beschrijven, waarvan Batavia het middenpunt moest zijn. Het was in één woord een stelsel van handel gedreven door bijzondere personen met consignatie op Batavia. Maar dan moest ook de Compagnie voor een groot gedeelte haren eigen handel in Indië los- en aan de vrijhandelaars overlaten; zij moest naar Batavia, Amboina en Banda Europeanen en inlandsche volkplanters en slaven brengen; op die plaatsen moest zij gronden uitgeven, handelsvoordeelen verleenen; zij moest voortaan in Indië niet alles zelve willen doen; zij moest ook een deel aan de bijzondere krachten overlaten; zij moest zelfs niet schromen vergunning te geven aan eenige bijzondere personen om met eigen schepen of op de schepen der Compagnie koopwaren en volk uit Nederland met licentbrieven van de Compagnie naar Indië te zenden. Menschen, schepen en kapitalen moesten door doeltreffende middelen naar Indië worden gelokt".

Het was niet de eerste maal, dat Coen zijne denkbeelden vooral over kolonisatie ontwikkelde. Reeds uit Batavia verweet hij in 1620 de Bewindhebbers, dat zij geen gehoor gaven aan zijne wenken: »maer dewyle UEd. duslange versuympt hebben ende met geen redenen te bewegen sijn, omme colonie te planten ter plaetse daer d'alderrijcxte vruchten van de werelt wassen, de landen U eygen, gesondt ende vruchtbaer sijn, hoe soude men connen geloven, dat U Ed. door goede stabile redenen tot soo een disseyn gemoveerd worden. . . . . Maer waeromme hebben U Ed. duslange in Amboina ende Banda geen colonie geplant" enz. [1]).

Wij hebben met voordacht het resumé, zooals de heer de Jonge het geeft, afgeschreven. Indien men nu dat overzicht leest met het oog op hetgeen thans nog als politiek van Nederland geldt, dan vragen wij, of zij, die naar eenen anderen toestand voor Indië streven, beschuldigd kunnen worden van nieuwe dingen te willen, wanneer reeds in de eerste helft der 17e eeuw een man als Coen denkbeelden koesterde, die in vele opzichten nog als van actueel belang kunnen beschouwd worden?

Bij de beoordeeling van het stelsel van Coen moet men evenwel het standpunt niet uit het oog verliezen, waaruit hij de O. Ind. Compagnie beschouwde. 't Was niet zoo zeer eene vrije kolonisatie die hij ingevoerd wilde hebben, als wel eene, die tevens dienstbaar was aan het belang der Compagnie. Dat blijkt o. a. uit de bewoording der propositie, zoo als die in dit deel is opgenomen, »dat alle inwoonders van Batavia, Amboyna en Banda het vrij sal staen met haere schepen en capitalen voor haer particulier te handelen en te negotieren, tsy in eenige quartieren van Indië alleen, ofte oock overal soo als 't best geraden sal wesen, mits *dat sij geen retouren*

---

1) Deel IV, blz. 213.

naer Nederlandt of Europa sullen mogen senden, maer deselve vercoopen aen de Nederlantsche Comp. aldaer tot een seeckeren prijs," enz. Intusschen is het niet te ontkennen, dat, indien de denkbeelden van Coen uitvoering hadden erlangd, en inderdaad eene kolonisatie — zij 't dan ook op den voet zooals hij zich die voorstelde — ware tot stand gekomen, onze O. Ind. bezittingen in vele opzichten in eenen geheel anderen toestand zouden verkeeren. De minder juiste denkbeelden over vrijen handel en scheepvaart zouden in den loop der tijden van zelve gewijzigd zijn geworden, zoo als zij ook in Europa wijziging hebben ondergaan. Doch die rijke gewesten, vooral de vruchtbare buitenbezittingen — thans nog in vele opzichten geheel verwaarloosd — zouden eenen bloei en welvaren genoten hebben, die zij nu nooit hebben gekend. Het cultuur- en het consignatiestelsel zouden nooit in het leven zijn geroepen, en de agrarische regeling van onlangs ware onnoodig geweest! [1])

Hoe 't zij, de denkbeelden van Coen behaalden inderdaad in de Vergadering der Bewindhebbers eene volledige zegepraal. Het concept-reglement, zoo als het heette, »voor eene vrije vaart uit Nederland naar Batavia, op het openstellen van den binnenlandschen handel en de vaart in Indië, op het stichten van volkplantingen en de uitgifte van gronden in Indië". werd goedgekeurd en vastgesteld. En daar niemand meer geschikt werd geoordeeld om die beginselen in toepassing te brengen, dan Coen, werd hij ook uitgenoodigd, om nogmaals in de hooge betrekking van Gouverneur-Generaal naar Indië te gaan, welke uitnoodiging hij bereid was te voldoen, indien hij »alvooren soude connen geraecken tot een bequam ende

---

[1]) Wij vinden in het Concept-reglement, dat naar aanleiding van de ontwikkelde denkbeelden van Coen ontworpen werd, o. a. het volgende:

„III Ende om dan nochtans de Comp. van veele onvermydelycke misbruycken ende groote oncosten te ontlasten ende onse inwoonderen eenige gevoechelycke middelen te vergunnen, die in onse landen, steden ende plaetsen van Jacatra, Amboyna ende Banda met haere famillien en als vrye lieden nader gestelt syn om eenige goede proffyten en voordeelen te mogen genieten, tot onderhout ende welvaren van voors. haere famillien in de landen, steden en plaetsen hier voorgenoempt residerende, soo heeft de vergaderinge van de Seventhiene goetgevonden te committeren ende authoriseren den heer Gouverneur-Generael en den Raedt van Indien, gelyck sy doen mits desen, om aen de voorn. famillien van vrye luyden, wonende in de voorn. landen van Jacatra, Amboyna ende Banda, voor seeckeren tyt ofte verder, by gelegentheyt, uyt te deelen en te vergunnen seeckere parthyen van landen, bosschen en tuynen en 't gebruyck off visscherie van eenige versche wateren en versche rivieren tot voordeel en nut derselver famillien naer gelegentheyt, onder alsulcke vrijheden, exemcien, belastingen van chijns, recognitie ofte andere conditien, sooals best geraden sullen vinden, 't sy in forme van leen off in eygendom, tot meeste gerieff en versekerheyt der voors. famillien."

goed partur tot eene huysvrouwe, om met hem naer Indië te gaen."

Maar Coen was een te gevaarlijk man voor den Engelschen invloed in Indië, en Engeland schroomde dan ook niet, om het vertrekken van een man van dat karakter en die energie op allerlei wijze tegen te gaan. Zijne benoeming en uitzending kreeg daardoor van lieverlede een politiek karakter en politieke beteekenis. Carleton, de bekende Engelsche gezant in den Haag, ontzag zich niet hem te beschuldigen als de man, die» door zijne insolentiën, outragiën en onwaardigheden tegen het tractaat van 1619 en tegen de Engelsche natie, de perturbateur was geweest van de gemeene ruste der beide Compagniën". De Staten-Generaal waren daardoor verplicht zich met de zaak te bemoeien, en zij meenden aan de Bewindhebbers te moeten voohouden, »dat de Koning van Engeland den Gouv.-Gener. Jan Pietersz. Coen aanmerkte als dengene die de fundamenten van de questiën in Indië had gelegd, en dat in de tegenwoordige omstandigheden zijn terugkeer naar Indië in Engeland zou worden aangemerkt tot een trots en teycken, dat men niet gezind is, aldaar in goede correspondentie te leven en dat om die reden aan de Kamers van Amsterdam en Middelburg en aan Coen zelven zou worden gelast, het vertrek naar Indië op te houden tot een nader besluit der Staten-Generaal".

De belemmering, die het vertrek van Coen naar Indië ondervond, had noodlottige gevolgen voor de toepassing zijner denkbeelden. Vooreerst maakten de »dolerende participanten" van de O. Ind. Comp. zich den tijd ten nutte om eene krachtige oppositie te voeren tegen het beleid der Bewindhebbers. Wel was de oude vijand der Compagnie, Isaäc Lemaire, oud en afgeleefd, en stierf hij kort daarna, »maar de haat die hem bezield had, scheen gevaren in de jongeren, die den door Lemaire aangevangen tegenstand nu voortzetten". De hoofdleiders der oppositie waren, Claude de Groot, David Nuyts, Daniël de Labistrate en Simon van Middelgeest, de later zoo bekende verdediger van Pieter de Groot.

Breed was de lijst van grieven, die men tegen de Bewindhebbers koesterde. 't Schijnt vooral dat dezen sedert de oprichting der Compagnie nooit behoorlijk rekening en verantwoording hadden gedaan van het geldelijk beheer. De eisch daartoe was billijk; maar dat zij daartoe nog niet overgegaan was, strekt tot bewijs van het vicieuse stelsel. Men durfde eigenlijk niet voor den waren staat van zaken uitkomen.

Eene andere vordering was de periodieke aftreding van de Bewindhebbers, die niet eens benoemd werden door zulke participanten die groote aandeelen bezaten. Een derde eisch was, dat de emolumenten van de Bewindhebbers zouden worden vervangen door een billijk, vast inkomen. Verder drong men er op aan, »dat bij iedere Kamer eenige gecommitteerden uit de hoofdparticipanten jaarlijks inzage zouden hebben van de Kamerrekeningen en inspectie van de kas en de pakhuizen van de Compagnie";

en eindelijk wilde men niet, dat een bewindhebber voor eigen rekening zou mogen koopen of verkoopen, ten einde, »particuliere baetsoeckerij" tegen te gaan.

Hiermede niet tevreden, begon men zich ook tegen de uitvoering der denkbeelden van Coen — die, hoe ook geheim gehouden, uitgelekt waren — te verzetten, omdat de aandeelhouders meenden, dat door dat stelsel »hunne rechten van participanten in een handelslichaam met monopolie, bij octrooi gewaarborgd, werden verkort en het tractaat van 1619 met Engeland gesloten, werd geschonden".

Deze grieven vonden weêrklank bij de Staten-Gener., die bovendien hoogst ontevreden waren, dat de voorstellen van Coen voor hen geheim waren gehouden. Maar wat nog erger was, bij de Bewindhebbers kwam een revirement, en ofschoon 't dezen eindelijk — doch niet voor 1627 — gelukte, Coen »steelsgewijze uit Nederland naar Indië te doen vertrekken", de monopoliegeest stak meer en meer het hoofd op, — m. a. w. de oppositie wilde Indië blijven exploiteeren ten eigenen bate, evenals men een eigen goed exploiteert, met »het après nous le déluge" in de gedachten, — en aan den Gouv.-Gener. werd het bevel nagezonden, »dat alzoo voor dezen aan de Zeventien eenige ouverturen zijn gedaan tot openstelling van den vrijen handel in Indië, zij op *het serieust verbieden* eenige opening van den vrijen handel toe te staan, op den voet van voorgaande concepten ofte andere diergelijke in eenigerhande maniere".

De oude richting had gezegevierd en zij heeft langer dan twee eeuwen daarna nog haren krachtigen invloed doen gelden, tot groote ramp van die kostelijke Ind. bezittingen; ja, wat meer zegt, de geest dier richting is gevaren in de menschen van onzen tijd, die zich tegen elke moderne koloniale politiek verzetten. Ook naar hunne begrippen moeten die bezittingen steeds beschouwd worden als een middel, om veel geld in 's lands schatkist te bezorgen. En de natie? Helaas! Ontveinzen wij het niet, dat, ofschoon meer humane beginselen ook ingang vinden bij velen, ofschoon de overtuiging meer en meer veld wint dat de voordeelen van het bezit van koloniën niet alleen en uitsluitend van materieëlen aard mogen zijn, het toch ook velen ondragelijk schijnt, b. v. eene belasting op het inkomen te zien vaststellen, terwijl er millioenen van vroegere Indische dienstjaren blijken te bestaan.

Dit vijfde deel van het werk des heeren de Jonge loopt tot de bevrediging van Java in 1647 en bevat dus ook nog de gebeurtenissen onder het tweede bestuur van Coen en onder de Gouverneurs-Generaal Jacob

Specx, Hendrik Brouwer, Antonie van Diemen en, ten deele, Cornelis van der Lijn. Wij zullen daarover echter niet in bijzonderheden treden. De onderhandelingen met Coen over den vrijen handel beschouwen wij als het hoofdmoment in dit deel, en alles wat ons daaromtrent wordt medegedeeld, was tot dusverre onbekend. Wij hebben daarom gemeend hoofdzakelijk hierbij te moeten stilstaan. Wij teekenen hier alleen nog bij aan, dat de zege der reactionnaire richting ook op de werkzaamheid van Coen eenen verlammenden invloed heeft uitgeoefend. »De vleugelslag van den adelaar", zegt de heer de Jonge, »was gebroken. Men bespeurt het in de brieven, welke Coen gedurende zijne tweede landvoogdij naar Nederland afzond; zij zijn op verre na niet in dien krachtigen, aanwakkerenden en vrijen toon geschreven, als die van vroegere dagen. Zij mogen meer bescheiden, misschien meer gepast zijn, de gloed en de warmte van weleer ontbreken er aan".

Nov. 71. L. Ed. L.

VARIA.

Bij de discussiën over de Indische Begrooting van dit jaar, in de Tweede Kamer gehouden, werd door de heeren Fransen v. d. Putte en Mirandolle gewezen op de in Indië bij het bestuur heerschende ziekte van adviezen, en toonden zij aan dat door het heen en weder vragen en geven van adviezen wel papieren resultaten werden verkregen, maar de werkelijke, waardoor het algemeen belang gebaat wordt, niet tot stand kwamen. De Minister, die in menig opzicht hun gevoelen deelde, werd aangespoord om, indien hij hervormen wilde, die hervorming van boven af te doen aanvangen en te beginnen met eene reorganisatie van den Raad van Indië, en zelfs indien wijziging van het Reg.-Reglement daartoe vereischt werd, tegen eene wetsvoordracht niet op te zien. In de Eerste Kamer heeft de heer Duymaer van Twist gemeend, den Raad van Indië, zooals die thans is geconstitueerd, in bescherming te moeten nemen. Hij zeide: »Het is eene dwaling dat de Raad van Indië ook zijnerzijds wederom adviezen aan dezen of genen zou vragen, althans sedert 1 Mei 1855 (dagteekening van de invoering van het nieuwe Regeerings-Reglement) kon dit niet meer gebeuren omdat het daarbij verboden is; de Raad kan alleen toelichtingen omtrent feiten vragen, wanneer hij die noodig heeft." Dat de heer Duymaer van Twist eene beschuldiging niet zonder tegenspraak liet, tegen een collegie ingebracht waarvan hij onder zijn bestuur waarschijnlijk gewichtige diensten heeft gehad, zal een ieder prijzen; maar die tegenspraak behoorde dan iets meer in te houden dan een apodiktisch »het is eene dwaling". Vooral is dit in casu niet voldoende, omdat die geachte afgevaardigde zich in dit geval door het hangen aan de letter van een wetsartikel zelf op een dwaalspoor heeft laten brengen. Het is volkomen juist, dat art. 34 Reg.-Regl. aan den Raad van Indië de bevoegdheid niet geeft tot het vragen van adviezen, maar alleen spreekt van inlichtingen omtrent feiten wier kennis vereischt wordt voor de adviezen door den Gouv. Gen. van den Raad gevraagd. Maar is de afstand tusschen het vragen van advies en van inlichtingen wel zoo

groot als hier wordt verondersteld. Bij de behandeling van dit artikel in de Tweede Kamer werd reeds door den heer de Kempenaer op de gevaarlijke strekking daarvan gewezen, waardoor de Raad van Indië langzamerhand van een adviseerend lichaam in een medebesturend lichaam zou ontaarden. En de heer J. C. Baud ging nog verder; hij vereenigde zich niet alleen met dat gevoelen, maar hij wees op »het verkeerde dat daaruit zou kunnen ontstaan, wanneer de Raad van Indië, om zich zijne eigene taak gemakkelijk te maken, den sleur aannam om op de stukken, hem door den Gouverneur Generaal toegezonden, de consideratiën en het advies van andere collegiën en ambtenaren te vragen. Daardoor zou de Raad van Indië ontaarden in een nutteloozen trechter, zich vergenoegende met de stukken terug te zenden met een geleidenden brief, niets anders inhoudende dan eene verklaring van adhaesie aan het advies van anderen. Dit misbruik heeft men getracht te keeren door te bepalen, dat de Raad alleen *inlichtingen* zou mogen vragen omtrent *feiten*. Bij nadere overweging komt het mij echter voor, dat er zulk een nauw verband bestaat tusschen de mededeeling van feiten en de beoordeeling daarvan, dat ik mij meen te moeten vereenigen met het voorstel van den afgevaardigde uit Tiel (den heer de Kempenaer) tot weglating van het geheele artikel."

Dat advies is toen niet gevolgd, het artikel werd behouden, maar hetgeen de heer Baud voorzag heeft grootendeels plaats gevonden. De Raad van Indië is geworden, zoo al niet een nuttelooze, dan toch een trechter, waarin de zaken langer worden opgehouden dan nuttig en noodig is. Verandering daarin is hoogst wenschelijk en de heer Duymaer van Twist zal van die wenschelijkheid ook overtuigd zijn, zoodra hij zal hebben ingezien. dat het eene dwaling is het bestaan der feiten niet aan de werkelijkheid te toetsen, maar aan de min of meer letterlijke interpretatie van een wetsartikel. Het gebeurt niet dikwijls dat de heeren J. C. Baud en Fransen van de Putte geheel eenstemmig denken over koloniale aangelegenheden; maar nu dit in dit opzicht plaats heeft, is het te hopen, dat de heer Duymaer van Twist zich als derde bij dien bond aansluite.

De lezer van dit Tijdschrift heeft in de 5de en 7de aflevering van dezen jaargang den tekst kunnen vinden van het ontworpen traktaat met Engeland betreffende Sumatra en van de toelichtende verklaringen door de onderhandelaren daarbij afgelegd. Wij vermoedden al dadelijk dat dit trak-

taat, ook afgescheiden van de zooveel besproken connexiteit met twee andere, te gelijker tijd met Groot-Brittanje aangegane overeenkomsten, wegens zijne onduidelijkheid en ongelukkigen vorm, groot bezwaar zou ontmoeten. In ons nommer van Augustus jl. gaven wij een overzicht van de discussiën daarover in de Tweede Kamer gevoerd en die werkelijk met eene verwerping dezer overeenkomst zijn geëindigd. Thans is de tekst eener gewijzigde overeenkomst aan de Tweede Kamer overgelegd, als bijlage tot een wetsontwerp bij hetwelk hare goedkeuring voor dat gedeelte van het traktaat waarvoor die vereischt wordt, op nieuw is gevraagd. In de Memorie van Toelichting zegt de Regeering, dat »de bereidwilligheid der Britsche regeering om de vriendschappelijke verhouding met Nederland te bestendigen, al aanstonds blijkbaar in de gezindheid tot nieuwe pogingen om tot eene bevredigende schikking te geraken, zich ook verder niet heeft verloochend". Inderdaad draagt het nieuwe ontwerp daarvan de ondubbelzinnigste blijken. Zonder dat wij het oordeel der Tweede Kamer willen vooruitloopen, mogen wij veilig constateeren, dat het groote bezwaar tegen den vorm, daarin gelegen dat Groot-Brittanje volgens het vroeger ontwerp eene overeenkomst door Nederland met een zijner vazallen gesloten, scheen te bekrachtigen, thans geheel is vervallen, en dat nu duidelijk in het traktaat zelf staat geschreven, wat vroeger in de toelichtende verklaringen was weggemoffeld, dat de Britsche regeering afziet van de reserves, in de verklaringen die in 1824 bij het sluiten van het Londensche traktaat werden afgelegd, ten opzichte van het Atjineesche rijk gemaakt. Die reserves hadden ten aanzien van dat rijk zeker recht gecreëerd, dat bepaald aan de uitbreiding van ons gezag over geheel Sumatra in den weg stond, en daarover viel dus werkelijk te contracteeren; terwijl het daarentegen stuitend was voor het nationaal gevoel, dat in het vorige ontwerp alleen sprake was van het afzien van vertoogen tegen onze vestiging in Siak, — vertoogen waarvan geen Nederlander de wettigheid kon erkennen. Wel was het wenschelijk, door gelijkstelling van den Britschen met den Nederlandschen handel, de aanleiding tot die vertoogen te doen wegvallen; maar de nieuwe overeenkomst leert ons dat dit geschieden kon, behoudens handhaving van ons recht om zonder Britsche tusschenkomst of goedkeuring een contract met Siak te sluiten; en wij verheugen ons dat thans ook de Britsche regeering getoond heeft dat in te zien en te erkennen. Eindelijk wint de nieuwe overeenkomst het van de vroegere zeer in beknoptheid, daar zij in slechts 4 in plaats van 7 artikelen is vervat, zonder dat er iets wezenlijks in gemist wordt. Wij achten het niet zonder belang ook den tekst der nieuwe overeenkomst hier op te nemen, daar zulke stukken, al vinden zij ook eene plaats in de grootere dagbladen, toch spoedig weder vergeten worden en licht niet ter hand zijn op het oogenblik waarop men de behoefte gevoelt ze te vergelijken met het-

geen er in de beraadslagingen onzer volksvertegenwoordigers over gezegd wordt. Zie hier dus den inhoud van het traktaat

„Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden en Hare Majesteit de Koningin van het Vereenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Ierland, wenschende, in den geest van het tractaat van 17 Maart 1824, de vriendschappelijke verhouding tusschen de beide landen meer en meer te bevestigen, en daartoe ook in hunne wederzijdsche betrekkingen op het eiland Sumatra alle aanleiding tot misverstand weg te nemen, zijn overeengekomen te dien einde eene conventie te sluiten en hebben tot hunne gevolmachtigden benoemd, te weten," enz.

„Art. I. Hare Britsche Majesteit ziet af van alle vertoogen tegen de uitbreiding van het Nederlandsch gezag in eenig gedeelte van het eiland Sumatra, en mitsdien van het voorbehoud in dit opzicht voorkomende in de nota's door de Nederlandsche en Britsche gevolmachtigden uitgewisseld bij het sluiten van het tractaat van 17 Maart 1824.

„Artikel II. Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden verklaart, dat binnen het Rijk van Siak-Sri-Indrapoera en onderhoorigheden, zoo als het omschreven is in het contract op den 1sten Februari 1858 door het Nederlandsch Indisch Bestuur met dat Rijk gesloten, de handel van Britsche onderdanen en de Britsche scheepvaart bij voortduring zullen genieten al de rechten en voordeelen, welke aldaar aan den handel van Nederlandsche onderdanen en aan de Nederlandsche scheepvaart verleend zijn of mochten worden, en dat, voorts, dezelfde gelijkstelling aan den handel van Britsche onderdanen en de Britsche scheepvaart zal verleend worden in elken anderen inlandschen Staat van het eiland Sumatra, welke hierna van de Kroon der Nederlanden afhankelijk mocht worden; behoudens altijd de verplichting der Britsche onderdanen om zich te gedragen naar de wetten en regelingen van het Nederlandsch Bestuur.

„Art. III. De bepalingen van het voorgaand artikel zullen geene verandering brengen in de onderscheiding, aangenomen bij de N.-I. wetten en regelingen, tusschen personen van Westersche en personen van Oostersche herkomst, noch in de toepassing der bepalingen van de overeenkomst van 27 Maart 1851.

„ Art. IV. De tegenwoordige overeenkomst zal worden bekrachtigd binnen den kortst mogelijken tijd; zij zal zonder kracht of gevolg blijven totdat zij, voor zooveel noodig, de goedkeuring der Staten-Generaal zal erlangd hebben.

„Ten blijke waarvan de wederzijdsche gevolmachtigden haar hebben onderteekend en met hun wapen bezegeld."

Hierop laten wij thans nog het voornaamste uit de Memorie van Toelichting der Regeering volgen.

„Er is naar gestreefd, vereenvoudiging te brengen in de aanwijzing van den voet, waarop de Britsche handel in Siak en onderhoorigheden en in de nader onder Nederlandsch gezag te brengen onafhankelijke inlandsche staten van Sumatra is, toe te laten. Terwijl reeds uit het tractaat van het Nederlandsch-

Indische Bestuur met Siak en onderhoorigheden van 1 Februari 1858, bij brief van den Minister van Koloniën dd. 21 Augustus 1858 ter kennis van de Kamer gebracht, evenals uit de tarief-wet van Nederlandsch-Indië van 3 Juli 1865, eene behandeling van den Britschen handel in de genoemde landschappen voortvloeit, die eene onderscheiding in ongunstigen zin uitsluit, en terwijl het geenszins in de bedoeling der Regeering ligt, in de toelating van den vreemden handel in Indië voortaan minder vrijgevig te zijn, maar integendeel dien handel allengs meer op gelijken voet te bejegenen met den Nederlandschen, kan er geen bezwaar bestaan het beginsel van gelijkstelling in deze op den voorgrond te plaatsen.

„Alleen is vermeden bij de omschrijving van het overeengekomene, uitvoeriger te zijn dan volstrekt noodig is, en nagelaten het tractaat van 1 Februari 1858 als punt van uitgang te nemen.

„In de préambule is verwezen naar het tractaat van 1824.

„Overeenkomsten met inlandsche Staten, zooals die van 1 Februari 1858 met Siak en onderhoorigheden, hebben, voor zooveel de behandeling van den Britschen handel daarbij betrokken is, de strekking om toepassing te geven aan art. 3 van het tractaat van 1824, en behooren voor het overige met dat tractaat overeen te stemmen.

„Bij het verband tusschen de bedoelde overeenkomsten en het tractaat van 1824 is het, met opzicht tot het wezen der zaak, vrij onverschillig of, waar het te doen is om oplossing van hangende quaestiën met Groot-Brittanië betreffende de behandeling van den Britschen handel in de bewuste Staten, de betrekkelijke Nederlandsch-Indische contractueele regelingen worden vermeld, dan of meer uitdrukkelijk het tractaat van 1824 wordt aangehaald.

„Door het volgen van de laatst bedoelde handelwijs is nu echter, naar de ondergeteekenden meenen, aan een bezwaar der Kamer te gemoet gekomen.

„In zoover het noodig was de wederzijdsche betrekkingen tot Sumatra tot het onderwerp van nieuwe regeling te maken, geven de bepalingen van het tractaat den voet aan, waarop die regeling berust.

„Aan Nederland wordt verzekerd wat nog ontbrak aan zijne vrijheid van handelen op Sumatra. Aan de andere zijde wordt, voor de aangewezen gedeelten van Sumatra, geconstateerd aan welke bepalingen de toelating van den Britschen handel voortaan zal zijn te toetsen.

„Art. 1 vervangt art. 1 van het vroeger tractaat van 8 September 1870. Eene verklaring, als bij het tractaat van 8 September 1870 behoort, is, vermits de bedoeling thans buiten dat genoegzaam blijkt, overbodig geworden.

„Artt. II en III betreffen de behandeling, binnen het Rijk van Siak en onderhoorigheden, van den handel en de scheepvaart van Groot-Brittannië op gelijken voet met den handel en de scheepvaart van Nederland. Uitdrukkelijk is, bij de bepaling daaromtrent, herinnerd aan de verplichting der Britsche onderdanen om zich te gedragen naar de wetten en regelingen van het Nederlandsch bestuur. Overigens is te dien aanzien het voorbehoud vernieuwd, in de conventie van 8 September 1870, voorkomende in de laatste alinea van de artt. II en III.

„Het genot der rechten en voordeelen, bij art. II bedoeld, sluit niets nieuws

in. Daarbij is slechts rede van toekenning in een gewenschten vorm en tot zekere hoogte, van hetgeen thans reeds feitelijk den Britschen handel in Siak en onderhoorigheden ten deele valt, en, bij uitbreiding van het Nederlandsch gezag in de nog onafhankelijke inlandsche Staten van Sumatra, aldaar ten deel zou vallen, vermits, bij zoodanige uitbreiding, de overeenkomsten met de betrokken Staten te sluiten, met opzicht tot de toelating van den vreemden handel, onmisbaar zouden moeten geschoeid worden op de leest van het bestaande Siaksche traetaat van 1858.

„Indien, bij de bepaling omtrent den Britschen handel, is weggebleven de uitdrukkelijke toekenning aan Britsche onderdanen, ten aanzien van hunne toelating en vestiging, van behandeling op den voet van Nederlandsche onderdanen, dan is het omdat daarop van de zijde der Britsche Regeering niet verder is aangedrongen, sedert haar op nieuw in herinnering gebracht is, dat de gelijkstelling in dit opzicht reeds in het Rijk van Siak bestaat, en zij bovendien bekend is geworden met de verordening, aan de Kamer medegedeeld bij de Memorie van Beantwoording op het Voorloopig Verslag over de Nederlandsch-Indische begrooting van 1872, waarin, met betrekking tot de toelating en vestiging van vreemdelingen, het beginsel van volstrekte gelijkstelling met Nederlanders voor Nederlandsch-Indië meer algemeen is aangenomen."

De heer Riedel, adsistent-resident van Gorontalo, schrijft mij het volgende.

»U zult mij bijzonder verplichten met eenige inlichtingen omtrent de *Eucalyptus globulus.*

»In de »Etude sur l'action thérapeutique" etc. van Dr. Regulus Carlotti, Ajaccio, 1869, staat omtrent de geneeskracht van den bast en de bladeren van dezen boom het een en ander geschreven. Het werk heb ik echter nimmer onder de oogen gehad. Volgens alles echter war mij van deze plant bekend is, moet zij een waardige plaatsvervangster van den kinaboom zijn. Eerstgenoemde groeit bovendien spoediger en kan op minder kostbare wijze gecultiveerd worden. Ook vernam ik, dat eenige jaren geleden te Batavia een onderzoek naar dezen boom werd ingesteld, waarvan echter de uitslag minder bevredigend was, wellicht omdat dit onderzoek minder overeenkomstig de eischen der wetenschap geschiedde. In de »Medizinisch-Chirurgische Rundschau",

een Weener Tijdschrift, ook in »the Nature", komen daarentegen nu en dan stukken voor, waaruit blijkt dat de *Eucalyptus globulus* in hooge mate de aandacht verdient, in het bijzonder voor Ned-Indië.

»Het was mij dan ook een waar genoegen, dat de Duitsche natuuronderzoeker Dr. B. A. Meyer mij eenig zaad van dezen boom, uit Australië afkomstig, ter hand stelde. Om die zaden naar behooren te kunnen planten, besteeg ik persoonlijk den Boelio hoeto, een der hoogste bergen in de Limo to Pakalaä, tot op meer dan 4000 voeten. Het doel van dezen buitengewoon vermoeienden tocht was tevens om gronden voor de kinaboomen te zoeken.

»Aan Dr. R. Scheffer te Buitenzorg en Dr. T. Muller in Melbourne, Australië, heb ik geschreven om versch zaad te erlangen.

»Zouden er in Nederland geene personen kunnen gevonden worden, genegen om proeven te nemen met den bast en de bladeren van *Eucalyptus globulus*, welke op Corsica in groote hoeveelheid te bekomen zijn? Misschien is het wenschelijk in de Varia van het Tijdschrift v. N. I. de aandacht op deze aangelegenheid te vestigen.

»Mocht het eenmaal uitgemaakt zijn, dat de *Eucalyptus globulus* den kinaboom waardig kan vervangen, dan is de aanplant van eerstgenoemde in N. I. niet alleen wenschelijk, maar noodzakelijk."

Het doet mij leed dat ik de verlangde inlichtingen omtrent dezen boom niet kan geven; het schijnt mij toe dat de geneeskrachtige eigenschappen van *Eucalyptus globulus* in Europa nog weinig bekendheid hebben erlangd, daar zelfs Cauvet, in zijne »Nouveaux éléments d'histoire naturelle médicale" (1869), ofschoon gewagende van het voortreffelijke timmerhout en de gom die de boom oplevert, van zijne koortswerende kracht geheel zwijgt. In een paar botanische werken van het laatste jaar vond ik er met een enkel woord van gewaagd, doch zonder vermelding van bijzonderheden. Ik had gehoopt omtrent het onderzoek dat te Batavia zou hebben plaats gehad, iets te vinden in het Natuurkundig Tijdschrift voor N. Indië, maar indien het dezer dagen bij den heer Nijhoff verschenen »Alphabetisch Register" op de 30 eerste deelen van dat Tijdschrift volledig is, wordt er de *Eucalyptus globulus* in het geheel niet in vermeld. Onder de Eucalyptus-soorten van den Archipel schijnt *globulus* niet voor te komen, ten minste in de Flora van N. I. van Miquel vinden wij alleen *Euc. alba*, *deglupta* en *obliqua* vermeld, van welke de eerste en laatste vooral op Timor voorkomen, terwijl *deglupta*, die op Celebes en Ceram zou te huis zijn, nog als eene zeer twijfelachtige soort wordt aangemerkt. Timor, dat in zijne voortbrengselen zooveel overeenkomst met Australië toont, schijnt het eenige eiland van den Archipel te zijn, waar Eucalypti in menigte gevonden worden. Het geslacht is overigens aan Australië eigen, en raadselachtig blijft

mij daarom de mededeeling in bovenstaande opgaven, dat de bast en bladeren op Corsiea in overvloed zouden te bekomen zijn. De *Eucalyptus globulus* heet bij de Britsche kolonisten in Australië »the blue gum-tree" en wordt om zijn voortreffelijk timmerhout boven schier alle andere soorten gesteld.

Wellicht zijn anderen in staat de kennis te verschaffen die mij ontbreekt. Ik heb gemeend dat het openbaar maken der mededeeling van den heer Riedel het beste middel was om daartoe te geraken.

P. J. V.

»De studiën over de inlandsche huishouding in de Padangsche Bovenlanden" van den heer Verkerk Pistorius werden gelijktijdig door den heer Niemann in het vorige nommer van dit Tijdschrift en door mij in »de Gids" voor November aangekondigd. Naar aanleiding mijner recensie in »de Gids" schreef een mijner vrienden mij het volgende, dat als eene belangrijke aanvulling van noot 7 op blz. 75 van genoemd werk, en als eene bevestiging van mijn gevoelen, dat de inrichting van het Maleische gezin en het daarop steunende erfrecht zeer natuurlijk zijn en bij verschillende volken terugkeeren, te beschouwen is.

»Bij het lezen van uwe recensie van het boek van Verkerk Pistorius over de Padangsche Bovenlanden, kwamen mij, bij de behandeling van het Maleische erfrecht en de opsomming der voorbeelden van volken waar hetzelfde beginsel gehuldigd wordt, dat namelijk de vrouw voor de eigenlijke stamhouderes wordt gehouden, onwillekeurig de woorden van Tacitus, *Germania*, c. 20, voor den geest: »Sororum filiis idem apud avunculum quam apud patrem honor. Quidam sanctiorem artioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur", etc.

»Ook bij de Etruriërs en Lydiërs heeft men sporen van datzelfde gebruik meenen te vinden. Zoo heette, b. v, bij de Etruriërs Porsenna naar zijne moeder.

»Bij de volken op de kust van Guinea komt hetzelfde voor. Onder andere vermeldt dit ook Jeekel: »Onze bezittingen op de kust van Guinea," bijv. bl. 48: »de broeder of zusterszoon volgt op".

Ik maak van deze gelegenheid gebruik om, naar aanleiding van hetzelfde werk, nog een paar andere opmerkingen te maken, die mij vroeger ontgaan zijn.

Blz. 87 deelt de heer Verkerk Pistorius een bekend gezegde mede, waardoor de verhouding van den Islam tot de inheemsche inzettingen aangeduid wordt, en dat volgens hem luidt:

Hadat bersendi sarat,
Sarat bersendi hadat;

maar, zooals hij in noot 8 herinnert, volgens den heer Sal. Muller:

Adat bersandar sjarth
Dan sjarth bersandar adat.

Het is duidelijk dat de heer Muller deze spreuk naar correctere spelling heeft willen uitdrukken, terwijl de heer Pistorius haar letterlijk geeft zooals hij ze door de inlanders heeft hooren uitspreken. Wij zullen dus moeten aannemen, dat *bersendi* de Menangkabausche uitspraak is voor *bersandar*, wat trouwens wel overeenkomt met eene aanteekening van den heer E. Netscher, »Indisch Archief", 2de jaarg., Dl. I, bl. 37: »In het algemeen worden al de woorden op *ar*, *as en at* uitgaande op Sumatra uitgesproken, als op *ih* of *ee* eindigende." Ook laat zich zeer goed begrijpen, dat de heer Muller uit sarat *sjarth* heeft gemaakt, een bekend Arabisch, maar in het Maleisch overgegaan woord, dat eigenlijk *voorwaarde* beteekent, maar ook in den zin van *voorschrift*, *regel* gebruikt wordt, en zoo wat als *sarat* zal worden uitgesproken. Ik heb dus hierin vroeger berust, maar ben thans tot de overtuiging gekomen, dat in *sarat* een ander Arabisch woord schuilt, dat meer duidelijk en bepaald de *goddelijke wet* beteekent, namelijk *sjar'* of *sjir'ah (sjir'at)*, waardoor gewoonlijk de *goddelijke wet* in tegenstelling met de *adat* wordt aangeduid. Voorbeelden kan men vinden bij Newbold, *British Settlements in the Straits of Malacca*, Deel II, blz. 274, 276. In de Makassaarsche en Boegineesche landen op Celebes is dezelfde onderscheiding en tegenstelling zeer gebruikelijk. Men noemt er het recht des Korans of het Mohammedaansche recht *sârá* en het inlandsche of gewoonterecht *âdá*; welke woorden echter de Europeanen doorgaans *sarat* en *hadat* uitspreken. Ook verdient het opmerking dat op Celebes die namen tevens zijn overgegaan op de verschillende rechtbanken die volgens deze tweeërlei wetten recht spreken. De rijksraad, die tevens recht spreekt volgens het gewoonte-recht, heet er gewoonlijk *âdá* of *hadat*, en de geestelijke rechtbank, die volgens de voorschriften van den Islam in godsdienstzaken en in zaken van huwelijken en nalatenschappen

recht spreekt, wordt er evenzeer doorgaans *sârá* of *sarat* genoemd. Op Java heeft men hetzelfde verschil onder andere namen; de rechtbanken die volgens den Islam rechtspreken, staan er in de Vorstenlanden onder den naam van *Soerambi*, en in de Gouvernementslaneen onder dien van *Priesterraden*, over tegen de rechtbanken die volgens de landgewoonten en de verordeningen der vorsten rechtspreken, die in de Vorstenlanden *Pradåtå* heeten en in de Gouvernementslanden door de *Landraden* vervangen zijn. De *adat* heet in het Javaansch *lakoe ning joegå nĕgårå*, en wordt overgesteld aan de *hoekoem Allah*, het recht dat op Koran en Sonnah berust. De Maleische spreuk door Verkerk Pistorius aangehaald, behoort dus vertaald te worden: »De landsgewoonten steunen het goddelijk recht, het goddelijk recht steunt de landsgewoonten", en dit is geheel in overeenstemming met hetgeen de overleveringen van het Menangkabausche rijk verhalen, dat, kort na de stichting van Priangan Padang Pandjang, daar eene moskee werd gebouwd, waar volgens het boek Gods zou worden recht gesproken, maar dat tevens een balé of raadhuis werd opgericht, waar recht werd gesproken volgens de landsgebruiken, om het goddelijk recht te steunen (»Indisch Archief," jaarg. II, Dl. I, blz. 47).

Mijne tweede opmerking heeft betrekking tot hetgeen de heer Verkerk Pistorius op blz. 232 verhaalt omtrent het verschil in den aanvangstijd der vasten. »Bedrieg ik mij niet", zegt hij, »dan kenmerkt de nieuwe leer", (hij bedoelt de eerst in de laatste jaren op Sumatra meer verbreide Hanefietische leer)," zich ook daardoor, dat zij de poeasa een dag eerder, dan hier tot nog toe geschiedde, doet invallen"; terwijl hij vervolgens eenige bijzonderheden mededeelt omtrent de hevige tooneelen waartoe het verschil over den aanvang der vasten aanleiding geeft, die zelfs de tusschenkomst van het Gouvernement hebben noodzakelijk gemaakt. Met het verschil tusschen de Sjafeïetische en Hanefietische scholen zal deze quaestie wel niets te maken hebben; maar het is toch geenszins onmogelijk dat de vervroegde ingang van de vasten vooral wordt doorgezet door de Priesters die de nieuwe richting volgen. Het verschil omtrent den aanvang der vasten bestaat ook op Java, en heeft volgens sommigen zijn grond in de wijziging die de Mohammedaansche tijdrekening in den Indischen Archipel ondergaan heeft. In plaats van 11 schrikkeljaren in een tijdkring van 30 jaren, hebben de Javanen 3 schrikkeljaren in een *windoe* of tijdkring van acht jaren, en hetzelfde komt ook wel voor bij de Maleiers, die de windoe *daur ketjil* noemen. Hierdoor snelt het jaar van Javanen en Maleiers het Arabische in een tijdkring van 120 jaren, den *daur bĕsar* der Maleiers, een dag vooruit. Door het overslaan van één schrikkeljaar in de 120 jaren wordt de overeenstemming hersteld, maar het schijnt dat die vereffening niet overal regelmatig plaats heeft. Zoo was ook, naar men beweert, tot voor weinige jaren de tijdrekening te Djokjokarta een dag bij die te Soerakarta ten achter,

en werden er dus ook de feesten steeds een dag later gevierd. Verschillen van dien aard kunnen intusschen ook nog eenigszins anders verklaard worden. Inlichtingen van den Hoofdpriester te Djokjokarta verkregen, hebben later aan de meening de overhand verschaft, dat het verschil hierin bestond, dat men zich te Djokjokarta voor 't begin en 't einde van de vastenmaand streng hield aan 't werkelijk zien van 't eerste maanlicht, en daardoor veelal verschilde van Soerakarta, waar deze tijdpunten op vaste dagen volgens den gebruikelijken kalender waren gesteld.

P. J. V.
